

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TO UNGDOMS- VENNER

H. P. Hanssen

H. V. Clausen

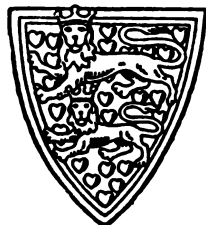
En brevveksling

HARALD JØRGENSEN

To Ungdomsvenner

H. P. HANSEN . H. V. CLAUSEN

En brevveksling

Skrifter, udgivne af

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

NR. 26 . 1962

I kommission hos Danske Boghandlers Kommissionsanstalt, København

INDHOLD

Forord	VII
Indledning	IX
Brevsamlingen	1
Navneregister	361
Fortegnelse over udeladte breve	385
Anvendte forkortelser	385
Rettelse	385

FORORD

H. P. Hanssen var i 1889 en af grundlæggerne af *Sønderjydske Årbøger* og var tidsskriftets medredaktør indtil 1928. Han var i 1922 den drivende kraft ved oprettelsen af *Historisk Samfund for Sønderjylland* og var foreningens første formand til kort før sin død i 1936. I nogle dage var han foreningens første og hidtil eneste æresformand.

Historisk Samfund for Sønderjylland har ved udgivelsen af nærværende skrift i hundredåret for hans fødsel gerne villet være med til at hædre hans minde.

For støtte til udgivelsen bringes en ærbødig tak til bestyrelsen for *H. P. Hanssens Mindefond*.

P. s. v.

PETER KR. IVERSEN

INDLEDNING

H. V. Clausen blev født i Odense i 1861, hvor hans fader var farver og klædefabrikant. Han kom i Odense katedralskole og blev student herfra i 1878. Ved Københavns universitet studerede han historie, og han afsluttede sine studier med en magisterkonferens i 1885. To år senere knyttedes han som lærer til Frederiksberg gymnasium, og han virkede som en inspirerende lærer ved denne skole, indtil han trak sig tilbage i 1926. For mange af hans elever fik hans undervisning den største betydning for deres menneskelige udvikling.

H. V. Clausen fattede tidligt interesse for det sønderjyske spørgsmål, og som ganske ung student kom han første gang til det tabte land. Hans rejsemål var Sydslesvig, og på utallige fodture i de følgende år lærte han hele landsdelen grundigt at kende, både dens topografi og dens befolkning. Efter sin eksamen opholdt han sig nogle måneder ved Flensborg Avis som en slags voluntør, men forholdet mellem ham og redaktør Jens Jessen blev aldrig hjerteligt.

H. P. Hanssen var et år yngre end Clausen. Han blev født på Nørremølle i Sottrup sogn som søn af gårdejer og brænderiejer Christen Hanssen og Anna Marie Andresen. Barndomshjemmet var bevidst dansk, og faderen tog ivrigt del i det nationale organisationsarbejde. H. P. Hanssen fik sin første undervisning i hjemmet og senere i folkeskolen. 1876 besøgte han Hejls friskole. Snart meldte sig det spørgsmål for ham som for andre nordslesvigere, om han skulle udvandre eller underkaste sig preussisk militærtjeneste og hermed sikre sig mulighed for at blive i hjemstavnen. I 1879 traf han sin beslutning. Han ville blive og deltage i den nødvendige kamp for den danske befolknings nationale interesser.

Som ældste søn og arving til Nørremølle måtte det være naturligt for ham at lade sig uddanne til landmand. Han var landvæsenselev hos den kendte nordslesvigske gårdejer C. P. Wolff i Gammelgab fra 1880—81 og opholdt sig i vinterhalvåret 1881—82 på Askov. I de

følgende år var han hjemme på Nørremølle og deltog i gårdens drift. Samtidig læste han en del og foretog rejser dels i landsdelen dels nord for grænsen. Han begyndte også at skrive til Dybbøl-Posten og til Højskolebladet, og han fik ligeledes forbindelse med kongerigsk presse. Gennem sine højskolebekendtskaber kom han i forbindelse med venstreorienterede kredse i kongeriget, og på adskillige foredragsrejser i kongeriget, hvor han talte om den nationale udvikling i Nordslesvig, skaffede han sig en omfattende bekendtskabskreds. I skrift og i tale slog han atter og atter til lyd for, at den nordslesvigske ungdom burde forblive i hjemstavnen og gå ind i et aktivt arbejde til støtte af danskheden. I den bitre strid, om de danske landdagsmænd skulle aflægge ed på den preussiske forfatning og herved skaffe sig mulighed for at møde op i den preussiske landdag og tage til orde mod de preussiske overgreb i Sønderjylland, eller fortsat nægte at aflægge eden, tog han afgjort parti for edsaflæggerne, og han kom meget tidligt i skarp polemik med redaktør Jessen ved Flensborg Avis, som ikke yndede H. P. Hanssens intime samarbejde med de venstreorienterede kredse i kongeriget.

H. V. Clausen og H. P. Hanssen mødtes første gang i 1883 hos gårdejer Wolff i Gammelgab, men derefter gik der fire år, i hvilke de ikke havde forbindelse med hinanden. I vinteren 1887 fik H. V. Clausen den idé, at medlemmer af Studentersamfundet burde aflægge et besøg i Nordslesvig. Besøget kunne tjene til at give sønderjyderne et indtryk af, at de kongerigske radikale ikke »var så slemme endda«, som han udtrykte det, og københavnernes kunne trænge til at få deres interesse for den nationale kamp vakt og uddybet. I et brev af 18. marts 1887 henvendte Clausen sig til H. P. Hanssen for at forelægge ham sagen, og 28. marts 1887 svarede H. P. Hanssen. Hermed påbegyndtes en skriftlig meningsudveksling mellem de to unge mænd, som i de følgende år skulle få et betydeligt omfang, og samtidig lagdes grunden til et vidtforgrenet samarbejde, som skulle få den allerstørste betydning for den nationale kamp i Sønderjylland. Nogle måneder senere var H. P. Hanssen på besøg i København og traf her sammen med H. V. Clausen. Sammen med den lidt ældre historielærer Johan Ottosen, der var en personlig bekendt og meningsfælle af H. V. Clausen, foretog de tre unge mænd en udflugt til Nordsjælland, under hvilken de fik lejlighed til en livlig og frugtbar meningsudveksling. Alle tre var ivrige efter at komme til at gøre en positiv indsats i den

nationale kamp, og under samværet hin smukke forsommerdag myldrede ideerne frem, og mange af dem blev i de følgende år omsat til virkelighed. Ved flere lejligheder dvælede vennerne senere ved minde om den smukke sommerdag ved Hulsøen (se fx. breve nr. 240-41).

Tyngdepunktet i brevsamlingen ligger i tiden før år 1900. Af de bevarede breve efter denne tid har kun et mindretal større interesse, og også antallet af breve er mindre. Af samlingens godt 300 breve stammer ca. 230 fra perioden 1887-1900. H. V. Clausen er repræsenteret med ialt 154 breve, og H. P. Hanssen med 141. Endvidere er optrykt 8 breve fra fru Helene Hanssen, da disse naturligt hører med til samlingen. Enkelte af H. V. Clausens breve er stilet til fru Hanssen og nogle få af H. P. Hanssens til fru Clausen.

Brevene fortæller først og fremmest noget om de to brevskrivere, om deres måde at reagere på over for begivenheder og personer, som de mødte på deres vej. Brevene giver den umiddelbare personlige reaktion og uden erindrings retouche. Vi føres lige ind i den aktuelle situation, og skildringerne er stærkt præget af øjeblikkets stemninger, hvad enten disse nu udtrykker tilslutning eller afstandtagen. For mange læsere vil brevenes konkrete indhold være kendt stof, men den belysning, der kastes over personer og begivenheder, er i mange henseender ny og fængslende. Flere af H. V. Clausens breve indeholder en meget hvas kritik af personer og begivenheder. Hvor denne kritik tager sigte på »offentlige« personer og deres handlinger, er den medtaget; hvor den bevæger sig ind på privatlivets område er den udeladt.

Brevene giver desuden en vrimmel af nye konkrete oplysninger om faserne i den nationale kamp. Nordslesvigs historie i 1880ernes slutning og i 1890erne var organisationernes tid. I disse år udvidedes den nationale kamp så vel i bredden som i dybden. Nye opgaver blev taget op, og fra de ledendes side blev der gjort en positiv indsats for at drage videre og videre kredse ind i aktiv national afværgekamp mod det voksende tyske embedsmandstryk. Gårdmandsklassen var den danske hærs kernetropper, men både H. V. Clausen og H. P. Hanssen var klare over, at skulle kampen føres til en lykkelig afslutning måtte også håndværker- og handelsstanden vækkes, og man måtte ligeledes mobilisere de åndelige kræfter, der slumrede i den brede underklasse. Midlerne til at nå dette mål var mange, og den store opgave blev grebet an på flere måder. H. V. Clausen var utræt-

telig med hensyn til at finde på nye opgaver. Delvis med H. P. Hanssens hjælp fik man organiseret læsekredse ud over landsdelen, man fik sendt danske til Nordslesvig, og der arrangeredes udflugter til kongeriget, først og fremmest til hovedstaden, men også til andre egne af landet. Clausen var ivrig efter at få udvekslet ferieborn, og han lagde et stort arbejde i bestræbelserne for at få god dansk kunst til Nordslesvig. Ikke alle forslag kunne realiseres. En stor plan om en videregående faglig og folkelig uddannelse i København af unge begavede nordslesvigere blev ikke til noget, men gennem brevene kan vi på nærmeste hold følge, hvorledes ideerne kom til verden, hvorledes der blev vejret for og imod, og hvorledes mange af dem blev realiseret. Brevene giver mulighed for i detaljer at følge det forarbejde, der gik forud for udsendelsen af H. V. Clausens sprogekort fra 1888, hans rejsehåndbog fra 1890 og udarbejdelsen af den epokegørende afhandling om de nationale forhold i Nordslesvig fra 1863—93, der offentliggjordes i Sønderjydske Årbøger. På samme måde følger vi H. P. Hanssen på hans ustandselige rejser omkring i Nordslesvig, optaget af alle mulige praktiske gøremål, vi hører om hans omfattende journalistiske forfatterskab, vi delagtiggøres i hans mange bekymringer med redaktionen af Sønderjydske Årbøger (H. V. Clausen var ikke nogen ideel medarbejder), og vi er vidne til, hvorledes han utrætteligt arbejder videre på sin uddannelse som kommende national fører, og hvor ivrig han er for at skabe sig de rette kontakter såvel i kongeriget som ude i den store verden. Til belysning af vælgerforeningens organisation i årene efter 1888 indeholder brevene adskillige interessante lokale oplysninger, og også baggrunden for valget af H. P. Hanssen til landdagsmand i 1896 uddybes. Fra H. P. Hanssens første år som parlamentariker indeholder flere breve levende småtræk til belysning af tysk politik og de personer, der bar denne politik. I det hele taget må det siges, at brevvekslingen giver en mængde portrætter af såvel kendte som ukendte personer, først og fremmest i Nordslesvig.

Et betydeligt antal breve handler om Hejmdal, hvis udgivelse H. P. Hanssen overtog pr. 1. okt. 1893. Planen om at overtage dette blad var ikke af ny dato, og i efteråret 1890 synes det endog at have været på tale mellem de to venner, at H. V. Clausen også skulle flytte til Åbenrå og foruden at være medarbejder ved bladet være lærer ved en landbrugsskole og stå i spidsen for et »landsbibliotek«. Da H. P.

Hanssen havde overtaget bladet, blev Clausen en af dets flittigste læsere. Han var utrættelig i at vejlede både med hensyn til sproget og indholdet. Hans kritik kunne til tider være nærgående. Den tog i første række sigte mod bladets unge medarbejdere, men heller ikke H. P. Hanssen gik ram forbi. Han var imidlertid klog nok til at erkende, at kritikken i mange henseender var fornuftig, og at den blev fremført af virkelig interesse for bladet.

I løbet af 1890erne blev et af den nationale kamps vigtigste front-afsnit kampen om jorden. Gennem brevene kan vi følge de to venners bekymring for udfaldet af denne kamp, og der gives mange interessante detaljer om opbygningen af det danske forsvar på dette front-afsnit. Det gælder både bestræbelserne for at sikre enkelte gårde på danske hænder og almindelige forholdsregler over for jordkampen. Til belysning af forhistorien til oprettelsen af Foreningen af 5. oktober 1898 indeholder flere breve værdifulde bidrag, ligesom de fortæller om H. P. Hanssens bestræbelser for at få tjenestekarle fra Als til at bosætte sig i den betrængte egn omkring Rødding og at få de nordslesvigske sparekasser omorganiseret, således at de kunne blive et bedre våben i den nationale kamp.

Det er naturligvis først og fremmest Nordslesvigs historie, som brevene belyser, og de mange lokale personer, som lidt efter lidt mobiliseredes i nationalitetskampen, både tilhængere og modstandere af den politik, som H. P. Hanssen førte. Men medens H. V. Clausen aldrig kunne dy sig for at udtale en dom over de personer, han mødte på sin vej, hvad enten den var rosende eller revsende, var H. P. Hanssen langt mere tilbageholdende med at fælde dom over andre. Det gælder også kongerigske forhold og personer.

Det er naturligt, at brevene ligeledes indeholder værdifulde bidrag til belysning af de personer og organisationer i kongeriget, som i disse år med aktiv interesse fulgte nationalitetskampen i Nordslesvig, og som på forskellig måde ydede et værdifuldt bidrag i form af både penge og arbejdskraft. H. V. Clausens breve indeholder meget positivt stof til belysning af dette kapitel af nationalitetskampens historie. Vort kendskab til arbejdet inden for foreningerne »4 S« og »To Løver« uddybes væsentligt, og dets ledende personligheder træder lyslevende frem. En central skikkelse i denne kreds var rigsarkivar A. D. Jørgensen, hvis tidlige bortgang begge beklagede, måske især H. P. Hanssen. Dette kommer tydeligt frem i en række breve fra

H. P. Hanssen fra 1899, der afslører, at der på det tidspunkt var opstået en alvorlig krise mellem de to ungdomsvenner. Denne havde både personlige og saglige årsager, og et øjeblik så det ud til et fuldstændigt brud mellem de to mænd. Hvad H. P. Hanssen navnlig reagerede over for, var et forsøg på politisk at fjernstyre ham fra København. Dette skulle han meget have sig frabedt. Med vemod mindedes han ved denne lejlighed sin nylig afdøde faderlige ven. Det ser ud til, at vennerne mundtligt har fået talt ud om de spørgsmål, der var dem imellem, og det gamle venskabelige og fortrolige forhold blev atter genoprettet.

Brevene fra tiden efter år 1900 er ikke blot færre af antal, men de bliver også kortere. Det var ikke, fordi der ikke stadig var problemer at drøfte, men den daglige gerning lagde utvivlsomt så stærkt beslag på kræfterne, at der blev mindre tid til en regelmæssig og fyldig brevveksling. Stadig vældede ideerne dog frem hos H. V. Clausen, og han var lige utrættelig med at sætte gang i nye foretagender. Han ville have skrevet en Sønderjyllands Historie omhandlende tiden efter 1864, og han foreslog, at man fik lavet en samling af domme, der kunne illustrere de mange tyske overgreb over for den nordslesvigske befolkning. Navnlig den sidste idé optog H. P. Hanssen meget. På sin side holdt H. P. Hanssen sin gamle ven løbende orienteret om den nationale udvikling i Nordslesvig og om stillingen på den tyske rigsdag, og gennem hans kommentarer til både begivenheder og personer får vi god besked om de forskellige faser i hans politiske arbejde. Årene 1914—18 indeholder kun et enkelt brev af større interesse, og det har været trykt tidligere. Krigsårene standsede i realiteten brevvekslingen mellem de to mænd. Da krigen var hørt op, og H. P. Hanssen ofte havde lejlighed til at komme til København og fra 1919—20 tog ophold i hovedstaden, var brevveksling unødvendig. Fra de bevægede år 1918—20 findes faktisk kun et enkelt brev af virkelig interesse, nemlig en situationsberetning fra H. V. Clausen fra Paris, dateret 18. marts 1919 (brev nr. 278).

Fra perioden 1920 til 1936, hvor brevvekslingen hører op (H. P. Hanssen døde i maj 1936, og H. V. Clausen året efter), er optrykt et mindre antal breve, som skønnes at have interesse dels ved at belyse de nye faser i de stadig forekommende nationale brydninger i Nordslesvig dels ved tilbageblik over fortidens begivenheder og personer. Til det sidste fulgte de to venner med årvågent blik den brydning

mellem dansk og tysk i Nordslesvig, som fra ungdommens dage havde optaget dem så levende, og som havde været en så væsentlig del af deres liv. Deres historiske gerning var i det væsentlige endt med afgørelsen i 1920, men de fulgte stadig aktivt med og greb ved enkelte lejligheder positivt ind.

Brevsamlingens betydning for nationalitetskampens historie i Nordslesvig ligger først og fremmest deri, at brevene giver en række hidtil ukendte oplysninger om de forskellige faser i denne kamp og om mange personer, der indtog en mere eller mindre fremtrædende plads i geledet og var aktive i denne kamp. Brevsamlingen belyser dernæst de to brevskrivers personlige anskuelser om begivenheder, som de oplevede eller var med til at fremkalde, og fortæller om mennesker, som de mødte på deres livs vej, navnlig inden for arbejdet med de nationale problemer i Nordslesvig. Udtrykt på en anden måde kan det siges, at det, brevene i første række belyser, er dagligdagen i nationalitetskampen. Kun sjældent forekommer mere almindelige betragtninger. Man bør dog ikke undlade at gøre opmærksom på, at der nu og da i brevene falder udtalelser, der taler om kampens mål: Nordslesvigs genforening med Danmark, og helst ad fredelig vej (brev nr. 19). Benyttet af brevsamlingen vil også lægge mærke til, hvor tidligt de to venner var klare over, hvilket mål, der måtte styres efter. Da tidens fylde var inde, og høsten skulle bringes i lade, kunne de to venner, hver på sin plads, gøre deres del af arbejdet. I mere end 30 år havde de gået side om side på den samme mark. De havde beredt jorden, sået sæden og plejet den under dens vækst. Sorger og bekymringer havde de ikke undgået, men de havde hjulpet hinanden med at bære dem, og i fællesskab havde de glædet sig over markens grøde.

Brevene er optrykt kronologisk, og dateringen er overalt opløst og sat i spidsen for brevene. Hvor der er indløbet fejl i dateringen, er dette markeret i noterne. Manglende årstal er af udgiveren anbragt i kantet parentes. Der er tilstræbt en ord- og bogstavret gengivelse af brevtteksterne. Dog har udgiveren tilladt sig at soignere teksten på den måde, at stavemåden er rettet, hvor der er åbenbare inkonsekvenser. Det samme gælder tegnsætningen. Vitterlige stavfejl eller sjuskefejl er ligeledes rettet, uden at det er markeret hverken i tekst eller noter. Gennemskuelige forkortelser er opløst. Hvor der på

nogen måde kunne være tvivl om opløsningens rigtighed, er det tilsatte ord eller de tilføjede bogstaver anbragt i kantet parantes.

De udarbejdede noter har først og fremmest til formål at kaste lys over dunkle steder i brevene. Det beror imidlertid på et skøn, hvor vidt man skal gå i retning af at kommentere brevene. Nogle benyttede af bogen vil måske mene, at udgiveren er gået for vidt, medens andre vil savne oplysninger om forhold, som udgiveren har anset for at være alment kendt. Det er dog udgiverens håb, at benytterne i de fleste tilfælde ikke vil gå forgæves til noterne. I enkelte tilfælde har det desværre været umuligt at give en nærmere forklaring på, hvad der hentydes til. En lang række opslag i aviser og tidsskrifter har ikke givet det ønskede resultat. Hvor der ikke findes oplysning om de i brevene forekommende personer, må identificeringen foretages ved hjælp af navnerregisteret.

Originalerne til de optrykte breve findes dels i H. V. Clausens arkiv, der opbevares i rigsarkivet, dels i H. P. Hanssens arkiv, der findes i landsarkivet i Åbenrå. En fortegnelse over breve, der er udeladt, og en oversigt over anvendte forkortelser findes på side 385.

Afskrivningen af brevene er foretaget af fhv. retspræsident Kaj Mundt, og udgiveren vil gerne benytte lejligheden til at takke retspræsidenten for den værdifulde bistand, han har ydet ved brevsamlingens udgivelse.

København, februar 1962.

Harald Jørgensen.

H. P. Hanssen.

2
Højesterede hr. Hansens!

Må jeg først lovstille mig selv for Dem. Jeg ved ikke, om de kan huske en sommerdag for snart fire år siden, da jeg og en ven af mig, der nu er død, var sammen med Dem hos hr. Wolff i Gammelgade. De var dengang en del længere til venstre end jeg, men er det måske omvendt. Men vi står vist i det hele i samme lejr, og det er til dels grunden til, at jeg henvender mig til Dem.

Nå til mit arbejde! Som de vel ved, fortog studentens samfundet i for en særdeles vellykket udflugt til Hønebjerg, som i høj grad gænte til at forbrødre bønder og akademikere. En ven af mig, cand. mag. Ottosen, og jeg der blev med det her hjemme at høre til den sædvanlige side forhinder et vist interese for den opadgaaende sag, har i nogen tid gået og pønslet på, om vi ikke kunde få en lignende udflugt i et andet land, og om det ikke kunde være særligt frugtbringende for begge parter, om

Hr. cand. Clausen!

Jeg for Deres Brev. Vi får undskyldt, at mit Lær Sommer lidt sent, jeg vil det først efter Hønebjergs Omvælt for en længere Rejse. - Jeg tænkte godt den Aftag vi var sammen med hos Wolff i Kvindelyst.

I det hele synes jeg godt om Deres Tænke, men jeg tror neppe, at den lader sig realisere i det og vi må i hvert Fald - efter min Mening - opstille Planens Udskudt til senere Lær.

1. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Vendersgade 33^a. København K, 18. marts 1887

Højstærede hr. Hansen!

Må jeg først forestille mig selv for Dem. Jeg ved ikke, om De kan huske en sommerdag for snart fire år siden, da jeg og en ven af mig, der nu er død, var sammen med Dem hos hr. Wolff i Gammelgab.¹ De var dengang en del længere til venstre end jeg; nu er det måske omvendt. Men vi står vist i det hele i samme lejr, og det er til dels grunden til, at jeg henvender mig til Dem.

Nu til mit ærinde! Som De vel ved, foretog studentersamfundet i fjor en særdeles vellykket udflugt til Horsenseggen, som i høj grad tjente til at »forbrødre« bønder og akademikere. En ven af mig, cand. mag. Ottosen, og jeg, der begge med det herhjemme at høre til den radikale side forbinder stor interesse for den sønderjyske sag, har i nogen tid gået og pønset på, om vi ikke kunne få en lignende udflugt i stand i år, og om det ikke kunde være særdeles frugtbringende for begge parter, om turen denne gang kunde gå til Sønderjylland. Sønderjyderne kunde have godt af at se, at vore radikale slet ikke var så slemme endda, og Københavnerne kan trænge til langt mere end hidtil sket er at bryde sig om forholdeneovre hos Dem, også for deres egen skyld. Vi har nu gået og sundet os på denne plan, uden endnu foreløbig at ville have gjort noget for at få den realiseret, hvis vi ikke nu pludselig var bleven nødt til at lægge ud, idet der i disse dage er kommen en konkurrent til vor plan i form af en indbydelse til studentersamfundet fra jyske bønder i Randerseggen til et pinsebesøg. Ottosen og jeg, som nu meget hellere — hvis det er muligt — vilde over til Slesvig — har fået samfundets formand til foreløbig at udsætte at svare på Randersindbydelsen, indtil vi havde hørt os for, hvorvidt der var stemning hos Sønderjyderne og mulighed for en Dybbøltur i pinsen.

Nu ved De allerede, hvad jeg vil, men jeg beder Dem huske, at det er aldeles privat, jeg henvender mig til Dem, at studentersamfundet selv — med undtagelse af hr. Trier, formanden, som vi var nødt til at sætte ind i vor idé for foreløbig at få en beslutning om den anden tur forpurret, ikke aner det mindste om dette her².

Hvad synes De om et sådant besøg af danske studenter ovre hos Dem? Og tror De, folk derovre vilde bryde sig om at få os til gæst et par dage? På Horsensturen var der c. 80 med, til Randers blev der vel en del flere, da pinsen er så belejlig en tid; til Sundeved derimod kunde der — for ikke at vække opsigt, vel kun kunne tages en 20-30, højst 40 med; i sidste fald borde folk vel endog rejse ad forskellige veje. Regner vi, at to og to skulde være sammen, blev der altså 10 à 20 værter, det gjaldt om at skaffe. Jeg skal ikke nærmere gå ind på, hvorledes jeg har tænkt mig det hele, før jeg ved, om der er folk, som vilde blive glade ved at tage mod os, bare det, at vi kunde jo komme med Korsør-Flensborg damperen en lørdag aften og så blive, til vi onsdag morgen tog samme vej tilbage. I den tid kunde vi måske også skifte vært engang, f. ex. komme nærmere op ad Åbenrå til eller over på Als. Større møder kunde der vel af gode grunde ikke blive tale om, men i mindre kredse kunde man da samles for at få udtalt, hvad der lå hinanden på hjærtet, og besøge valpladsen.

Hvis De nu synes, dette forslag er tiltalende og muligt at udføre, vilde De da tale foreløbig bare med nogle få derom, og vilde De så være så god så hurtig som muligt at svare mig, da samfundet ikke godt ret mange dage kan undlade at svare indbyderne fra Randers.

Om Deres fader endnu kan huske mig, vilde jeg bede Dem bringe ham en hilsen; hr. Wolff har jeg i 1885 flere gange truffet i Flensborg; jeg opholdt mig der over et fjerdingår hos redaktør Jessen.

Ærb. Deres

H. V. Clausen, cand mag.

1 H. P. Hanssen havde været landvæsens-elev 1880-81 hos gårdejer C. P. Wolff i Gammelgab, Broager sogn. H. P. Hanssen omtaler H. V. Clausens besøg i som-

meren 1883 i Tilbageblik I, s. 99 og 185 f. 2 Herman Trier var medstifter af studentersamfundet i 1882 og dets formand 1884-89.

2. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Nørremølle ved Sønderborg, 28. Marts 1887.

Hr. cand. Clausen!

Tak for Deres Brev. De får undskyldte, at mit Svar kommer lidt sent,

jeg fik det først efter Hjemkomsten fra en længere Rejse¹. Jeg husker godt den Dag, vi var sammen hos Wolff i Gammelgab.

I det hele synes jeg godt om Deres Tanke, men jeg tror neppe, at den lader sig realisere i År, og vi må i hvert Fald — efter min Mening — opsætte Planens Udførelse til senere hen.

De har fuldstændig Ret i, at vi på begge Sider, ikke blot Bønder og Akademikere, men også Sønderjyder og Folk øst for Bælterne har godt af en gjensidig Vekselvirkning. Vi Sønderjyder må absolut arbejde for en sådan Vekselvirkning for at kunne holde en langvarig Kamp ud, om det er nødvendigt.

Vestjyllandsturens heldige Virkninger for vor nationale Kamp sporede overalt i Sønderjylland, men så kom Eftersmækket med de talrige Udvisninger og Retssager; de fremkaldte en hel Del Forknytthed, som endnu ikke er helt overvundet, men har hindret alle gjensidige Besøg siden da². De Ældre er bleven forsigtige, ængstelige og betænkelige, og vi Unge har hidtil måttet føje os efter dem. Men nu i Sommer tænker jeg, at vi Unge får en Tur i Stand til Samsø, det skal være som et Følehorn, der stikkes ud. Vi vil tage alle Forsigtighedsregler for de danske Undersåtters Skyld, og vi vil hindre alle Avisreferater — så tænker jeg det går. Og lykkes den, er en hel Del vundet, så vil Trangen og Lysten til gjensidige Sammenkomster atter forstærkes, og så kan der bygges videre.

Går det heldigt med denne Tur, som jeg vil bede Dem om slet ikke at omtale, så vil vi også bedre kunne tage mod danske Gjæster til næste År. I År tror jeg, De må opgive det påtænkte Besøg. Som De jo nok ved, er de fleste Bønder herovre Højremænd, just ikke af Overbevisning, men fordi Tiden er løbet fra dem, fordi de er uden Kjendskab til den Udvikling, der er foregået i Danmark siden 64. Men for så vidt de er Højremænd, tror jeg, det er vanskeligt, at de tager mod Studentersamfundets Medlemmer som sådanne, fordi at Samfundet er almindelig kjendt som en politisk Forening, som vor Presse just ikke har sat i det kjønneste Lys — rejser Medlemmerne derimod ikke som sådanne, men kun som Danske, så vil de også være velkomne hos Højremænd (de fleste er det kun af Navn).

Blandt vi Unge her på Sundeved er der mange Venstremænd, men Forholdene har jo medført, at de allerfleste er danske Undersætter, derfor mærkes der forholdsvis lidt til dem, og derfor kan de af Frygt for Udvisning ikke være Værter her. Desuden vilde jeg også helst, at

Samfundets Medlemmer skulde til afgjorte Højremænd, for at disse kunde få et Indtryk af, at de Radikale, som De siger, »ikke er så slemme endda«.

Deres Plan kan sikkert lade sig realisere, men som sagt jeg tror den må opsættes, og så må den grundig forberedes af Hensyn til Politiet. Vi har [i] den sønderbogske Landråd [Tschirschnitz] en meget år-vågen Herre, der Gang efter Gang har forbudt Danske at lande. Fælles Sammenkomster kan der slet ikke være Tale om — ikke engang fælles Kjøreture vil Politiet tillade, [om] vi ikke kan narre det, og det er just ikke så let.

Jeg er altså af den Mening, at Turen for næste Sommers Vedkommende må opgives, men dog kun for at opsættes. Da jeg nu har Deres Adresse og kommer til Kjøbenhavn i Maj, vil jeg så opsøge Dem, vi kan da tale nærmere herom³.

Ærb. Deres
Hans Peter Hanssen.

1 Hanssen havde fra efteråret 1886 opholdt sig i Leipzig, se Tilbageblik I, s. 168 ff.
2 I juni 1884 besøgte ca. 2000 sønderjyder Vestjylland, og samtidig var 300 unge piger på besøg i København. Disse besøg gav anledning til talrige udvisninger, se

Mackeprang s. 158 og 165 f.

3 Hanssens ophold i København i forsommere 1887 og hans samtaler med Clausen og Johan Ottosen er udførligt behandlet i Tilbageblik I, s. 201 ff.

3. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

København, 9. November 1887.

Kjære Clausen!

Lige nu modtog jeg Meddelelse fra Philip Møller i Jægerup, om at den Læsekreds, som han står i Spidsen for, er i Orden¹. Foreløbig bliver der kun én Læsekreds i Haderslev Østeramt, men senere mener han, at den kan deles i to.

Den første Sending af Bøger (og ligeledes de følgende) bedes afsendt til: P. Christensens Bogbinderi og Papirhandel, Storegade, Haderslev.

Dette i Hast, da man venter efter at få Bøgerne snart.

Venlig Hilsen
H. P. Hanssen.

1 Tanken om oprettelse af læsekredse rundt omkring i sognene opstod under samtalerne mellem Hanssen, Clausen og Ottosen i København i foråret 1887, se Tilbageblik I, s. 206 f. Den i 1880 oprettede Sprogforening havde taget initiativet til

oprettelse af folkebogsamlinger, og den i brevet omtalte gårdejer Philip Møller i Jægerup havde desuden i dec. 1884 fået oprettet en foredragsforening i Nustrup med omliggende sogne, se Mackeprang s. 155.

4. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

København, 19. November 1887.

Kjære Clausen!

Læsekreds No. 3 er nu også i Orden, det er den for Sundeved og Als. Den får nok henimod 50 Medlemmer og bliver derfor forhåbentlig til to til næste År. Den første Sending Bøger ventes. Den bedes afsendt til: Bogbinder Bock, Graasten..

Jeg anser det for klogt, at vi sender alle Bøgerne til Bogbindere, da vi ellers straks vilde vække en stærk Mistanke.

Med venlig Hilsen

H. P. Hanssen.

5. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

p. t. Gram, 29. December 1887.

Kjære Clausen!

Det blev jo en Aftale, at jeg skulde meddele Dem, når jeg kom til Flensborg, og når jeg var hjemme i Sundeved, for at vi muligvis kunde træffe sammen her i Sønderjylland. Jeg kommer nu til Flensborg på Fredag, altså den 30te December, og skal om Aftenen holde Foredrag i den danske Foredragsforening. Næste Dags Morgen skal jeg rejse derfra. Så bliver jeg hjemme i Sundeved til på 2den Nytårsdag om Morgen, men rejser derefter til Nordborg på Als, hvor jeg skal tale samme Eftermiddag, og derfra tager jeg d. 3die Januar til Haderslev¹.

Har De ikke Lyst til at besøge mig i Sundeved på Nytårsdag, og så at tage med til Als Nørreherred næste Dag for at gjøre Bekjendtskab med en Del unge flinke Mænd derovre. Hvis ikke, træffes vi måske i Flensborg.

Venlig Hilsen. Deres hengivne

H. P. Hanssen-Nørremølle.

¹ Foredragsrejsen omkring nytår 1888 er omtalt i Tilbageblik I, s. 227. Clausen

synes ikke at være kommet til Sundeved dette nytår.

6. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

p. t. Nordborg, 2. Januar 1888¹.

Kjære Clausen!

Læsekredsen på Sundeved har fået så mange Medlemmer — henvend 50 — at Als er bleven sat til Side. Der må derfor stiftes en særlig Læsekreds for Als. Foreløbig vil kun 25 Medlemmer tiltræde den. De har altså 125 Kr. herfra at gjøre Indkjøb for. Send snarest muligt Bøger for dem til Gårdejer Nis Nissen — Nordborg, med hvem De

også kan træde i Korrespondance desangående. Send et godt Udvalg. Fr. Niensens Kirkehistorie må udskydes². En Del Skjønliteratur er ønskelig.

Jeg har været på Farten helt siden Jul og talt i 5 Foredragsforeninger. I Aften skal jeg holde Foredrag her og i de følgende Dage i endnu to Foreninger. Sidste Fredag talte jeg nede i Landsbyen Vedding, i den sydlige Del af Hanved Sogn for en Forsamling af ca. 50 Bønder fra Hanved og Oversø Sogne.

For Malerisamlingen er der endnu ikke rigtig Stemning; man er bange for, at den vil kræve for store Pengeofre, når den skal blive til noget. Jeg tror derfor Kraften foreløbig må rettes på Korrespondancerne til Bladene³. Den Opgave må gennemføres, hvis det er muligt. Den vil gjøre mest Gavn i national Henseende.

Venlig Hilsen. I Hast. Deres hengivne

H. P. Hanssen-Nørremølle.

1 Originalen har 2. jan. 1887, men dette er utvivlsomt en fejlskrift. Året skal være: 1888.

2 Der tænkes formodentlig på det sammendrag af professor Frederik Niensens forskellige store værker om kirkehistorien, som udkom i 1887 under titlen: »Ledetraad i Kirkens Historie«, I-II.

3 Under Hanssens, Clausens og Ottosens samtaler i København var man enedes om at søge at få tilvejebragt upolitiske korrespondancer til sønderjyske blade fra hovedstaden. Endvidere havde Ottosen lovet at skrive om den sønderjyske sag i venstres provinspresse, se Tilbageblik I, s. 206 f. Om malerisagen se brev nr. 9.

7. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

p. t. Ullerup i Sundeved, 11. Januar 1888.

Kjære Clausen!

Igår talte jeg med Peter Ludvigsen i Avnbøl; han spurgte efter flere Bøger til Læseforeningen. Der er kun kommen én Sending Bøger til Bogbinder Bock på Gråsten, og da der alt før Jul var over 40 Medlemmer i Foreningen, kunde den kun give én Bog i hver Taske. Nu er der siden kommen flere Medlemmer — der er henimod 50 — men der er ingen Bøger til de ny indmeldte, før en ny Sending ankommer. Send derfor snarest muligt flere Bøger til Læseforeningen. Særlig ønskes »Madvigs Erindringer« og så forholdsvis megen Skjønliteratur¹. Jeg var i den Mening, at der var afsendt en Sending Bøger af dem, det blev vedtaget at købe på det sidste Møde, »4 S« havde før Jul². Men da der ingen er ankommen her, så må der vel heller ingen være afsendt.

Igår var jeg med som Tilskuer ved en Dilettantforestilling her i Ullerup. Hostrups Skuespil »Den Tredie« og »Soldaterløjer« blev opført

af unge Bønder, og det gik langt over Forventning godt. Der var 3—400 Tilskuere. Her i Sundeved og til Dels også på Als opføres der nu danske Skuespil næsten i hvert eneste Sogn, efter at man har lukket den danske Scene hernede ved at forbyde danske Selskaber at spille³. Måske kan disse Forestillinger ikke stå for en københavnsk Kritik, men her modtages de med Begejstring, og der vækkes ved dem en stærkere Interesse for den danske Litteratur. Og jeg tror, at dersom Styrelsen for »4 S« havde været her tilstede igår, vilde den være bleven glædelig overrasket, både ved Forestillingerne og ved at høre en Sangforening her i Byen foredrage 4 stemmige Sange. Der er Klang og Kraft i det, når de synger Bjørnsons nye Skyttesang »Gamlingen på Tinge, Skal få stemme frit og kjækt, Bagom Riffelringe, Af den unge Slægt.«⁴ Der er for Tiden overordentlig mange gode Kræfter i den unge sundvedske Bondestand, men desværre er de fleste af dem danske Undersåtter. Og mange af dem har Udvisningsordren hængende over Hovedet.

Vil De hilse cand Ottosen, når De ser ham. Jeg er uenig med ham om Kunstmørret⁵. Jeg har læst om hans Optræden i Kallundborgegnen. I én Henseende er jeg også uenig med den danske Oppositions Flertal. Det er med Hensyn til Danmarks Udenrigspolitik. Jeg vil også Venskab med Tyskland, men ikke før det nuværende Regjeringssystem er styrtet. Fra et rent demokratisk Synspunkt tror jeg, at en Sejr for det nuværende tyske System er meget farligere for Friheden end en Sejr for Rusland⁶.

Hilsen. Deres hengivne
H. P. Hanssen.

Send Korrespondancer til Bladene hernede, hvis det er muligt. Det er det bedste Arbejde, som Kræfterne for Tiden kan sættes ind på.

- 1 Filologen J. N. Madvigs »Livserindringer« var udkommet i 1887.
- 2 I 1887 havde Clausen og Johan Ottosen stiftet foreningen »4S«: Studenter-Samfundets sønderjyske Samfund.
- 3 Efter nogle års forbud havde et par danske skuespilselskaber i 1886 fået tilladelse til at tournere i Nordslesvig, men i oktober 1887 nedlagde de preussiske myndigheder påny forbud mod danske teaterselskabers optræden. Se Robert Neeindam: Det danske Theaters Vilkaar i Nordslesvig 1864—1914. 1914, s. 51 ff.
- 4 Bjørnstjerne Bjørnsons skyttesang »Op-

sang for de norske skyttelag« var skrevet i 1881 og blev trykt i Verdens Gang nr. 108 (1881). Sangens 1. vers begynder: Under fanen, under fanen, og citatet stammer fra dette vers. (Meddelt af bibl. Torben Nielsen).

5 I efteråret 1887 opstod i Danmark en politisk strid om margarineproduktionen. Inden for bondebefolkningen var der uenighed om, hvorledes man skulle stille sig til »kunstmørret«, idet man frygtede, at margarinen kunne komme til at konkurrere smørret ud. Hørup søgte politisk at udnytte denne uenighed, men flertallet

af venstre under ledelse af Bojsen stemte mod Hørups forslag om at forbyde margarine-produktion. (Hørup: Det rene Land).

Johan Ottosen deltog omkring nytår 1888 i nogle møder på Kalundborgkanten, hvor »kunstsmørret« blev diskuteret. Således var han en af talerne på et møde af højretilhængere på rådhuset i Kalundborg 3. jan. 1888. I sit foredrag hævdede han, at produktionen af kunstsmør ville ødelægge landbruget. På mødet vedtoges

en resolution, hvori udtaltes: Forsamlingen udtaler, at al Indførsel, Udførsel, Produktion og Salg af Kunstsmør bør forbydes i Danmark. Kalundborg Avis for 3. og 4. jan. 1888.

6 Den politiske højspænding i Tyskland på dette tidspunkt skyldtes først og fremmest fyrst Bismarcks krav om øgede bevillinger til militæret og en forlængelse af socialistloven. Spændingen øgedes ved efterretningen om, at kejser Wilhelm var meget svag og kronprinsen håbløs syg.

8. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Nørremølle pr. Sønderborg, 20. April 1888.

Kjære Clausen!

Der er flere Ting, som jeg idag har Lyst til at skrive til Dem om. Jeg talte i Efteråret med Dem om en mulig Udbredelse af danske Småskrifter blandt de Sønderjyder, der aftjener deres Værnepligt i Berlin, og lovede senere at skrive nærmere til Dem om denne Sag. Da mit Berlinerophold imidlertid blev forholdsvis kort, fik jeg ikke skrevet deroppefra¹. Jeg tror, at der kan gøres noget i denne Henseende, men der må gås meget forsigtigt til Værks, da der føres strængt Tilsyn med Soldaternes Læsning på Grund af Frygten for Socialdemokratiet. Efter et løst Overslag antager jeg, at der ligger mellem 80—100 dansktalende Sønderjyder i Garnison i Berlin ved den preussiske Gardes forskellige Afdelinger, men de er skilte ad, stukket ind en enkelt eller højst 2—3 Mand ved hvert Kompagni, Batteri eller Eskadron. De fleste af dem kjender alligevel hinanden indbyrdes og søger sammen, når Lejlighed gives. En Del af dem kommer jævnlig i den danske Forening »Freja«, og endnu flere samles Lørdag og Søndag i en Kjælder i Wilhelmsstrasse, der tillige er Samlingssted for danske Håndværkere, som opholder sig i Berlin. Blandt Soldaterne i Berlin har jeg for Tiden to fortrolige Venner, ved Hjælp af hvilke jeg foreløbig kan holde en Forbindelse vedlige. Jeg har aftalt med dem, at jeg skal sende dem nogle Småbøger i en Pakke med Madvarer, som sendes fra den enes Hjem, og de vil så fordele dem blandt deres danske Kammerater. Jeg beder derfor nu »4 S« om engang med det første at sende mig de på medfølgende Liste nævnte Småskrifter, for at jeg kan besørge dem videre. En Del af dem skal ned til Posen, hvor jeg ligeledes har en meget god Ven, der ligger i Garnison, og hvortil der i de sidste År er kommen mange Sønderjyder. Et meget sørgeligt Tilfælde

passerede forleden i Berlin. Jeg ved ikke, om De i Bladene har lagt Mærke til en Notits om, at en Soldat blev nedskudt udenfor Kejsere-rens Palais »Unter den Linden«. Den pågjældende Soldat var en dansk Sønderjyde fra Skærbæk ved Navn Jensen, som jeg lærte at kjende i Berlin. Efter et Brev fra en af hans derværende Venner var han på Grund af sit danske Sindelag kommen i Klammeri med nogle Ty-skere, der lod Politiet hente, men da en Politibetjent vilde arrestere ham, blev han rasende, tog en Stol og hug Betjenten ned. Imidlertid blev han overmandet, fik Hænderne bundet, og to Soldater af Vagten kom for at føre ham bort. Da han kom til Kejsere-rens Palais, så han Lejlighed til at rive sig løs og flygtede derefter ned ad Gaden, sand-synligvis i den Hensigt at desertere for at undgå den hårde Straf. Hans Ledsagere råbte »Holdt« to Gange, og da han desuagtet blev ved at løbe, fyrede de på ham, og han blev hårdt såret af en Kugle i Siden. Det er som sagt meget sørgeligt, for han var en hæderlig, brav og meget dygtig Karl.

Nis Nissen-Nordborg har fortalt mig om Mødet i Vojens². Det glæder mig, at Planen med Malerisamlingen nu har al Udsigt til at realiseres. Efter Mødet fulgtes Nis Nissen med Mussmann-Kehlet Michelsen-Kolstrup og flere Højremænd, der ivrigt drøftede, hvad egentlig De og Deres Venner havde i Sinde med det gjorde Tilbud. De var enige om, at der måtte »stikke noget bag«, og at man derfor måtte være på sin Post. Mistæneliggjørelsen syntes især at udgå fra Mussmann. Beslutningen om, at Gustav Johannsen vælger Styrelsen, er efter min Mening meget heldig. Bredsdorff er selvskreven til at være Formand, men De må endelig sørge for, at der kommer mindst én Venstremand og da helst Skrumsager ind i Styrelsen.

De kjender nu Nis Nissen, hvad synes De om ham? Jeg skal senere engang i Sommer gjøre Dem bekendt med en anden ung Alsinger. Han hedder Peter Grau, er endnu kun 22 År, men én af de aller-betydeligste unge Sønderjyder. Hans Fader ejer en større Bondegård i Pøl ved Nordborg, som han, der er eneste Søn, med Tiden skal overtage. Peter Grau er meget begavet, fri i sin Optræden og en dyg-tig Taler. Han er frisindet i sine Anskuelser og har flere Gange trådt op mod de gamle Højremænd i Nørreherred. Han har i sin Barndom besøgt Realskolen i Svendborg, senere har han været på Askov Høj-skole, og til Sommer tager han over på Tune Landboskole ved Kjøl-

benhavn. Jeg har givet ham Deres og Ottosens Adresse, og han besøger Dem, når han kommer til København. Jeg er vis på, at De vil have Fornøjelse af at gøre hans Bekjendtskab.

De er vel nu også kommen i Forbindelse med Jørgen Iversen Svejrup. Han er en brav Mand, den dygtigste og bedste, som vi for Tiden har på denne Egn. Forleden havde han talt med et Par af mine Venner om en Student [Nikolaj] Andersen fra Svejrup, der for flere År siden er bleven dimitteret fra Haderslev Latinskole, er preussisk Undersåt, men udpræget dansksindet og for Tiden studerer i Berlin. Han blev af Jørgen Iversen skildret som velbegavet med særlig Interesse for Sprogstudium, specielt de sønderjydske Dialekter, og skal have store Lyst til et Ophold i København for at fortsætte sine Studier dér. Han er imidlertid fattig og mangler Midler dertil. Efter alt hvad jeg kan forstå, er det en Mand, som fortjener at støttes og muligvis kan blive os en Støtte i Fremtiden. Jeg har endnu ikke haft Lejlighed til selv at indhente nærmere Oplysninger hos Jørgen Iversen, men mener De, at der kan gøres noget for ham, hvis disse Udsagn bekræftes, særlig for at lette ham et Ophold i København, vil jeg indhente nærmere Oplysninger og i givet Fald sætte mig i Forbindelse med ham, hvis De ikke selv foretrækker at sætte Dem i Forbindelse med ham gennem Jørgen Iversen i Svejrup.

Jeg har nu lejet Bolig i Sønderborg og gifter og bosætter mig dér først i Maj³. Vi skal så snart have lagt Plan til det omtalte Besøg her på Als og Sundeved til Sommer. Har De tænkt nærmere over Sagen? Pintse bliver næsten for tidlig i År på Grund af det sildige Forår, et Besøg senere hen vil frembyde flere Fordele, især med Hensyn til Naturomgivelserne. Over tredive måtte vi ikke gerne være for ikke at vække for stor Opsigt. Vil De ikke med det første meddele mig Deres Mening om Sagen, for at vi kan forhandle nærmere om den.

Savnet af en politisk Organisation føles for Tiden stærkt hernede⁴. Vi savner samlet Optræden og koncentreret Vilje; Stemningen er god, og der er Handlelyst nok, men Kræfterne ødsles ad spredte Baner, til Dels i ørkesløse Demonstrationer. Vi savner Ledelse, Skoling og Disciplin.

Jeg havde stor Lyst til at være i København for at få lidt bedre Forståelse af de nyeste Strømninger indenfor den danske Opposition. De er næsten uforståelige på Afstand. Opholdet i de store Byer frem-

byder mange Fordele. Man skal se sig for, når man herude i Afkro-
gene vil følge med Tiden.

Hils Ottosen. Deres hengivne

H. P. Hanssen.

1 Hanssen var i Berlin fra januar til april 1888. Han overværede forhandlingerne i rigsdagen, bl. a. om socialistloven og hørte Bismarck tale. Under hans Berlinerophold døde kejser Wilhelm I. Se Tilbageblik I, s. 229 ff. I 1884 havde Studentersamfundet besluttet at starte en skriftserie af små oplysende bøger, navnlig bestemt for arbejderklassen. Niels Neergaard blev formand for skriftudvalget.

2 Se brev nr. 9 note 1.

3 4. maj 1888 blev Hanssen gift med Helene Iversen fra Ullerup. Se Tilbageblik I, s. 260.

4 Vælgerforeningen for Nordslesvig oprettedes på et møde i Vojens 10. juli 1888. Til formand valgtes slagtermester Reimers i Sønderborg, medens H. P. Hanssen blev sekretær. Hanssen havde længe arbejdet med planer om oprettelsen af denne politiske forening. Se Tilbageblik I, s. 252 f.

9. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 21. april 1888.

Kære H. P. H.!

Jeg havde længe tænkt på at skrive til Dem i Berlin og havde allerede et brev halvt færdig, da vi besluttede at holde dette påskemøde, og jeg i den anledning fik travlt både med skriverier og med rend. Havde vi vidst, at De var på rejsen hjemad, havde vi udsat mødet et par dage for at kunne have fået Dem med. Men først på selve mødet hørte jeg af Nis Nissen, at De ventedes hjem påskelørdag; den dag var jeg i Flensborg hos Bredsdorffs og var på banegården til middagsiltoget syd fra, men De kom ikke med det.

Jeg tror, at mødet må siges at have gjort sin gode nytte¹. Man kunde ikke længer nøjes med, at jeg var rejst rundt i fastelavn; Slesvigerne måtte bringes sammen til indbyrdes forhandling. De to M M lagde for og bragte stemningen ned til frysepunktet at begynde med, men bag dem stod der vist ikke mere end en eneste mand fra deres nærmere nabolag². Æren for, at stemningen atter steg, har møller Fausbøl, han slog igennem med fynd og klem og havde ved sin side Gustav Johannsen til at sønderlemme de herrers subtile argumenter af juridisk og økonomisk art. Med Bredsdorff blev vi enige om at vælge en foreløbig bestyrelse ud af netop halvdelen af de tilstedeværende 18 Sønderjyder: Fausbøl, Skrumsager, Philip Møller, Michelsen. N. Nissen, farver [?] Jørgensen, Bredsdorff, Gustav og nok en Flensborger, måske dem alle; men sagen er nu foreløbig hos Sønderjyderne selv. Bredsdorff rejste nogle dage efter mødet til England, men når han kommer hjem, vil der blive taget fat. Vi har nu følgende

konstnere sikrede: Achen, Bredsdorff, de to Skovgaarder, Zacho, Viggo Johansen, Haslund, Carl Madsen, Hans Nikolaj Hansen, Julius Paulsen, Godfred Christensen, Krøyer, Thorvald Niss, frøkerne Luplau og Mundt, Zartmann, Bache, Therkildsen, Erik Henningsen, Groth, Bissen, og endnu en halv snes stykker, som jeg ikke kan komme på i øjeblikket. Viggo Johansen, Godfred Christensen og Thorvald Niss interesserer sig levende for sagen, og Achen, som vi havde med dernede, blev meget grebet. Han er en ung mand, i hvis velhavende hus de fleste af de unge kunstnere kommer, så bag hans navn står der mange ligesom bag de tre lige nævnte førsterangskonstnere. De må så huske, at de malere, vi hidtil har havt fat på, har vi kun helt privat talt med; til kunstnersamfundet i sin helhed vil vi først henvende os — selvfølgelig også kun ved mundtlig agitation — når vi nu får noget at høre fra Sønderjylland. De kunstnere, vi har talt med, forstår godt, at de både for Sønderjydernes egen skyld og på grund af den kritik, de i Flensborg vil være udsat for fra de indenbys Tyskeres og Hamburgernes side, ikke kan byde os det ringeste af deres kunst. Dem af deres billeder, de har kærest, vil de selvfølgelig ikke skille sig ved, men no. 2 kan vi få. Vi overdriver ikke, når vi lover at skaffe c. 100 billeder. Foreløbig hviler nu sagen nogen tid, så jeg nu ikke behøver at skrive mere herom.

Det var meget kedeligt, at Preusserne skulde opdage vor sammenkomst. Jeg læste først derom i »Flensborg avis« og gik så et par dage i uro både for sagens egen skyld og for den fortræd, der kunde ske Sønderjyderne³. Siden læste jeg i »Nationaltidende« et fra »Dannevirke« optaget stykke, der — det var udtrykt meget gådefuldt — syntes at gå ud på, at efter de forhør kunde Preusserne ikke gøre mere i sagen. I går fik jeg i et brev fra Nis Nissen lidt nærmere underretning om forhørene, men jeg pines selvfølgelig endnu meget af uvished. De vil nok meddele mig, hvad De hører om, hvordan det går; Philip Møller tør jeg ikke skrive til i denne tid for brevspioneriets skyld. Forresten, nu jeg skriver til Dem, er jeg også urolig for, at brevet skal blive åbnet; var det ikke bedst, jeg ialfald somme tider sendte brev under en anden adresse og særlig, når vi nu nærmere skal drøfte planen om en studentertur.

I fastelavn talte jeg med Peter Ludvigsen, fru Jørgensen i Gråsten, bogholder Schmidt og et par andre dér om en tur, hvad de syntes godt om. I påsken havde jeg tænkt på at tage ud i Sundeved for at tale

yderligere derom — men jeg var så kort tid i Sønderjylland — fra torsdag aften til lørdag aften — at der ikke blev tid dertil. I Vojens talte jeg med Skrumsager og Hörlyck derom og traf en foreløbig aftale for deres egne vedkommende — dér skulde en mindre del komme hen fra Sundeved — men jeg torde ikke, for ikke yderligere at styrke mistanken fra kompagniet Mussmann-Madvig-Bjørnshauges side. Hører Michelsen til dem; jeg tror det ikke? — fik heller ikke tid til at drøfte sagen med flere.

1) Turen kan vistnok kun finde sted i pinsen. I sommerferien (juli—august) er folk spredt alle vide vegne. Ganske vist blir alting sent i år, men den 20—21—22 maj er dog skoven udsprunget, og markerne grønne, og det er vel varmt nok til kun at have sommerfrakke med. Havde naturforholdene været regelmæssige, vilde en fart sidst i maj netop have været allerskønnest: da blomstrer frugttræerne. Et yndigere syn end at sejle gennem Svendborgsund i den tid kender jeg ikke. Blomstringen blir vel ikke så tidlig i år; men bøgen må stå allerfriskest og grønnest, før stormene i mindste måde har forpjuket den. Hvis Sønderjyderne ikke har nogen forhindringer, holder jeg på pinsen.

2) Vi må have en indbydelse bare med Deres underskrift; vi skal strax begynde at hverve folk på generalforsamlingen i studentersamfundet 28. april, hvis vi kan få indbydelsen i den kommende uge. Ved denne generalforsamling, hvor der vist vil møde mange, vil vi gøre »4 S« offentlig d. v. s. indenfor samfundet. Vi trænger til det for at få flere penge at virke med, særlig for at kunne holde lønnede korrespondenter; vi kan ikke få folk til at skrive gratis. Indbydelsen kan stiles til professor Høffding, Erik Skram, Trier eller hvem De vil, men send den til mig.

3) Vi (»4 S«) vælger deltagerne i turen og bærer ansvaret for dem. Vi tager naturligvis de flinkeste, vi kan finde. En ting bare! Går det an at tage Georg Brandes med? Vilde ikke Wolff-Gammelgab kunne være en passende vært for ham? På den ene side vilde sønderjyderne kunne få at se, at han da ikke er noget uhyre, på den anden side havde Brandes godt af at se danske bønder i deres bedste skikkelse. Men hvis De tror, at, som helhed betragtet, det at tage ham med snarere kunde virke til skade end til gavn, så fraråd det endelig! I det hele taget var det måske bedst, om vi fra hver side leverede en karakteristik af de enkelte værter og gæster.

4) Jeg har tænkt mig turen udført således, men bemærker forud, at jeg ikke har nogen fartplan ved hånden. Jeg skal nøjere overtænke turen med en sådan til hjælp. Påskelørdag⁴ morgen rejser alle 30 fra København, men deler sig undervejs, a) 12 tar med dampskib Korsør—Flensborg; 4 landsættes i Sønderborg, 4 i Brunsnæs, 4 i Gråsten; b) 12 bruger ruten Nyborg—Assens, med dampskib Assens Årøund—Åbenrå; 4 landsættes ved Ballegård, 4 ved Sandbjærg, 4 ved Sønderborg (eventuelt tages Hardeshøj med); c) 6 tar med jærnbanen den hele vej til Åbenrå og hentes derfra til vogns ud i Sundeved.

To dage (søndag og mandag) tilbringes i Sundeved; den ene dag i snævrere kredse, den anden søges en større tur forsøgt. Hvad om vi lejede en damper og stod til søs. Jeg talte om det i Sundeved i fastelavnen, og folk mente, det lod sig nok gøre at få et dampskib med en dansksindet kaptajn og styrmand. Dampskibet modtog gæsterne og så mange Sønderjyder, som tyktes rådeligt, ved alle landingsstederne i Gråsten, Egersund, Brunsnæs, Sønderborg, Sandbjærg, Hardeshøj og Ballegård og stod derefter ud i Lillebælt; der kunde vi så mere os, så frækt vi vilde.

5) Endel — måske halvdelen eller mere, vil ikke kunne være længere hjemmefra og rejser ad forskellige veje tilbage tirsdag eller onsdag. Resten — jeg regner højst med 16 — skal en tur vesterud. 8 tar med et morgendampskib ind til Flensborg, hvor folk tager sig af dem med levemåde og viser om en halv dag eller så, om eftermiddagen med jærnbanen til henholdsvis Rødekro, Jersdal og Vojens, hvorfra de køres til Bovlund. De 8 køres den hele vej til Bovlund, således at Sundevedboerne befordre dem den halve vej, f. ex. til Hostrup og Stubbæk i Ensted sogn, som er flinke byer. Der tager Vesterboerne imod dem og kører dem hjem, og der kan folk spise til middag. Det var tirsdag. Onsdag eftermiddag fællesmøde fra Bovlund og Røddingegnen i Gram slotshave — Hørlyck mente det kunde gå — om aftenen tar Røddingmændene gæsterne hjem med sig. Torsdag fra Rødding (over Vejen station til København).

Dette foreløbig. Dette brev får De vist på mandag; hvis De så sender mig en indbydelse hurtigst muligt, kan vi f. ex. torsdag eller fredag holde møde i «4 S» og vælge folk og lørdag aften hverve dem i samfundet.

Studentersamfundet tænker på i juni at holde en større fest til minde om stavnsbåndets løsning⁵. Dertil vil de indbyde deres tid-

lige værter fra Ringsted-, Horsens- og Hovlbjærgene og deres vor-
dende værter fra Sønderjylland. Men også dette taler for, at turen
over til Dem finder sted forinden, d. v. s. i pinsen. Den junifest
kunde blive svært pæn.

Begæringen om samfundets småskrifter til Berlin etc. skal blive
opfyldt; men vil De ikke have flere bøger, således at »4 S« rekvirerer
dem hos boghandlerne til nedsat pris og betaler dem. Det var da
noget af det, dens kasse kunde bruges til. Af Deres eget småskrift
havde jeg 40 eksemplarer med til Sønderjylland, som jeg i Vojens ud-
delte til folk fra alle egne, idet jeg bad dem om at sørge for, at man
købte det efter en større målestok⁶. Købmand Petersen Jost fra Flens-
borg mente da, at der i Flensborg by alene borde købes et par
hundrede eksemplarer.

Endnu ét, hvad turen angår, jeg glemte det før. Var det ikke bedst,
om muligt, at der kun blev $\frac{1}{2}$ så mange værter som gæster. Det havde
sin fordel, idet man så kunde tage folk sammen, en ældre med en
yngre, en livlig med en, som var mindre indladende, så folk kunde
komme hinanden nærmere. Det udelukker jo ikke, at flere mennesker
end værtens, hvis jeg må bruge dette udtryk, kunde nyde godt af
samkvemet med os og omvendt. Jeg tænker på at få dannet en
kvartet til at tage med, i det hele at få nogle sangere med, når de
iøvrigt besidder de egenskaber, der udkræves. Om vi kunde spille en
lille komedie ombord, f. ex. Intriguerne, men det bliver vist for van-
skeligt at få sat igang? Det var måske også bedst at trykke en sang-
bog og tage med, indeholdende forud[en] de sange, vore unge digtere
må skrive til festen, endel fædrelandssange (vore kære folk herovre
kan jo ikke som Sønderjyderne alle vers) og mulig nogle nyere sange,
f. ex. studentersamfundets slagsang, som det vilde være rart at få
gjort kendt derovre.

Fejlberg-Jørgensen, som jeg engang traf ude hos Dem, var hos mig
forleden dag for at høre, om jeg mulig kunde skaffe ham nogle timer
at undervise. Det kan jeg ikke, men jeg nævnede for ham det legat,
som jeg vist engang har talt til Dem om, Fr. og M. Hammerich i
50erne stiftede for slesvigske studerende ved Københavns universitet.
Det var dog stifternes mening med det, at det skulde komme virke-
lige Sønderjyder til gode, som vilde blive embedsmænd i Sønderjyl-
land, mens det nu undertiden bortgives f. ex. til folk, der er født
sydfør Kongeåen, men i de enklaver, der var danske før 64 og blev

ved at være danske efter krigen, eller i det mindste til folk, der vel er fødte Sønderjyder, men bliver her i Kongeriget. Nu var det spørgsmålet, om en mand som Fejlberg-Jørgensen ikke var mere værdig til legatet, når han, selvom han ikke har artium, hører forelæsninger ved universitetet for at forberede sig til en fripræstes gærning i sit eget land. Jeg har talt til professor Høffding fornødig om dette legat — han havde nemlig i sin tid lovet mig at gå til Goos, der bestyrer det — men han ømmede sig nu ved at gøre dette, da han og Goos står så diametralt mod hinanden, at det måske bare kunde skade sagen. Jeg henviste derfor Jørgensen til at gå selv til Goos og til Henrik Scharling som summus theologus, og det vil han også, men gennem den omvej: Matzen, til hvem han er anbefalet af generalauditor Steffensen.

Jeg har en del mere at skrive til Dem om, men da jeg har dårlig tid, og jeg hurtigst muligt ønsker svar, sender jeg dette brev afsted nu. I morgen skriver jeg videre.

Med venlig hilsen. Deres

H. V. Clausen.

- 1 På et møde i Vojens havde en del dansk-sindede nordslesvigere drøftet muligheden af at oprette en malerisamling i Nordslesvig.
- 2 Med »M M« tænkes formodentlig på Mussmann og Madvig. Der kan ikke være tale om kollaborator Monrad, da han ikke deltog i mødet. Jfr. brev nr. 17 og 19.
- 3 18/4 1888 bragte såvel Dannevirke som Flensborg Avis en kort meddelelse om, at gårdejerne Philip Møller og Mads Jensen, Jægerup, var indkaldt til forhør i Haderslev i anledning af mødet i Vojens.

Også Nationaltidende indeholdt 20. april en kort notits om sagen.

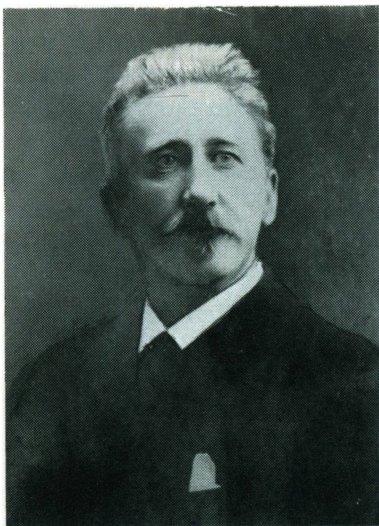
- 4 Fejlskrift for: Pinselørdag.
- 5 Den omtalte fest synes ikke at have fundet sted. Se: Studentersamfundet gennem 25 Aar. 1907, s. 207.
- 6 Til studentersamfundets serie af oplysende småskrifter havde Hanssen omkring nytår leveret manuskript til pjecen: Sønderjyderne under Fremmedherredømmet 1864—1888. Skriftet blev trykt i et oplag på 20.000 eksemplarer. Se Tilbageblik I, s. 227.

10. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Nørremølle, 24. April 1888.

Kjære Clausen!

Tak for Deres Brev. Indbydelsen følger indlagt¹. Af flere Grunde tror jeg også, vi bør holde på Pintse. Hovedtrækkene i den af Dem udkastede Plan billiger jeg helt, men da Rejsen med Jernbane til Åbenrå er temmelig besværlig, kan vist gjerne 16 rejse med Dampskib over Korsør og 14 med Dampskib over Assens. Første Pintsedag må helst tilbringes med Besøg på de historisk mindeværdige Steder og Sammenkomster i mindre Kredse, og anden Pintsedag må vi se at

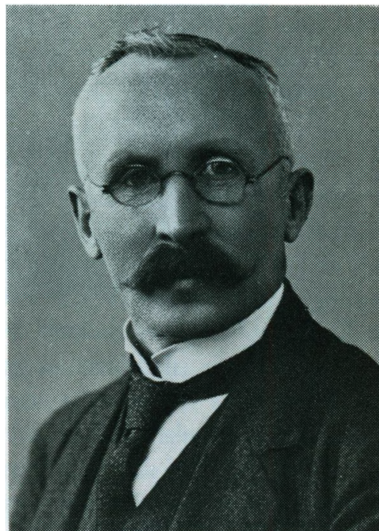
H. P. Hanssen.

H. V. Clausen.

J. H. Schmidt.

Nis Nissen.

H. V. Clausen.

få en større Sammenkomst arrangeret, om det kan lade sig gjøre på den af Dem foreslåede Måde, ved jeg endnu ikke. Var bare alle vore gode Folk preussiske Borgere, så var det ingen Sag! Jeg skal nu en af Dagene drøfte Planen med nogle af mine Venner og så atter skrive til Dem så snart som muligt. Georg Brandes tror jeg ikke, vi bør indbyde denne Gang, skjønt flere og også jeg personlig af flere Grunde gjerne vilde se ham hernede. Men Sagen er, at vi iagttages skarpt af en bestemt Klike, og Navnet Georg Brandes vil i dens Agitation blive et udmærket Våben, sådan som Forholdene nu en Gang ligger, et Våben som med Virkning vil blive rettet mod os og gjøre stor Fortræd. Men dersom Georg Brandes vilde gjæste Sønderjylland ved en anden Lejlighed, skal det være mig en Glæde at gjøre ham bekendt med en Del af vore bedste Bønder. Naturligvis må vi gjensidig levere en Karakteristik af de forskjellige Værter og Gjæster. Professor Høffding og Herman Trier må De endelig se at få med. De fleste af Gjæsterne vil komme til at bo to og to sammen, måske vil de det alle. Jeg skal nok i Tide sætte mig i Forbindelse med Folk i Bovlund angående de ca. 8, der rejser herfra Sundeved direkte dertil. Da en Kjøretur på ca. 7 Mil til Vogns er temmelig trættende, tror jeg det er bedst, at vi ordner det således, at Vogne fra Bovlund henter Gjæsterne i Åbenrå, og at de sejler dertil pr. Dampskib fra Als Nørreherred og Sundeved. Iøvrigt vil der jo herefter være Lejlighed nok til at drøfte Detaljerne.

Hvad De skriver om Malerisamlingen har glædet mig meget. Da jeg også i Dag fik Brev fra Philip Møller i Jægerup, er jeg i Stand til at kunne give Dem nogle interessante Oplysninger. Jeg vil helst meddele noget af Philip Møllers Brev, men for at forstå det først et Par Ord om mit Forhold til »Dannevirke«. Jeg underhandlede i Januar Måned om et Kjøb af det². Der var i Førstningen god Udsigt til en Overenskomst. Bladet var ikke længere rentabelt, og Bjørnshauge var led og kjed af det. Vi bød for Bladet en Sum, der svarer til, hvad det for Tiden kan forrente med 4 %, og Bjørnshauge syntes ikke utilbøjelig til at gå ind derpå. Imidlertid begyndte han at holde Tiden hen med tomme Udflugter, og det var mig umulig at få et bestemt afgjørende Svar før den første Februar, og da trak han sig på en for mig halv uforståelig Måde tilbage. Senere — nu siden min Hjemkomst fra Berlin — har jeg fået Vished for, at han samtidig med, at han underhandlede med mig, har ført en vidtløftig Korrespondance med

det danske Højre, der for at hindre Bladet i at gå over til mig med Udsigt til at blive et frisindet Blad, foreløbig har sikret Bjørnshauge en årlig Understøttelse, mod at han beholder det og leder det som hidtil. Madvig og Monrad har været Mellemmænd ved denne Handel, og Pastor Johansen i Odense har spillet en stor Rolle under dem, ellers er den ført med Kjøbenhavnere af det gamle Firma. Var det ikke lykkedes at få Bjørnshauge til at fortsætte med Bladet, skulde det af d'Herrer have været spillet i Hænderne på Sabroe, mod at han afgav bestemte Løfter. Fra denne Retning, hvorfra mine »Dannevirkeplaner« er bleven modarbejdet, modarbejdes nu også Planen med Malerisamlingen, og vi må være på vor Post, når den ikke endnu skal strande. Philip Møller har nu fået Øjnene op. Han har hidtil været udpræget Højremand, vort første Kjendskab skete på Grund af et skarpt Sammenstød angående en Artikel om den danske Partistilling, som han for 4—5 År siden skrev i »Dannevirke«. Jeg skal nu lade ham selv tale og meddele et Uddrag af hans Brev fra igår: »Planen med »Dannevirke—Freja« glippede jo, efter hvad jeg har hørt, på de Konservative og Nationalliberales fiffige, men slet dulgte Modstand. Af disse Herrer fostre vi desværre ikke så få i vor Midte, der modarbejde alt, hvad vi andre kalde Fremskridt i åndelig såvel som i national Retning. De have jo atter i de sidste Dage med »Dannevirke« som Afløbsorgan spillet os et slemt Puds i Retning af Oprettelsen af en Malerisamling for Nordslesvig, idet de ved Offentliggjørelsen af Planen så at sige har gjort dens Gjennemførelse umulig, begrundet i, at de har ledet Avtoriteternes Opmærksomhed hen på Sagen i Utide, så det er sandsynligt, at Tanken bliver kvalt i Fødslen forudsat, at der er noget muligt Råd til at få Planen forpurret. Jeg gjorde mig al mulig Umage ved Forhøret for at lægge Skjul på Tankens egentlige Ophavssted for ikke at røbe Hemmeligheden i Utide. Jeg påtog mig endogså frivillig Ansvar for Indbydelsen til Mødet i Vojens for at holde Clausen og Fæller ude af Sagen, da jeg af Erfaring vidste, at Avtoriteterne herhjemme, når de vejrer noget fra den Kant, sætte sig på Bagbenene for at slå det til Jorden med det samme, men lige meget hjalp det. Den sladdervorne Redaktør af Dannevirke kunde trods givet Løfte ikke fortie Sagens sande Sammenhæng og stillede derved ikke alene mig og Mads Jensen — der i et og alt Sagen angående sluttede sig til mig — blot som Løgnere, men gjorde som sagt derved Sagen så ubodelig Skade, at det næppe er

tænkeligt, at den nu vil kunne realiseres. Redaktøren står efter min Formening dog ikke ene om dette Skjændselsværk, men har d'Herrer Madvig og Mussmann til Sekundanter. Efter alt at dømme har de plejet Råd om at få Planen slået ihjæl, fordi den udelukkende var kommen frem fra Venstres Side. Enhver Indflydelse fra den Side må efter d'Herrers Mening stænges ude fra Nordslesvig o. s. v.« Så vidt Philip Møller. Så stor Fare for, at Planen ikke kan realiseres, som han øjner, er der nu ikke, for der går mange Veje til Rom, men ellers har han Ret. Tyskernes Indblanding har sandsynligvis en dansk Kilde eller vil i hvert Fald byde nogle Danske en kjærkommen Lejlighed til at søge Planens Realisering umuliggjort, og vi har derfor al Grund til at være på vort Post. I Sammenhæng hermed står det også, at jeg ikke ønsker, at Georg Brandes bliver Deltager i Turen i Pintse, thi hans Navn vil de samme Herrer gribe med Begjærlighed for om muligt at slå vore nyoprettede Læsekredse ihjæl. Jeg tror, at de egentlige Ophavsmænd til den Modstand vi møder er at finde i Kjøbenhavn, og Monrad i Flensborg er deres vigtigste Værktøj. Madvig går med Monrad. Mussmann er en Mand, der ønsker at spille en Rolle, at gjøre sig bemærket, men han er let at gjenemskue, og der skal ikke stort Geni til for at spille den Fløjte. D'Herrer er Marionetter i dygtigere Folks Hænder. Mere næste Gang.

Venlig Hilsen fra Deres hengivne

H. P. Hanssen.

1 Se det som nr. 11 optrykte brev.

Dannevirke se også Tilbageblik I, s.

2 Om Hanssens køb af Haderslev-bladet

227 f.

11. H. P. HANSSEN til HERMAN TRIER

Nørremølle ved Sønderborg, 24. April 1888.

Hr. Herman Trier!

På en Del af mine herværende Venners Vegne vilde jeg gjerne gjen-
nem Dem bede en Del af Studentersamfundets Medlemmer om at
gjæste os i Pintse. Værterne blive for største Delen jævne Bønder på
Als og Sundeved. Vi lever under Forhold, der nøder os til at undgå
alt, hvad der vækker større Opsigt, og vi tør derfor kun indbyde et
begrænset Antal, vi har tænkt ca. 30. Politiets Indblanding vil gjøre
større Festligheder umulige, og vi kan derfor ikke gjøre det så godt
for vore Gjæster, som vi gjerne vilde, men de skal få et hjærteligt
»Velkommen til Sønderjylland«, vi vil føre Dem rundt i vor minde-

værdige Egn, gjøre dem bekjendt med de Kår, hvorunder vi nu lever, og i det hele gjøre, hvad vi kan, for at de kan være glade ved at besøge os.

Jeg har alt drøftet Sagen med cand. Clausen — gennem hvem jeg sender Dem Indbydelsen — og efter vor foreløbige Plan skulde Afrejsen fra Kjøbenhavn finde Sted Pintseldag om Formiddagen. Fra Korsør af vil Rejsen til Als og Sundeved finde Sted ad forskjellige Veje for at undgå Preussernes Årvågenhed. Første og anden Pintsedag tilbringes på disse Egne. Hvem der ikke kan udstrække Rejsen længere rejser hjem Tirsdag. Resten tager samme Dag vesterud over Flensborg og Åbenrå og afhentes af deres ny Værter ved forskjellige Jernbanestationer. Resten af Tirsdag og Onsdag Formiddag tilbringes i Bovlundegnen, Onsdag Eftermiddag finder en større Sammenkomst Sted i Gram. Om Aftenen tager Gjæsterne atter med ny Værter til Røddingegnen, hvorfra de Torsdag tager til Vejen St. og hjem.

Såsnart jeg får at vide, om De modtager Indbydelsen, skal jeg sende Dem en nærmere detaljeret Plan.

Med Hilsen og hjertelig Tak for al den Velvilje jeg har mødt i Studentersamfundet.

Deres ærb. forbundne

Koncept i H. P. Hanssens arkiv.

H. P. Hanssen.

12. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg 1. Kv. Nr. 157, 7. Maj 1888.

Kjære Clausen!

Hjertelig Tak for den smukke Bryllupsgave, som De sendte mig gennem Peter Ludvigsen. Vil De ikke nok være så venlig at bringe min Tak videre, når »4 S« atter holder Møde, og samtidig bringe en hjertelig Tak for al den Velvilje, jeg har mødt af de Mænd, dér samles i den Tid, jeg var i Kjøbenhavn. Jeg har nu sat Fod under eget Bord her i Byen og håber at se i det mindste en Del af dem her i Pintsen. Jeg venter stærkt efter at høre nærmere fra Dem angående Turen, for det er jo snart på Tide at få Kvarterlisterne ordnet. Vi kan ikke sende mange Breve frem og tilbage inden Pintse. Der er mange af mit Navn her i Sønderborg og for at hindre Brevene i at komme i gale Hænder må De derfor endelig sende dem under Adressen 1. Kv. No. 157, og for ikke at vække Opsigt var det måske bedst at sende nogle under min Kones Helene Hanssens Navn; senere skal

jeg opgive Dem en eller anden Dækadresse. Jeg har ikke modtaget noget Brev fra Dem siden den 24. April (det hvori De anmodede mig om at sende Dem en Indbydelse). Indbydelsen afsendte jeg straks, og den håber jeg da, at De har modtaget tids nok til, at der kunne træffes Bestemmelse om Turen på Studentersamfundets Generalforsamling forrige Lørdag. Dersom der ikke allerede er Brev med nærmere Oplysninger angående Turen under Vejs til mig, så må De endelig skrive straks. Dampskibet fra Assens til Sønderborg går ikke Pintsælørdag, og en Del af Deltagerne i Turen må derfor helst tage uden om til Åbenrå. De fleste kan godt rejse over Korsør til Sønderborg, det er den behageligste Rejse, og vi kan nok undgå Opsigt, når kun få stiger i Land i Sønderborg, mens de fleste spreder sig, Halvdelen med Flensborg-Dampskibet til Brunsnæs og Gråsten, de øvrige til Stationerne i Alssund. Jeg ønsker blot snarest mulig Besked, om de kommer eller ej. Jeg anser det naturligvis for så godt som afgjort, men har dog ikke villet gjøre videre Skridt, inden jeg havde bestemt Svar, for ikke at vække unødvendig Opsigt. Det kunde jo næmlig tænkes, at en Del ønsker Turen opsat en 8–14 Dage for at få en lidt varmere Sommertid. Endnu tegner det næppe til, at Skoven bliver grøn til Pintse, men får vi blot varmt Vejr, kan alt jo forandre sig i et Par Dage.

Så snart jeg har bestemt Svar fra Dem 1) om De kommer 2) hvor mange der kommer, sammenkalder jeg nogle af mine Venner her i Sønderborg, hvor vi så vil ordne alt og tage Bestemmelse om, hvordan anden Pintsedag helst må tilbringes. Nis Nissen talte jeg med igår. De venter at få 6 af Gjæsterne til Nordborgeggen. 2 bliver i Svejrup hos Jørgen Iversens. 4 vil antagelig komme til hvert af Sognene Broager, Nybøl, Ullerup og Sottrup, Resten vil komme til Sønderherred på Als efter den foreløbige Bestemmelse. Kan De ikke få Dr. Pingel med? Han skal være velkommen — bring ham den Hilsen, når de taler [med] ham. Skulde enkelte af Gjæsterne særlig ønske at komme til Sundeved eller til Als eller til et bestemt af de nævnte Sogne, bedes det opgivet. De der indkvarteres i Broager og Nybøl Sogne eller her i Byen eller Sønderherred på Als må helst rejse over Flensborg, og de der indkvarteres i Als Nørreherred eller i de nordlige Sogne i Sundeved over Åbenrå til Bovlund. Hvem der har særligt Ønske om at komme til en af disse Byer må derfor helst sige til i Tide. Skulde der være overvejende Stemning for at opsætte Turen

lidt, til Årstiden bliver skønnere, kan det godt ske for vor Skyld, men i Pintse har vi den Fordel, at Besøget ikke vækker så megen Opsigt, og derfor er Pintse vistnok heldigst. Jeg venter nu at høre fra Dem én af Dagene. Med Hilsen.

Deres
Hans Peter Hanssen.

13. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

København, 10. maj 1888.

Kære H. P. Hansen!

Jeg havde allerede for nogen tid siden skrevet et brev til Dem, bl. a. med nøjere udvikling af mine tanker om turen, men så holdt vi to møder i »4 S«, hvori det trods min modstand blev vedtaget at opgive turen. Derover har jeg i nogle dage været gnaven og ikke gidet skrive, skønt jeg rigtignok ikke borde have ladet det gå ud over Dem og de Sønderjyder, der muligvis venter os.

En af grundene imod turen er hensynet til den opposition, der på generalforsamlingen forleden rejste sig mod udgivelsen af Deres småskrift og mod »4 S« fra overretssagfører Hvass' side¹. Den fandt ganske vist kun liden anklang, nogle stærke klappere mellem megen hyssen — i min nærhed så jeg ingen klappere — men den har alligevel gjort visse folk rædde — særlig Høffding. Ottosen er i et frygteligt humør gennemgående i denne tid og ser alting sort. Erik Skram måtte vist ikke komme med for sin kone og var derfor imod turen. Behrens har aldrig noget at skulle have sagt. Herold og Bjerrum var fraværende. Da denne generalforsamlingsdiskussion sikkert interesserer Dem, gør jeg her et kort referat af den:

Småskriftudvalget havde afgivet beretning om sin virksomhed i det forløbne år.

Hvass: Hansen-Nørremøllens skrift forekom ham noget farligt, da det var præget af agitationsånd. Vor, venstres, politik borde jo gå i en fredelig retning overfor Tyskland, jfr. Høgsbroes tale i folketinget². Vi skulde ikke propagere i Sønderjylland. Det var desuden håbløst. Han kom med flere storpolitiske betragtninger. Også »4 S« var farligt (nogen klappen og megen hyssen).

Neergaard: De reelle betragtninger om Sønderjydernes sags værdi skulde han ikke komme ind på. Han håbede dog på genforening med Sønderjylland. Men en skildring af denne sags historie — og

det er Hansen-Nørremølles skrift, ikke et agitationsskrift – har levende interesse for danske (hør). Hansen-Nørremølles skrift påviser med sympati, hvad Sønderjylland har lært: at indrette sig efter de praktiske forhold men tillige, at de vil pleje forbindelsen med det danske åndsliv. Skriftets tendens er derfor ikke at arbejde for en voldsom løsrivelse eller at præke had, men at skildre, hvad man har gjort, og hvad man vil gøre dernede. Et eksempel for os, derfor nyttigt og belærende for den danske landbobefolkning (bifald).

J. K. Lauridsen: Tror man ikke, at Sønderjyderne har udsigt til at komme tilbage, er det uforsvarligt at støtte sagen dernede. De kan ikke leve et selvstændigt liv under fremmed herredømme. Da hellere råde dem fra at skabe sig nødstilstande og familjeulykke. Men det er ikke utænkeligt, at de kan komme tilbage. Han var alligevel overrasket ved, at skriftet kom frem herfra. Det er et brilliant agitationsskrift mod en provisorisk regering, men objektivt er det ikke.

Rubin: Småskrifterne er ikke agitatorisk planlagte; hverken i indbydelsen, forhandlingerne eller noget andet sted har udvalget arbejdet for at gøre småskrifterne agitatoriske i deres indhold.

Neergaard. I Sønderjylland frembringer Hansen-Nørremølles skrift ingen ophidselse. Herhjemme kan folk ingen skade ha af at få at vide, hvorledes sagerne står dernede, især da Hansen-Nørremølles skrift ikke er agiterende og særlig ikke sangvinsk.

Hvass replicerer. Det han særlig ikke kan lide, er, at man har ladet Hansen-Nørremølle, en af forkæmperne dernede, skrive om sagen. Det var den første grund. Så var der en mere plausibel grund: hensynet til malerisagen. Når den blev gjort til et agitationsnummer, var det ikke værd foreløbig – før den er i orden – at vælte mere radikalisme ud over Sønderjyderne. Den grund kan måske lade sig høre. Så var der hensynet til samfundets stilling herhjemme og endelig hensynet til, hvad der kunne komme ud af det, hvis Preusserne opnsuede os. Men ad åre!!

Derimod vilde »4 S« sætte sig i spidsen for små ture på 4–5 mand i flok til i ferien at rejse rundt i Sønderjylland. På denne måde vilde man fra begge sider kunne gøre bedre bekendtskab med hinanden. Et vilde imidlertid ikke opnås, som, efter min mening, er et hovedøjemed: at gøre en større mængde Sønderjyder på én gang bekendt med nogle af vore mere fremtrædende mænd til venstre, for at de kunde se, de ikke er så slemme endda. Men i det øjemed har »4 S«

besluttet at holde en fest for den nordslesvigske frøavlerforening, når den i slutningen af juni kommer til København.

Endelig blev det overdraget mig at lave en mindre pinsetur på en 10—12 stykker. Vil De altså tage imod os. Pingel kommer med, hanskemager Larsen — men ikke Høffding og måske ikke Trier.

Vi vilde vel så alle komme med dampskibet til Sønderborg lørdag morgen, og de fleste rejse onsdag morgen.

Jeg må haste på banegården med brev, og De får derfor først mere med næste post.

Venlig hilsen. Deres
H. V. Clausen.

1 Den omtalte generalforsamling fandt sted 28. april 1888. Se: Studentersamfundet gennem 25 Aar, s. 207.

2 Det har ikke kunnet fastslås, hvor når

den omtalte tale af Høgsbro har fundet sted. Høgsbro, der var formand for folketinget i samlingen 1887—88, synes ikke at have haft ordet i denne samling.

14. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 11. maj 1888.

Kære H. P. Hansen!

Jeg fortsætter.

Vil De altså tage mod højst c. 12 og nøjes med dem. Det blir:

Kristofer Kristofersen med hustru¹. Hanskemager Larsen med ditto, mulig kontorchef Rubin. Dr Pingel, mulig boghandler Philipsen. Behrens. Højmark (grundtvigianer), stud. theol. Klaumann, stud. theol. (men fritænker). Zahle, stud. jur. Kraft, cand. jur. (har skrevet for sædelig afholdenhed i »Ny jord«); Johannes Jørgensen (digter) muligvis. Stud. mag. Clausen (vandt for nylig universitetets guldmedalje for en opgave i dansk litteraturhistorie); mulig Sveistrup; student Høgsbro (søn af folketingsformanden); mig selv.

Det er 17, men adskillige af dem falder måske fra, så 10—12 er nærmere det rette tal. Vi kommer altså lørdag, og de fleste kan vist blive til onsdag (jeg må rejse mandag eller tirsdag). Af så få er det jo ikke værd at gøre stor stads; skulde vi have en fælles sammenkomst, er en bondes storstue vist tilstrækkelig. Vi har heller ingen talere iblandt os, uden Pingel, der ikke rigtig egner sig til at tale i alles navn, og Rubin, hvis han kommer. Det blir en ganske privat gæsterering, hvor hovedvægten må lægges på forholdet mand og mand imellem.

Jeg tænker ikke, folk har nogen særlige ønsker med hensyn til,

hvor de vi bo etc. Jeg vil helst anbringes ikke for langt fra Dem, da jeg har adskilligt at tale med Dem om, og jeg ikke kan blive der den hele tid; jeg vilde også gjerne bo ikke for langt fra et anløbssted mellem Sønderborg og Åbenrå, for ikke at have for langt dertil, når jeg skal rejse mandag eller tirsdag over land. Dr. Pingel kommer ikke fra København derned, men fra Nørrejylland, altså over Åbenrå. Højmark kommer måske samme vej, da han ikke er sikker på, om han kan tåle søen. De allerfleste af disse folk kan nok tale for sig og gerere sig overfor deres værter (mest er jeg bange for Behrens), så de kan godt indkvarteres enkeltvis, hvis De synes. Jeg tror, fru Jessen i Flensborg vilde have godt af at få en luftning fra København; kunde De ikke få hendes gode ven Reimers til at indbyde hende til sig i de dage.

Vil De ikke nok sende mig en liste og karakteristik over værterne, så skal jeg hurtigst muligt sende Dem en meddelelse om, hvormange der endelig kommer, og til hvem jeg synes de skal fordeles. Er Jørgen Jensen i Snogbæk med bl. værterne, det skal være sådan en udmærket landmand, vil jeg foreslå nationaløkonomen Rubin på hans part. Jørgen Iversen eller Reimers eller en anden sådan hædersmand skal vel ha dr. Pingel. Da Pingel kommer fra Jylland, ligger også Jørgen Iversen ham nær ved hånden.

Andre steder end til Sundeved kommer folk vist ikke; det kan i alfald de afgøre, der har tid til at blive der længere, og de kan så fra Sundeved forsynes med navne på gode folk, som de kan besøge.

Gennem den norske forfatter Kristofer Kristofersen har jeg skaffet Dem adgang til det norske »Dagblad«². De kan strax begynde at skrive i det, når De bare vil stille Deres betingelser, d. v. s. hvad De forlanger for det. Kristofersen får for en 6 spaltet føljeton, altså vel $1\frac{1}{2}$ —2 almindelige spalter 15 kr.

Fra Behrens skulde jeg spørge, om De ikke havde noget at skrive til »Ny Jord«³. Småskriftudvalget har tilstået os de eksemplarer, De ønsker til Berlin og Posen; af frygt for at demonstrere har det dog udeladt Deres eget småskrift, men det køber så »4 S«; hefterne skal blive sendte engang i næste uge, eller jeg tar dem med mig.

Deres hengivne

H. V. Clausen.

Kan jeg ikke lørdag morgen herfra København eller fra Korsør sende et telegram til Reimers: »12 kvier ønskes tilkøbs« eller lignende, for at De kan være fuldstændig rede på, hvormange vi blir.

- 1 Ud for navnet Kristofersen er med H. P. Hanssens hånd skrevet: Avnbøl. Ud for navnene Larsen, Klauman og Kraft: Nybøl.
2 Den norske avis Dagbladet var oprettet i

- 1869 i Oslo af Anthon Berg. Det var et udpræget radikalt blad.
3 Fra 1888-89 udgav og redigerede C. Behrens tidsskriftet: Ny Jord, der samlede tidens unge digternavne.

15. H. P. HANSSSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 14. Maj [1888].

Kjære Clausen!

Deres to Breve har jeg modtaget. Gjæsterne skal være os velkomne. Da der ikke kommer flere, bliver de på 3—4 nær indkvarteret på Sundeved. En Karakteristik af Værterne sender jeg Dem imorgen. Vi får ingen større Sammenkomst, men nogle mindre en af Pintsedagene hos forskjellige Bønder. Vi har derved den Fordel, at vi helt kan undgå Politiet og få danske Undersåtter med. Jeg mener ligesom De, at eftersom det nu stiller sig med Turen, må Hovedvægten lægges på den gjensidige Vekselvirkning Mand og Mand imellem.

Vi vil søge at skaffe Gjæsterne et så godt Indblik i vore Forhold som mulig.

De må helst bo hos mig i Sønderborg, da der ligeledes er meget, som jeg gjerne vil tale med Dem om. Vi kan så herfra gjøre små Afstikkere til de forskjellige Egne af Sundeved.

Jørgen Jensen, Snogbæk er min Faders nærmeste Nabo og min særdeles gode Ven. Han er en af Nordens mest fremragende Landmænd, ejer kun en lille Bondegård, men dyrker næsten udelukkende sin Jord med Frøplanter. Hans Frøavl er sandsynligvis i Øjeblikket den største i hele Norden. Dersom Rubin, som jeg håber, kommer med, skal jeg nok sørge for, at han bliver bekendt med ham og hans Landbrug.

Jørgen Iversen får nu vistnok ingen Gjæster, da han bor meget afsides, men Dr. Pingel skal nok få en god Plads. Jeg antager i Ullerup Sogn, hvor vi har en hel Del af vore dygtigste og bedste Bønder.

Foreløbig kun det, at De skal være hjertelig velkommen. Imorgen skal jeg skrive nærmere om Detaljerne.

Deres hengivne
H. P. Hanssen.

Kjære Clausen!

Det er nu afgjort, at fire af Gjæsterne kommer til Ullerup Sogn og fire til Nybøl Sogn. Jeg har valgt de to Sogne på Sundeved, fordi vi i dem har vore bedste Bønder repræsenterede. De kommer kun til to Værter hvert Sted — måske til 3 i Nybøl, men de vil sørge for at gjøre dem bekendt med flere af Befolkningen og i det hele vise dem rundt. Der kommer ingen af Gjæsterne til Broager Sogn, og Wolff-Gammelgab får altså ingen, men han vil blive indbudt til en Sammenkomst med en Del af dem. Jeg mener, at Værterne helst må være hos vore Bønder for at blive kjendt med dem, og Wolff er jo mere Proprietair. Er der nogle af Gjæsterne, som gjerne skal have et »finere« Kvarter, så beder jeg Dem om at bemærke det.

I Nybøl bliver Værterne 1) Gårdejer Hans Ludvigsen, Formand for Sparekassen og i det hele en dygtig og brav Mand. Han er gammel Elev fra Rødding Højskole, frisindet og noget påvirket af den grundtvigske Retning, skjønt han ikke kan kaldes Grundtvigianer. Til ham mener jeg, at vi sender Hanskemager Larsen og Kone, da Hans Ludvigsens Kone er en af vore flinkeste og dygtigste Bønderkoner. 2) Gårdejer Peter Moos, Søn af en hjemmetysk Slægt, men Venstremand og Grundtvigianer. Han har opholdt sig en Del i Norge og i Danmark. 3) Gårdejer Jørgen Lorensen-Stenderup, en af vore dygtigste unge Bønder, frisindet, Venstremand i politisk Henseende, ligeledes påvirket af den grundtvigske Retning uden at være Grundtvigianer, således som de fleste af vore dygtigste unge Bønder her i Sundeved er, da Flertallet af dem, takket være Udvandringen, har opholdt sig på danske Folkehøjskoler. 4) Lærer Thomsen, som tidligere var i Broager, men nu bor i Nybøl. Han er udtrådt af Statskirken og Grundtvigianer, men for Resten ligeså meget påvirket af Søren Kierkegård. Hos de 3 sidstnævnte indkvarteres 2 af Gjæsterne. Jeg har tænkt cand. Kraft og stud. Klaumann. I Ullerup bliver der to hos Peter Ludvigsen-Avnbøl — jeg har tænkt Kristofer Kristofersen og Kone, og enten to hos Forpagter Peter Iversen, Philipsborg, eller en hos ham og en hos Mejerist Dau-Ullerup. Peter Ludvigsen er nærmest Rationalist, hans Kone Grundtvigianer. Han er en af vore dygtigste Landmænd, klarttænkende og nærmest Venstremand i politisk Henseende. I Bestyrelsen for Landboforeningen for Sundeved,

Kredsmand og Synodemedlem. Peter Iversen er Venstremand. Han har lagt 3 År Soldat i Potsdam i den preussiske Garde. Opholdt sig en Del i Danmark og er stærkt påvirket af den grundtvigske Retning uden dog at slutte sig helt til den, til ham skal et Par unge Studenter. Måske Behrens for én — hvad jeg vil bestemme nærmere, når jeg får den endelige Liste.

I Nordborg vil de gjerne have mindst et Par Studenter, og dertil skal stud. Højmark for en — jeg tænker til Nis Nissen — de to vil stemme godt sammen, og Højmark har før været i Sundeved, både Ullerup, Nybøl og Broager. Det samme gjælder Høgsbro, der måske kan følge med Højmark til Nordborg.

Når jeg får den endelige Liste, kan jeg jo iøvrigt først bestemme nærmere. Dr. Pingel og Dem vilde jeg gjerne beholde her i Sønderborg. Reimers har været syg og til Dels sengeliggende hele Foråret og må endnu holde sig helt inden Døre, han kan ingen Gjæster ha', men vi vil besøge ham i hans Hjem. Det er muligt, at Gjæsterne skifter Kvarter en Gang f. E. Torsdag Formiddag, og i så Fald får Logi i Broager og Gråsten, men det vil vi altid kunne bestemme, når de kommer. Send mig nu en Liste over, hvem der kommer, så snart De kan, om den også ikke er fuldstændig gjør jo ikke så stort. Begge Pintsedagene bliver der måske små Sammenkomster om Aftenen forskjellige Steder. Hvor mener De, at vi helst må indkvartere Boghandler Philipsen? han er vel en »fin« Mand. Men Gjæsterne ved vel nok, at det er til Bønder, de kommer, og jeg tror nok, at Kvartererne hos vore Bønder i enhver Henseende vil blive ligeså gode som hos Bønderne i Århus og Horsensegnen.

Rubin skal som sagt få Lejlighed til at blive bekendt med Jørgen Jensen. Han kan få Kvarter hos min Fader, når han kommer. Synes De Wolff burde have en eller anden af Gjæsterne? Jeg har endnu ikke henvendt mig til ham desangående, da jeg syntes, at den, der kom der, kom til at bo lidt afsides, af samme Grund kommer der ingen til Skelle, hvor vi ellers også har flere dygtige og flinke Bønder.

Jeg venter nu snart at høre fra Dem og skal atter skrive på Torsdag. De vil da få Brevet Fredag Aften efter min Mening. Det kan godt gå at sende det foreslående Telegram til Reimers, men det vil ikke nytte stort, da det dog så sent (Lørdag Middag) vil være vanskeligt for mig at få Bud til Værterne, når der var et eller andet i Vejen, men skriv Fredag Middag eller Aften, helst Middag, det Brev

når mig Lørdag, og derigjennem kan jeg få samme Besked. Skulde der være noget ekstra, kan Telegram godt sendes til Reimers. Jeg ved altså, hvad Kvier betyder.

Til Fru Jessen har jeg ikke skrevet. Jeg var hos Reimers igår, og han er meget dårlig, så han som alt sagt ikke godt vil kunne ha' hendes Besøg.

Ja, så er der nok ikke mere denne Gang. Jeg havde ventet, at Ottosen var kommen med. Hils ham.

Om de andre Sager kan vi tales ved, når De kommer.

Deres hengivne
Hans Peter Hanssen.

NB. Jeg ser nu i Deres Brev, at det er Lørdag Morgen, De tænker på at telegrafere fra Kjøbenhavn. Det kan godt gå og er vistnok heldigt. Altså under denne Form: — Kvier ønskes tilkjøbs. — Clausen.

17. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN (Brudstykke) [maj 1888] ¹⁾

Sådanne [kirkelige træskærerarbejder] hører hjemme i et musæum, hvor de kan blive undergivne tilbørlig røgt; andre genstande har jeg heller ikke optaget på listen.

Mads Jensen fra Jægerup har været herovre, og af ham har jeg da fået en vidtløftig skildring af »Dannevirkes« og Madvigs intriger af forskellig art. Jeg synes, det står klart, at de 2 i forening har begået det nedrige attentat imod malerisagen, men jeg tror ikke, de har gjort det efter pålæg fra kongeriget. Bredsdorff forsikrer mig, at Monrad ganske sikkert står udenfor det; det er ikke så farlig bevendt med hans diplomati, så han har ikke villet kunne skjule det; han udtaler sig stadig om sagen i høje toner, selv om han er lidt fortrydelig over, at han ikke kom med til Vojens. Jeg må sige, det er en bedrift, der råber om hævn; somme tider føler man sig fristet til at få offentligt frem, at »Dannevirke« nu kun er et reptilieblad, særlig når man ser den nederdrægtige måde, hvorpå den omtaler den danske arbejderstand². En mand herovre har lovet at give 1000 kr. til hjælp til at slå »Dannevirke« ned. Er det ikke muligt at gøre noget?

I dag er småskrifterne til B[erlin] og P[osen] blevet sendt til Dem. Hvis De altså vilde sende mig svar til Odense.

Deres hengivne
H. V. Clausen.

1 Der er ikke påtruffet noget brev fra Clausen med meddelelse om, at den planlagte tur til Sønderborg måtte opgives, men sandsynligheden taler for, at meddelelsen har været indeholdt i det brudstykke af brev, som her trykkes som nr. 17.

De første linier af brudstykket handler om de kirkelige træskærerarbejder, der også omtales i efterfølgende brev fra

H. P. Hanssen (nr. 18).

2 Der hentydes til en artikel i Dannevirke for 13/5 1888, hvori det fra København meddeles, at socialisterne udfolder en større virksomhed end nogen sinde. Trods udvist stor velgørenhed i den strenge vinter skælder arbejderrepræsentanter arbejdsiverne og de velhavende ud »i stærkere Udtryk end før«, og der er startet forskellige arbejdsnedlæggelser.

18. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 18. Maj 1888.

Kjære Clausen!

Det var meget kjedeligt, at Turen ikke kunde gennemføres, men vi må håbe, at det lykkes bedre en anden Gang, og måske kan nogle af de Mænd, der tænkte på at rejse herved, senere hen komme enkeltvis.

Måske kan vi også mødes med nogle af dem på Skamlingsbanke en Gang i Sommerens Løb. Jeg tænker næmlig på at få begyndt på en Slags årlige Skamlingsbankefester, der senere gjerne skulde udvikle sig til værdige Sidestykker til Fyrrernes¹. Til en Begyndelse kommer der efter al Sandsynlighed en 3—4 Hundrede unge (og gamle) Sønderjyder dér en af de første Søndage i Juli Måned. Måske kunde der også ved denne Lejlighed efter god gammel Skik komme en Del Kjøbenhavnere til Skamlingsbanke, men mere derom, når vi tales [ved] i Pinse.

Jeg vil gjerne mødes med Dem i Fåborg eller i Trustrup. Min Hustru og jeg rejser herfra Mandag Formiddag Kl. ca. 10 og vil altså kunne være i Fåborg ved Middagstid. Hvis De og Deres Kjæreste² da ikke alt er der, går vi, hvis jeg ikke atter hører nærmere fra Dem, ud til Trustrup Kro, hvor De kan finde os, når De kommer. Vi rejser atter hjem Torsdag Eftermiddag. Der vil da være Lejlighed til at tale både om det ene og andet. Hvad de gamle Træskærerarbejder angår, kan der sikkert gøres en hel Del, da alle vore Kirkeforstanderskaber såvelsom Synoderne jo er danske. Dog ved jeg ikke rigtig, hvorvidt Kirkeforstanderskaberne uden Konsistoriets Samtykke kan disponere frit over Kirkens Ejendom, (juridisk »den døde Hånds«), og Konsistoriet vil naturligvis ikke give sit Samtykke til, at de indlemmes i Malerisamlingen. For Haderslev Amts Vedkommende var det måske bedst at få dem indlemmede i det ny Museum for Kredsen³. Derved undgik man at få dem sendt sydpå, men i hvert Fald kan vi overalt varsko Kirkeforstanderskaberne, så de er på deres Post, hvis man vil

søge at drage de gamle Sager sydpå. Kredsmuseet i Haderslev er et Kompromis mellem Danske og Tyske, bragt til Veje, fordi Partierne gjensidig vilde hindre hinanden i at sende Oldsager bort til henholdsvis Kjøbenhavn og Kiel. Det har erhvervet de to største Oldsags-samlinger i Sønderjylland, der ejes af private Mænd, nemlig Dyrslæge Schmidts i Haderslev og Gårdejer Chr. Lunds i Kjøbenhoved. Det er kjedeligt nok, thi på Grundlag af disse to store og udmærkede Samlinger burde der have været dannet et privat Museum, som kunde være bleven bragt i Forbindelse med Malerisamlingen.

Gustav Johannsen har vel besøgt Dem i Kjøbenhavn. Det var hans Agt at rejse derover i denne Uge for at tale om Malerisamlingen, som han mente at have funden en passende Plads til.

Om alt andet taler vi så i Pintse, altså på Gjensyn Mandag.

Deres hengivne
Hans Peter Hanssen.

1 H. P. Hanssens forslag blev ikke realiseret. I 1884 havde der været et møde på Skamling, hvor man afslørede et mindesmærke for Grundtvig. 18/5 1893 afholdtes et nyt større møde, hvor man indviede en mindestøtte for Laurids Skau. Afsløringstalen blev den gang holdt af Gustav Johannsen, og også H. P. Hanssen havde ordet (jfr. brev nr. 70). Jac.

Petersen. Skamlingsbanken 1843-1943. 1943, s. 150 ff og 159 ff.

2 Det har ikke kunnet oplyses, hvem den pågældende person var.

3 Kredsmuseet i Haderslev blev oprettet i 1887. Dets første leder var dyrlæge J. P. Schmidt, Haderslev. Det havde til at begynde med lokaler i landrådsbygningen, den nuv. amtmandsbolig.

19. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 18. Maj 1888.

Kjære Clausen!

Det lader næsten til, at vi skal have stadig Uheld med vore Sammenkomster. En Time efter, at jeg igår havde afsendt mit Brev til Dem, om at min Hustru og jeg kom til Fåborg på Mandag, blev en ny Dampskibsfartplan kundgjort, og i Følge den går der intet Skib herfra til Fåborg på anden Pintsedag. Idet den regelmæssige Tur falder bort i Pintsedagene af Hensyn til Lystturene i Farvandene ved Flensborg-Sønderborg-Åbenrå. Vi kan altså ikke komme på Mandag, og Onsdag er det mig næsten umuligt at være hjemmefra, hvorfor vi må opgive Turen for denne Gang. Men jeg kommer til Kjøbenhavn nogle Dage i den sidste Halvdel af Juni Måned, og da De forhåbentlig er der i den Tid, vil der blive god Lejlighed til da at drøfte forkjellige Sager.

Den store Tur fra Sønderjylland til Kjøbenhavn (af 2-3000), som

var påtænkt til i September Måned, siges at være bleven opgivet i den sidste Tid, men helt bestemt ved jeg det ikke endnu. Hvis det er så, vil en hel Del af vore bedste Mænd Tid efter anden tage til Kjøbenhavn i Sommerens Løb. Vi burde da måske søge at drage en Del af de bedste derhen på én og samme Tid (i Juni) for at få dem med til den Fest, som De tænker på¹. Det vil naturligvis alligevel blive et begrænset Antal, som deltager i den.

Deres Meddelelse om Dr. Pingels Forehavende har glædet mig meget, og jeg er overbevist om, at det vil gjøre stor Gavn². Når det er fuldført (Bogen foreligger oversat på Tysk), må »4 S« sørge for, at den tilstilles alle de betydeligste tyske Blade og da ganske særlig de frisindede, thi de øvrige er næsten ikke at komme nær for Tiden. Fr. Bajer er jo temmelig stadig Medarbejder ved Tidsskriftet »Nation«³, han må gjøre Reklame for den der, og Gustav Johannsen står i så intim Forbindelse med Redaktionen af Eugen Richters Organ »Freisinnige Zeitung«, at han vistnok er i Stand til at skaffe den en god Modtagelse der, og derigennem i en ikke ringe Del Provinsblade⁴.

Hvorfor jeg personlig så stærkt ønskede, at Dr. Pingel skulde deltage i Turen var dels, fordi jeg ønskede at gjøre ham rigtig bekendt med vore Forhold og med en Del af den sønderjydske Befolkning, men især fordi jeg ønskede at tale med ham om Forholdet mellem Danmark og Tyskland. Jeg ønskede at få Klarhed over, på hvad Betingelser han vil have Venskab og i givet Fald Forbund med Tyskland.

Dr. Pingel og en hel Række af Venstres Rigsdagsmænd (f. E. Jens Busk og Bertelsen Vrigsted) har gjentagne Gange i offentlige Forsamlinger talt for Venskab med Tyskland. Men deres Udtalelser er holdt i al Almindelighed, de taler for meget i det Blå og vildleder derfor en stor Del af Vælgerne. Jeg vil ha', at de skal udtale sig mere klart, fastsætte et bestemt Program, opstille de Betingelser, på hvilke Venskabet og Forbundet kan afsluttes. Der er en Del Danske, der vil have dette Venskab og Forbund for enhver Pris, med Danmarks Indordning under Tyskland (Hær og Flåde) og med Forglemmelse af 1864—66—78, men de har helt opgivet Håbet om Danmarks Fremtid som selvstændig Stat, de står for mig i Klasse med vore dansktalende Hjemmetyskere, og mod dem nødes vi til at gjøre Front. Dr. Pingel hører ikke til den Klasse, det ved jeg. Han er også en af de Mænd, som jeg nærer den største Agtelse for og skatter højest, men

netop derfor ønsker jeg Klarhed over hans Tanker om Grundlaget for, at vi kan leve i Fred og Forståelse med vor sydlige Nabo. De ved, at også jeg ønsker det størst mulige Arbejde for et godt Forhold til Tyskland, men jeg tror, at det er en Selvopgivelse, når vi mener at kunne grunde det på Begivenhederne af 64—66—78. Jeg ønsker, at det må blive klart både for Danskerne og for Tyskerne, at Venskab og Forbund mellem de to Stater ikke er mulig i de første Menneskealdrer på andet Grundlag end Nordslesvigs Gjenforening med Danmark. Jeg kan ikke forstå, at en realistisk Betragtning af de foreliggende Forhold kan føre til noget andet Resultat. Jeg finder Høgsbros Udtalelser i Folkethinget fuldstændig i sin Orden, og jeg tillægger Bismarcks senere Ytringer i den tyske Rigsdag stor Betydning. Lad kun bare Betydningen af Venskab og Forståelse mellem de to Nationer blive gjort klart til begge Sider, lad kun det danske Folk komme til Bevidsthed om, at en fransk-russisk Alliance er unaturlig for os, men lad det også blive klart for enhver dansk Mand, at et varigt Venskab kun kan grundes på visse Betingelser, hvis vi ikke skal opgive os selv, og lad os endelig ikke bidrage til, at Tyskerne gør sig falske Illusioner i så Henseende. Jeg ønsker en fredelig Løsning af det nordslesvigske Spørgsmål og tror, at kun den vil være varig og heldbringende for os, men den vil næppe være mulig, før det nuværende tyske Regjeringssystem er omstyrtet. Vor Opgave udadtil vil foreløbig være den at oplyse det danske såvelsom det tyske Folk så godt som mulig om Forholdene i Nordslesvig for derigjennem at kalde den Bevidsthed klart frem, at Venskab og Forbund, Fred og Forståelse mellem de to beslægtede Nationer kun er mulig, når Folkegrænserne agtes, i modsat Fald bliver en nøjere Forbindelse Underkuelse og Tyranseren.

Jeg har aldrig troet, at Monrad har haft Del i Attentatet mod Malerisamlingen, M. M. det er Mussmann og Madvig. Monrad er ikke sneversynet nok til at modarbejde den Sag på en så nederdrægtig Vis.

»Dannevirkes« Omtale af den københavnske Arbejderstand er i højeste Grad skamløs, men jeg tror ikke, der bør gjøres noget, og der kan ikke gøres stort i den nærmeste Fremtid mod Bladet. Da Ejerne og Redaktøren er Kapitalister, og det nu får Understøttelse fra Danmark, vil det falde meget vanskeligt at undergrave dets økonomiske Eksistensbetingelser. Når vi i Januar Måned havde budt 20,000 Kroner mere, end vi bød, havde Bladet nu været vort, men for Tiden kan

Bladet ikke forrente disse 20,000; vi bød en Sum, der svarer til, hvad Bladet nu kan forrente med 4⁰/₀, og højere turde vi ikke gå.

Vi må altså klare [os] med at brevveksle til i Juni Måned. Men så snart jeg kommer til Kjøbenhavn, skal jeg opsøge Dem, og der vil da være en hel Del Sager, som vi må drøfte nærmere.

Deres hengivne

H. P. Hanssen.

1 Jfr. brev nr. 9 note 5.

2 Der er i Kaysers tyske bogleksikon ikke optaget noget skrift på tysk under dr. Pingels navn fra årene omkring 1888.

3 Tidsskriftet »Nation« blev udgivet af den frisindede tyske politiker dr. Theodor

Barth.

4 Den tyske frisindede politiker og rigsdagsmand Eugen Richter havde i 1885 grundlagt »Freisinnige Zeitung«, som han ledede indtil 1904 .

20. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Odense, anden pinsedag 1888.

Kære H. P. Hanssen.

Det var kedeligt, jeg ikke kunde få talt med Dem nu i pinsen. Når De kommer til København sidst i juni, kan De da ikke mage det så, at det bliver samtidig med frøavlerne. Jeg kommer vistnok til Sønderjylland i sommerferien, da jeg gjerne vil gøre alvor engang af at skrive en rejsehåndbog derover;¹ jeg vil da foreslå dr. Pingel at følge mig derover for nogle dage.

Når jeg kommer til København, skal jeg sende Dem en fortegnelse over alt, hvad der findes af værdifuldt i Nordslesvigs kirker, ikke blot hvad der er på loftet, således opskrevet, at den kan skilles ad for hvert sogn. De vilde så måske sende et medlem i hver synode det stykke, der vedkommer hans provsti, og han vil så igen kunne bringe det videre til en kirkeforstander i hvert sogn. Skulde en kirke af pekuniære eller andre grunde ville skille sig ved noget, burde den dog lade oldnordisk musæum få forkøbsret, om det vilde give lige så meget som et tysk musæum eller en privatmand.

Jeg kommer nu til min højskoleplan. Jeg tror, der vil være plads for en sådan, at den vil kunne stifte gavn for Sønderjyderne. Men der er jo nok af højskoler, hvor Sønderjyder kan komme hen på billige vilkår, og for de flinkeste er der jo Askov udvidede? Jeg tror en art højskole i København kunde danne et såre nyttigt supplement til Askov. Der må sikkert være mange unge dygtige Sønderjyder, der har lyst til at uddanne sig, og som ikke er anlagte til at blive Grundtvigianere. Den grundtvigske uddannelse, hvor uendelig frugtbrin-

gende den end har været, er for ensidig til alene at burde repræsentere det danske åndsliv i Sønderjylland. Et ophold på en højskole ude i landet, hvor der ikke er andre at lytte til, at lære af end selve højskolens lærere, skærer vistnok mange af eleverne for meget over en læst. En undervisning i København vilde blive baseret på lærere, der har udviklet sig ganske anderledes individuelt, og der ikke er i den grad stivnede og stadig gentagende sig selv som — det kan vist ikke nægtes — selv de betydeligste af vore højskolemænd (det gælder i alfald Nørregaard og Trier). Endelig byder København på rigdomme af åndelig art, som aldeles ikke findes på landet: Hvilken forskel vil der ikke være på under kyndig vejledning at gennemgå ordnordisk musæum, Thorvaldsens musæum, malerisamlingerne og meget andet end ovre i Jylland at høre et foredrag om Thorvaldsen eller bronzealderen osv. Universitetets høresale vil jo også stå eleverne åbne; selvfølgelig er det kun de færreste professorer, det overhovedet er værd at gå til, men at høre Julius Lange er så vækkende og dannede som lidet jeg ved, og hvad kan ægge en frem både for og imod som Georg Brandes' foredrag, om det overhovedet går an at lade dem komme i berøring med den farlige mand. Studentersamfundet og — for ikke at være ensidig — også Studenterforeningen burde åbnes for de unge; der er dog undertiden noget godt at høste gennem foredrag, ligesom vi også burde se at få dem godt sammen med de unge. Et andet og efter min erfaring udmærket dannelsesmiddel er at få dem ind i dannede familjer. Jeg har tænkt mig, om vi ikke kunde få samlet en kreds af de bedste familjer, som vilde love af og til at bede dem hjem til sig, når de holdt selskaber. Således, at hver af de unge Sønderjyder f. ex. en gang om ugen var bedt ud. Også af andre — sædelige — grunde, vilde det være rart. Det vilde være både dumt og urimeligt i valget af disse familjer at holde sig til venstre alene; hvis f. ex. Ploug vilde være med, var det særdeles godt; jeg tænker imidlertid, at de gode højrefolk vil sige nej, når de ser, at planen udgår fra venstre. (Et morsomt eksempel fra de sidste dage: der har dannet sig et udvalg til at skaffe børn fra landet logi i København under et par dages ophold derinde for at se byens herligheder. De, der fra først af havde fattet planen, gik da bl. a. til en skoleinspektør for at bede ham støtte sagen ved sin underskrift på et opråb. »Har d'herrer givet til selvbeskatningen?«² »Nej.« »Til Kongeborgen da?«³ »Nej.« »Til Kongens slot i Jylland?«⁴ »Nej.« »Så kan jeg ikke have

med de herrer at gøre.«) Man skulde imidlertid strække sig så vidt som muligt. Jeg tænker imidlertid nærmest på sådanne hjem som Hostrups, A. D. Jørgensens, Høffdings osv. og også et par steder, hvor jeg kommer. Foruden det åndelige udbytte heraf vilde der også kunne vindes en del selskabelig pli, der måske også kunde have sin betydning overfor den preussiske embedsstand. Der er en art af unge Sønderjyder, jeg særlig kunne ønske herover, og for hvem dette sidste kunde komme til nytte. Det er folk af købstadungdommen dernede. Der trænges jo svært til dygtig ungdom i de sønderjyske byer, og folk herfra holder vist — ligesom i Kongeriget — lidet af at komme på en højskole på landet. For dem ligger Grundtvigianismen fjærnest.

Indvendingerne mod at sende de unge til København er vist at samle i fire grupper.

Den første og vigtigste er sikkert frygten for fritænkeriet. Og det er også en grund, der har vægt. Sagen skulde dog nærmest gennemføres af Studentersamfundet, og det kan ikke nægtes: det er fritænkerisk. Ved valget af familjer til at tage sig af de unge, kan vi tage alt hensyn og få så mange kristne med som muligt, men når lærerpersonalet ikke skal være grundtvigsk — at danne et andet Askov er jo ikke meningen — kan det kun vælges blandt fritænkere, fritænkende, hvorved ikke behøver at forstås Brandesianere. Og der er jo adskillige anstødsstene, i historien under omtalen af kristendommens opståen og udvikling eller af nutidens rørelser, i etiken ved læren om denne videnskabs grundforudsætninger, hvor en samvittighedsfuld lærer ikke kan andet end tale efter sin overbevisning. Det er jo ikke børn, de står overfor. Måske er dette også et punkt, hvor De selv personlig har store betænkeligheder. Dertil siger jeg: Et er dog at oprette en agitationsskole i fritænkeri, et andet, hvor det ikke kan springes over, men også kun der, at meddele den positive kundskab, man er sikker på, kan hævdes som pålidelig. Endvidere: Der sidder rundt om i vort folk i alle lag efter min erfaring såre mange, der intet har med kristendommen at gøre, men som i religiøs henseende iøvrigt holder deres mund. Sådanne er der også nede hos Dem; lad os få nogle af de unge af dem; dem kan ingen positiv fortræd ske, men i den nationale kamp og i hele det borgerlige liv dernede kan ingen af de folk undværes, og hvad der kan gøres for at dygtiggøre dem dertil, bør ikke lades ugjort. Også folk, for hvem den kristelige sandhed står højere end den videnskabelig godtgjorte historiske eller logiske, vil

ingen skade kunne tage af vor undervisning. At de mulig lærer at respektere nogle af de kræfter og de mænd, hvis livsanskuelse ikke er deres, vil dog ethvert frisindet menneske kun kunne glæde sig over.

Ved siden af denne indvending mod min plan tillægger jeg de andre mindre vægt. København er en farlig by at sende unge til i sædelig henseende. Men der kommer jo årlig hundreder sådanne dertil som studenter, landboskoleelever, handelsfolk o.s.v., således at for disses forældre dog hensynet til, hvad de kan lære derovre, opvejer de fristelser, som findes der. Der må naturligvis indskræpes dem, vi får, at vi til gengæld for, hvad vi giver dem, må kræve, at de ikke udsætter os for noget ansvar i så henseende. Kom en ung mand ødelagt hjem, var det i højeste grad ødelæggende for sagen. Man ved da forresten selv, at mangfoldige kan gå rene gennem et liv i København, og at to ting især bidrager dertil: at man har gode jævnaldrende venner, der moralsk virker på dem, og at man har adgang til dannede huse, hvor de kan få omgang med gode kvinder. De, der kommer herover, må føle sig solidariske med ansvar for hinanden og for os og derfor vogte og vare hinanden; og vi på vor side vil skaffe dem den bedste omgang både af unge og af ældre. Den måde, på hvilken jeg tænker mig et første hold anbragt herovre, vil også kunne virke godt på dette område. Men derom lidt længere fremme.

Andre indvendinger, der kan rettes mod denne art skole ligesom mod sønderjyders besøg i det hele på Kongerigets højskoler, behøver jeg ikke at skrive om; tilbage står kun, hvad der pekuniært kan siges mod sagen.

Undervisningen skulde være gratis, men så er der opholdet. Det kan ikke gøres så billigt som på en højskole. Det første år har jeg tænkt mig en egen udvej — for at få sagen igang, uden at Sønderjyderne skal have nogen udgift; det første år er jo nærmest eksperimenterende — men den ville ikke kunne anvendes i fremtiden. Vi fik vel kun få at begynde med, lad os sige 4, og hver af disse kunde vi måske få anbragt bekostningsfri hos 4 familjer; jeg skulde tro, vi vil kunne finde 4, der vil have lyst og ævne til at bringe dette offer i husly og føde. Dette vil ikke kunne gentages, men lykkes experimentet, bringer foretagendet gavn og glæde for eleverne og tilfredsstillende lærerne, bliver fordelagtig bekendt i Sønderjylland, da vil vel nok Sønderjyder ikke sky de noget større bekostninger ved et ophold i København fremfor på en landhøjskole. Da er det vel bedst, at de unge slår sig

sammen og fører egen husholdning med en dygtig pige til hjælp. Bor de samlede, vil de bedre kunne øve kontrol med hinanden.

Hvad skal undervisningen gå ud på, og hvem skal stå for den?

Det skal være folk af de dygtigste dernede, som vi skal skaffe de dygtigste kræfter til at undervise; det er altså slet ikke noget å la arbejderundervisningen, hvis væsentligste lærerpersonale er unge studenter. De skal lære, hvad der på engang kan dygtiggøre dem som mennesker i det hele, og hvad de kan have brug for som vordende ledere i snævrere eller videre kredse i Sønderjydernes kamp. De to formål falder heldigvis helt sammen. Først og fremmest altså historie: Nordens historie med særlig vægt på Sønderjyllands forhold og almindelig historie. Som tillæg hertil kendskab til Nordens og verdens geografiske, politiske og økonomiske forhold. Dernæst almindelig kendskab til samfundslovene og til nutidens sociale spørgsmål i det hele. En filosofisk forskole, så meget som behøves for at kunne læse værker lad mig sige som Høffdings psykologi og etik. Dansk (eller rettere nordisk) litteraturhistorie med læsning af alle betydelige værker lige ned til den nyeste tid. Øvelser i at skrive modersmålet. Engelsk eller fransk (helst engelsk efter min mening; tysk kan de vel mere end tilstrækkeligt af); både engelsk og fransk bliver der vist ikke tid og kræfter til. Om muligt lidt lovkundskab, f. ex. i form af en sammenligning mellem de danske og de tyske retsforhold, men det vil vist være vanskeligt at skaffe en lærer, som kender nøjere til tysk lovgivning. At tage et naturvidenskabeligt fag til vilde være meget rart, men det kan altid hægtes til, hvis der bliver tid.

Hvorledes disse fag indbyrdes skal stå til hinanden, og hvor megen tid hvert enkelt vil kræve, tør jeg ikke sige nu; det må kommende erfaring afgøre. Jeg har tænkt mig et kursus med følgende timetal ugentlig:

Nordens historie	4
Verdens historie:	4
geografi etc.:	2
nationaløkonomi:	2
dansk:	6
engelsk:	3
lovkundskab:	1
filosofi:	2

24 altså 4 timer daglig.

Selvfølgelig skal folk læse noget; foredrag, hvis betydning dog væsentlig er vækkende, vil de få rigelig lejlighed til at høre udenom. De må altså have bøger at læse efter. Hvad historien angår, er jeg meget i vilderede; den bog, som bruges til undervisning i de lærde skoler til artium, er (særlig hvad de dele angår, som skyldes professor Thrige, deriblandt Nordens historie) ubrugelig. Det bedste vil være at bruge Blochs lærebog for realskoler; med hensyn til årstal etc. vil de have mer end tilstrækkelig der, men undervisningen i folkets egentlige historie: kultur, statsformer, landboforhold må for Nordens vedkommende især gives til meget vidtløftig. Ved siden burde eleverne i deres fritid læse gode historiske værker. At vænne folk til selv at se (gennem bøger og billeder) er vist i det hele den bedste undervisningsmåde. Om undervisningen i de andre fag tør jeg foreløbig ikke udtale mig.

Så gode lærere som muligt. For ikke for meget at øde folks tid burde en arbejdets deling i flere fag foretages. Dansk kan deles mellem to: skriftlige øvelser og literaturhistorie. Historie mellem tre eller 4, f. ex. 1) Oldtidens historie (hvad om vi kunde få Pingel dertil), 2) midalderens, 3) nyere tids (f. ex. Ottosen), 4) Nordens (hvis ingen bedre kan findes, vil jeg påtage mig dette sidste og geografien). At lægge et skema vil ikke blive let, da arbejdet må fordeles på lærernes fritid og er afhængig af de tider, på hvilke der holdes forelæsninger, som eleverne skulde besøge. Mon de filosofiske rusforelæsninger kunde træde i steden for en særskilt undervisning i filosofiens indledning?

Som planen her er fremsat, er den kun formet hos mig selv, og før jeg forelægger den for »4 S«, vil jeg gjerne have Deres anskuelse derom. Thi på Dem beror det, om den skal blive til noget; det er Dem, som må skaffe eleverne. De vil derfor nok snart skrive til mig.

Endnu ét beder jeg Dem om. Jeg havde i påsken med til Sønderjylland endel hefter af »Historisk arkiv«, numre af »Illustreret tidende« o.s.v., som jeg i Vojens gav folk med hjem til læsekredsene. Men jeg havde glemt min fortegnelse over, hvad hver enkelt skulde ha, så der er måske noget kommet i ulave. Vil ikke De skrive til de 5 (Nis Nissen, bogholder Schmidt, Philip Møller, Skrumsager og pastor Poulsen) og få at vide, hvad hver især mangler eller har for meget af og så se at få det dirigeret de rette steder hen. Jeg sender Dem samtidig en pakke med, hvad der siden har hobet sig op. Nis Nissen og andre vil nemlig gjerne ha »Illustreret tidende« og andet sendt hver 14de dag,

men det kan vist ske langt billigere, når jeg dirigerer det i en samlet pakke til én mand indenfor det tyske postområde, og han så sender det videre. Så vil De nok meddele mig, hvor meget De lægger ud til indpakning og porto.

Jeg har tænkt på: kunde der ikke i de nordslesvigske byer oprettes læsekredse, dannede blandt ungdommen, kommis'er og den slags folk, som vi bare skulde tylle romaner i, originale og oversættelser, blot for at holde dem til læsning af dansk. Kunde der ikke f. ex. i Sønderborg skaffes 20 unge mennesker à 5 kr. årlig, som vi kunde skaffe bøger for 150 kr. Jeg talte i fastelavn med Skovrøy om det for Tønders vedkommende; han mente, det gik ikke an for principalerne. Men Skovrøy var i det hele meget ængstelig og sløj; han er svært på retur. Der skal ikke være tale om at vække disse unge folk for noget åndeligt — det ligger vist gennemgående ikke for dem, men bare holde dem til dansk læsning.

Deres hengivne

H. V. Clausen.

Om Gustav Johannsens forestående besøg er jeg bleven underrettet af Bredsdorff, men jeg har ikke set ham.

- 1 H. V. Clausens rejsehåndbog over Sønderjylland udkom i 1890 og blev senere oprykket adskillige gange, se endvidere brev nr. 41.
- 2 Efter at ministeriet Estrup 1. april 1885 havde udstedt den første provisoriske finanslov, og man var begyndt at opføre Københavns befæstning, organiseredes en stor indsamling til anlæg af et fort ved Garderhøj nær Jægersborg. Denne indsamling, der kaldtes den frivillige selvbeskatning, indbragte 1,4 mill. kr.
- 3 Efter Christiansborg slots brand 3. okt. 1884 indsamledes penge til en genopfø-

relse af slottet. På grund af de stærke politiske modsætninger mellem regeringen og folketinget trak det ud med genopførelsen, og først efter århundredskiftet kom arbejdet i gang. De privat indsamlede midler anvendtes først og fremmest til slottets indre udsmykning.

- 4 Planerne om et slot i Jylland kom heller ikke til udførelse foreløbig. I anledning af prins Christians (X) formæling i 1898 indsamledes midler til opførelse af Marselisborg slot ved Århus. Slottet blev bygget 1899–1902.

21. H. P. HANSEN til H. V. Clausen

Sønderborg, 26. Maj 1888.

Kjære Clausen!

Først Deres Højskoleplan, som jeg i det hele sympatiserer med, men tror vil blive vanskelig at få realiseret foreløbig. Jeg er enig med Dem i, at en Skole i Kjøbenhavn vil kunne danne et meget nyttigt Supplement til Askov, og både af den ene og anden Grund anser jeg et Ophold i Kjøbenhavn for meget gavnligt og nyttigt for unge Sønderjyder. Religiøse Betænkeligheder har jeg personlig ingen af, ja jeg kan

fatte mig kort: jeg har i Grunden kun én Indvending, men det er rigtignok en slem, vi får ingen Elever, i det mindste ikke foreløbig. Jeg skal udvikle nærmere hvorfor. Det er egentlig kun blandt Grundtvigianerne i Sønderjylland, at der for Tiden er Sans for en rent humanistisk Dannelse. Og de unge i den Lejr eller i det mindste deres Forældre vil holde på Askov, for så vidt Eleverne har Råd og Tid til mere end ét Besøg på en almindelig Folkehøjskole. Jeg antager, at der kun i Gjennemsnit er 3—4 Sønderjyder (Karle) på Askov hvert År. Før den var udvidet, besøgte den derimod af over en halv Snes årlig, men nu går Strømmen især til Vinding, Mellerup, Ryslinge og Vejstrup Højskoler, fordi det kun er et Mindretal, som er i Stand til at ofre mere end en Vinter til Højskolebesøg. Og en stor Del af dette Mindretal foretrækker atter Fagdannelsen fremfor den Undervisning, Askov byder, og tager på en Landbrugsskole (Lyngby, Tune, Dalum, Ladelundgård). Indenfor den grundtvigske Kreds i Sønderjylland vil det således efter mine Erfaringer være umuligt at skaffe 4 Elever årlig til den påtænkte Skole i Kjøbenhavn. Hertil svarer De vel, at det også nærmest var udenfor den, at De tænkte på at få Elever. Men så er vi ved det før nævnte Punkt: vi savner Sansen for en rent menneskelig Dannelse. Det er ingen Fagdannelse, De kan byde, og det vil foreløbig blive det afgjørende. Lad os først tage Kjøbstadungdommen. Her vil det nærmest være Handelsstanden, der kan være Tale om, men for så vidt den søger videre Uddannelse, går den til en Handelskole, enkelte tager til Hamborg, men de fleste dog til Kjøbenhavn (Grüners Handelsakademi), ikke få Sønderjyder, deriblandt flere tysksindede, har taget Eksamen derfra. Sømændene søger Navigationsskolerne, Smedene Beslagskolen kort sagt, det er overalt Fagdannelsen, man har Sans for og stræber efter og kun rent undtagelsesvis, at man vil finde unge Mænd, som kunde ønske en Undervisning som den af Dem foreslåede. Dog må jeg her tilføje, at mit Kjendskab til den sønderjydske Kjøbstadungdom er forholdsvis ringe. Anderledes derimod med Landbefolkningen, her er gennemgående meget større Sans for Oplysning. At Grundtvigianismen har vundet så stort Indpas i Sønderjylland skyldes Ungdommens Besøg på de danske Højskoler, der atter er en Følge af Trangen til Oplysning, i det mindste for en stor Del. Det er altså en betydelig Del unge Sønderjyder, der årlig besøger de danske Folkehøjskoler, jeg antager c. 50 årlig — jeg er forøvrigt ved at indsamle statistiske Oplysninger herom. Mindst

Halvdelen af dem er ikke fra grundtvigianske Hjem, og i denne Flok skulde vi måske så søge Elever til den påtænkte Skole, men her vil være et vanskeligt Punkt: vi savner helt den absolut nødvendige Fordannelse. Der må kræves en vis Dannelse, når Eleven skal få et godt Udbytte af en Undervisning, som den af Dem foreslåede, og den vil vi kun finde helt enkeltvis hos Sønderjyder, der kun har nydt den Undervisning, som vor forkvaklede Folkeskole for Tiden byder. Elever, som næppe møder med de nødvendigste Elementærkunderskaber, vil De hverken få Glæde eller Fornøjelse af — kan De i det hele ikke gøre noget med i den påtænkte Skole. Vi har så en Del unge Sønderjyder, der har besøgt en dansk Fortsættelsesskole et Års Tid efter deres Konfirmation, (Hejls, Skibelund, Mors o.s.v.) og der har vi et bedre Grundlag, men er det Offer først bragt for den rent almene Dannelse, kræver man atter Fagdannelsen, og de unge tager senere på en af de nævnte Landbrugsskoler, på det theoretiske Landvæsensinstitut i Odense eller på Landbohøjskolen i København. (Vi har 7 Landbrugskandidater på Als, alle fra først i Halvfjerdserne). Og hvis ikke på en Mælkeriskole eller Plads som Lærling under Landhusholdningsselskabet eller lignende. Kort og godt det er overalt Fagdannelsen, som man higer efter, når man har fået et vist Lavmål af Kundskaber. Hertil kommer, at Forældrene i Reglen holder Børnene tilbage fra en Skole, som ikke gennem Eksamen giver sine Lærlinge Adgang til en eller anden Stilling, når den ellers byder en videregående Uddannelse. Jeg tror altså, det vil være mig umuligt at skaffe Elever til Skolen foreløbig, men måske kan det lade sig gøre senere hen. En Hindring for Skolen er den 3årige Militærtjeneste også. Når den først er overstået, stræber de Unge for det meste efter at vinde en selvstændig Stilling. Jeg kjender nok et Par Stykker, som jeg tror vilde have rigtig godt Udbytte af og også med Glæde deltage i den af Dem omtalte Undervisning, men den ene af dem er for Tiden Soldat i Posen, den anden skal være Soldat i Efteråret, og uden for dem er der i Øjeblikket ingen af de unge Sønderjyder, som jeg kjender — og det er dog ikke få — der har den nødvendige Fordannelse og iøvrigt Ævner, Lyst og Trang til at deltage i Undervisningen. Jeg vil altså ikke være i Stand til at skaffe dem blot 4 Elever, som opfylder de nødvendige Betingelser, nu til Vinters. Men jeg forstår fuldt ud Betydningen af Planens Realisation og skal have Opmærksomheden henvendt på den i Fremtiden. Dette foreløbig — vi kan tale

nærmere herom i Juni. Skulde vi få den påtænkte Vælgerforening — som nu støder på stærk Modstand i Haderslev Amt — oprettet, og jeg blive dens Sekretær, vil jeg kunne få Lejlighed til at udvide mit Lokalkjendskab i Sønderjylland og måske derved kunne finde unge Mænd, der opfylder de Betingelser, som efter min Mening må opfyldes for at kunne deltage i den omtalte Undervisning, d. v. s. have nogen Fordannelse, have Lyst, Ævner og Råd til at afholde de deraf følgende Pengeudgifter.

Så med Hensyn til Tidsskrifter og illustrerede Blade til Læsekredse. Jeg har talt personlig med N. Nissen-Nordborg og Poulsen-Bovlund. Nis Nissen har modtaget Illustreret Tidende No. 1—26, Historisk Arkiv 1—3, Tilskueren Jan. og Febr. Hefte, Danmark Hefte 1—25 og ønsker Fortsættelsen af disse Værker. Poulsen-Bovlund har truffet Aftale med den unge Sabroe i Haderslev, om at alt, hvad der sendes til ham, går gennem Sabroes Boghandel, og ad den Vej ønsker han altså også Fortsættelsen af Blade, Tidsskrifter o.s.v. Sabroes Kommissionær i Kjøbenhavn er vistnok Eibe, og gennem ham modtager han, så vidt jeg ved, Bogpakke i hver Uge. For Resten ved De vel selv bedre Besked herom. Skrumsager, Schmidt, Ph. Møller har jeg endnu ikke hørt fra angående dette. For så vidt der fremtidig sendes Bogpakke til en enkelt Mand i Sønderjylland, kan De gjerne sende det til mig; jeg skal da besørge det sendt videre mod Godtgjørelse af Porto og andre mulige Udlæg.

Hvorvidt det i Byerne kan være hensigtssvarende at danne Læsekredse, som de af Dem foreslåede, tør jeg ikke udtale nogen bestemt Mening om. Dog tror jeg ikke, de er nødvendige, da der er Romanlæsning nok at få i de danske Lejebibliotheker, der også benyttes en hel Del. Her i Sønderborg har Moldt desuden en Art Læsekreds indeholdende nyere Litteratur af den af Dem omtalte Art, og den har ikke så få Medlemmer. Jeg tror, vi på dette Område skal vogte os for at gå vore Boghandlere for nær.

Endelig er der endnu ét i Dag. Det er med Hensyn til Frøavlernes Besøg i Kjøbenhavn. Bør vi ikke søge at drage en Del af vore betydeligste Mænd, måske særlig fra venstre Side, til Kjøbenhavn på samme Tid, da de dog alligevel rejser derover i Sommerens Løb og så se at til Veje bringe en Sammenkomst mellem dem og en Del af de betydeligste Venstremænd derovre? Der er for mig meget tiltalende heri, og jeg venter mig stort Udbytte af en gjensidig Påvirkning og

Befrugtning. Det kan gøres i al Stilhed. Blot De vil få en Sal, hvor vi kan samles en Aften, måske helst om et Punsebord. Hvis De synes om dette, så må vi alt nu agitere for at få vore bedste Mænd til at tage til Kjøbenhavn på en og samme Tid sidst i Juni Måned. Jeg venter senere at høre fra Dem angående dette. Jeg har skrevet til Mads Jensen og forespurgt, når Frøavlerne agter at tage derover.

Der er endnu et, som jeg nær havde glemt. Poulsen fortalte, at han havde skrevet fire Breve til Dem uden at modtage Svar, og at det var ham uforståeligt. Han afsendte noget før Jul en Pengesum — jeg husker ikke hvor stor — til Dem, og siden har han som sagt ikke hørt noget fra Dem. Han har nu en hel Del Penge, Restbeløbet af Årsbidraget fra Læsekredsen liggende, men tør ikke sende det, før han hører fra Dem. Hvis De har skrevet til ham siden noget før Jul, må Brevene være gået tabte. Jeg skulde nu hilse Dem, om De ikke vil meddele ham med det første, om han skal afsende de øvrige Penge til Dem under Deres gamle Adresse.

Deres hengivne
H. P. Hanssen.

22. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

København, 29. maj 1888.

Kære H. P. Hanssen!

Det er en meget vigtig indvending, De retter mod højskoleplanen, og jeg formår ikke at gendrive den, da det er Dem, der sidder inde med sagkundskaben. Jeg skulde dog tro, der måtte kunne opdrives 4, der vilde tage imod et tilbud, når vi sikrede tilmed dem frit ophold herovre. Men det frie ophold vil vi ikke kunne sikre dem i længden. Vi gemmer så sagen, til vi ses.

Derimod har jeg en anden plan, som jeg tror, De vil tage lemfældigere på, og som vil kunne arrangeres uden mange ophævelser. Den består i en gensidig ombytning af drenge i sommerferien. Vi skaffede herhjemme en del familjer med børn, til hvem vi i sommerferien kunde sende en dreng fra Sønderjylland som legekammerat. Næst efter dem, der ligger inde som soldater, er der vel ingen, som mere føler Tyskertrykket end børnene i de sidste år i de tyske skoler. Kunde sådanne ikke trænge til en rekreation i sommerferien i en god familie herovre en 14 dages tid?; og enten i samme ferie eller i kommende kunde så Sønderjyderne gøre gengæld og invitere disse kongerig-

ske drenge til sig. På denne måde kunde der komme en udmærket vevselvirkning istand og uden stor bekostning eller ulejlighed, idet vi fortrinsvis vilde søge vore familjer på landet, hvor folk har plads nok. Mon vi ikke — vi begynder i det små — ad åre kunde sende nogle hundrede drenge herop hver sommerferie. Det omvendte kunde vel ikke så let finde sted. Jeg har talt med en af mine venner derom, der er lærer ved Mantzius' latinskole i Birkerød og bedt ham foreslå Mantzius at tage sig af sagen. Jeg tror, netop gennem Mantzius kunde adskilligt opnås. Hans skole har et udmærket ry og søges af børn af gode familjer, som også i mange tilfælde på forhånd vist har interesse for Sønderjyderne. Jeg har fået svar: »Jeg har talt med Mantzius om sagen; han stiller sig yderst venlig og forekommende til den. Selv kan han ingen tage, da han lukker huset om sommeren, men han er villig til at være mellemmand mellem de familjer, han mener, der kan være tale om . . . Jeg har talt siden med Mantzius. Han vil gerne i sidste halvdel af Juni (altså mens skolen endnu er i gang) have 2 drenge her i Birkerød og så til gengæld sende en dreng her fra skolen, som ikke har noget hjem, ned til Slesvig i selve sommerferien . . .« Om de to drenge kan skaffes sidst i Juni, er et spørgsmål, da det vel kommer an på, hvornår den tyske sommerferie falder. Kan De skaffe dem, er det godt. Men iøvrigt er sagen såre simpel. Så snart jeg har fået besked fra Sønderjylland, om de dernede synes om planen, skaffer Mantzius en del forældre. Deres adresser sendes til Sønderjylland, og på dem rejser så drengene herover i ferien. At så danskerne herfra strax samme ferie fulgte de sønderjyske drenge hjem, tror jeg ikke vilde være heldigt; drengene kunde måske få for meget af hinanden. Selvfølgelig er der kun tale om drenge i 11—15 års alderen, som kan rejse på egen hånd og ikke trænger til særegen pasning.

Måske kunde der skaffes drenge ud til Birkerød i Juni allerede; det kunde jo godt være sådanne, der alt er konfirmerede og ude af den tyske skole; de vilde finde jævnaldrende i Birkerød, hvor drenge går, lige til de bliver studenter.

Gustav Johannsen har i pinsen været sammen med hanskemager Larsen og professor Høffding; han udtalte sig meget fortrøstningsfuldt om malerisagen; preusserne vil ikke kunne lægge den et halmstrå i vejen. Så meget kedeligere er det med Philip Møller; nu ser jeg, at også Madvig og Bjørnshauge har været i retten; hvad mon de karle

har vidnet? Alt hvad De får at vide i denne sag, vil De nok meddele mig.

Junimødet skal jeg strax tale med folk om; jeg tror ikke, det bør arrangeres af samfundet alene, men at vi bør tage andre frisindede kredse i København med. Mulig kunde vi så også indkvartere vore gæster. Men derom senere.

Deres hengivne

H. V. Clausen.

23. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 7. Juni [1888]

Kjære Clausen!

Deres sidste Plan er god, og jeg tror, at den kan realiseres. Der kan på Grund af den strænge Skolepligt her kun være Tale om August Måned, da vi har Sommerferie i vore Landsbyskoler. Vi har derfor Tid nok til at agitere for Sagen. Foreløbig tror jeg ikke, vi kan gjøre Regning på at få mere end 40 sønderjydske Børn afsted i År. Men hvor stor Tilslutning Tanken vil møde er jo endnu ikke godt at vide. Dog må vi også tage Hensyn til, at Ferierejserne ikke vækker for megen Opsigt.

Med Malerisagen er det nu roligt. Foruden de af Dem nævnte har også Schmidt-Gråsten, efter hvad Gustav Johannsen i Forgårs havde hørt, været i Forhør, derimod ingen af de øvrige Deltagere i Vojensmødet. Politiet vil imidlertid ikke kunne ødelægge os Planen og forhindre, at Samlingen bliver oprettet. Gustav Johannsen har jo en Bygning at tilbyde, og når det foreløbig er roligt med Sagen fra vor Side, er det kun, fordi vi mener, der bør tages Hensyn til Udstillingen.

Mindre godt står det med det påtænkte Junimøde. Jeg har ikke kunnet få Svar fra Mads Jensen på mine Forespørgsler om, når Frøavlerforeningen tager afsted, og har følgelig heller ikke kunnet agitere for at få vore bedste Mænd til at tage derover i den samme Tid. Grunden er vistnok den, at Mads Jensens Finanser er i Uorden, så der siges at være Fare for, at han går Fallit. Og hertil kommer så, at vi sandsynligvis også får et stort politisk Møde i Vojens i Slutningen af denne Måned, hvor den påtænkte Vælgerforening skal oprettes¹. Det tegner derfor ikke allerbedst med dette Møde, som jeg havde ventet mig så meget af. Måske bliver jeg ikke i Stand til at deltage i det, for jeg rejser allerede til Sælland næste Onsdag. Jeg skal

holde en Række Foredrag i Kallundborgegnen og kommer derefter til Kjøbenhavn d. 21—23. I Vojens skal jeg derefter være til Stede, når Mødet, som bliver endelig bestemt i disse Dage, finder Sted.

Jo længere det trækker ud, inden Frøavlerforeningens Rejse kommer, desto vanskeligere bliver det at få Folk til at opsætte deres Rejse, thi nu har Landbrugerne god Tid, og der finder billige Dampskibsture Sted i den nærmeste Fremtid.

Med venlig Hilsen. Deres hengivne

H. P. Hanssen.

1 Brev nr. 8 note 4.

24. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 10. Juni [1888]

Kjære Clausen!

Jeg vil blot meddele Dem, at jeg nu har modtaget Brev fra Mads Jensen. Frøavlerforeningens Tur er først nu endelig fastsat og vil finde Sted i Tidsrummet fra d. 28. Juni (Afrejse) til den 3. Juli (Hjemrejse). Mads Jensen har fået Tiden alt for sent fastsat. Indmeldelsen af Deltagere skal nu finde Sted inden næste Lørdag, og der er derfor ikke megen Tid til at agitere. For mit Vedkommende næsten ingen, da jeg allerede skal rejse herfra på Onsdag. Hvorvidt De kan få en Sammenkomst arrangeret en af Aftenerne, ved jeg ikke, der kommer vistnok en Del dygtige Mænd med, skjønt ikke så mange, som jeg havde troet og håbet. En Sammenkomst vil vistnok alligevel være heldig, men det vil være Tids nok at tage nærmere Bestemmelse derom senere. Ønsker De nærmere Oplysninger om Foreningen, må De nu henvende Dem til Mads Jensen. Det bliver vistnok umuligt for mig at vente i Kjøbenhavn til den Tid, da jeg ventelig allerede kommer derhen den 21.—23. ds. og kun agter at blive der 5—6 Dage.

Nis Nissen var i Forgårs i Forhør angående Malerisagen. Det løb heldigt af. Herredsfogden havde alle Sagens Akter fra de tidligere Forhør og spurgte 1) om hvem der havde indbudt til Mødet; N. N. svarede, at han havde modtaget Indbydelse fra Philip Møller. 2) om hvad Hensigten med Mødet var; Nis Nissen svarede, at rådslå om Oprettelse af en Forening til Fremme af Interessen for god og ædel Kunst i Almindelighed og særlig for nordisk Kunst. 3) om Deltagerne i Mødet; Nis Nissen svarede, at han kun kjendte få af Deltagerne personlig og opfordret til at nævne dem, han kjendte, sagde han Skrumsager, Mads Jensen, Philip Møller og Iversen-Svejrup. Dermed sluttede Forhøret. Herredsfogden var flink og høflig, hvad han just

ikke plejer at være. De andre Deltagere i Mødet vil nu vistnok tages i Forhør efter Hånden, så hurtigt som Sagens Akter kan ekspederes fra Sted til andet, og derefter vil der efter min Mening vistnok blive anlagt Sag for Overtrædelse af Foreningsloven. Resultatet heraf kan vistnok kun blive en mindre Pengebøde af ca. 30 Mark for Philip Møller, hvis man overalt fastslår ham som Indbyder.

Jeg havde også Brev fra Dr. Pingel, der indbød mig til en Samtale om Forholdet mellem Danmark og Tyskland under mit forestående Ophold i Kjøbenhavn. Det skal være mig en Glæde at følge Indbydelsen. Men herom når vi ses.

Med venlig Hilsen. Deres hengivne
H. P. Hanssen.

25. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 13. juni 1888.

Kære H. P. Hanssen!

Det vilde ikke være heldigt, når der kun kom få af de bedste mænd med blandt den store flok frøavlere. Jeg har derfor tænkt mig, om vi ikke kunde udstede indbydelser af en dobbelt art: 1) til frøavlerne til en aftenfest i Dyrehaven, eller hvor det nu kunde træffe sig, men så 2) samtidig indbyde en halv snes af førerne dernede til mere intimt at være vore gæster i de dage. Tror De ikke, at nogle af dem så vilde komme, selvom de allerede har været her eller tænker på at komme senere, når vi skaffede dem både husly og føde, omvisere på udstillingen og andet både til gavn og glæde¹. Måske kunde vi således få Julius Lange, som jeg sikkert tror vil kunne tale folkeligt, til at holde et foredrag for dem om konstens betydning for et folk — til bedste selvfølgelig for malerisagen. Muligvis kunde det holdes i udstillingsbygningen mellem selve malerierne en morgenstund. Men måske må folk ikke for deres hustruer, der vel også vil til udstillingen, og om vi får råd til at byde dem med, ved jeg ikke. Jeg tænker mig, at vi vil kunne skaffe værter til denne halve snes mennesker blandt folk herovre, som stadig interesserer sig for Sønderjyderne, og at vi derfor må gå udenfor den egentlige samfundskreds, ligesom jeg også tror det vil være heldigst for den festlige sammenkomst, om vi udstrakte vore indbydelser til den, hvad folk herovre angår, til frisindede mænd af alle afskygninger, f. ex. også den hostrupske kreds, A. D. Jørgensen o. s. v. — Ottosen synes godt om planen, imorgen skal jeg gå til Høff-

ding og hanskemager Larsen; de skal hjælpe mig at finde værter. Ottosen er i sjælden godt humør i disse dage; bare det varer. Jeg håber da, De vil kunne blive herovre festen over, hvis den kommer istand; vi skaffer selvfølgelig plads til Dem og også til Deres hustru, hvis De har hende med.

Drengesagen må helst være i orden inden ret lang tid ind i Juli, da skolerne her får ferie. Til den tid må vi have skaffet familjer til at tage imod dem; jeg har derfor skrevet til Mantzius i tillid til Deres forrige brev og bedt ham sørge derfor; fra Sønderjylland vil børnene kunne skaffes. Jeg fik ikke svar fra Dem på Mantzius' specielle tilbud om i sidste halvdel af Juni — inden skolen slutter — at tage 2—3 drenge ud til sig mod, at han til gengæld skikker en hjemløs dreng ned til Slesvig i ferien.

Ved henvendelse til generalkorrespondenten til venstrebladene har vi skaffet »Modersmålet« hans korrespondancer gratis. Jeg ser ikke dette blad, så jeg vilde gerne vide, om de er begyndt at komme deri. Vi kan skaffe de samme til »Hejmdal« og »Dybbølposten«, hvis disse blade skulde ønske det. De er ikke politiske, handler mest om udstillingen. Er der noget politisk, kan jo vedkommende blad selv stryge det. Den månedlige udgift, bladet vil have dertil, bliver ca. 5 kroner i erstatning for afskrivning og porto.

Hører til næstforrige stykke. Jeg synes ved valget af drenge borde man først og fremmest tage hensyn til latinskoledrenge fra Haderslev og Flensborg. De trænger allermest, og de vilde måske have flest berøringspunkter med kongerigske latinskoledrenge. Men de bliver måske holdt under sådan en tugt, at det ikke går an for deres egen skyld at sende dem herop?

Endelig må jeg gøre Dem en undskyldning for alt det vrøvl med bopakken, jeg har gjort Dem; jeg har ovenikøbet glemt at sende Dem en fortegnelse over pakken, og hvor de enkelte dele skulde hen.

Illustreret tidende 32—33 alle 6 steder
Historisk arkiv 5 h[efte]
København

Illustreret tidende 27—31 alle steder undtagen Haderslev Østeramt
Danmark
Historisk arkiv 4 h[efte]
Tilskueren April

Dansk statistik 8 h[efte]	alle steder ÷ Nordborg
Dansk statistik 7 h[efte]	alle steder ÷ Nordborg og Haderslev Østeramt
Fr. Nielsens kirkehistorie	Skrumsager, Poulsen, Sundeved
Lumholtz Menneskeæderi	alle steder ÷ Nordborg og Haderslev Østeramt

Biografisk Lexicon sendes til Flensborg, Nordborg og Sundeved.

Fortæl mig, når De rejser til Sælland; De kommer vel på vejen til Kalundborgegnen gennem Roskilde, og der kunde jeg mulig hilse på Dem.

Deres hengivne
H. V. Clausen.

1 I sommeren 1888 afholdtes en stor nordisk industriudstilling i København.

26. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

p. t. Jordløse pr. Svebølle, 19. Juni [1888]

Kjære Clausen!

Deres Brev af 13. dennes har først nået mig her for et Øjeblik siden efter at have søgt mig 3 forskjellige Steder. Jeg kom hjemmefra et Par Dage, før jeg ventede, da jeg havde den Sorg, at min Søster, som var gift i Nærheden af Kristjansfeldt, døde fra en Flok små Børn¹. Jeg måtte derfor først tage derned og atter derfra og herover, hvor jeg holder Foredrag hver Dag. Fredag Aften bliver jeg færdig, og Lørdag Formiddag kommer jeg til Kjøbenhavn. På Grund af min bratte Bortrejse fra Sønderborg har jeg ikke kunnet gjøre noget til Fremme af vore forskjellige Planer, siden jeg sidst skrev til Dem. Og da jeg taler et nyt Sted hver Dag, vil jeg fremdeles ikke kunne gjøre stort, før jeg taler med Dem. Der er mange flinke Sønderjyder i Kjøbenhavn i denne Tid, hvad der herefter vil kunne gjøres for Sammenkomster har jeg i Øjeblikket ingen rigtig Idé om. I Juni vil Mantzius ikke kunne få Dreng på Grund af den hårde preussiske Skolepligt, der sætter en Mulkt af 3 Reichsmark for hver eneste Dag, der forsømmes i Skolen. Hvad Forslaget med Kjøbstadrenge angår, sympatiserer jeg med Dem, idet jeg dog mener, at vi også skal blive i Stand til at få Børn fra Landkredsen anbragte. Iøvrigt mere om alt Lørdag. »Modersmålet« har optaget Brevene fra Udstillingen, »Hejm-

dal« får vistnok Breve gratis fra en Lieutenant Hammer Forstander for Realskolen i Aarup på Fyen, og »Dybbølposten« får Udstillingsbreve fra en tidligere Redaktionssekretær ved »Jyllandsposten«, med hvem Akkord alt er afsluttet. I stor Hast.

Deres hengivne

H. P. Hanssen.

1 Cæcilie Hanssen (1851–88) var gift med gdr. Peter Fink, Stubbum ved Christiansfeld.

27. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

Odense, 14. august 1888.

Kære H. P. Hanssen!

Siden jeg forlod Dem, har min skæbne været som følger:

Da vi gik ned ad Sønderborg gade, foreslog Deres fader mig, at jeg skulde køre hjem med ham og først næste morgen tage ind til Åbenrå, hvad jeg selvfølgelig med glæde tog imod. Jeg fik da vejen besørget ad Åbenråvejen og videre forbi Sandbjerg til Nørremølle, og om morgenen fik vi tid til at gå gennem Sottrup skov og der se resterne af batterianlægene. Endelig fik jeg indsejlingen til Åbenrå og farten gennem Alsford i sommerudseende.

I Åbenrå var jeg kun inde hos gæstgiver Danielsen, der fik jeg at høre, at vi fire, der var der i påsken, er blevne opdagede som nogle store radikale. Michelsen fik jeg ikke tid til at besøge. Jeg kørte så op til Rødekro og gik derfra i et øsende regnvejr over Lunderup, Hostrup og Horsbygd til Kopsholt. Der var jeg den dag over, og folk var meget gæstfri. Den gamle Jens Friis er da en stadsmand og sønnen meget flink, men ser ikke så djærv ud som faderen. En søster var også hjemme, som tidligere har været lærerinde hos frøken Tauber, men nu er i Rødding hos Appel. Om eftermiddagen og aftenen var der besøg af to venstremænd. En af Øbening og en fra Rugbjerg. Det er morsomt at se, så det siver ind også her. Manden fra Rugbjerg var ungarl Jens Holm, som De har valgt til tillidsmand sammen med Hans Friis. Her fik jeg det første eksempel på, hvad der kan holde folk tilbage fra et tage mod værdigheden: Jens Holm har en broder, der er skolelærer i — Altona, og som det muligvis vilde være til skade, når han vilde søge nordpå igen. Næste morgen kørte Hans Friis mig til Oxgårde, og derfra gik jeg videre til Bovlundegnen. Poulsen var i Askov, men sammen med min ven Jørgen Fausbøl — vi kan svært godt sammen — besøgte vi de andre folk og havde en hyggelig dag og aften: Lavst Arnum, Bunde Mortensen, Bunde Refslund,

Fausbøl; Hørlyck kom til fra Rurup. Nyt eksempel: Kromand Winter i Branderup vil ikke være tillidsmand; købte han sig en kro et andet sted, vilde Preusserne nægte ham privilegium. Fausbøll havde mangt og meget mod Vælgerforeningen, men jeg fik ham lokket til strax at skrive sit navn under, og han kunde så ikke godt tage det tilbage, skønt hverken Winter eller Pauli-Reflund vilde gå med. Exempel på fejltagelse i topografisk henseende: Pauli foreslået til tillidsmand for Refslund, men Refslund er kun to steder: I det ene bor han selv, i det andet en hjemmetysker; Pauli skulde altså bare stramme sig selv op. En anden fejltagelse kan bemærkes her: I Københoved bor der både en P. Schmidt og en J. P. Schmidt; begge gode danske mænd, men J. P. Schmidt af større indflydelse; ham skulde tillidsvalget gælde, men brevet var kun adresseret P. Schmidt og er kommet denne i hænde.

Næste dag kørte Fausbøl mig over Rost, hvor vi hilste på Henrik Thomsen — han er velvillig overfor vælgerforeningen — til Rurup, hvor Hørlyck havde inviteret mig til middag. Tredje mand ved 'denne blev en gendarm, der kom på brandsyn, men på hvem det gode traktement virkede sådan, at han hverken spurgte om mit navn eller hjemsted.

Hørlyck er svært sløj; »laissez faire, laissez passer« lader til at være hans valgsprog; men om denne hans færd bunder som hos Skrumsager i en stærk tro på hjælpen ovenfra, kunde jeg ikke opdage. — Hans kones død i fjor skal have knækket ham meget. Personlig gør han et særdeles godt indtryk; sine børn er han vist overordentlig god imod. Vælgerforeningen var han selvfølgelig ikke god; det drejede sig kun om at skaffe Gustav Johannsen nogle flere penge og Lassen en kammerat i landdagen. Folk siger, han vil ikke være landdagsmand længere.

Hørlyck kørte mig ned til Gels å og derfra gik jeg over Gram til Rødning; her hørte jeg i kroen, at Skrumsager var hos Appel og fik derved lejlighed til at hilse på denne. Hvordan Appels personlighed er, var jeg i grunden slet ikke klar på i forvejen; jeg har hørt så lidt om manden og spurgt for lidt. I den halvmørke aften, jeg var hos ham, fik jeg et betydeligere indtryk, end jeg havde ventet, særlig når det tages i betragtning, hvor svag han er nu. Hvor livlig han end var, man fik dog et uhyggeligt indtryk af lidelse og død. Der var noget fint og nobelt hos ham, som jeg ikke var forberedt på. Sønnen

er dog en sær snegl; han sagde ikke et eneste muk, men sad og så op i luften; om det var af vigtighed eller af åndsfraværenhed, blev jeg ikke klog på.

Til Københoved kom jeg så sent ud på aftenen og var der den næste dag over, besøgte bl. a. Chr. Lund, som er kommet for sent til at få noget gjort ved oldsagerne fra Nydam. Asbjørn Skrumsager har fået tuberkler i knæet; det er et udslag af den samme sygdom, som har ødelagt hans øjne; han skal først i September til København for at opereres.

Med Fausbøl talte jeg om malerisagen; han er villig til, når Bredsdorff skriver til ham, at tage ind til Flensborg og på Nordslevigernes vegne at protestere mod Gustavs plan. Skrumsager rådede os til absolut at tage Jensen-Nygård med; han er særdeles varm for sagen. Havde jeg vist det, kunde jeg fra Gram have gjort den lille omvej om ad Øster Lindet. Fausbøl synes, det er en meget bedre sag at virke for end vælgerforeningen; det er da noget positivt. Nå, ham derom.

Alle Fausbøl førte mig omkring til, spurgte han ud om læsekredsen, og Skrumsagers mening fik jeg da også at vide. Indtrykket blev da, at biblioteket for de 1000 hjem er alle kede af; de kan ikke læse den gnidrede tryk, og indholdet tiltaler dem til dels ikke. Så er der også nogle slemme bøger at forarges over; de reduceredes rigtignok ved at gennemgå listen til tre: fru Marianne og to til, og ved nu igen at gennemse listen over bogsendingen, synes jeg, vi som helhed har gjort et godt valg, og i småting kan vi bedre os. Troels Lund har slået mærkværdig godt an; det er derfor vist bedst, vi sender dem de 6 andre bind på halsen². Med Hans Friis talte jeg om en læsekreds i Åbenråegnen; han vil gøre sit bedste, men torde ikke love noget gunstigt resultat. Det er en skam at se, hvorledes bøgerne behandles, sådan et dejligt værk som Danmark blir aldeles ødelagt. Folk har forresten indset det; i Bovlund er bøgerne indkaldte til indbinding, og i Rødding blir de indbundne, efterhånden som de går gennem Skrumsagers hænder. Det besørger Asbjørn, der ikke i flere måneder ellers har kunnet tage sig noget til. Skrumsager var lidt bange for, om hans læsekreds kunde holde sig, ikke for bogvalgets skyld (undtagen de tre nævnte), men folk klager over, de får ikke tid til at læse bøgerne om somren, så kort de har dem. Sådan noget må imidlertid

kunne ændres med en god vilje, således at de om somren fik lov til at beholde dem længere, eller det hele hvilede om somren.

Skrumsager vidste jo lidt besked om sagen H. P. Hanssen—Jessen³. Han syntes, det var aldeles urimeligt, når Deres forhold skulde være et underordnet. Noget andet var det, hvis De kunde blive ham sideordnet og altså fik veto; da vilde et samarbejde vist have stor betydning:

1) for sagen selv, der ikke altid kan være tjænt med Jessens virksomhed uden kontrol.

2) for Jessens egen skyld, at hans stilling kunde blive bedre rod-fæstet.

3) for Deres skyld, som således kom i en virksomhed af den art, De kunde ønske det.

Men for at få et arrangement af denne art i stand, måtte der ventes, til Jessen vilde give køb, når både hans stillings uholdbarhed overfor Nordslesvigerne blev ham helt indlysende, og hans blads pekuniære stilling nødte ham til at ofre lidt af sin forfængelighed.

Med Skrumsager talte jeg endelig om muligheden for en større agitation i kongeriget for den sønderjyske sag og særlig om tilvejebringelsen af større pengebidrag. Hvorfor kan sådan ikke ske ved dannelsen af en stor forening hele landet over, måske ordnet ligesom vælgerforeningen med tillidsmænd i hvert sogn. Når der kan komme millioner ind til slotte og fæstninger, vilde det da ikke være muligt årlig at indsamle en 50000 kr. landet over, når man blot rundtom fandt de rette folk til at tage fat. Altfor hemmeligt behøvede man heller ikke at gå tilværks; Preusserne skal godt kende »S S« og »Danebrog«⁴. Er ikke øjeblikket kommet til nu at samle alle Danske om dette, da der for øjeblikket er stilstand i politiken, men vi slet ikke ved, hvor højt bølgerne vil komme til at gå til vinter. Endelig på en tid, da »Danebrog«, vel netop fordi dens ledere blir for gamle og ikke længer har hold på folk, går tilbage, og dets repræsentant i Sønderjylland snart er helt kraftesløs. Skrumsager vil tale derom med bestyrelsen for »S S«, og så skulde den og nogle andre folk i kongeriget sammen med nogle Sønderjyder nu i efteråret indbyde til et møde i Kolding for at drøfte sagen. Indbydelserne kunde udgå til 20—30 Sønderjyder og det dobbelte antal Danske fra Kongeriget. Indbydelserne skulde selvfølgelig være aldeles upolitiske; jeg skulde tro, den rette mand for visse kredse i Nordjylland vilde være H. P.

Barfod i Ålborg; fra København borde bl. a. Goos og auditor Steffensen med. Der skulde således spredes en række bestyrelsesmedlemmer landet over f. ex en i hvert amt, i København f. ex 7, ialt 25; under sig kunde de have tillidsmænd i hvert sogn, men København borde sondres efter stænder og foreninger. De 25 kunde så årlig mødes i Kolding med et lignende antal Sønderjyder og der fastsætte budgettet o. s. v. Danmark har en 1600 sogne; er det så urimeligt at påregne i gennemsnit årlig 20 kr. fra hvert sogn = 32000 kr. og dertil c. 15—20000 kr. fra København og købstæderne.

Men hvad jeg særlig vilde lægge vægt på var, at der blev dannet et grundfond; mon der ikke til et sådant ved en extra anstrængelse kunde opdrives en 150—200.000 kr. Renterne af det tilflød budgettet, men kapitalen borde på meget billige vilkår (f. ex 3 %) anbringes hos folk, der vilde købe gårde i truede egne, og hvis dygtighed og danskhed dér vilde gøre væsentlig nytte.

Blandt folk, der særlig måtte med, helst også til indbydere, men som ialtfald absolut borde indbydes til Kolding, måtte de være, på hvem »Danebrog«s øjne mulig kunde falde, når Monrad ikke kan mere: Jørgensen-Gråsten, Knudsen-Trøjborg, Michelsen, Reimers.

Hvad mener De?

Til sidst venlige hilsner til Deres hustru og Dem selv og mange tak for al Deres gæstfrihed. Vil De også ved lejlighed hilse Deres forældre.

Deres hengivne

H. V. Clausen.

Min adresse er den gamle i København.

- 1 Bibliotek for de 1000 hjem er navnet på en skriftserie, der indeholdt forskellige originale litterære arbejder, fx. af Bjørnson samt oversættelser af fremmed litteratur.
- 2 Der tænkes på Troels-Lunds hovedværk: Dagligt Liv i Norden, hvis 1. bind var udsendt i 1879.
- 3 Det synes åbenbart at have været på tale, at H. P. Hanssen på den ene eller den anden måde skulle knyttes til Flensborg Avis. Planen blev dog ikke til noget, se brev nr. 31 slutningen.
- 4 Der tænkes på organisationen S. S., der var stiftet i Kolding i 1877. Foreningen havde til opgave at indsamle penge, således at unge sønderjyder kunne komme

på dansk højskole. Ledende inden for organisationen i dens første tid var pastor H. Svestrup, tidligere Rødding, pastor L. J. Knudsen, Lejrskov, Morten Eskesen og forretningsfører Konrad Jørgensen, Kolding.

Foreningen Dannebrog havde begyndt sit virke i 1865, men fik først rigtig betydning, da pastor J. Johansen i 1870 valgtes til formand. Foreningen virkede i stor stilhed. Den indsamlede midler i kongeriget, der anvendtes til nationale formål i Sønderjylland; i første række ydedes økonomisk støtte til danske privatskoler. Foreningens tillidsmand i Sønderjylland var kollaborator Monrad i Flensborg.

Kære H. P. Hanssen!

I min argumentation forleden dag glemte jeg vist et af hovedpunkterne, hvorfor netop nærværende tidspunkt var belejligt til at slå på den store tromme! Den reaktion, som har vist sig i kongeriget til fordel for den sønderjyske sag, fremkaldt væsentlig ved den tyske kejsers besøg, men tildels også ved visse blades optræden¹. De sidste dages begivenheder må yderligere styrke denne reaktion. Kejser Wilhelms udtalelser i Frankfurt², og »Norddeutsche Allgemeines« og »Kölnische Zeitungs« kommentarer til »Le Nord« stykke om § 5³; endelig også major Balans tale ved afskeden fra Åbenrå⁴. Kejser Wilhelms ord gælder vist lige så godt Nordslesvig som Elsass-Lotringen. Alle folk i kongeriget, som læser aviser, og som bryder sig om Sønderjyderne, må være klare over, at Tyskland ikke frivilligt gir slip på noget, men at så også Sønderjyderne må rustes anderledes til de kommende kampe end hidtil.

Det er min opfattelse af kejserbesøget i Petersburg, at det har været anlagt på noget epokegørende fra Tysklands side, men at der slet intet er kommet ud deraf. Jeg tænker, kejser Wilhelm har villet stifte en ny hellig alliance til opretholdelsen af Europas fred, til kamp mod vantroen og socialisterne. Sådant en plan måtte rigtig ligge for Støcker, der — måske dog kun gennem mellemed — har spillet samme rolle som fru v. Krüdener overfor Alexander I⁵. Kejseren er vist en stor ærgerrighed med megen lyst til at vinde navn og ry. Helst har han villet drage sværdet, men det har dog hans egen sunde fornuft og Bismarck fået ham fra. At udmærke sig i freden ved humane reformer lå ikke for ham, bl. a. af den grund, at det ikke vilde synes selvstændigt nok, han vilde så kun tage arv efter sin fader. Men det tredje var tilbage, at slå sig til ridder på kristendommen og det bestående mod tidens onde magter. Ad den vej kunde tillige Rusland vindes og Tyskland derved få garanti for sine erobringer. Bismarck, som har udtømt alle andre udveje til at få Rusland på sin side, har ladet stå til og tilladt kejseren at føre sin sentimental-romantiske politik. Der var dog en mulighed for, at sådan skulde man bære sig ad for at få adgang til Ruslands hjerte. Også kejserens Englandshad har været medvirkende til, at han gik til Petersburg.

Han er så mødt der med et stort program på alle områder, også med hensyn til en fredlæggelse af Europa og en alliance, hvori bl. a.

de nordiske riger skulde optages. Af overordentlig betydning for Tyskland under en krig med Frankrig vilde en neutralisation (eller afspærring) af Østersøen være, men af ikke mindre betydning for Rusland under en krig med England. Fælles interesser kunde her føre Rusland og Tyskland sammen ligesom fælles opfattelse af det sociale-revolutionære spørgsmål.

Men kejseren er bleven »schnöde« afvist. Alexander III har ligefrem nævnt en tilbagegivelse af Nordslesvig som absolut nødvendighed for Danmarks tiltræden, og han har også ladet Wilhelm forstå, at det allerbedste fredsgrundlag for Europa vilde være en overenskomst med Frankrig om Elsass-Lotringen. Nu efterhånden siver det ud derom, og Wilhelm selv har ikke kunnet dy sig for i Frankfurt at svare ikke Frankrig — som ingenting har gjort eller sagt — men Rusland. Nu er det spørgsmålet, om ikke Wilhelm vender tilbage til sine første drømme om berømmelse gennem blod og jærn, og om ikke Bismarck til sidst — siden alle sunde er lukkede — nu, mens Østrig er så fjendsk overfor Rusland og Italien overfor Frankrig, lader ham få frit spillerum, før Rusland får sin hær udvidet med 600.000 mand, som et ukas har bestemt, og mens forholdene i Frankrig er så forvirrede som i øjeblikket.

Under alle omstændigheder: Alle drømme om en frivillig tilbagegivelse af Nordslesvig må forsvinde, og Sønderjyderne må være forberedte enten på en brat afgørelse med sværdet eller på mange kampens og udholdenhedens år endnu. Men glædeligt er det, at dens sag atter er bleven bragt på bane i den europæiske presse. Hvis De billiger min tanke om et møde, synes jeg, De skulde sætte Dem i forbindelse med Skrumsager eller «S S»s bestyrelse derom. Jeg husker ikke, om jeg har bedt Dem om, hvis De finder på nogle folk fra kongeriget, som borde med — højre og venstre — da at nævne mig deres navne.

Fra pastor Koch skal jeg hilse, han synes godt om denne plan og vil gerne være med til et møde. En til vi synes skulde med fra Odense er brygger Schiøtz! forhen lærer på Rødding, varm for Sønderjyderne, byens næstrigste mand og pebersvend. Det er Koch, der har skrevet en artikel fra Sundeved i »Fyns Stiftstidende«, som er bleven optaget i »Dannevirke«; han er gået til »Stiftstidende«, fordi han syntes, højrefolk kunde trænge mest til at orienteres lidt.

Fra min tur vestpå har jeg glemt et par notitser, som kan få plads her: Kromand Heitmann i Toftlund vilde ikke være tillidsmand; det

var umuligt at få purret op i de danske dér; de var for rædde for embedsmændene. Efter Mathiesens liste blev der tilføjet en C. Appel et eller andet sted ved Toftlund. Han er imidlertid død, men Hørlyck åbnede brevet til ham og adresserede det til Gotfred Appel.

Venlig hilsen til Dem og Deres hustru. Deres

H. V. Clausen.

- 1 Efter sin tronbestigelse foretog kejser Wilhelm II i dagene omkring 20. juli 1888 en rejse til hoffet i St. Petersborg. Rejsen blev stærkt kommenteret i international presse på grund af det spændte forhold, der på det tidspunkt herskede mellem Rusland og Tyskland. Fra St. Petersborg fortsatte kejseren sin rejse til Stockholm, og 30. juli aflagde han et et-dages besøg i København. Se Politiken for 31/7 1888.
- 2 Under en tale i Frankfurt an der Oder udtalte kejser Wilhelm 15. aug. 1888, at han hellere ville se 18 armékorps og 42 mill. indbyggere ligge på valpladsen »end vi skulde udlevere en eneste Sten af, hvad vi havde tilkæmpet os.« Mackeprang s. 184.
- 3 I det belgiske blad »Le Nord« offentliggjordes en russisk inspireret artikel, hvori det udtaltes, at en opfyldelse af § 5 var en af betingelserne for en varig fred mellem Rusland og Tyskland. I en kommentar hertil udtalte Kölnische Zeitung, der i almindelighed betragtedes som talerør for Bismarck, at Slesvigs adskillelse fra Preussen kun kunde tænkes efter en for Tyskland uheldig Krig. Se Mackeprang s. 184.
- 4 Tirsdag d. 14/8 1888 forlod den tyske garnison, der hidtil havde ligget i Åbenrå, men nu var blevet forlagt til Haderslev, byen og tog foreløbig ophold på Søgård. Ifølge Dybbøl-Posten for 16/8 1888 udtalte major Balan ved afskeden fra Åbenrå: at den tyske Ørn ingensinde vilde slippe af sine Kløer en Fodsbred tysk Land, som engang var svært at erhverve, men fastholde det vundne og forsvare det med sit Hjerteblod.
- 5 Den tyske hofpræst C. A. Stöcker stod Wilhelm II meget nær. Han stiftede 1878 et kristeligt socialt parti og var en år-række medlem af rigsdagen. Han var udpræget antisemit og fjende af socialismen og ønskede at vinde arbejderstanden for kirken og den nationale sag ved en vidtgående sociallovgivning.
Den pietistisk og meget sværmerisk anlagte lettiske adelsdame Barbara v. Krüdener kom i 1814 i forbindelse med Zar Alexander I og inspirerede ham til på Wienerkongressen at foreslå et kristeligt broderskab af samtlige europæiske fyrster, den såkaldte hellige alliance.
- 6 I Fyns Stiftstidende for 15/8 1888 er offentliggjort en artikel, underskrevet K og med titlen: Indtryk fra Sundeved.

29. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 21. August 1888.

Kjære Clausen!

Der er for mig ingen Tvivl om, at en stor Forening, som den af Dem påtænkte, vil kunne virke til meget Gavn, hvis det bare kan lykkes at få den oprettet. Jeg er ikke klar over, hvorfor A. D. Jørgensens Plan om en lignende Forening strandede i Fjor, men muligvis har det blot været af Mangel på Energi, og i hvert Fald var det nok værd at gjøre et Forsøg på at få Tanken realiseret.

Jeg sympatiserer i det hele og store med den Måde, hvorpå De tænker Dem Sagen ordnet. Det er således en selvfølgelig Sag, at Indbydelserne må være aldeles upolitiske, og at Foretagendet må holdes

strængt udenfor Partistridighederne. Af de Mænd, De nævner, vil Barfod-Ålborg og Auditor Steffensen sikkert være heldige, men det er et stort Spørgsmål, om det ikke var heldigere at tage Matzen end Goos, især hvis han fik Ploug ved sin Side. Matzen har stor Interesse for Sønderjylland og dertil umådelig Energi.

Jeg tror også, at det nu er på Tide, at Sagen forberedes, for at der straks efter Høst kan blive gjort et Forsøg på at få den virkeliggjort. Men hvem skal lade Skibet løbe af Stabelen? A. D. Jørgensen vil efter min Mening være den heldigste Mand dertil.

Jeg har ærgret mig meget over den danske Presses dumme og krybende Udtalelser i Anledning af »Norrddeutsche Allgemeine Zeitung« og »Kölnische Zeitung«'s kolde Vandstråler. Når man dog snart i Danmark vilde gjøre sig Flid for at anslå en mere værdig Tone!

De Slutninger, De drager med Hensyn til Kejser Wilhelm, har i det hele Rimelighed for sig. At Tyskland ikke frivillig giver Slip på os, med mindre Egoismen byder det, har jeg længe været klar over, og det er og har så godt som altid været en almindelig Mening i Sønderjylland. Det er derfor efter min Mening en overordentlig stor Fejl, at den danske Presse så godt som enstemmig, om end med mer eller mindre Styrke, daglig forsikrer Tyskland, at Danmark under ingen Betingelser vil optræde som dets Fjende, og at man kun vil have Nordslesvig, når det sker med Tysklands frivillige Samtykke. Hvorfor i al Verden gjør man sig så stor Umage for at indpræge den offentlige Mening i Tyskland det. Det er jo akkurat det samme som at sige, at Danmarks Forhold til Tyskland er og bliver det samme, det vil sige hjærtelig godt, hvad enten Nordslesvig atter forenes med sit gamle Moderland eller ej. Efter min Mening gjælder det netop om at gjøre den offentlige Mening i Tyskland klar over, at vort Forhold til vore sydlige Naboer ikke er det samme, enten Grænsen flyttes syd for den danske Nationalitet, eller den bliver ved Kongeåen.

Det er i det hele på høje Tid, at danske Politikere skaffer sig Klarhed over, hvad Danmark vil, kan og bør gjøre for atter at få Nordslesvig tilbage. Vi kan ikke vedblivende hjælpe os med Fraser og tomme Udflugter.

Skulde det fremdeles vise sig, at man i Danmark — det vil nærmest sige de ledende Politikere — ikke vil optage et bestemt Program og for Alvor gjøre noget for at støtte vor Sag, vil det Tidspunkt

rykke nærmere, da vi Sønderjyder, under Kampen for Eksistensen, kan blive nødt til at ønske Grænsen lagt nord om Skagen eller øst om Beltene. Man burde have en mere levende Følelse i Danmark af, (når man nu krybende mener at burde gjøre alt for at bevare de ^{9/10} Selvstændighed), at Kårene og Fremtidsudsigterne for den ene Tiendedel af Nationen vilde blive ulige bedre, når denne Selvstændighed ophørte, og man fik Gjenforening på en anden Vis, naturligvis for senere at tilkæmpe det hele Selvstændighed.

Med Vælgerforeningen går det godt fremad. Jeg har nu udsendt ca. 580 Breve og har modtaget ca. 420 Svar, deraf har ca. 340 svaret Ja og ca. 80 Nej. I det hele synes jeg, vi har Grund til at være tilfreds med dette foreløbige Resultat. Der foreligger nemlig vægtige Grunde til en Del af Afslagene. 10—12 har således været danske Undersåtter, og en Del af de Pågjældende er Kommuneforstandere. Der indløber dog også Breve, der er meget karakteristiske for de Forhold, hvorunder vi lever. En meget almindelig Grund til Afslag er f. E. den, at Vedkommende har en Søn, der er dansk Undersåt eller — snart skal til Session. Sjelden går Angsten dog så vidt som i et enkelt Tilfælde, hvor en Mand ikke tør tiltræde Foreningen, fordi han har en Søn på otte År, der »skal til Bogen«, når han bliver stor, og det »da let vil kunne skade ham«!

Jeg har ikke hørt til Politiet, siden jeg sidst var i Forhør, og venter derfor næsten, at Sagen er døet hen¹.

Det nyeste »Freisinnige Zeitung« meddeler, at Moltkes Afskedigelse skal være sket mod hans Vilje, på Grund af Uoverensstemmelse med Hensyn til Marinen². Den samme Uoverensstemmelse, der for kort Tid siden gav Anledning til Marineminister Caprivi's Afskedigelse. Det er et nyt Varsel om, at den russiskfjendtlige Fløj med Waldersee i Spidsen vinder frem. Hilsen fra min Kone.

Deres hengivne

H. P. Hanssen.

1 Det har ikke været muligt at finde noget om det omtalte forhør.

2 Generalfeldmarskal Helmuth v. Moltke, der som chef for generalstaben fra 1857 havde ledet de preussiske felttog i 1864, 1866 og 1870—71 og altid havde samarbejdet nært med Bismarck, blev afskediget efter tronskiftet i 1888 og afløst af

den Bismarck-fjendtlige general Alfred Waldersee, der dog kun kom til at virke 3 år som generalstabschef. Den tyske general G. L. v. Caprivi, der var marineminister 1883—88, afløste Bismarck som rigskansler i 1890. I mellemtiden var han chef for 10. armékorps i Hannover.

Kære H. P. Hanssen!

Jeg har i mange herrens tider skyldt Dem et brev, og tidt følt min synd overfor Dem, men jeg har i år henvend 40 skoletimer og udenom adskilligt rend, så megen tid bliver der ikke. Nu sidder jeg imidlertid i ro og mag herovre i jubilæumsferien, og nu vil jeg sone min forseelse¹.

Jeg vil begynde med det store studentermøde, hvorom De forresten gennem Højmark har hørt en del². Ottosen og jeg havde været med i underhandlingerne derom, men jeg tog ferie i efterårsferien og rejste hjem, idet jeg troede, at den hellige grav var vel forvaret: universitetets rektor William Scharling havde hos Nellemann fået at vide, at der ingenting var i vejen, og A. D. Jørgensen havde været hos Vedel i udenrigsministeriet, som ikke vilde sætte sig imod det, selv om han ikke i og for sig syntes om det. Lokalet var bestilt, A. D. Jørgensen havde oversat adressen på tysk, således som den skulde telegraferes ud i verden, og Jessen i Flensborg havde sendt os på halsen 500 eksemplarer af et nummer af »Flensborg avis« med en leder i, som skulde uddeles på mødet. Tirsdag aften kommer jeg tilbage til København, og onsdag morgen hører jeg af en skoledreng, at mødet var opgivet; det havde stået i en avis.

Hvad var så årsagen hertil? Det var, at kongen personlig havde sat sig imod det. Han havde læst om mødet i »Avisen«³, der havde røbet sagen for tidlig, og han er for øjeblikket tysksindet, siger A. D. Jørgensen, det varer imidlertid kun, til Russerkejseren kommer herover, så blir han igen russisksindet; han er afhængig af den, han sidst har været under påvirkning af, og nu var Tyskeren her i sommer. Nu er hans intelligens således indrettet, at han ikke kan forstå modsigelse, og ministrene har gjort sig til regel ikke at sige eller handle ham imod, når det er dem ligegyldigt. Følgelig, da kongen ikke vilde have det, kaldte Estrup eller hans sekretær et par af indbyderne fra studenteforeningen op til sig og handlede således med dem, at de trak sig tilbage, så tilsidst det hele strandede.

Noget godt er der dog kommet ud deraf. Nogle unge i studenteforeningen handlede resolut og benyttede det gunstige øjeblik til at danne en forening af samme art som »4 S« indenfor studenteforeningen. Den hedder »To Løver«. Det var imidlertid på forhånd en aftale mellem stifterne af »To Løver« og så os, at vi i virkelig-

heden skulde slå os sammen i et og alt, men at vi foreløbig skulde vise to ansigter ud for ikke at forarge skrøbelige sjæle, som ikke kunde tåle at være i en forening, hvor deres politiske modstandere etc. tillige var. »To Løver« har en bestyrelse på 9 medlemmer, men af dem er 4 valgt til sammen med 4 af os at danne et fælles udvalg med fuldmagt til at handle i et og alt. De 8, der nu dirigerer, er:

To Løver:

Højesteretsadvokat Nellemann.

A. D. Jørgensen.

stud. theol. H. P. Hansen (søn af borgmesteren).

cand. theol. Moltesen.

4 S:

Høffding.

Erik Skram.

Ottosen.

jeg.

Forleden dag havde vi et fælles agitationsmøde, som har drevet medlemstallet for »4 S« op til c. 90—100 for »To Løver« til c. 270—80. I fællesskab har vi nu et budget på c. 2000 kr.

Dette er jo såre glædeligt. Personlig er jeg vel tilfreds med at have sluppet den kedsommelige dr. Bjerrum, Povl Sveistrup og Behrens, af hvilke ingen har gjort for en øre nytte. Vi har nemlig også fået fuldmagt af vor gamle bestyrelse. Herold er vedblivende vor kasserer og tages med i pengesager.

Men vort agitationsmøde d. 14/11 dagen før Frederik d. 7s dødsdag har betydning i mere end en henseende: det var igunden et historisk øjeblik. Mødet holdtes i hotel Fønix, hvor samme dag de preussiske ulanofficerer, der kom herop for at lykønske kongen, var taget ind. Vi havde fået Skrumsager til at holde et foredrag — det var unter uns gyselig kedeligt — men efter dette bænkedes vi os om bordene på studentersamfundets vis. Og da stod Georg Brandes op — vi havde fået ham med derop; han er også medlem af »4 S« — og holdt en programtale. Han begyndte med at tale om, at vi Danske var de vageste af alle folk til at holde på vor nationalitet, vi borde mande os op til at være vort eget bekendt og altid hævde det; det var lige så godt som det fremmede. Han havde med den største deltagelse hørt Skrumsagers foredrag om Sønderjydernes stilling og mente, vi borde af al magt støtte de danske Sønderjyder. Håb havde han ikke meget af — i al fald for de første generationer — men håbet vurderede han i det hele ikke højt, så meget mere viljen og arbejdet. Højre og venstre havde hver sin store skyld i vor nuværende nationale stilling: Højre ved på den ræste måde at kalde enhver den »lands-

forræder«, som ikke vilde befæste — han nævnede i denne sammenhæng »Dannevirke« som afløbsrende for alt det smuds, man ikke i kongeriget torde vælte over sine modstandere; også ham havde det besudlet —, venstre ved sin fejge holdning i sommer overfor Tyskerne; man måtte nemlig vide, at enhver Tysker, selv den hårdeste, gemte en vis portion sentimentalitet i sig: Tyskeren ønskede ikke blot at være frygtet, men også at være elsket, og intet imponerede og overraskede ham mere end, når han hørte, han ikke var elsket. Brandes udtalte sig også om de gode chancer, kampen havde i Nordslesvig i modsætning til i Elsass, fordi den støttede sig til de brede lag, mens i Elsass fortyskningen gjorde rivende fremskridt, fordi almuen altid havde været tysk af sind og tale.

Forsamlingen, der hørte på Brandes, var helt overvejende fra studenterforeningen, og en meget stor del af den var teologer. Men Brandes' foredrag blev hørt i største stilhed og ledsaget til slut af klappen fra alle kanter. Senere hen var der endogså en studenterforeningsmand, der udbragte en skål for Brandes som den, der fremfor nogen Dansk stod i Europa som kendt; det var noget mal à propos, men hele forsamlingen rejste sig dog, og Brandes fik lejlighed til at værge sig mod skålen på en meget nobel måde, som nok gjorde sit indtryk. Så havde han en lille fejde med nogle teologer om forholdet mellem håb på den ene, vilje og arbejde på den anden side, men tilsidst blev de næsten enige, idet Brandes indrømmede, han ikke helt udelukkede håbet.

Dette her er en begivenhed, hvoraf mere kan udvikle sig. Hvad indtryk Skrumsager har fået og meddeler ovre i Sønderjylland, gad jeg nok høre noget om, når det når ned til Dem.

Brandes skal nu bruges engang til. De »To Løver« skal have sig en egen agitationsaften i studenterforeningen, måske med gamle Birkedal som foredragsholder, men nede hos os vil Erik Skram 1ste lørdag i december, såvidt jeg husker, indlede en diskussion om den sønderjyske sag, som så Georg Brandes har lovet at møde til at give sit besyv med i. Kunde De ikke have lyst til at komme herover til den tid; nu er det længe siden, De har været her; De kunde bo hos mig, og rejseudgifterne kunde De få godtgjort af »4 S«' kasse. Der var også andet at tale om. Endnu mer, jeg talte med Ottosen om at få en bekendt Slesviger herover den aften. Tror De ikke Wolff-Gammelgab vilde være den bedste til at takkes Samfundet, og tror De ikke, han på den

anden side vil kunne komme ud af det med os, selvom der skulde fremtræde antislesvigske talere. Eller kan De nævne os en bedre? Det måtte ingen grundtvigianer være, men et rationelt anlagt menneske. Tror De han vil? Hans rejseudgifter blev selvfølgelig betalt. Og tror De, han kunde gøre sig?

Mon det nu ikke vil være rettest med en fortsættelse af vor agitation udenfor studenterverdenen at knytte den til alt bestående foreninger, og mon ikke de overalt bestående konservative klubber, højre- og venstreforeninger kunde danne passende rammer? Vi sætter os i forbindelse med bestyrelsen, sender en taler — efter lejligheden konservativ eller liberal — til at vække folk og lade så folk tegne sig på lister for portioner à 25 øre månedlig? Mon vi ikke på den måde kunde omspænde hele landet efterhånden. Jeg var i går aftes samlet med nogle folk her i Odense — deriblandt pastor Koch — af begge partier, og vi regnede blandt andet ud, at når af den herværende konservative klubs 15—1600 medlemmer bare $\frac{1}{3}$ vilde tegne sig for 25 øre hver månedlig, havde vi straks 1500 kr. årlig. Den liberale bevægelse her i Odense er ved siden deraf såre ubetydelig.

Men én ting kræves for at vi kan erobre de konservative klubber, og det er autorisation af »Danebrog«, om ikke fuldstændig opgåen i det. Vi har allerede tidligere spekuleret på et møde med »Danebrog« bestyrelse — jeg havde i september lange hemmelige konferencer med Monrad derom (han lod aldrig tømmermester Kayser være tilstede, skønt jeg kom til ham i Kaysers bolig) —, med »S S« og andre folk; nu var det måske værd at indbyde til en sammenkomst her i København. Det var vel så bedst også at tage nogle Sønderjyder (Monrad) med, og — hvis De eller Wolff eller begge skulde tage herover som før nævnt — var tiden først i december såre belejlig. Efter dette møde skulde agitationen gå for sig rundt om i foreningerne; vi måtte vel skaffe foredragsholdere, og det blev nødvendigt til det brug at disponere også over nogle Sønderjyder.

Jeg har en plan om et kårt over Nordslesvig, som ikke blot skulde været stort, fuldstændigt og dansk, hvad navnene angik, men tillige skaffe os en klækkelig indtægt. Planen er følgende: Vi lader den tyske generalstabs kårtblade over Nordslesvig i målestokken 1/100.000 — De kender dem vel nok — fotografere på sten, efter at først de forvanskede navne er blevne skjulte under påklæbede trykte småsedler med de danske navne; og derefter trykker vi simpelthen af. Vi har

således det bedste kårt over Nordslesvig, der gives, i dansk form og til at sælge billigere end det tyske. Jeg har nemlig forespurgt mig hos firmaet Pacht & Crone, og det beregner udgifterne for hvert blad (foto-grafering — trykning — papir) til 45 kr. for 1000 eksemplarer. Hele Nordslesvig udgør c. 10 plader, altså 450 kr. Vi sætter så alle vore udgifter til c. 600 kr. Sikrer vi os 500 abonnenter i kongeriget og leverer dem hele Nordslesvig for 4 kr. (det tyske kårt bliver mellem 10 og 15, jeg husker ikke nøjagtig hvormeget), får vi en indtægt af 2000 kr. mod en udgift af 600: Vi får et overskud af 1400 kr. og dertil 500 eksemplarer at forære Nordslesvigerne. Får vi færre abonnenter, bliver overskuddet mindre, men Slesvigerne kan så få flere eksemplarer forærendes. I kongeriget kan dette kårt uden videre udbredes, men spørgsmålet er: Hvorledes er den tyske eftertrykslov beskaffen: Kan kårtet konfiskeres, når øvrigheden træffer det, og kan den anstille husundersøgelser efter det? Herom vilde jeg spørge Dem? Men i alle fald, i kongeriget kan vi udbrede det og tjæne godt derpå.

»4 S« og »To Løver« er blevne enige om, at vi vil bemyndige redaktørerne af »Flensborg avis« og »Dybbølposten« til, når der i deres aviser forekommer ledere eller andet af mere almen interesse (f. ex. politiske retssager) (for »Dybbølpostens« vedkommende nærmest tænkt på, hvad De skriver deri), da at tage 200 aftryk flere end ellers af vedkommende nummer. Vi vil så betale papiret, besørge forsendelsen til København (det kan adresseres til mig) og derfra videre sprede det til aviser i Norge og Sverige, til højskoler, politikere og universiteter sammesteds, for stadig at kunne holde folk deroppe à jour med den sønderjyske sag. Vil De sige det til Moldt; dette er så den officielle meddelelse derom. Selvfølgelig vil redaktørerne benytte tilladelsen med diskretion, men vi håber snart at se noget fra Dem.

Endelig er der vore læsekredse. A. D. Jørgensen, Erik Skram, cand. Moltesen og jeg har valgt de bøger, vi vil sende dem i år. Om nogle dage skal De få en liste over bøgerne med vedføjlet pris, så kan De og andre, som De vil tage med for Sundeveds vedkommende, igen udvælge af vor fortegnelse, hvad De vil have. På denne måde får læsekredsene selv medvirkning ved valget; vi sikrer os, at der i alfald intet dårligt anskaffes. Med venlig hilsen til Deres hustru

Deres hengivne

H. V. Clausen.

Lad mig snart høre fra Dem.

- 1 15. nov. 1888 fejrede Chr. IX 25-årsdagen for sin tronbestigelse.
- 2 Som modvægt mod de stærkt udtalte tyske sympatier i udstillingsåret 1888 besluttede to unge studenter H. P. Hansen og Asger Højmark at arrangere et almindeligt studentermøde, hvor man skulle understrege fællesskabet med de danske sønderjyder. Mødet måtte imidlertid efter

rektor H. P. Hansens mening opgives efter henstilling fra udenrigsministeriet. Se A. D. Jørgensens breve. Brev nr. 182 note 1. Clausen mener, at det var kongen, der ønskede mødet aflyst.

- 3 I dagbladet »Avisen« fandtes for 10. okt. 1888 en kort notits om det planlagte møde.

31. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 19. November 1888.

Kjære Clausen!

Det var min Mening at skrive til Dem en af de allerførste Dage, og det var derfor meget heldigt, at jeg modtog Deres Brev nu først. Hvad det påtænkte Møde og dets Stranding angår, da var jeg så nogenlunde à jour dermed, takket være et Par Breve fra Højmark. Min Opfattelse af Begivenhedernes Udvikling stemmer i det hele med Deres. Kongen er naturligvis bleven smigret og gjør sig Illusioner. Georg Brandes's Optræden har jeg længe ventet, og den tillægger jeg stor Betydning. Jeg venter, at han i de følgende År skal blive en god Støtte for vor Sag og grunder denne Mening dels på hans sunde Syn på tyske Forhold og dels på den Måde, hvorpå han taler den nationale Sag i »Indtryk fra Polen«¹. Jeg har læst denne Bog med stor Interesse og har derigjennem fået Tilskyndelse til at sysle mere med Polens Historie, og Resultatet er bleven, at jeg næste Torsdag og Fredag skal tale om Polen i Vojens og Rødding. Jeg skal samtidig tale i Øsby og et Par andre Steder om andre Æmner. Venter også at besøge Skrumsager på samme Rejse og kan så få en første Hånds Beskrivelse af hans Kjøbenhavnertur.

Det indbyrdes Forhold mellem »4 S« og »To Løver« synes jeg er heldigt ordnet, og ligeledes sympatiserer jeg med Styrelsens Forenkling. Det vil lette Arbejdet. Wolff er absolut den heldigste til at repræsentere Slesvig i Studentersamfundet. Men han er meget vanskelig at få purret ud. At han vil komme godt ud af det med Samfundet, tvivler jeg ikke på, han er radikal i mange af sine Meninger og desuden fordomsfri. Frøken Thalbitzer, som jeg forudsætter, De kjender, og til hvem jeg senere skal komme tilbage, har været ombord hos Wolff og halvvejs fået ham til at love at tale i »Sønderjydske Samfund« (Industriforeningens B[lygning]) en Gang i Vinter. Han må altså tages fra den Kant og under en dobbelt Ild, så lykkes det nok at ryge ham ud. Nærmere Plan og Aftale med Frøken Thalbitzer.

Hvad mig angår, da har jeg stor Lyst til at tage til Kjøbenhavn, men jeg ved ikke, om jeg kan afse Tiden. Jeg skal nemlig nu først på en 10 Dages Foredragsrejse. Og så har jeg flere Arbejder for. Jeg har for det første lovet at skrive en Tysklands Geografi, der skal omfatte 80 Sider i »Fra alle Landes« Format og har flere andre Ting for². Men lad mig i hvert Fald vide i god Tid, når Erik Skram vil tale, det er muligt, at Lysten alligevel får Overhånd, så jeg bryder overtvært.

Jeg tror, det vil være fuldstændig rigtigt at knytte en videre Agitation til de alt bestående Foreninger. Og bl. a. vilde det jo være meget heldigt at få godt Tag i de konservative Klubber. Måske kunde de dog derved hjælpes til at gjøre lidt Gavn. »S. S.« Kolding er slået ind på den af Dem antydede Vej og har i flere Byer (Randers, Helsingør o.s.v.) afholdt fælles Møder om den sønderjydske Sag, til hvilke Formændene for »den konservative Klub« og for »Demokratisk Forening« i Fællesskab har udstedt Indbydelse. De Erfaringer »S. S.« har gjort lover godt. De konservative har uden Knur givet Bidrag til »S. S.«, og det må dog være lidt surt at bide i det Æble, da Bidragene skal fremme Højskolebesøgene! Det gjælder naturligvis i første Række om at tage praktisk på Sagerne. Og et Møde i Kjøbenhavn, som det De antyder, vilde vistnok være heldigt, for at en Felttogsplan kan blive lagt.

Da De berører så mange Planer, tager jeg dem på Rad for ikke at glemme nogen. Kortplanen. Ideen er god. Der kan på den Måde slås mange Fluor med et Slag. Hvad Udbredelsen i Nordslesvig angår, tør jeg ikke udtale mig. Jeg kjender ikke helt nøje Loven for Eftertryk, (Georg Brandes vilde kunne give god Besked derom), men jeg antager, at Kortet vil blive betragtet som Eftertryk og konfiskeret, hvis det ikke kan gå så meget under Hånden, at det er udbredt, inden man får Øje på det. I så Fald kan det ikke beslaglægges. Det vil jo være en god Hjælp, at man kan undgå Bogladerne her og benytte Sprogforeningens Organisation til Hovedudbredelsen.

Så kommer »Flensborg Avis« og »Dybbøl-Posten's« Ledere. Hvad »Dybbøl-Posten« angår, da er mit Forhold til den af sådan Art, at jeg ikke kan skrive en eneste Artikel, sådan som jeg vil, især hvad Forholdene ud ad til angår. Jeg skriver kun meget lidt til Bladet, og det samme indskrænker sig til Ting, som kun har rent lokal Interesse og er bygget på de Forudsætninger, der findes her på Als. De vil ikke

kunne gjøre noget med Numre af »Dybbøl-Posten«. Den er i det hele uforbederlig, og jeg fremsætter derfor sletikke Deres Forslag for Moldt. I Stedet for de Aftryk, De således ønsker til Veje bragt, tror jeg, det var bedre, om de to Foreninger lod et Blad udgå 3—4 Gange årlig, med ledende Artikler og historiske Fremstillinger af de herværende Forhold, dertil kunde Artikler af sønderjydske Blade benyttes, og korte oplysende Afhandlinger med det Formål at oplyse og orientere nordiske Journalister, Politikere o.s.v. om sønderjydske Forhold kunde let skaffes til Veje. Et sådant Blad måtte tildels kunne bære sig selv. Og et Forsøg vilde ikke være vidtløftigt eller kostbart. Ad den anden Vej tror jeg ikke, der opnås meget. Jeg har lovet Behrens at skrive en Artikel til »Ny Jord« i den nærmeste Fremtid³. Jeg har tænkt at ville skrive om Udvandringsforholdene og er af denne Grund ved at optage en nøjagtig Statistik over bosatte Mænd på Sundeved for at påvise Procentantallet af derboende danske Undersåtter bestemt. Desuden samler jeg Stof til en samlet Fremstilling af Edsspørgsmålet, den vil efter min Mening blive pålidelig, men for udførlig og bred til at have Interesse for Almenheden. Det er alt, hvad jeg for det første skriver om sønderjydske Forhold, som har større Betydning, og som jeg selv tillægger noget Værd.⁴

Det var nu alt Svar til Dem, nu kommer, hvad jeg vilde skrive om. Det er særlig Frøken Thalbitzer, hun er meget begejstret for den sønderjydske Sag og har opholdt sig her i længere Tid. Hun har mange Planer og kan bruges til meget. Hun sværmer meget for en almindelig politisk Organisation over hele Landet og vil gjerne arbejde sammen med Dem for denne Sag. De ved vel, at hun er i Bestyrelsen for »Danebroge«? Som Mænd, der især må tages med i Arbejdet for den sønderjydske Sag og har Vilje til at være med, nævner hun særlig Philip Schou, der jo har en meget indflydelsesrig Stilling. Ploug må holdes strængt udenfor alt efter hendes Mening, hun er nærved at anse ham for en Forræder mod Sagen. Prof. Goos derimod fremstiller hun som meget velvillig og anbefaler ham på det bedste. Der er flere Sager, som hun gjerne vil drøfte og eventuelt arbejde sammen med Dem for, men da hun har fået Deres Adresse af mig, vil De nok få Brev fra hende en af de første Dage. Hun er jo tillige i Bestyrelsen for »Sønderjydske Samfund« og virker herovre for at få Foredragsholdere dertil. Da hun endnu bliver hos Philipsen i Skelde 8—14 Dage, vil De kunne få hende til at brænde løs på Wolff, og jeg tror med

Held. Hun har, som før nævnt, besøgt ham et Par Gange, og Wolff har Agtelse for hende. Det vil naturligvis være rettest at sende ham en officiel Anmodning samtidig.

Vælgerforeningen går det ret godt med. Vi har nu over 1300 Medlemmer, og jeg håber fremdeles, at vi skal nå op til 2000 til Nyår. Sundeved er bedst. Ullerup Sogn har indmeldt 130 Medlemmer.

Deres Plan med Jessen og mig fra i Sommer er nu røget helt i Lyset. Jessen har meddelt mig, at han er trådt i Forbindelse med en anden Mand, og at der med det første vil udkomme en Særudgave af »Flensborg Avis« i Åbenrå, men det er vel endnu en Hemmelighed.⁵ Jeg tror det er bedst således. Det vilde ikke være let at arbejde sammen med Jessen. Hertil kommer hans økonomiske Status, der let kan komme til at berede Vanskeligheder i en nær Fremtid, hvis han ikke får betydeligt Tilskud fra Danmark. Hvis De får den almindelige Sammenkomst af Foreningernes Repræsentanter arrangeret, kommer jeg nok derover. Lige nu fik jeg sendt et Anklageskrift »wegen Beleidigung« mod en Landråd, 3 Herredsfogder og en Kredssekretær.

Hilsen Deres

H. P. Hanssen.

1 Brandes havde i 1886 foretaget en længere rejse i Polen, og han udgav derefter bogen »Indtryk fra Polen« i 1888.

2 I værket »Lande og Folk«, der udkom med 9 bind i årene 1893–98, findes i bd. I (1892) en skildring af Sønderjylland (56 sider) skrevet af H. P. Hanssen. I værkets 4. bind (1893) er optaget en skildring af det tyske rige (s. 233–338), ligeledes skrevet af H. P. Hanssen. Værket blev udgivet af K. Byrjalsen og var skrevet til brug for geografilærerne i folkeskolen. Se også Tilbageblik II, s. 104.

3 Der er ikke i det af C. Behrens grundlagte og redigerede tidsskrift »Ny Jord« offentliggjort nogen artikel af H. P. Hanssen.

4 Det er ikke ganske klart, hvad H. P. Hanssen sigter til. I Sønderjydske Arbejder for 1889 findes s. 137–51 en artikel fra hans hånd om »De nordsløvske Optanter« og i årgangen 1890 s. 274–93 en artikel om »Tysk Gudstjeneste i Nordsløvs«.

5 Om særudgaven af Flensborg Avis se brev nr. 32.

32. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 21. november 1888.

Kære H. P. Hanssen.

For øjeblikket står sagerne således:

Erik Skrams foredrag i Studentersamfundet — hvor også Georg Brandes møder — bliver på lørdag ottedage, dvs. 1. december. Til dette møde vil vi have Dem og Wolff herover.

I de samme dage vil Sønderjysk samfund foranstalte et agitationsmøde — særlig for at skaffe Jessen penge — hvortil det vil have Gustav herop fra Berlin.

Når så måske både De, Wolff og Gustav var her samlede, ligger det nær at bruge tiden til — helst søndag 2. december — at samle betydeligere folk og de forskellige slesvigske bestyrelser til fællesmødet.

Dette vil nu blive endelig afgjort på et møde i morgen — fredag — aften. Jeg skal derefter give Dem besked, men skriver nu idag for at bede Dem om at lade os se Dem her i slutningen af næste uge. Til Wolff og til frøken Thalbitzer skriver jeg i aften, men beder også Dem søge at lægge, hvad De kan, i vægtskålen for os hos Wolff.

Jessens status er yderlig slet; han skylder 6000 kr. for papir og har klaget sin nød for Sønderjysk samfund herovre; ikke des mindre har han begyndt »Åbenrå avis« på egen hånd uden selv i de breve, han har skrevet herom i de sidste dage, at underrette Kruse eller A. D. Jørgensen derom. De er ikke rigtig fornøjede med, at han handler på egen hånd og så bagefter kommer og beder dem hjælpe sig ud af klemmen. Hvem er dog den cand. math. Andersen, han har fået sat i Åbenrå¹?

Har De nogle folk, De mener, vi særlig skulde tage med til det almindelige møde?

Med hilsen til Deres hustru.

Deres hengivne
H. V. Clausen.

1 Fra 9/11 1888 udkom Flensborg Avis i et større format (6-spaltet). Fra 1. dec. udsendtes et filialblad, kaldet Åbenrå Avis, som fik kontor Søndertorv 153 i Åbenrå. Lederen af lokalredaktionen blev den senere bibliotekar Nikolaj Andersen.

I forskellige decembernumre af Flensborg Avis indeholdtes store annoncer om det nye blad (se fx. Flensborg Avis for 19/12 1888). Om bladudgivelsen se også Flensborg Avis for 1/12 1888 og Jessen I, s. 238 f.

33. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

27. november 1888.

Kære H. P. H.

Det store møde bliver ikke til noget, men Nellemann, Høffding og A. D. Jørgensen er sendte til Kayser for at få hans autorisation til, at vi breder os i landet. Derimod nu på lørdag er mødet i Samfundet, hvor Skram og Brandes taler, og til det vilde vi gerne have Dem herover. De får ingen udgifter, og det par dage kan De vel nok undvære. Skram har skrevet til Wolff. Jeg har fået et igrunder indholdslost brev fra frøken Thalbitzer, som jeg ikke ved, hvad jeg skal svare på. Hvis De ikke kommer, vil De da svare mig på følgende spørgsmål til brug for et sprogkært, som P. Lauridsen og jeg udgiver til brug for »4 S« og »To Løver«!

Kan Sønderborg kaldes en dansk eller blot en blandet by. Hvor-
mange % af befolkningen tænker De taler dansk i den, når embeds-
standen regnes fra.

Ligeså for Gråstens og Egersunds, Augustenborgs og Nørborgs
vedkommende, og hvis De tør driste Dem til at have en mening om
de øvrige nordslesvigske stæder og flækker. I hast.

Deres
H. V. Clausen.

1 Der tænkes formodentlig på det i brev nr. 41 omtalte sproglort.

34. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

p. t. Stavnsbjerg ved Kolding, 28. November [1888]

Kjære Clausen!

Deres Brev modtog jeg først her igår. Jeg skal holde Foredrag i Ha-
derslev Kommunalforening imorgen Torsdag Aften, men vil så rejse
derfra til København Fredag. Jeg ved endnu ikke, med hvad Tog jeg
rejser, men i hvert Fald kommer jeg senest til Hovedstaden med Ti-
toget. Min Kone har fået Fader til at rejse til Sønderborg, hvor Sy-
noden er samlet i Dag, for at bevæge Wolff til at tage over til Mø-
det. Hun vil også selv tale med ham derom, derimod kan jeg ikke
gøre noget nu, da det jo er for sent.

Så vidt jeg endnu ved, kommer der ikke andre Sønderjyder med mig.
Der er mange Ting, jeg ønsker at tale med Dem om, men det får vente
til på Lørdag. Hvis det kan lade sig gøre, vilde jeg gjerne rejse hjem
igjen Mandag eller Tirsdag. Med venlig Hilsen

Deres hengivne
H. P. Hanssen.

35. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 25. april 1889.

Kære H. P. Hanssen!

Jeg har lovet Dem til at holde foredrag på lørdag 8 dage — 4. maj —
i Odense liberale vælgerforening, og jeg har skrevet til Svendborg
(redaktør Bondegård og gårdforpagter Peter Nielsen Ovre) og Kerte-
minde (Chr. Lohmann, Åsum) for at spørge, om man vilde have Dem
disse steder henholdsvis fredag og søndag. Det er altså tiden mel-
lem to dampskibe, der skal benyttes. Jeg har endelig talt med Ottosen,
og han har lovet at være med i Kerteminde søndag og måske også i
Odense lørdag. I to kan altså der få fornøjelse af hinanden og vil og-

så udmærket kunne supplere hinanden; Ottosen skulde så give beretning om »4 S« og få filialer dannet. Nu vil jeg bede Dem give mig svar hurtigst muligt og ligeledes strax skrive til redaktør Kjær i Odense, om han må vente Dem lørdag otte dage.

De kunde da ikke sende mig nogle flere underskrevne sprogpetitioner; det gør udmærket virkning at vise frem sådanne håndgribelige vidnesbyrd om nøden derovre i skolerne her¹.

Med hilsen til Deres kone og tak for begges store gæstfrihed.

Deres hengivne
H. V. Clausen.

¹ I anledning af den preussiske skoleinstruks af 18. dec. 1888 organiserede vælgerforeningen i februar 1889 indsamling af underskrifter på en petition til overpræsidenten, hvori man androg om, at

det danske sprogs hidtidige stilling i skolen måtte blive opretholdt. Petitionen fik over 10.000 underskrifter. Overpræsidenten svarede afvisende. Se Mackeprang s. 186 f.

36. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 29. April 1889.

Kjære Clausen!

Først lige nu ved min Hjemkomst fra Koldingegnen, hvor min Søster har holdt Bryllup i disse Dage, har jeg modtaget Deres Brev¹.

Jeg skriver nu straks til Kjær og håber, at det er tidligt nok. De kan ligeledes bestemme frit over mig de andre Dage (Søndag og Mandag). Tirsdag rejser jeg atter hjem.

Petitionerne skal jeg tage med til Ottosen. Venlig Hilsen. I Hast.

Deres hengivne
H. P. Hanssen.

¹ Der er tale om Ingeborg Hanssen (død 1923), der blev gift med gårdejer, senere

landstingsmand Rasmus Hansen, Stavnsbjerg.

37. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

2. maj 1889.

Kære H. P. H.

Jeg håber dette brev når Dem inden fredag, og at De har fået besked fra vedkommende om, at De skal holde foredrag i Svendborg fredag (redaktør Bondegård), i Odense lørdag (redaktør Kjær), i Kerteminde søndag (gårdejer Lohmann, Åsum).

Ottosen kommer til Kerteminde og måske til Odense. Hvor han ikke er med, må De også tage dem af »4 S« og opfordre folk til tilslutning.

Løverne vil have Dem herover med det samme, men det må de selv om . . . Venlig hilsen til Deres kone

Deres hengivne
H. V. Clausen.

38. H. P. HANSEN til H. V. Clausen

p. t. Odense, Søndag Morgen [5. Maj 1889]¹

Kjære Clausen!

Jeg kommer til Kjøbenhavn Mandag Kl. 10¹/₂. Hvis De kan, så kom ud på Banegården. Jeg rejser næmlig atter fra Kjøbenhavn Tirsdag Morgen og vilde nok tale lidt med Ottosen og Dem i den korte Tid, jeg er i Byen. Jeg skal efter Opfordring holde Foredrag for Løverne Mandag Aften. Hvis jeg ikke træffer Dem på Banegården, så indfinder jeg mig i Deres Bolig Kl. 2 Eftermiddag og håber da enten at træffe Dem eller i modsat Fald en Billet fra Dem med Ottosens Adresse og Oplysning om, når De har Tid. Jeg skal tale med A. D. Jørgensen sandsynligvis mellem Kl. 2 og 4 og skal sagtens om Aftenen være sammen med Bestyrelsen for »To Løver«.

Deres hengivne
H. P. Hanssen.

¹ Brevet er udateret, men poststemplet: Odense 5. maj.

39. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 8. Maj [1889]

Kjære Clausen!

Da jeg kom hjem i Aftes, fortalte min Kone mig, at Thomsen-Nybøl havde været her om Eftermiddagen og ønskede at tale med mig. Han havde fortalt, at Telegrammet er kommet fra Amerika; det lyder »kom sikkert«¹. Imidlertid har Poulsen-Bovlund afslået at komme til Rødding i Appels Sted, hvad han har opfordret til, og der er derfor nu for Alvor Tale om at tage Thomsen til Appels Efterfølger². Han har derfor fået Anmodning om endelig at vente kort Tid endnu med at tage en afgjørende Beslutning. »Søndagsbladets« Overgang til ham må efter det betragtes som umulig³. Han tager nu enten til Rødding eller til Amerika. Han havde prist sig lykkelig ved nu endelig at få en Ende på hans hidtidige Stilling, i hvilken han har været henvist til Nådegaver af Monrad og Morten Eskesen (alias »S. S.«).

Med Hensyn til »Søndagsbladet« havde Thomsen sagt, at det alt er en afgjort Sag, at Jessen skal have det, på den Betingelse, at han udreder en årlig Sum til Fru Monrad. Det første er vistnok sandt, det sidste

lyder næppe troligt, da »Søndagsbladet« jo for Tiden bæres oppe fra Kjøbenhavn. Og bliver Ordningen fremtidig en anden, d.v.s. Abonnementsprisen forhøjet, tager de andre Blade næppe »Søndagsbladet«, det skal være vanskeligt nok, at Bjørnshauge i det hele gjør det, når det blir redigeret af Jessen.

Som Sagen nu står, kan De altså ikke gjøre noget for Thomsen med Hensyn til »Søndagsbladet«. På hvad Måde han tænker at få sine Pengeforhold ordnede, i Tilfælde af, at han rejser til Amerika, har jeg ingen Anelse om, da jeg jo ikke har talt med ham.

Overfor »Søndagsbladet« er der for Tiden vist ikke noget at gjøre. A. D. Jørgensen var stærkt stemt for, at Spørgsmålet om Monrads Efterfølger både i denne og andre Retninger skulde stå hen til hans Død. Hils Ottosen. Dette i Hast, nærmere Oplysninger, når jeg får nogen.

Deres hengivne

H. P. Hanssen.

1 Frimenighedspræst R. Thomsen virkede en årrække i USA og kom derefter tilbage til Nordslesvig, hvor han blev præst i Haderslev.

2 Cornélius Appel, der havde virket som frimenighedspræst i Rødding siden 1874, trak sig på grund af svagelighed tilbage

i 1889 og tog ophold i Hjallesø. Hans efterfølger blev Nis Lycke.

3 Siden 1880 redigerede Kollaborator Monrad i Flensborg »Nordslesvigsk Søndagsblad«, der som tillæg fulgte alle danske blade i landsdelen. Se videre brev nr. 76 note 1.

40. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 30. Maj 1889.

Kjære Clausen!

Det er nu afgjort, at Thomsen rejser fra Bremen til Amerika d. 15. Juni, fra Nybøl d. 12. Juni. Alle Planer om hans Overtagelse af »Søndagsbladet« må dermed betragtes som bortfaldne.

Det er mig meget kjært, om jeg kunde få Deres Afhandling til »Sønderjydske Årbøger« i Løbet af Juni Måned¹. Helst vilde jeg have den til Midten af Juni, da vi til den Tid begynder Trykningen af næste Hæfte, som det var min Mening, at den skulde stå i Spidsen af.

Jessen er jo arresteret »wegen Fluchtverdacht« og bliver vistnok i Varetægtsfængslet, indtil hans Sager pådømmes². Der er Udsigt til, at flere Sager vil blive sammenfattede, og hvis det sker, vil sandsynligvis Munckel komme herved og forsvare Jessen³. Munckel har næmlig lovet Johannsen det, og der vil, hvis det lykkes at få Sagerne behandlede samtidigt, blive slået et stort Slag. Munckel er en af

Tysklands første Advokater, og han har forsvaret mange bekendte politiske Personligheder mod Rigskanslerens og Bureaukratiets Forfølgelser, bl. a. Grev Arnim og nu sidst Redaktøren af »Volkszeitung«. Men foreløbig må der ikke tales om, at vi venter ham hertil. Overtaskelsen vil gjøre større Virkning, og hans Beslutning kunde muligvis endnu ændres, hvis der gjordes Modforestillinger fra frisindet Side med Jessens Ufrisindethed som Motivering. Det er jo næmlig Munckels gode demokratiske Sindelag, der gjør, at han vil slå et Slag for os. Johannsen kommer snart til Kjøbenhavn; men lad ham ikke vide, at jeg har meddelt Dem, at Munckel kommer.

Oптantsagen står stille. Der ligger Mængder af Ansøgninger på Landrådskontorerne, men Ansøgerne får fremdeles ingen Svar. Imidlertid søger stadig flere. Tyskerne samler nu så stort Synderegister mod de enkelte, som de kan, for derved at modvirke deres Naturalisering. Min Svoger søger. Der er kommen Forespørgsel til Præsten, hvordan hans Forhold er til Landskirken — efter hjemmetyisk Indberetning om hans Forhold som med Respekt at sige er skidt — og derpå strander Ansøgningen nok for hans Vedkommende. En anden af mine Venner lægges der Vanskeligheder i Vejen for, da han er Medlem af — en dansk Landboforening.

Det er imidlertid muligt, at Hjemmetyserne spænder Buen, til den brister, ved deres Anklager mod hver enkelt.

Hilsen til Ottosen.

Deres hengivne

H. P. Hanssen.

- 1 På A. D. Jørgensens initiativ udkom fra foråret 1889 tidsskriftet Sønderjydske Aarbøger. Som udgivere var anført H. P. Hanssen, Gustav Johannsen og P. Skau. Det ser ud til, at H. V. Clausen havde lovet at skrive en artikel om de nord-slesvigske kirkebygninger, men denne artikel blev aldrig skrevet, se brev nr. 41, 43, 45 og 46.
- 2 På grund af forskellige verserende pressesager mod red. Jessen og bogholder Vrang, Flensborg, blev begge arresteret

25. maj 1889, men atter løsladt 3. juni. Man havde formodning om, at de ville unddrage sig retsforfølgning ved flugt. Se Svensson II, s. 26f.

- 3 I begyndelsen af juli måned 1889 kom de mod red. Jessen rejste pressesager til behandling ved retten i Flensborg. Jessen optrådte som sin egen forsvarende, medens advokat Ebsen optrådte som forsvarende for de andre anklagede. Jessen idømtes 1 års fængsel og en bøde på 100 mark. Se Svensson II, s. 33–38.

41. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

[juni 1889]¹

Kære H. P. Hanssen.

Tak for Deres brev. Jeg sender Dem her et korrekturark af sprogkåretets bagside, der vil komme til at stå nogle få linjer til dér. [De] har

vel ikke noget at indvende mod det? Sprogkårtet vil følge med »Politiken« i 12.000 eksemplarer, og Hørup har lovet til den dag at skrive en leder i bladet². Også med »Vort Forsvar« ligger vi i underhandlinger³. Endelig vil vi se at få Danmarks lærerforening til at tage det til op-hængning i skolerne. Vil vælgerforeningen og sprogforeningen have det, kan de få 3000 eksemplarer gratis, så mange bruger de vel i forening? Rejsehåndbogen ligger færdig, og man var allerede begyndt at sætte første ark, da så visse folk gjorde vrøvl og mente, den blev for stor; den er nu under Moltesens og Ottosens behandling, for at de kan se, om den kan forkortes⁴. Kirkeafhandlingen skal komme i sidste halvdel af juni. Reclus har jeg ikke fået endnu, da jeg ikke har tid om formiddagen til at komme på bibliotekerne, men jeg vil bede Lauridsen om at tage den hjem⁵. Det med M[unckel] kunde, synes jeg, også strande på, at J[essen] ikke vilde forsvares af en tysker; det kunde ligne ham. Venlig hilsen til Deres hustru fra

H. V. Clausen.

Hvorledes går det med de 60 studenter? Der er ingen indbydelse kommet endnu.

- 1 Brevet er udateret, men må efter indholdet at dømme dateres til juni 1889. Det er skrevet på bagsiden af et korrekturark til det planlagte sprogkort.
- 2 Med Politiken for 21/6 1889 medfulgte som bilag det af Clausen udarbejdede sprogkort over Nordslesvig. Politiken bragte denne dag en længere omtale af kortet.
- 3 Tidsskriftet »Vort Forsvar« var grundlagt 1881 af »Foreningen til Forsvarssagens Fremme«, og det redigeredes af

cand. polit. C. Hall. Det udkom hver 14. dag.

- 4 1. udgaven af H. V. Clausens berømte rejsehåndbog »Sønderjylland« udkom i 1890.
- 5 H. V. Clausen hentyder formodentlig til det store geografiske værk »Nouvelle géographie universelle«, som udkom i 19 kvartbind i årene 1875-94, og som var udarbejdet af den franske geograf J. J. E. Reclus.

42. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 9. Juli [1889]

Kjære Clausen!

Alt er gået godt. Bürgermeister med to Betjente mødte ved Havnen, men forholdt sig helt rolige. Der er kun mødt 14 Studenter på Haderslevvegnen. De må skaffe flere til på Fredag. Lad nogle rejse til Haderslev Torsdag og melde sig hos Sabroe, de kan da tage med »Spekulant« hertil Fredag. Det må De arrangere. I stor Hast.

Deres hengivne

H. P. Hansen.

Kære H. P. Hanssen!

Alt det vrøvl vi har haft, gider jeg ikke skrive om nu; jeg og en student Hansen, der er medlem af Samfundets bestyrelse, kommer til Sønderborg tirsdag den 16; Ottosen og student Zahle kommer rimeligvis samtidig. Af Samfundets studenter er kun 4—5 rejste den aftalte rute, men jeg har sendt 5 særdeles flinke folk (Frederiksen, Heise, Klaumann, Thorsen og Wiese) vesten ind. Deres rejserute er følgende: onsdag nat Københoved, torsdag Gram, fredag Bovlund, lørdag Åbenrå, søndag Nørborg, så jeg tænker, de kommer samtidig med os til Sønderborg. Jeg har bedt Skrumsager og Jørgen Fausbøl tage sig af dem og skriver nu til Nis Nissen og Peter Grau. Jeg tænker, de kan gå ind i de ledige pladser, selv om de ikke kommer netop præcis den aftalte dag. Kan De nu ikke også mandag og tirsdag skaffe dem og os logier hos flinke venstremænd i Sønder Als og Sundeved, og var det ikke muligt, at alle vi samledes med nogle flinke folk en aften hos en bonde og fik talt ud. Lad dem om muligt komme til Wolff-Gammelgab eller lignende folk, jeg tror de har bedre af dem end af Grundtvigianere.

Andet kan jeg ikke gøre; jeg har aldrig haft så meget vrøvl og ulejlighed som af denne tur, og det er gået ud over afhandlingen, som imidlertid nok skal komme, bare De vil give et par dages frist; jeg leverer den først til A. D. Jørgensen. Kan ikke også De — der er inde i planen — skrive ind til Bredsdorff og bede ham holde pladsen åben til vore 5 venstrestudenter, af hvilke i alfald én synger. De kommer vel til Flensborg onsdag eller så omtrent. I hast.

Deres

H. V. Clausen.

Hvis der er tid, send så en besked til studenterne under adresse gæstgiver Danielsen, Åbenrå, eller Nis Nissen, Nørborg, hvem de kan besøge på vejen gennem Als og underret mulig også de folk derom, til hvem De giver dem adresser.

Jeg har modtaget Deres brev i dette øjeblik, fredag middag kl. 12, men Deres brev er skrevet 9. juli.

Kl. c. 1 kommer jeg i nærheden af Højskoleforeningen, men da jeg vistnok ikke træffer Dem, mens jeg nu på en skole har en mellemtime,

som jeg ikke kan få brug for på anden måde, skriver jeg til Dem, da jeg har studeret lidt videre på sagerne og lægger så det opskrevne derind.

Det jeg forudsætter er, at det er lykkedes Dem at få et blad i gang i Åbenrå, og at jeg var bleven medarbejder ved det. Var det ikke muligt at kombinere en højskole-landboskole-plan med avisplanen. Hovedvægten lagt på en landbrugsskole, men med humaniora ved siden for de elever, der har tid og lyst. Behøves der flere lærerkræfter ved en landbrugsskole end en landbrugskandidat, en dyrlæge og en praktisk landmand. Den sidste kunde vel findes i Kolstrup. Så desuden skulle De og jeg være lærere der i nationaløkonomi, dansk (retskrivning, stil og litteratur), geografi og historie (Nordens fremfort). Blot nationaløkonomi og dansk stil-retskrivning skulde imidlertid være tvungne fag, litteratur, geografi og historie frivillige. I disse fire fag kunde også andre unge end vordende landmænd deltage, og disse sidste kunde jo få yderligere undervisning i sprog (engelsk og fransk), og hvad andet der kan falde for, det får landmændene vist ikke tid til. Dette sidste skulde altså særlig tage sigte på unge folk fra Åbenrå og om muligt de andre købstæder. På den måde slås der flere fluer med et smæk.

Jeg tror, jeg vilde få min tid og mine kræfter tilstrækkelig optagne som arbejder ved bladet, som lærer på skolen og endelig som bibliotekar ved et vordende landsbibliotek i Åbenrå. Med hensyn til dette sidste har jeg en plan. Gamle gehejmearkivar Wegener ejer den største privatbogsamling her i Danmark. For 15 år siden talte den 40.000 bind, nu vistnok meget mere. Den gamle pebersvend er i forlegenhed med, hvad der skal blive af den efter hans død. Hans arvinger er sønnerne efter afdøde pastor Wegener i Holsted (i 40erne på Rødding højskole), og de har sikkert ingen interesse af at bevare den som helhed, hvad der er Wegeners ønske. Han har derfor engang tænkt på at forære den til Odense stiftsbibliotek; senere har jeg hørt, at udenrigsminister Rosenørn Lehn skulde ligge i underhandlinger om at købe den; den vilde i så fald blive begravet på Orebygård uden at komme nogen menneskesjæl til gode. Hvordan det for øjeblikket står med den, ved jeg ikke. Dette bibliotek gjælder det om at få fingre i, ikke det hele, men alt hvad der er udsigt til vilde blive læst dernede, selv om kun af en enkelt mand. Det er overordentlig righoldigt i hi-

storisk henseende, han har endogså adskillige provinsaviser (måske således »Dannevirke«) komplette og sikkert alt, hvad der vedrører Slesvig bare det mindste. På hvad måde dette skulde fanges an, kan jeg i øjeblikket ikke udregne. Det er vel bedst at tale med A. D. Jørgensen derom, dog ikke fordi han har nogen indflydelse på Wegener, tværtimod: Wegener hader ham².

Jeg kunde også have lyst til at tale med A. D. Jørgensen om min mulige overflytning til Tyskland, hvis De fremdeles holder på, at en sådan vilde være realiserbar og vilde være omkostningerne værd.

Der måtte kræves, 1) at jeg var helt sikret mod at blive tysk soldat, 2) at alle de omkostninger, der vilde være forbundne med overflytningen, udredes på en eller anden måde, 3) at der sikredes mig i de forskellige virksomheder dernede tilsammen c. 1500 kr., og således at de efterhånden kunde stige til højst 2500 kr. Engang i tiden vil jeg helt kunne stå på egne ben, 4) at jeg, hvis forsøget gjordes, men ikke kunde blive til noget, beholdt tilknytningen i kongeriget til der at komme i en beskeden stilling, således at tidsspildet ikke gjorde mig fortræd.

Hvad 1) angår, er jeg på dansk session gjort til militærarbejder på grund af dårlige øjne og platfod (det sidste er dog ikke til hinder for, at jeg er en hurtig og udholdende fodgænger). Siden da er der kommet en hjærtesygdom til, som jeg skulde tro, vilde gøre mig uskikket til at blive soldat selv i Tyskland. Det må imidlertid en læge garantere mig.

Iaften er jeg hjemme efter 8, imorgen har jeg tid fra kl. 1, hvis De vilde sætte mig stævne et sted.

1 Det som nr. 44 optrykte brev, der ligger i H. V. Clausens arkiv, er udateret og har ingen underskrift. Det må efter sit indhold at dømme være skrevet sandsynligvis i efteråret 1890 eller lidt senere. Fra efteråret 1890 forhandlede H. P. Hanssen med bogtrykker Matzen i Åbenrå om køb af bladet Hejmdal, og det fremgår af brevet, at H. P. Hanssen og H. V. Clausen har forhandlet indbyrdes om H. V. Clausens overflytning til Åbenrå sammen med H. P. Hanssen.

I brevet benyttes endnu tiltaleformen: De og Deres, som også findes i brevene

fra 1889. I det først bevarede brev fra 1891 (brev nr. 45) er tiltaleformen blevet: Hans Peter og Du.

Bortset fra det her aftrykte brev findes der ingen breve bevaret mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen fra perioden juli 1889 til juni 1891.

2 Efter tidligere gehejmearkivar Wegeners død i 1893 købte staten hans store bogsamling, som kom til at danne grundstammen i statsbiblioteket i Århus. A. D. Jørgensen havde efterfulgt Wegener som gehejmearkivar i slutningen af året 1882.

45. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Bülowsvej 8 a, København V, 12. juni 1891

Kære Hans Peter!

For at opmuntre dig til, så snart det er mulig, at indsende, hvad udfyldte skemaer du har, eller for at få dig til at sætte folk i arbejde, giver jeg dig her en oversigt over, hvad jeg hidtil har (dog kun sognevis) . . .¹

Betragtninger over tallene kan du selv lave. I Broager sogn er der imidlertid et årstal, jeg selv på skøn har arbejdet med. Gør mig den tjeneste at få at vide af Wolff, hvad år teglværksejer Matzen i Egersund døde, da så gården derefter blev dansk! Jeg vil gerne have skemaerne lidt snart for at kunne bearbejde dem inden i sommerferien, så jeg derefter kan vide, hvorhen jeg skal vandre i Sønderjylland for videre at studere tyskeriet. Jeg vil også gerne have at vide, hvornår du rejser til Norge, for mulig at kunne afpasse mit besøg i Sønderborg derefter, og hvor længe rejsen varer.

Kirkebygningerne må jeg vel foreløbig lade ligge?

Med venlig hilsen til kone, børn og venner

Din

H. V. Clausen.

1 Herefter følger en række statistiske oversigter over fordelingen af danske, blakkede og tyske ejendomsbesiddere i en række sogne i Nordslesvig i årene efter 1863. Disse og tilsvarende oversigter i følgende breve er udeladt. Det var på

basis af dette materiale, at H. V. Clausen skrev sin kendte afhandling om den nationale forskydning i ejendomsforholdene i perioden 1863-93, der offentliggjordes i Sønderjydske Årbøger for 1894.

46. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 21. Juni 1891.

Kjære Clausen!

Tak for Dine Oplysninger, som naturligvis har interesseret mig meget. Jeg har kun 2 udfyldte Skemaer liggende (Ullerup og Nybøl). Skemaerne til Als har på Kegnæs og Ulkebøl nær ligget indtil nu hos Andersen i Åbenrå. Jeg fik dem først hos ham sidste Torsdag ved Generalforsamlingen og har derfor ikke fået dem alle udbredte endnu. Det skal imidlertid blive besørget snart.

Jeg rejser ikke til Norge før sidst i Juli Måned og venter at se Dig her inden den Tid. Du må helst rejse fra Kjøbenhavn til Sønderborg og gøre denne By til Udgangspunkt for Din næste Rejse hernede.

P. K. Thorsen skal jeg hilse fra. Han er her hos mig i disse Dage og vil tilbringe Resten af sit Ophold hernede med at studere den al-

singske Dialekt. Han har truffet større Kjendskab til Dansk i Angel, særlig i sydligere Egne, end Du har antaget, at der fandtes. Bl. a. har han talt Dansk med en gammel Husmand, der havde lært Sproget i sin Ungdom i en Landsby syd for Langesø — kun en lille Mil fra Slesvig.

Jeg har ikke meget at fortælle herovrefra. Beretningen om vore Generalforsamlinger har Du jo kunnet læse i Aviserne. Og meddelte Jessen end ikke meget, så har Du dog vist nok alligevel fået så meget ud af hans Referater, at han var inderlig utilfreds med Resultatet. Dette er jo tidt et Tegn på, at andre Folk har Årsag til at være så meget bedre tilfreds med dem. Iøvrigt følte både Jessen og Madvig sig så ilde tilmode, at de forlod Forsamlingen i stor Hast, endnu før Sprogforeningens Generalforsamling blev åbnet¹.

Vor store Landboorganisation, som jeg venter mig meget af og har ofret en hel Del Tid på, lader sig måske ikke gennemføre efter Ønske endnu i år, da der må kæmpes med Partikularisme, og Hr. Mussmann viser sig over Forventning udygtig til at lade en sådan Forening løbe af Stabelen, hvad han jo var udset til. I det stille gør vi imidlertid fremdeles Propaganda for Foreningen eller Organisationen, og den skal derfor også nok blive oprettet med Tiden².

Om Dine statistiske Oplysninger mere, når vi ses. Jeg venter Dig hertil i Midten af Juli Måned. Muligvis ser jeg også Ottosen her samtidig. A. D. Jørgensen venter vi hertil først i Juli.

Det nytter jo ikke, at jeg siger, at Kirkebygningerne ikke må blive liggende, for Resultatet bliver jo alligevel, som Erfaringen viser, akkurat det samme, som når Du får frie Hænder. Med venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Den årlige generalforsamling i vælgerforeningen og sprogforeningen fandt sted i Åbenrå og er blandt andet refereret i Flensborg avis for 19/6 1891. Bladet har ingen meddelelse om, at red. Jessen forlod generalforsamlingen. Det fremgår imidlertid af referatet, at bladet var meget utilfreds med, at M. Andresen — uden at det var meddelt i forvejen — stillede forslag om, at sprogforeningens bestyrelse udvidedes med fire pladser. En af de nye pladser blev besat med H. P. Hanssen.

2 Siden 1880 havde man drøftet muligheden af en sammenslutning af de 7 nordslesvigske landboforeninger, og gårdejer V. Mussmann, der var formand for landboforeningen i Haderslev amt, interesserede sig meget herfor. 1890 nedsattes et udvalg til at arbejde videre med sagen, men først 22. sept. 1893 kunne man afholde det 1. delegeretmøde i Fælleslandboforeningen for Nordslesvig. Se: Den nordslesvigske Landboforening 1846—1946. 1946, s. 129f.

Kære Hans Peter!

... At tænke sig, i det halve Nordslesvig er der 3 flere tyske gårdmænd nu end i 63, man har rigtignok lov til at sige om dette folk, at det »indtil denne dag ikke veget er et skridt«.

Dette også til oplysning for folk, så de bliver lidt villig til at sende skemaerne ind; hvad du får samlet inden 6. juli, vilde jeg gerne bede dig sende mig her til København, for at jeg kan studere det igennem, inden jeg kommer derover.

Gratulerer sprogforeningen til de nye kræfter, den har fået i bestyrelsen; kun synes jeg, Jens Peter Jensen er lovlige gammel. Jessens ærgrelse var tydelig at læse mellem linjerne; han skulde slå sig lidt mere på kvinderne, der elsker ham. Der findes i hertugdømmerne en »vaterländisch frauenverein«; hvad om de danske kvinder lavede en lignende, hvor Jessen kunde boltre sig. Ideen var måske i alvor ikke så ilde!

Du og Andresen må udmærket kunne supplere hinanden; han er jo fortræffelig på sin plads i adskillige måder, men han mangler jo virkelig literær dannelse og kendskab til den danske litteratur. Han borde i grunden have et feriekursus sammen med kongerigske lærere i dansk (»de monradske kursus«).

Jeg kommer til Sønderborg lige midt i Juli.

Med venlige hilsner til din kone.

Din
H. V. Clausen.

Hvad betyder det med den strængere fremgangsmåde overfor op-tanterne. Det er da ikke, at det sættes dem som betingelse, at de må stemme tysk; jeg har flere steder i mine skemaer: »blevet blakket ved naturalisationen«?

Kære H. P. H.

Jeg kommer til Sønderborg med skibet torsdag aften d. 16de. Jeg har to candd. magg. med, Christiansen og Aagaard, medlemmer af »4 S« og den ene lærer ved Hjorts skole.

Nu hører jeg imidlertid til min forskrækkelse, havde jeg nær sagt, forleden dag heri byen af Thorsen, at jeg mulig kommer på en højst

ubejlig tid for dig, om før eller efter begivenheden, ved jeg ikke¹. Hvis du altså ikke kan være ved skibsbroen, så lad der være besked fra dig hos Bartram, når og hvor jeg kan træffe dig.

Selvom jeg endnu ikke kan lykønske dig til at blive fader for tredje gang — gid alle danske i Sønderjylland var ligeså frugtbare — kan jeg gøre det i din nye egenskab af Fuglekonge². Jo mer jeg ser, du lever dig sammen ikke blot med bønderne, men også med borgerne, des mere glæder jeg mig.

Med venlig hilsen fremfor alt nu til din hustru.

Din
H. V. Clausen.

1 17. juli 1891 fødte fru Helene Hanssen datteren Ingeborg, sen. gift Refslund Thomsen.

2 I Dybbølposten for 9/7 1891 findes en

notits om borgerforeningens årlige skyttefest i Sønderborg. Det meddeles, at journalist H. P. Hanssen blev skyttekonge ved typograf E. Müllers skud.

49. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 21. Juli [1891]

Kjære Clausen!

Straks efter, at Du var her sidst, skrev jeg til Lauridsen efter det Manuskript, som Du sagde, at Du havde sendt ham. Jeg modtog imidlertid omgående det Svar, at han ikke havde modtaget noget Manuskript fra Dig. Jeg har ventet på atter at se Dig her, men da Du er udebleven, antager jeg, at Du er taget over Vamdrup eller Assens hjem. Du må nu endelig se at skaffe mig Manuskriptet, hvor det så er, en af de første Dage. Jeg er næmlig bragt i en slem Forlegenhed. I Henhold til Dit Løfte lovede jeg Thillerup, at Trykningen skulde blive begyndt den 1ste Juli. Da Manuskriptet så ikke kom, har jeg til Dags Dato måttet holde ham hen med nye Løfter, og nu er det på aller højeste Tid, at vi får begyndt, hvis hele Arbejdet ikke skal blive meget forsinket. Får Thillerup ikke Manuskriptet snart, kan næste Hæfte måske ikke engang komme ud til November. Du må derfor nu endelig gjøre Alvor af at sende mig Din Afhandling¹. Jeg har jo A. D. Jørgensens Afhandling liggende, og den vil fylde ca. 3 Ark, men den må ikke åbne Hæftet². De andre Bidrag får jeg først sidst i August, da jeg som sagt har stølet på Dit Bidrag, som sammen med Jørgensens vilde give Trykkeriet Arbejde nok en god Stund. Hvis det nu ikke er Dig muligt at sende mig Manuskriptet i Løbet af otte Dage, inden den 7. August som aller yderste Frist, så må Du ufortøvet give mig Meddelelse derom, da jeg så er tvungen

til at gjøre andre Udveje, Du må endelig nu ikke love mere, end Du kan holde, thi Thillerup er meget utålmodig, da han i Tillid til mit Løfte har mere Arbejdskraft, end han i Grunden har Brug for. Har Du et Ark færdigt, så lad mig endelig få det straks. Med venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Der blev ikke trykt nogen afhandling af Clausen i Sønderjydske Årbøger for 1891. Formodentlig er der tale om den i en række breve omtalt afhandling om de nordslesvigske kirkebygninger.

2 Hanssen tænker på A. D. Jørgensens afhandling om Ullerup sogns ældre historie, der blev offentliggjort i Sønderjydske Årbøger 1891, s. 30-81.

50. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Grundtvigsvej 1. København V, 13. januar 1892.

Kære Hans Peter!

1) Fra bestyrelsen for »To Løver« skal jeg spørge dig, om du havde tid og lyst til at komme herover og tale ved deres generalforsamling i de sidste dage af januar eller helst i de første dage af februar og ikke en lørdag. Svar udbedes så hurtigt som muligt. Taleemner synes jeg, du må have tilstrækkeligt af; f. ex den tyske retspleje og dommernes dannelse og karakterforandring; vide både forholdene i Nordslesvig og de klager, der fremkommer fra tyske jurister af den gamle skoles klager (Herfurth, Nigradius osv.). Eller Tyskerne som undermålere i Nordslesvig (Strackerjan osv.).

2) Ved den lejlighed vil det spørgsmål også blive discuteret, som sysselsatte dig og mig og Andresen, da vi sidst såes. Jeg vil ikke dølgje for dig, at A. D. Jørgensen har stillet sig noget vrangvillig, ikke af hensyn til dig personlig, men af pessimistisk syn på det hele¹. Han mener, at der lettest kunde rådes bod på det hele, ved at den store udgiftspost blev strøget, som i grunden volder maløren; han er vist noget gnaven over, at den kom til sådan hen i vejret, uden at der var plejet råd i forvejen med ham. Jeg har søgt at vise, at på det punkt var det umuligt at gøre tilbageskridt, af hensyn både til ydre og indre fjender, og at en reduktion mulig slet ingen positiv gavn vilde gøre. Men alle er enige om, at der bør hjælpes; sagen har alligevel ingen bedre venner end os.

3) Tak for al gæstfriheden i julen fra mig og »de mina« til jer alle. Studenterne har moret sig fortrinlig.

4) Indlagte lister bedes din kone eller Lebeck føje tallene til på.
Din hengivne
H. V. Clausen.

1 Det har ikke kunnet fastslås med sikkerhed, hvad der her tænkes på. A. D. Jørgensens breve oplyser intet.

51. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 3. Februar 1892.

Kjære Ven!

Endelig har jeg da fået fat på Din Adresse. Først og fremmest får Du mange Tak for Krans til min Faders Grav. Den ankom i god Stand og glædede min Moder og os alle meget¹.

Så Årbøgerne. Vil Du skrive en god Anmeldelse af Mejborgs »Slesvigske Bøndergårde i det 16, 17 og 18 Århundrede«². Den må godt tage 5—6 Sider. Det er et fortrinligt Værk. Må jeg dernæst påny spørge til Kirkebygningernes Befindende. Jeg vil gjerne have dem til Forårshæftet, men jeg vil have ren Besked, om jeg får dem eller ej fra første Færd af, for at jeg kan indrette mine Sager derefter³.

Jeg har jo talt med A. D. Jørgensen, om at vi skulde have en Oversigt over al den i det foregående År udkomne Literatur vedrørende Slesvig i hvert Bind af Årbøgerne. Hvem er Mand for at gjøre dette Arbejde tilfredsstillende⁴.

Hvad er det Du skal skrive i »Dania«⁵. Kan Du ikke med det samme tage Amtsretsråd Adlers Arbejde under sagkyndig Behandling. Jeg har iøvrigt endnu ikke læst det og kjender det derfor kun af »Flensborg Avis's« Omtale⁶.

Lad mig få Resultaterne af Dine Undersøgelser — jeg kjender dem kun fra 45 Sogne, men er meget begjærlig efter Resten. Må jeg, hvis Du sender dem, benytte dem i mundtlig Foredrag, som ikke refereres, når jeg angiver Kilden? Jeg har tildels gjort det med, hvad jeg ved.

Hans Petersen-Haderslev bør ikke til Kjøbenhavn foreløbig. Han har også opgivet det, vistnok nærmest af erotiske Grunde, men jeg har af saglige politiske Grunde styrket ham i Beslutningen. Han må først gjøre sig uundværlig her. Ellers er et Brud med Sabroe uheldigt⁷. Der er nemlig Udsigt til, at Sabroe får »Dannevirke«. I så Fald vil Mathiesen og Hans Petersen omtrent ene få med Redaktion at gjøre, hvis Mathiesen indvilliger deri. Skulde Hans Petersen til den Tid have brudt fuldstændigt med Sabroe, vil det være vanskeligt for ham at få Plads hernede. Jessen vil han aldrig kunne arbejde sammen med,

og hvis jeg, som rimelig er, hvis min Broder da ikke bliver udvist, kjøber »Hejmdal«, har jeg heller næppe Brug for ham, da Peter Andresen skal arbejde sammen med mig⁸. Jeg vil derfor bestemt fraråde Jer at gjøre Hans Petersen fristende Tilbud, der kan drage ham bort herfra nu. Efterhånden som hans Popularitet bliver større, vil også hans Indflydelse på Bladets Redaktion vokse af sig selv.

Det nye Sangbogstillæg lader en hel Del tilbage at ønske, men så galt som jeg har set, at Du gjør det, er det dog ikke⁹. Det nytter jo ikke, at vi optager Sange, som næppe bliver sungne. Vi skal først og fremmest have en brugelig Sangbog og må derfor regne med de givne Forudsætninger. På den anden Side indeholder Sangbogen naturligvis en hel Del Ting, som hellere burde have været udeladte, mens den tillige ikke indeholder en hel Del Sange, som utvivlsomt burde have været medtaget.

Her begynder ellers nu at komme Fart i Tingene. Vore Kræfter vokser fra Dag til Dag, og vi kan snart tage større Tag. Til Sommers håber jeg, at vi atter kan begynde med store Fester på Skamlingsbanke¹⁰. Vi behersker nu snart Selskabet. De to første Forsamlingshuse vil blive rejste i Østerlindet og Skodborg¹¹. Jeg har afsendt Love til Østerlindet i forgårs. Pengene har de tegnede. Jeg har meget svært ved at få Tiden til at slå til, ellers spekulerer jeg på mange Ting.

Jeg er særlig stærkt optaget af Forholdene i Finland. Jeg har stiftet mange finske Bekjendtskaber og står i Korrespondance med flere Finner. Mit lille Skrift af Studentersamfundets¹² bliver for Tiden oversat af en Frøken Hortén og vil udkomme i Helsingfors i Løbet af dette År, og en Kand Renqvist har i en Bog, som nylig er udkommen, »Uosi Suomen« (Det unge Finland), gjengivet et Foredrag, som jeg har holdt om Sønderjylland godt og korrekt at dømme efter Oversættelsen, som jeg har fået. Jeg står i Brevveksling med Frk. Appelberg, som er Lærerinde ved den nye Folkehøjskole i Esbo, med Frk. Hilda Käkikoski, Lærerinde ved Samskolen i Helsingfors og anset Forfatterinde samt med Frk. Maiki Friberg, Medlem af Exkutivkomiteen i Helsingfors, Lærerinde og forresten Søsterdatter af en af de nuværende finske Senatorer¹³. Desuden er jeg personlig kjendt med en 15–16 andre mere fremragende unge finske Mænd og Kvinder, som er særligt virksomme i national og human Retning deroppe. Fremfor alt er Frk. Alli Trygg [-Helenius] Exkutivkomiteens bedste Kraft¹⁴. I Fastelavn får jeg Besøg af en finsk Magister og to

kand phil'er, som her hos mig skal have en Sammenkomst med vore bedste Bønder på Als og i Sundeved.

Alt dette kun for at motivere en Finlandsrejse. Jeg vil næmmlig til Finland, så snart jeg kan få Tid dertil for at lære af deres Måde at tage det på¹⁵. Jeg er vis på, der er meget at lære. Jeg har fået mægtige Indtryk. Men derom en anden Gang mundtlig. Til Finland vil jeg altså, enten det går så eller så, men tror Du, at der kan være Tale om, at »To Løver« og »4 S« vil yde en Rejseunderstøttelse dertil mod, at jeg senere i et lille Flyveskrift eller privatim fremlægger Resultatet af mine Studier i Forbindelse med praktiske Forslag til nye Foretagender her og i Arbejdet for den sønderjydske Sag i Kongeriget. Hvis så er, vil jeg stille Forslag desangående. I burde således udsende Folk. Du f. E. kunde jo passende tage til Bøhmen og undersøge Sagerne der. Finnerne, de udsende årlig en 5—6 Mand således til alle Lande, og det er klogt. I en lynende Fart.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

Om Udvisninger kan Du se nogle Notitser af mig i »Nationaltidende«.

- 1 Gårdejer Chr. Hanssen døde i begyndelsen af året 1892 på hospitalet i Kiel efter en svær operation. Se Tilbageblik I, s. 15.
- 2 Der kom ingen anmeldelse af R. Mejborgs bog: Slesvigske Bøndergårde 1500—1800 i Sønderjydske Årbøger. Derimod offentliggjordes i nævnte tidsskrifts årgang 1894 s. 161—244 et udførligt uddrag med billeder af forfatteren.
- 3 Artiklen om de nordslesvigske kirkebygninger blev stadig ikke skrevet.
- 4 I Sønderjydske Årbøger for 1892 s. 276—306 offentliggjordes den første artikel af en lang række indeholdende en oversigt over litteratur vedr. Sønderjyllands historie. Oversigten bærer forfatterens signatur: N. N.
- 5 Dania er navnet på et tidsskrift for dansk folkemål og minder, der var grundlagt i 1890 og blev udgivet under redaktion af Otto Jespersen og Kristoffer Nyrop. Der er ikke offentliggjort nogen artikel under Clausens navn i dette tidsskrift på denne tid.
- 6 Amtsretsråd J. G. C. Adler havde i Zeitschrift für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte offentliggjort

- en stor artikel om folkesproget i Sønderjylland. I Flensborg Avis for 4/2 1892 påbegyndtes en artikelserie, der bragte uddrag og en vurdering af Adlers arbejde. Artikelserien fortsattes i Flensborg Avis for 5/2, 6/2, 7/2 og 9/2 1892. I Sønderjydske Årbøger for 1892, s. 182—212 offentliggjordes H. V. Clausens omtale af Adlers arbejde. En fortsættelse af anmeldelsen findes i samme tidsskrift årgang 1893, s. 89—105.
- 7 I 1882 havde bogtrykker Axel Sabroe grundlagt dagbladet Modersmaalet i Haderslev. Redaktionen af dette blad varetoges bl. a. af red. Hans Petersen. Ved siden af dette blad fandtes fra 1838 i Haderslev det gamle dagblad Dannevirke, der ejedes af dyrlæge J. H. Bjørnshauge, og som havde Mathias Mathiesen til redaktør. En sammenlutning af de to blade fandt først sted i 1903, efter at den nationalt upålidelige fru Wildenrath-Krabbe som redaktør af Dannevirke nærmest havde kørt dette gamle danske blad i sæk.
 - 8 Siden efteråret 1890 havde H. P. Hanssen ligget i forhandlinger med bogtrykker Matzen i Abenrå om køb af

- dennes blad Hejmdal, men købet fandt først sted i efteråret 1893, se brev nr. 71 note 1. Da det var usikkert, om H. P. Hanssens broder, der var dansk under-såt, og som sådan blev udvist, kunne overtage Nørremølle, var der en kortere tid tale om, at H. P. Hanssen skulle overtage fædrenejgården, men da udvisningen af Chresten Hanssen ikke fandt sted, endte det med, at H. P. Hanssen købte Hejmdal. Se desuden brev nr. 52, note 1.
- 9 Der er formodentlig tale om et tillæg til den berømte: Blå sangbog, der blev udgivet af sprogforeningen.
- 10 Først i sommeren 1893 afholdtes et større møde på Skamlingsbanken, se brev nr. 18 note 1.
- 11 Det første danske forsamlingshus opførtes i 1892 i Skrave (Sønderjyllands historie V, s. 192). Forsamlingshuset i Østerlinnet blev opført i 1895 (se samme kilde), medens forsamlingshuset i Skodborg først opførtes i 1907 (se Trap: Danmark, IX, s. 174).
- 12 Sønderjyderne under Fremmedherredømmet 1864–1888, jfr. brev nr. 9 note 6.
- 13 Frk. Ingeborg Appelberg (1854–1932) var folkeskolelærerinde i Esbo og interesseret i højskoletanken. Hun havde ved flere lejligheder besøgt Askov. Hilda Käkikoski (1864–1912) virkede som lærerinde i historie ved Helsingfors finska samskola. Hun var optaget af kvindesagen og medlem af landdagen 1907–10. Maikki Friberg (1861–1927) var lærerinde i Helsingfors og meget optaget af afholdssagen og fredsbevægelsen. Hun var endvidere optaget af højskolesagen. Hendes fader var lensmand, og hendes moder var født Boijer. Det har ikke kunnet fastslås, at hun var i slægt med en af de daværende finske senatorer. Samtlige oplysninger er venligst fremkøbt af overbibliotekar, dr. Gunvor Kerkkonen.
- 14 Alli Trygg-Helenius (1852–1926) virkede som folkeskolelærerinde. Hun var endvidere stærkt optaget af afholdsbevægelsen og kvindesagen. Den omtalte eksekutivkomité er sandsynligvis et organ for afholdsbevægelsen. Ligeledes meddelt af dr. Kerkkonen.
- 15 Den planlagte Finlandsrejse synes ikke at være blevet realiseret.

52. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Gammel Kongevej 142 B³. København V, 18. februar 1892.

Kære Hans Peter!

Det glædede mig meget engang at høre fra dig; jeg kunde have stor lyst til, hvis det passer min skoletid, at komme over til dig i fastelavn og se de finske magistre, og hvordan de kan komme ud af det med sønderjyske bønder; få ting har ærgret mig mere i det sidste år end Jessens*) idelige hån over den finske sag; det er både så ondt og så dumt; skal vi vente nogen støtte i verden, er det dog fra vore frænder nordpå, og at krænke dem går ikke an. Jeg har selv fra lille dreng interesseret mig for Finland; jeg husker, hvordan jeg som skoledreng efter eget ønske fik i julegave Yrjö Koskinen: Finlands historie. Hjorts svoger og min gode ven her i København Arvid Wickstrøm (brodersøn af vor rektor fra forleden sommer), der er en varm ven af vor sag, har opholdt sig længe i Finland og har mange venner

*) Apropos om Jessen; når han taler om vælgerforeningens driftige sekretær, hvad betyder det så; andre mener det skal være ironiserende; jeg mener, at han for en gangs skyld har villet rose dig, men så har ledt ud det mindst vægtige rosende ord, han kunde finde.

der; han vil i fornødent fald også kunne give dig vejledning til en rejse i Finland.

Men kan der blive noget af denne rejse foreløbig; dagen efter, at jeg havde fået dit brev, så jeg i avisen din broders udvisning; nu må du vel blive gårdmand, hvad der i og for sig ikke er til skade for din anseelse dernede?¹

Hans Petersen var herinde forleden dag nogle timer under en foredragsrejse på Sælland—Låland—Falster. Jeg gjorde alt for at snakke ham fra at forlade Sabroe i øjeblikket, således som du havde skrevet til A. D. Jørgensen, men det frugtede ikke stort. Nogen ordentlig besked fik jeg imidlertid ikke fra ham, da han desværre den aften drak mere, end han kunde tåle, og næste morgen kom han ikke tidlig nok op til at komme ud til mig, som han havde lovet, inden han måtte afsted. Bagefter har han sendt mig et brev fuldt af lyriske udbrud: «Jeg må bort, jeg må til København. Jeg vil ryste de hæmmende lænker af, jeg vil tænke frit, tale og handle frit. Jeg vil ikke stå som vedkommendes andet jeg, præget af ham og formet efter ham.» Det sidste er noget snak; kun den reneste undermåler kan da lade sig forme af en Sabroe, men jeg forstår så godt, hvor pinligt det må være at stå i afhængighedsforhold til den fejge, fedtede karl, der er fuldstændig blottet for selvkritik. Noget bestemt siger Hans Petersen imidlertid ikke i sit brev; det er muligvis kun meningen, at han vil have lidt trøst og så resignere. Jeg kan godt lide Hans Petersen, han er ung og frisk og idealistisk, men pas godt på ham, Hans Peter, han kan vist slet ikke stå på egne ben. Sabroe har fyldt mig med, hvor let han fik sig en tår over tørsten, og der er vist noget i det, selv om jeg respekterer en mand mere, der i idealistisk begejstring og glem-somhed bliver lidt mindre ædru en aften, end en Sabroe, der pimper så jævnt fra morgenstunden af. Hans Petersen havde vist godt af at blive gift, hvis der da er noget ved den, han er forelsket i. Det vilde også gøre ham mere uafhængig af Sabroe; han behøvede så ikke at leve ved hans bord og i hans hus. Jeg vil skrive til Hans Petersen, at for dette halvår er det for sent at arrangere et ophold for ham i København; kan det så ikke med Sabroes gode minde senere ske, at han kunde få orlov $\frac{1}{2}$ års tid, når vi pudser en eller anden på Sabroe, som denne har respekt for, f. ex. Gustav eller A. D. Jørgensen eller dig?

Et sammentrængt resumé af mine undersøgelser sender jeg dig her; sognevis, for 15 underafdelinger, amtsvis og for det hele land; jeg behøver vel ikke at tyde tallene for dig; resultatet er rigtignok morsomt; læg mærke til Haderslev Østeramt søndenfjords, Åbenråegnen og Als Nørherred. Jeg har ikke opført alle årstal for opgang eller nedgang indenfor de enkelte rubrikker, men kun de pointerende. Det har rigtignok kostet mig meget arbejde og stort skriveri og rykken, inden jeg har fået det altsammen ind. Og du ser, der fattes endnu noget. Som min største debitor står du selv; hvorfor har jeg ikke fået Ulkebøl, Lysabild og $\frac{1}{2}$ Hørup (Mjang, Lambjerg og Hørup); Egen sogn tog jeg hos dig i efteråret, men sendte det ud igen, da det var ubrugeligt i den form, jeg havde det i; Andresen har lovet at få det tilbage anden gang. Skaf mig endelig snart de andre sogne, for at jeg engang kan blive færdig. For det tilfælde, at skemaerne er bleven borte, lægger jeg indvendig et udklip til vejledning ved ordningen. Men desuden skal jeg have en fortegnelse over de tysktalende i sognet, med navns nævnelse, i tre rubrikker: a) embeds- og bestillingsmænd, 2) indvandrede, 3) indfødte. Vil du ikke nok endvidere skaffe mig underretning om, hvad år de alsingske herregårde gik over i tyske hænder! Augustenborg, Rumohrsgård, Gammelgård, Wertemine, Rønhave, og — hvis det ikke tager tid — hvad de danske ejere fik for gårdene. Gundestrup og Kejnæsgård var allerede tyske i den danske tid*). Vi har liggende til vælgerforeningen og dig en fuldstændig afskrift af alle skemaerne, men kan ikke sende den afsted, før vi ved at få de manglende sogne kan lægge en fuldstændig statistik ved. A. D. Jørgensen er lidt rød for, at Tyskerne mulig ved en husundersøgelse kunde få fat i skemaerne, der vil kunne give også dem værdifulde oplysninger; pas derfor godt på dem. Vilde du desuden have en håndudgave i lommeformat til brug på rejser og for på stedet selv at kunne supplere angivelserne, skal du få det. Jeg har lavet et gårdmandskårt, som ligger med. Det er efter noget andet princip end det store, du så ufuldført sidste påske, idet det er til dit specielle brug, ikke til almindelig fremvisning. På det andet lavede jeg kredse — dog altid

*) Vil du ikke også fra Kejnæs skaffe mig følgende oplysninger: Midtkobbel: hvornår arvede Hans Fr. Hansen sin gård efter svigerfaderen?; Hvornår købte Laus Lausen sin ene ejendom; Kongshoved: hvornår arvede Jørgen Schmidt sin gård efter sin fader; ligeså Jens Blad i Lebølgård sin, Mathias Duus i Kejnæshøj sin; Hans Petersen i Hagenseeg sin; Jørgen Bladt i Vestermark sin; Math Hansen i Østergård sin? Sprogforholdene på Kejnæs (fyrmesteren?).

indenfor eet enkelt sogn — på en 20—30 gårde; mange små tyske pletter kan på den måde forsvinde; på indlagte kårt er alt ført ud i de mindste delinger, som var mig mulige, også mindre end kommuner; hvor flere landsbyer er slået sammen i een kommune, kan de ofte følge store forskelligheder. Eksempler:

		d[danske]	bl[akkede]	t[tyskere]
Bjerring kommune består af	Skovbølling	0	0	4
	Randrup	3	1	1
	Rørkær	3	0	0
Toftlund af	Stenderup	6	2	11
	Ørderup	7	0	0
Stenderup kommune i				
Røllum-Torp kommune af	Røllum	4	0	7
	Torp	7	1	0
Lunden-Elsmark kommune af	Lunden	1	0	4
	Elsmark	6	0	0

Det kan jo have sin betydning f. ex. ved valget af tillidsmænd. Dog består ingen mindstedeling af mindre end 3 gårde, når ikke en kommune, som f. ex. Augustenborg, har færre. Jeg har heller ikke malet de gode danske egne helt røde; ved at undlade dette, får du en bedre oversigt over de ringe og de truede egne.

Nu er spørgsmålet; hvorledes skal jeg gøre noget ud af materialet for almenheden; jeg har mest lyst til at lave en pjece derover til agitationsbrug ligesom Ottosens og A. D. Jørgensens småbøger, en studie over tyskeriet på landet i Nordslesvig, en sproglig, en statistisk og en om jeg så må sige psykologisk del, hvortil jeg vilde bruge et udvalg af mine mange anekdoter². Muligvis kunde denne pjece udkomme som et særtryk af »Sønderjyske årbøger«, men i dette kunde man vist ikke optrykke anekdoterne for ikke at såre folk og heller ikke om Preusserne sige alt, hvad man vilde; anderledes i et agitationskrift herovre fra, som jo godt ved siden [af] i al stilhed kunde uddeles i Sønderjylland. Men for at kunne lave pjecen, må jeg have hele materialet; skynd dig nu med de egne.

Adlers bog har jeg strax bestilt, men ikke fået endnu; jeg kender den kun af »Flensborg avis,« hvis referat imidlertid må være højst vildledende for almindelige folk herovre. At optrykke hans afhandling med nogle lyriske udbrud eller små ondsksfuldheder er ikke den rette måde at behandle hans bog på. Indlagt et sprogekært efter Adler; således, at de familier, som efter hans påstand er tvesprogede, alle vegne er henførte til de dansk talende. For de nordlige sognes vedkommende, Ubjerg, nogle af de vestlige Kærherredssogne, Ladelund, Medelby, Bov og Hanved, er dette fuldt berettiget; man mærker tydelig, at tvesproget vil sige: med præsten — der vel i reglen er den, der har affattet beretningen — taler de tysk, og ved en lille tilsnigelse kan det så siges, at de bruger begge sprog. Men allevegne har præsterne ikke været så fiffige, på den måde forstås den tilsyneladende så store forskel i det tyske sprogs benyttelse i ellers så ensstillede sogne som Humtrup og Brarup contra Sønder Lygum. Oplysningerne er sikkert ellers for de sydlige sognes vedkommende helt pålidelige*). Anderledes med Hanved, hvor den gamle slyngel pastor Petersen**) ikke tør være sandheden bekendt og derfor ikke som de andre præster giver en statistik for hver familie. Der kan vi trygt gå ud fra, forholdene stiller sig meget bedre for os end fremstillet hos Adler. For Bov sogns nordlige og vestlige kommuner har jeg fulde oplysninger, givet mig af Schmidt-Kollund, Lorentzen-Frydendal, Kautmann-Kragelund og Sørensen-Vejbæk; de to sidste er kommuneformænd og må da vide besked; og derefter tør jeg hævde, at Adlers oplysninger ikke er pålidelige, uden når de tages sådan, som jeg ovenfor har tænkt mig. — Meddelelserne om Tønder by er også til at tage og føle på: Først udsøndres halvdelen af byens familier som indflyttede fra landet og derfor ikke til at tage i betragtning; og ved hjælp af den maner at gøre alle folk til tvesprogede, som, når lejlighed gives, kan tale tysk, bliver tallet af danstalende familier reduceret til — 13. Bruges min på kærtet benyttede fremgangsmåde, bliver kun ca. 25 % af byens indbyggere tysktalende, og deriblandt et betydeligt kontingent af embedsmænd. Tønder vil altid blive vanskelig for os at kontrollere, men for de andre byers vedkommende

*) Her har Tyskere ikke mindste politiske interesse i at forvrænge forholdene.

**) Når der begæres så få gejstlige forretninger udført på dansk i Hanved sogn, er grunden simpelthen den, at præsten plejer med vilje at forvrænge sit danske og spæde det op med tysk.

er det os muligt. For Åbenrå har jeg hussproget for c. 800 familier regnet efter skattelisten for 1889, og deraf er 29 % tysktalende, trækkes embedsmændene fra 12 %. Det svarer udmærket til det af mig for Tønder anslåede forhold, og de to byer står også efter stedkendte folks udsagn omtrent lige i sproglig henseende; snarest er Åbenrå noget mere fortysket end Tønder. Ved Sønderborg tør forfatteren vist ikke bruge sin statistik, der vel ellers var lige så nem at skaffe tilveje som for de andre købstæder, men anslår det hele på må og få.

Nej, Jessens artikler er kun til at ægre sig over. Hvad der borde slås fast som resultatet af Adlers bog så pointeret som muligt er 1) i Nordslesvig vover Adler slet ikke at røre ved landet, han forsøger end ikke at lave tyske sprogkolonier ved jærnvægsstationerne, særlig Hvidding, Vojens og Rødekro med Brunde; heller ikke at få noget ud af Holbøl og Rinkenæs sogne eller Broagerland, de udsatte egne ved Flensborgfjord. 2) ved købstæderne påvises fixfæxerierne med Tønder og Sønderborg; for Åbenrås vedkommende formår jeg at lægge kårterne på bordet, som er langt bedre for danskerne, end hans udregning lader formode; og falder hans Åbenrå, falder også hans Haderslev, der dog vitterlig er meget meget mindre fortysket end de tre andre købstæder. Fra disse købstæder vil der også let fra dansk side kunne gives fuldstændige oplysninger. 3) Kun gennem plattysken kan Nordslesvig vindes, men den baner sig kun langsomt vej sydfra og uden spring. Foran den har vi endnu til værn i Mellemslesvig en række så godt som ublandede sogne og andre, hvor dansken ikke vil dø ud i den første menneskealder, egne hvori vi politisk ingen synderlig interesse har, som vi ikke ønsker at beholde ved en kommende ændring af rigsgrænsen, men som i sproglig henseende er af betydning for os. 4) I selve disse egne har det tyske sprog siden 1864 ikke gjort synderlige fremskridt; befolkningen selv har ingen interesse i at få sprogskiftet til at ske i en fart og har siden 1864 selv slet ingen anstrængelser gjort i den retning. 5) Er Tyskens fremtræden så ringe i egne, hvor alle de, der har politisk interesse, hælder til den tyske side, hvor stærk en modstand vil den da ikke møde, når den engang — ud i fremtiden — når til de bevidst danske egne.

I denne retning havde jeg lyst til at skrive en anmeldelse af Adlers bog, der kun skulde være en kritik af hans, men ikke indeholde udbyttet af mine sproglige undersøgelser i Nordslesvig, da forholdene

på landet slet ikke lader til at være berørt af ham. Denne anmeldelse borde helst i det allerførste hæfte af årbøgerne; hvornår skal den i så fald være færdig? Det er ærgerligt, jeg ikke har fået bogen endnu og dumt, at jeg ikke har bestilt den hos en slesvigsk boghandler; nu skal bestillingen vist den lange omvej over Leipzig.

Mejborgs bog er jo ikke færdig endnu; han er kun kommet til Halligerne; det er da meningsløst at anmelde den, før det hele værk foreligger. Den er en morsom bog, og det var en stor overraskelse for mig at se den kedelige pedant skrive så kønt med øje for alt ude i naturen. I historisk henseende har den den mangel, at han for meget slår beretninger fra 16—17—18 årh. sammen uden hensyn til, at hvad der gælder til een tid ikke behøver at have været i brug tidligere.

Jeg ved slet ikke, hvem jeg skal anbefale til at lave en oversigt over årets slesvigske litteratur. Selv følger jeg ikke sådan med. Kan A. D. Jørgensen ikke selv. Jo, nu har jeg fundet en: stud. mag. Mackeprang (fra Kiding), han besørger litteraturfortegnelsen til Historisk Tidsskrift.

Til »Dania« har jeg tænkt at give den egentlige sproglige statistik, kommune for kommune, der ikke passer i et agitationsskrift.

Jeg har skældt Andresen ud og fortryder det ikke, dels i og for sig af harme og ærgrelse, dels fordi Andresen trængte svært til at få et ord at høre, der kunde vække ham lidt. Jeg har gjort det, fordi jeg tror, jeg bedst af alle herovre kunde gøre det, fordi han ved, jeg vil ham det godt. Jeg påskønner så heltud alt Andresens arbejde; jeg tror endogså, han er udmærket på sin plads til jævnt og stilfærdig at holde ilden vedlige hos småfolk og de fattige i ånden, et arbejde, der er ligeså nødvendigt som det at få intelligensen med. Men han bør rigtignok have en mand ved siden af sig med mere sving i og med større kundskab til dansk liv og litteratur.

Lad os endelig til foråret — det bliver om 4/4 — få Peter Grau og Thomas Refslund med, men lad os blive fri for de Flensborgere: jo mindre man taler om Flensborg, des bedre synes jeg det er. Jeg kunde have stor lyst til ved delegeretmødet at holde et indledende foredrag om Slogs herred, hvad der kan gøres der^s. Slogs herred er min kære stadige tanke; om Ravsted har jeg drømt, før jeg nogensinde havde været der, og jeg glemmer ikke let det smukke syn, jeg sidste sommer en aften ved solens nedgang fra Lund bakker — den højeste del af herredet — havde ud over det hele land, Højt i Nord, Ravsted i NØ,

Bylderup og Tinglev i Ø, Burkal i S og Hostrup i SV, den hele vide slette, der virker så mægtig netop ved sin fladhed, der synes at strække sig uendeligt til alle sider. I oktober besøgte jeg Hans Petersen i Rørkær; ham syntes jeg særdeles godt om, hans hus og hans hele stel; han er vist en klog og grej mand. Lad ham komme med herover; der findes vist inde i herredet ingen repræsentative mænd, men ved hver [af] de vinkler den danner ved sin trekantede form, en god mand, som er kendt derinde og borde med herover, Hans Petersen i SV, Lavst Arnum i N og Rasmus Clausen i SØ. Det jeg vil sige er omtrent følgende: Det er aldeles uforsvarligt, sådan Slogs herred er bleven behandlet under den Knudsen-Trøjborgske overlidelse af Tønder Amt, ligesom i det hele egnen Øst for Enklaverne (Høiberg-Nørmark — en flink mand, den bedste af de Visbyfolk, men af deres slags, bor op ad Sølsted skel i Abild sogn, men kender bogstavelig ikke navnet på sin nærmeste nabo derinde eller ved, om han er tysk eller dansk). De har f. ex ikke søgt at drage disse egne ind i landøkonomisk fællesskab med Vestereggen. Landboforeningen for de blandede distrikter tæller ingen medlemmer hinsides Korntved og Rørkær; i Lygumkloster er nogle folk medlemmer af — Åbenrå landboforening, hvad de er blevet efter Lygumklostermøderne; det var nok den nærmeste danske landboforening, de gode folk havde hørt tale om. Skal der imidlertid gøres noget i Slogs herred, skal man begynde med det rent materielle i den lidet udviklede egn. De må drages ind i det landboliv i Nordslesvig, der rører sig på dansk. Nu er det sådan, at de fleste rigtig store landmænd i Slogs herred er tyske; den danske bevægelse må lægge an på småfolk og småbønder. For sådanne spiller måske sideerhverv en lille rolle; kunde man derfor ikke tage fat med husflid, biavl, hegnsplantning. Af egentlige landbrugssider borde man begynde med kvægavlsforeninger. I Sydsælland er disse organiserede over det hele, netop beregnede på mindre landbrugere. Var der ikke mulig noget at gøre i følgende retning: Jeg læste forleden i en rejseberetning af en landbrugskonsulent Brinch-Lassen, at det korthorn, de har i den slesvigske vesteregn og vel også i Slogs herred, i grunden er noget skidt, at derimod den stedegne nordslesvigske midtlandsrace, således som den findes i Nustrup og i sin højest udviklede form vistnok hos Jens Friis i Kopsholt (et sted, hvis jordbunds- og klimaforhold vist ligner dem i Slogs herred), er en meget respektabel stamme. Var det ikke værd at skaffe den indpas i Slogs herred. Her på øerne

er det sådan, at husmandskøerne er de bedste, så bøndernes, ringest herregårdenes, fordi jo færre kreaturer der skal passes, des bedre røgt får de, og fordi det for småfolk, der har en eller to køer, er et ganske anderledes livsspørgsmål ved avl eller køb at skaffe sig en god malke end i større bedrifter, hvor man heller ikke kan skyde alt ud på engang. Du tilgiver nok, at jeg skriver om ting, jeg i og for sig ingen forstand har på. Bestræbelser i disse retninger borde vi så støtte af al vor ævne: betale foredragsholderne, uddeling af skrifter, præmier osv. — Ved siden af dette en agitation af mere åndelig art; vi må have om ikke en foredragsforening så dog foredrag derude ligeså hyppig som i de gode egne. Se på kærtet de to rare pletter Øster Højt og Bylderup-Lendemark, de måtte blive naturlige midtpunkter for denne virksomhed. Mulig skulde vægten lægges på religiøse foredrag, og jeg kan ikke andet end tro, at Poulsen-Bovlund egnede sig fortræffelig til at lægge for (hvorfor bruges han i det hele ikke ret meget som foredragsholder; kunde han ikke gøre mere nytte ved at virke over det hele land end ved at opbygge sin egen grundtvigske kreds?) Forud for det egentlige arbejde borde gå en grundig undersøgelse af hele området. En vejledning giver allerede mine samlinger, og en mand til at gå videre dermed har vi jo i Math. P. fra H. Han skulde undersøge A. Gårdmændene 1) hver enkelt økonomiske stilling og dygtighed som landmand og i det hele 2) hans interesser 3) varmegraden af hans danske sindelag. B. Få udfunden de fremmeligere blandt håndværkerstanden og småfolk. Mere end andetsteds er de her kaldede til at spille en rolle i vor kamp, og adskillige netop af deres stand har allerede været vore bedste kampfæller, som afdøde skomager Christensen i Øster Højt (mon ikke denne oase skyldes ham?), urmager Hyltoft i Ravsted, snedker Andr. Jensen i Rens (ham kender jeg gennem en brodersøn, jeg læser med på kursus herovre), musiker Andresen i Rørkær, C. Skulde han have et øje med ungdommen og få opdraget dem, man særlig skulde tage sig af. Kommunerne er så små derinde i herredet, at det ikke vil være vanskeligt gennem en mand i hver at få rede på alt af vigtighed. Vi må befæste denne stilling, den er os af større vigtighed end Flensborg. Og der er — jeg var nær ved at blive from og skrive gudskelov — endnu gode kræfter derinde at virke på og med. Og dette land er endnu rent dansk af sprog.

Tysk talende familier

	embedsmænd	indvandrede	indfødte	
Tinglev	20	5	1	af c. 338 familier
Bylderup	2	2	1	» » 203 »
Ravsted	2	4	1	» » 224 »
Højst	1	3	1	» » 195 »
Hostrup	4	2	6	» » 230 »

Burkal sogn har jeg ikke så tilforladelige oplysninger om, at jeg her vil meddele dem.

Det frydede mig i efteråret at se en halvvoxen søn af Hans Petersen i Rørkær, der i de samme dage skulde til den nye skole i Hejls. Om denne skole kan du få mærkelige ting at vide af Andresen, for hvem Carstens har lettet sit bekymrede og arrige sind. De har nok slået større brød op dermed, end de kan bage. Det er en flov historie, at de ikke ved andet levende råd end at tigge sønderjyderne om hjælp, hvad der da aldrig går an. Her var da ikke en lejlighed for os til at gribe ind, for at få hele den store organisation ind under vor arbejdsplan og derved få ud en frugtbringende anvendelse af penge og kræfter? Var det ikke muligt, når der fra indflydelsesrig side, f. ex. af generalauditøren [Steffensen], eller fra Sønderjyderne selv, blev lagt et tryk på de herrer skvadronører?

Så er der endelig en sag, som længe har ligget mig på hjerte og trykket mig. Det er »4 S's« specielle stilling i disse nydannende og sammensmæltende tider. »4 S« har haft en tredobbelt opgave 1) selvfølgelig direkte at gavne Sønderjyderne, 2) at vise dem, at også de radikale herovre ikke havde glemt dem, 3) at holde selve disse radikale stadig varme for sagen. Det lykkedes virkelig at få næsten alle gode radikale med i vor forening, men kun at samle få unge; de moderate venstreelementer er derimod væsentlig gået til Løverne. En yderlig agitation er vi afskåret fra; vi har kun at holde på den gamle stamme. Det har med hensyn til dette nemlig været højst uheldigt, at Ottosen afløste Høffding som formand; i andre retninger kunde det være meget godt. Ulykken er den, at få fordums (ak) radikale er så mistænkt for kanineri som Ottosen. Ottosens onde skæbne har tildels været den, at han har stolet for meget på sit ualmindelig gode snakketøj og sin bløde stemme; det har ført ham ind på den tro, at ved bedårende tale kunde han udrette alt; han søger —

undertiden på en meget pinlig måde — i disputer altid tilsidst at få modstanderen til at indrømme, at de dog er enige i det væsentlige; ved slesvigske møder hævder han i tide og utide, hvor bundenige vore to foreninger er — vi er heller slet ikke uenige, men det behøver ikke at fortælles så tidt, og han har den vane, jeg kan godt sige, at oversavle folk med smiger. Det stikord han i den senere tid har levet på: »man skal på eengang være glødende radikal og bundkonservativ« har heller ikke bidraget til at øge den tillid, man har til ham. Nu kommer dertil hans kones oversættelse af Eugen Richters bog mod socialismen, der kun kan opfattes som et agitationsmiddel i højres og de moderates favør for de kommende valg⁴. Så på den anden side er vore bestyrelsesmedlemmer vanskelige at få kaldt sammen eller til at påtage sig arbejde, mens Løverne stadig har dampen oppe og i tillid til deres større rigdom afgør meget, uden at vi er med i det. Ottosen holder heller ikke af at sammenkalde vor bestyrelse, vel tildels fordi han har en dårlig samvittighed og ved, at han som formand ikke tjæner foreningen bedst. For lang tid siden har jeg haft et sammenstød med Ottosen, idet jeg sagde ham rentud — måske ikke så lidt klodset og schrofft — hvad jeg syntes, der var fedtet hos ham. Dengang vilde han ikke høre noget, og vi levede i lang tid ikke synderligt venskabeligt sammen; forleden dag talte vi igen derom; jeg brugte mildere ord, og nu var han villig til at give mig gehør. Vi var enige om, både at Løverne distancerede os, fordi vi havde for få virksomme folk, for få penge, og i, at Ottosen er uheldig som formand for os. Vi blev også enige i, at vi borde foreslå Løverne en nøjere alliance end tidligere, selv med tab af vor ligestillethed. Løverne har deres regelmæssige bestyrelsesmøder hver måned; vi skulde indskrænke vor bestyrelse til f. ex. 5 og få lov til som et mindretal at deltage i Løvernes forhandlinger. Der kunde vi gøre god nytte; vi har heller ikke nogensinde været uenig med Løverne, og jeg ser heller ikke, hvorledes politik skulde komme ind i vore sager, og afgørelse af et eller andet falde efter sådanne hensyn. Udadtil skulde vi formelt blive bestående, men vor opgave kun være at holde på vore gode folk, Brandes osv., og se tiden an. Vi borde så til formand have en anset mand af rent radikalt blod, f. ex. tage Høffding igen; hans stilling blev væsentlig kun formel. De 5 bestyrelsesmedlemmer, jeg mener, skulde gå op i Løverne, borde være Ottosen og mig, Falkenstjerne (det er godt ved lejlighed at have en rigsdagsmand at råde

over), Høffding og vor ivrige, dygtige, velhavende kasserer papirhandler Petersen. Giv mig dit råd!

Vor indre politik væmmes jeg mere og mere ved og skammer mig ved at blive kaldt venstremand. Kanineriet – gud, konge og fædreland på den ene side og den kolossalt vanvittige, udsigtsløse og fortvivlede Hørupske politik på den anden. Gudskelov – om jeg må sige det igen – man har tre kanaler, man kan give sin idealitet afløb i: to praktiske, eders gode sag og så ens skolevirksomhed, hvor det at give mig af med de unge er min lyst og glæde og at spejde efter muligheder i dem – og så en tredje, den gode gamle litteratur og konst. Jeg er nu blevet så gammel, at jeg ikke føler mig forpligtet til at læse døgnets frembringelser og vore unge forfattere; man træffer dog mere livsvisdom hos Gøthe, mere guddommeligt vid hos Heine og mer ren skønhed i den gamle græske konst. Og så har jeg endelig naturen tilbage; jo ældre jeg bliver, des mer nyder jeg også den. Gid det snart var forår. Bare jeg snart kunde få ligge en eftermiddag igen på klinten længst ude i Skelleskov under bøgene og se ud over havet og fiskerbådene, eller der er en kæmpehøj inde i en af skovene mellem Diernæs og Genner, hvor man i et langt perspektiv ned med skov ser ud i Lillebælt, og der er en skovkløft på Als syd for Gammelgård og vest for Jestrup, hvorigennem en bæk løber ud i Mjang sø, jeg har aldrig været der, men jeg længes efter at komme der, dér er vist rart.

Nå, Hans Peter, det blev et langt brev, gid du vel må fordøje det; gårdmandskårtet vil i alfald interessere dig. Hils din kone mange gange og andre gode venner.

Skønt jeg ved, du har meget at gøre, beder jeg dig huske på skemaerne; jeg mangler nu så lidt og vil gerne være færdig; det var morsomt at kunne lægge det hele resultat frem på delegeretmødet og muligvis allerede pjecen da.

Din hengivne
H. V. Clausen.

Jeg har fået og strax besvaret et brev fra Dau, Broballe. Hvorfor skal eller vil han fra mejeriet der? Er han for hård en hals til at kunne forliges med bestyrelsen?

Hans Petersens brev til mig var af 8/2, hvori alting lader, som han vil bort; Dit brev til mig om ham af 2/2, hvorefter han har

resigneret. Hvordan forliges igunden dette; er det bare, fordi han altid lader sig bestemme og helst vil lade sig bestemme af en vilje udenfor ham selv?

- 1 Da H. P. Hanssen have besluttet ikke at ville overtage Nørremølle, bestemtes det, at broderen Christen Hanssen skulle have gården. Han havde i 1870 operet for Danmark og boede fra 1878 til 1892 på gården Stavnsbjerg i Hejls. Da faderen døde i 1892, vendte han tilbage for at kunne overtage Nørremølle, men blev udvist som dansk undersåt. Det lykkedes Gustav Johannsen at få udvirket i Berlin, at udvisningsordren blev taget tilbage. Christen Hanssen fik en betinget opholdstilladelse og overtog Nørremølle. Se Tilbageblik II, s. 120–21.
- 2 Clausens indsamlede statistiske materiale om tyskhedens udbredelse i Nordslesvig blev bl. a. litterært udmøntet i afhand-

- lingen »Nordslesvig 1863–93. Den nationale stilling på landet« i Sønderjydske Årbøger 1894, s. 33–146. De indsamlede anekdoter blev anvendt i samme artikel.
- 3 I begyndelsen af april 1892 afholdtes i København en sammenkomst mellem sønderjysk interesserede mennesker i hovedstaden og repræsentanter fra Sønderjylland. Det af Clausen omtalte foredrag om Slogs herred synes ikke at være holdt. Se brev fra A. D. Jørgensen til H. P. Hanssen, dat. 20/3 1892 (A. D. Jørgensens breve s. 296–97).
 - 4 Der hentydes til Eug. Richters bog: Socialdemokratiske Fremtidsbilleder, der udkom 1892 i dansk oversættelse ved Martha Ottosens.

53. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 24. Marts 1892.

Kjære Clausen!

Af min Kone vil Du allerede have fået Skemaet for Egen Sogn tilsendt. Hermed følger nu Skemaet for Ulkebøl Sogn. Det er det sidste af de Skemaer, jeg har haft til Udbredelse. Hvad der endnu muligvis mangler på Als er udbredt af Dig selv personlig eller af Andresen. Meddel mig omgående, hvem (hvilke Personer) Skemaerne er betroede til, så skal jeg se, om jeg kan få Fingre i dem. Efter Dit første Brev mangler Du endnu Lysabild og det halve Hørup, men jeg kan ingen Ting gøre, før jeg har fået Skemaernes Ihænde-havere opgivet. Om de alsiske Herregårde mere mundtlig. Hvis jeg kan for mine private Forhold, vilde jeg gjerne rejse til Kjøbenhavn allerede d. 1. April. Vi kan da tale privat om forskellige Forhold inden Mødet. Jeg tænker, vi få P. Mathiesen Kegnæs med til Kjøbenhavn, han vil da kunne give Dig de ønskede Oplysninger derfra.

Adlers Sprogkort synes jeg, at vi kan være ret godt tilfreds med. Hvad siger Du om Sild? Vil du med derover en Gang senere for at undersøge Forholdene? Afhandlingen om Adlers Bog må Du sende mig snart. Jeg vil senere skaffe en nøjagtig Sprogstatistik efter Familjer for Sønderborgs Vedkommende.

Hvad dine Betragtninger om Johan Ottosens Stilling som Formand for »4 S« angår, er jeg i Hovedsagen enig med Dig.

Det var forresten et udmærket Brev, som jeg fik fra Dig, og jeg var meget glad ved at læse det. Nu da vi så snart tales [ved], har jeg hverken Lyst eller Tid til at indlade mig på Enkeltheder, men jeg vilde gjerne have Lejlighed til at tale i Fortrolighed med Dig nogle Timer, når jeg kommer derover, om alle mulige Ting.

Hvad Tid jeg får, ved jeg endnu ikke. Min Broder går endnu her i Uvished. Tiden går, og der kommer ikke Svar fra Berlin. Dette Svar vil tildels også være afgjørende for min Fremtid, idet jeg overtager Nørremølle nu i Foråret, hvis hans Udvisning opretholdes. Skulde det blive Tilfældet, så må jeg hurtigst muligt hjem igjen fra Kjøbenhavn, ellers kan jeg blive der nogle Dage.

Jeg står personlig temmelig indifferent overfor Afgjørelsen, og det er ret behageligt. At være Gårdejer er at have en god Basis for politisk Virksomhed, men det er alligevel vanskeligt at øve den Indflydelse på Døgnpolitikken, som man kan i Pressens Tjeneste. Ja så på snarligt Gjensyn.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

54. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Gammel Kongevej 142 B³, København, 29. marts 1892.

Kære Hans Peter!

Du får sikkert ikke resten af skemaerne indsamlet, inden du tager herover, skønt jeg kunde have god brug for dem til på søndag, da A. D. Jørgensen vil have, at jeg skal holde et lille foredrag om resultaterne for de delegerede. Jeg mangler Lysabild sogn og kommunerne Hørup, Lambjærg og Mjang. Resten af Hørup tog jeg hos dig i efteråret, du havde selv udfyldt skemaet efter Andr. Kaads meddelelser; Andr. Blad vilde nok ikke have med det at gøre. Lysabild sogn fik vistnok engang Andresen med hjem for enten selv at uddele det eller lade dig besørge det. Jeg ved ikke mere derom.

Vil du ikke bo hos mig, når du kommer herover; Ottosen kan ikke have dig for sin tykke svigerfader [Gustav Johannsen]. Det er nærved både Ottosen, Høffding, Kruse og A. D. Jørgensen. Du får et eget pænt værelse. Men lad mig så endelig strax vide, når du kommer, at alt kan være i orden, og jeg tage imod dig, hvis du kommer om aftenen. Om formiddagen kan jeg ikke godt være på banegården.

Når anmeldelsen af Adler er færdig til du kommer, er det vel godt. Et kært er under udarbejdelse hos litografen.

Det gik meget let at få Høffding til at blive formand for »4 S« igen.

Husk jeg vil tale med dig om oprettelsen af et ejendomskontor nede hos Jer. Møller-Toftlund, som du vel kender, skulde da ikke være manden til at stå for et sådant? Med venlig hilsen til din kone
din hengivne

H. V. Clausen.

Telegrafer, hvis der ikke er tid til at skrive, når du kommer.

55. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN Bülowvej 142 B³, 10. maj 1892¹.

Kære Hans Peter!

Vær ikke vred, nu er det sidste afsendt. Lad mig få korrektoren hurtigst muligt. Indlagt en kårtkorrektur. Der er den fejl i korrekturen, som bliver rettet, at Dreisdorf og Knorborg som frisiske skal være grønne. Er det ikke pænt og overskueligt? Imorgen — Tirsdag — bliver det færdigt — og litografen afsender strax 1000 eksemplarer til Thillerup i Flensborg².

Til pinse kommer jeg over til jer: Lørdag aften efter Kristihimmelfartsdag (28. maj) kommer jeg med dampskibet. Jeg skal ud i Bov, Hanved, Medelby og de omliggende sogne med følgende tre opgaver 1) min gårdhistorie 63—92, 2) de øjeblikkelige nationale forhold, i det mindste alle ejendomsbesiddere, store og små, 3) sprogforholdene, særlig i Hanved. Jeg har til den ende brug for alle de anbefalinger, du, Andresen og Gustav kan give mig til folk i de nævnte egne; her må jeg selv til folk i hver kommune. I disse egne er det langt vanskeligere for en fremmed at komme frem end nordpå. Derfor må jeg støttes. Jeg tænker at begynde i Frøslev. Gør mig den tjeneste at skrive til folk derude, at jeg kommer til Frøslev Mandag den 30., at jeg skal have alle mulige oplysninger, og at de kan betro mig alt, derfor borger I.

I stedet for den gave, du ikke fik hjem til din kone fra sidst du var her, må jeg vel forære hende nogle billeder, som jeg tager med over.

Savner du ikke i gårdmandsskemaerne Uge sogn; jeg har et overflødig liggende, det tager jeg med. Endelig tager jeg med lommebøgerne.

I hast med hilsen

H. V. Clausen.

- 1 Bülowvej: formodentlig fejlskrift for Gammel Kongevej.
2 Der er tale om H. V. Clausens anmeldelse af Adlers artikel om sprogfor-

holdene i Sønderjylland. 1. del af anmeldelsen offentliggjordes i Sønderjydske Årbøger 1892, s. 182-212. Jfr. iøvrigt brev nr. 51 note 6.

56. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 12. Maj 1892.

Kjære Clausen!

Først og fremmest vil jeg takke Dig for Afhandlingen og Kortet, som er meget smukt og overskueligt. Men dernæst må jeg meddele Dig, at Afhandlingen dog til Slut kom for sent til at komme med i dette Hæfte. Den skal nu imidlertid komme i næste Hæfte, der skal komme ud til 1ste Oktober. Forhåbentlig vil den så foreligge fuldstændig. Jeg turde ikke lade Hæftet vente længere, da Pålideligheden af Dine Løfter, for så vidt de angår Dine Arbejder, ikke er hævet over enhver Tvivl (Kirkebygningerne!!!). Arbejdet vil imidlertid blive signaliseret allerede i dette Hæfte.

Det glæder min Kone og mig meget, at Du kommer herover. Jeg håber, at Du slår Dig ned her i nogle Dage og muligvis kan jeg da gøre en Tur med ud til Medelby, hvad jeg nok kunde have Lyst til.

Vi kan da med det samme gennemgå Din Afhandling. Nogle skarpe Udtryk har jeg ændret af Hensyn til Presseloven, nu kan Du godkjennde dem, inden de bliver trykte. Jeg tror ikke, Forholdene er så gode i Sønder-Løgum Sogn, som Du anser dem for at være. Min Erfaring går ud på, at der i Virkeligheden er betydeligt flere tysktalende Personer i Sønder-Løgum end f. E. i Karlum, Ladelund og Brarup. Jeg har indhentet mine Oplysninger i Sønder-Løgum Kro hos Skjænkejomfruen der og i Tønder hos en Bondedatter fra Sønder-Løgum, der var Skjænkejomfru hos Hage på Humlekærren. Bestemte % kan jeg ikke angive, men de vil sikkert kunne fås gennem Hans Petersen eller gamle Andresen i Rørkjær. Men derom når Du kommer.

Jeg har haft så meget at gøre ved Ordningen af private Forhold efter min Faders Død, at jeg ikke har fået stort andet bestilt, siden jeg var i Kjøbenhavn. Nu er jeg imidlertid dog snart atter så vidt, at jeg kan tage fat på andet Arbejde. Med venlig Hilsen

Din hengivne Ven

H. P. Hanssen.

Kære Hans Peter!

Jeg kommer til Sønderborg med dampskibet næste Lørdag – 16. juli. Jeg havde oprindeligt tænkt at begynde lidt senere, men så så jeg, at der næste søndag skal være foredragsmøde i Nybøl, og det vilde jeg gerne være med til. Det kan vel nok gå an? Jeg har to gange været med til møde i Toftlund; sidst var der på dette slemme sted 3 gensdarmere tilstede, uden at jeg blev opdaget, så det går vel også i Nybøl.

Jeg har to unge mennesker eller drenge, hvad du vil kalde dem, med, en Hauberg og en Eigtved, 16–17 år. Jeg vilde gerne selv bo hos dig, da jeg ikke er så farlig beslået med penge, eftersom vi ikke siden sidst har holdt noget møde, hvor vi kunde få dem bevilget, men du har vel ikke een seng til de to andre, de kan godt ligge i een?

Søndagen har jeg tænkt at anvende som følger: Du og din kone tar med i en båd over til Skelleskov til den dejlige klint, som I bør lære at kende, derfra går vi over Grattelund, hvorfra du også engang bør nyde udsigten, Dynt, Broager og Smøl til Nybøl. Hvis der er tid, vilde jeg nok undervejs hilse på Andreas Jørgensen i Smøl, der skal være en vittig mand. Fra Nybøl går vi, eller kommer vi kørende med folk hjemefter til Sønderborg.

Derefter gælder det mine 1½ sogne. Kunde vi ikke få ½ Hørup udfyldt hos bager Møller, der jo nu boer i Sønderborg? Om mandagen spaserer jeg dernæst til Høruphav og lar mig sætte over til Kejnæs til Witzke. Jeg har nogle spørgsmål at gøre ham, og på denne halvø har jeg aldrig været. Samme dag videre over Draget til Viby til Hans Nissen for at få Lysabild sogns skema udfyldt. Næste dag kommer jeg vel til Helved kro eller Lysholm og næste igen til Nørborg. Der skal jeg have sprogforholdene i flækken.

Derfra tager jeg enten til Åbenrå (sprogforholdene) eller, hvis du kan tage med, over Sønderborg og Flensborg ud i Hanved, Medelby, Valsbøl, Hjoldelund. Min ene unge mand har da forladt mig. Fra Læk til Tønder (sprogforholdene om mulig?) og over Rørkær eller Rens (Andr. Jessen) søger jeg mig åbnet adgang ind i Udbjærg, Sønder Lygum og Ladelund. Fra Jejsing eller Bylderup en tur op gennem Højt og Lygumkloster til mine venner over Bovlund. Og så tilsidst Haderslev (sprogforholdene). Gråsten har jeg taget på vejen Sønderborg-Flensborg. Fra Haderslev over Kristiansfeld hjem. Således foreløbig. Men tiden for min tur sydvest ud fra Flensborg beror 1) på

den tid du bedst kan tage med, 2) på det rette tidspunkt mellem højbjærgning og kornhøst, 3) på at min ene mand efter at have været med 5—6 dage forlader mig. Mer end 3 i følge er det ikke værd at være derned ad¹.

Jeg tager med ned til dig Sønderborg listen med udførligt resultat. Jeg synes der er noget mere, jeg skal have med, men det kan jeg ikke komme på i øjeblikket?

Fra København rejser jeg Onsdag aften. Min adresse Torsdag og Fredag er Kirkegårdsalléen 1, Odense.

Så er der en ting endnu, jeg har at bede dig om. Du husker nok Bisgård, stentrykkeren, der ifjor blev student og i år har fået filosofikum med udmærkelse. Han er endel svækket af influenza og trængte til at komme en tur på landet. Lebeck har lovet at give ham ophold i Bovlund en 8 dages tid; tror du ikke han kunde komme et par andre steder hen, hvert sted andre 8 dage. Han stiller jo ikke mindste fordringer, er uhyre tarvelig vant. Tror du ikke, han kunde være på Nørremølle en 8 dage, og kunde du ikke skaffe ham eet sted endnu. Dette vilde jeg gerne have svar på hurtigst muligt.

Med hilsen til alle fire damer

Din
H. V. Clausen.

Kunde du ikke underrette Witzke og Hans Nissen om, at jeg kommer. Jeg vil så nødig komme uventet?

¹ Det lykkedes ikke H. P. Hanssen at få tid til at tage med på denne tur. Jfr. brev nr. 59.

58. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Haderslev, tirsdag morgen 2. august [1892]

Kære Hans Peter!

Fra turen Såtrupskov-Åbenrå-Branderup (Lygumkloster)-Rump-Skærbæk-Ribe-Gram (synode)-Haderslev (Kristiansfeld) tar Eigved og jeg i dag til Flensborg; i dag og i morgen udflugter deriblandt til Gråsten; i overmorgen tidlig — Torsdag — har jeg tænkt, vi kunde begynde vor hede vandring. Kan du så møde mig i Flensborg. Helst så jeg, du kom hertil i morgen aften, for at vi da kunde have en aften sammen med Gustav og Ottosen et sted. Jeg holder ikke af at gå op til Gustav forinden, du kan nok tænke af hvilke årsager. Men kan du ikke, når du nu har bestemt dig, sende en seddel ind til dem, at du kommer i morgen aften og gerne vil være sammen med dem og mig.

Jeg så nu efter i en fartplan og så, at sidste damper først kommer til Flensborg kl. 10; kom derfor med den, der går fra Sønderborg kl. 1,40. Jeg skal være ved det dampskibs ankomst.

Endnu en ting. Du veed, hvilken dårlig regnemester jeg er; pengene er snart slupne op, og jeg vil bede dig låne mig 30 mark at betale, når jeg kommer tilbage til Odense herfra. Det kan du vel nok, uden at det generer dig. Undskyld kommandotonen. Med venlig hilsen

din

H. V. Clausen.

59. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN Tirsdag Eftermiddag [august 1892]
Kjære Clausen!

Det er da heldigt, at Du endelig lader høre fra Dig. Jeg har i høj Grad ønsket at kjende Din Adresse noget før. Det er næmlig min Hensigt at tage Dit Kort — sidste Sprogkort med i min geografiske Afhandling, der efter nyere Bestemmelse skal trykkes som Særtryk i 10000 Expl. til »S. S.« i Kolding og sælges til Fordel for denne Forening¹. Det drejer sig altså om et stort Oplag af Kortet, og da jeg ikke vidste Din Adresse, har jeg ført Forhandlinger desangående med A. D. Jørgensen. Jeg kan få 10000 Expl. for 145 Kr., hvis jeg tager et tyndere Papir, og er nærmest stemt herfor. Nu ønsker jeg imidlertid et Par Småændringer ved Kortet. Kan vi således ikke få Procentantallet af Dansktalende ind ved Hanved Sogn, og ligeledes at tale med Dig om Papiret.

Jeg må opgive Hedeturen². Jeg er ikke færdig med Forhandlingerne ang. Kortet og det store Oplag af Særtrykket, og imens venter Trykkeriet. Jeg kan derfor ikke være fraværende flere Dage. Heller ikke kan jeg komme til Flensborg Onsdag, men jeg og min Kone kommer der Torsdag efter Indbydelse af G[ustav] J[ohannsen], som nylig var her. Jeg har Torsdag Formiddag til fri Disposition. Kan Du da møde os om Morgenen ved Kollund Kl. 8,20 eller komme her Onsdag eller ved Flensborg Dampskibsbro Torsdag 11,20. Jeg må tale med Dig. Papirerne fra Frøslev er fundne. Kom ved Kollund Torsdag 8, 20. Vi har da Ro og Tid.

H. P. H.

1 Der er tale om et optryk af den i brev nr. 31 note 2 omtalte artikel. Artiklen udkom som særtryk under titlen: Sønderjylland i 1892, trykt i P. Hansens

bogtrykkeri, Ålborg. En 2. udgave udkom 1905, trykt sammesteds.
2 Jfr. brev nr. 57.

Kjære Clausen!

Det er galt med Din Overfrakke. Den er gået mig rent i Glemme, og nu opdager jeg til min store Forskrækkelse, at den ikke kan afsendes foreløbig, fordi al Indførsel af brugte Klæder fra det tyske Rige er forbudt af Hensyn til Koleraen. Du kan derfor ikke få den, før dette Forbud atter hæves. Husk nu endelig Fortsættelsen til Årbøgerne; den er bebudet og skal derfor med i næste Hæfte, hvis det ikke er absolut umuligt. Jeg skal senest have den til midt i November. Lad mig vide bestemt og uigjenkaldelig, om jeg kan få den til den Tid².

Her er ikke passeret meget, siden Du var her. Jeg har dog haft Besøg af Prof. Falbe-Hansen, som interesserer sig en hel del for vore økonomiske Forhold og rimeligvis vil tage dem under Behandling. Han fik en Del praktiske Vink samt Anvisning på en Del ham ubekjendte statistiske Arbejder om Tyskland og Hertugdømmerne. Hvis Koleraen ikke breder sig mere, kommer han igjen, da han ikke havde megen Tid denne Gang. Han var så velvillig at tilbyde en hel Del Stof, som han havde, til Brug for den Pjece, som jeg skal skrive i Forbindelse med Poul Svejstrup om Arbejderspørgsmålet i Nordslesvig³.

Når Du er færdig med Kritiken af Adler, så husk det Kort med Tekst over Nordslesvig »Reinertrag«, som vi har talt om⁴. Det vil jeg gerne have. Skaf mig endvidere P. K. Thorsens Adresse, er han fremdeles på Walkendorfs Kollegium?

Du må i det hele ikke blot selv tænke på at skaffe »Sønderjydske Aarbøger« gode Bidrag, men også bidrage til, at vi får sådanne fra anden Side. Vi skulde gjerne have Aarbøgerne gjort [til] et virkelig værdifuldt og godt lokalt Tidsskrift. Hvis Du næmt kan skrive nogle små Meddelelser, som har større Værd, kunde Du tjene mig meget dermed, da det ikke er så let at få Hæfterne afsluttede nu, efter at de udkommer 4 Gange årlig. Med venlig Hilsen fra min Kone,

Din hengivne

H. P. Hansen.

1 Brevet er dateret 28. aug. 1891, formodentlig fejlskrift for 1892. Se brev fra Clausen, dat. 2. sept. 1892, hvor der tales om overfrakken.

2 Det er stadig artiklen om Adlers sprog-

statistik, det drejer sig om.

3 En pjece af Poul Svejstrup om arbejderspørgsmålet synes ikke at være udkommet (Dansk Bogfortegnelse).

4. Se brev nr. 62 note 1.

61. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 2. September 1892.

Kjære Clausen!

Du bliver vel forundret ved allerede at høre fra mig nu igjen, men jeg har idag bestemte Spørgsmål, som Du endelig må besvare mig omgående.

Du har lovet mig, at jeg, når jeg angav Kilden, måtte opgive Dine Hovedresultater angående Ejendomsforholdene i den Beretning, jeg skal skrive til »Dannebrog«, og som af dem bliver trykt i Manuskript. Opgiv mig nu sagtens de sidste Hovedresultater efter, at Du har fået Resten fra Als. Jeg ønsker at vide:

d[anske] bl[akkede] t[yske] i 1863

d[anske] bl[akkede] t[yske] i 1890

Fremtidsudsigterne.

Endvidere når Lavtallet er passeret for enkelte Distrikters Vedkommende, og om det er passeret for hele Nordslesvigs Vedkommende. Vort Tab vil jeg jo så selv kunde regne mig til. Er der andet af mer almindelig Interesse, der kan sammenfattes kort, meddeler Du mig det nok med det samme, men lad mig endelig få det omgående.

Vil Du så ikke med det samme efter Vejviseren opgive mig Professore Falbe-Hansens Adresse.

Jeg har jo fået 10000 Expl. af Dit sidste Sprogkært til Særtrykkene af min lille Afhandling om Sønderjylland og desuden kommer der nok 2500 Expl. af det med Afhandlingen i Lande og Folk.

Gjør mig nu den Tjeneste snart. Jeg venter Brev omgående. Venlig Hilsen

Din hengivne

H. P. Hanssen.

62. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

København, 2. september 1892.

Kære H. P. Hanssen!

Det med min overfrakke hører til den slags ting, jeg kan tage med ro; mod skæbnen og naturfænomener nytter det ikke at kæmpe; men såsnart den kan komme igennem, får jeg den vel.

Fortsættelse skal komme senest og uigenkaldelig længe, længe før midten af November . . .

Og så, Hans Peter, mangler jeg endnu en smule om gårdmændene netop fra din egn, som jeg må have strax til et agitationsskrift, der

skal komme ud i efteråret. 1) fik jeg sendt fra Hans Nissen oplysninger fra Hørup og Lysabild, men da der fattedes nogle årstal, har jeg skrevet til ham og bedt ham give dem enten herover til mig eller sende dem ind til dig. Mind ham. 2) er der nogle spørgsmål fra Kej-næs, som jeg allerede eengang har skrevet om, men som jeg her gen-tager på en lap papir. 3) Salgsåret for de alsiske herregårde, og her vilde jeg gerne have at vide, om muligt, hvad de danske købere i sin tid gav for dem, og hvad solgte de dem for?

Får jeg disse oplysninger, så er den store indsamling færdig, og jeg kan skride til bearbejdelsen . . .

Reinertragskårtet har jeg brug for i denne tid; Ernst Bojesen vil i »landmandsbogen« have Nordslesvig med på alle områder lige så fyldigt som det øvrige Danmark; »det er en følelssag« for ham, siger han; og jeg har lovet at assistere ham med, hvad jeg veed¹.

4. september 1892.

Jeg har modtaget dit andet brev i går, men opsat at skrive til i dag, da jeg vilde se, om der blev noget af interesse på det fælles møde, vore bestyrelser holdt i dag. Hvad der forefaldt, får du vel gennem A. D. Jørgensen; P. Andresen fik 300 kr. bevilget, Hans Petersen 240 indtil jul. Men endnu veed jeg ikke, om Hans Petersen kommer. Jeg har skrevet til ham med stræng befaling om strax at afgjøre med Bjørnshauge, om han kan vente med at tiltræde indtil jul, og han svarede på et brevkårt af 28/8 »Imorgen tager jeg til Åbenrå«, men siden har jeg intet hørt. Er han bleven stikkende i en kro undervejs eller har truffet såmange venner på vejen fra sin bolig til bane-gården i Haderslev, at han ikke er kommet afsted endnu. Undertiden kan man blive bitter på det menneske, når man seer, hvordan han øder sin tid og kræfter og anseelse . . .

Jeg får vel et exemplar både af afhandlingen om Sønderjylland og af henvendelsen til »Danebrogs« medlemmer. Min afhandling i Sønderjydske Årbøger er vel = 30 sider \times 2 kr. = 60 kr.². Dertil mener A. D. Jørgensen, jeg skal have noget for kårtet; da det er ud-bredt så meget, kunde jeg vel nok fortjæne 40 kr. ialt 100 kr. Disse penge kunde jeg da ikke få strax pr. anvisning til Gyldendal; jeg kunde nok bruge dem; så skal du også strax få dine 20 rm. Med ven-lig hilsen til din kone.

Din hengivne
H. V. Clausen.

1 På Ernst Bojesens forlag udkom i årene 1891-97 et stort tre-bindsværk under titlen: Landmandsbogen. Raadgiver for den danske Landmand og hans Husstand ved den daglige Gerning. Udgiverne var docenterne T. Westermann og H. Goldschmidt. Værket indeholder ikke specielle kapitler om Nordslesvig, men det nordslesvigske stof er indarbejdet i værket.

Med 1. bind fulgte et befolkningskort, hvor antallet af indbyggere pr. kvadratmil var indtegnet. På dette kort er Nordslesvig taget med indtil linjen nord om Flensborg, syd om Tønder og Højer samt Rømø.
2 Clausen tænker på sin anmeldelse af Adlers artikel.

63. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 14. september 1892.

Kære H. P. H.!

Det er mig ikke muligt at opspore »Globus« her i byen, men da du har læst den i Sønderborg, vilde du måske være så venlig at sende mig den¹. Fortæl mig i alfald, hvad »Globus« er for noget, om man kan købe et enkelt no. eller hefte deraf. »Athenæum«, hvor man snarest skulde træffe »Globus«, har det ikke.

I går er H. Petersen, Haderslev kommet hertil; jeg hørte ind på højskolehjemmet; men jeg har ikke seet noget til ham endnu. Heller ikke har jeg seet Peter Andresen, som jeg håber, du beder hilse ud på mig.

Så er der betalingen for afhandlingen; hvornår seer jeg den; jeg vilde grumme gerne have en anvisning omgående? Sønderjydske Årbøger selv, hvornår kommer hæftet? Med venlig hilsen til din kone

din

H. V. Clausen.

1 Globus med undertitlen: Illustrierte Zeitschrift f. Länder- und Völkerkunde var

grundlagt 1862 af den kendte tyske geograf Karl André (1808-75).

64. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Sønderborg, 19. September [1892]

Kjære Clausen!

Jeg har været ude på Vestereggen i nogle Dage og kan derfor først nu svare på Dit sidste Brev.

Dit Honorar for Årbøgerne vil Du få tilstillet af Borgen, Anvisning til Udbetaling er bleven ham tilsendt idag. Du får:

Forfatterløn for Artiklen 62 Kr.

For Sprogkortet 40 Kr.

Jeg har forlængst skrevet ud til pålidelige Mænd om de ønskede Oplysninger til Udfyldning af Gårdmandslisten, men endnu kun fået Svar fra enkelte¹. Når jeg har fået det hele, skal det blive Dig tilstillet.

»Globus« har jeg ligeså vanskeligt ved at få her som Du. Det er et geografisk Tidsskrift, og P. Lauridsen, som kjender det, kan måske få Dig det.

Ellers ikke mere, da jeg har uhyre travlt nu efter min Hjemkomst.

Hilsen fra Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 H. V. Clausen havde i et brev, dat. 5/9 1892, anmodet om en lang række oplys-

ninger om gårdkøb m.m. Brevet er ikke optaget i denne samling.

65. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN Sønderborg, 13. November 1892.

Kjære Ven!

Jeg venter stærkt på Fortsættelsen af Din Anmeldelse og Kritik af Adler¹. Du må sende mig den i Løbet af otte Dage, og den må helst ikke fylde mere end et Ark, da Mackeprangs og A. D. Jørgensens Afhandlinger omtrent vil fylde Resten af Hæftet². Lad mig omgående vide, om jeg bestemt må vente Afhandlingen og i så Fald til hvilken Tid.

Peter Andresen har vel fortalt Dig lidt om min Handel i Åbenrå³. Jeg har nu sat Foden temmelig fast i Jorden der, tror i og for sig at have gjort en god Handel og har forskaffet mig en god Basis for Underhandlinger om »Hejmdal«. Hvorvidt de vil føre [til] noget, ved jeg ikke. Hvis ikke, vil jeg først selv udgive eget Blad til 1. Oktober. Jeg venter Brev fra P. Andresen. Hilsen fra

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Se brev nr. 51 note 6.

2 H. P. Hanssen tænker sikkert på A. D. Jørgensens afhandling: To gamle herregårde på Haderslev næs, der blev trykt i Sønderjydske Årbøger for 1893, s. 149-57. Under Mackeprangs navn er ikke offentliggjort nogen afhandling i nævnte årgang.

3 Hanssen tænker på købet af huset i Nygade i Åbenrå, som blev hans fremtidige

hjem. Familien flyttede til Åbenrå 1. april 1893. Se Tilbageblik II, s. 123ff. Bladet Hejmdal var grundlagt i 1879 af bogtrykker H. Matzen. Hanssens forhandlinger om køb af bladet gik tilbage til efteråret 1890. A. D. Jørgensen tilskyndede stærkt H. P. Hanssen til at købe bladet. Se Tilbageblik II, s. 122f. Jfr. A. D. Jørgensens breve, s. 312-13.

66. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

15. november 1892.

Kære H. P. H.!

Afhandlingen skal være hos dig inden 8 dage; det er vist og sandt.

Kaptejn Angell er i går – Tirsdag – rejst til Fyn og rejser i overmorgen – Fredag – til Sønderjylland. Kolding-Skamlingsbanke-

Hejlsminde–Haderslev–Åbenrå – med dampskib til Sønderborg; han kommer dertil sådan noget som Tirsdag eller Onsdag i næste uge.

Tillykke med handelen og hvad deraf følger. Din medarbejder [P. Andresen] synes jeg særdeles godt om!¹ gudskelov, I til Sønderjylland får en mand, der interesserer sig for andet end politik og madstræv; hvor han udmærket vil kunne supplere dig og – afløse M. Andresen, der herovre har vakt temmelig forargelse ved allevegne hos alle, han traf, i tide og utide at drage frem spørgsmålet: »Hvad vil H. P. H. i Åbenrå«? Han har rigtignok vist sig temmelig smålig, og ikke stort bedre end Jessen tog han ikke i betænkning også at angive din radikalisme som en af grundene til, at du ikke ønskedes til Åbenrå. Stakkel! Den virkelige torde han ikke angive, sin frygt for, at han skal få sin overmand i den lille by. Men allevegne har han fået ret svar på tiltale. Forleden aften ved løvernes generalforsamling lød det i indviedes øren næsten som en protest, når Nellemann i de stærkeste ord priste dig og din virksomhed dernede, som den der har udrettet langt langt mere end nogen anden af den yngre slægt. Nellemann har jo også engang så omtrent vist købmand J. G. Petersen (Åbenrå) døren, da han vilde sætte ondt for dig.

Der er to ting, sprogforeningen absolut ikke må 1) lade Andresen være ene om almanaken². Var Peter Andresen ikke som skabt til at stilles ham ved siden ved udarbejdelsen af den og 2) lade Andresen rejse til Amerika som sin repræsentant. Jeg tror ikke, det er muligt at få ham til at opgive turen; så stædig er han. Men hvad skandale han vil gøre, bør komme på hans egen kappe, så ikke Amerikanerne får den tro, at han hører til de bedste, man kunde sende derover for at repræsentere Nordslesvigerne.

Der er een ting, Sprogforeningen absolut bør gøre: vælge Peter Andresen ind i sin bestyrelse. Lad M. Andresen blive ved med at besørge den fysiske del af arbejdet, men lad P. Andresen få den rent literære del. P. Andresen har jeg hidtil kun opdaget en fejl hos! han er noget nervøs-ængstelig, det viser sig undertiden lidt naivt-komisk!
Med venlig hilsen til kone og børn

Din

H. V. Clausen.

1 P. Andresen havde en årrække været lærer ved Ryslinge højskole og blev efter nogle år som journalist ved Heimdal forstander for Vinding højskole.

2 Mathias Andresen, der fra 1880–87 havde været lærer i Ravsted, indtrådte i 1889 i

Sprogforeningens bestyrelse og blev snart dens ledende kraft (formand 1900–16). Sammen med J. Fausbøl og J. N. H. Skrumsager udgav og redigerede han fra 1893 den af Sprogforeningen udsendte almanak.

Kjære Clausen!

Send mig endelig hurtigst muligt Slutningen af Kritiken af Adler, ellers kommer den heller ikke med i det først udkommende Hæfte. Jeg har i hele Januar Måned været stærkt optaget af Sygdom. Lille Ingeborg ligger fremdeles meget betænkelig syg. Helene og jeg må uafbrudt være hos hende Nat og Dag, og jeg er derfor udvåget og næsten arbejdsudygtig. Uhyre slemt netop i denne den allertravleste Tid. Jeg har måttet aflyse over en halv Snes Møder.

Din hengivne
H. P. Hansen.

Kjære Clausen!

Du besøger vel Korrekturen hurtigst muligt. Du er velkommen hertil når som helst, men jeg tror ikke, at Du skal deltage i Valgearbejdet, hvis der — hvad der jo for Resten nu ikke længere er Udsigt til — skal blive Valg. Det vilde kunne medføre Udvisning, da jeg kontrolleres skarpt og derved komme til at lægge Hindringer i Vejen for Dit Arbejde i andre Retninger. Almanak-Omslaget har jeg set, det var ikke så dårligt. Du skal aldrig bedømme den Slags Ting fra et københavnsk æstetisk dannet Publikums Standpunkt, men fra sønderjydske Bønders Standpunkt. Det er de brede Lags Smag, der vil afgjøre, om Foretagendet i det hele vil lykkes, og man skal altid regne med virkelige Faktorer og tage Folk, hvor de er. Iøvrigt har jeg ikke videre Indflydelse på Almanakken og har også nok at gøre i andre Retninger, så jeg vil helst være udenfor. Bestemmelser angående den tages i Udvalgsmøder: Skrumsager — Fausbøl — Andresen. I det hele undervurderer Du Andresen for Tiden. Han hører alligevel til de rigtig solide arbejdende Folk og er en af bedste og mest praktiske Arbejdere vi har.

Jeg kommer ellers rigtig godt ud af det med Folk her i Åbenrå. Jeg har nydt den, i Betragtning af den elendige Forfatning som min Kvik befinder sig i, højst ufortjente Ære at blive enstemmig valgt til Sekretær for en ny dansk Cykleklub og bliver straks taget med i Betragtning ved alt. Hvad Bladet angår, er en Overenskomst mulig. Jeg har budt 22000 Mark, Matzen forlanger 28000. Men jeg vil

rimeligvis gå noget op, og han vil rimeligvis også gå noget ned, så vi kan måske mødes på de 25000. Højere skulde vi ikke gjærne op. Der er også noget Tale om at købe Bladet uden Trykkeri og så at lade Matzen trykke det. I Morgen tager jeg til Kolding for at tale med Konrad Jørgensen, og Sagen vil blive afgjort i Løbet af denne Måned.

Vil Du meddele Peter Andresen Brevets Indhold. Jeg har ikke Tid til mere. Hilsen til Jer begge.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

69. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN Flensborg, 2. Juni 1893.

Kjære Clausen!

Send mig straks alle de Adresser Du kender på dansksindede Mænd i Flensborg Amt med Undtagelse af Byerne Frøslev, Ellund, Hanved, Vejbæk, Hønsnap. I de nordlige Byer behøver jeg jo ikke alle Navne, men så mange som mulig ned ad Angel.

Din hengivne Ven
H. P. Hanssen.

70. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN 3. juni 1893.

Kære Hans Peter!

Tak for sidst og hilsen til familien.

Allevegne hvor jeg kom frem: Søgård, Gråsten, Frøslev, Flensborg, ventedes stort frafald til Socialismen.

Gør noget ud af Kværs sogn, det ser vist sørgeligt ud med de danske derinde!

I Rinkenæs vil Hans Jessen, en god dansk mand tidligere (ved Sejers grav) stemme på Michael Jepsen som agrar. Pas på de Rinkenæs bønder, som vist er sløje nok i forvejen! Tag derned til Gustavs møde¹.

Nellemann misfornøjet med Gustav, fordi han udtaler sig for skarpt mod agrarerne.

Du har vel set, at Moltesen i »Illustreret tidende« har sammenlignet dig med Lauritz Skau². Send mig et fotografi af dig (lad helst din kone vælge det) så skal du komme i »Illustreret tidende« med biogra-

fi af mig; det vil være overordentlig passende nu netop efter valget³. Send mig også et par biografiske data. Fødselsdag og -år, opdragelses- og udviklingsårenes årstal.

Din

H. V. Clausen.

1 Forud for valget i juni 1893 holdt Gustav Johannsen en række politiske møder, og lørdag d. 3. juni 1893 talte han for en forsamling på ca. 150 bønder i Rinckenæs. Mødet er udførligt refereret i Flensborg Avis for 6/6 1893.

2 I en artikel i Illustreret Tidende for 28/5 1893 om Skamlingsbanken havde

L. Moltesen refereret afsløringen af Laurids Skaus mindesmærke. Under omtalen af H. P. Hanssens tale ved den lejlighed brugte Moltesen udtrykket »Laurids Skaus Arvtager«.

3 Den omtalte artikel om H. P. Hanssen blev først offentliggjort i Illustreret Tidende for 7. april 1895. Se brev nr. 114.

71. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 11. oktober 1893.

Kære Hans Peter!

Jeg kommer til Åbenrå på Søndag formiddag og bliver til Tirsdag aften; jeg skal derefter hjem til mine forældre. Men jeg kan overlade dig Lebeck fra den 18de, da han bliver færdig med en examen, og måneden ud, hvis du blot vil betale hans rejse og give ham føde og husly¹. Så får du nogenledes frie hænder indtil valgmandsvalget den 31. Svar mig strax, om du vil ha Lebeck, for at han kan gøre sig rede. Mere mundtlig. Hilsen til Peter Andresen og din kone.

Din

H. V. Clausen.

1 Den da 25-årige gårdmandsøn Anders Lebeck fra Bovlund havde i årene 1890-93 drevet frie studier i København. Hvad det er for en eksamen, der henlydes til i brevet, har ikke kunnet oplyses.

H. P. Hanssen havde fra 1. okt. 1893

overtaget Hejmdal, og det var åbenbart meningen, at Lebeck skulle aflaste H. P. Hanssen ved redaktionsarbejdet. Af H. V. Clausens brev synes at fremgå, at Lebeck kun midlertidigt skulle hjælpe H. P. Hanssen. Det blev imidlertid til et årelangt samarbejde.

72. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 25. oktober 1893.

Kære H. P. H.!

Jeg sender dig hermed slutningen af afhandlingen; jeg beder dig læse den igennem og foretage smårettelser, større derimod kun efter at have spurgt mig.

Vil du herefter forhøre dig hos Thillerup om, hvad 3000 særtryk vil komme til at koste. Den vil fylde 7-8 ark. Den skal have et eget titelblad og et eget omslag. Jeg foreslår et gråt et som Sønderjyske Årbøgers; på omslaget må så titlen også aftrykkes. De to løver kan også godt bruges. Omslagets andre sider kan bruges til reklame for

alle piecer fra senere år om Sønderjylland. Hvad koster altså trykning, papir, omslag og hæftning. Jeg vil gerne have besked inden første Tirsdag i November (7/11), for at jeg kan lægge det frem på vort bestyrelsesmøde. Skriver du til A. D. Jørgensen forinden, så læg et godt ord ind for afhandlingen, jeg synes nok den er det værd. Og jeg havde nok lyst til at få lidt mere for den end netop de 32 kr. × arketallet.

Lad den derefter blive trykt så hurtigt som muligt, sådan at den kan uddeles i julen. Først aftrykket, så Sønderjyske Årbøger.

Jeg har ikke selv set A. D. Jørgensen endnu og har derfor ikke talt om dine 200, men træffer ham nok en af dagene.

Jeg kan ikke huske, at der er mere i øjeblikket. Jeg har truffet Kloppenborg, der siger, at Thade Petersen aldrig finder på at lukke en bog op af sig selv¹. Tag ikke ham, men tænk stadig på Skovrøj².

Med venlig hilsen til kone, Ingeborg, Marie, P. Andresen, Lebeck, M. Andresen, Haugaard etc.

H. V. Clausen.

Titlen skal lyde: Fra Nordslesvig 1863—1893. Den nationale Stilling på landet, af H. V. Clausen.

1 Thade Petersen, der stammede fra Rømø, var uddannet på præsteseminariet i Krop. Efter 1891 opholdt han sig dels på danske højskoler dels i København. Fra 1892-94 var han huslærer hos J. N. H. Skrumager i Københoved. Fra 1894 blev han medarbejder ved Heimdal.

2 P. Skovrøj, der stammede fra Arrild, havde i 1882 grundlagt bladet Vestslesvigsk Tidende i Tønder. Bladet blev 3 år senere slået sammen med Flensborg Avis, og Skovrøj fortsatte som lokalredaktør. Han var en meget dygtig journalist og havde et godt sprogøre.

73. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

1. november 1893.

Kære Hans Peter!

Først gratulerer jeg til udfaldet af landdagsvalget¹; Sønderborg by borde rigtignok have en belønning. Næste gang bør Åbenrå sende 8 danske valgmand (II 1, II 3, IV 1, IV 3). Kunde der ikke være kommet flere danske dennegang fra Haderslev? Det nordlige Sundevad har gjort rent bord, og den tyske valgmand fra Almsted kunde vel ikke undgås. Det var kedeligt med de 2 danske stemmer, som gik tilspilde i Nørborg. Der kom ingen tysker fra Felsted, som du har spået om; men det er kedeligt, at de folk fra Torp og Røllum ikke kunde holde Uge stangen, og at der ikke kom en eneste dansk valgmand nede fra Flensborg fjords nordkyst. Så er det jo også ærgerligt

med Kristiansfeld-Tyrstrup, når det ellers er gået så godt i Haderslev amt. 2 tyske valgmænd fra hele vesteramtet!

Må jeg så være ondsksfuld og gøre dig opmærksom på, at ingen af dine sammentællinger (143—61, 78—39, 55—47) passer med de enkelte opgivelser, som der vistnok er flere fejl i; i alfald sendte Holbøl ikke sidst 4 danske valgmænd, men vistnok 1 dansk og 3 tyske; tallene for Hellevad og Kolstrup er vist også gale, ligeså vel for Egersund og Skodsbøl. Mon fejlen ved Haderslev amt ikke stikker i Fol, der efter mit kendskab umulig kan have sendt nogen tysk valgmand sidst; 144—60 bliver så det rigtige tal.

Det er et tyndt stykke, det om stenalderen². Ellers bliver avisen i det hele bødre og bødre. Trods min advarsel står der stadig: »Markedet var tilført«. Det er ikke dansk. Det er ikke markedet, der er tilført, men det er grisene eller køerne. Adjektivet »Flensborger«^{*)} spøger også endnu. I et avertissement idag står: »Eneudsalg for Apenrade og omegn: H. Weber, mekaniker, Åbenrå«. Der står i et andet stadig: Kakkellovner. Et tredje sted: Scheviot, skal være Cheviot. Blaagarn i samme avertissement skal være Blaagarn. Vojens er stavet tysk Woyens; i Schillings avertissement konkurrence med et r; i Aug. Petersens avertissement roerskæremaskine skal være roeskæremaskine. At ende forleden dag på fransk med voila tout var smagløst.

Må jeg så takke dig for den præcished, hvormed anvisningen blev sendt afsted; du vilde jo sende den afsted samme dag, jeg rejste, og jeg fik den i mandags.

Min afhandlings slutning har du vel fået; jeg længes efter at se den på tryk. Spørg i Flensborg, hvormeget den vil koste i tryk og papir (satsen haves på forhånd) for hvert 1000 eksemplarer. Og satsen må blive stående uden at aftrykkes i alfald for de første arks vedkommende, for at A. D. Jørgensen kan bedømme, hvormange eksemplarer vi skal have. Måske kan det undgås, når du fortæller A. D. Jørgensen, at den godt egner sig til agitationsskrift og således bør spredes i mange 1000 eksemplarer.

Så vil jeg have at vide, hvornår du kommer til Odense. Jeg så helst, at du holdt foredrag der en Onsdag eller Torsdag; en Søndag kan også gå an; andre dage kan jeg ikke være hjemme på.

^{*)} ligeså i dag Münchenergalleriet i et stykke, som sikkert er meget interessant for bladets publikum.

Endelig vilde jeg spørge dig: jeg kender en ung pige, en søster til landbrugsassistent Lund, som du måske har set, da jeg boede hos frk. Hultin; hun egner sig godt til at oversætte. I har da ikke brug for hende til at oversætte en feuilleton? Med hilsen til hele familien.

Din

H. V. Clausen.

1 Ved valget til den preussiske landdag 31/10 1893 kunne den dansksindede befolkning i Haderslev, Åbenrå og Sønderborg kredse notere en samlet gevinst på 10 valgmænd, medens tyskerne tabte 13. I Haderslev kreds vandt det danske parti 7, medens det tyske tabte 11 valgmænd. I Åbenrå vandt det tyske parti 3 valg-

mænd, medens danskerne tabte 6, og i Sønderborg kreds erobrede det danske parti 9 valgmænd, medens tyskerne tabte 5. I Hejmdal for 2/11 karakteriseredes valget som tilfredsstillende.

2 I Hejmdal for 1/11 1893 fandtes en anonym artikel: Fra Stenalderen.

74. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

2. november 1893.

Kære Hans Peter!

I går formiddags læste jeg i »Dannevirke«, at Haderslev sparekasse havde været lukket på grund af underslæb fra Sabroes side, imorges bragte de københavnske blade telegram (over Berlin) om, at han var flygtet med en kasseangel på 130 000 mark, kl. 10 kørte jeg på sporvogn i Falkoneralleen og mødte Sabroe, der krumbøjjet, med ben der næppe kunde bære ham, slæbte sig afsted, gik den modsatte vej, Kl. 2 læste jeg i en kafee det udklip af »Aftenbladet«, jeg her sender dig, og kl. 2¹/₂ mødte jeg ham igen på Gammel Kongevej¹. Denne gang kendte han mig, så på mig og tog så øjnene til sig. Efter fremstillingen i »Aftenbladet« lader det til, at Neuhaus har givet ham lov til at rømme, og jeg vil selvfølgelig ikke blande mig i hans affærer. Den gamle mand er skam hårdt nok straffet, som han nu har det.

Jeg skal ikke udtale mig i lamentationer over verdens herlighed, der svinder så fage, og om hvor hule og skrøbelige menneskene er. Jeg vil kun gøre et spørgsmål og anstille to betragtninger.

Jeg veed så inderlig godt, hvorledes det går til, når Haderslev bys og omegns sparekasses bestyrelse holder møde. Jeg har for to år siden benyttet denne lejlighed til at få folk i tale. De to jeg vilde tale med, da de ved middagstid gjorde hvil, Windfeld og Jens Jensen i Tved, var da allerede halvfulde; det var et stygt syn at se en gammel mand som Jens Jensen i denne tilstand, med stive øjne og mimrende mund. De har sikkert nok hver fået en flaske portvin under forhandlingerne. Om eftermiddagen holdt de igen møde, og derefter samledes de på

Harmonien. Jeg boede på Harmonien, og da jeg kom hjem om aftenen, kunde jeg ikke sove for al den spektakel, der var i sideværelset. Den ene omgang champagne efter den anden, og den ene personlige skål efter den anden, sådan som de deroppe i Haderslev driver det på den floveste måde. (Hans Petersen er rigtig oppe ved sådanne lejligheder; han kan ikke se en mand træde ind i stuen uden strax at fare op og holde tale for ham). Gamle Jens Jensen var ikke med her, vistnok af den grund, at han havde fået nok om formiddagen; men unge Sabroe var med. Så gik det løs; unge Sabroe holdt tale for Boysen og Boysen for gamle Sabroe og gamle Sabroe for Windfeld og sådan videre natten igennem i den dur. Hvor man dog bliver led ved sådan noget. Men når bestyrelsesmøder foregår på den måde, har det ikke været så vanskeligt for Sabroe gennem mange år at føre sine kolleger bag lyset. Det er en forbandelse for Haderslev, dette drikkeri og denne indbyrdes forgudelse og denne storsnudethed hos disse kalkunske bønder. Jeg håber, de får sig et ordentlig smæk ved denne lejlighed, både til deres pengepung og moralsk, og at bødre mænd kan blive afløsere for sådanne folk som Boysen og Arnkiehl, der kun er noget ved deres penge, eller for sådan en affældig stakkel som Jens Jensen. For hvad skal sådan en ældgammel mand med i bestyrelsen af en stor sparekasse? det er kun en følge af de overdrevne pietets-hensyn, man i Sønderjylland og særlig i Haderslev Østeramt tager, så de folk, der engang er satte på en post, skal beholde den til deres dodedag.*) Herregud, gør dem til valgmand ved llandagsvalget, det er sådan en nem bestilling, de kan overkomme, kun at sige G[ustav] J[ohannsen] eller H[ans] L[assen], og det er tilmed et æreshverv, men lad os få andre mænd allevegne, hvor der trænges til dygtighed og ungdom. Hvad skal også de mange enkelte sparekasser til; slå dem sammen. Se i Odense har vi Fyns Stifts sparekasse med nogle og tredive millioner og herovre den sælandske bondestands sparekasse med nogle og tyve. De administreres sikkert billigere og sikrere, og de kan ikke farte rundt om en kreds af matadorer, der får bestyrelsen i hænde på grund af deres penge, og kun bliver ydermere storsnudedede af, at det er dem, folk skal gå tiggergang til, når de vil låne noget. En fælles stor kasse kunde da også bødre virke i national

*) Jeg tænker Jens Jensen har sin store skyld i tilbagegangen i Halk nu ved sidste rigsdagsvalg.

henseende. Var her ikke noget at tage op, og lejligheden er jo givet i alfald til en diskussion derom ved Wolffs artikler i dit blad og ved skandalen i Haderslev².

Min anden betragtning skal indledes med et spørgsmål? Hvad har dog Sabroe senior brugt alle de penge til? Er sønnen ikke med i det; jeg synes, jeg ved at forudsætte hans medviderskab, kan bødre forstå hans gentagne henvendelser i kongeriget om understøttelse til hans avis?³ I sommer traf jeg ham på Vojens banegård. Jeg har ikke talt med ham i et par år; jeg har jo ikke i Haderslev villet være fjende af hans fjender og har derfor foretrukket at afbryde bekendtskabet med ham; men her kom han hen til mig og var yderst elskværdig de par minutter. Men han gjorde indtryk af at ligne proprietær Monsen i »de unges forbund« af Ibsen, du husker ham vel nok. Han havde et forceret opskruet væsen, en forloren flothed, sådan som det kommer over folk, når de mærker, katastrofen nærmer sig, men til det sidste vil stikke folk blår i øjnene. Men selv om unge Sabroe ikke har været med i faderens streger, tør han vel ikke — så fejt som han er — længer blive i Haderslev. Må han ikke sælge sit blad? og til hvem andre end »Dannevirke«⁴. Men når »Dannevirke« skal købe, må det igen sælge »Freja« for at skaffe penge⁵. Og så står vi ved enden af det, og det som egentlig foranlediger mit brev. Kan du nu ikke få »Freja«, en velkommen tilvæxt af 3—400 abonnenter uden anden udgift end papir og sværte og så renten af de penge — og det kan ikke være mange — som »Dannevirke« kan få for det. Men jeg mener stadig, at det er vælgerforeningens bestyrelse, hvis opgave og pligt det er at gribe ind og regulere bladforholdene i Nordslesvig. Jessen må de lade sejle sin egen sø; men »Modersmålet«, »Dannevirke«, »Hejmdal« og »Vestslesvigsk tidende«⁶ er tiden kommen til at bringe i forhold til hinanden. Et blad i Haderslev, et blad i Åbenrå med en filial i Tønder. Det er idealet, og jeg synes øjeblikket er dertil . . .

Jeg må vel nu stadig ende mine breve med en trykfejlsfortegnelse. Tre sammenlægningstal i valgmandsfortegnelsen stemmer endnu ikke; 78 danske i Sønderborg kreds 1888, 143 danske og 61 tyske i Haderslev kreds 1888. Må blive 72, 144 og 60. Hvor ligger fejlen?

På Tirsdag holder vi møde, jeg vil gerne have besked om min piece inden den tid.

Din
H. V. Clausen.

- 1 I Aftenbladet for 2/11 1893 fandtes en Ritzau-meddelelse fra Flensborg om, at sparekassékasserer Th. Sabroe var flygtet efter at have gjort sig skyldig i under-slæb til et beløb af 130.000 mark. Det meddeltes endvidere, at det offentlige havde lukket kassen. Der er tale om Sparekassen for Haderslev Bys Omegn, oprettet 1856.
- 2 I Højmdal for 28/10, 29/10 og 31/10 offentliggjorde gårdejer C. P. Wolff en artikelrække med titlen: Om Oprettelsen af Kreditforeninger for den mindre Landbruger.
- 3 Der tænkes på Axel Sabroe, der 1882 havde grundlagt avisen Modersmålet.
- 4 A. Sabroe stod indtil år 1900 som ene-ejer af avisen »Modersmaalet«. Derefter overtoges bladet af et stedligt aktieselskab, i hvilket også Sabroe havde aktier, og han fortsatte som udgiver af bladet. Se: Bladet Dannevirke 1838–1938. 1938, s. 317ff.
- 5 Freja var navnet på det af urmager Fr. Fischer i 1849 i Åbenrå oprettede selvstændige blad. I 1874 blev bladet aflæggerblad af Dannevirke i Haderslev, og det udkom som sådan indtil begyndelsen af den 1. verdenskrig.
- 6 Om Vestslesvigsk Tidende se brev nr. 72 note 2.

75. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Tirsdag 7. november 1893.

Kære Hans Peter!

Jeg må sporenstregs, i største hast, øjeblikkelig, — hvad skal jeg skrive for at få dig til det uden tøven? — have tilbage mit manuscript, da jeg skal bruge det til at holde foredrag efter ved »To Løvers« generalforsamling i næste uge i mangel af anden foredragsholders havelse og må bruge hele tiden indtil da til at læse min lektie. Altså med første tog, efter at du har fået dette brev. Mere indtrængende kan jeg vel ikke give dig det ind.

Jeg har talt med Lebeck og fået lidt at vide om forholdene dernede, men hvad betyder det, at M. Andresen skriver til mig, at unge Sabroe vil realisere og sælge. Lad nu vælgerforeningens bestyrelse træde til. Den har da vel — jeg havde nær bandet — autoritet i Nord-slesvig udenfor Jessens kontor.

»Højmdals« søndagsnummer synes jeg godt om; en kort og fyndig vejledning for valgmandene, en meget fornuftig præken om hvad kejseren er; en oplysning til ære for vort gamle fædreland, det lokale om sangforeningen.

Men dette stykke skæmmes af den nederdrægtige (det er en andens ord) germanisme: De Ullerupper sangere: »Die Ullerupper Sänger«. Det hedder på dansk kun: Ullerup sangerne. Herregud, Hans Peter, jeg advarede dig i anledning af »det Flensborger Skibsværft«, og så møder du med en ligeså grov bommert. Har Peter Andresen da heller intet øre for, hvad der er dansk. — A. D. Jørgensen brugte i dag igen stærke ord i vort bestyrelsesmøde om trykfejlene; jeg synes nu, bladet

er i den henseende gået betydeligt frem, siden 2den korrektur blev indført.

Skriv da ikke pf. = pfennig men pg = penning.

I Danielsens avertissement: Mit mærke er den bedste.

Jessen har stået sig selv i lyset med den hædersgave fra Amerika. Kruse skrev til dem, de skulde give ham den i konanter, men det har Jessen frabedt sig. »Tu l'a voulu, George Dandin«¹. Jeg kan citere fransk ligeså godt som du, Hans Peter.

Stadig i nogle af Harald Niensens avertissementer Apenrade, i andre Åbenrå. Ligeså i et avertissement fra Tondering står Apenrade, i et andet Åbenrå. I Webers er det dog nu blevet rettet.

Manuscriptet må og skal (du seer, jeg bruger din stil, der i dette tilfælde ligner Else David skolemesters), være i mine hænder Torsdag formiddag.

Din

H. V. Clausen.

Hils M. Andresen fra hvem jeg har fået brev.

Dine 200 kr. blev i dag bragt til redelighed i bestyrelsesmødet, således som jeg skrev til dig på et brevkært.

1 Der hentydes til Molières farce George Dandin, hvorfra citatet: Vous l'avez voulu George Dandin! stammer. Dandin

er oprindelig et fællesnavn, der betyder: fæhoved. Det anvendes i farcen især om den bedragne ægtemand.

76. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

8. november 1893.

Kære Hans Peter!

Jeg har stadig sorg af dig. Står der nu ikke i din leder i dag det skrækkelige tyske ord Opdrag = Auftrag. Det er et ord, der har sneget sig ind i Sønderjylland, men som utrolig støder ethvert kongerigsk øre. Det hedder på dansk: ærinde, hværv og i dette tilfælde pålæg. Hvad er det så for noget: Slot Brøndlund, jeg har aldrig på dansk hørt tale om Slot Frederiksborg, Slot Kronborg; det hedder Frederiksborg slot, Kronborg slot, og i dette tilfælde Brøndlund slot. Det hedder ikke: danseforlystelsen ved Aarø men hos Aarø. Danseforlystelse er i og for sig et ord, som I dernede oversætter fra det tyske lovsprog; på dansk hedder det kun dans, bal. »Det handlede sig om« er heller ikke godt dansk. Det er heller ikke godt: »fordi amtsforstanderen af danseforlystelsens anmeldelse mente osv.« Det hedder: »fordi amtsforstanderen mente osv., da danseforlystelsen var anmeldt.« Senere: »Foredragsforeningen har gjort mere end dens

pligt,« skal være sin. — I stykket »Det finere tiggeri« er udtrykket: »der slet ikke rager vor provins«, skurrende råt; det kan ikke bruges i skriftsproget. Ordet Utensilier i Jakobsens avertissement er et tysk fremmedord, findes slet ikke i dansk, ligesom forleden ordet patentlizenz, der tilmed blev stavet på tysk med to z, i stedet for på fransk eller latin. I Schillings avertissement »pund kun 100« må være »pundet kun«. Ordet eftervislig er tysk, på dansk hedder det påviselig. Så står der endnu Flensborger husholdningskaffe. Spotbillige priser må vist også være tysk, på dansk hedder det i alfald til spotpris.

Nu er vist selv din tålmodighed med min sproglige kritik udtømt, min er det snart også, for det hjælper ligeså meget som at slå vand på en gås.

Det hvorfor jeg skriver er imidlertid for at fortælle dig noget, jeg glemte i går. »Dannebrog« har holdt bestyrelsesmøde herovre, dvs. der mødte kun Kayser og pastor Johansen; men de er nu blevet enige om at sige Rossen op som redaktør for »Søndagsbladet«; det, der nok slog hovedet på sømmet, var, at han bad om tilladelse til at oversætte tyske romaner til optagelse i det¹. Det skal også betydes Jessen, at han ikke må lade det aftrykke i sit blad og derved spare en halv avis-sats hver uge. Den nye redaktør skal være digteren Vilhelm Gregersen, præst etsteds i Jylland, født Flensborger. Det vil sikkert glæde Jessen, nu han kommer ud, ligeså meget som den røffel han skal modtage af vælgerforeningen. Han vil vel så ikke mere trykke bladet; hvor skal det så trykkes? Det er igen noget af interesse for dig, synes jeg.

Manuscriptet er forhåbentlig afsendt.

Din
H. V. Clausen.

¹ Da myndighederne i 1884 lukkede Juhlers danske privatskole i Aabenraa, for hvilken R. P. Rossen var leder, flyttede Rossen til Flensborg og knyttedes til Jessens blad. Efter Chr. F. Monrads død i 1889 overtog han redaktionen af

»Nordslesvigsk Søndagsblad«, der blev trykt sammen med Flensborg Avis, og som fulgte som tillæg med alle landdelens danske blade. Rossen redigerede Søndagsbladet indtil 1901.

77. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 9. November [1893]

Kjære Ven!

Du har vel faaet Manuskriptet nu, og jeg Dine mange Breve. Bliv bare ved og korriger strængt, for jeg er villig til at indrømme, at

Bladet trænger til det, og modtager som fornuftig Mand gjerne Kritik. P. Andresen er derimod ved at blive lidt nervøs. Jeg har iøvrigt ikke stort med Korrekturlæsningen at gjøre, da jeg maa have hele Regnskabsvæsenet. Germanismene i »Slot Brøndlund« er derimod mine, men muligvis havde jeg dog nok opdaget en Del af dem ved Korrekturlæsningen, hvis jeg selv havde besørget den, uagtet mit Øre er bleven meget sløvet ved at høre det meget Tysk og kun sjælden have Lejlighed til at høre et rent dansk Sprog. Fuldstændig fejlfri faar man nu aldrig et Dagblad — det har man heller ikke i Kongeriget — dertil er Arbejdet altfor forceret og især her, hvor vi kun er to og jeg optaget af så mange andre Ting ved Siden af, mens baade »Dannevirke« og »Flensborg Avis« har 4 Mand paa Kontoret hver Dag.

Saa er der en anden Ting. Naar en Mand som N. Callesen skriver en Artikel, anser jeg mig hverken berettiget eller forpligtet til at ombytte hans Ord med andre maaske bedre. Folk hernede er for selvstændige til at ville taale det, og jeg gjør det kun, naar det enten er haardt nødvendigt, eller jeg opfordres dertil. I lige Maade, hvad Kundgjørelser angaar. De betales, og de navngivne Kjøbmænd etc. er i de fleste Tilfælde ansvarlige for Sproget. Du kjender ikke Kjøbmænd og ved ikke, hvor pertentlige de er. De betaler for at faa deres Vilje og vil ikke lade sig belære af os. Jeg ser denne Sag fra Forretningsstandpunktet og vil ikke skade Bladet ved som Jessen at afvise [en] Kundgjørelse, fordi et Stednavn er tysk skrevet etc. At der nu er forholdsvis mange Ting i denne Del af Bladet, som kan og vil blive forbedrede, ligger ogsaa noget i, at de fleste Handels-Kundgjørelser har staaet siden Matzens Tid, og vi kan derfor først faa dem rettede efter Haanden under Revisionen.

Og endelig vil jeg sige, at vi jo har vore Egenheder, hvad Sproget angaar, ligesom Du har Dine, dem vil vi selvfølgelig ikke have betragtede som Trykfejl. Iøvrigt var det P[eter] A[ndresen], der afsendte Bladet.

Af hvad Du skriver er det særlig Germanismene, der interesserer mig. Før nøjagtig Dagbog over dem for som sagt, jeg ved, at mit Øre er bleven sløvet i den Retning, og de er i mine Øjne den værste Skavank, Bladet har. Jeg ved godt, at jeg tidt siger ved i Stedet for hos, fordi det er sundevedsk, og kan i Reglen altid faa Øje paa det i Korrekturen, naar jeg ser den, men som sagt Regnskabsvæsenet med

en maanedlig Omsætning af et Par Tusinde Mark og alle mine andre Forretninger optager mig i den Grad, at jeg kun kan læse en flygtig Indholdskorrektur paa, hvad jeg selv skriver, mens Arbejdet paa den anden Side maa gaa i en Fart. Dette i Hast. Venlig Hilsen.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

78. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

12. november 1893.

Kære H. P. H. og P. A.!

Hvorfor det gamle no. af »Hejmdal« er blevet sendt mig, begriber jeg ikke. Jeg skriver: troer, voxer, faaer, voxende, veed, staaer.

På grund af dårligt tryk er prikken over et i blevet borte, og som følge af uorden i sætterkassen er et bogstav i Godser faldet tilside under trykningen.

Tilbage bliver veres = deres

Løste = Løfte

som jeg bærer ansvaret for, så trykfejlene indskrænkes til et minimum. Lad bare være at bide skeer itu med mig på dette punkt, når I boer i så skrøbeligt et glashus. Jeg har aldrig givet mig ud for at kunne der-die-dass, og H. P. H., for hvem jeg citerede de tyske linjer af Freiligrath [?], kunde dengang have rettet mig. Jeg kvitterer for modtagelsen af bladet, hvis afsendelse allerede var bebudet mig af Lebeck, men manuscriptet har jeg ikke seet noget til; det kunde være kommet i dag formiddag

Det var ikke mig, der forleden dag skrev Brunsnis.

Selv overholder I ikke udeladelsen af e: I skriver: bye byes faaes, alt i no. 263; ligesålidt j efter k og g; i dag står der Skæg f. ex.

Forresten glæder det mig, at mine bebrejdelser har fundet et godt sted. Nummeret for i dag, 263, er usædvanlig godt korrigeret. Jeg har gennemgået det hele undtagen Carit Etlars føljeton og finder af værre ting kun:

I Callesens stykke:

afvinket, skal være vinket af; at forekaste dansk: bebrejde; så få den være: så får den være; et galt anførselstegn.

I Spillesygen:

Garderregiment skal være garderegiment; officerkorps skal være officerskorps.

I »Hvem var morderen«:	Mangler to anførselstegn; Han aabne væsen; Kambysse.
Branden i Santander:	Nogle og fyrre. Fyrre er simpelt københavnsk, det hedder på dansk fyrretyve. Kun i årstallene og i ganske enkelte tilfælde til kan man sige alene fyrre.
Michael Jepsen:	henvirke til: dansk: virke hen til. (»Flensborg avis« har rigtigt dette sidste).
Seminarielærer:	Simenarielærer.
Den første sne:	Natfrost skal være nattefrost (gammelt bevaret genitiv).
Folketinget:	og genvalgte folketinget formanden. Simple købmandsbrug at sætte verbet foran subjektet. Findes ellers kun i avertissementer.
Folketinget:	Ordet sluttelig er ved at gå ud af sproget; det hedder endelig, tilsidst.
Højskolerne:	I vinteren. Skal være nu til vinter.
V. Møller:	Stadtfelt læs Stadtfeldt tilføre kirkebogen, hvorhos Vilhelmi som fornavn. Uforståeligt.
Rottedød:	dedste læs bedste.
Plydstæpper:	Pluche skrives enten på fransk pluche eller på dansk plysj.
Kurtzweil:	Kandalabre læs kandelabre.
H. A. Hansen:	Tilredshed læs tilfredshed.

Ved siden af disse ting er 30 tegnsætningsfejl på de to første sider for ingenting at regne; ikke heller at ofte verbernes flertalsformer bruges, mens ellers bladets regel er kun at have entalsformer; at adjektiverne, når de skal stå i intetkøn, intet t får til, eller at der hersker almindelig forvirring med hensyn til, når adverbierne skal have t til og når ikke. Somme steder står nu p og andre pf. Jessen skriver aldrig dette sidste. Mens P. Lautrup i Vellerup går til kammerretten i Berlin for tvelyden »avs« skyld, skriver I to steder »forbausende«.

I »den første sne« står: De danske aviser. Er din egen avis da ikke dansk?; der skulde stå kongerigske.

Jeg tror, min ihærdige korrexen har båret sin frugt.

Hvorfor har I ikke fået fat på sådanne brillante stykker som Staals om danske og amerikanske landbrugsforhold. Tryk dem af, selv om det skal være efter Jessen.

Hvad er det for en læge Smidt, der har nedsat sig i Åbenrå? Fornavnet er dansk.

Idet »Flensborg avis« efter »Hejmdal« optrykker embedsskrivelserne i Bollerslevsagen, retter det, som rigtigt er, stil på »Hejmdals« oversættelse: Opdrag er blevet til opfordring, slot Brøndlund til Brøndlund slot, handlede sig til handlede, og vil de modtage til og de vil modtage (jfr. fejlen i dag: og genvalgte folketinget), ved Årø til hos Årø, altså alt hvad jeg rettede i går, ligesom de talløse tegnsætningsfejl er rettede. Jeg vil blive ved med at præke det, for det er kun til eders eget bedste, vær til det yderste omhyggelig med sproget og med korrektoren. Høffding har indstillet at anmelde bladet i »Politiken«, indtil det i formel henseende bliver mere tiltalende. Dobbelt er det nødvendigt for jer, hvis I vil have, at »Hejmdal« skal kunne sammenstilles med »Flensborg avis« i folks omdømme herovre, Jessen har et meget fint øre for, hvad der er dansk, og han har forstået at opdrage sine undergivne i denne retning. Jeg tør ikke lade Hjort og hans kone, der bægge er meget kritiske, se eders blad. Pas frem for alt på oversættelserne fra tysk; I har da ligefrem en pligt til også på dette område at kæmpe mod det tyske ved ikke i sjuskethed at lade den ene germanisme glide ind ovenpå den anden.

Nu kan I have dette til tak for velviljen at sende mig min gamle artikel.

Eders

H. V. Clausen.

Dette brev må sikkert krydse mit manuscript undervejs.

79. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

13. november 1893.

Kære Hans Peter!

Det er just ikke nogen rigtig heldig affære, du har lavet med købmand Nathan¹. Du har virkelig ikke sådan lov til at sætte folks rent private ytringer i avisen; det går ikke på nogen mulig måde an. Nathan er forresten bleven hævnnet ved den fæle germanisme, du har

begået ved oversættelsen af hans erklæring; for han har vel skrevet den på tysk, der står: iforstået med; dette udtryk hører til samme art sønderjydsdansk som opdrag; tysk einverstanden. På dansk hedder det: var med til, var enig i osv.

Historien om, at lysskæret fra Hanstholm kan ses i Norge, er sindssyg².

Det hedder:

Fritz Clausen døde i sit 44 år, men Min kære mand, Fritz Clausen, døde i hans 44 år. Ordet forslimning i »Huste-Nicht« er tysk.

Står der virkelig noget bagved den boycotting*), du truer med? For er det blot mundsvejr, gør det snarere skade end gavn³. Kan den gennemføres i Åbenrå?; i Haderslev og Sønderborg kunde den vel nok, når folk i visse retninger vilde slå af i kravene til de varer, de køber. I Haderslev køber folk deres isenkram hos v. Brincken, fordi Nommesen er sådan en dårlig købmand⁴.

Er derimod øjeblikket ikke inde til at vinde de frisindede i Nord-slesvig; særlig nu i Åbenrå tage fat på en agitation blandt dem, dvs. ikke blandt de indvandrede, som Nathan vel hører til, men blandt landets egne børn, købmand Raun, Festersen osv. Forholdene i Tyskland er dog sådanne, at de skammer sig ved dem, og af det tysk-frisindede parti må de dog indse, de intet som helst har at vente sig; det har helt kørt sig fast i negation; det gør et trist indtryk at læse »Berliner Tageblatt« i denne tid og se dets fuldstændige hjælpeløshed. Se at komme til at pleje omgang med en mand som Raun. Jeg kan forstå, at Math. Andresen ikke kan omvende dem, trods hans ven-skab med Festersen, men jeg venter mig mere af dig. Lad Andresen holde et lille gilde, hvortil de er indbudt, og tag så fat.

Din grundigste læser

H. V. Clausen.

1 I Hejmdal for 9/11 1893 meddeltes det, at 84 tyske valgmand havde sendt over-præsident Steinmann et telegram, hvori de krævede, at der ikke blev optaget flere danske optanter i tysk statsborger-skab, da dette skadede tyske interesser. Der kom på den måde flere danske væl-gere. 10. nov. meddelte Hejmdal nav-nene på de tyske valgmand fra Åbenrå,

der havde underskrevet telegrammet, og blandt disse den frisindede købmand Nathan. Dagen efter måtte bladet de-mentere, at købmand Nathan havde un-derskrevet telegrammet, og 12. nov. of-fentliggjorde man en formelig berigtigelse fra Nathan. Det var i denne berigtigelse, at udtrykket »iforstaaet« fandtes, se længere fremme i brevet.

*) Boycotting, som »Flensborg avis« skriver, er tysk.

- 2 I Hejmdal for 12/11 1893 fandtes med et dansk blad som kilde en kort notits om, at lysskæret fra Hanstholm fyr kunne ses på Kap Lindenæs.
- 3 Clausen hentyder muligvis til en bemærkning i Hejmdal om det i note 1 omtalte telegram, hvori det siges, at de tyske valgmænd ved deres optræden har bidraget til at føre kampen ind på »et

Omraade, hvor det let kan sprænge gamle Forbindelser« (Hejmdal for 10/11 1893).

- 4 I Hejmdal for 12/11 1893 fandtes en annonce i stor opsætning fra købmænd J. Nommesen, Haderslev, hvori han reklamerede for danske kakkelovne og komfurer.

80. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

20. november 1893.

Kære Hans Peter!

Nu har du i nogle dage ikke hørt fra mig, men du skal ikke tro, at jeg i dag vil overvælde jer med udsættelser. Tværtimod, hvad jeg vil rose hos din avis, er den måde, hvorpå U. J. Lornsen er bleven omtalt i den, netop i modsætning til »Flensborg avisens« maneer¹. Man kan strax mærke, at Jessen er kommet ud. Hvor er hans leder om Lornsen ikke smålig; hvor er ikke grinagtig-modbydelig hans sibbede omtale af Lornsens sygdom; der farer en moralsk gysen gennem Jessen ved at tænke på den og en anden ved at tænke på den meneed, han svor sin enevoldskonge. Det er halvt virkelig ment hos Jessen, denne gysen, og halvt er det af ondskabsfuldhed og indbildt (?) moralske menneskers lyst til at rode i snavset. Og nu anden dag dels pindehuggeri om ordet kirker og dels nye ondskabsfuldheder mod sin gamle fjende Zeska. Jessen kommer snart igen i hullet, spør jeg. Under »dagens æmner« den ene lille ondskab mod Tyskerne efter den anden, blot af drillelyst. Også lidt til radikalismen i Danmark. »Studentersamfundets« gode gerninger springes over i Staats artikler, men den sølle »Arbejderforening af 1860«, hvor der ingen arbejdere er, stikkes ind i stedet; ligeså i stykket om preussisk valgfrihed. Jeg vil anvende på dig og Jessen Julius Langes ord om Thorvaldsen og Sergel: du er stor i det store, Jessen er større i det små.

Nu veed jeg, hvor gamle Sabroe boer (hjørnet af Falkoneralleen og Nikolaivej). I torsdags fortalte en søn af landstingsmand J. C. Sørensen Kirkebjærggård ved Glostrup mig: Aftenen forud var unge Sabroe kommet til hans fader direkte fra Haderslev, vistnok med anbefaling fra Th. Sørensen-Bramdrup eller Peter Petersen-Kabdrup, som landstingsmanden kender, mens han aldrig har haft med Sabroe at gøre. Den unge Sørensen mente, at Sabroe var kommen til hans fader for gennem denne at få adgang til generalauditør Steffensen og gennem

ham atter til justitsministeren, men vidste ellers intet. Har Preusserne reklameret faderen herovre fra?

Hvad er der dog ivejen med advokat Sarauw i Flensborg?

Forleden havde I to, der skrev i bladet, under mærkerne n og r; de gjorde det godt; men i dag har I rigtignok een i bladet, der er en stor stympet til at skrive, men måske ellers er en brav mand. Hvem er N S i Sønderborg?

Jeg har nu brugt mit manuscript, men vil ikke sende det afsted, før jeg hører fra dig, om du kommer snart herover eller til Odense, så jeg kan give dig det med.

Jeg hører i dag, at du skal holde foredrag her på lørdag; skriv mig til, når du skal tale i Odense, og når du kommer hertil.

Din

H. V. Clausen.

I dag har jeg ingen »Hejmdal« modtaget, men nok »Flensborg avis«.

1 18. nov. 1893 fejrede tyskerne omkring i Sønderjylland 100-årsdagen for Uwe Jens Lornsens fødsel. Både Hejmdal og

Flensborg Avis bragte på selve årsdagen store artikler om Lornsen.

81. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

18. december 1893.

Kære Hans Peter!

Jeg kommer ned til jer i julen og har følgende for:

1) jeg vil overvære studenterkomedie i Haderslev eller Flensborg 27. eller 28. December.

2) [jeg] vil begynde et studium af byerne, nu jeg er færdig med landet. Som objekt vil jeg først vælge Åbenrå, hvor jeg har dig til støtte; men nu i julen bliver det kun en indledning, en prøve.

3) Jeg vil ud i Tinglev sogn.

4) Jeg vil over til Nørre Als, hvor forholdenes udvikling morer mig så meget.

Hertil har jeg tiden 27. December — 3. Januar. Men nu vilde jeg gerne tage med, hvad der ellers kan være af foredragsmøder, dilettantkomedie og sådant. Jeg vil derfor gerne bede dig underrette mig snarest muligt om, hvad der af den slags ting gives i den nævnte tid; landboforeningen i Åbenrå, sangforeningen i Ullerup, foredragsmøder

i Røde Kroforeningen eller på Als. Gør mig nu den tjeneste at svare snart. Endelig vilde jeg gerne have at vide, når saa Andresen skal have bryllup. Student Andersen fra i sommer tager med.

Din

H. V. Clausen.

Af gyseligheder som rinder mig ihu fra de sidste dage: etatet skal være status eller budget; rentere sig skal være forrente sig.

82. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Odense, 4. januar¹ 1894.

Kære H. P.!

Hvad er rolige penge; det hedder måske på tysk »ruhende gelder«; men på dansk er det fuldkommen umuligt at sige det; det hedder faste penge, uopsigelige penge og intet andet; få dog den hæslige plet ud, hvis avertissementet optages oftere, og husk det i fremtiden.

Lad så være med i fremtiden at fastnagle kendsgærninger; det er et af dine konstante udtryk; dit ordforråd er i det hele så ringe. Det lyder skrigende, plumpt i mine øren og passer for Tyskere, der er af grovere natur end vi; vi kan på dansk højst slå en kendsgærning fast; men gør heller ikke det for ofte.

Den skrækkelige fejl af ved for hos går igen i et avertissement; der står i et andet Jordkær (allerede Valdemars jordebog har tydelig nok Hyortekyær) og endelig i et avertissement fra Weber american machine company, halvt på tysk og halvt på engelsk. Jeg troede, der var een på kontoret, som kunde engelsk? I er uforbederlige; jeg opgir snart ævred.

Det er, alvorligt talt, Hans Peter, kedeligt med [P.] Andresen. Han har ikke den fjærneste interesse af den gærning, han nu er kommen ind i, og gør vist aldrig mer end det absolut nødvendige. Jeg var ude at spasere med ham og M. Andresen, mens jeg var dernede. Vi kom op til Galgebakken, hvor de borer efter vand til sygehuset. »Lad os gå derhen, Andresen«, sagde M. Andresen, »måske kan vi få noget at høre til brug for avisen«, men P. Andresen vilde ikke med, og vi andre gik alene derhen. Sådan er det i det små, men en avis sammen-sættes til dagligt brug af mange småting. Jeg får ikke engang indtrykket af, at han er sig bevidst at have noget ansvar overfor avisen, om den bliver god eller dårlig, ligesålidt som han har nogen glæde eller bedrøvelse deraf. Jeg er bange for, at han heller ikke vil vox

under større forhold, når et eller andet af vigtighed for den nationale sag gør, at hans kræfter særlig må anspændes. Med Lebeck er det på en anden måde; viljen er der nok, men hvor meget han magter, veed jeg ikke endnu. Megen dømmekraft eller praktisk sans har han vist ikke. Han er en meget receptiv natur, men hvormeget han kan give fra sig, må tiden vise.

Mon ikke sådanne grundige nyårsbetragtninger som »Dannevirkes« ikke falder bødre i publikums smagovre hos jer end dine kortfattede oversigter. Folk holder nok af sådan ved årsskiftet at repetere alle årets småbegivenheder. I var vel forresten afskårne fra at levere en sådan i år, fordi I ikke havde stoffet ved hånden. »Dannevirke« har en bog, hvori hver dag indføres, hvad der står i avisen. Nu vil jeg gøre dig det tilbud om at føre en sådan bog; det kan ligeså nemt ske i København som på bladets kontor; kun sommerferien vil jeg ikke garantere for. »Dannevirke« har i det hele sin styrke i den udmærkede orden, som hersker i dets redaktionslokaler. Grünwald har sin store protokol, som han alene passer, Hans Petersen har sit værelse og Mathiesen sit, og ingensteds ligger der noget og flyder, og den ene forstyrrer ikke den anden med snak eller som Andresen lokker Lebeck til dovenskab. Men det kan jo først blive anderledes hos jer, når I får andre lokaler.

Men om »Dannevirke« er der mere at melde. Jeg besøgte Mathiesen, og vi talte om forskellige ting; men det varede ikke længe, før han begyndte: »Jeg havde dog troet, at jeg havde fået en hæderligere konkurrent i H. P. H.« og så gik det løs. Først over din sjofle reklamering ind på »Dannevirkes« område, så om din politik i det hele. »Det må blive til krig imellem os inden ret længe; når H. P. H. kommer her med sine gale Ideer, må vi tage fat på ham«. Hvad H. P. H. da havde for gale ideer? Ja, der stod Mathiesen egentlig og vidste ikke hvad; jo du prækede republikanisme, når du holdt foredrag om Schweitz. Jeg sagde, det vidste jeg intet om, og var der noget, der var H. P. H. såvel som et hvert fornuftigt menneske i Danmark lige gyldigt, var det spørgsmålet republik-kongedømme undtagen for en idiot som Fr. Bajer. Men Mathiesen blev ved sit. »Ja, De kan da ingen fejl se hos H. P. H.« Jo, det kan jeg da rigtignok, sagde jeg, der er adskillige; der er f. ex. den, at H. P. H. er et altfor hurtigt hoved; han troer, at når han har beviist en sag, er den strax optaget i folk;

han gør ikke altid regning med folks træghed og dumhed.* — Vor afsked var meget formel. Men to ting er visse, at jeg sjældent har truffet et dummere menneske end Mathiesen (nu forstår jeg da, at han optager de gyselige historier om socialisterne, som ethvert andet dansk blad holder sig for god til), og at du i ham har en fjende. I denne i og for sig hæderlige mand er nu personlige og politiske motiver sådan vævet sammen imod dig, uden at han selv har nogen anelse derom, at du kan vente dig alt. Folk i Haderslev er dig ellers gunstige; de kan godt lide dig selv og din optræden som taler; men dit blad havde de ventet sig noget af.

Hvordan går det ellers bladet; jeg er spændt på at få at vide, hvorledes det har overstået kvartalsskiftet? Svar mig herpå.

En fæl logisk bommert i lederen i dag; den nordslesvigske gejstlighed (enkeltal) . . . de (flertal) er fremtrådt . . .

Nå, hvor Jessen i dag er ude igen om stemmesedlerne i Flensborg amt; man mærker forresten, at han lidt forsøger et tilbageslag. Han har fundet en ny meget sindrigt udspekuleret årsag til tilbagegangen i stemmetallet dernede².

Jeg har i dag gået og brygget to ting sammen. 1) Kasinos på mandag forestående fallit og 2) den berlinske rets afgørelse om danske skuespillere i Nordslesvig³. Hvis Kasinos skuespillere kommer til at gå ledige, og hvis en ny fortolkning eller spidsfindighed ikke vil kunne udvise dem, var så ikke øjeblikket her til at arrangere en gæstespilstourne ned til jer. Den allerbedste skuespiltid. 10 forestillinger i Haderslev, 4 i Åbenrå, 6 i Sønderborg, 4 i Flensborg, 2 i Tønder. Det er en hel måned. Svar mig på dette; for så vil jeg strax tale med A. D. Jørgensen og andre om det.

I det brev, du altså nu strax sender mig, får jeg sikkert også at høre, at mit manuscript er sendt til Flensborg. Husk, at der skal være forskellig nummerering. 1) til brug for særtrykkene 1-2-3-4 o.s.v. 2) til årbøgerne side 20, 21 o.s.v. omtrent, efter Gustavs artikel.

Din

Svaret sendes til København.

H. V. Clausen.

*) Det er nu også virkelig en fejl hos dig, der hænger sammen med dit jaskeri i det hele. Du ser bort fra hundrede (?) småting, som behersker menneskene. Er det ikke sådan, du har båret dig ad med den stakkels Andresen; du har snakket for ham: det er faktisk, det er en kendsgerning, voila tout o.s.v. Så har han givet dig sit løfte, men ikke sit hjerte, og nu sidder han og længes efter den grundtvigianske yndige myndighed på Ryslinge.

- 1 Originalen har fejltaget: april.
- 2 Clausen tænker formodentlig på Jessens store nytårsoversigt, der blev offentliggjort i Flensborg Avis for 3/1 1894.
- 3 Meddelelsen om Casinos forestående fal-lit viste sig at være forhastet. Se brev nr. 84. Med den »berlinske rets afgørel-

se« hentydes til overforvaltningsrettens kendelse i Berlin, hvorefter politimyndighederne kun kunne forbyde opførelsen af danske skuespil, når den offentlige sikkerhed og ro var truet. Se Tilbageblik II, s. 166-67.

83. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 7. Januar 1894.

Kjære Ven!

Alt paa Pletten!

1) Rolige Penge er ikke urolige Penge. Jeg har sagt før og siger igjen: Annoncer, som betales, kan vi ikke vilkaarligt ændre. Betegnelsen »rolige Penge« har aarelang Hævd i den sønderjydske Dialekt, og enhver ved, hvad det vil sige. Derimod vilde mange være i Tvivl om, hvad »faste Penge« skal sige, og uopsigelige kan ikke skrives, da de er opsigelige. Rolige Penge bliver derfor roligt staaende.

2) »Fastnagle Kjendsgjerninger«! naa Herregud Clausen — husk dog paa, at jeg skriver for mange Folk, der er af grovere Natur end Du, men jeg skal, naar det kan glæde Dig, gjerne indskrænke mig til at fastslaa herefter.

3) Jordkjer — Er det ikke Dig, der ellers saa meget som muligt følger Udtalen i Din Skrivemaade af Stedsnavne. Er det maaske ikke Dig, der til Moldts store Ærgrelse forkaster det gode gamle danske Navn Hagenbjerg (Hagens) til »Havnbjerg«, uagtet der rimeligvis aldrig har været en Havn ved Kirken eller Møllen deroppe. Det er din Praxis — her er brugt. Men husk igjen: Annoncer er Geschäft, og jeg vil hellere taale et ikke korrekt skrevet Navn, end som Jessen optage Kundgjørelserne paa Tysk (Dampskibsselskabets).

Opgiv bare ikke Ævret, det skal man aldrig gjøre. Du skal bare se, hvilket Blad det skal blive med Tiden.

Din Kritik af P. A[ndresen] og A. L[ebeck] er ret god. Jeg har ærlig talt langtfra den Nytte af dem, som jeg havde ventet. Hovedulykken er, at ingen af dem føler noget rigtigt Ansvar overfor Avisen, og de er utilgiveligt indskrænkede i flere Retninger. Forleden var jeg borte, jeg havde lige før indleveret en Artikel, nedskrevet i en Fart og der brugt Udtrykket »stemte sluttet«, om de tyske Partier. Ingen af dem havde under Korrekturen nogensinde lagt Mærke til dette Udtryk. De troede, at det var galt og bleve enige om at skrive »i Trop« i Stedet for. Og da jeg næste Dag kom hjem, stod der nok saa

nydeligt, at de forskjellige tyske Partier stemte i Trop, at de ikke fandt noget at bemærke til, at Socialdemokraterne stemte i den preussiske Landdag er en Selvfølge! Ingen af dem har praktisk Sans, og det, de har syslet mest med under deres Uddannelse, er der ikke megen Brug for ved Avisen, medens de er meget, for ikke at sige forbavsende, tynde i Papirerne i andre Retninger. P. A[ndresen] vidste ikke for et Par Dage siden, at der var en tysk Politiker, der hed Rickert! Lebeck føler sig usikker i alt, og da han har mere Selvkritik, bliver alt, hvad han skriver, holdt i svævende Udtryk. Baade i Sønderjyllands ældre og nyere Historie og i tyske Forhold er de begge meget uvidende. Jeg haaber jo, at det skal blive bedre. Men foreløbig maa jeg være allevegne, og derfor er det næsten ikke muligt andet, end at det jeg selv skriver bliver afjasket.

Hvad Du skriver om Mathiesen overrasker mig ikke, men han tager ikke saa let fat, med mindre Jessen giver ham Mod lige som i sin Tid under Amorsen-Fejden¹, da han af Naturen er ligesaa fejt, som han er stædig i andre Henseender. Det glæder mig forresten, at Du nu har lært at se Mathiesen fra en anden Side. Din Sabroeske Antipathi havde gjort Dig blind paa det ene Øje overfor Mathiesen.

Hvad »Hejmdal« angaar, har vi i Øjeblikket 1900 Holdere, altsaa 300 mindre end i Oktober Kvartal. Vi har altsaa mistet en Del, men der kommer jo endnu daglig Efterbestillinger, og Stillingen svarer i det hele til, hvad jeg havde ventet. Det vil sige et Tab af godt 200, naar først alle Efterbestillinger er komne.

Jessen er værst ved Lassen og Gustav. Iøvrigt er der ikke en eneste ny og original Tanke i hans Nyaarsbetragtninger.

Var det Dig, der sendte os Telegrammet om Kammerrettens Kjenndelse? Din Idé om Kasino synes jeg godt om. Se at faa den realiseret. Du maa henvende Dig til Theatererjer Mathiesen Haderslev. Det bliver vanskeligere for Autoriteterne at nægte dem at opføre Forestillinger end et sædvanligt Provinselskab.

Du skal snart faa første Korrektur af Manuskriptet². Saavidt jeg kunde se ved et flygtigt Gjennemsyn, er der en Del Smaatræk i de sidste Afsnit til Belysning af Hjemmetyskerne, som maa ændres af Hensyn til Presseloven. Jeg skal nu imidlertid underkaste disse Afsnit et grundigt Eftersyn.

Venlig Hilsen. Din hengivne
H. P. Hanssen.

1 H. P. Hanssen havde i 1890 skrevet en artikel om landdagsmand Lassen i Illustreret Tidende og her fremhævet hans indsats for, at de danske landdagsmænd aflagde ed på den preussiske forfatning og således kunne indtage deres sæde i landdagen. Denne artikel gav anledning til, at konsul S. Amorsen, Haderslev, angreb H. P. Hanssen, idet han kraftigt forsvarede den såkaldte protestpolitik.

Der udspandt sig herefter en langvarig avispolemik mellem Amorsen og H. P. Hanssen, dels i Dannevirke dels i Flensborg Avis, idet red. Jessen blandede sig i striden. Se herom Tilbageblik II, s. 73ff. og Mackeprang s. 186.

2 Der er formodentlig tale om manuskriptet til den i brev nr. 52 note 2 omtalte artikel om tyskhedens udbredelse i Nordslesvig.

84. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

København, 10. januar 1894.

Kære Hans Peter!

Skuespillersagen bliver der foreløbig intet af, da Kasinohistorien vist går i orden. Forøvrigt skal der også på dette område blæse en gunstig luftning for os i Berlin. I sommeren inviterede de vort kongelige teaters skuespillere til at give gæstespil i Berlin, men Emil Poulsen svarede — ikke som der skal have stået i »Dannebrog«: »Ja, hvis vi først i Nordslesvig kan tjæne os de penge, vi bliver nødt til at sætte til i Berlin«, men, som Emil Poulsen selv har fortalt A. D. Jørgensen: »Nej, kun hvis vi også må spille for vore landsmænd i Nordslesvig.«

Jeg synes ikke, det er lysteligt med de 1900 abonnenter; Januar kvartal er dog ligeså god en læsetid som oktober. 300 abonnenter er en reel indtægt i et fjærdingår af vel mindst 500 mark, og så vidner tilbagegangen dog om, at folk ikke er tilfreds med bladet. Jeg har nok lyst til at høre, hvordan tilbagegangen nærmere er fordelt: 1) Åbenrå amt, tyngdepunktet, hvor særlig Tyskerne i Løjt interesserer mig, 2) vore venner ude i Bovlundegnen, 3) Sundeved (Kampen med Jessen), 4) »Haderslev Dagblad« (Dannevirke), 5) kongeriget.

Hvad går under disse forhold [P.] Andresen egentlig hen og gifter sig på; har du ikke også været altfor sanguinsk ved opstillingen af et budget for ham; sådan som han viser sig at være, vil han f. ex. vistnok ikke kunne tjæne noget som korrespondent til kongerigske blade. Jeg går og spekulerer på en plan. Andresen kommer tilbage til kongeriget, hvor hans rette hjem er på en højskole; men han beholder sin preussiske borgerret og vil som sådan kunne gøre nytte nede hos jer som foredragsholder; vi kunde jo give ham et par 100 kr. om året til hjælp for at holde ham nærmere til ilden. Du engagerer så istedenfor Thorvald Møller.

Ham havde vi på tale ved vore foreningers bestyrelsesmøde i går, og A. D. Jørgensen vil nærmere skrive til dig om, at vi har tilstået

ham nogle hundrede kr. i år, som efter al rimelighed kan fornyes ad åre. Herved er jeg kommen til at tænke på ham; var han igrunder ikke i højeste grad en gevinst for dig, hvis du kunde angle ham. Mandens karakter kender jeg ikke, men han gør jo indtrykket af at være en fornuftig og praktisk dannet mand, han kender endel til Preusserne, han kan skrive for sig, og netop om de ting, som hverken P. A[ndresen] eller A. L[ebeck] kan tage op, han kunde måske føre regnskab, og han kunde skaffe dig abonnenter i Toftlundegnen. Han skulde have sine 400 kr. sikrede af os, 1200 mark af dig, tjæne noget som foredragsholder; om der blev tid til nogen agentur for ham, kan jeg ikke dømme; men han er vel ikke vant til at stille altfor store fordringer til livet og har vel levet tilstrækkelig længe på det uviste til ikke at sætte pris på en beskeden, men fast indtægt. Hvad mener du? Toftlund sogn er nok så godt oparbejdet, at han kunde undværes der.

Lebeck er jeg igrunder ked af det over; han hører til de mennesker, som har overordentlig vanskelig ved at komme på deres rette hyld her i livet. Jeg er også svært bange for, hvorledes han kan gerere sig i de fremmede lande; jeg ser igrunder ikke, hvorledes han på disse rejser vil kunne skaffe sig frem; hværken hvorledes han vil kunne komme sammen med kunstnere og forfattere, hvad han vist drømmer om, ikke heller, hvorledes han vil kunne erhverve sig nogen praktiske kundskaber af værdi for bladet og hans egen fremtid i Nordslesvig. Jeg synes absolut, han først må til Tyskland; der vil han alligevel bedst kunne gøre sig; og måske brænder han sine vinger således der, at lysten betages ham til yderligere udflugter til de dyrere lande, og hvor han langt mindre vil kunne bore sig ind. Der er et højst uheldigt forhold i ham mellem hans lyster, hans teoretiske ævner til at optage og hans praktiske begavelse til at give fra sig igen. Gud veed, om han bliver andet end sådan en stakkels enlig og uforstået fyr, der om dagen med besvær gennem arbejde, han ingen lyst har til og kun lidet begreb har om, tjæner sig lige netop til føden og om natten ved sin lampe lever højt i selskab med Swinburne og Shelley. Nogen selvkritik har han, netop tilstrækkelig til at gøre ham usikker på sig selv, men ikke tilstrækkelig til skarpt at stille frem hans ævners begrænsning.

Jes seer, at hans kasserede stykke fra forleden om tilplantningen er bleven optaget¹. Det stykke borde have været benyttet agitatorisk: så utroligt lidt er der blevet plantet i Slesvig; så og så storartet er

plantningen skredet frem i Nørrejylland under hedeselskabets auspicier. Der kommer af og til i bladene meddelelser om dette selskabs virksomhed; næste gang du opdager dette, så tag sammentællingen frem. Det er nu noget, som dine medarbejdere aldrig vilde finde på af sig selv; det borde dog være sådan, at alt, hvad de stødte på i litteraturen, bladene eller ude i verden, borde de kunne henføre til den sag, de tjæner, og stille det i forhold til denne.

○ P. Andresen borde skrive en række artikler om de danske højskoler og livet på disse, livligt, anekdotmæssigt som han kan fortælle. Bladet vil kunne være tjænt dermed, og skoleforeningen og sagen idet hele kunde det være til gavn.

Tag ikke stykker til »et og andet« fra »Østsjællands Folkeblad«. Det stykke om den mindste hær er så utrolig dårlig skrevet. Flere steder er der ingen mening i det, f. ex. er det officererne eller bannerne, der bliver holdt i ligevægt? Andresen skal læse de stykker han tager igennem ikke blot for at finde morskaben i dem, men også for at revidere dem sprogligt og logisk. Det er fra »Østsjællands Folkeblads« side dårligt oversat fra dårligt tysk. — Polacks avertissement: Det hedder på dansk ikke filiale men filial. Tyveri i Sørup. Sørup afgjort en trykfejl for Søderup. Det er en skam for den, der har »Fra Sønderjylland« under sig, at jeg kan sidde her i København og rette den slags ting for ham.* Vil du hilse og sige ham det. Folk ude i Søderup er vist ikke glade ved, at de ikke kan komme i avisen, når der engang hændes lidt interessant i den lille by. Sidst skete det, da Svend Estridsen døde derude. Ret det med denne vittige bemærkning!

Hvem er din korrespondent fra Slogs herred?

○ I Sønderborg torvepriser helt igennem pf. Det er vel en stående sats, som bør ændres.

Hvorfor er du så hadsk i »Jorden rundt« mod de arme fasci di lavatore (galt stavet hos dig) og socialisterne på Sicilien, så du oversætter et såkaldt privattelegram fra Rom, hvor det officiøse hele tiden skinner igennem, og som vel er sendt til et tysk blad, der har interesse af at fremstille forholdene bædre end de er.²

○ Jeg var henne hos A. D. Jørgensen i forgårs aftes, og han udtalte sig overordentligt skarpt om Ottosen. Han sagde det, som meget rig-

*). Der er i Slesvig kun det ene Sørup i Angel, og derfra får »Hejmdal« sikkert ingen originale meddelelser. Til de ting, dine unge mennesker tiltrænger, hører også et kursus i Slesvigs topografi. I Søderup er der en gårdejer Iver Mikkelsen.

tigt er, at Ottosen på et vist område er dum: han har ikke selv nogen etiske begreber, men han har ikke engang nogen intellektuel følelse af, hvad andre kalder etisk og forstår at rette sin optræden derefter. A. D. Jørgensen mærkede jeg første gang på, at han føler sig personlig krænket af Ottosen. Ottosen havde jo for et års tid siden store planer for, om at vi skulde optræde med langt større rabalder og gøre anderledes offentlig agitation, ligesom vi skulde smeltes sammen med »Danebrøg«. Konsekvensen vilde blive, at A. D. Jørgensen og Høffding så skulde ud som embedsmænd, og det fælles slesvigske styres af Nellemann, Kayser og Ottosen. Så kunde Ottosen lettere få sine ideer gennemførte, end når som nu alting selvfølgelig må gå gennem A. D. Jørgensen, og Ottosen vilde komme i nøje forbindelse med Kayser, hvoraf vilde følge sikkerhed for Ottosen som Bokkenheusers eftermand ved Efterslægten³. Ottosen lagde som altid sine miner for plumpt, og A. D. Jørgensen kan ikke tilgive ham, at han har villet skubbe ham tilside. A. D. Jørgensen sagde, at Ottosens eneste fortjænneste var den at have fået mig til at arbejde i sagen, og så — da jeg nævnede det — at han har skrevet Sønderjydernes nyeste slagsang⁴. A. D. Jørgensen siger, at Ottosen ikke vil blive skolebestyrer af Efterslægten, og det kan han nu takke sin kone [Martha, f. Johannsen] for. Til jul forærede unge Kayser i al uskyldighed sin svigermor, fru Monrad, Alavastégir [Fortællinger fra den yngre Stenalder]; den var skrevet af Gustav Johannsens datter og måtte altså være noget svært rart noget. Fru Monrad læste den og blev svært forarget; unge Kayser læste den, også forargelse; gamle Kayser læste den, yderligere forargelse. En mand, der ikke har moralsk sans eller ævne til at holde sin kone i tøjle, når hun sådan skejer ud, kan ikke blive bestyrer af en så moralsk indretning som en skole. Alle forældre vil jo sikre sig, hvem det er, de betror deres børn til. . . . Hvor så dog Ottosen er en pjalt, der ikke kan lade være at logre ad den, der spytter på ham. Endnu i går ved vort møde kunde han ikke lade være med at sidde og smigre mig; når den nye fred mellem Danmark og Tyskland skulde sluttes, måtte jeg jo sendes med til Berlin som den kyndigste osv. At han gider at sige det til mig, og at han er dum nok til at tro, det bider på en.

Nu har jeg været på koturnen, nu vender jeg mig til en mere materialistisk forretning. Du sender vel det første læg af mit manuscript til Flensborg, selvom du ikke er bleven færdig med gennemsynet af

de andre. Og så, da nu vi er så nær trykningen, kunde jeg så ikke få et yderligere forskud på 100 kr.; det er jo utvivlsomt, at afhandlingen vil komme til at fylde mindst 8 ark. Vi trænger stadig til penge; først hen på foråret bliver det godt. Herom svar ligeså hurtigt som på mit sidste brev, for hvis hurtige besvarelse du skal have ros.

Med hilsen til de to, som undertiden ærgrer os, og til din kone, som du kun har glæde af.

Din
H. V. Clausen.

Hils M. Andresen og tak ham for sidst. Hvor dog fordrejelserne i Jessens nyårsartikler alligevel ærgrer een. Fåer han ikke snart sin røffel?

- 1 I Hejmdal for 8/1 1894 var optaget en kort notits om nyplantningen i Sønderjylland. Det fremgik af de offentliggjorte tal, at der kun var plantet meget lidt i Nordslesvig. Oplysningerne blev bragt uden kommentarer af nogen art.
- 2 »Jorden rundt« var en fast rubrik i Hejmdal for udenrigske nyheder. I bladet for 8/1 1894 var optaget den citerede artikel, der handlede om de blodige hungerrevolter på Sicilien. Skildringen førtes videre i de følgende numre. Se også brev nr. 86. Det sicilianske arbejderforbund kaldtes i Hejmdal: Fassi di Lavartori.
- 3 Fr. Bokkenheuser havde fra 1856 været lærer ved Efterslægtsselskabets realskole

- og var 1893–1908 bestyrer for Efterslægtens Latin- og Realskole, Johan Ottosen knyttedes i 1885 til samme skole og var fra 1893 inspektør ved denne.
- 4 Clausen tænker på Ottosens sang: Det haver så nyligen regnet, der blev skrevet i 1890 til en fest, der arrangeredes af Sønderjydsk Samfund i København såvidt vides i Wittmacks lokale. Sangen er trykt i et lille hefte med titlen »Ti Sange«, udg. i København [u. å.], og kaldes her »De Unge«. Sangen blev derefter optrykt i et tillæg til »Den blaa Sangbog« i 1891. (Meddelt af bibliotekar Ole Jacobsen).

85. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

13. januar 1894.

Kære H. P.

Bladet nr. 9. for torsdag d. 11. har jeg hverken i går eller i dag modtaget. Send mig et exemplar.

»Husk« bliver slet ikke passet eller slet passet. En hel række foredragsmøder og auktioner er ikke optaget deri, således Poulsens foredrag i Majkro, Jessens i Bollerslev, salg af stortyskeren Haderups gård i Tved (atter en dansk gård at vinde på et udsat sted), foredragsmøde i Nybøl med Poulsen, landboforeningsmøde i Frøslev, auktion over en blakket gård i Ellum. Det ender med fortvivlelse. Hvem har nu skylden for dette. Jeg synes vedkommende skulde gå hen og hænge sig.

Man seer stadig ikke noget til Åbenrå amtsret, mens Haderslev optages, men dine unge mennesker kan vel ikke tysk nok til at gå derop.

Avertissementstrykfejl i nr. 10: Chritian Moldt, Drogfri. Tidligere averterede Weber: Åbenrå, nu i et nyt avisserment hedder det Apenrade. Promte.

I et stykke fra Nørborg står der: han slog døren i for tigreren og lod det kukkelure; det går på tiggeren og ikke på »barnet« i en foregående sætning. Logisk sjuskefejl.

Romø og Rømø imellem hinanden. Frydendal kro: Bevilligen.

Ved Smørpræmie borde det være nævnt, at Tyskerne kun har taget denne sag op efter os, der kunde skrives meget derom; nu deltager vist $\frac{1}{3}$ af vore mejerier i denne bedømmelse, og der er nylig udkommen en stor bog derom, som vist har sat Tyskerne i bevægelse. Sådant borde alt redigeres. Det er det, som gør et blad som »Verdens gang« så interessant; alt er i det rettet mod det store formål. I skal spørge ved hver artikel, stor eller lille: 1) er den fra et journalistisk standpunkt værd at optage. 2) Hvorledes forholder den sig til den store sag.

Plantur er tysk, dansk: regelmæssige ture, ture efter fartplanen. Plan alene kan ikke bruges om fartplan. Spørg dine to folk, som har været i kongeriget.

Skibsefterretninger: Semptima. Det hedder nok Hamborg marked men ikke Berlin marked, derimod Berlins. Jfr. Københavns amt men Holbæk amt.

Det er de grovere fejl i et enkelt dagligdags nummer; så har jeg ikke brudt mig om de idelige forvexlinger af adjektiver og adverbier, hvorefter hver spalte har flere eller lignende.

Din
H. V. Clausen.

86. Fru HELENE HANSEN til H. V. CLAUSEN

[17. januar 1894]

Kjære Clausen!

Jeg har sagt til Hans Peter, at det nytter ikke Lebeck rejser til England eller Tyskland, men da det ikke hjælper, skriver jeg til Dem. Når Lebeck vil være journalist, bør han først være det danske sprog mægtig, men deri er han akkurat ligeså tynd som P. Andresen. Derfor bør han rejse til Kjøbenhavn og få grundig undervisning i dansk. Lebeck har det som børnene i Avnbøl skole, der vidste vejen til Rom, men ikke til Flensborg.

Hvad hjælper det bladet, at han er fortrolig med de store digtere, når han ikke ved besked om de nærliggende ting. Det ligner Hans Peter at byde Lebeck over [?] 1500 Mark, ved et kongerigsk blad vilde han næppe nok nå op til det halve, så længe han er så lidt øvet. Hans stykker om Sicilien er det bare væv¹. Jeg tror, han mærker det selv, for han bliver meget nervøs. Men det skal han ha, han møder præcis om morgenen. Jeg er bange for, at Lebeck ikke egner sig til at være ved en avis.

Med hilsen

Helene Hanssen.

Jeg skal hilse fra Hans Peter, han har ikke tid til at svare på Deres brev, da han skal til Majkro idag [17. jan.], i morgen til besty[relsesmøde] i Skoleforeningen, i overmorgen til Vælgerforeningens bestyrelse, dernæst til Løjt². Jeg er bange, han holder det ikke ud i ti år til.

1 Om artiklerne om Sicilien se brev nr. 84 note 2.

2 På mødet i Majkro 17/1 1894, der blev ledet af H. P. Hanssen, talte frimenighedspræst L. P. Poulsen-Bovlund, og han

tog under talen til gennemle mod en række angreb fra nordslesvigske præster mod hans forvaltning af præsteembedet. Et udførligt referat af mødet findes i Heimdal for 19/1 1894.

87. H. V. CLAUSEN til fru HELENE HANSSEN

18. januar 1894.

Kære fru Hanssen!

Jeg synes nu, det er værre med P. Andresen end med Lebeck, for Lebeck har dog — hvad der også viser sig i, at han kan stå op om morgenen — en god vilje, men det er det, der fattes Andresen. De har vel hørt af Hans Peter, hvad jeg har skrevet om de to, og jeg behøver ikke at repetere det; men det mandede ud i det, at P. Andresen bør snarest mulig hjem til en højskole igen, både for bladets skyld, der ikke har fjerneste nytte af ham, og for hans egen skyld, ti han går kun i Åbenrå og samler op en frygtelig harme over tilværelsen og over Vorherre, der har villet ham så ondt ved at gøre ham til redaktør i Åbenrå. Nej, hvor han passer så herligt på en højskole, hvor alle folk er så glade ved hinanden, og hvor dagene så nemt kan gå med lidt dovenskab og lidt gemytlighed. De unge, der møder, har ikke spor af kundskab eller kritik, og for dem er det såre let at spille overlegen, ja endogså åndfuld med den smule halvfordøjede lærdom, man har opsnappet hist og her uden nogensinde at have gjort et grundigt studium af noget somhelst. Hvor lidt alvor det er med ham, viser sig, når man f. ex. engang vil ham på klingens med hans forhold til

Grundtvigs livsanskuelse. Det vil han aldrig tale om, fordi han vist aldrig har læst andet af denne sin herre og mester uden, hvad der står af sange i små rare visebøger og lignende litteratur. Trods al sin uvidenhed og overfladiskhed er han imidlertid på sin rette hylde på en højskole; han har utvivlsum megen ævne til at omgås unge mennesker og give dem lidt vækkelse. Men jeg har ikke megen medlidenhed med ham i hans nuværende stilling, for hvad vilde han på den galei, og nu efter at han er kommen derned, mærker man ikke, han bebrejder sig selv noget, derimod skæbnen alt.

Lebeck har jeg meget mere ondt af, fordi han er langt dybere anlagt end den anden, fordi han føler sine egne mangler, og fordi det vil være så vanskeligt for ham at blive til noget i verden. Det har jeg også skrevet om før. Derfor kvier jeg mig ved at lægge blot for ham, hvorledes hans stilling i grunden er, altså nu sige til ham, at en rejse til England intet udbytte vilde kunne bringe ham, og at der var langt mere nærliggende — rigtignok også langt kedeligere ting, han før skulde i lag med. Jeg har ikke rigtig forstået af Deres brev, om H. P. Hanssen ikke selv kan se det, eller om han blot ikke vil sige det til Lebeck, og heller ikke, om det er Deres mening, at jeg skal skære i Lebecks levende kød ved at forestille ham det.

Mit ideal af et redaktionspersonale dernede i baggården i Nygade ser sådan ud.

- 1) H. P. Hanssen selv.
- 2) hans kone.
- 3) Thorvald Møller.

Når De fik Dem en dygtig husholderske, kunde så De ikke tage del i redaktionen; i alfald når det yngste barn bliver lidt ældre. Se fru Hjort her i huset læser sine 36 timer på skolen hver uge, men har ganske vist også kun en 5 års dreng at passe. Jeg vilde gerne have at vide, om den plan med Thorvald Møller — De har vel fået mit brev derom — er umulig af en eller anden grund, som jeg ikke kan se. Af den grund kan den ikke være umulig, at De nu har Peter Andresen; han må da kunne skaffes afvejen. Lebeck bliver De vel derimod nødt til at beholde, nu H. P. Hanssen har lokket ham derned; han har ingen sådan udsigt til en anden stilling, som P. Andresen har, og han er nu engang draget bort fra sit dyrlægestudium. Kan eller vil Hans Peter ikke tale rent ud med P. Andresen, så vil jeg godt gøre det.

Hvor det klodsmajorkompagni J. G. Petersen, Mikkelsen og M. Andresen dog bærer sig klogt ad? Nu har de maget det så, at »Hejmdal« selv må optage Jessens reklame for ham selv i anledning af de 1200 kr.¹ Jeg kunde, hvis der overhovedet skal gøres mere i den sag, have lyst til at skrive et indlæg i »Hejmdal« for at slå igennem al Jessens kasuistik og spidsfindighed, som de andre ikke kan magte.

Jeg er også bange for, at Hans Peter slider sig selv op; han bliver mere og mere nervøs, og planerne hober sig op i hans hjærne og trænger hinanden sådan, at den ene spænder ben for den anden. Med venlig hilsen

Deres

H. V. Clausen.

¹ I anledning af en efter red. Jessens mening forkert meddelelse i Hejmdal om, at man i de truede egne langs sproggrænsen kun læser Flensborg Avis og »Det lille Blad« lod Jessen indrykke en berigtigelse i Hejmdal for 17/1 1894. I denne artikel kom han desuden udførligt ind på en af ham udkastet plan om at

anvende et beløb på 1200 mark, der var stillet til rådighed, til at udsende en dansk læsebog i mindst 2000 eksemplarer til hjemmene i de truede egne. De omtalte tre herrer »klodsmajorkompagniet«, var medlemmer af sprogforeningens bestyrelse. Gårdejer Jacob Michelsen, Kolstrup, var formand.

88. H. V. CLAUSEN til fru HELENE HANSSEN

19. januar 1894.

Kære fru Hanssen!

Ved at tænke nøjere over den historie med Lebeck, finder jeg, at vi ikke bør handle uden at tage Poulsen-Bovlund med. Han er sådan en slags åndelig formynder for Lebeck og i allefald mellemmanden mellem ham og hans familie, når det gælder om at gøre Lebecks projekter og lyster klar for den. Muligvis har De eller Hans Peter talt med ham derom, nu Poulsen har været ovre på Als, men han kommer i hvert tilfælde vel ikke så sjældent ind til Åbenrå, og så kunde forholdet bødre udvikles mundtligt for ham end skriftligt; men vil De have, at jeg skal fremsætte sagen for Poulsen i et brev, skal jeg gärne gøre det. Der er iøvrigt ikke så lang tid tilbage at drøfte sagen i, hvis Lebeck allerede 1. marts skal herover til København igen. Står Lebeck på sin udenlandsrejse, kan vi ikke godt være bekendt at nægte ham den; det var jo et af de lokkemidler, hvormed Hans Peter i November fik ham over til sig. Jeg satte mig dengang ikke ret meget mod Hans Peters ønske om at få ham strax, fordi jeg troede, han havde undersøgt hans betingelser for at blive journalist i de 14 dage, han var dernede under landdagsvalget. Jeg kan personlig på ingen måde sætte mig

mod hans udenlandsrejse, men vil stille som betingelse 1) en grundigere uddannelse i ren journalistisk retning i København. 2) at rejsen går til Tyskland og ikke til England først. Med England og Frankrig, den tid den sorg.

Men hvad skal dog Lebeck blive til, hvis han ikke kan bruges på »Hejmdals« kontor?

Jeg skrev engang noget til Hans Peter om en anvisning på »Sønderjyske årbøger« af 100 kr., men har ikke hørt noget fra ham derom.

Til den første tirsdag i februar (det bliver den 6te) må han absolut have givet mig ordentlig besked på, hvorledes det stiller sig med prisen for særtrykkene for hvert 1000 eksemplarer hæftede med omslag. Dette her må besørges, for på vort bestyrelsesmøde den dag vil det blive afgjort, hvormange særtryk der skal tages.

Deres

H. V. Clausen.

I no. 15 står i et avertissement om en hingst Oxbüll!!!!!!

89. Fru HELENE HANSEN til H. V. CLAUSEN

[januar 1894]

Kjære Clausen!

Med Peter Andresen er der ikke noget at gøre — han er for gammel og stædig til at ville lære noget. Rejsen — blir skandale. Jeg er bleven uhyre skuffet ved Lebeck. Han duer absolut ikke til at skrive om tysk politik eller europæiske forhold. Det er latterligt at tænke sig Lebeck sætte sig hen og skrive om Bismarck. Jeg har ganske vist rådet H. P. til at tage Lebeck i stedetfor Callesen hos Matzen, men jeg har aldrig ment strax. Som det nu er med korrektur, vilde det have været en uhyre skandale, hvis der var bleven begyndt på et nyt blad. Jeg har ikke vidst andet, end at Lebeck rejste til England til Marts — det syntes jeg nok var vanvittigt. Vi har ikke talt med Poulsen, og det behøves heller ikke, når L[ebeck] rejser til Kjøbenhavn. Thorvald Møller kjender jeg ikke, ham må H. P. skrive om — Peter Andresen! det må man finde sig i med sorg.

Hilsen fra Helene Hanssen.

Jeg skal hilse fra H. P., om De kan få tid fra 12—3 d. 7, da vil han være hos Wivel ved Tivoli.

Kære Hans Peter!

Jeg var igår ude hos Rosendahl på La Cours højskole for at se på, hvad Sønderjyder der var. Der var den unge Mikkelsen fra Jejsing, som gør et ret dygtigt og frejdigt indtryk, men som bl. a. vist nok kunde have godt af at blive gift, når han kom hjem for at have en bædre position overfor de mægtige Tyskere i hans by. Det er ligeså godt, han bliver i Hostrup sogn, som at han får en gård i Travsted eller andensteds. Der er fare nok på færde der. I Sollerup er i 1892 to gårde fra danske fædre gået over til tyske sønner, og i Jejsing er en dansk gård 1892 bleven helt udparcelleret. Så var der en Nissen fra Lysholm, men som var bortrejst, da jeg var derude. Hans fader i Lysholm var blakket eller $\frac{3}{4}$ tysk, hans nu i København levende broder er dansk; den broder, der har gården, er pietistisk og nærmest tysk, men kan måske blive dansk igen gennem sin kone. Farbroderen til dem er Nissen på Missionshotellet i København, som endnu ejer en gård i Lysholm; det er ham, den pietistiske ulykke i Burkal sogn stammer fra. De andre 6 elever fra Daler, Aller og Broager er mindre interessante i mine øjne.

Med Rosendahl gennemgik jeg Vinding højskoles elevprotokol; af 2100 elever, han har haft, har mellem 3 og 400 været Nordslesvigere. Jeg noterede mig de fremmeligste iblandt dem, som jeg ikke på anden måde kender. Jeg giver dig dem at skrive til i dit exemplar af tilidsmandslisten.

Hans Vogt, Broballe, ualmindelig flink.

Jørgen Hansen, Asserballeskov.

Laurids Jepsen, Havnbjærg.

Jørgen Petersens sønner, Varnæs.

Markus Asmussen, søn af Jes Asmussen, Kværs sogn.

Andreas Petersen, Brunsmade, Kliplev sogn.

Ludvig Bang, Tralskov, Kiding.

Hans Jørgen Bolbro, Kværs.

Peter Hansen, søn af kådner H. P. Hansen, Felsted, ualmindelig flink.

Georg Voltelen, Vejebak.

Peter Clausen, Frøslev.

Jørgen Petersen, Frøslev.

J. Jacobsens datter, Årslev, ualmindelig flink.

Hans Ebsen Hansen, Kasø, meget flink.
Duuses sønner, Barsmark, ualmindelig flinke.
Hemmert, Fladsten, Løjt.
Chr. Møllers søn Mads, Korup, tegner godt.
Jes Chr. Lorenzen, Søvang, meget flink.
Larsens sønner, Jar[p]lund, ualmindelig flinke.
Chr. Nissen Dirksen, søn af husmand D., Ravsted.
Sørensens datter, Daler, ualmindelig begavet.
Jørgen Gammelgård, Bevtoft.

Hans Petersen, Hovst Bægge ualmindelig dygtige. De to bør rege-
Martin Simonsen, Flovt re Haderslev Næs!! Simonsen har jeg også
andensteds hørt omtale som fremragende.

Peter Jakobsgaard, Styding.
Johannes Bramsen, Fjelstrup, meget flink.
Chr. Martensen, Årø, meget flink.
Hans Kærs søn, Hyrup, meget flink.

Jeg har fået en ansøgning fra Kjerstine Gram, Fol, med påtegning af dyrlæge Gram, hendes farbroder, og Skrumsager. Hun samler børn i Fol til håndgærning osv. Hvad er der at sige om hende? Hvis vi ikke understøtter hende, vil hun gå til »S. S.« Det lå da naturligere først at gå til »S. S.« Jeg er bange for, at Skrumsager belaster dens konto for meget med folk fra Frøshered, og at han nu derfor går til os.

Venlig hilsen til familierne og til Lebeck.

Din
H. V. Clausen.

91. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 2. marts 1894.

Kære Hans Peter!

Du har vel længe været forberedt på at skulle miste din moder; da jeg så hende sidste pinse, hvor var hun da ikke faldet af, så kraftig som jeg tidligere har seet hende. Det kan vel næsten være en lettelse, at hun er gået bort, fremfor at se hendes affældighed stadig skride frem¹.

Jeg veed ikke, om I tilstrækkelig har lagt mærke til, hvorledes Richter åler Jepsen og hans fæller; det borde der gøres noget ud af, og derfor sender jeg her et udklip af »Berliner Tageblatt«².

Du har klaget til A. D. Jørgensen over et stykke af mit manuskript; jeg synes, du kunde ligeså godt være gået til mig selv³. Jeg vil ikke gøre gengæld, men strax underrette dig om, at jeg i dag har fået en korrektur, hvori de to stykker står 1) Alsingerne osv. er for øjeblikket foregangsmændene osv., og 2) Paradoxalt lyder det måske osv.

Det sidste har jeg i korrekturen helt strøget; det første har jeg givet A. D. Jørgensen en ændring til, som jeg håber, han har sendt dig, og som du må se at få indført, hvis det ikke går an at lade det stå, som det står.

Vi har sendt Hans Petersen 100 kr. til hjælp til hans bøde og omkostninger; skal vi give ham mere?⁴ Jeg synes Bjørnshauge borde give noget, og vidnerne godtgøre ham endel af, hvad han har måttet udrede til dem.

Jeg har ikke set noget til Lebeck endnu? Er han rejst? Han vil da ikke til England? Vi kan da vel få ham overtalt til foreløbig at nøjes med Tyskland.

Din
H. V. Clausen.

I dag her jeg talt med Laust Arnum og Thomsen-Rost. De siger, at Hans Petersen drikker værre end nogensinde?

1 H. P. Hanssens moder fru Anna Maria Hanssen, f. Andresen, døde 26. febr. 1894. Se Hejmdal for 28/2.

2 I marts 1894 behandlede den tyske rigsdag forslaget om en tysk-russisk handelstraktat. Den tyske rigsdagsmand Jepsen, der var valgt i Flensborg, bl. a. med stemmer fra det tyske frisindede parti, synes at have indtaget en ret valen holdning over for traktaten, og han modtog i den anledning forskellige kraftige hestillinger fra erhvervskredse i Flensborg og fra det frisindede partis Flensborg afdeling om at stemme for traktaten. Se

bl. a. Hejmdal for 27. og 28. februar 1894. Det i brevet omtalte udklip fra Berliner Tageblatt er ikke påtruffet.

3 Der er formodentlig tale om manuskriptet til Clausens store afhandling om tyskheden i Nordslesvig.

4 Journalist H. Petersen i Haderslev var ved bisidderetten i Toftlund blevet idømt en bøde på 100 mark for under en dyrskuetale i Toftlund 29. juni 1893 at have fornærmet en preussisk gendarm. Landretten i Flensborg stadfæstede dommen 19. jan. 1894. Se Flensborg Avis for 5/1 1895.

92. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

6. marts 1894.

Kære Hans Peter!

Forleden dag fik jeg anden korrektur på andet ark uden i forvejen at have fået anden korrektur af første ark. Ved tilbagesendelsen af korrekturen bad jeg indstændig om første ark, men har i dag fået følgende svar på et brevkært: »Anden korrektur har vi sendt til H. P. Hanssen, fra ham er den returneret, og er dette ark allerede trykt.«

Jeg synes dette her er frækt, ikke at give mig mere end een korrektur af en så vanskelig sats, hvor de mange tal fordrede stor påpasselighed. Særlig er det frækt af dem, da du jo efter aftale med mig havde bedt dem om at vente med at trykke, til tre ark var sat. Det kan også umuligt være dig, som har anmodet dem om at sende anden korrektur til dig; du veed jo selv bedst, at du vilde være den sidste, jeg vilde betro at læse korrektur. Noget andet er, at du selvfølgelig får et aftryk for politisk og personlig som redaktør at kunne bære ansvaret; atter andet, at du får et aftryk for som ven af mig og af interesse for indholdet i fornøden fald at kunne give mig vink.

Jeg begriber slet ikke sagen fra bogtrykkernes side; ved korrekture med mange tal — jeg veed det fra de Fjordske forsøgsberetninger — udsendes en halv snes korrekture eller så, og på den geografi, vi laver, får vi først en smudskorrektur, så korrekture til at rette stil i og endelig korrekture for de almindelige sætterfejls skyld.

Bogtrykkeren har i dag samtidig sendt mig et renytryk, og jeg har så uden at have haft første korrektur tilbagesendt, besværligt og med tidsspilde gennemgået arket. Heldigvis har jeg kun fundet to talfejl, hvoraf den ene meget grov: 2 for 21. Langt værre er det, at der er kommet til at stå et meningsløst stykke midt på side 37: stykket »Disse tal viser« til »omtrent er ophørt.« Jeg har med beråd hu opsat at rette det, indtil jeg fik anden korrektur med tallene i orden, for ikke at gøre første korrektur altfor broget. Nu svarer stykket som forklaring slet ikke til tallene ovenfor. Jeg kunde ikke i julen nede hos dig rette manuscriptet, fordi jeg ikke havde mit hele talmateriale ved hånden, så jeg i det kunde tilføje de rettelser, jeg på min rejse havde gjort.

Jeg må nu forandre, at bogtrykkerne på egen bekostning lader sætte igen og omtrykke siderne 37 og 38 og sørger for, at de bliver ordentlig indhæftede i stedet for de kasserede. Hvad der skal stå i stedet for det meningsløse stykke (10 linjer) følger her indlagt på en lap.

Jeg må endvidere på det indstændigste bede dig omgående at indskærpe bogtrykkerne, at de ikke trykker noget, før jeg har skrevet må trykkes på det. Således sker det i ordentlige trykkerier; endvidere at de ved særtrykkene giver et eget titelblad, som korrigeres af mig, og at de tilføjer egen paginering af særtrykkene, hvis de ikke — som jeg har skrevet til dem — ved særtrykkene har brækket pagineringen ud og erstattet den med en ny, begyndende fra 1, 2, 3 osv.

Før jeg har fået svar på dette, rører jeg mig ikke med korrekture, som mulig kommer; jeg vil ikke lade mig holde for nar af disse bogtrykkere. Svaret må derfor være omgående. I hast og harme.

Din
H. V. Clausen.

93. H. V. CLAUSEN til fru HELENE HANSSEN 7. marts 1894.

Kære fru Hanssen!

Jeg håber ikke, De har korrigeret de tre steder, De gjorde mig opmærksom på. Stillestand er ikke det samme som stilstand. Hvad det kan hedde andet end Alsens veed jeg ikke. Hvad De har gjort stadsmand til, har jeg ikke kunnet læse. Bogstavkorrektur har jeg sikkert aldrig bedt Hans Peter tage sig af.

Jeg sendte i går et brev til H. P., som jeg er bange for, ikke er kommet ham i hænde, da jeg i dag i avisen ser, at han mulig allerede er rejst til Berlin. Det er mig om at gøre, at han hurtigst muligt får det, og at han hurtigst muligt udfører, hvad det omhandler.

Lebeck har jeg ikke seet endnu. Med venlig hilsen

Deres
H. V. Clausen.

94. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN 7. marts 1894.

Kære Hans Peter!

Skønt jeg er gal på dig, fordi jeg har dig mistænkt for at være årsag til den ærgrelse, jeg har haft af korrekturen, skal det ikke hindre mig i, strax jeg har seet domsudfaldet i »National Tidende« for i aften, at lykønske dig til den sejr, du igen har vundet¹. Det er dog den vigtigste og smukkeste af dem alle. Jessen holdt foredrag her i lørdags, hvor Kruse direkte opfordrede ham til at tale om sine store og gode gærninger; blandt dem nævnede da Jessen, at »Flensborg avis« havde tvunget postautoriteterne til at tage mod avispakker med danske stednavne (apropos, hvorfor sætter I så tyske på); avispakker, hvis påskrift ikke sees af andre end aviskontoret, Flensborg posthus og det posthus, hvortil sendelsen går. Hvor blegner han dog ikke, hvor bliver han smålig og ynkelig ved siden af dig. Dette her må da i højeste grad styrke din anseelse i Nordslesvig og også yderligere indgive Preusserne respekt for dig. Bare du nu forstod at gøre reklame med det. I alfald må du holde foredrag derom på vort forårsmøde.

På tirsdag holder vi bestyrelsesmøde; send regningen for din Berlinrejse ind inden den tid, så får du den strax betalt. Du borde have mere end det. Du får vel en laurbærkrans af unge piger, når du kommer tilbage til Åbenrå som sejrherre.

Men ligegodt er det ærgerligt med den korrektur. Gør nu skyndsomst, hvad jeg har bedt dig om.

Din
H. V. Clausen.

1 Vandrelærer Kasper Jensen havde indgivet klage til overforvaltningsretten i Berlin, fordi regeringspræsidenten i Slesvig-Holsten havde forbudt dansksindede forældre at engagere vandrelærere til at

undervise deres børn. Forvaltningsretten omstødte regeringspræsidentens kendelse. H. P. Hanssen havde ført sagen for Kasper Jensen. Se Nationaltidende Aften for 7/3 1894.

95. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 9. Marts 1894.¹

Kjære Clausen!

Først igaar Aftes kom jeg hjem fra Berlin—Kolding — hvor »S. S.« holdt Møde igaar —og modtog Dine Breve. Jeg har ikke vidst bedre, end at det var 3die Korrektur, jeg modtog fra Thillerup, og ladet den gaa i Trykken i den Mening. Jeg indestaar for, at Tallene var i Overensstemmelse med Manuskriptet. Naar Trykkeriet har sendt mig 2. Korrektur, saa ligger det formodentlig i, at man var bange for og saa vidt muligt vil undgaa Dine Korrekture, fordi Du tager Dig altfor store Friheder til Rettelser og derved behandler Sætterne hensynsløst. Det er ikke tilladt paa denne Maade stadig at foretage Forandringer i Manuskripterne og øge Sætternes Arbejde i en saadan Grad, at de faar flere Timers Ekstraarbejde i Tilgift til deres sædvanlige Dagsarbejde. Korrekturen skal Sætterne ellers udføre gratis, men de vægrer sig ved at gjøre dette for Dig og forlanger ekstra Tiltæg, naar de sætter Dine Manuskripter. Du bør ikke foretage saa mange indgribende Ændringer. Hvad nu Fremtiden angaar, da skal Du selvfølgelig faa de ønskede to Korrekture, og vi maa jo ogsaa se at faa de to Sider omtrykte, men det vil blive et meget vidtløftigt og besværligt Arbejde, og vi kan ikke lade det ske paa Trykkeriets, men kun paa Udgivernes Bekostning. Bogtrykkerne siger ogsaa, at de vil ikke holdes for Nar af Dig ved først at skulle sætte hele Talrækker og derefter spytte paa deres eget Arbejde, ødelægge det og gjøre det om igjen. De har ogsaa Æresfølelse og Respekt for deres eget Arbejde »disse Bogtrykkere«, om de end kan synes at være rene Plebejer i en Akademikers Øjne. Naa det var jo Svar paa Tiltale.

Den af A. D. Jørgensen tilsendte Ændring af Dit Stykke [?] finder jeg god og tilfredsstillende, men jeg havde ventet, at Du selv havde foretaget Ændringerne. Nu staar vi der med 3die Korrektur og skal atter have store Ændringer, paa den Maade kan vi ikke faa nogen Bogtrykker til fremtidigt at paatage sig Arbejdet. Hvad Hans Petersen angaar, finder jeg 100 kr. tilstrækkeligt. Det er den oprindelige ved Uforsigtighed paadragne Mulkt, og Sagen var for daarlig til at lade gaa videre. Man skal med Understøttelse i saadanne Tilfælde efter min Mening holde Grænsen og vogte sig vel for at sætte Præmier paa Retssager.

Lebeck kommer først til Kjøbenhavn efter Paaske og bliver saa der foreløbig. Dit Tilbud om at gennemgaa Sønderjylland topografisk-historisk (fra 1830) — politisk og personalhistorisk m. m. med ham, modtages med Tak. Han har gjort gode Fremskridt i den senere Tid og P. Andresen ogsaa. Det skal nok komme til at gaa. Men man vil i Kongeriget have alt paa en Gang og ikke unde os Tid til Udvikling og Dygtiggjørelse. Vi skal nu straks staa Maal med »Flensborg Avis«, uagtet dens Personale har arbejdet i en halv Snes Aar og derfor har betydelig Rutine, mens vort Personale er helt uøvet. Men det skal nok gaa med Tiden.

Ja, ellers intet videre at bemærke denne Gang. Jeg skal straks skrive til Møller og faa det andet ordnet. Venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

NB. Du skriver Avnbølgaard solgt af en Dansk til en Holstener, urigtigt; skal være til (Matthias Petersen) Hjemmetysker og så Holstener.

1 Originalen har fejlagtig 1893, skal være 1894.

96. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Odense, 26. marts 1894.

Kære Hans Peter!

Da jeg til en vis grad føler mig solidarisk med Sundevedboerne, skammer jeg mig i en frygtelig grad over det gårdsalg, som har fundet sted i Snogbæk, lige op ad Nørremølle¹. Når undtages proprietærene på Bøjskov og Avnbølgård, har de 4 nordlige sogne på Sundeved hidtil ikke haft andre indvandrede tyske gårdmænd end Weber ved Sønderborg bro. Jeg kan ikke lade være at mindes verset: »Viben vil værge

osv.« Kunde det ikke have været ugjort? Kunde Peter Andresens broder ikke lige så godt have købt den gård som Korffs i Rinckenæs, hvormed det nok har lange udsigter; i det mindste har det været profeteret i år og dag uden endnu at være bleven til noget. Nu er forresten også en mindre gård i Rinckenæs til salg, som en dansk mand har i kommission.

Jo mere man lærer sønderjyske forhold at kende, des mere får man at se, hvormeget der endnu sker planløst dernede, trods det store og udmærkede arbejde, der er gjort i de sidste år. Der er to ting, som absolut må foretages, en regulering af udbud og købelyst*) og en simplificering af sparekasse- og bankforholdene. I må — helst i hvert sogn — få en pålidelig mand, der holder jer à jour med folk, der vil købe og sælge, og som havde til pligt så vidt muligt at dirigere kommissioner til et kontor, der borde oprettes i Åbenrå. Når Tyskerne har kunnet danne en ansiedelingsverein, må I da også kunne gøre det, selv om I ikke sidder inde med den officielle kundskab gennem panteprotokoller og deslige.

Når man så seer, at der i Fyns stift med 260.000 indbyggere kun er en halv snes ordentlige sparekasser med 70 Millioner indskud, behøvede så de 130.000 dansksindede Sønderjyder (så mange er der omtrent) mere end det halve antal af dette. Langeland med 20.000 indbyggere har een sparekasse, hvori der indeståer 6 Mill kr., Sønderborg amt med 30.000 har 8 sparekasser med 10 Mill mark. Fyns Stifts sparekasse i Odense forstår fortræffeligt at manøvrere med 35 Mill. kr. eller det halve af alt sparekasseindskud i stiftet. Københavns sparekasse administrerer 90 Mill., Bikuben 30—40, den sælandske bondestands sparekasse 15—20. Denne sidste var vist i det hele et mønster til efterligning; den har haft sin væsentlige del i at give de sælandske bønder selvbevidsthed og økonomisk uafhængighed. Den har sit net af tillidsmænd omkring i landet; gennem denne institution kan alle små lokale ærgerrigheder, der i Sønderjylland sidder hver med sin sognesparekasse, tilfredsstilles. Det samme kan I jo gøre ved jeres ærgerrigheder, og herregud, lad der blot til en begyndelse komme en Muusmann i spidsen for den sønderjyske bondestands spa-

*) Jeg ærgrer mig over, at de sønderjyske aviser optager meddelelse om hvert køb, en kommissionær Rosen i Vamdrup får i stand hinsides grænsen for Sønderjyder. Det er jo kun reklamering for ham, men anvisning for Sønderjyderne til at vandre ud.

rekasse ligesom i spidsen for landboforeningernes sammenslutning, han kan vel skubbes til side ad åre. Vilde en sparekassesammenslutning ikke spare meget i retning af administration og i visse tilfælde vove sig yderligere ud overfor nationale opgaver, f. ex. ved at låne penge på billige vilkår i truede egne, når et muligt tab havde et bædre fundament i ryggen.

Og så har jeg tiltænkt dig posten som oversparekassedirektør; jeg synes den må ligge udmærket for dine ævner, i alfald langt bædre end det daglige søgen stof og læsen korrektur på den sølle avis. Fordi du fik denne bestilling, behøvede du dog ikke at opgive dit ejendomsforhold til avisen og din ret til at lede dens politik. Og hvor økonomisk betrygget kunde du ikke blive i din nye stilling, og den vilde sikkert ikke tage dig mere tid, end at du langt bædre end som redaktør vilde kunne være lederen af al national agitation.

Jeg har fået en ansøgning om et bidrag af 100 kr. til en broderdatter af dyrlæge Gram; hun holder håndgærningsskole i Fol. »S S« har i år resolut afslået alle andragender fra Røddingegnen, rimeligvis fordi Skrumsager har gjort dem ked af det ved sit overhæng, og nu kommer de til os. Skal vi give hende det? Med venlig hilsen

din

H. V. Clausen.

1 I Hejmdal for 27/3 1894 meddeltes det, at enkefru Petersen havde solgt gården

Raahave i Snogbæk for 54.000 mark til C. Gæthje fra Nørrebrarup.

97. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

10. april 1894.

Kære Hans Peter!

Jeg har i går af Lebeck fået en mundtlig besked om, at der er foretaget de nødvendige ændringer i »Sønderjydske Årbøger«, men ikke i særtrykkene. Jeg forstår ikke denne besked og forlanger at få skriftlig og udførlig underretning og det strax. Jeg er i min gode ret til idetmindste at få svar; og jeg er ligeledes i min ret, når jeg kræver et blad omtrykt, fordi jeg kun har seet een korrektur før trykning, trods det jeg havde løfte om, at satsen til tre ark måtte blive stående. Jeg vil ikke for dit jaskeris skyld udsætte mig for, hvad Tyskere og også andre kan finde på af kritik i den anledning; det vil i høj grad berøre troen til mit arbejdes pålidelighed. Endelig forsikrede du mig sidst, vi taltes ved, at det var en let sag at få det gjort.

Din

H. V. Clausen.

Kjære Clausen!

Jeg vil gjengjælde Ondt med Godt, som det sømmer sig for en rolig og besindig Mand og derfor trods de Grovheder og Uforskammetheder, som Dit sidste Brev var saa rigt paa, unde Dig den Glæde, som hoslagte Brev fra min Broder angaaende Salget af Raahave i Snogbæk vil forvolde Dig. Nyd den af fuldt Hjærte og bliv i godt Humør.

Hvad Lebeck skulde sige Dig var: Det Stykke, der handler om mig og andre gode Mænd, som Du elsker, vil jeg lade blive staaende uforandret i Særtrykkene, som jeg ikke bærer noget Ansvar for, og kun ændre i Aarbøgerne. Jeg antager, at Du ikke har noget derimod. De andre Ændringer foretages som aftalt. Iøvrigt kun den korte fyndige Bemærkning, at Jaskeriet angaaende den Sag skyldes Dig. Hvis Du »jaskede« lidt mindre, var Trykkeriet ikke saa bange for Dine Korrekture, at de søgte at undgaa dem ved at ty til mig.

Vær du glad ved, at Du har at gjøre med en fornuftig Mand, som ikke lader sig fornærme. Vi venter Dig her i Pintse. Den 26. April skal jeg for Retten her i Aabenraa ang. Herredsfogden i Nørborg¹.

Ellers alt vel. Vil Du med til Finland sidst i Maj, 14 Dages Tur?

Din hengivne

H. P. Hansen.

¹ 27. juni 1894 blev H. P. Hansen ved bisidderretten i Nordborg idømt en bøde på 100 mark for fornærmelser mod flækkeforstander Klinker i Nordborg. Sagen

appelleredes til landretten i Flensborg, som 10. aug. 1894 frifandt H. P. Hansen. Se Flensborg Avis for 5/1 1895.

Kære Hans Peter!

Jeg kommer til Åbenrå pinsedag og vil opsætte det meget, jeg har at tale med dig om, indtil da. Dine rettelser af politiske eller private grunde finder jeg mig selvfølgelig i; på dette område har du retten og magten, og ingen er villigere til at bøje sig end jeg. Jeg har blot rettet et eneste ord, som der intetsomhelst kan være fra din side at udsætte på. I steden for som du vil: Præsternes sløve og vakkende optræden har jeg skrevet: præsternes vage og vakkende optræden. Det ord volder ingen proces.

Derefter har jeg sendt korrekturen til Flensborg. Du troer ikke, det er muligt, afhandlingen nu kan blive færdigtrykt og hæftet således, at jeg kan få den at se i pinsen. Jeg vilde gerne, mens jeg er dernede, udsende endel eksemplarer, og også gerne have nogle til vort møde herovre d. 19—20. Mag det således, at det kan ske.

Om mødet har A. D. Jørgensen skrevet til dig.

Til Finland kan jeg selvfølgelig ikke rejse i den travle examenstid. Din kone kommer vel med herover.

Din hengivne
H. V. Clausen.

100. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

25. maj 1894.

Kære Hans Peter!

Indlagt to kært fra A. D. Jørgensen til brug i Prag. Dworski er arkivar ved nationalarkivet, ikke at forveksle med rigsarkivet. Det er den eneste, A. D. Jørgensen egentlig kender i Prag, og vi har forgæves spekuleret på, hvilke andre danske der er kendt i Bøhmen. God fornøjelse og gid du må lære rigtig meget, som kan være sagen og agitationen til gavn. Jeg har fået 150 kr. for afhandlingen; men har c. 80 til gode. Kan jeg ikke snarest mulig få en anvisning på dem?

Med hensyn til din 2arks bog, så husk først og fremmest på, at den skal tjæne til grundlag for undervisning af børn¹. Derfor ikke for meget statistik og deslige, men fortælling og fortællinger (anekdoter). På dette er dine tidligere piecer egentlig ikke anlagte, og er derfor ikke egnede til at optages direkte i den nye.

Side 15 i »Har vi tid« er anekdoten om en lille dreng, du traf². Det er efter min mening det eneste i denne piece, der ligefrem kan overføres.

Bogen borde som indledning i grunden have en geografisk skildring, og dertil egner din »Sønderjylland« (land og folk) sig ikke dårlig³. Side 1—11 noget forkortet.

Din studentsamfunds piece opdager jeg, at jeg ikke har; når jeg får den købt, skal jeg give dig besked om den.

Fra min egen nye piece er der måske en eller anden andekdote, som kunde tages, om hjemmetyskernes tysk eller lignende; måske også af skildringen af tiden før 1864⁴.

Gud veed, om ikke M. Andresen i grunden bedre kunde skrive denne bog; han kender både lærere og børn, hvordan de skal tages,

mens du slet ingen erfaringer har i pædagogisk retning. Lad det nu ikke blive altfor meget et hastværksarbejde. Lad mig se dit manuskript; imod det vil jeg meget bædre end nu komme med indvendinger og foreslå tilføjelser.

Jeg synes, der er en ting til, jeg skulde udrette for dig, men det er mig umuligt at komme derpå.

Din
H. V. Clausen.

1 Der tænkes formodentlig på pjecen: Sønderjylland 1864-95, der blev trykt som manuskript i Helsingør i 1895.

2 I 1892 havde H. P. Hanssen udgivet pjecen: Fra Sønderjylland I. Har vi tid

at vente. Pjecen blev trykt i Odense.

3 Se brev nr. 31 note 2.

4 Clausen tænker på sin store afhandling om tyskheden i Nordlesvig, der også spredtes som særtryk.

101. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

1. juni 1894.

Kære Hans Peter!

Jeg har nu fået fat på dit småskrift og sender dig indlagt mit resultat af at have gennemgået det¹.

Fra Lebeck og mig selv en lykønskning til sejren for Rigsretten². Han kan se dig sidde og hoppe i din stol, da du fik resultatet. Det må skam styrke din anseelse dernede, ligesom hvad du fik ud af mødet i Bov³. Hvor din store koldblodighed har været dig til hjælp. Jeg tænker mig Jessen i den situation.

Jeg synes også i og for sig, at det gik godt på mødet i Bov. Det var en fremgang mod sidst. Når nu nogle tyskere er ifalden en bøde, og I holder det tredje møde, bliver de borte, og nogle danskere fra sognet møder understøttet af folkene fra Bylderup; ved et fjerde møde kan så Burkalfolkene stå på egne ben. Det interesserer mig at vide, hvilke Danskere der var mødt, men det hører jo til den slags ting, man ikke kan få besked fra dig om, ligesom det er umuligt at få dig fravristet de c. 80 kr., skønt du dog måtte kunne tænke, at jeg mulig kunde have brug for dem.

Nu gode ønsker for skuespilturnéen⁴.

Din
H. V. Clausen.

Amtsforstander Lorenzens søn interesserer mig⁵; han spekulerer over sagen, og jeg har fået det indtryk, at hans spørgsmål var alvorligt meent.

- 1 Der tænkes formodentlig på H. P. Hanssens pjeces: Sønderjyderne under Fremmedherredømmet 1864-88. Se brev nr. 100 og brev nr. 9 note 6.
- 2 Rigsretten i Leipzig stadfæstede en af landretten i Flensborg afsagt frifindelsesdom over H. P. Hanssen. Han var blevet anklaget for at have fremsat fornærmelige udtalelser om amtsforstander P. Kjer i Sønderborg. Se Hejmdal for 30/5 1894.
- 3 Der hentydes til et møde i Bov, der havde fundet sted søndag d. 27. maj 1895. Ved mødet, der havde en kirkelig

- karakter, blev der talt af Thade Petersen og Kasper Jensen. H. P. Hanssen var anmodet om at komme til stede, da man ventede, at tysksindede beboere ville forstyrre mødet. Det lykkedes H. P. Hanssen som mødeleder så nogen lunde at gennemføre mødet trods mange tyske afbrydelser. Se Hejmdal for 28/5 1894. Mødet er desuden omtalt i Tilbageblik II, s. 93-95.
- 4 Der sigtes til en planlagt turné af skuespillere fra Det kgl. Teater. Se herom videre i brev nr. 102.
 - 5 Se brev nr. 102 note 1.

102. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

11. juni 1894.

Kære Hans Peter!

Det går jo udmærket med »den unge mand«¹. Han har vel nok en smule forfængelighed og er bleven meget smigret ved at have været i avisen; dette har fristet ham til selv at optræde i denne med et indlæg, som en af os også kunde have lavet, da vi var 20 år, sådan hænger han sig i det historiske og argumenterer ud af sin smule skolelærdom. Har han ikke andet til forsvar for sine anskuelser, må han jo let kunne fås til at overgive sig. Det er imidlertid ikke sikkert, for mennesker går nu ikke ofte efter logikken, men der kommer personlige momenter til som stædighed, mangel på vilje til at ville erkende osv. I den unge alder er man dog mindre stivnet og har lettere ved at blive omvendt. »Wir wollen's abwarten«, som de tyske aviser skriver, når de ikke tør udtale sig bestemt.

Dit svar til ham er udmærket og går lige løs på sagens kerne. Nu har han givet dig en finger, få nu fat i hele manden, når du besøger ham. Brug nu over for ham en af dine store egenskaber, der ikke så let kan komme frem i en avis, din elskværdighed. Hans Michelsen fra Jejsing siger, at han er et dygtigt og alvorligt menneske; hans fader er også en meget anset mand. Jeg havde stor lyst til at være med; jeg har imidlertid måttet nøjes med at sende ham A. D. Jørgensens 40 Fortællinger, Ottosens Nordens historie, og de piecer, vi har udgivet af A. D. Jørgensen, Ottosen og dig selv. Lebeck, som interesserer sig voldsomt for ham, tager dem med, nu han rejser i morgen.

Nu er Lebeck bleven fuldkommen i henseende til kundskab til Nordslesvig, blot han ikke glemmer den, inden han får praktisk anvendelse for den. Han veed vist bedre end du, at Søderup ikke er naboby til Vrågård, Burkal, men ligger 2¹/₂ mil derfra.

Blot en ting i dit åbne gensvar holder ikke stik; det er den første sætning, at du har aftrykt den unge mands artikel i dansk oversættelse. Det har du ikke, men i en slags kragemål eller pluddervælsk: Her er en lille blomstersamling:

Ligesom også bekendtgjort i det store blad stillede jeg (Wie auch in d. st. bl. bekannt gemacht worden ist, richtete ich).

Pladsen til en forhandling (der ort zur verhandlung) skal være stedet til osv.; noksom (zur genüge), dansk: heltud, fyldestgørende eller lignende.

Mandsstammen af Kong Chr., dansk Kong Chr.'s mandsstamme. Indbyggerne skal pålægges skatter (den einwohnern (dativ)), dansk: Ingen skatter skal pålægges indbyggerne. Jfr. eders sædvanlige: markedet var tilført.

De konger, der nedstammede fra mandssiden af de til det oldenborgske hus henhørende i Danmark regerende konger. Nydelig sætning. Det hedder ikke der fra mandssiden: men: der på mandssiden (aus dem mannesstamme).

Retten stod ved siden af den interesse (den interesse stand das recht zur seite). Kan kun siges på tysk.

Endnu efter længst forløben regeringsudøvelse bliver denne. Hvilken denne? Dansk: Den dag i dag, efter at så mange år er gået, siden den danske regering herskede i landet, bliver denne. Her ligger skylden imidlertid i Lorenzens tysk: Noch nach längst verflossener regierungsausübung wird diese; ti gennem denne, dansk: af denne; fastsætte skatter, dansk: påbyde; ordet forfordeling findes kun i dårligt bibel- og katekismussprog; ordet civilforvaltning tysk. Sprogkvælerier: Den sødest duftende blomst af dem alle. Sprachquälereien.

Landsdatter tysk, dansk: datteren af vort land; meget andet mere: dansk: Endnu meget mere; da der kun står mig en indskrænket plads til disposition (da mir aber nur ein beschränkter raum zur verfügung steht). Dansk: Da jeg kun kan råde over en indskrænket plads.

Anbefaler jeg mig Dem. Dansk: anbefaler jeg mig til Dem.

Disse to foregående sider til velvillig overvejelse for Peter Andersen, der jo dog læser Callesens oversættelser igennem, før de går i trykken.

Skuespilturénéen gik da så i vasken². I en artikel i dag (mandag) i »Nationaltidendes« morgenavis synes jeg at kunne kende A. D. Jørgensens hånd. Jeg er ikke glad ved, at det gik således. Jeg synes den

glæde, Sønderjyderne kunde få i 8 dage ved at høre deres modersmål i sin ædlest form fra scenen, er mere værd end det mulig er øjeblik at kunne forskaffe sig det dannede Europas opmærksomhed og sympati. Men nu da man ikke kan få andet ud deraf, må man i det mindste se at skaffe sig dette. Der kunde skrives en artikel over temaet:

Russerne tillader en mand af fremmed nation (Brandes) at holde foredrag i Warschau og Polakker fra Preussen og Østrig at spille på dets scene. Tyskerne, der regner sig selv for at være en langt større kulturnation og mener at føre et langt mildere regimente overfor de undertvungne folk, tillader ikke en mand af lignende verdensry som Brandes, en mand, som ikke er dansk, Bjørnson, at holde foredrag i Nordslesvig, og forbyder kongerigske skuespillere at spille de uskyldigste ting dernede.

Nu synes jeg snart, »Sønderjydske Årbøger« skulde komme ud. Det nytter vel ikke noget, at jeg beder dig sende mig et exemplar af min piece, strax når den er færdig hæftet; ellers får jeg den først på den anden side sommerferien. Dertil kender jeg smøleriet ved omdelingen her tilstrækkelig. Men du kan vel ikke overkomme dette, ligeså lidt som at få sendt mig denne anvisning på det resterende beløb for piecen. Der hører ellers kun hertil at skrive 3 linjer på et stykke papir, lægge dette i en konvolut, skrive udenpå til Borgen, sætte et frimærke på og gå tværs over gaden med det. Og til at sende mig min piece hører at slå et korsbånd til udlandet om den, skrive min adresse udenpå og gå tværs over gaden med den. Nu synes jeg, du må kunne se, hvor let det er, og ligesom »den unge mand« nok bliver omvendt, når han blot får at høre, hvad der er det rette, således troer jeg nu også, at du vil kunne årke at udføre det, efter at have indset gennem min fremstilling, at det ikke er uoverkommeligt.

Hvorledes skal ellers min piece udbredes i Sønderjylland. Jeg behøver 300 eksemplarer til mine hjælpere og bekendte, [M] Andresen tager 120 til sine bogsamlinger; kunde vi endvidere ikke avertere, at folk kan få piecen tilsendt mod at indsende et vist beløb i frimærker til Moldt. Skulde vi sige 60 pg. Der kunde måske på den måde indvindes en 100 kr. eller mere. Herovre vil jeg foreslå en lignende fremgangsmåde.

Din

H. V. Clausen.

Sig mig, Hans Peter, når kommer no. 4, bliver det i sommerferien?

- 1 Den omtalte »unge Mand« – amtsforstander Lorenzens søn – havde deltaget i det i brev nr. 101 note 3 omtalte møde og havde her hævdet, at slesvigerne aldrig havde været danske. Han søgte nærmere at begrunde dette i et åbent brev, der offentliggjordes i Tondernsche Zeitung. I Hejmdal for 9/6 1894 bragte H. P. Hanssen dette brev i oversættelse og svarede selv med et længere indlæg: Aabent Brev til »den unge Mand«.
- 2 I juni 1894 skulle en skuespillertrup på 7 personer fra det kgl. theater optræde

i Haderslev. Kort efter ankomsten til Haderslev blev de anmodet om at indfinde sig på rådhuset og derefter udvist med meget kort varsel. Udvisningen blev livligt kommenteret i nordisk og europæisk presse. Som protest mod udvisningen trak den danske kgl. Yachtklub en anmeldelse om deltagelse i en regatta i Kiel tilbage. Udvisningsaffæren er omtalt i Et Tilbageblik II, s. 166ff. samt i en række artikler i Hejmdal for 11.–14. juni 1894.

103. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

13. juni 1894.

Kære Hans Peter!

Hvor Jessen i dag breder sig på sin rigtige boldgade og viser sin ævne til af de småligste formelle ting at udlede de største resultater. Jeg sigter til stykket: En fortielse. Det hele er simpelthen gået sådan til: Der består en overenskomst mellem Ritzaus Bureau og Wolffs Bureau i Berlin, således at Ritzaus Bureau ikke telegraferer nogle efterretninger fra Tyskland og omvendt Wolff fra Danmark. For sagens skyld er Ritzau (V. Frederiksen) dennegang gået ud over, hvad det strængt taget har ret til og har telegraferet udvisningshistorien fra Sønderjylland rundt om i verden, også til Berlin til Wolff, men Wolff har på grund af det forannævnte princip følt sig stødt derved og har ikke sendt efterretningen ud til de tyske blade. Derimod har Reuters Bureau meddelt Hamburgerbladene den. I Paris hersker der for øjeblikket stor strid i anledning af, at Coquelin agter sig på en tournee til München og mulig også til Berlin. »Figaro« har bragt fnysende artikler mod ham i den anledning. Nu har Valdemar Frederiksen lovet mig, dels gennem en i Berlin boende ved det franske telegrambureau Agence Havas ansat Franskmand, dels gennem sin onkel prof. Frederiksen, der i øjeblikket er i Paris, at gøre sit til at få historien med de danske skuespilleres udvisning blandet ind med i Coquelin affæren. Vi må benytte lejligheden, som den byder sig, til at få opmærksomheden henledt på os.

Det følgende i dybeste hemmelighed; jeg har nemlig lovet ikke at fortælle det til noget bladmenneske: Fra dansk side har der meldt sig et stort antal deltagere i en international kapsejlad i Kiel, som under kejserens og prins Heinrichs særlige auspicer om kort tid skal afholdes. Nu har de danske deltagere i sinde at melde sig fra, hvis ikke

forinden udvisningsordren bliver taget tilbage, og at gøre det på en så ostentativ måde, at kejseren og hans broder ikke kan blive holdt i uvidenhed derom. Dette kan være rigtig godt; men det er den dybeste hemmelighed, som ikke på nogen måde må røbes, for at intet skal foregribes.

Hvor Jessen dog er en flab; hovedsagen for ham ved den sidste historie er den, at han kan komme til at triumfere over de radikale i København og deres tilsyneladende ringe interesse for den sønderjyske sag. Hans personlige hævnlyst er ham det vigtigste af alt. A. D. Jørgensen har ført en brevvexling med justitsminister Nellemann i anledning af den sag, som nu optager os alle, og havde også sendt ham en meddelelse om Jessens interview ved avisens referent. Nellemann skrev tilbage: »Ja, han er tilvisse en skadelig mand.«

Tilsidst som sædvanlig en lille onskabsfuldhed til den virkelige ansvarshavende for »Hejmdal«, hr. P. Andresen. Når han optager noget fra et fremmed blad, skulde han læse dettes meddelelse helt igennem. »Hejmdal« meddeler — vistnok efter »Berliner Tageblatt«, at der er 23000 danske undersåtter i Tyskland. Det står der slet ikke, når man læser B. T. ordentligt igennem. Der ståer: Der lever i Tyskland 23000, der er fødte i Danmark, men endvidere længere nede: Der er 35000 i Tyskland, som har dansk statsborgerret. Det er to meget forskellige ting.

For det tilfødes skyld, at A. D. Jørgensen skulde glemme at skrive til dig om følgende, gør jeg det. Du skriver i no. 135 [11. juni] spalte 2: »De blev nu derfor udviste under henvisning til § 361 i den tyske straffelov«, men der ståer i den officielle protokol: på grundlag af¹. Men på grundlag af § 361 kan de ikke udvises; den handler om dem, der udviste uden tilladelse vender tilbage. De kan overhovedet ikke udvises efter en straffelov, eftersom de ikke er tiltalte for nogen forbrydelse eller forseelse. Borgmesteren i Haderslev [M. Th. B. Chemnitz] har aldeles grundløst benyttet §en, og også fra denne side vil han kunne angribes.

Din hengivne

H. V. Clausen.

¹ Der er tale om Hejmdals korte meddelelse om de danske skuespilleres ud-

visning af borgmester Chemnitz fra Haderslev. Se Hejmdal for 11/6 1894.

Kære Hans Peter!

Der trækker nok et uvejr sammen over dit hoved; Gustav Johannsen har sendt A. D. Jørgensen nye »hjärtesuk«, som A. D. Jørgensen siger, i den anledning¹. Han vil nok helst være udenfor det hele. Stol ikke på ham, når det gælder, så behagelig en mand han end kan være til hverdag.

Jeg tænker forresten, enden engang må blive den, at du nødes til at opgive de billige udgaver af avisen. Nu kommer jeg igen i den anledning med et af de mange projekter, hvormed jeg måske kun plager dig. Kan ikke »Hejmdal« og »Dybbølposten« slås sammen. Sønderborg, der ligger så afsides, får jo altid sine efterretninger sidst, sydfra over Flensborg, nordfra over Åbenrå. Jeg indseer nu ikke, hvorfor kan efterretningerne ikke lige så godt først trykkes i Åbenrå og optagne i »Hejmdal« sendes til Sønder Als, som sendes til Sønderborg, og der først trykkes og så spredes. Efterretningerne nordfra vil sige fra »Hejmdal«, Haderslevaviserne og kongeriget. På den anden side står »Flensborg avis« og de tyske blade; men denne side er dog ikke den vigtigste. Værre er det selvfølgelig med efterretningerne fra Sønder Als og Sønderborg by selv, og med avertissementerne. Havde Moldt, som aldrig rører sig til personligt arbejde for avisen, noget imod kun at være kontorbestyrelser i Sønderborg, som Skovrøy er det i Tønder, når han samtidig kunde beholde den indtægt, han hidtil har af bladet². Det, som kunde komme »Hejmdal« til gode, var altså ophævelsen af det selvstændige trykkeri i Sønderborg. »Dybbølpostens« læsekres vilde få en bædre avis, og bladet måske derfor en lidt større udbredelse, hvad dets aktionærer vel ikke kunde have noget imod. Hvem danner forresten bestyrelsen foruden Hans Lassen? I hast

Din

H. V. Clausen.

¹ Det er uklart, hvad der her hentydes til. Gustav Johannsens brev til A. D. Jørgensen findes ikke mere. Derimod er A. D. Jørgensens brev til Gustav Jo-

hansen, dat. 5. juni 1894 trykt i A. D. Jørgensens breve s. 354f.
² P. Skovrøy var lokalredaktør for Flensborg Avis i Tønder.

Kjære Ven!

Du behøver nu ikke at være saa ængstelig, som Dit Brev til Lebeck tyder paa, at Du er. Her i Aabenraa antager jeg ikke, der er nogen

Fare. Men vogt Dig for Haderslev Amt og bliv her ikke alt for længe i aar. Kan Du ikke kommer herved nu først i næste Uge. Mandag eller Tirsdag f. E. og blive her rolig i mit Hus en 5—6 Dage og hjælpe mig med den omtalte Pjece¹. Jeg er nemlig meget optaget af Retsager, og Du vilde derfor gjøre mig en virkelig Tjeneste dermed. Vi har Plads til Dig og her er smukt nu omkring Byen. Du maa frit gjøre Spadsereture til alle Sider.

Gustav er henrykt over Din Afhandling — han ler saa han ryster ad Anekdoterne. Kom saa. Venlig Hilsen
Din hengivne Ven
H. P. Hanssen.

De må godt komme for min skyld også.

Helene.

1 Se brev nr. 100 note 1.

106. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN Aabenraa, 20. September 1894.

Kjære Ven!

Der er to Ting. Jeg har idag været for Retten angaaende Din Afhandling. Den Sag er ikke saa farlig, og andre har jeg endnu ikke mærket noget til. Det drejer sig om Udtrykket »indstævnte« Side 104 i »Sønderjydske Aarbøger«. Jeg fik Terminen udsat i Dag, men skal nu inden 4 Uger skaffe retsgyldigt Bevis for, at Ordet »indstævned« kan opfattes anderledes end »embesmæssig indkaldt« ([be]ordret til at møde)¹. Det Bevis maa Du skaffe hurtigst muligt. Bøger kan bruges, men helst skal vi have en Udtalelse fra en anset Sprogmand, som er ansat ved et tysk Universitet. Amtsdommeren nævnte Professor Maur eller Maul i München². Kjender Du ham? Eventuelt kan vi forsøge, om Professor Müller i Kjøbenhavn, som jo er tysk Dr., ikke kan bruges. Gjør nu, hvad Du kan, og lad mig snart faa Resultatet at vide.

Den anden Sag er kirkelig Statistik. Du nævnte et nylig udkommet Værk og har lovet mig nogle Uddrag af det. Send mig Værket med Noter, som oplyser, hvad der særlig skal bides Mærke i³. Det er angaaende Altergang etc. i de dansktalende Egne, der har tysk Guds-tjeneste. Jeg skal have det inden otte Dage af Hensyn til det Møde med Provinssynodemedlemmerne, som skal instrueres angaaende deres Optræden nu i Efteraaret.

Ikke mer — at vi har faaet en Datter for 3 Uger siden, og at min Kone atter er rask og alt vel, ved Du maaske⁴.
Din hengivne
H. P. Hanssen.

- 1 Det var landråden i Sønderborg v. Tschirschnitz, der havde anlagt sagen, idet Clausen i den citerede artikel havde skrevet, at landråden havde indstævnet befolkningen på Als til et politisk møde i Brandsbøl kro. Landråden opfattede denne bemærkning som en sigtelse for embedsmisbrug. På H. P. Hanssens anmodning blev sagen udsat. Se Hejmdal for 20/9 1894.
- 2 Der sigtes formodentlig til Konrad v.

Maurer (1823–1902), der var professor i retshistorie ved universitetet i München. Han var en af de bedste kendere af ældre nordisk ret i Tyskland.

- 3 Der er tale om værket: Michler: Kirchliche Statistik. Se brev nr. 109.
- 4 Datteren Astrid Hanssen fødtes 25. aug. 1894. Hun blev senere gift med direktør Kristen Hansen i Åbenrå og døde 1950.

107. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

21. september 1894.

Kære Hans Peter!

Jeg seer af »Hejmdal« i dag, at du nu har fået en proces i anledning af min bog; jeg vil blot håbe, at det ikke er indledning til flere, men at det kun er landråden i Sønderborg, der personligt vil dig tillivs.

Blot der havde stået stævne i stedet for indstævne. Indstævne bruges efter Molbechs Ordbog kun om at indkalde folk for retten, mens stævne i almindelighed bruges om at bestemme en vis tid for en til at møde, om end det især har retslig betydning. Man siger: Han har stævnet mig herhen i aften eller sat mig stævne. I substantivet stævnemøde ligger slet ikke noget retsligt. Men mon dommer og anklager forstår skarpt at skælnes stævne og indstævne. Man kan forresten også forsvare sig med: indstævne og stævne bruges i offentlige forhold kun om stævning (indstævning) for retten; da det nu er til et politisk møde, der er indvarslet, har stævne (indstævne) ikke sin juridisk-tekniske betydning, men kan kun være brugt = indvarsle, indbyde.

Ved vore bestyrelsers møde forleden dag var der almindelig harme over Jessens adfærd imod dig nu fornylig; det er dog glædeligt, at han ikke opnår andet derved end at skade sig selv. Men hvergang vi holder møde, beklager vi også, hvor skidt »Hejmdal« bliver redigeret,*) og hvor umuligt det er for os at hjælpe, når ikke de selv vil en forandring. Når du nu kommer herover som fører for de unge, vil vi rigtignok tale med dig herom. – Dybdahl beklagede sig over, at han ingen regnskabsaflæggelse fik fra dig, og før vi fik den, fik vi ingen generalforsamling, og den må vi snart have for russernes skyld. Nellemann beklagede ligeledes, at han intet svar fik fra dig i skuespillersagen. Jeg skriver ikke dette som en anke mod dig, det veed

*) Forleden dag blev recept 2 gange skrevet resept.

du nok, men blot for idelig at indprænte dig: du må ikke slide dig ihjel og ikke tage mere på dig, end du kan magte.

At jeg, så optaget som jeg veed du er, ikke forlanger noget brev om din samtale med »den unge mand«, forstår sig af sig selv; derimod vilde jeg gerne have haft en linje fra din hånd med besked, om det blev en dreng eller en pige, og om hvordan din kone har det.

Forleden dag havde jeg besøg af 2 Finner, Klockars og Saakki, som jeg gav alle mulige mundtlige oplysninger, og som fik et helt bibliotek med hjem af hvad du, A. D. Jørgensen, Skram, Ottosen og jeg har lavet. Desværre kunde jeg ikke give dem min sidste piece, fordi jeg ikke ejer et exemplar selv.

Hvis du mener, at hensynet til dig selv ikke kræver, at min piece ikke bør udbredes inden nytår, så send os den snart herover. Nellemann længes efter at få den ud, og der er således bleven reklameret om særtryk i aviserne, at vi snart må have den. Men mener du, at den bør holdes tilbage foreløbig for din skyld, så selvfølgelig. Men i sidste fald vilde jeg dog gerne selv have sendt en snes eksemplarer; jeg har dog nogle folk herovre, som gerne skulde have den. Med hilsen til din kone

din
H. V. Clausen.

108. H. V. Clausen til H. P. HANSEN

25. september 1894.

Kære Hans Peter!

Indlagt Videnskabernes Selskabs Ordbogs fortolkning af indstævne.

Det ses deraf, at indstævne kun kan bruges om indkaldelse for retten, men ikke kan bruges, når talen er om administrative embedsmænd overfor deres underordnede. Tschirschnitz er ingen dømmende myndighed, og der kan ikke i brugen af ordet ligge noget om, at jeg ved brugen af dette ord har villet angribe hans færd som landråd. Derfor bør dommeren slutte, at ordet kun er brugt ved en lapsus calami, ved en skødesløs sammenblanden af indvarsle og stævne sammen, i hvilke to verber, hvis de var brugte, der ikke vilde rummes noget kriminelt. Indstævnet betyder ikke »embedsmæssig indkaldt«, men kun »indstævnet for retten«.

Vil du have Videnskabernes Selskabs Ordbog sendt over, skal du få det. A. D. Jørgensen mener derimod, at det ikke kan nytte noget at henvende sig til nogen tysk videnskabsmand, men vil du have

vidnesbyrd af en dansk, Otto Jespersen, Vilhelm Thomsen, så skal jeg hurtigst skaffe det. En tysk professor kunde vi måske få til at bevidne, at vedkommende danske var en autoritet...¹ Hilsen til din kone.

Din
H. V. Clausen.

1 Herefter følger en navneliste indeholdende 75 personer, nemlig forslag til personer, som skulle indbydes til et plan-

lagt ungdomsmøde i København. En nes stykker af navnene er overstreget, formentlig af H. P. Hanssen.

109. H. V. CLAUSEN til fru HELENE HANSSEN

11. oktober 1894.

Kære fru Hanssen!

Da jeg ikke er sikker på, om ikke Hans Peter først støder til turen et eller andet steds undervejs, beder jeg Dem i fornødent fald at give en af Åbenråerne, M. Andresen, farversvend Jacobsen eller Matzens søn følgende instrux:

På færgen over Store Bælt deles deltagerne i 4 sektioner under anførsel af Hans Peter, Kloppenborg, Jes Petersen i Øbening og Boy Høyer. Disse 4 har ved ankomsten til Københavns banegård at holde øje med hver en af følgende 4: Boy Høyer seer sig om efter Sorterup, Hans Peter efter Ove Thure Krarup, Kloppenborg efter borgmestersønnen H. P. Hansen og Jes Petersen efter mig. Vi på vor side spejder ligeledes hver efter sin mand. Hver sektionsfører må så passe på at holde mandtal over sin trup, hvorefter vi begiver os til »National« lige overfor, hvor den nærmere fordeling og præsentation foregaaer.

Bed Hans Peter om at tage med til mig:

- 1) Ordbogen, hvis han har ført processen. Den er A. D. Jørgensens.
- 2) Michlers Kirchliche Statistik, hvis han har brugt den.
- 3) 20—30 eksemplarer af min afhandling; jeg har i alt haft 4 til rådighed hidtil.

Vi har telegraferet til Peter Grau og Nis Nissen, at de endelig må komme med. Vi må have nogle, der kan tale blandt Sønderjyderne, og jeg synes, at der på den tilsendte liste ikke findes andre dertil brugelige end Boy Høyer og nogle af Sundevedboerne og Alsingerne. Der er i det hele mærkværdig mange, som jeg ikke kender... Med venlig hilsen.

Deres hengivne
H. V. Clausen.

Kære Hans Peter!

På tilbagevejen traf jeg igen sammen med Erling Rørdam. Fra ham følgende:

Han så i al den tid, han ordnede bogsamlingen, kun een gang Gustav. Gustav var nemlig optaget i sparekassen fra morgen til aften. Schmidt var syg; dog er han bleven seet på gaden¹. Gustav i meget trist humør; talte meget om Steffensen — ligesom til mig — men siger Rørdam — man kunde nok mærke, at det var andet, der optog hans tanker. Gustav sagde, det var årsregnskabet, der sysselsatte ham i sparekassen, men sagde Rørdam, årsregnskabet kan ingen tid tage, det må være terminsaffærerne, der står for endnu*). Alle mennesker i byen taler om Schmidt. Bredsdorff sagde til Rørdam: Det skulde snarere undre mig, om der var orden i den kasse, end at der ikke er det. Videre torde jeg ikke udfritte Rørdam, for ikke at få hans mis-tanke vakt og ledet hen andensteds.

Hvad er der dog at gøre; jeg spekulerer stadig på det? Er det galt med Schmidt og sparekassen, går det ud over danskheden i Flensborg og omegn, og strækker misèren sig højere op, er det skæbnesvangert til en vis grad for hele Nordslesvig. Skal jeg betro mig til A. D. Jørgensen? Står ikke Nationalbankens filial i et sådant forhold til sparekassen, at man mulig i al hemmelighed kunde lade den foretage en revision?

Jessen havde talt til Rørdam om vort sammenstød; dog klogelig ikke om sidste akt, ikke længere end til, at han tog opskriften fra mig. Og medens han, da han rev den fra mig, gav til grund, at han ikke vilde have adresserne meddelt til sprogforeningen, fortalte han Rørdam, at han ikke vilde have, at jeg skulde give adresserne til H. P. Hansen; »Hejmdal var nemlig begyndt at gøre ham afbræk i de egne«. Jeg tog »Hejmdals« abonnentliste op af lommen og viste Rørdam: Fårhus 3, Flensborg by 4, Sterup 1, Tumby 1, Lyksborg 1, Klægsbøl 1, ellers 0 i Flensborg amt og Tønder Sønderamt. Rørdam meget betaget; han havde troet, at Jessen med al sin lidenskabelighed og fanatisme dog var en ærlig mand. Således hævner det onde sig altid; Jessen har måttet lyve for Rørdam, for overfor ham kunde han ikke være bekendt at komme frem med, at han vilde hindre sprogforenin-

*) I disse ord af Rørdam taler selvfølgelig en forretningsmand i Flensborg.

gen i dens arbejde. Rørdam også meget entrustet over Sønderhav og Hokkerup.

Når du sender den bog, der kommer fra Fausbøl, sammen med »Nordslesvig 63—93« så enten meddel adressaten, at han skal sende den ned til mig, eller skriv til mig, hvor jeg kan hente den.

Udfyld endelig om en otte dages tid indlagte liste og send mig den.

Med mange hilsener og tak til dig og din kone

H. V. Clausen.

1 Gustav Johannsen var formand for »Sparrekassen for Flensborg og Omegn« og danselærer Schmidt kasserer. På grund af bedragerisk forhold over for

sparekassen måtte han forlade byen. Det lykkedes at undgå, at sagen blev forelagt retten. Se Jessen II, s. 110.

111. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 23. Januar 1895.

Kjære Clausen!

Tak for »Hejmdal«.

For 3—4 Dage siden sendte jeg efter direkte Opfordring Din Adresse til den Brix, der har skrevet de meget omtalte Artikler i Preussische Jahrbücher. Du vil nok snart faa Brev af ham. Drag god Nytte af Forbindelsen og hold mig à jour med, hvad han vil. Han havde skrevet om Din Adresse til Trykkeriet i Flensborg, der sendte mig Brevet til Besvarelse.

Vi har nu flere bet[alende] Postabonnenter end i Oktober Kvartal, og jeg haaber paa god Fremgang i de følgende Maaneder.

Iøvrigt fremdeles travlt navnlig med Forespørgsler. Idag bl. a. følgende 4 Kommissioner:

- 1) Skaffe en Køber til Lysholm, Als.
- 2) Skaffe Apotheker Nagel Højer en Mand, der kan være Musiker og barber, og hvis Kone tillige kan være Friseur i Højer!!!
- 3) Skaffe Fru Gross i Nordborg to passende Pladser til begge hendes Døtre.
- 4) Skaffe Fattigkollegiet i Bovrup Ret til at faa hvert Møde godtgjort med 20 Pg. pro Persona.

Man blir alsidig. P. Andresen stor Søn. Ellers intet særligt.

Din hengivne

H. P. Hansen.

Hilsen fra min Kone og de store Børn.

Kære fru Hanssen!

De kan jo nok tænke, med hvilken spænding jeg i den forløbne uge har fulgt de sparsomme meddelelser i »Hejmdal« om forhørene over Hans Peter; men mens jeg hidtil har slået mig til ro med de trøstefulde notitser om, at det hele ingenting betød, begynder jeg nu at blive ængstelig, da han er kommet i hullet, og beder Dem derfor om at besvare dette brevs spørgsmål¹.

Hvad er Hans Peters egentlige hjærtensmening om resultatet af denne sag både for ham personlig og for den måde, den danske sag må føres på i fremtiden? Hvilke flere ting lægger man ham til last foruden denne her tale fra Møgeltønder?

Dette er det primære og væsentlige, men så kommer det secundære: Hvorledes har Hans Peter det i fængslet, hvordan er hans humør, må han læse og skrive, må De tale med ham, må han give sig af med sit blad, hvad får han at spise, hvordan har amtsdommerens optræden været?

Da jeg nu sådan holder forhør over Dem, kan jeg måske også få lidt at vide om banksagen i Sønderborg². Hvilke af vore gode venner eller kendinge mener man, at den særlig vil ramme? Hvilke Tyskere vil den gå ud over? Hvem har dannet bankrådet, og hvem har været revisorer? Jeg fik forleden dag besøg af Nikolai Dau, og han var meget trist; hans fader vil tabe mange penge, og Jørgensen var kavtisonist for hans broder slagteren. Han mente, at Reimers vil tabe meget, men at det også vilde gå ud over Tyskere som Korff og Eriksen-Ketting.

Jessens måde at tage Hans Peters sag på kan kun gavne denne sidste, så dumt blotter han sig i sit blinde had³. Mine store skole drenge spørger hver dag til H. P., og i dag spurgte en opvarter i »Paraplyen« ganske uventet for mig til ham; han havde opdaget ved at lytte til vor samtale, at det var H. P., der forleden havde været derinde med mig.

Så troer jeg at kunne mærke på »Hejmdal«, at Lebeck er kommet tilbage. Af de mange trykfejl og gale tegn, som i den sidste tid findes i bladet, drager jeg den slutning, at De efter hans hjemkomst har trukket Dem tilbage fra korrekturen og overladt den til Lebeck, som ikke kan se, og P. Andresen som hverken kan eller vil. Hils de to

herrer fra mig og sig dem, at hvis de ikke forbædrer sig, må jeg tage mit gamle arbejde på mig igen og hveranden dag sende dem en korrektur, som desværre kommer bagefter. Sig P. Andresen, at hver dag netop som han kl. 12 sidder med sin ske og søber sin kål, sidder jeg væbnet med en stor blå blyant og indstreger »Hejmdals« fejl. Det ringer så nok for hans øren. Det er dobbelt synd af dem, at de ikke i denne tid særlig gør deres pligt, nu H. P. er sat fast og nu foran begyndelsen til et nyt kvartal. Bed dem særlig tage sig af oversættelserne fra tysk, som ofte er kuriøse.

Endelig har jeg med bedrøvelse læst om det tab, Deres broder har lidt på Filipsborg⁴. Den prægtige gamle lade med dens maleriske halvmørke en sommerdag og de støvfylde solstreger, der faldt ind i den, og dertil den gode besætning. Hils H. P. fra mig, hvis De kan.

Deres hengivne
H. V. Clausen.

Svar nu snart, for jeg er nervøs. Måske var det bedst, De adresserede brevet til skolebestyrer Hjørt istedenfor til mig.

- 1 Ved et møde i Møgeltønder havde H. P. Hanssen udtalt, at endemålet for den danske kamp var Nordlesvigs genforening med Danmark. Foredraget blev refereret i bladet Dannevirke, og der blev rejst tiltale mod H. P. Hanssen for forberedende handlinger til højforræderi. Amtsdommer Lindemann afholdt forhør over H. P. Hanssen, og ved afslutningen af disse blev han arresteret. Efter ordre fra statsadvokaten i Flensborg blev H. P. Hanssen sat på fri fod tre dage senere, og fra anklagemyndigheden ved rigsretten i Leipzig kom der nogle uger senere meddelelse til amtsdommeren om, at sagen kunne bortfalde. Se Tilbageblik II, s. 134ff.
- 2 I begyndelsen af marts 1895 brød Sønderborg bank, der var under dansk le-

delse, sammen som følge af besvigelser fra direktørens side. Tabet var ca. 2¹/₈ mill. mark. Banken blev rekonstrueret under tysk ledelse. Se Mackeprang, s. 209 og Tilbageblik II, s. 174.

- 3 Jessens omtale af sagen mod H. P. Hanssen findes i Flensborg Avis for 20/3, 21/3 og 23/3 1895. Clausen sigter nok i særlig grad til den sidstnævnte artikel, der indeholder adskillige ikke særlige venlige bemærkninger om H. P. Hanssen. Jessen vendte tilbage til sagen i en leder: Højforrædderi og § 5, der offentliggjordes i Flensborg Avis for 6/4 1895.
- 4 Ved en brand på gården Filipsborg, der var forpagtet af fru Hanssens broder P. Iversen, brændte laden og andre bygninger, hvorved besætningen omkom. Se Hejmdal for 25/3 1895.

113. Fru Helene HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Kjære Clausen!

Aabenraa, 28. Marts [1895].

Tak for brevet — jeg havde lovet H. P. at skrive til Dem, men fik det ikke gjort. Efter et 1¹/₂ Times Forhør blev han sat ind. Der kom så Bud fra Lindemann efter mig. Jeg skulde møde Kl. 1¹/₂. Jeg gik strax, men måtte gå igjen, da Arrestforvareren havde Middagspavse,

og Lindemann kunde ikke forstå Dansk. Lindemann var Høfligheden selv. Så kom jeg igjen og gik med Arrestforvareren til H. P.s Celle — jeg satte et alvorligt Ansigt op, men H. P. tog imod mig med det mest strålende Ansigt. H. P. tror jo selv virkelig, at han ikke har sagt eller gjort noget, som kan give dem Beviser i Hænde. Såvidt jeg ved, tror H. P., at de kun gjør al den Ståhej for om mulig at få Indblik i noget, som de synes at ane. Så er der det: De ved, H. P. er ikke stædig, de kunde måske ved et snedigt Forhør få ham til at udtale sig om Sagen og krydsforhøre for at se, om han siger sin virkelige Mening. Som Anklaget har H. P. jo Lov til at sige nej, men hvad der er det klogeste, ved jeg ikke. Mødet i Møgeltønder får efter det sidste Forhør slet ingen Betydning — det er kun en lille Mundfuld af den store Gryde. [På] en lille Seddel, som H. P. havde skrevet i sin Lommebog (den fik jeg i Cellen), står der, at han [er] sat fast, fordi hans hele Arbejde gik ud på at få Nordslesvig gjenforenet med Danmark. Såvidt jeg ved, har H. P. nægtet at give Svar på noget, sålænge han sidder i Cellen. Hans Celle ser således ud: Cementgulv, en lille Træskammel, solidt Bord med en Lerkrukke uden Hank med Vand, et firkantet Træsaltkar — det ny Testamente. En Seng sammenslået af grove Fjæl med en Hømadras i slået op imod Væggen med en Haspe. Forpestet Kjælderluft. Var det ikke pudsigt — da Budet fra Lindemann kom i Går med Ordre — Hans Peter måtte få sin egen Seng — gik Ingeborg ud i Gangen til ham og sagde: vi er danske her. Ja, det er der nok flere, der er end du min Pige, sa han.¹ Hvis han fortalte Lindemann det, måtte han sige til sig selv — Det er dog ørkesløst det Arbejde.

Blot dette i en Fart. De skal få brev igjen.

Deres
Helene Hanssen.

¹ Se Ingeborg Refslund Thomsen. Hjemme i Nordslesvig, 1961, s. 25, hvor den

samme episode er omtalt.

114. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

[april 1895]¹

Kære Hans Peter!

Sig os din mening om indlagte, som vi vil sende ud til 70 mand omkring i Nordslesvig, dog indirekte og med iagttagelse af alle forsigtighedsregler². Vi vil direkte kun skrive til c. 15 og til hver af disse med forskellig håndskrift udenpå osv.; de besørger igen omsendelsen til

resten af de 70 og tager mod disses svar. De 15 sender igen os svar gennem 15 adresser i København, deriblandt ingen mere bekendte navne. Vi har bestemt dem, vi vil henvende os til; kun Sønderborg by er vi i tvivl om og spørger også derom dig; er der noget at gøre under de forhåndenværende omstændigheder? Også i København handler vi med størst mulig forsigtighed, og vi skal sørge for såvidt muligt ikke at lade gæsterne i al for store flokke på eengang komme ind i landet.

Med din biografi i »Illustreret tidende« gik det således til, at jeg gik op til Fr. v. Jessen for at tilbyde ham et billede af dig og lade mig blive interviewet af ham; men da han ikke vilde tillade, at en artikel af ham selv blev gennemset af A. D. Jørgensen og mig, blev vi enige om, at jeg skulde skrive den, dog uden navn. Da han fik artiklen at se, var han så fornøjet med den, at han vilde have mit navn nedenunder³. Jeg havde bedt A. D. Jørgensen om at læse en korrektur på den, men da jeg syntes, der ikke var noget ondt i den, sagde jeg til ham, at jeg ikke vilde plage ham dermed. Meget loyalt fremførte jeg for Jessen din begæring om at få dit motto nedenunder, men det afsløg han af principielle grunde, og glad var jeg, for mottoer i almindelighed og dit i særdeleshed — for at tale i M. Andresens sprog — er noget smagløst noget. Det bruges vist nu kun af gamle præster, der lader sig litografere, når de går af, og vil efterlade deres menighed et lille ord til afsked. Måske er det også grundtvigiansk endnu og bevaret af dig fra dit Askovophold.

Hvor Jessen i Flensborg dog er en nederdrægtig karl⁴. Først skulde sagsanlæggelsen mod dig gøres til så lidt som muligt, og en fængsling anses for umulig. Jessen vil jo være ene martyr. Slå op i din Peter Paars henimod slutningen og læs den scene, hvor Peter Paars skal i dårekisten, men da den er fuld, skal en projektmager smides ud af den; han protesterer på det kraftigste og hævder sin prioritet, han har ligget i cellen i 6 uger. Da du så virkelig blev fængslet, måtte han slå om til noget andet, og hvor han dog er opfindsom. Så skulde du mistænkeliggøres som den, der var altfor uerfaren og sladrede af skole med de hemmeligheder, man aldrig borde have betroet dig. Men lagde du mærke til, hvor forholdsvis spag han bar sig ad imod dig, da han langede ud til biografien i »Illustreret tidende«. Jo, for i mellemtiden har han fået kapsun på. Da han havde skrevet sine første artikler, dem med din reklameren og sensationslyst osv., kom Kruse op til A. D. Jørgensen med et brev, han bad ham gennemse, før han sendte

det afsted. Et brev havde han revet i stykker, da hans kone syntes, at det var for grovt. Det brev, der blev afsendt, manglede imidlertid heller ikke næb og kløer. Og nogle dage efter kom Kruse selv til Flensborg i anledning af en begravelse og tog så fat på Jessen. »Det var godt han ikke havde sendt sit første brev afsted, for i det var han så grov som en mursvend, og havde Jessen fået det, kunde de aldrig i fremtiden have seet til hinanden. Og hvilken lav karakter, Jessen var ved siden af H. P. H., så nobelt og overlegent han havde taget mod alle Jessens ondskabsfuldheder.«* Jessen vovede jo ikke at tage til genmæle og tør foreløbig vel heller ikke stikle så grovt til dig i sit blad (vide dog en notits om Finland og notitsen om biskop Hanssen, der ikke skrev sit navn på tysk); men ret længe varer selvfølgelig virkningen af overhalingen ikke. Nå, det bliver kun til skade for Jessen alene. Apotekeren [Mikkelsen] her i Odense er også meget vred på Jessen.

Hvorfor jeg ikke kommer ned til dig i påsken, kan du vel selv regne ud. Svar med følgende udskrift alene: Søndergadens Dampvæveri. Odense.

Hils din kone og tak hende for, hvad hun sendte mig om din fængsling.

Din
H. V. Clausen.

- 1 Brevet er udateret, men må henføres til april 1895. H. P. Hanssen har givet brevet følgende påtegning: Højforrædersagen. I brevet slutning takkes for brevet fra fru Hanssen (brev nr. 113).
- 2 Den omtalte henvendelse ligger ikke længere ved brevet. Der synes at være tale

- om et organiseret besøg fra kongeriget. Se efterfølgende brev.
- 3 Den omtalte artikel i Illustreret Tidende blev offentliggjort 7. april 1895.
 - 4 Om Jessens omtale af sagen mod H. P. Hanssen se brev nr. 112 note 3.

115. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Leipzig, 19. April 1895.¹

Kjære Clausen!

Glæd Dig i Aanden med mig over den klare funklende Rhinskvind her i Auerbachs kjølige Kjælder og lad alle opdigtede Kjendsgjærninger ride Fanden i Vold paa det store Vinfad. — Brevet har jeg modtaget. Henvendelsen er god nok. Men ikke for mange, helst 3—4 højest ad Gangen og ikke for mange i det hele det første Aar. Lad Sønderborg By ligge. Herfra gaar jeg til Dresden.

- 1 Brevet er skrevet på et åbent brevkort og ikke forsynet med underskrift.

*) Var der gjort reklame af nogen og for nogen, så var det af og for Jessens selv; og Kruse vilde tilstå, han havde gjort det mere end nogen anden.

116. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Kiel Seegarten am Hafen, 7. august 1895.

Lieber Hans Peter!

Ich habe schon meine muttersprache vergessen hier im deutschen lande und schreibe dir also deutsch zu. Ich habe dir die trübselige Kunde zu geben, dass deine revision verworfen ist, und dass das urtheil des landesgerichts fest steht¹. Du hast also deine 8 tagen in gefängniss zu wandern. Grösse freundlichst unsern Mathias Andresen, wenn du ihm in gemeinsamen arrest wiedersehe.

Det var dette, nu kan jeg ikke længere holde ud at tale gudernes sprog og vender tilbage til det mere menneskelige danske. Borchsenius og jeg har besluttet at rejse en dag ned til Hamburg, men så slår vore penge ikke til, uden du vil være så venlig at låne os nogle. I aften er vi endnu i Kiel, i morgen tidlig rejser vi til Hamburg og derfra om aftenen igen til Slesvig by. Hvis du vilde låne os 50 mark at restituere strax efter vort komme til København, så send dem til os således, at vi har dem i Slesvig i overmorgen den 9de. Fra Slesvig en dag til Eiderstedt, så en dag til Sild og hjem over Flensborg, hvorom du skal få nærmere efterretning. Med venlig hilsen.

Din

H. V. Clausen.

¹ 17. april 1895 var H. P. Hanssen blevet idømt 8 dages fængsel for fornærmelser imod amtsforstander Kjer. Dommen appelleredes først til landretten i Flensborg, der stadfæstede dommen 7. juni,

og derefter til overlandretten i Kiel, der 8. aug. kom til samme resultat som underinstanserne. Se Flensborg Avis for 7/1 1896.

116a. H. V. CLAUSEN til fru HELENE HANSEN

[aug.–sept. 1895]

Vi tilstille Dem indlagte, idet vi bede Dem fra Åbenrå amt at skaffe os 7 deltagere foruden Dem selv. Særlig hvis fru Junggreen, frk. Mikelsen, Kolstrup, og frk. Hohwy og frøken Jørgensen begge Gråsten ville deltage, vil det glæde os, men hvis de ere forhindrede, overlade vi ganske valget til Dem selv. Svar bedes hurtigst muligt sendt fru Madvig, Nørregade 11, København. Det må indeholde deltagernes navne og underretning om, ad hvilken vej (Vamdrup eller Sønderborg) deltagerne komme.

Efter denne formelle indledning, kære fru Hanssen, har jeg at sige Dem, at Hans Peter og Peter Grau specielt er indbudte til at være med som togets førere, og at de i et og alt vil blive stillet på samme

fod som damerne. De har vel ikke noget imod at se, om Hans Peter gør lykke blandt damerne som blandt mændene¹.

Damerne kan være i alle aldre, blot de er præsentable.

Mange tak for de breve De sendte mig, de følger her med tilbage. Idag seet »Hejmdal« i ny skikkelse, men har ikke tid til at give min kritik, da vi skal have indbydelserne sendt afsted hurtigst muligt med toget.

Hils H. P. og den endnu indespærrede M. A[ndresen].

Deres hengivne

H. V. Clausen.

1 M. Andresen idømtes i 1895 5 ugers arrest, fordi han havde optaget fortællingen »Røverne i Lindetskov« i Sprogforeningens Almanak for 1895. Fortællingen ansås krænkende for tyskerne. Afsonnin-

gen fandt sted i amtsfængslet i Åbenrå, hvor også H. P. Hanssen sad fængslet. Andresen fejrede sin fødselsdag – 30. aug. – i fængslet. Se Sprogforeningens Almanak for 1921, s. 18.

117. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

[Oktober 1895]¹

NB. Vi trykker 2270 Expl. daglig. Med Posten forsender vi lidt over 1800 Expl.; til Aabenraa, Haderslev og Amerika bruger vi omtrent 400 Expl. Ialt har vi omtrent 2210 Holdere i Øjeblikket. Vi haaber at naa op til 2300 inden Udgangen af Kvartalet. Fremgangen er ubetydelig i dette Kvartal i det store og hele. Den er betydelig paa Rødingegnen, hvor »Søndagsbladet« virker og særlig glædelig Aabenraas nærmeste Opland. Den er procentvis betydelig i nogle alsiske Post-distrikter og i Haderslev Østeramt i enkelte Distrikter – her ligger Chancer. Der er Tilbagegang paa Rømø – vistnok lokal Agitation af Math[iesen] D[anne]v[irke] og i Hvidding (Mathias Petersen bortrejst). I Løgumkloster Tilbagegang, fordi vi ikke har anmeldt Fri-exemplarer. Dette i Hast. Lebeck har taget sig en Hustru til Ægte, derfor kunde han ikke skrive².

Hilsen fra os alle.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Brevet er skrevet på bagsiden af en specificeret opgørelse over Hejmdals abonnental i begyndelsen af oktober kvartal

1895.

2 Anders Lebeck blev gift 6. okt. 1895 i Bovlund med Margrethe Hansen.

118. H. V. CLAUSEN til fru HELENE HANSEN

Odense, 16. oktober 1895.

Kære fru Hanssen!

Vil De ikke lykønske »Hejmdal« til den smukke opdagelse, det har gjort i »en af Tysklands alvorligste og bedste kristne mænd«, »den

ærlige pioneer i Rochdale«¹. Jeg vil håbe, at »Hejmdal« vil få rigtig megen glæde af det nys stiftede bekendtskab med ham.

Det kan være, at jeg gør bladet uret ved at sige, at det i sit sidste nummer har begået den største brøler, det endnu har fået lejlighed til i sin korte levetid, for jeg kan ikke huske de mange, jeg tidligere har anholdt, men at den hører til de allerværste, det er sikkert. Vi må bare ønske, at hverken »Flensborg avis« eller Janke opdager den; ingen af dem vil sikkert lade »Hejmdal« dø i synden, og det fortjæner »Hejmdal« egentlig heller ikke. Det er vel Hans Peter, der først har lavet den, men hovedskylden bærer dog vel Lebeck, til hvis pligt som redaktionssekretær det dog hører at læse bladet igennem og korrigere unøjagtigheder.

Vil De ikke også lykønske Lebeck til det betydelige udbytte, han har vundet ved at studere engelsk samfundsliv i England selv. Jeg er ikke nationaløkonom, som en journalist nu til dags må være et stykke af, og jeg har ikke været i England, men dog har selv jeg hørt tale om »the Rochdale society of equitable pioneers«, det første udslag af de engelske arbejderes kooperationsånd, som fra en uendelig ringe begyndelse og fra først af under idelige anfægtelser af den daværende engelske lovgivning har arbejdet sig op til at være det mest lysende eksempel for hele Europas arbejderstand i henseende til både materielt og åndeligt at løfte de små i samfundet. Jeg tillægger dette foretagende endogså en sådan betydning, at jeg tillader mig at fortælle de unge mennesker derom, som jeg sender op til artium; jeg synes nemlig, det er mindst ligeså vigtigt at vide besked derom som om Thomas Moore eller anden gammel serafisk digtning. Veed Lebeck forresten ikke, at det yngre slægtled af Englands kunstnere er ved at blive socialister, digtere som William Morris og malere som Walter Crane? De skræmmes ikke længere tilbage af den rå virkelighed.

Jeg begriber i det hele ikke, hvad Lebeck har brugt sin tid til i de ikke så få år, han har anvendt ene og alene med det formål for øje at blive journalist i Nordslesvig. Nu er det vel 14 dage siden, Peter Andersen forlod bladet, og endnu har jeg ikke seet det mindste, der tyder på et nyt initiativ. Bladet i dag har vist ikke 4 linjer selvstændigt stof under nyheder, men alt er signeret »Flensborg avis«, »Vestslesvigsk Tidende«, »Modersmaalet«, »Dannevirke« osv. Jeg er bange for, at bladet har tabt sine gamle forbindelser på Nørre Als, i Felsted, i Sundevad, på Løjt og andetsteds. »Dannevirke« og »Flensborg avis« har

hver dag meget mere lokalt stof, ja selv fra Åbenrægen mere end »Hejmdal«. Det hævnner sig i længden. Hvergang jeg kommer herhjem og seer de lokale fynske aviser, hvor er de ikke overfyldte med lokale ting; hvor fyldigt refereres ikke foredrag (hvem af »Hejmdals« personale kan stenografere), hvor[for] får man ikke besked om mejeriregnskaber, kommunale valg. osv.? Alt dette har Lebeck at oparbejde; han har jo en cykle.

Så går jeg i dag og er ked over 2 gårde, som lige ved grænsen — den ene i selve den danske af alle borge, Københoved — er gået over til Tyskere². Det er rent galt i Rødningegen.

Venlig hilsen til H. P. H. og også til Lebeck, som De ikke må være værre ved, end hvedebrødsdagene tåler.

Deres
H. V. Clausen.

1 Trods ihærdig søgen har det ikke været muligt at finde, hvad der her hentydes til.

2 I Hejmdal for 16/10 1895 meddeltes det, at en gård i Københoved og en gård i Skodborg var blevet købt af folk fra Angel.

119. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN Grundtvigsvej, 21. oktober 1895.

Kære Hans Peter.

Vedlagt et brev fra fru Norrie, som vi må huske at få talt om i julen samtidig med, at jeg får hendes piecer med tilbage¹.

Det er dog væmmeligt med Jessen, og dog kan jeg ikke andet end se, at han formaliter har ret. Din artikel, som han overfalder med »usandheder«, var ikke godt skrevet, og det var at mærke på den, at den var skrevet under stor træthed lige efter hjemkomsten fra den anstrængende rejse herover. Alt hvad du skriver om Jessen, må være nøje gennemtænkt, for han finder ellers let svage punkter, hvor han kan sætte i med sine spidsfindige og ondskabsfulde ordkløverier. Modbydeligt er særlig hans ordkløverier af »Agitator.« Gives der nogen i Sønderjylland, der med rette kan kaldes en agitator, er det dog ham selv; hver artikel i hans avis er beregnet på agitation. Hvornår skal vi dog gøre op med ham. A. D. Jørgensen har tit talt om en offentlig erklæring i de kongerigske blade, hvori vi advarer hans læsere i kongeriget mod at fæste tro til hans skildring af personer og forhold nede hos jer.

Hils din kone osv.

Din
H. V. Clausen.

I morgen har vi generalforsamling i »4 S«, og på lørdag holder Ottosen foredrag i Studenterforeningen. Efter disse møder får jeg vel noget at skrive til dig om.

1 Der er formodentlig tale om den kendte kvindeorganisator Charlotte Norrie (1855-1940). Hun havde i 1887 udgivet pjecen: Syge- og Sundhedspleje som Led i

den kvindelige Opdragelse og i 1895: Sygepleje som Livsgerning for Kvinder. Et Foredrag.

120. Fru HELENE HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Kjære Clausen!

Aabenraa, 11. Dec. [18995].

Fra Hans Peter skal jeg hilse, at vi venter Dem i Julen. Andresen har fortalt mig lidt om, hvad De har skrevet om Lebeck¹. Det falder tilbage paa Hans Peters Godmodighed, for jeg gjorde ham opmærksom paa denne Anmeldelse. Jeg vilde have, hvis den ikke kunde ændres, skulde Slutningen tages væk. Ja, det er kjedeligt, at Lebeck efter sine Rejser er bleven vigtig, og at han bilder sig ind, at han interesserer sig mere for det fjernt- end for det nærliggende. Men han er et elskværdigt Menneske, og alt det vil nok slibes af. Jeg tror, det vilde være gavnligt, hvis De skrev til Lebeck selv i en mild Form, naar De opdager Dumheder, thi til Dem har han den største Tillid, og der ser han, at Hensigten er god. Forresten gaar det udmærket paa Kontoret. H. P. kan meget bedre arbejde sammen med de to end med P. Andresen². Det er faldet mig lidt for Brystet, det sidste »Sønderjylland«³. Det er jo nu engang afgjort, at »Flensborg Avis« er det fine Blad, men det er dog et stort Spørgsmaal, om det er bedst underrettet om Sagerne henede. Overfor Studenterne synes mig — skal Jessen være ene Passager, saa maatte de hellere antage ham til deres Lappeskrædder i Stedet for Hans Peter. Høy og Høffding har vist skrevet ti Gange til H. P. om at være dem behjælpelig med et og andet. Mon det er Friis, der har glemt at sætte sit D. under Artiklen i »Dannebrog« om Strackerjans Bog — den ligner ham i hvert Fald — hvor latterligt, at nogen skulde være mere forsigtig for Strackerjans Skyld⁴.

Fra H. P. skal jeg nu sige, at De maa tage Dem god Tid i Julen, da han har en Del Sager at ordne med Dem. Helene Hanssen.

1 M. Andresens arkiv, der opbevares i landsarkivet i Åbenrå, synes ikke at indeholde noget brev fra H. V. Clausen omhandlende red. Lebeck. Meddelelse fra landsarkivet.

2 Red. P. Andresen havde omkring 1. okt. 1895 forladt Hejmdal (se brev nr. 118). Med »de to« hentyder fru Hanssen for-

modentlig til Lebeck og Thade Petersen.

3 Se brev nr. 121 note 2.

4 I Dannebrog for 8. dec. 1895 var optaget en usigneret artikel med overskriften: Danmarks Nationalitetkamp. Artiklen indeholdt en anmeldelse af Karl Strackerjans brochure: Dänische Umtriebe im deutschen Lande.

Kjære Clausen!

Den første Mandag i Februar har vi her et Møde angaaende Dybbøl Mølle, hvor Status vil blive opgjort og Beretning om Sagens nuværende Standpunkt bliver aflagt¹. Jeg maa afvente dette Møde for at kunne give Udvalget angaaende denne Sag resp. »To Løver« og »4 S« Meddelelser desangaaende. Lad derfor Mødet blive opsat til Torsdag den 6te eller Fredag d. 7de Februar. Jeg skal da nok give Møde og holde Foredrag. Før den Tid maa I ikke gjøre det mindste af i »To Løver« vedrørende mig. Af flere Grunde er jeg meget betænkelig ved at tage imod den Understøttelse til »Søndagsbladet«, som vi omtalte. Og jeg kan kjøre Sagen igjennem uden det. Tilbageskridt kan der paa ingen Maade være Tale om, da alt viser, at det var et fuldstændig rigtigt Greb, at jeg tog »Søndagsbladet«.

Jeg staar paa Falderebet for at tage til Kiel angaaende Sønderjyllands-Sagen, der skal forhandles imorgen². Venlig hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Efter adskillige års arbejde var det lykkedes at få dannet et selskab af 20 danske mænd fra Als og Sundeved, som, støttet af indsamlinger i kongeriget, erhvervede Dybbøl mølle. Om erhvervelsen af Dybbøl mølle se Et Tilbageblik II, s. 230 og 254 og A. D. Jørgensens breve s. 289-90.

2 Vel landretten i Flensborg var det blevet forbudt Hejmdal at anvende betegnelsen »Sønderjylland«. Sagen appelleredes til overlandretten i Kiel, og H. P. Hanssen gav selv møde i retten. Overlandretten kom til samme resultat som underinstansen. Se Hejmdal for 17/1 1896.

Kære Hans Peter!

Så er da stunden rykket nær, der muligvis medfører så stor en forandring både i din personlige og din offentlige stilling¹. Medens jeg i grunden, hvergang jeg åbnede en sønderjysk avis, spejdede efter Hans Nissens død, havde jeg ikke troet, at Hans Lassen så hurtig skulde dertil, særlig ikke efter, hvad du forleden dag skrev i din nyårsoversigt. Det gør mig så ondt for Hans Nissen, der vel ikke på sit dødsleje kan undgå at høre, at hans nabo og kampfælle er gået bort².

Jeg skal ikke komme med betragtninger i anledning af det, der måske forestår dig. Selvfølgelig mener jeg, at du er langt, langt den bedste til den post, og det eneste, jeg beklager, hvis du skulde blive valgt, er sekretærposten i vælgerforeningen. Inden for vælgerforenin-

gens bestyrelse er der ingen til at overtage den (er det ikke underligt, at af alle 22 medlemmer er kun du og Jessen under de 50), og selv om det bliver en Alsinger, der kommer til at udfylde Hans Lassens plads, forekommer det mig ikke, at der kan være tale om Nis Nissen eller Peter Grau, der bægge boer klods op ad Fritz Hansen, men at man vil tage en mand fra Sønderherred (Andreas Kaad eller Bladt-Tandsgård). Det skulde da være, at du lagde dig særlig i ilden for en af de to unge.

Om den nye post vil blive god for dig med hensyn til din avis, og hvad deraf afhænger, ja, derom lod der sig sige meget, men du har jo gjort dit valg, og hvem veed, om der ikke også i den henseende kan komme noget godt ud for dig. At du vil derind i de unge år, er der jo noget i.

Det glæder mig i dag af »Hejmdal« at erfare, at der ikke skal nye valg af valgmænd. Ellers havde jeg det at være nervøs for i et øjeblik, hvor der længe ingen egentlig agitation er dreven. Og selv er du også bedst tjænt dermed. Når Jessen nu kommer med sit hyl »fritænker« og »radikaler«, er det ikke den store vælgermasse, han udsår sit had iblandt, men det er jo forholdsvis oplyste mænd, han ved det råb vil skræmme, men det lykkes vel ikke så let. Forresten håber jeg, at Gustav, hvem det sikkert er i høj grad magtpåliggende at få dig til fælde, og Reimers vil tugte ham så hårdt, det behøves, og tvinge ham til at holde sig i skindet.

Og bliver du valgt uden egentlig modkandidat, ja så er det jo den største sejr for dig, for din karakter og din hidtidige arbejdsmåde, og det allerstørste nederlag for ham. Hvor under jeg dig den oprejsning for den ro, som du har bevaret overfor hans nederdrægtigheder nu en række af år igennem. Jeg foreslog i dag Krarup, under den forudsætning, at Jessen ikke gad være i Sønderjylland efter det nederlag, at få ham til redaktør af det nye højreblad i København. De gode folk går ligesom Diogenes med lygten på torvet i Athen uden at kunne finde et menneske³.

Hel sikker er jeg dog ikke på, at det bliver dig, som kommer til Berlin. Kan det ikke være, at adskillige valgmænd først tænker på Wolff-Gammelgab, og at han så er villig? I det tilfælde er der jo intet andet for end loyalt at bøje sig herfor. Men af den grund synes jeg, at kandidaten snart bør nomineres. Men hvem skal gøre det? Jeg synes her er et temmelig indviklet etikettespørgsmål. Der har jo intet valg

af en ny mand fundet sted, siden vælgerforeningen blev dannet. Skal det nu være vælgerforeningens bestyrelse, der udpeger manden, eftersom repræsentanten på en måde også skal foretræde de danske egne, der er forfordelte ved valgmodus'en, eller bliver det de af vælgerforeningens bestyrelse, der boer i valgkredsen Sønderborg-Åbenrå, eller bliver det enkelte valgmand i en eller anden egn, der tager initiativet? Jeg synes, det var rarest, det udgik fra enkelte valgmand. Hvorfor ikke strax lade dine venner blandt valgmandene på Nørreals og samtidig i Felsted-Varnæs gøre begyndelsen. Det at have prioritet betyder altid noget.

Men når Wolff undtages, behøver du ikke at stikke op for nogen, og jeg kan da heller ikke tro, at nogen af lederne vil finde på en tredje mand. Uden da Fritz Hansen, der vil foreslå sig selv; men han er afmægtig. De ældre bønder i Nørreherred har han kuset så længe, til deres utilfredshed er vågnet, og de yngre har jo aldrig respekteret ham. Han har et sådant lavmål af almindelig dannelse, at han vilde vanære sine danske vælgere i Preussens repræsentation. Det samme gælder om Mussmann. Om ham siger jeg, som Jens Grand sagde om Erik Glipping; jeg seer hellere en kætter eller en tyrk eller djævelen selv som landdagsmand respektive konge end den karl.

Jessen og han har vist forresten sluttet forbund, hvad jeg længe har anet. Når man udtyder meningen med Jessens ord i avisen i dag om, at Gustav også borde repræsentere Åbenrå amt, og at som følge deraf Haderslev amt bør kåre den ny landdagsmand, kan det være, at det kun er frygten for dig, der får ham på dette ægte Jessenske subtile og skruede indfald, men det kan også være for at få Mussmann frem, idet han og hans kandidat indseer umuligheden af en opstilling af ham i Åbenrå-Sønderborg⁴. Alle hans »on dit«er hører selvfølgelig kun hjemme på »Flensborg avises« kontor.

Hvornår mon valget vil finde sted? Jeg havde jo svær lyst til at være derovre i denne tid for at være nærværende i denne historiske stund for Nordslesvig. Jeg kan ikke forlange af dig, at du skal holde mig à jour med, hvad der skeer mellem kulisserne derovre, men bed Lebeck eller din kone om at holde dagbog over alt og sådan hver ugedag at sende mig den. Det har jo virkelig historisk betydning at føre regnskab med, hvorledes alt går til, husk alt det vrøvl, da Kryger døde, og da Junggreen døde osv. og husk, i hvor farvet en skikkelse begivenhederne vil gå over til efterverdenen i »Flensborg avi-

ses« fremstilling. Altså hvem der kommer og går i din stue i anledning af landdagsvalget, og alt, hvad der forlyder ad rygtets vej, og hvad der foregår i vælgerforeningens bestyrelse og ved Lassens begravelse.

Min personlige sag i Gråsten gad jeg også gerne høre lidt om?⁵
Hils din kone, Mathias, Lebeck osv.

Din hengivne
H. V. Clausen.

Hvis jeg får en dagbog, så lad den være sådan, at også A. D. Jørgensen kan læse den.

1 20. jan. 1896 døde landdagsmand Hans Lassen, og et suppleringsvalg måtte finde sted. Ved valget opstilledes to kandidater, nemlig H. P. Hanssen og gårdejer Wolff, Gammelgab. Den sidste støttedes stærkt af red. Jessen, som førte en meget personlig kampagne mod H. P. Hanssen. Ved et prøvevalg i Gråsten fik Hanssen 120 stemmer, medens 5 stemte på Wolff. Det endelige valg fandt sted 31. marts 1896, og H. P. Hanssen kunne herefter indtage sit sæde i den preussiske landdag. Se Mackeprang, s. 207 ff.

2 Gårdejer Hans Nissen, Vibøge, døde først

8. febr. 1896.

3 I 1896 grundlagdes avisen Vort Land af prof. Will. Scharling og grosserer Holger Petersen. Nationaløkonomen L. V. Birck blev bladets første redaktør.

4 Der hentydes formodentlig til Jessens mindetale om Hans Lassen i Flensborg Avis for 21/1 1896, hvori også spørgsmålet om den nye landdagsmand fremdrages. Om denne udtaler Jessen, at han formodentlig skal findes blandt en af de »nordslesvigske Landmænd«.

5 Der er tale om et lån i Gråsten sparekasse. Se brev nr. 127.

123. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 26. Januar 1896.

Kjære Ven!

Jeg er lige kommen hjem fra Hejls, hvor min yngste Søster i Gaar blev jordet¹. Hun døde efter otte Dages Sygdom af Hjærnebetændelse paa Kolding Sygehus. Paa Vejen ned til mig blev hun syg i Kolding og indlagt der.

Tak for Dit Brev, som jeg lige har læst. Da Du er meget videbegjærlig med Hensyn til det forestaaende Valg, skynder jeg mig med at sende et Par Ord. Fremgangen bliver følgende. Imorgen Eftermiddag kommer Gustav og jeg til Sønderborg, hvor vi har et forberedende Møde sammen med Reimers og Moldt. Tirsdag Aften Kl. 7 afholder Vælgerforeningens Bestyrelse Møde i Sønderborg. Her vil Sagen rimeligvis blive afgjort. Min Plan er, at vi paa dette Møde 1) fatter Beslutning om at sammenkalde alle Valgmænd til et Møde paa Graasten, 2) fatter Beslutning om ved vor Formand Reimers at foreslaa Valgmændene en bestemt Kandidat og lade ham blive kaaret paa dette Møde. Men jeg ved ikke, om de andre billiger den.

Hvad der ellers foreligger med Hensyn til Valget er, at foruden Gustav har P. Grau, der er Valgmand, og Nis Nissen været her paa Nørreherreds Vegne og forespurgt, om jeg vilde modtage Valg. Jeg har efter moden Overvejelse svaret Ja; mine Grunde kjender Du. Foruden mig vil der efter min Mening kun blive Tale om Wolff, Gammelgab.

Jeg tager det hele med en knusende Ro og vil ikke kaste mig ind i nogen Polemik for den Sag. Bliver jeg opstillet som Kandidat af Vælgerforeningen, antager jeg ikke, at Jessen tør følge sin Lyst. Han ved nok, at Reimers i saa Fald ikke bliver at spøge med. Det hele vil da rimeligvis gaa meget glat af. I Vælgerforeningen Møde paa Tirsdag vil det atter nærmest være Gustavs Optræden, der bliver afgjørende. Kun naar han er altfor diplomatisk, vil det give en Del Vrøvl.

Bliver jeg ikke opstillet af Vælgerforeningen, modtager jeg ikke Valg. Den bør og skal have det afgjørende Ord. For min egen videre Uddannelses Skyld mener jeg det er rigtigst at modtage Valg. Og jeg tror, at jeg kan gjøre et værdifuldt forberedende Arbejde for Gustav. Jeg kan bedre end nogen anden lægge Sagerne til rette for ham, og det er min virkelige Overbevisning, at jeg har meget at lære af ham i Berlin. Men det koster Ofre at tage derned. Jeg har Hænderne fulde af Arbejde, som optager og fylder mig herhjemme, og jeg lever et lykkeligt Familieliv. Bliver jeg derfor ikke valgt, vil jeg ogsaa være vel tilfreds. Vægtskaalen balancerer for mig, og min Sindsro er derfor ikke i mindste Maade forstyrret. Selv vil jeg ikke røre en Finger for mit Valg, og Angrebene paa mig skal blive meget personlige, før jeg tager til Gjenmæle.

Nu ved Du altsaa, at den afgjørende Beslutning højst sandsynligt vil blive fattet Tirsdag Aften mellem 7 og 10. Jeg skal med faa Ord meddele Dig Resultatet hurtigst muligt. Med Hilsen fra os alle.

Din hengivne Ven

H. P. Hansen.

1 Søsteren Kristine Hanssen, der var forlovet med gårdejer Nis Krag, Mosevrå ved

Kolding, døde på Kolding sygehus kort før brylluppet.

124. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Søndag, 26. januar 1896.

Kære Hans Peter!

Uden i forvejen at have anet det mindste om sygdom, seer jeg pludselig i avisen, at du har mistet en søster. Det må jo være den unge

pige, jeg så hos dig i sommer, men hvis tilværelse indtil da var mig ubekendt. Jeg veed ikke, hvor nær dette tab går dig, men jeg vil ikke komme med almindelige trøstegrunde, ti jeg har ingen; mod døden groer der ingen urt. Jeg vil kun bevidne dig min deltagelse; du har i de sidste år været prøvet ikke så lidt med død og sygdom hos dem, der står dig nær, og lært livets hårdhed at kende, som jeg endnu ikke har det.

Jeg får vel at vide af dig i forvejen, med hvilket tog du kommer herind til København; ingen af »løverne« undtagen Nellesmann og heller ikke jeg veed endnu, hvad dag dit foredrag vil falde.

Jeg har ikke fået abonnementslisten udfyldt, som jeg sendte dig; tag den med.

Jessens taktik, såvidt jeg kan skønne den af hans nummer for i dag, er nok denne: Wolff skal på enhver måde pusseres frem; han selv skal ægges, og folk skal interesseres for hans valg¹. Indtil det er afgjort, at han ikke vil, eller at man ikke vil have ham, vil Jessen spare sit krudt overfor dig; men til den tid, vaer dit syndige hoved, så vil alle himlens sluser blive åbnede over det.* Det er forresten fra Jessens side en meget fornuftig fremgangsmåde.

Jeg synes, at det møde i Maikro kommer til at falde udmærket²; det giver dig anledning til at holde en programtale og Gustav til at anbefale dig på det kraftigste. Få endelig Gustav til at lægge al sin energi deri; jeg håber, at han har forestillet direkte eller indirekte Wolff, hvormeget mere gavn han vil kunne have af dig end af ham i Berlin.

Sig Lebeck, at jeg ikke hidtil har haft tid til at besøge hans ærinde inde på Østergade, hvor jeg så sjælden kommer, men at det nok skal blive gjort.

Venlig hilsen til din kone

Din hengivne
H. V. Clausen.

Mathias kommer da ikke herover sammen med dig?

1 Der hentydes til en artikel i Flensborg Avis for 24/1 1896 med titlen: Det nye Landdagsvalg.

2 Ved et politisk møde i Majkro på Als, som lededes af gårdejer P. Grau, og hvori deltog gæster fra Slogs herred,

holdt H. P. Hanssen en politisk tale, hvori han navnlig dvælede ved fremtidsudsigterne for den danske sag. Gustav Johannsen synes ikke at have været til Stede. Mødet er refereret i Hejmdal for 5/2 1896.

*) »Den anden kandidatur vil vi foreløbig ikke udtale os om.«

Kære Hans Peter!

Jeg troede, at Nellemann forlængst havde gjort aftale med dig; men nu veed du, hvad du har at rette dig efter¹. Lad mig altså få besked fra dig, hvornår du kommer, Hjort vil gerne have dig til middag en dag sammen med Ottosen. Hvis du kan huske det, så tag fru Norries papirer med herover; jeg venter mig ellers en ulykke af hende. Og en abonnementsoversigt.

Endnu i aften (onsdag) veed jeg intet, om hvad I igåraftes besluttede. I morges stod der et løjerligt telegram i aviserne fra Flensborg; »Det er tvivlsomt, om man kan formå en landmand til at lade sig opstille som kandidat.« Ottosen og jeg har i dag været oppe hos Valdemar Frederiksen for at bede ham være på post mod mulig kommende telegrammer fra samme hold. Ti Jessens mening er jo tydelig nok den, at siden han nu veed, at han ikke kan undgå dig, skal du fremstilles som den, der kun er bleven opstillet, fordi ingen anden og bædre har villet. Telegrammet står også som meddelelse i »Flensborg avis« dagsnummer, umiddelbart efter telegrammet om Hans Lassens jordefærd. Jeg tænker mig, at Jessen har telegraferet bægge dele til Flensborg fra Sønderborg eller Skovby, efter at han ved begravelsen har gjort personlige forsøg hos Wolff, Fritz Hansen og Peter Grau.

Din

H. V. Clausen.

¹ Brevet fra Clausen er skrevet på et brev fra højesteretsadvokat Nellemann til Clausen dat. 28. jan. 1896, hvori han meddeler, at To Løvers generalforsam-

ling finder sted 7. febr., og at man regner med, at H. P. Hansen vil holde foredraget.

Kjære Clausen!

Jeg er bleven indstævnet som Vidne i en Retssag til den 7. Februar Formiddag Kl. 10 Flensborg, og det er mig derfor umuligt at tale i Kjøbenhavn den 6. Februar. Dertil kommer Forberedelser til et Prøvevalg i Graasten den 7. Februar, som optager min Tid, foreløbig da i hvert Fald et Par Dage. Du maa derfor sørge for, at Mødet opsættes i otte Dage. I kan saa derovre bestemme Dagen.

Vi havde saa Bestyrelsesmøde i Vælgerforeningen i Gaar. Der var mødt 13 Medlemmer, 3 var lovligt undskyldte. Kandidatspørgsmaalet

blev forhandlet. Først skulde Valgmændene: Johs. Moldt, Fr. Hansen, Løjtertoft og Capt. Fischer udtale sig. Fr. Hansen erklærede: Nørreherred er for H. P. Hanssen. Moldt: Stemningen i Sønderherred og Sønderborg By gaar i samme Retning. Fischer: Jeg har ikke været udenfor Aabenraa By, men dér er der bleven talt om, at det var vist rigtigst at vælge en Landmand, og man har som passende Kandidat nævnt Frits Hansen. Jessen tager Ordet: Der er ikke Valgmænd her tilstede fra Sundeved. Jeg tillader mig derfor at bemærke, at i Sundeved er Stemningen for Hr. Wolff-Gammelgab. Skrumsager taler anerkjendende om Wolff, men ender med at anbefale mig. Jessen taler for Wolff og fremhæver ham som Nordslesvigs dygtigste, mest intelligente og saa videre Landmand. Der bør vælges en Landmand og ingen Fagpolitiker. Regeringen finder ikke vor Landbostand intelligent nok til at forvalte Embeder som Amtsforstandere etc. etc., det vil være en Falliterklæring, hvis vi i god Overensstemmelse dermed ikke i dens Midte finder en Mand, der kan repræsentere os i Landdagen. Knudsen, Trøjborg (der kom med Jessen) slutter sig helt til ham. Konsul Amorsen taler anerkjendende om mit Arbejde herhjemme og mener, at det er vigtigere, at det fortsættes, end at jeg kommer i Landdagen. Desuden bør jeg senere være Rigsdagsmand, naar Gustav trænger til en Afløser!!! Skrumsager anbefaler atter mig under Bifald fra Reimers m. fl. Afstemning: Skrumsager, Ph. Møller, Johs. Moldt, Frits Hansen, Gustav Johannsen og Reimers stemmer H. P. H. Knudsen, Amorsen og Jessen: Wolff. Capt. Fischer: Fr. Hansen, men da der erklæres bundet Valg, og Jessen, som er hans Sidemand erklærer: »Da De har stemt første Gang med Motiveringen: »Landmand«, maa De stemme paa Wolff«, sker det. Wolff og jeg stemmer ikke. Tilbage var P. Skau. Da de sidste Udtalelser er blevne skarpe, tager han det humoristisk, optæller Stemmerne paa hver Kandidat og siger, da Flertallet er sikkert, stemmer jeg Wolff. Hovedresultat H. P. H. 6 og Wolff 5.

Jessen angriber Reimers, og Skrumsager faar Svar paa Tiltale. Reimers hæver Mødet. Før Kandidatspørgsmaalet blev forhandlet, vedtoges der Prøvevalg paa Graasten d. 7. Februar. Der møder mindst én Mand fra hvert Distrikt med skriftlig Fuldmagt fra de øvrige Valgmænd. Majoriteten afgjør Sagen.

Imidlertid var Salen paa »Stadt Hamburg« fyldt med Folk, der kom fra Lysabild og vilde vide noget om Sagen. Reimers og Gustav talte først om Lassen. Derpaa Jessen. Skrumsager talte om det forestaaende Valg med Ønsket om, at man maatte have Held til at finde en Repræsentant »der forbinder Sansen for det reelle med Sansen for det ideelle«. Jessen beskylder Skrumsager for at drive Valgpolitik, men ender med et leve Gustav Johannsen. P. Grau taler for »vor Landdagsmand«. Der er Enighed i Kredsen. De, der søger at sætte Splid, bør tage sig i Agt, da de vil lide et slemt Nederlag. Udfaldet er allerede afgjort. Demonstrative Raab. Jessen: Enhver drikker for sin Landdagsmand! P. Grau: Jeg for min — gaar hen og støder an med mig. Jessen taler for Wolff, saa det er en Fornøjelse for Wolffs gamle Venner. Stærke Bravo. Skrumsager adresserer Valgpolitikken tilbage til Jessen og taler for mig. Han ender med et »Leve Hans Peter.« Hurra, Stampen, Klappen og Bravo. Der synges: »Og dette skal være Hans Peters Skaal« — og da man kommer til Slutningen »Og Skam faar den som ikke . . .« omringes Jessen af Folk, der vil klinke med ham. Fausbøl taler for en taalsom Presse, der vil tage fornuftigt paa Valget. Jessen og Knudsen forlader straks efter Salen.

Dette i al Hast, mens P. Skau og M. Andresen sidder her og taler [om] Hovedpunkterne af Forhandlingerne i Gaar. Wolff og jeg talte længe sammen. Det hele har naturligvis ingen Indflydelse paa vort Ven-skab. Vi er enige om begge at tage Sagen med knusende Ro og lade Valgmændene tage Bestemmelse.

Stillingen opfatter jeg i Øjeblikket saaledes: Hele Als ønsker mig. Jeg er overrasket over Reimers og Moldt. Jessen har nu ødelagt det fuldstændigt med dem. Fra Witzke, P. Mathiesen Kejnæs, Andr. Kaad, Bladt-Tandsgaard, de før nævnte Mænd og mange flere fore-ligger der Udtalelser, som alle gaar i den Retning. I Sundeved er Spørgsmaalet »Landmand« sat under Diskussion af »Flensborg Avis« og Stemningen delt. Ligesaa ligger Forholdene vist i den sydlige Del af Aabenraa Amt, hvorimod den synes at være fremherskende for mig i den nordlige Del af Amtet.

Der var meget mere at fortælle, men Du faar nøjes med dette af-jaskede Brev denne Gang. Det er kun for Dig.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

Kære Hans Peter!

Så kan jeg da ønske dig til lykke til din glimrende valgsejr; større kunde den ikke blive; de 5 stemmer, Wolff fik, giver den netop relief. Når jeg ønsker dig til lykke, er det, fordi det er konstateret, hvor stor en pris Nordslesvigerne sætter på dig som deres bedste talsmand, fordi det er konstateret, at alt det smuds, Jessen nu i en række af år har kastet på dig, ikke har givet dig den mindste plet i dine landsmænds øjne, og endelig ønsker jeg dig til lykke til al den autoritet, du gennem din nye stilling fåer, og som du kan bruge i dit fremtidige arbejde for vor gode sag. At stillingen rent personlig ikke synes mig så attråværdig for dig, kan vi en anden gang tale om.

I aften kun nogle forretningssager:

1) Fra Løverne: Det overlades dig selv at bestemme dagen for dit foredrag herovre; men du må være forberedt på at skulle tale tre aftener i træk: I Løverne, i »4 S« og hos Kruse. Det henstilles til dig selv, om du vil vente til det rigtige valg har fundet sted.

2) Fra »4 S« og »To Løver«: Du er bemyndiget til i fremtiden at udbetale Kasper Jensen 400 kr. årlig, i terminer, som du selv synes; at regne fra 1. oktober ifjor.

3) Som Reimers ønskede, har jeg været rundt hos venstreaviserne; hos »Dannebrog« undertrykte jeg en artikel fra Hans Top; ellers all right; på hjemvejen skal jeg blot ind endnu hos Franz v. Jessen på Unios vegne¹.

4) Privat: Nu kunde jeg måske få lidt at vide om, hvad udsigter jeg har til et lån i Gråsten sparekasse. Jeg står måske i denne måned for en udbetaling af 400 kr. til landmandsbanken.

Hils din kone specielt fra mig denne gang; det bliver jo en forandring for hende i fremtiden lige så meget som for dig.

Din hengivne

H. V. Clausen.

For Wolff gør det mig — det er virkelig ment — ondt; blot han havde trukket sig [tilbage] før valget. I fremtiden bliver han forhåbentlig inderlig harmfuld mod Jessen, der fik ham lokket ud på den vildmand.

¹ Red. Fr. v. Jessen havde i juni 1894 oprettet korrespondancebureauet Unio, der også havde Hejmdal som abonnent. Fr.

v. Jessen. Mit Livs Egne, Hændelser, Mennesker, I, 1943, s. 289.

Kjære Clausen!

Tak for Brevet. Jeg skal være her i Aabenraa d. 20. Febr. Da har vi Generalforsamling i den nordslesvigske Folkebank. Der skal forhandles et vigtigt Forslag om Aktiekapitalens Fordobling, som gjør min Nærværelse nødvendig. Senest den 19. Februar Aften maa jeg derfor rejse fra Kjøbenhavn. Indtil den Tid maa I disponere over mig til 2 højst 3 Foredrag. Lad det hellere blive ved to. Jeg kan jo atter komme derover i Løbet af Foraaret eventuelt fra Berlin. Bestem nu Møderne hurtigst muligt og giv mig Besked. Man ønsker, at jeg skal tale i Odense paa Hen- eller Tilbagereisen og har indvilliget deri, da det kan ske uden Tidsspilde.

Hvad Valget angaar, nærmere Oplysninger personligt. Min Erklæring om § 5 opfatter Du vel som et Tilbagetog, det er det imidlertid ikke, men ogsaa Du og Ottosen har ladet Jer paavirke i den Henseende af Jessen¹. Min Opfattelse har jeg allerede 1887 i Tilskueren præciseret: Vi erkjender, at § 5 er ophævet, vi anerkjender det ikke². Hvad Jessen aldrig har villet indrømme, men nu tier til, er Sætningen: Ved Traktaten af 11. Oktober 1878 har Østerrig ikke blot givet Afkald paa sin Ret til at kræve § 5 opfyldt, men Preussen ogsaa erklæret den for ophævet. Dette er en Regjeringshandling, som man hverken kan ignorere eller bortforklare. Dette gjorde Krüger imidlertid i sin Tid, og derfor er der aldrig fra vor Side protesteret mod Traktaten. Og Jessen bruger altid kun Udtryksmaaden »Østerrig givet Afkald«. At Preussen skulde have haft Ret til at handle, som Bismarck gjorde i 1878, har jeg ingensinde i Tale eller Skrift indrømmet, og det vilde jo være meningsløst at gjøre det. Kliplevsresolutionen³ blev indflettet, fordi selv Mænd som Fr. Hansen ikke forstod, hvorfor den blev afvist i Nybøl⁴. Men som sagt, mere om alt det mundtligt.

Lad mig nu snart faa Besked. Jeg haaber at faa Sagen med Pengene i Orden, til jeg kommer. Endnu har jeg ikke gjort stort, da min Søsters Sygdom og Død samt Lassens Død og Valget har givet uventet meget at tage Vare paa.

Hilsen fra os alle.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

- 1 H. P. Hanssens erklæring om § 5 offentliggjordes i Hejmdal for 8. februar 1896. Den er aftrykt hos Mackeprang s. 208 f.
- 2 I Tilskueren for 1887 s. 472-98 havde Hanssen offentliggjort en artikel med titlen: De nationale Forhold i Sønderjylland. Om § 5 se s. 480.
- 3 Under valgkampen, der gik forud for landdagsvalget i februar 1896, afholdtes 2. febr. 1896 et møde i Kliplev med red. Jessen som taler. Efter foredraget stillede Jessen følgende forslag til resolution: Den tilstedeværende Forsamling udtaler som sit Ønske, at Valgmændene vil vælge en Landdagsmand, som fastholder Nordslævigs hidtidige Politik i H. t. Pragfredens § 5 uden Hensyn til Partier og Retninger. – Nogen egentlig afstemning om forslaget fandt ikke sted. Se Hejmdal for 3/2 1896. Flensborg Avis bragte en noget anden formulering af Kliplevsresolutionen og meddelte desuden, at resolutionen fandt udelte tilslutning i forsamlingen. Se Jessen II, s. 281.
- 4 Ved det politiske møde i Nybøl 4. februar 1896 var red. Jessen også taler, men her var H. P. Hanssens tilhængere mødt talstærkt op. Jessen anbefalede Kliplevsresolutionen, men den kom ikke til afstemning. Jessen II, s. 283.

129. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN hos Krarup, 11. februar 1896.

Kære Hans Peter!

Nu er den endelige bestemmelse, som ikke kan rokkes, at du taler for Kruses folk mandag den 17de kl. 8^{1/2} og for Løverne tirsdag den 18de kl. 8. Vil du tale i Odense, må det blive forinden, og jeg foreslår lørdag aften, således at din rejse falder: lørdag middag fra Åbenrå, i Odense kl. 4^{1/2}; søndag kl. 4^{1/2} eftermiddag fra Odense, i København kl. 8^{3/4} aften; fra København onsdag aften, i Åbenrå torsdag morgen i rette tid til generalforsamlingen. Jeg gør dette forslag, fordi jeg i fastelavnstid selv rejser hjem til Odense (kommer dertil lørdag kl. 1^{1/2} og rejser mandag eftermiddag kl. 4^{1/2}), hvor jeg søndag formiddag vil have den ypperligste lejlighed til at tale med dig. Jeg vil også gerne have dig med til at tale med apoteker Mikkelsen om et sendemandsmøde i Fåborgegnen til pinse. Du kan i Odense bo hjemme hos mig; vi har rigelig plads og god mad, men du kan deri gøre, som du synes. Hvis jeg ikke får svar, er dette en aftale. Du må så hurtigst skrive til Odense, at du vil tale der lørdag aften.

Din

H. V. Clausen.

130. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN Aabenraa, 12. Febr. 1896.

Kjære Clausen!

Jeg kommer altsaa til Kjøbenhavn, saaledes at jeg kan tale i Kruses Forening Mandag d. 17 og for Løverne Tirsdag d. 18. Odense opsætter jeg til senere (den 27. skal jeg tale paa Askov) af Hensyn til Hans Nissens Jordefærd, som jeg maa overvære paa Lørdag. Jeg tager som

sædvanlig ind paa Hotel Valdemar, og vi tales [ved] der inden Fore-
draget Mandag Aften. Dermed er den Sag altsaa ordnet. Venlig
Hilsen

Din hengivne
H. P. Hanssen.

Tak for Indbydelsen til Odense; jeg skal tage imod den en anden
Gang.

H. P. H.

131. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

30. marts 1896.

Kære Hans Peter!

Jeg tager mig den frihed på forhånd at lykønske dig til valget for
i tide at kunne meddele dig, at jeg kommer til Åbenrå torsdag efter-
middag; jeg har med mig stud. med. Paludan, en af mine bedste adju-
danter. Men fredag morgen tidlig tager vi til Als, som jeg har lovet
Peter Grau, og kommer tilbage lørdag eller søndag. Venlig hilsen til
alle.

Din
H. V. Clausen.

132. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 27. April 1896.

Kjære Clausen!

Da der ikke vil blive afholdt Møde næste Fredag og Lørdag af Land-
dagen, rejser jeg hjem til Aabenraa, og Du maa derfor ikke komme til
Berlin d. 1. Maj, som Aftalen var, men opsætte Rejsen til senere. Jeg
venter Dig imidlertid bestemt i Løbet af Maj eller Juni Maaned. Vi
kan jo senere korrespondere nærmere om naar.

Ellers har jeg ikke stort at meddele. Jeg har jo gjort en Del Be-
kjendtskaber, men det ligger i Sagens Natur, at de endnu er meget
overfladiske. Og dette saa meget mere, som jeg ikke har været rigtig
rask i den Tid, jeg har været her. Jeg bliver imidlertid nu hjemme til
næste Søndag og kommer saa nok i Orden, til jeg atter kommer her-
ned.

Sessionen er i Aar saa vidt fremrykket, at det nærmest kun er Spe-
cialdiskussioner, der finder Sted, og oven i Kjøbet nærmest kun rent
økonomiske Love, (Jernbaner, Kornsiloeer etc.) der staar til Forhand-
ling. Der er derfor kun liden Udsigt til, at jeg kan faa Ordet i denne
Samling. Med venlig Hilsen

Din hengivne
H. P. Hanssen.

Kære Hans Peter!

Apoteker Mikkelsen og jeg er bleven enige om, at vi vil til Urnehoved på fredag, hvis det passer dig. Torsdag aften kommer derfor jeg og en student Porst til Åbenrå; du kan vel nok huse os. Passer det dig ikke, har apotekeren lovet mig tirsdag aften fra Åbenrå, hvor han vel træffer dig på banegården, at sende et brev til student Porst, Sommers hotel, Flensborg. Apotekeren vil op til Urnehoved ad jærnbanelen til Bollerslev med et morgentog, han er en sparsommelig mand. Var det ikke fornuftigt at vare en god dansk mand — H. Chr. Jessen? — ad, at vi kommer og ligeledes, at Hansen Kastvrå bliver averteret; nogle vil jo søge Urnehoved tingsted ved hans nabogård.

Jeg hører, at din kone og lille pige er i Nymindegab; men hvorledes Marie har det, har jeg ikke hørt noget om. I Nymindegab ligger i ferien en af mine studenter fra i år, Povl Harder, søstersøn af Otto Jespersen, et begavet menneske. Jeg veed ikke, om din kone kunne få nogen fornøjelse af ham; han må jo være let at finde der?

Din hengivne

H. V. Clausen.

Fortæl Ingeborg, at jeg kommer snart. Mathias skulde vel også med på oldgranskerudflugten?

For det Tilfælde, at Du ikke har modtaget mit Brev, inden Du afrejste fra Odense, meddeler jeg Dig herved, at Du maa være i Aabenraa Onsdag Aften eller senest Torsdag Morgen Kl. 9, hvis Du vil med Mikkelsen og mig paa den aftalte Tur. Fredag er jeg nemlig forhindret. Hilsen fra

Din hengivne

H. P. Hanssen.

Kære Hans Peter!

Da jeg sidst var i Åbenrå, havde jeg et ærinde til dig fra Schlaikjer, som jeg glemte at besøge. Det er blot dette: Hvis din plan om at

udgive et blad — tidsskrift, hvad skal det sige — på tysk til oplysning om sønderjyske forhold bliver til noget, kunde der da være brug for Schlaikjer som oversætter? Der er ikke tvivl om, at han behersker både det danske og det tyske sprog således, at det vilde være fornuftigt at vælge ham, og selv om han ikke kandiderer i Flensborg-Åbenrå kresen — jeg troer ikke, det bliver til noget — har han dog altid forbindelser, som måske engang kunde være os til nytte. Endelig trænger staklen i høj grad til at få nogle indtægter, og der er, trods det han er en bohémien, så meget godt ved ham, at jeg gärne vil bidrage lidt til hans fremhjælp. Svar udbedes snart, da jeg er ked over at have glemt ham . . .

Din

H. V. Clausen.

Hvor er det sørgeligt med Julius Langes død; niveauet for den danske kultur er sænket derved. Nu kommer de mindre ånder til at regere: Hannover, Karl Madsen og Francis Becket!

136. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

Gammel Kongevej 142 B³, København V, 10. december 1896.

Kære Hans Peter!

Jeg sendte forleden et brev til Schlaikjer, adresseret: »die Zeit« Berlin og udbad mig hurtigt svar. Da jeg ikke har fået det, beder jeg dig sende ham indlagte visitkårt. Muligvis har brevet på grund af den ufuldstændige adresse ikke truffet ham, men du kender muligvis hans adresse.

Det sidste nyt er, at Ottosen har meldt sig ud af »4 S«s bestyrelse¹. Mere end hvad der står i indlagte brev, veed jeg ikke, da jeg har været holdt hjemme en tid af en halshistorie, og Høffding og jeg endnu ikke har seet hinanden². Det har båret derhenimod i lange tider. Hvad vi nu skal gøre, ja derom kan vi tale i Julen. Russerne er vældig oppe i år for vor sag: kompagniet Müller & Schrøder, Anker Jensen, du tog med hjem med Solmer [?] fra Åbenrå en regnvejrsdag i sommer, osv.

Din søster, som ligger herovre, har det nok godt. Jeg kan, som mine timer ligger, kun besøge hende om søndagen, og sidste søndag måtte jeg endnu holde mig hjemme for min halses skyld; men jeg

hører stadig til hende gennem Marie Hjort, og hun får aviser og bøger fra mig.

Nå, det ryster nok i Tyskland for øjeblikket³. Venlig hilsen.

Din

H. V. Clausen.

1 Om Johan Ottosens forhold til »4 S« se brev nr. 140-41, 144 og 156.
2 Det indlagte brev findes nu ikke mere

ved Clausens brev.
3 Om forholdene i Tyskland, se efterfølgende brev.

137. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 15. December 1896.

Kjære Clausen!

Dit Brev med Kortet til Schlaikjer har jeg først modtaget her i mit Hjem. Schlaikjer har jeg endnu ikke truffet i Berlin. Jeg vil af flere Grunde ikke søge ham, men lade ham søge mig¹. Da Forhandlingerne var interesseløse i Landdagen, hvor hele Arbejdet i Grunden gjøres i en Række store Udvalg i denne Tid, og jeg fik Sikkerhed for, at det var umuligt at sige noget vedrørende vore Forhold inden Jul, rejste jeg hjem. Jeg skulde ellers have opholdt mig endnu 9 Dage dernede for at overvære 3 betydningsløse Møder. Du maa derfor helst selv skrive til Schlaikjer igjen under Adresse: »Die Zeit« Zimmerstrasse, Berlin. Det lader til, at han er flittig, og at han gjør Lykke, naar han nu blot er udholdende i sit Arbejde. Det hjælper ham vistnok en hel Del i Berlin, at han har næmmet Ordet »Nur die Lumpen sind bescheiden«.

Jeg forstaar Ottosens Bevæggrunde, men det er naturligvis ikke det samme, som at jeg billiger dem. Men den Sag vil jeg hellere drøfte mundtlig med Dig. Jeg har atter haft Opfordring til at tale i Studentersamfundet og skal i Dag give Besked, men vil helst være fri. Jeg er bange for ved min Nærværelse at give Anledning til Udtalelser, som er politisk ukloge og uden at gavne nogen eller noget dog maaske kan skaffe mig Vanskeligheder. Dertil kommer, at intet er mig mere ubehageligt end den Flothed, hvormed velmenende Venner udsteder Veksler paa mit Navn, som jeg maaske slet ikke er i Stand til senere at indløse. Hvis vore gode Venner i Danmark blot i Stedet for al Ødslen med Smiger og lignende Ubehagelighed vilde sætte deres Kræfter ind paa at skaffe de Midler, der mèt og mèt viser sig nødvendige, hvis vi ikke skal tabe Terræn. Det er mismodigt at se, hvor mange store og vigtige Opgaver, vi maa lade ligge

uløste, fordi vi simpelthen mangler Penge. Ejendomsspørgsmaalet staar vi af den Grund for Tiden næsten hjælpeløse overfor. De fleste af os er allerede i Forvejen saa overlæssede med ulønnet Arbejde, at vi ikke kan gjøre synderligt, og vi har ikke Penge til at lønne en Mand, som kan tage sig af den Sag. Jeg har nu gjort et Forsøg med Drescher, som før var paa Aarup. Jeg har skaffet ham Materiale og instrueret ham. Han skal nu forsøge at skaffe sig et Brøderhverv som Ejendomsmægler mellem Rødding—Als. Der kunde gjøres meget til Sikring af vore Ejendomme selv med begrænsede Pengemidler, men her som næsten alle Vegne i Nordslesvig savnes det kraftige Initiativ. Jeg har en stor Idé til Løsning af Spørgsmaalet, som længe har været moden. Den gaar ud paa Dannelsen af et Aktieselskab, blot ca 50 Mand à 1000 Mark, som godt kan skaffes henede. Ved fornuftig Organisation skal de skaffe alsiske og sundevedske Bønderkarle (Tjenestekarle) bosatte paa Røddingegnen². Det drejer sig om Kjøbet af Ejendomme til en Værdi af 4—8000 Mark. Af den Sum skal Kjøberen selv have Raadighed over $\frac{1}{5}$. Halvdelen laanes paa første Prioritet hos en nordslesvigsk Sparekasse. Resten, altsaa $\frac{3}{10}$ af Kjøbesummen, paa anden Prioritet hos Aktieselskabet, som har Forbindelse med en af vore Banker. Naar Aktieselskabet giver en Dividende af $3\frac{1}{2}$ % og yder Laan til $4\frac{1}{2}$ % vil det kunne dække sine Administrationsudgifter og danne Reservefond til Dækning af mulige, men ikke sandsynlig Tab. Jeg ved, at Sagen vil kunne gennemføres saaledes, og efter at have sonderet Terrænet ved jeg ogsaa, at det ikke vil skorte paa Medarbejderskab eller Pengemidler, men tillige, at Sagen kun bliver gennemført, naar jeg stiller mig i Spidsen for den og gjør Hovedarbejdet. Og paa det staar det. Jeg tør ikke foreløbig af Hensyn til min egen Forretning sprede mig videre. Den lider saa som saa stærkt under min offentlige Virksomhed, sidst under min Fraværelse i Berlin. Helene er overlæst med Arbejde, og jeg har foreløbig ikke Raad til at holde flere Medhjælpere — naa den Sag kan vi jo tale nærmere om i Julen.

Det glæder mig, at den danske Landbrugsminister [K. Sehested] i Motiveringen af sine sidste Forslag fremhæver netop de gode Sider ved Reifeisenkasserne, som jeg allerede for over et Aar siden har paapeget³. Det ærgrer mig endnu, at jeg ikke den Gang, som det jo var min Hensigt, fik Resultatet af mine tyske Sparekasse-Studier nedlagte i en lille Bog om Sparekasser eller rettere Laanekasser, thi

den vilde nu have været i høj Grad aktuel i Kongeriget. Lysabild-Affæren og senere Nordborg-Affæren tvang mig mod mit Ønske ind paa andre Baner, hvor ikke det ideelt-ønskelige, men det praktisk-gjennemførlige blev Løsnet. De danske Forslag indeholder efter min Mening meget godt og brugbart.

I Berlin er Stillingen vanskelig. Det er ikke let at faa Ordet. Jeg har nu tre Chancer: 1) vort eget Andragende, 2) Kultusministerens Budget og 3) den nye Foreningslov. Jeg haaber, at jeg kan faa Ordet ved én af disse Lejligheder, men sikkert er det endnu ikke, da Forretningsordenen haandhæves paa en saadan Maade, at man næsten skal stjæle sig til det, og jeg endnu ikke tør tale helt uforberedt af Hensyn til mine mangelfulde Sprogkundskaber. Hvis jeg kunde tale mit Modersmaal dernede, vilde Sagen være ulige lettere, fordi man saa let med den Øvelse, jeg har som Taler, og den Lethed, hvormed jeg i Virkeligheden behersker Stoffet, kunde finde Lejlighed til at bryde ind, naar vore exalterede Modstandere mindst venter det samt ved at ophidse dem faa Lejlighed til at brede sig langt ud over Dagsordenen.

Iøvrigt er Opholdet i Berlin i og for sig interessant, alt tyder jo paa, at vi gaar stærkt bevægede Tider i Møde. Utilfredsheden vokser i alle Samfundslag og vistnok ligesaa Følelsen af, at en stor Opgjørelse før eller senere er tvingende nødvendig og uundgaaelig. H. v. Stumm er fulgt efter Støcker som Tolk for de besiddende Klassers Arbejderspolitik, og han siger med salig Morten Luther: »Skyd dem ned som gale Hunde!«⁴

Naa — det blev jo en lang Epistel ovenpaa lang Tavshed. Vi venter Dig som sædvanlig i Julen, og saa vil vi jo nok faa Lejlighed til i Ro og Mag at tale ud om en hel Række Forhold. Hils min Søster, hvis Du ser hende. Hilsen fra Helene og de store Børn.

Din gamle Ven

H. P. Hanssen.

Påtegning med fru Helene Hanssens hånd:

Jeg synes H. P. klynker. Jeg er ikke saa stakkels.

1 Om den tyske forfatter Erich Schlaikjer se Tilbageblik II, s. 149 f.

2 På grund af den stærke udvandring stod man fra omkring 1890 over for det problem, at der i Haderslev Vesteramt og især omkring Rødding ikke var unge folk nok til at overtage gårdene, når de

gamle ejere faldt bort. En række landejendomme blev udbudt til salg, og fra tysk side satte man en energisk agitation ind for at skaffe tyske købere frem og på denne måde skabe en tysk enklave nær ved Kongeå-grænsen. På Als havde udvandringen været mindre, og H. P.

Hanssens plan gik da ud på at få alsiske tjenestekarle overflyttet til det truede strøg ved Rødding. Se Mackeprang s. 214f.

- 3 Landbrugsminister Sehested forelagde i folketingets møde 10. dec. 1896 3 lovforslag, nemlig 1) Lov om tilvejebringelse af jordlodder for landarbejdere, 2) lov om jordudstyknig og sammenlægning og 3) lov om begunstigelser for landøkonomiske forskudsforeninger. Se F. T. 1896/97 sp. 1736–43.

Om H. P. Hanssens arbejde for en omorganisation af de nordslesvigske sparekasser, se Tilbageblik II, s. 254–59.

- 4 Der sigtes til den tyske hofpræst Adolf

Stöcker (1835–1909), der som rigsdagsmedlem havde stillet sig på yderste højre fløj, og som kraftigt var gået ind for en socialpolitik uden om socialdemokratiet. Han havde en tid lang stået Wilhelm II meget nær. Karl Stumm (1836–1901), der var en af Ruhrindustriens førstemænd, havde i flere omgange sæde i rigsdagen og var et ledende medlem af det såkaldte tyske rigsparti. Han repræsenterede udprægede patriarkalske synspunkter, som han ønskede gennemført i sine yderste konsekvenser inden for de forskellige sider af samfundslivet. Også han øvede en stærk indflydelse på kejseren.

138. Fru Helene HANSEN til H. V. CLAUSEN Aabenraa, 19. Januar 1897.

Kjære Clausen!

Hermed Brevet. Hans Peter kommer hjem Fredag eller Lørdag. Gustav er ikke kommen derop endnu — det er for galt — Jessen vilde gjøre en god Gerning, hvis han anvendte lidt af sin Kritik i Smug af Gustav offentlig, det kunde Gustav have godt af — Hilsen fra det tykke Barn, som sidder her paa Bordet.

Deres
Helene Hanssen.

139. Fru Helene HANSEN til H. V. CLAUSEN Aabenraa, 25. Februar 1897.

Kjære Clausen!

Indlagt en Annonce, som Hans Peter vist har talt med Dem om en Gang¹. Den er baade i »Flensborg Avis« og »Dannevirke«, og hvorfor skulde den saa ikke ogsaa i »Hejmdal«. Hans Peter bliver jo anset som en, der kan give Raad for alting mellem Himmel og Jord — til en Afvexling en Annonce, som bliver betalt.

Hans Peter er hjemme og bliver til Mandag eller Tirsdag.

Med Hilsen fra Hans Peter og de fem og

Helene Hanssen.

¹ Om annoncen se brev nr. 140.

140. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Gammel Kongevej 142 B¹, København V, 7. marts 1897

Kære Hans Peter!

Med Nellemanns annoncer forholder det sig således, at han selv for mange år siden har fået sat ind i fundatsen for Jægerspris, at der

skal averteres i »Dannevirke« og i »Flensborg avis«. Nu har han sat sig ud over fundatsen, og I har vel fået kundgørelsen fra ham¹.

Vi har haft et ret bevæget sønderjysk liv i de sidste 14 dage. Først havde vi Jessen herovre — efter mit forslag, da vi ikke kunde få Nis Nissen og Peter Grau. Den første aften var han i den nydannede forening af unge studenter, »Hejmdal«, hvortil også jeg var indbudt². Han var overmåde aimabel mod de unge, kom også af sig selv hen og hilste på mig, spurgte, hvordan jeg havde det osv. Næste dag var vore bestyrelser til middag med ham; ved den lejlighed var A. D. Jørgensen næsten ond ved ham, idet han benægtede Jessens uskyldighed og uvidenhed i sagen »for en ordens skyld«; om disse ords tve-tydighed mente han ikke, der kunde herske nogen tvivl³. Derefter foretog han i Wittmacks lokale for et meget stort publikum, der åndeløst — damerne med brændende øjne — hørte på Jessen i to timer. Han talte godt, det vil sige, han gav sin person heltud, med al dens bitterhed og forfængelighed, men også al dens energi og ejendommelighed. Endelig sold i den sædvanlige stil. Da Anker Jensen, der var med mig i julen, udbragte din skål, lagde man mærke til, at Jessen forud tømte sit glas, så han klinkede med det tomt. Mærkeligt var det her, at han, da en eller anden havde talt for Reimers, rejste sig og supplerede denne tale med en masse rosende ord om Alsingerne. Også i sit foredrag kom han ind på dette. Lægger man dette sammen med hans store elskværdighed overfor dem, da han fornylig var i Majkro — »folk var mer eller mindre væk i ham . . . han var nærmest rørende glad«, skriver Peter Grau; »ved soldet var han særdeles gemytlig« — får man ud af det, at han vil være rigsdagsmand, idet han vel venter, at Gustav snart går af. Og det bliver han ikke uden Alsingeres hjælp. Nu er de ikke længere »brølende trampere«, som ifjor ved denne tid. Nous verrons.

Så har »4 S« haft sit store opgør, idet vi indvarslede til et fortroligt møde med vore medlemmer, hvoraf virkelig c. 40—45 indfandt sig. Først skildrede Høffding vor virksomhed, så takkede gamle dr. Ulrich os, så talte Georg Brandes om, hvad der kunde gøres for at slå lidt til lyd for sagen i udlandet gennem presse og piecer. Han mente, at der netop nu, da det begynder at knage i Europa, vilde være et gunstigt øjeblik derfor, og stillede sig til rådighed gennem sine forbindelser i udlandet. Derefter kom det store opgør mellem Høffding og Ottosen, ikke uden bitterhed fra bægge sider. Høffding

hævdede bestemt, at vor virksomhed først og fremmest lå i Sønderjylland, og at, hvis vi vilde optræde med større offentlighed herhjemme, vilde han ikke mere være med. Både papirhandleren [Louis Petersen] og jeg synes, at han betonedede dette noget for stærkt, hvorimod jeg må give ham fuldstændig ret, når han tog afstand fra Ottosens vilde forslag om, at vi skulde gå ud og agitere blandt arbejderne. På vore spørgsmål om, hvorfor Ottosen i de mange år aldrig havde lukket sin mund op om dette, mens han nu bebrejder os at have forsømt det, blev han os svaret skyldig. Direkte vil Ottosen ikke have mere med os at gøre, men derimod er det tydeligt, at han vil tvinge os til at gå ind i nye spor eller til at gå af ved at pussere Munch ind i vor bestyrelse. Både han og hans sekundant Starcke slog på, at der var nye, friske kræfter, der længtes efter at tage del i arbejdet og indlede den nye kurs. Men Munch vil jeg ikke arbejde sammen med; hans uendelige ordstrøm og selvsikre, doktrinære væsen er mig imod, og også for A. D. Jørgensens skyld kan vi ikke gå ind på Munch, som personlig har fornærmet ham⁴. Vi skal nu have en generalforsamling med bestyrelsesvalg. Bliver vi nødt til af hensyn til studenterforeningens »Centrum« (venstre), som i vore bestyrelser kun er repræsenteret af Sorterup, at tage en af dens ledere op, vil jeg absolut foretrække dr. Starcke, som har mere behagelige omgangsformer, og som ikke som Munch går ledig på torvet og derfor ikke kan tænkes så brat og energisk at ville have roret drejet. Men herom kan vi måske underhandle med Starcke forinden. Endvidere tænker jeg at foreslå Valdemar Frederiksen, der altid trofast møder, når vi kalder, og hvis udenlandske forbindelser kan blive os til nytte. Endelig en ung student; jeg har udset Anker Jensen, der er et meget dygtigt menneske.

Ottosen kom farende til mødet med koffert på lige fra en foredragsrejse i Jylland og foer atter afsted med samme fart. Hvor har han ikke altid travlt, og hvor mange jærn har han ikke i ilden! Hvor har vi ikke udviklet os forskelligt fra vor grønne ungdom! Jeg vilde nødigt være som han, gudskelov at jeg er æstetiker.

Ottosen talte om, at du kom herover i marts eller april for at holde foredrag i Samfundet; lad mig få lidt nøjere at vide derom. Fra vore bestyrelser skal jeg ellers minde dig om vort forårsdelegeretmøde og bede dig sammen med Gustav fastsætte tiden — helst i første halvdel af maj — og sende os en liste over de folk, du foreslår ind-

budt. Vi vil gerne snart have svar. Der skal forhandles om din plan om Røddingaktieselskab, og der bør derfor særlig folk med fra denne egn og fra de kapitalstærke egne. Dernæst vil jeg lægge dig på hjerte Slogs herred (vi bør have Hans Petersen med den gang, og duede ikke en af bønderne i Visgårde, Lorenz Jessen eller A. P. Andersen, til at repræsentere egnen Tinglev—Kliplev?) og Flensborg—Gråsten landet (Lorenz Christensen-Hønsnap? Adolf Skøtt-Rinkenæs?). Trænger ikke Jensen-Gram, Mackeprang-Kiding og Windfeld til at udluftes. Og endelig, var der ikke nogle af de flinkeste småmænd, som skulde med; vi betaler jo for dem: den gamle musiker Andresen, Rørkær, skomager Andreas Knudsen, Såtrup, arbejdsmand P. Nielsen, Peberbjærg, Fritz Hinrichsen i Sønderborg eller andre af den lavere middelstand i byerne? Allerhelst så jeg arbejdsmand Christianen i Rørkær, men skal han indbydes, må også en af bønderne derfra med.

Hvordan vil det gå med suppleringsvalget til Sønderborg kreds-dag?⁵

Din tale i Berlin var efter referatet knastør, men det glæder mig at se, at den dog er bleven kommenteret af en del tyske blade⁶.
Venlig hilsen.

Din hengivne
H. V. Clausen.

- 1 Der er ikke påtruffet nogen kundgørelse vedr. Jægerspris i Hejmdal.
- 2 14. nov. 1896 stiftede 18 sønderjysk interesserede studenter agitationsudvalget Hejmdal (den nuv. studenterforening af samme navn). Udvalget arbejdede i meget snæver kontakt med foreningen To Løver. Se Hejmdal 1896—1946. 1946, s. 14 ff.
- 3 Der hentydes til en i datiden meget omtalt pressesag mod red. Skovrøy i Tønder, der i en artikel havde skrevet, at der var blevet afsendt et telegram til en højerestående officer samt »for en Ordens Skyld« også til kejseren. Den tyske krigsforenings formand opfattede dette som en fornærmelse, og der blev anlagt sag. Skovrøy og Flensborg Avis' ansvarshavende redaktør blev hver idømt 1 måneds fængsel, da retten mente, at udtrykket måtte forstås således: »for at få en Orden«. Se Mackeprang s. 221.
- 4 P. Munch anfører i sit store erindringsværk bd. I, s. 71, at A. D. Jørgensen

- havde taget ham ilde op, at han havde kritiseret indholdet af et foredrag, som A. D. Jørgensen i nov. 1894 havde holdt om Christian VIII i studenterforeningen. Se P. Munch. Erindringer I, 1959, s. 69 ff. Jfr. A. D. Jørgensens breve, 1939, s. 364.
- 5 Efter at medlem af kreds-dagen dr. Schmidt var død, fandt der et udfyldningsvalg sted, og det nye medlem af kreds-dagen blev gårdforpagter Jacobsen på Rumohrsgård. Se Dybbølposten for 26/4 1897.
- 6 Der hentydes formodentlig til Hanssens tale i landdagen 11/2 1897, hvori han bl. a. beklagede sig over de preussiske myndigheds vilkårlige udøvelse af politimyndigheden i Sønderjylland. Talen gav anledning til en længere debat i landdagen, hvor H. P. Hanssen fik lejlighed til at svare, og talen kommenteredes desuden livligt i tysk presse. Se Hejmdal for 13/2 1897 (med referat af talen) samt Hejmdal for 15/2, 17/2, 18/2 og 23/2.

Kære Hans Peter!

Jeg rykker dig lidt i ærmet i anledning af, hvad vi i mit forrige brev bad dig om; vi får vel snart svar? Men iøvrigt vil jeg fortsætte med at fortælle dig om vort kævl herovre, idet jeg afskriver et par sider af et brev, som jeg idag har sendt Høffding:

Sorterup var oppe hos mig i går for at låne »4 S's« medlemsprotokol, som de forenede under Ottosen vil have afskrevet til brug for deres agitation før generalforsamlingen. Og han plumpede ved den lejlighed ud med deres plan til fornyelse af bestyrelsen, idet denne skal forøges med følgende medlemmer: Ottosen, Brandes, Munch, Åge Friis og Valdemar Frederiksen.

Om denne liste sagde jeg da følgende: At når Ottosen igen vilde ind i bestyrelsen, skulde han som foreningens stifter selvfølgelig være velkommen, at når Brandes vilde gå med, hvad Sorterup endnu ikke vidste, kunde han kun forøge bestyrelsens autoritet og ved sine mange og gode forbindelser i udlandet være os til udmærket nytte, hvis vi, hvad rimeligt er, netop under de nuværende gærende forhold søger at henlede Europas opmærksomhed på den sønderjyske sag, og at Valdemar Frederiksens optagelse også kun kunde glæde os, fordi han altid har hørt til vore trofasteste medlemmer og ved sine presseforbindelser både hjemme og ude kunde få betydning for os.

Men at Åge Friis vilde jeg på ingen måde have, da jeg ikke kunde indse, hvilke nye elementer af viden eller ideer han kunde medbringe i bestyrelsen, og at han, hvis han skulde bruges til ydre agitation, snarere vilde skræmme end vinde folk; og at jeg endelig havde overmåde store betænkeligheder ved Munch på grund af hans forhold til A. D. Jørgensen, [H. P.] Hansen og Krarup. Når jeg havde valget mellem at bevare forbindelsen med A. D. Jørgensen + To Løver og at komme i et køligere forhold til disse mod til gengæld at vinde Munchs assistance, var valget mig ikke tvivlsomt, så jeg vilde gøre A. D. Jørgensen's samtykke til betingelse for Munchs optagelse. Vilde de trumfe ham igennem alligevel, trådte jeg ud af bestyrelsen. Min virksomhed falder væsentlig hinsides grænsen, og derfor kunde jeg ikke undvære forholdet til A. D. Jørgensen og de tråde, han holder i hånden. For »4 S« i det hele vilde et brud være skæbnesvangert; når vi ikke længere fik med Sønderjyderne at gøre, havde vi ingen

anden opgave end at kaste os over agitation herhjemme og kastede os derved ud i det blå helt på det uvisse, udsat for at miste den solideste og værdifuldeste del af vore medlemmer, fremfor alt, hvis professor Høffding også så sig foranlediget til at udtræde.

På den anden side indrømmede jeg, at det var rimeligt at få et bestyrelsesmedlem med for Centrum i Studenterforeningen, forudsat at der garanteredes os en større tilgang af medlemmer, idet de herrer påstår, at Centrum endnu har et stort materiale at bearbejde, hvad jeg ikke er så sikker på. Derimod ventede jeg mig ikke det mindste af den agitation, som Munch og consorter vil begynde i arbejderkredse. Det eneste, men også ufejlbarlige middel til at vinde arbejdernes sympathi — og andet har vi ikke lov at kræve af dem — var, om vi kunde få deres presse interesseret i sagen, men dertil var den »nationalliberale« doktrinære Munch ikke manden.

Jeg havde også tænkt på en forøgelse af bestyrelsen, og Valdemar Frederiksen hørte til mine kandidater. Ved siden af ham havde jeg to andre på stabelen. Den ene er dr. Starcke, dels som repræsentant for det Centrum, som også jeg mente, ikke borde forbigåes, dels fordi han vilde give sig af med politisk virksomhed og derved muligvis kunde skaffe os i nærmere berøring med rigsdagens venstre. Om ham sagde imidlertid Sorterup, at han ikke vilde. Den anden skulde være en student med den specielle opgave at agitere blandt sine kammerater i Samfundet, og denne student havde jeg fundet i Anker Jensen, hvis dygtighed var uomtvistelig, og hvis særdeles store interesse for Sønderjylland jeg personlig havde prøvet.

Sorterup, som er nem at komme tilrette med, blev i grunden enig med mig om en liste: Ottosen, Brandes, Munch, Frederiksen og Anker Jensen. Men Munch kun på den ovennævnte betingelse, ja Sorterup sagde, at dem i det hele, jeg havde noget at invende imod, vilde han ikke indstemme i bestyrelsen. Sorterup er imidlertid kun de andres bydreng, og dels Ottosens specielle planer, som jeg ikke kender, men som sikkert ligger bagved, dels Munchs og Friises forhippethed på at komme frem vil vistnok umuliggøre et kompromis.

Såvidt min samtale med Sorterup og mit brev til Høffding. Har du et godt råd til os, så giv os det, og skriver Ottosen til dig herom, så slå lidt koldt vand i blodet på ham. Jeg skal ikke nægte, at der for mig er personlige motiver med i spillet. Jeg kan ikke udstå de to herrer Friis og Munch. De er mig rent æstetisk imod. Friis med hans

bulbidernatur og Munch med hans ophøjede kedsommelighed, en rigtig Robespierrenatur, der spanker om i selvtilfreds velbehagelighed, sværmende for klare og abstrakte tanker, uden al virkelig interesse for mennesker og forladt af alle muser og gratier, istand til med stor suffisance at tale med om alt muligt, men uden selvkritik, uden ironi over for sig selv eller fænomenerne. Gid A. D. Jørgensen vil nedlægge et bestemt veto imod ham. Vi får såmænd rummel nok med Ottosen, hvis han da går ind i bestyrelsen uden at få Munch & Friis med. Ottosens adfærd synes mig i det hele lidt underlig; han gik ud, fordi han ikke havde tid til at tage sig af sagerne, og han vil ind igen, fordi . . .? Det havde været ærligere af ham, om han dengang havde sagt, at han gik ud for at få sig et tillidsvotum og overmande os.

Under alt Kretavrøvlet får man af bladene ikke så meget at vide om Hollmannaffæren, som jeg kunde ønske¹. Det er dog af stor vigtighed for os, om der bliver rigsdagsvalg nu snart efter en opløsning på flådespørgsmålet. Skriver du til mig, så fortæl mig også lidt om denne sag².

Jessen fortsætter sine møder i første kreds: Tandslet, Kristiansfelt osv.

Din hengivne

H. V. Clausen.

- 1 Der havde længe hersket et spændt forhold mellem grækerne på Kreta og tyrkerne. Grækerne gjorde flere oprør, og i 1897 kom øen under græsk herredømme.
- 2 Hejmdal havde 16/3 1897 bragt en kort notits, der oplyste, at statssekretær, ad-

miral Hollmann for anden gang havde indgivet sin afskedsbegæring, da hans forslag om en forhøjelse af bevillingerne til den tyske flåde havde fået en mindre velvillig modtagelse.

142. H. V. CLAUSEN til fru HELENE HANSSEN

Gammel Kongevej 142 B, 24. marts 1897.

Kære fru Hanssen!

Jeg har oprigtig fulgt med i den lange — af Thade Petersens stil tilstrækkelig mærkede*) — artikel om den dramatiske aften i mandags i Deres lejlighed¹. Jeg kan se det hele for mig. Jeg veed blot ikke, hvilke to stakkels uskyldige børn det har været, der så let kunde være blevne martyrer for den gode sag. Var det de to forholdsvis store piger, hvis senge står inde i påklædningsværelset, eller var det Denge og Søster, det nær kunde være gået ud over? Nu håber jeg, Musse i fremtiden lader være at tale tysk. Og Hans Peter har for engangs skyld været vred, hvad der også kan være godt.

*) Borgmesteren lader sig ikke tale nu osv.

Kunde De nu bare få ham til at svare mig på to breve, hvori jeg har forespurgt om tiden og personer til vort forårsmøde, eller kunde De ialtfald få ham til at svare kort og bestemt, hvornår han skal holde foredrag i Studentersamfundet.

Med mange hilsener til hele rækken.

Deres hengivne
H. V. Clausen.

1 Under en fest for kejseren arrangerede den tyske befolkning i Åbenrå et fakkel-tog. Da dette passerede H. P. Hanssens ejendom i Nygade, kastedes sten mod husets ruder, som knustes. I Hejmdal for 22/3 1897 findes et udførligt referat af denne begivenhed, og i dette hedder det

bl. a. »et Par Smaa børn, som sover lige indenfor (de knuste ruder) vilde utvivlsomt være blevne saarede, hvis deres seng ikke var bleven flyttet bort lige forinden«. Sagen blev anmeldt for borgmesteren, og der blev foretaget en politiuundersøgelse.

143. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 25. Marts 1897.

Kjære Clausen!

Dit sidste Brev modtog jeg idag her i Berlin, og Du skal ikke rykke forgjæves — jeg vil straks svare. Ottosens Planer bedømmer jeg fra de samme Synspunkter, som Du, og derfor kommer jeg ogsaa i Hovedsagen til de samme Resultater. Hensynet til A. D. Jørgensen maa først og fremmest være afgjørende, fordi han er det uundværlige Bindeled til alle Sider. Med ham kan »4 S« øve en meget betydelig Indflydelse, uden ham vil den hurtigt komme i Opposition til de andre sønderjydske Foreninger og glide over til en Kamp mod Chauvinismen, der hurtigt vil føre til dens Opløsning. A. D. Jørgensen er nemlig ikke blot en Person, men han er et Princip — den rent saglige Kamp for Danskheden uden Bihensigter. I anden Række kommer saa Hensynet til »4 S's« Tiltrækningskraft. Men det er dog et stort Spørgsmaal, om Navnene Munch og Friis vil give den større Tiltrækningskraft. Jeg kan i hvert Fald ikke tro det — men indrømmer gjerne, at det er mig umuligt at danne mig en bestemt Mening derom her i Berlin. Hvis Ottosen atter ønsker at optages i Bestyrelsen, saa er der, som Du ogsaa bemærker, ingen Ting at sige til det. Det er efter min Mening endog meget ønskelig, da han sikkert med eller imod sin Vilje vil modarbejde Foreningen, saa længe han staar udenfor. Du bør derfor arbejde hen til, at det kan ske. Hvad Brandes angaar, da har jeg ærlig talt ingen Fidus til ham som Bestyrelsesmedlem. Jeg er bange for, at han vil vanskeliggjøre Arbejdet, og den Gavn, vi kan have af

hans udenlandske Forbindelser, vil vi ogsaa faa, uden at vælge ham til Bestyrelsesmedlem. Lad ham derfor hellere fare eller i hvert Fald, betænk Dig vel, inden Du støtter hans Valg.

Om Munch og Aage Friis har jeg ikke stort at bemærke. Munch kjender jeg ikke — jeg har kun talt flygtigt med ham en enkelt Gang og synes ikke om hans Artikler; Friis er kjedelig, han har for megen Selvtillid og for lidt Originalitet, jeg har aldrig hørt ham udtale en selvstændig Tanke. Bestyrelsen vil derfor efter min Opfattelse ikke vinde stort ved at forøges med dem, heller ikke kan jeg som sagt tro, at deres Valg vil have Betydning for Agitationen udadtil, men derimod tror jeg, at de vil vanskeliggjøre Arbejdet indadtil, da de sikkert vil betragte det som deres Opgave at optræde »selvstændigt« overfor A. D. Jørgensen, H. P. Hansen og Krarup ved at udvikle unødvendige og overflødige Modsætninger. Jeg raader derfor — lad dem fare.

Vi kommer saa til Valdemar Frederiksen. Han vil være en Vinding, fordi han er Nr. 2 i »Ritzaus Bureau«. Iøvrigt er han flink, forekommende og som skabt til at arbejde i en saa uensartet sammensat Bestyrelse som Fællesudvalget for »4 S« og »To Løver«. Hold derfor fast paa hans Kandidatur.

Anker-Jensen finder jeg for ung endnu. Lad ham arbejde i »Hejmdal«, som jeg nu har fundet en stor Opgave til — hvorom mere senere. Men jeg har to andre Kandidater. Hvad mener Du om Aage Meyer. Vil han ikke være en Vinding? Han har jo allerede rejst meget i Finland og Lithauen. Vi kan sende ham til Polen og Bøhmen for at indsamle Erfaringer og Materiale der, og han er velhavende nok til selv at betale Rejsen, efter hvad der fortælles mig. For Tiden taler han i 9 Carstensenske Foreninger paa Sælland og Fyen. Hans Interesse for Sønderjylland er utvivlsom. Tænk derfor paa ham.

Dernæst har vi før talt om Begtrup. Jeg tror, at han vil kunne skaffe Jer større Tilgang end Munch-Friis, og han er langt heldigere end Dr. Starcke. Han har indgaaende Kjendskab til vore Forhold, vidtstrakte Forbindelser og er meget stærkt oppe for Sagen. Tænk derfor ogsaa paa ham.

Skal der saa en yngre Student med, saa maa jeg sige, at jeg synes bedst om Falbe-Hansen, dernæst om Warming, naar jeg gjennemgaar de yngre Studenter, der har gjæstet mig i de senere Aar.

Ottosen har slet ikke skrevet til mig om sine Planer eller om sin Udtrædelse af Bestyrelsen. Han mener vel, at jeg vilde røbe dem for Dig. Jeg kommer imidlertid til Kjøbenhavn for at tale i Studenter-samfundet d. 10 April. Maaske, at han saa vil tale derom.

Du slaar paa, at vi maaske burde benytte det nuværende Røre i Europa til at slaa til Lyd for Sagen i Udlandet – og Du slaar endvidere paa, at dertil kunde vi bl. a. bruge Brandes. Her hører vor Enighed op. For det første tror jeg slet ikke, at man vil have særligt Øre for vor Sag, nu da man er saa optaget af Forholdene i Syd-europa, og dernæst er det min Mening, at Anledningen til at vække Opmærksomhed udadtil skal komme indenfra (fra Nordslesvig) og ikke søges i Europas Udkant. Lad os endelig ikke komme paa den Galej. Vor Befolknings Hang til ørkesløst at hengive sig til storpolitiske Drømmerier er stærk nok i Forvejen, og den næres i denne Tid først og fremmest af Begivenhederne i Grækenland, men dernæst ogsaa af Jessens mange Foredrag — jeg skal udvikle dette nærmere en anden Gang. Derfor vil jeg betragte det som en stor Fejl endnu yderligere at forberede nye Skuffelser ved en kunstig lavet Rabalder i den europæiske Presse, som Sønderjyderne vilde tage for ægte. Nej, der skal arbejdes i Nordslesvig — det vil jeg aldrig blive træt af at indskærpe, og det maa og skal ogsaa være Løsnet paa vort Foraarsmøde. Jeg har i et Brev til A. D. Jørgensen antydnet, at det er de sociale Opgaver, vi nu maa tage alvorlig fat paa. Her er først og fremmest Ejendomsspørgsmaalet, dernæst Spørgsmaalet om faglig Uddannelse, Avislæsning for Smaafolk m. m. Endelig Spørgsmaalet om Indsamling af Pengemidler i større Stil — det bør være »Hejmdals« Opgave. Og med den Sag gaar vi til Udlandet, ikke ved Hjælp af Brandes, men ved Hjælp af Hr. Hansen, Sekretær ved Dansk Exportforening, med hvem jeg har den Ære og Fornøjelse at staa i Brevveksling. Gjennem ham har jeg faaet Adresser paa en Mængde patriotiske velhavende danske Folk rundt omkring i de store Handelsbyer og med ham som Vejleder vil »Hejmdal« her kunne gjøre godt Arbejde — men mere derom paa Foraarsmødet eller 10 April i Kjøbenhavn.

Jeg modtager her mange Indtryk, og jeg drager mine Slutninger. Jeg er i de sidste Maaneder kommen til det Resultat, at vi gaar en stor national Fare imøde, hvis det ikke lykkes os at forebygge den ved et energisk Arbejde. Vor Politik er, som Du jo ogsaa for længst har indset, for meget Gaardmandspolitik. Vi maa pløje dybere. Ellers

gaar det galt. Nordfra arbejder Pietismen i Form af indre Mission sig ned over Landet. Syd fra kommer den kristelige Socialisme under ideelt anlagte offervillige Præsters Førerskab og med Løsnen »Landarbejderstandens Vækkelse«. Naar de to rækker hinanden Haanden i Nordslesvig, inden vi faar vor Plov stillet dybere, saa gaar det galt, og Faren er der! Derfor — lad os endelig ikke skuffe Folk ved at gjøre Rabalder udadtil. Det er ikke Tiden nu. Men lad os atter og atter mane dem til Arbejde indadtil, lad os indsamle Erfaringer udefra, lad os søge Viden og derefter lære, skole, organisere — udvikle Kræfter i vor egen Befolkning — men lad os blive fri for at høre Brandtrommen i vor egen By hver Gang, der brænder et Stykke Hede af nogle Mil borte.

Jeg forbereder nu først og fremmest et alvorligt Slag for Ejendomsagen. Tanken er den at skaffe alsingske og sundvedske Tjenestekarle smaa Ejendomme op til 10.000 Mark Værdi paa Røddingegnen. Jeg er ved at optage en stor ny Statistik og har Skemaer udsendt til Sønderborg Kreds og Haderslev Vesteramt, og af Polakernes Fører Motty faar jeg Statutterne for de polske Redningsbanker. Men skal vi gjøre noget, maa vi have en Kredit paa 50.000 Mark. Statistiken kan Du senere faa Lov til at omlave i Kaart, som kan tjene til at oplyse Sagen, naar jeg fører den frem paa Foraarsmødet.

Jeg læste nu Dit første Brev igjennem igjen og ser deraf, at Prof. Høffding paa »4 S's« sidste Møde har hævdet, at Eders Virksomhed først og fremmest laa i Sønderjylland. Vil Du lejlighedsvis hilse ham, at jeg fuldt ud deler den Opfattelse. Jeg har for mit Vedkommende ingen Tillid til storpolitiske Rumlerier. Dermed skal naturligvis dog ikke være sagt, at sund Oplysning om foreliggende Kjendsgjæringer ikke altid maa ønskes udbredt.

Om Foraarsmødet har jeg endnu ikke faaet Gustavs Mening. Jeg har skrevet til A. D. Jørgensen, at det helst maa fastsættes til den 2. Uge i Maj. Saa snart jeg kan faa Gustavs Udtalelser, skal jeg sende en Forslagsliste.

Hvad Sparekassen paa Nordborg angaar, har vi vunden en stor Sejr¹. Du husker maaske, at der var rejst en alvorlig Anklage mod Bestyrelsen af Statsadvokaten, og at jeg anden Juledag skrev et Andragende for Bestyrelsen til Landretten om at faa en Forundersøgelse og derefter, hvis vore Paastande bekræftedes ved de afhørte Vidner, Sagen nedslaaet. Landretten afholdt derefter en Række For-

hør og besluttede, som vi havde andraget, at nedslaa Sagen. Statsadvokaten gik til Overlandretten, som imidlertid stadfæstede Landrettens Beslutning, og Bestyrelsen er dermed retfærdiggjort uden offentlig Forhandling, mens Hr. Klinker har faaet en skammelig lang Næse. Jeg tillægger denne Sag stor Betydning, thi vi har faktisk frelst Bestyrelsen for Fængselsstraf og Kassen for Sprængning ved at gribe energisk ind i rette Tid.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Om rekonstruktionen af Nordborg Sparekasse, der var kommet i vanskeligheder på grund af en uheldig kapitalplacering i udlandet, se Tilbageblik II, 179 f. Amtsforsstander Klinker, der havde fået oprettet en kommunal sparekasse, søgte at hin-

dre den gamle sparekasses rekonstruktion, bl. a. ved at anlægge sag mod de personer, der støttede rekonstruktionen, men retssagerne gav ikke det ønskede resultat. Se Tilbageblik II, s. 180.

144. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Gammel Kongevej 142 B, 2. april 1897.

Kære Hans Peter!

For øjeblikket står sagerne sådan, at Valdemar Frederiksen er bleven omvendt fra at være med i oppositionen, hvor han endog var udset til ordfører, og er villig til at gå ind i bestyrelsen sammen med Høffding, Petersen og mig, mens han ikke veed endnu, om han også vil lade sig opstille på de andres liste; endvidere, at Sorterup igår blev skældt læsterlig ud ved »4 S« + »To Løvers« bestyrelsesmøde, hvor både Nellemann, A. D. Jørgensen, H. P. Hansen og Sthyr i de kraftigste udtryk betonedede, at hvis Munch og Friis kom ind i bestyrelsen af »4 S«, var denne forenings forbindelse med Løverne brudt, ligesom Høffding nu på en måde officielt erklærede, at han ikke under nogen omstændigheder vil sidde sammen med Ottosen. Sorterup var øjensynlig meget betaget, men om det fører til hans frafald fra forbundet, veed jeg ikke. Han har ganske vist tidligere sagt til mig, at han ikke vilde indstemme nogen i foreningen, som Høffding og jeg ikke vilde have. »To Løver« erklærede, at hvis triumviratet H[øffding] + C[lausen] + L[ouis] P[etersen] faldt i »4 S«, vilde det strax blive indlemmet i Løvernes bestyrelse.

Generalforsamlingen vil først finde sted den 30. April. Dagsordenen lyder:

1. Forslag fra 12 medlemmer om udvidelse af foreningens virksomhed.

2. Forslag fra samme 12 medlemmer om forøgelse af bestyrelsen og om dennes organisation.

3. Valg af bestyrelse.

De 12 medlemmer er Sorterup og hans ven Hammer, Hertzsprung, Vald. Frederiksen, Rasmus Fog, Severin Sørensen, Johan Sørensen, Physant, Kanstrup, Ottosen, Munch og Friis. Desuden har Brandes og P. Lauridsen været tilstede på deres sammensværgelsesmøde. Sorterup, Hammer, Physant og P. Lauridsen har lige indmeldt sig i »4 S« i anledning af sagen.

Af disse 14 er Brandes selvfølgelig bleven privat besnakket af Ottosen og »Martha«, og P. Lauridsen, der vistnok føler sig endel negligeret* bl. a. af A. D. Jørgensen (en af Ottosens anker mod vor bestyrelse er den, at vi aldrig har indbudt P. Lauridsen til at tale), vil vist gerne frem på en eller anden måde. Rasmus Fog er den samfundsstudent, som Ottosen plejede at påberåbe sig, når han vilde sige os, hvordan stemningen var i Samfundet overfor »4 S«, men skildres fra alle sider som et uklart og forvrøvlet hoved, der har en ny interesse for hver dag. Kanstrup og Johan Sørensen sidder sammen med Ottosen i Samfundets bestyrelse. Alle disse enten kender jeg ikke, eller kan jeg ikke indvirke på. Valdemar Frederiksen er allerede vor, Hertzsprung og Severin Sørensen håber jeg personlig at kunne få over på den rette side; de har jo hidtil også kun set sagen med Ottosenske briller og er blevene bedårede af hans veltalenhed. Physant er en søn af den berømmelige Hans Jochum i Langetved og er en rigtig type på en bondestudent. Forbindelsesleddet mellem ham og mig dannes af Marie Hjort, og gennem hende håber jeg også at kunne udrette noget overfor ham. Sorterup (+ Hammer) er ikke så hel let at tage; han har så lidt dansk blod i sig; han er entusiast og handler ikke efter fornuftgrunde, han kan vist netop ved for megen bearbejden drives op til for megen stejlnhed og ståen fast på det parti, han engang har valgt. I det hele er jeg ved godt mod; jeg har c. 55 sikre stemmer, mens de andre efter min beregning kun har c. 35, og kun såmange, fordi de alene kender sagen gennem Ottosen og ikke har overvejet de konseskvenser, som en ny virksomhed og en ny bestyrelse vil føre med sig. Bliver de belærte i så henseende, håber jeg, at det Ottosenske parti sprænges.

*) som ikke-akademiker.

Hvad vilde du sige til, om jeg, mens du var i København, indbød Sorterup, Hammer, Hertzsprung, Frederiksen, Severin Sørensen, Physant og Ottosen til et møde ude hos mig, hvor også du var tilstede. Det var dog rart, om de to partiers førere kom til at stå overfor hinanden inden generalforsamlingen, og at sagen blev alsidig belyst, mens det åbenbart er Ottosens mening, at alt skal være så hemmelighedsfuldt, for at ikke hans får skal løbe fra ham.

Jeg har vist ikke fortalt dig, hvorledes oppositionens plan med den nye bestyrelses virksomhed er. Den skal bestå af 9 medlemmer og deles i tre sektioner, en for udenlandsk agitation, en for indenlandsk og en for Sønderjylland, d. v. s. til at sidde sammen med »To Løver«. Til denne sidste post var de tre gamle bestyrelsesmedlemmer udset; de skulde åbenbart sættes på aftægt nede hos Nellemann; men de betakker sig; de vil ikke være med at stå til ansvar for noget, som de ikke helt ud kommer med i.

Nu beder jeg dig om øjeblikkelig svar på

1) Når du kommer til København (med hvilket tog), og hvorlænge du bliver her?

2) Hvilken aften du kan afse til et møde i den unge forening »Hejmdal«, hvorom unge Nellemann vist har skrevet til dig. Der må du komme. Jessen har været der.

3) Om du vil være med til et møde ude hos mig, således som jeg antydede, og hvornår du mener, det kunde berammes. Helst før Lørdag aften.

Din hengivne
H. V. Clausen.

Om en måned er det 10 år siden, at vi to og Ottosen lå ude ved Hulsøen en dejlig majdag, hvor i grunden »4 S« blev undfanget. Hvilken forskel fra nu. Tempora mutantur et nos mutamur in eisdem.

145. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 3. april [1897]

Kjære Clausen!

Jeg har modtaget Dit Brev for en Time siden og svarer straks paa Dine Spørgsmaal:

I. Jeg kommer til Kjøbenhavn Fredag Aften med Iltoget fra Korsør. Du kan træffe mig paa Banegaarden, og vi kan saa tilbringe Af-

tenen sammen. Men fortæl saa helst ingen andre, at jeg kommer med dette Tog, ellers faar vi næppe Lejlighed til at tale fortroligt sammen inden Mødet.

II. I Foreningen »Hejmdal« kommer jeg Mandag Aften (d. 12. April). Jeg fik Indbydelse fra Nellesmann og har straks svaret.

III. Jeg vil ikke deltage i et saadant Møde hos Dig. Det er rigtigst, at jeg staar udenfor Agitationen og kun siger min Mening som udenforstaaende Specialist, naar den afæskes. Bagefter Mødet i Studenter-samfundet bliver der vel sagtens Diskussion. Du kan jo da let lade mig interpellere om de forskjellige saglige Spørgsmaal, som Du antager, at jeg kan indvirke paa ved at udvikle mine egne Anskuelser. Dette vil være heldigt. Om Personerne vil jeg kun udtale mig helt privat og fortroligt. Det er et indre Spørgsmaal og maa afgjøres af Jer som saadant.

Du udtaler Dig slet ikke om Aage Meyer som en Mulighed. Hvorfor er Du ikke traadt i Forbindelse med ham? Jeg synes, at han vilde være en Vinding for Foreningerne fremfor alle de andre Ubetydeligheder, som der er Tale om. Til ham har vi Arbejde, og han vil efter alt at dømme kunne gjøre os virkelige Tjenester. Jeg synes, Du skulde opsøge ham og stifte hans personlige Bekjendtskab inden Generalforsamlingen. Naar det drejer sig om Arbejde udadtil, Forbindelser i Udlandet etc., saa mener jeg, at vi ogsaa her bør bygge sikkert og solid og ikke rejse Luftkasteller. Mens jeg er ængstelig for den stærke Hang til storpolitiske Drømmerier og Fantasterier, som vi vil give ny Næring ved at slaa Rabaldertrommen i de store Hovedstadsblade, tror jeg, at det er paa høje Tid, vi knytter nøjere Forbindelser med de Folkestammer, der som vi er under Fremmedherredømme. Kun det, der er, fortjener Omtale, og når det er en Realitet, som virkelig fortjener Opmærksomhed i den store Verden, saa vil den uden særlige Bestræbelser i den Retning ogsaa tildrage sig Opmærksomhed og blive omtalt. Der gaar ikke en Uge hen uden, at den nordslesvigske Agitation nu omtales i den store tyske Presse — »Hamburger Nachrichten« havde i forrige Uge en Spidsartikel om »Nordslesvig og Hundredearsfesten« paa tre Spalter, »Nationalzeitung« havde i Forgaars en Spidsartikel paa to Spalter om Skoleforeningen. Det er vort Arbejde hjemme, det er Kjendsgjærningernes Magt, der tvinger Sagen frem, og dette er et glædeligt Fremskridt. Hvor det er Tilfældet, bygger vi solid. Om vi derimod ved Jules Hansen eller lignende Mænds Hjælp faar nogle

Artikler lancerede ind i store udenlandske Blade er under de nuværende Forhold mere end en tvivlsom Fordel. Der kan udvikle sig Situationer, hvor det er af den allerstørste Betydning, men en saadan Situation foreligger ikke nu. Tværtimod vil den Slags Rabalder kunne have farlige tilbagevirkende Slag til Følge. Men — ligesom den enkelte Nationalitets støtte solide Arbejde er det sunde Middel, naar det gjælder om at give den enkelte nationale Sag større politisk Betydning, saaledes tror jeg, at kun Samvirken mellem de enkelte undertrykte Nationaliteter vil kunne give Nationalitetsidéen større Betydning som storpolitisk Faktor i vor Tid. De dynastiske Interesser er skiftende, de formentlige Statsinteresser veksler indenfor korte Tidsrum — al storpolitisk Agitation her i Berlin gaar i Øjeblikket ud paa at forberede en fast Alliance med Frankrig-Rusland mod England som den store Fjende — men det der er, det er. Kjendsgjæringerne — dem gjælder det om. Disse haarde Krabater maa alle Politikere til syvende og sidst regne med. Og efter at de enkelte sprængte Nationaliteter ved eget Arbejde har skaffet sig Respekt som Realiteter, maa det næste Skridt udadtil være at tilvejebringe en Forbindelse mellem de enkelte smaa Realiteter for derved at bygge en stor Kjendsgjærning, der af sig selv samler den store Verdens Opmærksomhed om sig. Nationalitets-Kongresser — det er for mig et attraaværdigt Maal! Men inden de afholdes, maa der gjøres et forberedende Arbejde, tilvejebringes flere Forbindelser mellem de enkelte undertrykte Nationaliteter. Og der har vi Danske Chancer. Vi har faste Forbindelser til tre Sider, med Finnerner i Nord, med Polakkerne og Elsass-Lothringerne her i Berlin, og Polakkerne har atter faste Forbindelser ned over Østerrig-Ungarn. Vi savner blot Sprogkundskaber for virkelig at kunne udrette noget. Der burde startes et Tidsskrift, der lig »Cosmopolis« indeholdt Afhandlinger paa de tre Hovedsprog, men kun om de undertrykte Nationaliteter¹. Gjennem det kunde de træde i Forbindelse med hinanden, udveksle Erfaringer, indgive hinanden nye Impulser, hæve den fælles Sag til større Betydning. Ansete Mænd indenfor alle de mange Nationaliteter burde være dets officielle Medarbejdere, og man vilde kunne tvinge den store Presse til at tage Hensyn til det. Men forud for dette Tidsskrift bør der atter gaa et Forarbejde, bør der knyttes flere personlige Forbindelser, føres mange Forhandlinger etc. etc. — og her mener jeg, at der er Arbejde for en Mand med Aage Meyers Sprogkundskaber og Interesser, saa meget

mere, fordi han skal være saaledes stillet økonomisk, at han kan arbejde for ringe pekuniær Løn. Hvis vi arbejder hen imod dette Maal, faar et saadant Tidsskrift, faar nationale Kongresser, saa vil de enkelte smaa Nationaliteter hjælpe hinanden frem til større politisk Betydning, og vi bygger ganske anderledes solid, end naar vi knytter vor Sag til skiftende dynastiske eller Statsinteresser, hvoraf Følgen let kunde blive nye Skuffelser. Jeg beklager, at jeg maa afjaske dette Brev her i Landdagen, mens Folk løber ud og ind lige før Mødet. Jeg vilde gjerne have udviklet mine Planer i et smukkere og renere Sprog, men nu kan Du jo tænke over dem, og saa forhandler vi Sagen videre, naar jeg kommer til Kjøbenhavn.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 I årene 1896–98 udkom i London tidsskriftet *Cosmopolis*. An international re-

view. Tidsskriftet optog bidrag på engelsk, fransk, tysk og russisk.

146. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 6. Maj 1897.

Kjære Clausen!

Hvad gaar der i Grunden af Dig — Du skulde jo have sendt mig en Depeche om Udfaldet af Eders Generalforsamling — den kom ikke. Nu har jeg hver Dag ventet paa Brev fra Dig — men det bliver ogsaa borte. Skriv nu straks, og send Brevet til Aabenraa, da jeg tager hjem i Morgen af Hensyn til et Møde om de næste Kredsdaysvalg, som vi paa Lørdag afholder i Sønderborg.

Her skifter Indtrykkene stærkt. Jeg har drukket Øl en Nat til Kl. 2 med Schlaikjer og Dr. Cajus Møller og faaet ikke saa lidt at vide af den sidste, som Øllet gjorde snaksom.

Dernæst har jeg stiftet nøjere Bekjendtskab med en yngre Polak v. Szaniecki, som er en intim Ven af Dr. Kalkstein, Direktøren for den polske Redningsbank og Svoger til Sekretæren for Marcinkowskiforeningen¹. Jeg tilbragte sidste Søndag Eftermiddag og Aften sammen med ham og har faaet meget at vide, som jeg er stærkt optaget af. Han har opfordret mig til at rejse til Posen, og det er min Hensigt. Han vil give mig Anbefalinger med.

Saa har jeg set Foraars-Kunstudstillingen og spist til Middag derude med en hel Del Landdagsmænd, og i Dag har jeg set Nationalgalleriet under Vejledning af dets Direktør, som lod til at være en meget fordomsfri og kunstforstandig Mand.

Dette de sidste Dages skiftende Indtryk. Jeg lærer stadig meget hervede — men udretter endnu kun lidt. Jeg haaber imidlertid, at det skal blive bedre ad Aare.

Altsaa skriv straks.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Om samtalen med den polske politiker v. Szaniecki se Tilbageblik II, s. 208. Den polske læge og politiker Marcinkowski havde omkring 1850 stiftet foreningen, der bar hans navn, og hvis opgave

var at udvikle en polsk mellemstand. Se Fra Kampaarene II, s. 28. Om den polske jordkamp og oprettelse af de såkaldte »redningsbanker«, se Fra Kampaarene II, s. 29 ff.

147. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

10. maj 1897.

Kære Hans Peter!

Jeg har opsat at skrive til dig, fordi alting endnu ikke er afgjort, idet Brandes, som ligger meget syg af årebetændelse, endnu ikke har givet svar på Høffdings meddelelse til ham om, at han var valgt sammen med os. Nu kommer du imidlertid snart herover, og derfor gider jeg ikke skrive mere nu. Først forkastedes Ottosens resolution med 48 stemmer mod 39, så vedtoges vor med 56 mod 29, endelig valgtes de tre gamle bestyrelsesmedlemmer + Anker Jensen, Brandes og Vald. Frederiksen med 45 mod 40. Til disse sidste tal er at bemærke, dels at den gamle bestyrelse og Vald. Frederiksen slet ikke stemte, dels at H. P. Hansen og Sthyr og måske flere konservative stemte imod os, fordi navnet Brandes stod på vor liste, dels at Høffding tog så løst på sagen og hele tiden lod skinne igennem, at han helst vilde falde. Oppositionen var aldeles forfjamsket og rasende, de havde bestemt ventet en sejr.

Mere mundtlig.

Send mig en liste over, hvem der kommer til forårsmødet, for A. D. Jørgensen har smidt den bort, og jeg har slet ikke set den. Venlig hilsen til familien . . .

Din

H. V. Clausen.

148. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 15. Maj 1897.

Til Foraarsmødet er indbudt:

Gustav Johannsen, Jessen, H. Tüchsen, Frøslev, Reimers, Mørch, Sønderborg, Andr. Kaad, Hans Bladt-Lysabild, P. Grau, Nis Nissen, Andr. Paulsen, Sottrup, Nis Callesen, R. Clausen, M. Andresen, Ju-

lius Nielsen, Dr. Madvig, P. Skau, Skrumsager, Poulsen, Bovlund, H. Thomsen, Thyssen Hansen, Hans Petersen, Rørkjær og jeg.

Vil du inden Mødet tegne store Kaart over Haderslev Amt, med Sognegrænser for Vesteramtet, saaledes at vi Lørdag Morgen kan indtegne den Statistik, jeg har optaget. Den er ikke lystelig. Siden 1. Januar 1893 er der i 12 Sogne solgt 28 Gaarde og 17 mindre Landejendomme til indvandrede Tyskere, og der er endnu mange Ejendomme til Fals.

Turene af 50 unge Landmænd efter Nellemanns Plan og af 100 Mænd og Kvinder fra Als og Sundeved til Viborg i Juni Maaned er nu omtrent ordnede.

Men hvad mener Du om følgende Plan til et Husmandsbesøg, som jeg har udkastet sammen med Moltesen og Jakob Appel paa Askov: Der indbydes 30 sønderjydske Husmænd.

Tirsdag d. 6. Juli. Ankomst Middagstoget Vejen. Forsøgsmarkerne og Forsøgsmøllen ved Askov beses. Fællesspisning paa Skolen. Foredrag om 6. Juli-Dagen.

Onsdag d. 7. Juli. De sønderjydske Husmænd paa Tur med kongerigske Husmænd for at se Husmandsbrug.

Torsdag d. 8. Juli. Ankomst Odense. Om Formiddagen beses St. Knuds Kirke og Exportslagteriet. Eftermiddagen Møde Dalum Landbrugsskole med Forhandling om Husmandsspørgsmaal. Fællesspisning og Sold. Gustav Johannsen taler.

Fredag d. 9. Juli. Hjemrejse over Fredericia, hvor Landsoldaten ses. *Fører:* Mads Jensen, Jægerup.

Der bør gives hver Husmand 20—25 Kr. til Rejseunderstøttelse. Vi bør altsaa have 600 Kr. Tilskud til Sagen. Kan du skaffe dem? Vi kan jo tale om Sagen nu i Kjøbenhavn. Dalum Højskole og Lederne af de danske Husmandsrejser er med paa Sagen.

Bare vi nu ikke her faar vigtige Afstemninger Fredag og Lørdag i næste Uge. Det er ikke udelukket. Foreningsloven har jo skabt en ganske ny Situation. Trods Pressens Alarm og Protest er det ikke umuligt, at Loven vil blive vedtaget. I hvert Fald er hver eneste Stemme kostbar, og falder der Afstemninger Fredag eller Lørdag, kan vi ikke være borte herfra. Men vi vil i hvert Fald vide Besked allerede om et Par Dage. Søndag vil vi under alle Omstændigheder kunne være i Kjøbenhavn. Med Hilsen

Din hengivne
H. P. Hanssen.

Kære Hans Peter!

Jeg er bange for, at der efterhånden trækker et uvejr op over Sprogforeningens og vor brave M. Andresens hoved. Det kan være, at det kan holde længe endnu, inden det bryder løs, men det er sikkert, at det er i anmarch. En første udladelse fik vi jo i Rigsarkivet forleden i A. D. Jørgensens tale. Nu mens jeg i ferien har været hjemme, har sagen været for i vore bestyrelser, hvorom Anker Jensen skriver til mig:

»Endelig fulgte en lang, mere privat discussion om Andresen. Rigsarkivaren fortalte, at De var bleven »exalteret« over hans optræden overfor Andresen i Rigsarkivet,* og han (ADJ) søgte da at forsvare sig, og de andre gav ham mere eller mindre medhold. Høffding: »Det var jo af rent finansielle grunde; ja naturligvis, hvis »Børnebladet« havde været ganske fortræffeligt, så havde vi naturligvis ikke seet på de finansielle vanskeligheder.« Der fremdroges flere træk af Andresens langsomhed og stivsindethed (A. D. Jørgensen om biblioteket i Gråsten f. ex.), men der faldt ikke et eneste skarpt ord imod Andresen. Kun Kruse forlangte, at bibliotekerne skulde undersøges, og hvis de var i slet stand, skulde der skrives til sprogforeningen.«

Først hvad »Børnebladet« angår, falder den rent redaktionelle del ikke på Andresens kappe, men derimod det, at han aldrig har villet aflægge regnskab for det, idet han har sagt, at hvad der kom ind fra Sønderjylland omtrent gik op med de udgifter, der var dernede, og så, at han ikke har sørget for større tilslutning, og at han har uddelt bladet gratis, hvor folk godt kunde abonnere på det¹. A. D. Jørgensen specielt bebrejder ham nu, at han lover alle præmie for indsendte stileopgaver, hvad der er galt på den dobbelte måde, dels fordi vi ikke har råd dertil, og dels fordi folk derved forvænnnes. Jeg mener nu netop, at de stileopgaver og præmier har gjort megen nytte, og søger netop en af Andresens fortjænester deri, at han har ævne til at sætte sig i forbindelse med børn og småfolk. Jeg synes, at det vilde være meget kedeligt, om »Børnbladet« gik ind, også fordi Tyskerne vilde opfatte det som et tilbageskridt fra vor side.

Så bebrejder man ham den tilstand, hvori bogsamlingerne findes. A. D. Jørgensen fortæller her frygteligt op om, hvorledes bogsamlin-

* Sigter til, at jeg bebrejdede A. D. Jørgensen, at han gav Andresen den overhaling i Jessens nærværelse.

gen i Gråsten havde det hos bogbinder Bock, stud. jur. Linnet beretter, at bogsamlingen i Møgeltønder bliver rent uforsvarligt behandlet, og at der snart ikke er noget læseligt i den, så medtaget er den, og jeg selv har også adskillige steder enten hørt høje klager eller selv set, hvorledes bøgerne var mishandlede af læserne eller udlånte uden kontrol eller notitser af tillidsmanden. Jeg har tit talt med Andresen om dette, men han er ikke til at bevæge til at gøre noget. Det allerførste nødvendige var, at der blev optaget en katalog over hver bogsamling, som fandtes i to eksemplarer, et på stedet selv og et hos Andresen, og således indrettet, at hver bog havde så stor en rubrik, at også dens tilstand og trang til fornyelse kunde noteres. Hvem borger for, at ikke mange steder netop de bøger, som er uundværligst, men også derfor mest læste, Ingemann, Carit Etlar osv., at de ikke findes mere. Louis Petersen har tilbudt Andresen på egen bekostning at lade lave meget praktiske og overskuelige protokoller af denne slags, men Andresen har slået det hen. Jeg har tilbudt ham at lade vore unge mennesker efterhånden revidere bogsamlingerne, hvad der, når de overhovedet kan færdes i Sønderjylland, kan ske uden nogen opsig, men han har afslået det. Der var endelig også i landet selv folk, som kunde bruges ved det arbejde, et så nøjagtigt menneske som Feilberg-Jørgensen, Ernst Christiansen osv., også flere damer. Men nej, Andresen vil blandt andet ikke lægge sig ud med folk ved mere indgående at kontrollere deres virksomhed.

Så er der bogindkøbene. Ganske vist har bogudvalget knap så karikaturagtigt præg, som da I. G. Petersen sad i det, men det er galt, som det er. Fischer holder sig vel udenfor det, Michelsen vel også, og hvis han råder med, bringer han sikkert med den kedsommelighedens ånd, som udmærker ham fremfor noget andet menneske i Sønderjylland. Jeg antager imidlertid, at Andresen er alene rådende, og det behager ham vistnok såre godt. Men Andresen medbringer kun een god egenskab til dette hverv, kendskab til menigmand, men gælder det om ikke blot at give folket læsning efter dets ønske, men at lutre dets smag og forædle dets ånd, så er han absolut ikke manden. Han er selv en plebeier ved det, at han slet ikke respekterer den dannelse, der er højere end hans, og hans er sandelig ikke høj eller dyb. I alle de år, jeg har kendt ham, har jeg ikke mærket, at han har udviklet sig, at han har læst en eneste bog ud over al den almuelæsning, som han er forpligtet til at gennemgå. For ham er Zacharias Nielsen ligeså god som

Gøthe, når han vil fordybe sig i menneskenaturen, gamle provst Carstensens rim om Sundeved og Als er ham ligeså god naturpoesi som Chr. Richardts intimeste digte, og det han har læst på seminariet om »verdensrummet i almindelighed og solsystemet i særdeleshed« er ham tilstrækkeligt overfor den gåde, som livet udgør. Forstå mig ret, jeg mener ikke, at Gøthe og Ibsen skal udbredes i folkebibliotekerne, men for den mand, som skal give folket dets åndelige brød, er de nødvendige for at give ham det rette kriterium og den rette vurdering. På dette område kunde det nu fordres, at Andresen skulde dele tronen med Feilberg Jørgensen og hvorfor ikke Jessen. Hvor vi kan bruge Jessen, bør vi bruge ham, og her er dog et felt, hvor han er bædre end Andresen. Et vidnesbyrd om, hvorledes Andresen opfatter sin gærning, er, at han hvert efterår selv står og nedpakker bogsendingerne. Dette er noget, der kan udføres af en arbejdsmand, og den tid kunde han isteden have anvendt til revision af bogsamlingerne. Selv regner han sig det næsten til fortjæneste, at han gør det arbejde.

Jeg har det indtryk, at der blandt Sprogforeningens menige bestyrelsesmedlemmer er endel kritik af hans virksomhed, og at nogle af dem også synes, at han er for selvrådig, men det skal jeg lade ligge og går over til det sidste klagepunkt: Almanaken². Først det som er vitterligt for alles øjne: det vanvittige princip om, at den skal skrives af slesvigske almuesmænd (og Carl Bertelsen), hvad ingen anden almanak gør. Hvis han da bare vilde tage skolelærer-forfatterne med, men også de er ifølge princippet udelukkede, og vore andre almanakker går dog alle højere op og har bidrag af Drachmann, Schandorff og de virkelige digtere. Men dernæst er der det, som i øjeblikket piner mig og egentlig er grunden til, at jeg har gjort Andresens status i det hele op og har samlet mine anklagepunkter mod ham og nu søger råd hos dig, at nemlig Almanaken, som kalder sig Sprogforeningens, er et privat foretagende, for hvilket ikke blot Andresen får den ham med rette tilkommende indtægt, men af hvilket der årligt under den nationale fane udbetales rigmanden Fausbøl og storbonden Skrumsager 300 mark hver. At de to mænd stryger disse penge ind, forstår jeg godt efter deres bekendte fedtede karakter, men at Andresen finder sig i det, begriber jeg ikke. Ja, siger han, da Sprogforeningen oprindelig ikke turde tage risikoen ved udgivelsen, gik de to mænd med dertil, og derfor må de nu også have indtægten. Ja, lad gå det første år, men for den i virkeligheden ringe risiko, de løb, skal de da ikke,

efterat foretagendet har vist sig rentabelt, år for år tjæne 600 mark, som moralsk ikke tilkommer dem. Dette forhold plumpede Andresen ud med forleden, og jeg sagde da til ham, at jeg herefter vilde stemme hensynsløst imod enhver bevilling til Sprogforeningen fra vore foreninger, så længe dette ikke var ændret, og en ændring lå alene i Andresens hånd. Jeg har erfaring om mange smudsige affærer under patriotismens påskud, men dette hører til det værste. De to herrer ofrer måske 50 mark om året til fædrelandet, men indkasserer 300 mark igen. Andresen bad mig betragte dette som en hemmelighed, men jeg lovede ikke noget, dog vil jeg tie, til jeg har hørt dit råd. Enten kan da Andresen — frivillig eller tvungen — tilbyde Sprogforeningen almanaken, imod at der sikres ham ordentlig løn som redaktør af den, eller Sprogforeningen kan sige: vi vil ikke længere have vort navn på den, uden at vi virkelig har hånd i hanke med den.

Skulde der stilles Andresen et ultimatum, borde det lyde:

Han bør bringe tallet på »Børnebladets« abonnenter betydelig i vejret og aflægge ordentlig regnskab for det.

Han bør lade foretage en omhyggelig revision af bogsamlingerne og i fremtiden føre stræng kontrol med dem.

Sprogforeningen må have et virkeligt bogudvalg, hvori der sidder literært kyndige mænd.

Almanakken skal skaffe sig lignende stof som andre almanaker fra virkelige forfattere, og stofudvalget besørges af en literaturkyndig mand. Den bør helt overgå til Sprogforeningen mod et passende vederlag til Andresen for hans arbejde med den. Dette bør ske ved næste bestyrelsesmøde i Sprogforeningen.

Endelig, da det falder mig ind, ved nyt oplag af den blå sangbog bør ligeledes en literaturkyndig mand være medvirkende, både negativt med vetoret og positivt ved at kunne kræve sange optagne. Det samme gælder ved alle Sprogforeningens literære foretagender.

Hilsen til kone og børn

Din hengivne
H. V. Clausen.

Brandes er indtrådt i vor bestyrelse. Nu er Ottosen magtesløs.

1 Fra 1890 var Mathias Andresen udgiver af »Illustreret Børneblad for Nordslesvig«, der spillede en stor rolle rundt omkring i hjemmene, efter at dansk sprog var forsvundet fra den offentlige skole.

2 Fra 1893 redigerede og udgav M. Andresen sammen med J. N. H. Skrumager og J. Fausbøl »Sprogforeningens Almanak«.

Kjære Clausen!

I det store og hele kan jeg godkjende Fremstillingen i Dit Brev og være enig med Dig i Dine Anker, saa meget mere som Indledningen jo viser, og det jo ogsaa fra før er mig bekendt nok, at Du forstaaer at værdsætte Andresens virkelig gode og værdifulde Egenskaber efter Fortjeneste.

At der arbejdes imod Andresen er sikkert nok. Jeg har Beviser nok derpaa. Begyndelsen er sket paa Skaaneturen i Fjor. Dér er der i det hele smedet mange Intriger, som I har hjulpet frem derovre ved uoverlagte Festtaler m. m., og som vor Fraværelse i Berlin senere har beredt en gunstig Jordbund herovre. Det er Jessens dybt rodfæstede Uvilje mod Andresen, der forplanter sig, og som Du ogsaa ved, kan Kritikken finde berettigede Holdepunkter, og hvis man lukker Øjnene for Andresens virkelige Fortjenester og kun fremhæver Skyggesiderne ved hans Virksomhed, kan man let vække en vis Uvilje imod ham.

Hvad skal vi gjøre derimod?

Allerede inden Mødet i Kjøbenhavn foreslog jeg A. D. Jørgensen at opsætte al Forhandling om »Børnbladet« paa dette Møde til det sædvanlige Efteraarsmøde, »S. S.« afholder i Kolding, og hvor ikke blot A. D. Jørgensen, men ogsaa Konrad Jørgensen og Jens Skytte er til Stede. Dette gik Jørgensen ind paa med den Indskrænkning, at han dog vilde berøre Sagen for at høre Forsamlingens Mening. Efter mit Skjøn var den ret gunstig. Det er nu afgjort, at Sagen forhandles videre i Kolding. Vi vil forsøge at opnaa en Prisreduktion hos Konrad Jørgensen og at faa større Indflydelse paa Redaktionen m. m. Andet kan der næppe gjøres i den Sag foreløbig.

Sprogforeningens Bogsamlinger bør revideres mindst én Gang hvert tredie Aar. Allerede Dagen efter Forhandlingerne fandt Sted i Rigsarkivet, aftalte jeg med Hans Petersen, at vi paa næste Bestyrelsesmøde vil foreslaa en Bevilling til Rejseudgifter for Andresen, saaledes at han forpligtes til at revidere $\frac{1}{3}$ af Foreningens Bogsamlinger hvert Aar og at aflægge en Beretning om dem til Bestyrelsen. Dit Forslag om bedre Udlaansprotokoller billiger jeg. Det skal blive forhandlet med andre Bestyrelsesmedlemmer og eventuelt gennemført.

Om Bogindkjøbet vil jeg helst forhandle mundtligt. Et Par Forslag, som er gennemførte, har ikke faaet praktisk Betydning. Det er

en Sag, som bør forandres, men det er ikke let her at finde en tilfredsstillende Ordning. Jeg har ingen Forslag i Øjeblikket.

Hvad Almanakken angaar, er jeg jo ogsaa i Hovedsagen enig med Dig. Jeg har ikke vidst, at Fausbøl og Skrumsager faar hver 300 Mark. Det er imod Aftalerne med Sprogforeningen og vil sikkert vække Uvilje, hvis det bliver bekjendt.

Koncept i H. P. Hanssens arkiv. Ingen underskrift

151. H. V. CLAUSEN til fru HELENE HANSEN

Gammel Kongevej 142 B¹, 28. juni 1897.

Kære fru Hanssen!

Jeg sidder midt i examensslid og er nødt til at fatte mig så kort som muligt.

De husker den unge mand, som var med mig i julen, og som hedder Anker Jensen. Han er nu bleven medlem af bestyrelsen af »4 S« og skal opdrages til at blive særlig kyndig i sønderjyske spørgsmål. Han skal nu i sommer derned, men for at han kan få mere udbytte, skal han være 5 forskellige steder hvert sted 4—5 dage. Det gælder nu et sted i Sundeved, og til at skaffe ham dette udbeder jeg mig Deres kyndige råd, idet De bædre end jeg herovre kan se det, vil kunne vide, hvilken af deres talrige slægtsforbindelser der har bedst lejlighed til at huse ham i denne tid. De er jo alle lige gode:

Johan Andresen.

Johan Iversen.

Peter Iversen.

Peter Ludvigsen.

Nørremølle.

eller hvor De vil. Gør mig den tjeneste at svare mig snart, efter indhentet underretning; jeg skal derefter expedere brev til manden, der sidder i Jylland. Jeg rejser herfra den 10. og kommer nok ned til Dem i sommer.

Hans Peter har da holdt sin tale nr. 2; der er ikke meget at sige derom, hverken ondt eller godt¹. . . .

Venlig hilsen fra

Deres hengivne

H. V. Clausen.

1 22/6 1897 talte H. P. Hanssen i landdagen om brugen af dansk folkesprog i folkeskolerne, bl. a. ved religionsunder-

visningen. Hejmdal bragte en oversættelse af talen i nummeret for 26/6 1897.

152. Fru HELENE HANSEN til H. V. CLAUSEN Aabenraa, 8. Juli 1897.

Kjære Clausen!

Nikolaj Ludvigsens i Stenderup vil gerne have Anker Jensen, naar de blot ikke skulde kjøre med ham. Jeg lovede, han kunde gaa, saa langt det skulde være.

Fra Hans Peter skal jeg hilse, at han hellere vilde give Dem mundtlig Svar paa Deres sidste Brev.

Deres
Helene Hanssen.

153. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN København, 24. september 1897.

Kære Hans Peter!

En fransk professor Verrier, som i nogen tid har opholdt sig her i København, og som til fuldkommenhed forstår og taler dansk, har isinde på hjemvejen at aflægge jer et besøg. Men han har kun to dage til sin rådighed, og der må derfor økonomiseres med tiden. Jeg har lagt følgende plan for ham:

Nu på søndag (26/9) eftermiddag kommer han til Flensborg, hvor han besøger Gustav.

Næste morgen — mandag — 6,40 med damperen til Gråsten, hvor han hilser på A. P. Jürgensen. Der mener jeg, han kl. 11 bør afhentes af en Sundeved bonde, som over Dybbøl kører ham til Sønderborg til Reimers.

Næste morgen — tirsdag — med damperen fra Sønderborg til Varnæs vig, hvor han afhentes af en bonde fra Felsted sogn og køres til Åbenrå. Der spiser han til middag hos dig, og om eftermiddagen tager han til Hamburg. Næste aften skal han være i Amsterdam.

Du seer, det skal gå i en fart altsammen, men jeg troer dog, at han ved at følge denne plan vil opnå både at stifte bekendtskab med nogle af lederne, at træffe sammen med repræsentanter for vor gode bondestand i Sundeved og — forudsat at vejret bliver godt — at få et fyldigt indtryk af den smukke natur.

Denne plan er lige bleven aftalt med ham, og breve til Peter Iversen og Rasmus Solmer, som jeg har tiltænkt at skulle køre ham henholdsvis gennem Sundeved og fra Varnæs til Åbenrå, afsendes samtidig med dette brev nu i aften kl. 8. Men nu er jeg ængstelig for noget. Det brev, jeg sender til dig og til Gustav, træffer jer i morgen tidlig,

brevet til Solmer kommer vel også til ham i løbet af imorgen — lørdag — men brevet til Peter Iversen i Avnbøl? Går det ikke efter at være kommet til Åbenrå lørdag morgen tidlig først om eftermiddagen til Gråsten, og bliver det ikke liggende der søndagen over til mandag morgen, således at det kommer først Peter Iversen i hænde, samtidig med, at han skulde være i Gråsten kl. 11. Det går ikke an, så jeg må på det indstændigste bede dig om enten telegrafisk at lade Peter Iversen vide, at der ligger brev til ham i Gråsten lørdag eftermiddag, eller ved bud med damperen over Ballebro at sende besked op til Avnbøl. For sidste tilfældes skyld afskriver jeg nu nogle linjer af mit brev til ham, idet jeg mener, du i så fald sender ham hele dette brev.

»Nu er det, jeg beder Dem, om De vilde vise ham den venlighed på mandag at køre ham gennem Sundeved fra Gråsten til Sønderborg, eller, om De ikke selv kan, da bede en anden god mand derom, som han vil kunne have fornøjelse af at tale med. Ja, jeg går endogså så vidt at bede Dem om fra Nybøl at køre ham over Smøl, ti udsigten fra Smølvold regner jeg for noget af det smukkeste i Sønderjylland.«

Dette her må endelig besørges, vi er gennem Verrier kommet i berøring med en mand, som vi i fremtiden kan få megen brug for. Han omgås her bl. a. med Brandes.

Jeg havde mere at skrive, om de 6 slesvigske studenter, vi har heroppe, om det slagsmål, der har været om dem mellem »Hejmdal« og vor ærede opposition — måske er du skyld deri — om vor oppositions fest for dem foreleden dag, som Ottosen tillige vilde benytte til en forsoning med os, men som kun førte til, at Høffding forlod festen i stor vrede, og at jeg — aldeles uskyldig — fornærmede »Martha« på det frygteligste. Men der er ikke tid.

Venlig hilsen til H[elene] og de 5 og M. A[ndresen].

Din hengivne
H. V. Clausen.

154. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

[3. september 1897]

Kjære Ven!

Helene og jeg er i Dag ankommen her til Kjøbenhavn og rejser atter hjem Lørdag Morgen. Vi bor paa »Valdemar«. Hvis det er Dig muligt, vilde Helene gjerne bede Dig om at ledsage hende i Morgen paa

et Besøg i Glyptotheket og en Visit paa Raadhuset. Kom, hvis Du faar dette Kaart tidlig nok, paa »Valdemar« i Morgen, Fredag, mellem 7 og 9 Morgen for at vi kan træffe Aftale. Ellers skriftlig Besked. Vi kan helt rette os efter Dig.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

155. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

København, 6. oktober 1897.

Kære Hans Peter!

Hvilket uhyre og uerstatteligt tab A. D. Jørgensens død er for jer og os, eller hvor stor vor bedrøvelse er, behøver jeg ikke at spilde en linje på. Jeg sagde til Høffding i aften: »Hvilken filosofi kan trøste en herover«, og han måtte tilstå, at der ikke var nogen. Og hans egen er dog ellers optimistisk. Hvor er hele livet bygget på tilfældigheder. Hvis det var Ottosens inderste formål med hans rummel at få A. D. Jørgensen sat udenfor, som han i sommer betroede Mathias Andresen, så har han nu fået sit ønske opfyldt.

Jeg har kun talt med Høffding, men vi står temmelig hjælpeløse overfor fremtiden. »Løverne« specielt må dødsfaldet være tungt for, han var deres eneste kraft — og der er nu kun undermålere tilbage i deres bestyrelse, for også Nellemann er en undermåler.

Du kommer sikkert til København til hans jordefærd, som skal foregå på mandag kl. 1 fra Frederiksberg kirke. Høffding og jeg vilde nu meget gerne tale med dig før begravelsen, og vi beder dig derfor om at underrette os om, når du kommer, og vi står til din rådighed, hvilken aften du vil, fredag, lørdag, søndag. Blandt andet af den grund vil vi have talt med dig forinden, for at vi kan få at vide, hvilke folk nede fra jer af dem, der kommer til begravelsen, du vil have med til et møde, som vore bestyrelser eller et udvalg af os må have med Sønderjyderne for at træffe aftaler om fremtiden. Hvis du vil bo hos mig, har jeg god plads til dig; jeg synes, du der vil være mere i fred end sammen med alle landsmændene på »Valdemar«.

A. D. Jørgensens sidste tid var smærteløs. Endnu få øjeblikke før han døde, spøgede han med sin kone og sagde, hun kunde godt lægge sig, han fejlede ikke noget. Det var en blodprop, der gjorde ende på hans liv, og det var også en sådan, der fra først af skaffede ham lungebetændelsen.

Hilsener til jer alle

Din hengivne

H. V. Clausen.

Kjære Clausen!

Mødet i Studentersamfundet i Onsdags var besøgt af Fuldmægtig Smidt, Erik Skram, Dr. Starcke, Johan Ottosen, Sorterup og Kandidaterne Sørensen og Fogh, som jeg ikke er truffen sammen med før.

Smidt indledte Forhandlingerne. De her nævnte Mænd dannede et Udvalg. De havde en Del Spørgsmaal at stille til mig. Deres Hensigt var at udføre en Opgave, som de fandt, at »4 S« forsømte. Denne Opgave var at vække en stærkere Nationalfølelse i Demokratiet, samtidig med, at der blev virket for den danske Sag i Sønderjylland. De Spørgsmaal, der blev mig forelagte, var i Korthed følgende:

- I. Hvilken Grad af Offentlighed kan man tillade sig i dette Arbejde;
- II. Hvad kan der gøres for at vække Socialdemokratiets Nationalfølelse; og
- III. Gives der en speciel Opgave i Sønderjylland, som en eventuel ny Forening vilde kunne samle sit Arbejde om.

Jeg søgte at besvare disse Spørgsmaal i en længere Udvikling efter først at have gjort en Del Modspørgsmaal for at vinde større Klarhed over Situationen. Paa Spørgsmaal I svarede jeg: Den størst mulige Offentlighed vedrørende alt, hvad der kan tjene til at oplyse det danske Folk om den danske Nationalitets Stilling og Kaar, om Tvangsgermaniseringen, Styrkeforholdet m. m., men den størst mulige Diskretion vedrørende alle Grene af det Arbejde, der i Kongeriget udfoldes for at støtte den danske Nationalitet hernede. Det var i Korthed Grundtanken, som blev billiget og godkendt under et senere Ordskifte. Paa Spørgsmaal II svarede jeg: Endelig ikke kunstig fremkalde et socialdemokratisk Spørgsmaal i Nordslesvig, før det foreligger, og endelig ikke fra Kongeriget at blande sig i den Sag, før vi stiller Forslag i den Retning. Ogsaa det blev billiget, men Spørgsmaalet præciseredes saa nærmere saaledes, at man kun tænkte paa at vække de kongerigske Socialdemokraters Interesse for den sønderjydske Sag og derigjennem deres Nationalfølelse, og om der ikke kunde tænkes et Arbejde i den Retning. Jeg foreslog da at lave en lille Brochure, som skulde vise, at Arbejderne lider mest under Fremmedherredømmets Skoleforhold og Retsvæsen og navnlig oplyse dette ved en Række Exempler hentede fra det praktiske Liv f. E. Handels-

konen Ida Nielsen og Amtsdommer Lindemann, som jeg vist har fortalt Dig om. Dette Forslag vandt Bifald og blev af Ottosen udvidet til også at forsyne den socialdemokratiske Presse med oplysende Artikler i den Retning, og dermed tror jeg, at dette Arbejde kan komme ind i et ret sundt Spor. Vi kom derefter til Spørgsmål III. Imidlertid havde jeg faaet det Indtryk, at en ny Forening var forberedt, og at der var truffet Aftaler i flere Retninger, som gjorde et Tilbagetog, som det jeg havde omtalt overfor Dig samme Eftermiddag, umulig. Jeg stillede derfor ogsaa et bestemt positivt Forslag i den Retning og tog den polske Marcinkowskiforening som Forbillede. Efter at have givet en Udsigt over Kjøbstadungdommens ufuldkomne faglige Uddannelse og paavist dens Følger i talrige Fallitter navnlig indenfor Handelsstanden, foreslog jeg, at den ny Forening skulde tage unge nordslesvigske Kjøbmænds og Haandværkeres faglige Uddannelse i Kongeriget til Formaal. Foreningen skulde saa dannes med tre Centreter i Kjøbenhavn, Odense og Aarhus. Den skal anvise unge nordslesvigske Handelsbetjente gode Pladser hos fremragende, dygtige Kjøbmænd i Kongeriget, støtte dem til Ophold paa Handelsskoler og Handelsakademier, muliggjøre vore unge Haandværkere Adgangen til gode tekniske Skoler i Kongeriget o. s. v. Denne Opgave paatrænger sig stærkt, og Foreningen vil kunne gjøre god Gavn ved at tage den op. Den har et meget upolitisk Præg og kan derfor taale noget større Offentlighed end andre Opgaver. Repressalier i den Retning behøver vi ikke at frygte, fordi dansk Dannelse er og bliver det, disse unge Mennesker endnu i lange Tider vil savne mest. Endelig er det en Opgave, som kan drage nye Lag hernede — særlig Borgerstanden — mere med i Arbejdet. Højskolerne har den jo ikke hidtil afvundet videre Interesse. Naa, Resultatet blev, at ogsaa dette Forslag blev modtaget med Bifald. Man fandt baade, at Opgaven var passende, at den var overskuelig, og at den var fortjenstfuld. Og man mente, at den netop vilde være populær i de nye Kredse, som man vilde henvende sig til. Jeg foreslog da videre, at den eventuelle nye Forening skulde sætte sig i Forbindelse med Polakkernes Fører Motty i Posen og af ham skaffe sig Love, Beretninger og i det hele Oplysning om den tilsvarende Virksomhed dér for at lære af de indvundne Erfaringer. Også dette vandt Bifald. Det vedtoges til Slut, at der senere skulde afholdes et nyt Møde for at søge en Forening oprettet med Virkefelt inden for de her nævnte Omrids.

Ottosen fulgte mig senere til Hotellet, og vi talte en Del sammen. Han mente, at Dr. Starcke vilde blive Formand for Foreningen. Selv vilde han vistnok indtage en noget reserveret Holdning, selv om han gik med i Bestyrelsen.

Saaledes staar altsaa Sagen. Jeg finder det ret tilfredsstillende og haaber, at der til Slut alligevel skal komme noget godt ud af den hele Opposition.

Endnu skal jeg meddele Dig, at jeg har gjort Alvor af min Beslutning vedrørende Bladet. Jeg er herefter ikke at faa i Tale fra Kl. 8—12 om Formiddagen og har til at begynde med i Dag holdt et Totimers-Foredrag om Bladet under den nuværende Situation for Helene, Lebeck og Thade Petersen. Nu faar Du se, om jeg ogsaa faar Forsettet gennemført.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

157. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN København, 4. november 1897.

Kære Hans Peter!

Vi har i dag haft vort budgetmøde, og jeg har ordre til at spørge dig, om understøttelsen til Thomsen-Haderslev (200 kr.) er vedblivende, endvidere til at udbede os fra Kasper Jensen en meddelelse om, hvad han tager sig til. Det vil meget glæde os at se, hvor meget godt han udretter for de 600 kr., han årlig modtager (eller er 600 kr. for 1½ år).

Med hensyn til budgettet intet mærkeligt; de andre poster uforandrede. »Børnebladet« bliver foreløbig, som det er, men vi er kede af alle de penge, som Jens Skytte (eller er det Knud Skytte) på denne måde indkasserer¹.

Det mærkeligste i dag var Brandes indførsel i vore bestyrelser. Det var sørgeligt at se, hvor ældet og grånet han er blevet, og han går ussel og støttet til stok. Da Høffding spurgte ham, hvordan han havde det, svarede han rentud »skidt«. Han har ledevand i knæet foruden andre besværligheder, og før til foråret vil han ikke kunne rejse til syden. Han sagde kun lidt, men fornuftigt og jævnt, beklagede sig meget over de Uffe Birkedals idiotismer, at vi skal fortælle Tyskerne, at vi er gode venner.

Jeg kunde desværre først komme bagefter og overværede ikke det første indtryk, hans komme gjorde på »Løverne«, men de var åben-

bart nervøse og vilde hævde sig. Det korrespondanceudvalg, som skriver til vore provinsblade (Høffding jun., P. Munch og Sorterup) havde de adskillige indvendinger mod og forlangte sig, »Løverne«, repræsenteret i tilsynet med dem² Og lidt spektakel blev der med Kruse, som på egen hånd allerede havde søgt Schrøders ja til at tale ved mindefesten for A. D. Jørgensen; og det var »Løverne« meget indigneret over, og tildels med rette, den kære Kruse er jo noget selvrådig, men når de, d. v. s. Nellemann og H. P. Hansen, mente, at højskolerne ikke kom en fest for A. D. Jørgensen ved, så hævdede vi (»4 S«) det modsatte, at vi netop vilde handle i A. D. Jørgensens ånd ved at tage dem dem³. Foreløbig bestemmelse da, at Høffding, Schrøder og en Sønderjyde skal tale; med hensyn til den sidste, kæmpede Kruse for Gustav, hvad jeg ikke holder af; jeg er bange for hans seminarisme; han skal have talt meget dårligt om A. D. Jørgensen forleden i de samvirkende. Men hvor vidner det med Schrøder om »Løvenes« bornerthed. Hvor savnes også her A. D. Jørgensen, hvor kunde han ikke lægge dæmper på dem, som da han i foråret tvang dem til at acceptere Brandes.

Men nu nede hos jer? Hvad er det dog for frygtelige ting, jeg hører, som jeg neppe tør spørge om, og som du vel neppe tør betro papiret, men som gør mig meget nervøs, indtil det bliver offentligt?⁴

»Hejmdal« er bleven rent ustyrlig af ingenting at have at bestille og har i sinde at kaste en handske for fødderne af Mathias Andresen og på egen hånd agitere blandt skolebørn og få stile tilsendt. Det går aldrig an, både af hensyn til Mathias og til Tyskerne, men vi får det forhåbentligt også forpurret⁵.

Hvornår skal vor ven giftes, der er vel intet at vente efter?⁶ Jeg vilde gerne med til brylluppet? Hils ham og alle.

Din hengivne

H. V. Clausen.

Meget nervøs og derfor skrækkelig skrift.

1 Der er formodentlig tale om forfatteren Jens Skytte, hvis omfattende produktion har nær tilknytning til »skolelærerlitteraturen«.

2 I 1893 havde fire unge akademikere (Aage Friis, Aage Sorterup, P. Munch og Thodur Thomasson) sluttet sig sammen med det formål at skrive artikler til danske provinsblade om sønderjyske forhold. Se P. Munch. Erindringer I. 1959, s. 55.

3 13. dec. 1897 afholdtes i universitetets festsal en mindefest for A. D. Jørgensen. Til festen var skrevet en kantate af L. C. Nielsen med musik af Johan Bartholdy. Festen, der var arrangeret af de sønderjyske foreninger, lededes af højesteretsadvokat Nellemann. Hovedtalen blev holdt af professor Høffding og desuden talte Ludvig Schrøder og H. P. Hansen. Se Troels G. Jørgensen. I Justitias

Tjeneste. 1954, s. 65.

4 Det har ikke kunnet oplyses, hvad der her hentydes til.

5 Lidt efter lidt overtog agitationsudvalget »Hejmdal« arbejdet med de sønderjyske børns stilskrivning. H. V. Clausen

medvirkede ved tilrettelægnngen af arbejdet. Se Hejmdal 1896–1946. 1946, s. 33.

6 M. Andresen blev gift 20. jan. 1898 med Margrethe Junggreen.

158. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 27. Februar 1898.

Kjære Ven!

. . . Du har vel set, at jeg vandt Processen imod Kredsudvalget i Sønderborg¹. Jeg haaber, at dette skal faa vidtrækkende Betydning. Landraaden har nu i Dag kapituleret, bøjet sig for Kredsudvalgets Kjendelse og kasseret det gamle Valg. Valglisten fremlægges paany, og hvis vi nu kan lave to større Grundejere til den 12. Marts, saa vælter den tyske Kreds dag med alle deraf følgende Konsekvenser, og vi har atter to danske Provinslanddagsmænd. Jeg har øjeblikkelig pr. Telegraf kaldt Nis Nissen og Wolff til Sønderborg til et Møde i Eftermiddag og tager selv derover, og det er nu min faste Vilje at lægge al den Enegi, vi raader over, i denne sidste Spurt for at slaa dem. Vi har tre Chancer, Tyskerne kun én, det vil sige, vi kan lave 3, Tyskerne kun én større Grundejer til den 12 Marts. Men der er megen Modstand at overvinde. Berlin maa imidlertid skøtte sig selv, da dette jo er et Slag af langt vidererækkende Betydning end en Parlamentstale. Dette i al Hast.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Forud for valget til kredsudvalget i Sønderborg kreds havde to danske gårdmænd (P. Kaad, Mintebjerg og Jørgen Andersen, Lebøl) begæret sig optaget i de større grundejerers valgklasse. Begæringen blev afvist af kredsudvalget, og de tysksindede fik flertal i denne valgklasse og blev herved udslassgivende i kreds dagen og kunne udpege de to medlemmer til

provinslanddagen. De to danske gård ejere indgav klage, og det såkaldte distriktudvalg afgav 19/2 1898 en kendelse om, at de skulle optages på listen. Landraaden kunne have appelleret denne kendelse til overforvaltningsretten, men han foretrak at bøje sig og lade valget gå om. Se Hejmdal for 21/2, 24/2 og 28/2 1898.

159. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 23. Marts 1898.

Kjære Clausen!

Hoslagt sender jeg Dig en Afhandling skrevet af en Bondesøn i Nørre-Løgum Sogn, Claus Friis i Nybøl og tilsendt mig med Bøn om at faa den optaget i »Sønderjydske Aarbøger«. Da jeg dels af Hensyn til vor store Manuskriptmangel, som det jo ikke lader til, at Du vil

være med til at afhjælpe, og dels af Hensyn til Manden og Egnen er tilbøjelig til at give den Plads, tilstiller jeg Dig den med Bøn om at gaa den efter i Sømmene, udstrege og tilføje, saa vi kan optage den¹. Claus Friis har jo gjort en Del Arbejde paa den, og det vil opmuntre ham til videre Arbejder, hvis den optages.

Kun dette. Men send den hurtigst muligt tilbage.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

¹ Den omtalte artikel ses ikke optaget i Sønderjydske Arbøger.

160. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København. Gammel Kongevej 142 B¹, 28. marts 1898.

Kære Hans Peter!

I banksagen har vi haft adskillige møder i denne tid, men Nellemann viser sig aldeles umulig, og vi veed hverken ud eller ind. Derfor kommer Hjort, som jeg har fået med ind i sagen, og jeg i påsken over til jer¹.

Jeg tænker, vi kommer til Åbenrå en aften kl. 6—7, bliver næste dag over i Åbenrå, anden dags morgen rejser vi i følge med dig til Julius Nielsen i Haderslev og samme aften hjem henholdsvis til Odense og Nyborg. Nu spørger vi dig, hvilke dage passer dig bedst; vi har at råde over de 4 helligdage og den mellemliggende lørdag. Send os omgående besked her til København, og underret Julius Nielsen derom. Vi (det vil jo nærmest sige Hjort) har forhandlet bl. a. med vexelerer Laurids Bing i sagen. Venlig hilsen til familien

Eders hengivne

H. V. Clausen.

¹ Der er tale om de bestræbelser, der udfoldedes i København for at skabe en organisation, der kunne lette danske gårdkøb i Nordslesvig. Disse bestræbelser førte til dannelsen af Foreningen af 5.

okt. 1898. De ledende mænd i dette arbejde på kongerigsk side var H. V. Clausen, skolebestyrer Niels Hjort og grosserer Holger Petersen. Se videre brev nr. 181 note 1.

161. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 30. Marts 1898.

Kjære Clausen!

Dit Brev af 28 ds. modtog jeg her i Dag. Før jeg kan sige noget bestemt, maa jeg forhandle med Julius Nielsen. Iøvrigt indser jeg ikke Nødvendigheden af en Forhandling med ham paa Sagens nuværende Standpunkt. Der kan jo ikke i Øjeblikket træffes anden Bestemmelse

end den, jeg har foreslaet Nellemann, og som han har godkjendt. Den gaar jo ud paa, at Sagen atter skal bringes frem paa Foraarsmødet i Kjøbenhavn d. 22 Maj. Ved denne Lejlighed skal jeg forelægge en Pjece om Sagen, der bliver trykt som Manuskript og skal bruges under Agitationen, mens Julius Nielsen efter nærmere Forhandling med mig udarbejder Forslag til Statutter. Jeg kan ikke se, at vi kan opnaa stort ud over dette inden Foraarsmødet. Hvad Pjecen angaar, vil jeg bruge mit Materiale fra i Fjor, suppleret med en ny Statistik, som optages i Paaskeugen.

Du og Hjort skal imidlertid være velkomne. Jeg vil sætte mig i Forbindelse med Julius Nielsen endnu i Dag og foreslaa ham, at vi kommer der 2den Paaskedag. I skal altsaa komme til mig Paaske-lørdag Aften og bliver Paaskedag over. Dette i Hast. Hils Hjort.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

162. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 17. April 1898.

Jeg kommer til Kjøbenhavn Tirsdag Aften med Iltoget. Vil Du møde mig paa Banegaarden. L[ebeck]s Handel »Dannevirke« strandet. B[jørnshauge] forlangte 110.000 Mark. Ogsaa den anden Handel, vi talte om foreløbig, strandede, da et Par af L[ebeck]s Slægtninge har trukket sig tilbage. Alt bliver foreløbig som hidtil. Nærmere mundtlig.

Venlig Hilsen

Din hengivne
H. P. H.

163. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

Fredag aften, 22. april 1898.

Kære Hans Peter!

Når Nellemanns og Kruses navne ikke står under indlagte, er det kun, fordi de ikke kunde være tilstede i mødet, men 4 af navnene er jo også gode nok; og når summen kun er sat til 10.000 og ikke til 12.000, er det, fordi de 2000 ankommer kontant måske allerede på mandag¹. De 2000 er nogle penge, hvis oprindelse Høffding vil forklare dig i et brev. Høffding er valgt til formand i vor komité, hvad der er overmåde rart.

God bædring.
I hast.

Din
H. V. Clausen.

¹ Der er formodentlig tale om et lån til H. P. Hanssen til indkøb af Matzens

bogtrykkeri i Åbenrå. Se brev nr. 164 og 175-78.

Kjære Clausen!

Vil Du bringe Udvalget min Tak for dets velvillige Imødekommenhed. Jeg har nu afsluttet Overenskomst med Matzen og overtager altsaa Trykkeriet til 1. Oktober. Overenskomsten var bleven en Nødvendighed, fordi Matzen indlader sig i mere og mere vovede Spekulationer.

Jeg kan dernæst meddele Dig, at min Familie er bleven forøget med en Datter¹. Helene er atter rask, og alt staar godt til. Jeg har dog ikke rigtig overvundet min Sygdom endnu. Jeg lider af Mangel paa Arbejdslyst og føler mig i det hele utilpas. Gustav ligger syg hjemme i Flensborg med Betændelse i en Stortaa, og herfra kan jeg sende den sørgelige Meddelelse, at gamle Worzewski, vor fuldtro Ven, er bleven ramt af et Slagtilfælde. Han er dog atter i Bedring².

I Forgaars Aftes var jeg hos Rigskansleren [Hohenlohe-Schillingsfürst]. Der var indbudt 400 Personer, deriblandt foruden Rigsdags- og Landdagsmænd samtlige Ministre, mange høje Embedsmænd, Generaler, Professorer fra Universitetet, Gesandter og Repræsentanter for de betydeligste Blade samt Finansaristokratiet. Der var saaledes rig Lejlighed til at gjøre Studier over vor Tids Tyskland og at iagttage en Række af de i Offentligheden mest omtalte Personer paa nært Hold. Jeg sluttede mig først til de Frisindede, men senere ud paa Aftenen til Polakkerne. Vi besatte vort eget Bord. Jeg sad ved Siden af Motty, som jeg aldrig før har truffet saa elskværdig og meddelsom. Han havde som Student været Gjæst i samme Palais, der da tilhørte Friedrich Wilhelm III's Svoger, den polske Fyrst Radziwill. I Nærheden af os sad en af de store Matadorer i Finansverdenen Hansemann, en af Stifterne af Hakatistforeningen³. Da Moltz saa ham, kogte Lidenskab op i ham. Han fik Lyst til at knuse et Champagneglas imod hans Hoved for at tvinge ham til Duel, men ræsonnerede saa, at han (Hansemann) var for gammel dertil. Derefter fortalte han mig i Fortrolighed, at han nylig havde haft Besøg af den østerrikske Udenrigsminister Goluchowski, der ligesom Badeni var fuldtro Polak. Vi tømte saa i skummende Champagne et Glas paa Retfærdighedens Sejr og et andet paa, at vore Ønsker snart maatte gaa i Opfyldelse. Mange gik saa forsigtig forbi vort Bord, som Fanden forbi

Korset. Andre tilraabte os smilende et venskabeligt »Reichsfeinden«. Venlig Hilsen.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

Paa Søndag holder Vælgerforeningen Møde i Flensborg, vedtager Valgoppraab og opstiller Kandidater. Der er Tale om at opstille Ebsen i anden og Jessen i 4de Valgkreds⁴. Jeg tager herfra direkte til Flensborg. Vor Forslagsliste til Foraarsmødet følger hoslagt. Den er godkendt af Reimers og Gustav.

1 Der er tale om datteren Thyra Hanssen, f. 22. april 1898, programsekretær i Danmarks Radio.

2 Om landsretsdirektør Worzewski se Tilbageblik II, s. 195.

3 Hatakister var navnet på tilhængerne af det tyske voldsregimente i de polske provinser. Fra kampårene I, 1928, s. 53 noten. Den omtalte Hansemann er den

tyske bankmand Adolf v. Hansemann (1826–1903), der havde efterfulgt faderen David Hansemann som leder af den tyske storbank: Disconto-Gesellschaft.

4 Der er tale om det forestående rigsdagsvalg i juni 1898. I 2. kreds opstilledes ikke advokat Ebsen, men gårdejer Wolff, Gammelgab. Se videre brev nr. 167 note 1.

165. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 7. Maj 1898.

Kære Hans Peter!

Både Høffding og jeg længes efter at høre, hvordan det er gået med den sag, som vi både har skrevet og telegraferet til dig om? Jeg vilde også nok forud før mødet have at vide, hvorledes det går med banksagen?

Jeg har til brug for indbydelserne til forårsmødet gennemgået de bedste mænd i Nordslesvig og er bleven stående ved følgende. De to sager, der fyldigst bør behandles, er ejendomssagen og oplysnings-sagen. Den sidste har jeg ligesom på fornemmelsen, at den ligger dit hjærte fjærnene, medens jeg mener, at det glædelige resultat, som den sidste stileskrivning gav, idet den viste børnenes villighed, bør udnytted, mens jærnet er varmt. Efter disse to hovedsager har jeg først valgt folk, men dertil har jeg føjet en del unge, fordi jeg mener, at hvis delegeretmødet, efter hvad jeg hører, Nellemann har tænkt på, skal antage fastere former, bør det ikke gå som ved stiftelsen af vælgerforeningen, at det kommer til at stå som repræsentation for det ældste slægtled dernede. Vi må have de unge frem. Endelig har jeg føjet til repræsentanter fra de truede egne og Haderslev Østeramt, som ellers vilde være sørgelig ringe repræsenteret, og jeg har beholdt

de tre alderspræsidenter, som vel må indbydes, til de falder fra. Altså:

Æresmedlemmer: P. Skau. Madvig. Reimers.

Direktører: Gustav Johannsen. H. P. Hanssen.

for ejendomssagen: Julius Nielsen. Skrumsager. Hans Haue, Grønnebæk. Peter Timmermann. Wolff. Peter Grau. H. Chr. Bladt, Lysabild.

for oplysningsagen: Henrik Thomsen. Poulsen. Feilberg Jørgensen. Heiberg, Nørmark. M. Andresen. Nis Callesen. Solmer. Nis Nissen. Peter Kaad.

Fra de truede egne: Hans Petersen, Rørkær. Math. Mathiesen, Bylderup. Lorenz Christensen, Hønsnap. A. P. Jürgensen, Gråsten.

Haderslev Øster Amt: L. Lauritzen, Skovby. I. L. Hansen, Andrupgård.

Det er 27, hvoraf dog inden mange år de 3 æresmedlemmer falder bort.

Følgende mænd kunde jeg imidlertid tænke mig indsatte som suppleanter:

Philip Møller. Outzen, Djernæs. Thomas Sørensen, Bramdrup. Anders Enemark. Finnemann. Jensen Gram. Boy Høyer. Lavst Arnum. Thyssen Hansen. A. P. Lund, Rejsby-Ballum. Andreas Petersen, Korntved. Jørgen Iversen, Svejrup. Falle Lilholdt. Mackeprang, Kiding. Hans Friis, Kopsholdt. Meylandt, Kasø. Den gamle Bladt, Tandsgårde. Peter Ludvigsen. Johan Andresen. Peter Iversen. Jørgen Bonefeld. Jørgen Zachariassen. En Sønderborg købmand? Hans Tüchsen, Frøslev.

Du husker, at Valdemar Frederiksen endelig vil have et møde i stand mellem dig og vore socialistførere, Høffding, Brandes og Peschcke-Køedt. Jeg synes, når folk fra bægge lejre kunde se uden fordomme, måtte forbundet kunne komme i stand. Ingen socialistisk agitation i det egentlige Nordslesvig, men støtte for socialister af alle danskere ved omvalget i 2den kres. Men desværre, folk fra bægge sider er lige smålige og fordomsfulde. Alligevel bør forsøget på en overenskomst foretages, og vejen gennem vore danske socialister er vel den eneste mulige. Men tænk nu på, om ikke nogle af de andre folk, der møder herovre den 22., bør være med, særlig de fra 2den kres og så Nis Nissen, Reimers og måske (?) Gustav.

Jessen har jeg slet ikke nævnt på foranstående liste. I ejendoms-sagen har han ingensomhelst betydning, i den anden sag vil jeg helst være fri for ham, også fordi han ikke er Andresen god, og fordi kom-pagniet H. P. Hansen—Krarup—Høy—Peter Erasmus [Müller], vil have ham pousseret frem. Kun af hensyn til socialistsagen borde han mulig tages med, netop for at lægge et tryk på ham til at være for-nuftig og for at hindre ham i at skumle om dig ved at gøre ham selv til deltager. Hvad mener du?

Vi har ikke haft noget bestyrelsesmøde siden sidst og får det vist først næste fredag. Til den tid borde det foreligge, at de og de er blevne indbudte. Der vil jeg også omtale planen med hensyn til »bürgerliches Gesetzbuch«, som jeg imidlertid ved nærmere eftertanke finder temmelig ligegyldig, i alfald hvad udsendelse til Tyskland af en jurist angår. En bearbejdelse til brug for den jævne mand vil sikkert kunne foretages herhjemme fra.

Jeg spekulerer meget på, om Andresen i længden vil kunne påtage sig oplysningsarbejdet; når vi nu — forhåbentlig — til efteråret bliver rige, kunde der så ikke være grund til at løse en af de bedste mænd blandt skolelærerne fra hans embedsstilling og pekuniært sætte ham i stand til at blive Andresens adjungerede?

Vi rendes i denne tid på dørene af Hulda Hansen fra Hejls lovlig ihukommelse. Hun har en stor plan om en efterskole heri København for dem, der er kommet ud af de andre for de yngste beregnede efter-skoler. Hun skulde jo være bestyrerinde. Vi har sagt hende, at sådant ikke kunde gøres i en ruf — hun stod allerede i begreb med at rejse til Slesvig for at skaffe elever —, at vi først måtte undersøge, om vi havde råd dertil, og høre, hvad Slesvigerne mente. Hun gjorde et højst påtrængende og hensynsløst indtryk på mig. Kunde vi ikke få en utvetydig erklæring nede fra jer, for ex. fra skoleforeningens be-styrelse, at I, hendes gode egenskaber ufortalte, ikke anså hende for skikket til at lede en sådan anstalt. Med hilsener til familien.

Din hengivne

H. V. Clausen.

166. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

København, 7. maj 1898.

Kære Hans Peter!

Først imorges blev jeg indkaldt til et bestyrelsesmøde idag, hvor den eneste egentlige forhandlingsgenstand var mødet omkring den 22de.

Vi undrede os over, at vi endnu ikke havde fået brev fra dig om, hvem der var indbudt, men først bagefter er det gået op for mig, at du vistnok har ventet på officiel besked fra os, hvem vi vilde have med, og at det var mig, der borde have forebragt sagen på mødet. Jeg har derefter nu skrevet til Nellemann:

»det er gået op for mig, at jeg muligvis har nogen skyld deri. H. P. Hanssen og jeg lavede i påsken en liste over de folk, der borde med, men H. P. Hanssen udtalte samtidig, at han helst så, at indbydelsen udgik herovre fra. Det har vist været hans mening, at jeg skulde bringe sagen frem herovre, og at vi så skulde sende ham en liste. Hvis dette har været H. P. Hanssens mening, er han undskyldt, og det er på en måde mig, der bærer ansvaret for forsinkelsen. Men nogen aftale om fremgangsmåden fandt ikke sted i den korte tid, vi var sammen— en dag. Heldigvis kan ulykken gøres om, og H. P. Hanssens brev, der vel kommer på mandag, vil vise, om vi har misforstået hinanden.«

Tjæn mig i det brev, hvori du svarer Kruse på en forespørgsel, at dække min mangel på conduite, så meget, som det er dig muligt for selv at stå uden skyld.

Høj – som var en fornuftig mand – og jeg fulgtes ad efter mødet, og vi var enige om, at det ikke går i længden med disse møder, hvor Kruse og Peter Erasmus Müller er de talende. Vi tænker på en omordning.

Dog er Høj ikke bødre, end at han har været med til ind i »Løvernes« bestyrelse at vælge stud. jur. Steffensen, en søn af generalauditøren, en studenterforenings prydelse i stil med H. P. Hansen, blot meget ringere. Nu seer deres bestyrelse sådan ud:

Nellemann	= 1
Krarup	= 1
H. P. Hansen	= 0
Høj	= 0
Steffensen	= 0
Dybdahl	= 0
P. E. Müller	= 0
	<hr/>
	2

Din hengivne
H. V. Clausen.

167. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 9. maj 1898.

Kære Hans Peter!

Først ønsker jeg til lykke med den nyfødte og beder dig hilse din kone, men beder dig dog tillige om inden ret længe at rådføre dig med professor Schenk.

Dernæst håber jeg til, at du snart må blive rask igen, du kan jo dårlig undværes netop i den kommende måned. Hvad betyder det med Ebsen; der går såmænd ingen tyskere med på ham og også det med Jessen huer jeg ikke; er han først engang kommen på kandidatlisten, er han ekspektant til 1ste kres, når Gustav engang ikke vil mere¹.

Om delegeretlisten har jeg talt med Nellemann og Kruse, og vi bifalder den, dog således, at vi foruden de af dig nævnte ønsker indbudt sekretæren i vælgerforeningen, Nis Nissen, og de to repræsentanter i banksagen, Peter Grau og Bladt-Lysabild. Det bliver altså:

P. Skau, Julius Nielsen, Hansen-Anderup, Windfeldt, Skrumsager, Thomsen-Rost, pastor Poulsen, Timmermann, Jensen Gram, Hans Haue, Høiberg, A. P. Jürgensen, Mackeprang, M. Andresen, H. P. Hanssen, Reimers, Gustav, Wolff, Jessen, Bladt sen., Nis Nissen, Grau, Bladt jun.

Kruse mener, at I bør komme fredag aften.

Din hengivne

H. V. Clausen.

¹ Ved valget til den tyske rigsdag i juni 1898 opstilledes Gustav Johannsen i Haderslev-Sønderborg-kredsen, C. P. Wolff

i Åbenrå-kredsen og red. Jessen i Tønder-Husum-kredsen.

168. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 11. Maj 1898.

Kjære Clausen!

Mit Brev fra Berlin har Du vel modtaget i Søndags. Jeg ved, at jeg gjentagne Gange har sagt til Dig, at I skulde udsende Indbydelserne derovrefra, og jeg vidste ikke bedre, end at Du allerede i Paasken havde taget en Afsrift af vor Liste. Jeg har derfor i nogen Tid ventet paa Indbydelserne og afsendte nu Listen, fordi de udeblev mig for længe. Det er jo kjedeligt nok med Misforstaaelsen; den var jo bleven klaret, hvis jeg ikke var bleven syg i Kjøbenhavn.

Om Programmet for Mødet maa jeg skrive senere. Jeg ligger og arbejder i Ejendomssagen, træffer Valgforberedelser og har mange

andre Sager om Ørerne nu. Vi har jo opstillet Wolff i 2. og Jessen i 4. Kreds. Det er ikke helt usandsynligt, at Wolff kan komme paa Omvalg. I saa Fald vil det være med en Socialdemokrat. Vær varssomme med Jer Forhandlinger med Socialdemokraterne. Vi kan denne Gang ikke komme til at trænge til dem, de kan derimod meget let komme til at trænge til os ved Valget. Jeg ser helst, at Mødet har en privat Karakter og denne Gang indskrænker sig til fortrolige Udtalelser om de almindelige Synspunkter. Det vil være farligt, om I derovrefra griber ind i vor Valgpolitik.

Du har fortørnet P. Lauridsen overordentlig stærkt uden nogen Grund ved dumme Bemærkninger, som Du ligesaa godt kunde have udeladt. Det kalder man i Politiken grove Fejlgreb. Kom ikke paa Kant med altfor mange af de Folk, som det er nødvendigt at arbejde sammen med, uden at det er nødvendigt.

Jeg vil gjøre, hvad jeg kan for at komme over til Kjøbenhavn en Dags Tid før Mødet for nærmere at aftale Programmet. Om et Par Dage maa jeg atter til Berlin, da Gustav slet ikke kan komme derned paa Grund af sin syge Stortaa. Du skal snart atter høre fra mig.

Venlig Hilsen

Din hengivne

H. P. Hanssen.

169. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Berlin, 16. Maj 1898.

Kjære Clausen!

Dit Brev modtog jeg først nu. Saa vidt jeg har hørt, var Indbydelserne endnu ikke ankomne i Lørdags. Du har vel dog forstaaet det rigtigt, at I udsender Indbydelserne derovrefra? eller i modsat Fald senere har givet Reimers Besked? Jeg har skrevet til Kruse desangaaende i Gaar. Først i dette Øjeblik er jeg ankommen hertil, hvor Dit Brev laa og ventede paa mig. Jeg har i den sidste Uge haft travlt med min Afhandling om Ejendomssagen¹. Den er nu i Trykkeriet, og hvis det ikke imod afgivet Løfte svigter mig, skal et Særtryk deraf være hver af Deltagerne i Hænde, inden Forhandlingen finder Sted. Jeg ankommer til Kjøbenhavn Torsdag Aften og har saa god Tid til at træffe Aftale om Forhandlingerne. Jeg søger at forberede dem, saa

godt det er mig muligt, men jeg savner endnu min fulde Arbejds-
kraft, og Valget kræver ogsaa Opmærksomhed. Venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Hanssen hentyder formodentlig til af-
handlingen: Tyske Opkøb af Landejen-
domme i Nordslesvig 1893-98, der blev

offentliggjort i Sønderjydske Arbøger for
1898, s. 249-71.

170. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 17. Maj 1898.

Kjære Clausen!

Kruse meddeler mig i Dag, at jeg skulde have udsendt Indbydelserne. Det har jeg aldrig gjort før, og jeg har gjentagne Gange udtrykkelig sagt til Dig, at Indbydelserne skulde udsendes derovrefra, da vi her faar mange Ubehageligheder, fordi den og den skal med og andre ikke. Dit sidste Brev modtog jeg, som alt meddelt, først her i Gaar. Men der staar desuden ikke et Ord i det om, at jeg skulde udsende Indbydelserne, men kun at de og de skulde indbydes. Jeg ved, at jeg allerede for over otte Dage siden har skrevet, at jeg var urolig over, at Indbydelserne udeblev. En anden Gang maa der træffes ganske anderledes faste Aftaler og en bedre Ordning i alle Henseender. Dette er jo en Konfusion, der kan forstyrre hele Mødet. Aldrig har man mærket mere, at Eders Hoved er borte med A. D. [Jørgensen]. Han har før ordnet alt i god Tid og kun rettet bestemte Spørgsmaal til os, som vi har besvaret.

Naa — bliv nu ikke alt for nervøs. Jeg haaber, at Situationen endnu kan reddes, da mange af dem, der bliver indbudte, under Haanden ved Besked og har rettet sig derefter. Officielt maa det nu hellere hedde, at Indbydelserne er udgaaede saa sent, at der ikke skulde tales for meget om Sagen i Forvejen. Jeg skal komme bestemt Torsdag Aften og Fredag Morgen eller Formiddag maa jeg saa helst have en Sammenkomst med Dig, Kruse og hvem flere I finder for godt for at fastsætte Programmet for Forhandlingerne. Jeg har truffet adskillige Forberedelser.

Hvad de Taler, der skal holdes i det offentlige Møde angaar, da maa Du helst — eller en anden derovre — rette Opfordringer til Vedkommende. Det maa bemærkes, at der ikke maa tales længere end ca. 20 minutter af hver enkelt. Valget af hvem, der skal tale, vil jeg helst overlade helt til Eder. Hvad mener Du om Nis Nissen? Gustav?

Poulsen eller Jessen? event. P. Grau, Skrumsager. Det er jo længe siden, den sidste har talt derovre ved et offentligt Møde. Han og Nis Nissen vilde sikkert ikke være et daarligt Valg. Skriv til dem. Nis Nissen vil maaske gjøre lidt Vanskeligheder, men han kan og han bør forceres frem. Han maa tvinges til at udvikle sine Kræfter mere og mere. Jeg venter at træffe Dig paa Banegaarden Torsdag Aften.

Imorgen Onsdag sluttes Landdagen paa Slottet af Kejseren i egen høje Person. Jeg vil saaledes faa god Lejlighed til at høre en af hans Krafttaler paa nært Hold. Med venlig Hilsen.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

171. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Odense, 2. juni 1898.

Kære H. P. H.!

Send os 1000 særtryk af ejendomsafhandlingen, og send os samtidig en ladning af de statistiker, der ligger og rådner på dit loft. — Glæder mig meget over afhandlingen i »Die Zeit« forleden¹.

Din
H. V. Clausen.

¹ Den pågældende artikel har ikke kunnet identificeres.

172. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 19. juni 1898.

Kære Hans Peter!

I stor spænding ventede jeg i torsdag aftes på Ritzaus bureau efter indløbende telegrammer; men til kl. 12 kom kun dine to først afsendte telegrammer og intet mere; jeg gik hjem med bedrøvelse over det høje tyske stemmetal i Åbenrå, først næste morgen kom flere telegrammer med avisen, og først lørdag formiddag fik jeg gennem »Flensborg avis« stillingen for hvert enkelt valgdistrikt. Skønt jeg var utålmodig nok med at komme i lag med dem, optog examen igår hele min dag, og først idag har jeg kunnet arbejde mig igennem første kreds. Mere når jeg ikke idag. Skønt jeg var forberedt på en tysk fremgang af mindst c. 450, blev jeg til en begyndelse alligevel pint af det store tyske stemmetal, men ved nærmere overvejelse viser det sig, ikke at betyde så meget, og til sommer håber jeg at kunne få det til resultat af mine undersøgelser. Den store danske opgang er jo glædelig i højeste grad, og den skyldes jo fremfor alt dit arbejde sam-

men med Peter Grau og Jessen og vel endelig Nis Nissen, hvis virke har gået mere i det stille. Tak for det¹.

I første kres er det igen Als og Sundeved, som har gjort hovedsagen. Det er beundringsværdigt, som der er bleven arbejdet der. Veed du, at der aldrig i Sundeved er afgivet så mange danske stemmer som i år undtagen ved valget i 1867: (da 1797 og 1806, 1871 allerede kun 1271, nu 1414), og veed du, at der aldrig, end ikke i 1867, er afgivet flere danske stemmer i Svenstrup sogn (1867 Februar 201, i år 202), og i Havnbjerg, Oxbøl og Nørborg (land og by tilsammen) var 1874 det sidste år, i hvilket der var flere stemmer end i år. Ja i hele Sønderborg amt er der i år 8 stemmer flere end for 21 år siden ved valget i 1877. Det morsomme er endvidere, at såvidt jeg tør dømme om det, vil der næste gang endnu på Als være en reserve at purre ud; mens det i år er Holm og øens mellemste sogne, som er brudt igennem, tyder de forholdsvis stillestående tal fra Lysabild, Hørup og Ulkebøl på, at herfra skal det tilskud komme, hvormed Als om 5 år — hvis ikke, hvad bædre var, det ikke behøves til den tid — skal overraske verden. Andre steder som i Ullerup, Blans og i Såtrup er vistnok nu stemmetallet spændt til det yderste, så der i fremtiden kun befolkningens mulige forøgelse eller et stigende vælger-tal vil kunne bringe fremgang; men det er jo en stor ære for disse egne, at de allerede er komne så vidt. Egersund har min agtelse; den by skal særlig bæres med mit besøg i sommer.

Hvorfor de tyske stemmer er stegne i Sønderborg amt, behøver vi ikke at drøfte; men for det store publikum kan det bruges som trøstmiddel, at allerede i 1887 var Tyskerne ligeså højt oppe, d. v. s. de havde 22 stemmer færre; trækker vi fra tallet i år jærnbaneanarbejderne og den fremgang for Tyskerne, bankhistorien i Sønderborg har voldet, komme vi til et betydelig mindre tysk stemmetal end for 11 år siden.

Nu vilde jeg blot ønske, at til den fremgang, statistikken gennem tal kan vise, må der svare en fremgang i inderliggørelsen i den danske følelse og det personlige forhold til vor kultur, og jeg troer også, at der her er opgang; hvis man kunde veje dygtigheden op og oplysningen i dansk retning for 30 år siden med den nu, vilde vist præmien tilkendes vor tid. Men det er forresten det, hvorpå jeg spekulerer tidlig og silde, og her ligger der en stor opgave for fremtiden.

Haderslev amt afgiver selvfølgelig et mere broget og uensartet skue. Man har ikke der den stab af udmærkede 2den rangs førere, som nu findes i så godt som hvert eneste sogn på Als og Sundeved, og man har ikke en ungdom som der. Jeg begynder med den egn, som skulde være den bedst organiserede, nemlig Nørre Rangstrup herred, og jeg finder ikke der nogen fremgang for Tyskerne, som er værd at ængstes over (1887 havde de 11 flere stemmer), men jeg undrer mig noget over stilstanden i de fleste distrikter med de danske, og fremfor alt over den uforklarlige tilbagegang i Bevtoft? — Tyskernes fremgang i Røddingegnen er netop den, der kunde ventes, ja Øster Linneds tyske stemmetal synes mig dog for stort; det lader til, at de danske har følt, de borde gøre noget, for at Tyskernes tal ikke skulde synes altfor vældigt, og at de derfor de fleste steder er mødt talrigere end før. Der er vel også en del jærnbaneanarbejdere i denne egn?

Hvidding herred frembyder alligevel et lysteligere skue, for en del af de tyske stemmer i Skærbæk er jo kun humbug. Kun Højrup-Spandet sogne er det galt med. Her har vi vel den viderværdige indre missions virkning? Den tidligere pastor Paulsen? + det, at det er yderlig fattige og afsides liggende sogne.

Haderslev by er god; i 1886 havde tyskerne en majoritet af 413; 1887: 343; 1890: 322; 1893: 245 og i år kun 188.

I Marstrup har vi det eneste distrikt, hvor socialisterne påviselig har gjort Danskerne fortræd; den danske nedgang svarer jo netop til de 14 socialiststemmer, som er faldne der; socialisterne kan følges over i nabokommunen mod vest, Gammel Ladegård, hvor de har 11 stemmer. Disse 25 stemmer på en lille strækning synes mig at tyde på en speciel agitation; har de en indfødt fører der? — Tyskernes fremgang i Hjerndrup skyldes vel karlene fra Hjerndrupgård, med den nye tyske forpagter. Vonsbæk forstår jeg ikke? Stepping og Moltrup er nu alligevel vore solideste støtter nordfor Haderslev fjord. Skrydstrup glæder mig. I de sammenhængende sogne Hammelev, Sommersted, Jægerup, Magstrup, Oxenvad, Skrydstrup, Stepping og Moltrup, stiller stemmetallet sig ved det sidste valg således:

	1887	1890	1893	1898
dansk	714	764	882	948
tysk	291	282	275	274

. . . Det er i en egn med 3 jærnbane-stationer, hvoraf den ene meget betydelig, med nogen indvandring og i Sommersted, Magstrup og Oxenvad med indfødt aktiv tyskhed. Nustrup sogn hører derimod med til Røddingegnens sogne.

Endnu en gang tak; du må selv have megen glæde af dit arbejde.

Din hengivne

H. V. Clausen.

1 Ved rigsdagsvalget i juni 1898 satte de danske vælgere i 1., 2. og 4. kreds deres stemmetal op med ca. 1100. Stigningen var stærkest i Sundeved og på Nordals. I Slogs herred var såvel de danske som

de tyske stemmetal gået tilbage. Se Mackeprang s. 225. Gustav Johannsen, der blev valgt, var opstillet i Haderslev-Sønderborg-kredsen.

173. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 21. Juni 1898.

Kjære Ven!

Tak for Brevet. Vi er godt tilfreds med Valgets Udfald. Hele Valgearbejdet siden vi var i Kjøbenhavn har været som en Fest; jeg har endnu aldrig set Nordslesvigerne i en saadan Feststemning, og paa mine Møder og Rejser har jeg næsten kun gjort glædelige Iagttagelser. Nu maa Du jo bearbejde Valgene godt i alle Retninger til »Sønderjydske Aarbøger«, saaledes som Du har lovet. Du behøver først at aflevere Afhandlingen til 1. Oktober, men saa helt bestemt¹. I Ferien maa Du jo paa Rejser og navnlig ogsaa ved et Ophold her søge Forstaaelse af alle uklare Forhold.

I Dag blot et Par Ord om, hvad Du berører i Dit Brev. Nis Nissen har arbejdet meget samvittighedsfuldt og med stor Dygtighed. Peter Grau har gjort udmærket Tjeneste som Taler paa vore Møder. Dine Betragtninger om Udfaldet paa Als er i Hovedsagen rigtige. I Nørreherred er baade de danske og de tyske Stemmetal spændt til det yderste, men der er Udsigt til en Befolkningstilvækst i de næste 5 Aar. Det samme gjælder hele Sundeved. Der er ingen Tvivl om, at kulturelle Værdier paa Als og i Sundeved er bleven betydeligt forøgede i de sidste 30 Aar. Haderslev Østeramt burde nu have staaet med ligesaa mange dygtige unge Talere og Foregangsmænd som Als-Sundeved. Men her er Ungdommen holdt mere nede, og den har savnet enkelte Mænd af den Betydning som f. Eks. Nis Nissen og P. Grau, hvor det gjælder om at bryde Vej og slaa igjennem. Beftoft er det Amtsdistrikt i Nordslesvig, der har lidt det største Folketab fra 1885—90 (se »Sønderjydske Aarbøger«). Dette har givet et Tab af

Vælgere, som forklarer Tilbagegangen. Tyskernes Fremgang i Rødingegnen svarer til Indvandringen. Netop paa denne Egn vil et Indhug i den stedlige Befolkning falde Tyskerne vanskeligst. Jeg havde et morsomt og interessant Møde i Skodborg. En halv Snes tyske Gaarde, som jeg passerede paa Vejen dertil, var allerede kommen saa daarlig i Drift, at de adskilte sig paafaldende fra vore egne Bønders. Jeg har truffet Aftale med Kloppenborg om et Besøg paa denne Egn af 50 unge Mænd fra Als og Sundeved og venter mig meget deraf. Paa denne Egn er der Udsigt til ny Fremgang ved Befolkningstilvækst og Vælgermassens Rekrutering af Ungdom. Indre Mission har stemt i Sommersted, derimod ikke i Bedsted-Bollerslev ind over Ravsted og Slogs Herred. Højrup-Spandet har jeg ingen Efterretninger fra, men her burde der have været afholdt Møder, hvad der ikke blev Tid til. Her kan der gennem stærkere Deltagelse i Valget sikkert vindes en halv Snes Procent danske Stemmer. Jeg tror, at man i al Almindelighed kan sige: vor tilbagegang skyldes Pietismen, Tyskernes Fremgang, Indvandringen under forskellige Former samt større Deltagelse i Valget af Hjemmetyskerne. Med Aabenraa Amt og By er jeg ogsaa godt tilfreds; større Fremgang vilde let have givet Tilbage-slag. Venlig Hilsen.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

25. Juni 1898.

Brevet er bleven kastet til Side og glemt, derfor kommer det saa sent.

Din
H. P. Hanssen.

1 Der fremkom ikke i Sønderjyske Årbøger nogen artikel fra Clausens hånd om rigsdagsvalget i 1898.

174. H. V. CLAUSEN til fru HELENE HANSSEN København, 30. august 1898.

Kære fru Hanssen!

Fra 1. januar 1896 har jeg gemt »Hejmdal«, og muligvis er det det eneste exemplar, der samles på, når man undtager »Hejmdals« eget kontors. Det har da væsentlig betydning f. ex. i ildebrands tilfælde. Mens jeg har hvert nummer fra 1896, mangler jeg fra 1897 nr. 141 og 156, og en tjænestepegiges idioti har i år 1898 berøvet mig numrene 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 89 og 140. Det var da ikke muligt at få

disse numre fra de to årgange sendte, hvis »Hejmdal« endnu har eksemplarer af dem.

De kunde blive sendte sammen med 1000 særtryk af Hans Peters piece om ejendomsforholdene i Røddingegnen og sammen med nogle hundreder af min ejendomspiece fra 1895; Hans Peter har lovet at sende dem, og nu har vi snarlig brug for dem til agitation¹.

Endelig vilde jeg gjerne have at vide, hvornår Hans Peter og De kommer herover? Vi får nemlig brug for Hans Peters assistance for et snævrere møde, vi vil holde. Det må være i September.

Det med Hjortholm overrasker mig rigtignok i allerhøjeste grad. Hvad er der gået af manden; er det i et øjeblik lunethed? Det er jo en underlig exalteret og lunefuld slægt².

Med venlig hilsen også til familien Andresen og tak for i sommer.

Deres hengivne

H. V. Clausen.

1 Med Hanssens pjece tænkes der sikkert på særtryk af den i brev nr. 169 note 1 omtalte artikel. Clausens »ejendomspiece fra 1895« er formodentlig hans store artikel om tyskheden i Nordslesvig, som ud-

kom ikke i 1895, men i 1894.

2 Ved skøde af 29. okt. 1900 overdrog gårdejer Hans Christensen og hustru gården Hjortholm til den preussiske stat. Meddelelse fra landsarkivet.

175. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 7. September 1898.

Kjære Clausen!

Særtrykkene ÷ 50 Stkr., som jeg har beholdt til Brug herovre, og 5—600 Exemplarer af Din Afhandling er afsendt herfra under Din Adresse for flere Dage siden.

Hjortholm er tabt, og der er stor Fare for, at Lysholm gaar samme Vej¹. Tyske Agenter havde faaet begge Gaarde fast paa Haanden, inden vi vidste et Ord om det. Jeg har signaliseret Kampen om Jorden allerede for et Par Aar siden og gjort, hvad jeg kunde, for at vi nu kunde have staaet vel forberedte til at møde Faren. Overfor Lysholm har jeg straks taget Affære, da jeg hørte, at Hjortholm var tabt, og hvis Agenterne ikke slaar til paa Regeringens Vegne til den Pris, de endnu i otte Dage har den paa Haanden til, er der Mulighed for, at vi kan redde den, da jeg har fundet en Forpagter, som vil tage den i Forpagtning imod en Afgift, der antagelig vil kunne forrente Kjøbesummen med 4 0/0 i de første 16 Aar — men mere om det senere.

Jeg har nu kjøbt en ny Maskine til ca. 5000 Mark og agter at kjøbe endnu en Maskine til ca. 1000 Mark i Løbet af denne Uge. Den første

Oktober rejser Matzen, og jeg tager jo saa Trykkeriet. Nu maa Du endelig sørge for, at jeg faar det lovede Laan paa 10.000 Kroner til d. 1 Oktober i det allerseneste. Men hvis det er Jer muligt, vilde jeg gjerne have Summen allerede til d. 20 September for at faa alt afviklet med Matzen i god Tid. Til første Oktober faar jeg i Anledning af Kvartalsskiftet og Landdagsvalgets Forberedelse fuldt op at gjøre i andre Henseender, og jeg kan overtage Trykkeriet en otte Dages Tid før, hvis jeg vil. Pengene sendes bedst ved Anvisning paa Filialbanken i Flensborg. Efter Aftale overdrager jeg jo Laangiverne mine Maskiner som Sikkerhed for Laanet.

Hvornaar jeg kommer til Kjøbenhavn, ved jeg endnu ikke. Jeg afventer først Sagens videre Gang med Lysholm. Muligvis vil denne Sag nødvendiggjøre en Rejse derover.

Jeg har som sædvanlig Hænderne meget fulde af Arbejde. Din Artikel til Aarbøgerne om Valget faar jeg jo bestemt efter Aftale².

Med venlig Hilsen

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Gården Lysholm i Egen sogn på Als ejedes på det tidspunkt af den gamle gård-ejer Knudsen, hvis sønner var danske undersåtter. De i brevet omtalte tyske agenter var D. Hansen fra Flensborg og Corn. Hansen fra Sønderborg. Senere op-

trådte ligeledes amtsforstanderne Hoffmann, Tabdrup og Lorenzen, Refsø. Se Hejmdal for 27/10 1898. Om salget af Lysholm se endvidere brev nr. 179, 180 og 184.

2 Se brev nr. 173 note 1.

176. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN Onsdag nat, 14. september 1898.

Kære Hans Peter!

I aften har vi holdt møde: Bing, Høffding, Holger Petersen, Villars Lunn, Wilhelm Jørgensen (Tietgens svoger, Hagemanns kompagnon), Hjort og jeg. Imorgen får Bing lånet bevilget i en bank, i overmorgen eller senest dagen derefter har du dokumentet til underskrift, når det så er sendt tilbage hertil og forsynet med kautionisternes underskrift, sendes pengene gennem Filialbanken i Flensborg. Om ikke den 20. september, så dog et par dage efter senest har du pengene. Maskingarantien kan altid gemmes til senere.

Hvad bliver det til med jeres forslag om ejendomsmægleren, som vi skulde have til 1. september. Send det endelig til Høffding og ikke til Nellemann, om hvem Villars Lunn meget rigtig sagde i aften, at han følte sig som den, der skulde erstatte A. D. Jørgensen, men at han skulde mærke, at det kunde han ikke. I største hast. Din

H. V. Clausen.

Kære Hans Peter!

Det bliver ordnet på en noget anden måde, end jeg sidst skrev; idet vi får lånet foreløbig hos vekslerfirmaet Rubin & Bing; Bing sagde bare ikke noget om det den aften, vi var samlede, fordi han først vilde spørge sin kollega ad. Det bliver afsendt imorgen — lørdag — men direkte til dig i et anbefalet brev. Der står ikke noget udenpå det, men det bliver assureret herovre; hverken postvæsenet eller nogen anden kan vide, hvad der er i det, men herved spares c. 20 kr. Det er foreløbig taget hos Rubin, men når vi får fondet dannet — og vi har gjort et godt skridt frem, men derom vil jeg ikke fortælle dig noget — tager vi pengene forlods deraf. Indtil da beder vi dig blot give os en kvittering for modtagelsen; send den til Hjort (latinskolen, Hollændervej 5)¹.

Afhandlingen håber jeg at få færdig, men jeg har jo endnu ikke fået hele materialet ind — Piecerne er modtagne.

Der er fare for en stor gård i Stepping sogn: Amtsforsander Hoffmann på Tabdrup har budt Frans Vind i Såtrup 135000 mark for hans gård, men han forlanger 140000 mark. For nogle år siden sad manden dårligt i det, nu vistnok bedre, men han er dansk undersåt. Bag amtsforstanderen menes jo også regeringen at stå. Jeg har fået den formodning, at regeringen netop vil købe de danske undersætter blandt de større grundejere ud; den kan jo give dem valget mellem salg eller udvisning, og det sidste er jo også ensbetydende med salg, blot til en lavere sum. Venlig hilsen til familien.

Din hengivne

H. V. Clausen.

1 Vedlagt brevet findes et gælds-brev af 16. nov. 1899 udstedt af H. P. Hanssen til ing. Villars Lunn, vekselerer L. Bing, skolebestyrer N. Hjort, grosserer Holger Petersen og højesteretsadvokat S. Nelle-

mann som repræsentanter for en forening. Gælds-brevet lyder på 9600 kr., og det bærer en udateret kvittering, udstedt af »Foreningen af 5. oktober 1898«.

Kjære Clausen!

Pengene har jeg modtaget. Kvittering følger omstaaende. Jeg skal tale i Studenterforeningen paa Lørdag og kommer til Kjøbenhavn Fredag Aften. Men skaan mig saa meget som muligt for Møder og Forhandlinger, mens jeg er der, thi jeg er meget afkjørt i denne Tid. I sidste

Øjeblik har jeg nemlig ogsaa maattet paatage mig at skrive en lille Pjece om Landdagsvalget¹. Jeg rejser atter Mandag Morgen eller maa-ske allerede Søndag fra Kjøbenhavn. Vi tales [ved] paa Fredag eller Lørdag.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

¹ H. P. Hanssen tænker formodentlig på pjeccen: Valgretten til Landdagen, der

usendtes 1898. Den kom som nr. III i serien: Vore Rettigheder.

179. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

[3. oktober 1898]

Kjære Ven! Dette Telegram lige modtaget¹. Jeg rejser straks til Als. Det gælder Lysholm, og der er sagtens ikke meget at gjøre, da Tyskerne har faaet den fast paa Haanden, inden vi anede Uraad. Venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

¹ Telegrammet, der er dateret Svenstrup 3/10 1898, lyder: Redacteur Hanssen. Apenrade. Kom hurtigst helst i Dag.

Jürgensen. Hjortspring. Brevet er skrevet på telegrammet.

180. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 7. Oktober 1898.

Kjære Clausen!

Jeg længes efter at høre, hvorledes det gik med Mødet den 4. Oktober. Vil Du ikke meddele mig noget derom. Materialet, som Du skrev efter, har Du vel faaet i rette Tid.

Af det Telegram, der fulgte med mit sidste Brev, vil Du have set, at det var galt paa Als. Det var, som jeg forudsatte Lysholm, det drejede sig om. Agenterne havde atter været der Dagen i Forvejen, og denne Gang ledsagedes de af Lorenzen, Refsø og Hofmann, Tabdrup. Da Hofmann ogsaa var med ved Kjøbet af Hjortholm, er det altsaa klart, at det er Regjeringen, der staar bag. Ejendomsjøbet skal altsaa nu drives systematisk. Jeg havde Jürgensen, Hjortspring med til Lysholm og opnaaede at faa Gaarden paa Haanden til d. 1 November og Knudsens Ord for, at han ikke vil sælge til nogen anden inden den Tid. I Gaar havde jeg en Forpagter derovre for at se paa Gaarden, og jeg arbejder saa videre paa Dannelsen af et Konsortium, som kan købe den. Hvorvidt det vil lykkes, kan jeg endnu ikke sige, men jeg arbejder med godt Haab, og der vi i hvert Fald blive gjort et alvorligt Forsøg. Jeg haaber at træffe Dig i Kolding d. 13. Oktober, og vi vil saa kunne faa Lejlighed til at tale nærmere om Sagen.

Hvad Landdagsvalget angaar, er vore Udsigter ikke de bedste. De nye Bestemmelser vil for Byernes Vedkommende gavne Tyskerne, og paa Landet lider vi Tab ved Befolkningens Tilbagegang. Dertil kommer, at der denne Gang er drevet en meget vidtgaaende Valggeometri. Det vil være meget tvivlsomt, om vi kan faa en eneste dansk Valgmand valgt her i Valgkredsen¹. Med venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

¹ Landdagsvalget gik bedre, end man havde regnet med, jfr. brev nr. 184. I 1. kreds valgtes Gustav Johannsen med 149 valgmandsstemmer mod 50 tyske, medens H. P. Hanssen valgtes i 2. kreds med 124 danske stemmer mod 90 tyske. Såvel

i Sønderborg by som i Åbenrå amts sydøstlige del var de danske stemmetal dalende. Sønderjyllands historie V, s. 204-05. I Åbenrå by bevarede de danske deres 2 valgmand. Se Hejmdal for 28/10 1898.

181. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 11. oktober 1898.

Kære Hans Peter!

Hjorts brev fra igår var måske noget mystisk, og derfor skriver jeg i aften. Vi er nu store herrer og fuldtud i stand til at imødekomme kravene¹. På lørdag rejser Hjort til Nyborg og jeg til Odense, og vi vil nu gerne have en samtale med dig, helst ikke lørdag, men søndag, mandag, tirsdag, nødigere igen onsdag. Mødested Kolding eller Odense. Herom forhandler vi på torsdag, når du kommer til Kolding, idet du ringer Hjort op i rigstelefonen, helst så tidlig som mulig. Vi vil også gerne have Julius Nielsen med, men ham underretter du så. I Kolding træffer du Høffding, af hvem du kan få nøjere besked om mødet forleden.

Din

H. V. Clausen.

¹ I begyndelsen af oktober 1898 afsluttedes forhandlingerne om oprettelsen af et stort fond, som skulle have til formål at sikre dansk jord på danske hænder. Fonden gik under navnet »Foreningen af 5. Oktober 1898«. Skolebestyrer Niels Hjort var formand, og der indsamledes betyde-

lige beløb i kongeriget i den følgende tid. Grosserer Julius Nielsen, Haderslev blev fondens tillidsmand i Nordslesvig, og senere knyttedes gårdejer J. H. Schmidt, Vojensgård som forretningsfører til virksomheden. Sønderjyllands historie V, s. 207f.

182. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

14. oktober 1898.

Kære Hans Peter!

Hjort og jeg beder dig møde på onsdag i Nyborg, hvad der ikke særlig kan genere dig, da du dog skal til Ryslinge. Men du må tage

afsted den foregående tirsdag eftermiddag kl. 4.34 fra Åbenrå . . .

Onsdag formiddag kl. 9.50 kommer jeg til fra Odense, og vi kan så forhandle i ro dagen igennem. Kl. 6 eftermiddag tager vi til København, kl. 4.15 eller 4.40 tager du til Ryslinge, hvortil du kommer enten 5.18 eller 10.32 aften.

Endvidere beder vi dig gøre alt for at få Julius Nielsen med. Nu vil han kunne se, at det er alvor, at vi har en fast grund at bygge på. Men vi må have sagen alsidig belyst. Derimod vil vi ikke have Skrumsager med.

Jeg er meget glad ved, hvad der er udrettet herovre, og det der er sket, varsler godt om, at der kan udrettes meget mere. På den anden side seer jeg nok, at det trækker op til alvorlige tider nede hos jer, hvis regeringen nu, træt af forgæves at have forsøgt andre midler, vil bruge sin kapitalovermagt.

Husk endelig på Såtrup i Stepping sogn; det er amtsforstander Hoffmann på Tabdrup, der har budt på den, og nu seer jeg, at han også er med ved Tyskernes planer på Als.

Forleden dag talte jeg herom med den unge Wetscke; nej, hvor han gjorde indtrykket af dårlig samvittighed, der skulde skjules under en larmende og usandfærdig optræden. Venlig hilsen til familien

Din

H. V. Clausen.

Skriv omgående til Hjort (Nyborg præstegård) og mig (Kirkegårdsalleen 1, Odense), om du kommer.

183. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 16. Oktober 1898.

Kjære Ven!

Til Lykke med det gode Resultat. Jeg skal tale i Beftoft paa Tirsdag, men rejser saa samme Aften til Fredericia. Derfra gaar jeg Onsdag Morgen til Odense, hvor jeg tager ind paa »Hotel St. Knud«, hvis jeg ikke forinden hører fra Dig. Jeg skal gjøre, hvad jeg kan, for at faa Julius Nielsen med.

Hvad Lysholm angaar, har jeg endnu intet Resultat. Regeringen underhandler i Dag om Aarup. Jeg arbejder noget paa at faa Festerens Gaard i Hostrup overdraget til Sønnen. Franzens Gaard i Brunde kan kjøbes til en rimelig Pris. I Hjerting har Du vel set, at Andr. Andresen har kjøbt P. Møllers Gaard, som var stærkt truet, da P. Møl-

lers 5 Sønner er udvandrede, og den Gamle ikke kan styre Gaarden længere. Dette er den første Frugt af den Tur, jeg fik arrangeret til Grænsen. Men skjønt Kjøbet i og for sig er glædeligt, er der dog noget meget trist ogsaa i denne Forskydning fra Flensborg Fjord til Kongeaen.

Der maa nu gøres alt muligt for at vække Stemning imod Udvandring og Gaardsalg. Gjør hvad I kan i den Henseende i Kongeriget. Der bor ikke saa faa preussiske Undersaatter derovre. Der maa tænkes over, hvorledes vi skal faa dem til at gaa tilbage for at overtage Ejendomme her.

Men vi maa jo tale nærmere om alle disse Spørgsmaal paa Onsdag. Der kan lade sig meget gjøre, men vi trænger til Folk, som vil gjøre et alvorligt Arbejde henede. Bare jeg havde en enkelt Mand, der kunde gjøre et lignende Arbejde for Ejendomssagen, som det Henrik Thomsen har gjort for Skoleforeningen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

184. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 1. November 1898.

Kjære Clausen!

Her er det jo gaaet Slag i Slag, og der har ikke været Tid til at skrive. Lysholm er jo sikret, og det er vigtigt¹ Jeg har handlet efter Aftalerne i Nyborg. 200 aarlig 10.

Saa kom Udvisningerne². Du har vel set, at de er bleven udnyttet baade nordpaa og sydpaa.

Og saa Valget³. Det er jo gaaet godt med Undtagelse af Aabenraa Amt. Her vilde Udfaldet være bleven bedre i Holebøl, Riis og Bedsted, hvis Lysholm og Udvisningerne ikke havde umuliggjort den planlagte Agitation.

Nu er det galt med Festersens Gaard i S. Hostrup. Det er en ejendommelig Sag. Gaarden har Gaardslagterne, og der er nu Liebhavere til den fra Angel. I ca 300 Aar har den været i Slægtens Eje. Den skal koste 90.000. Der arbejdes nu paa, at Sønnen, som er hos Krøjer paa Juellinge og har de bedste Anbefalinger, skal overtage den. Det vil maaske lykkes at faa Folkebanken til at lade 80.000 staa uopsigeligt i den i 5 Aar. Under Forudsætning af, at dette lykkes, har 7 Mænd her omkring, deriblandt flere Tyskere f. E. Franz Hinrichsen, Kværns, Sønnichsen, Aabenraa, af Danske Captajn Schütt lovet at sætte

hver 1000 Mark i Gaarden. I Morgen skal Sagen afgjøres. Jeg har lovet 1000 Mark, men handler efter Konduite og lover om fornødent indtil 3000 Mark af – hvis det er nødvendigt; de loves i mit og Andresens Navn og laanes imod vor Kaution eller vort kontante Depot, men under Forudsætning af, at vi holdes skadesløse, hvis det gaar galt. Hvis Du og Hjort gaar ind derpaa, saa telegrafer »Til Lykke« i Morgen Formiddag. Jeg skal være saa sparsommelig som mulig. Der er telegraferet efter Sønnen i Eftermiddag. De 1000–3000 Mark, som der bliver Tale om, indføres i Panteprotokollen bag efter 80.000 Mark, men saaledes, at de sidste 10.000 op til 90.000 Mark staar under ét med lige Sikkerhed.

Saa kun endnu ét: Sørg endelig for den størst mulige Diskretion. Der er allerede alt for meget ude blandt Folk angaaende Sagen. Vinhandler Colding Flensborg har faaet en detaljeret Beretning om Mødet i Kjøbenhavn af en ubekendt Herre fra Kongeriget, som han forleden rejste med fra Kjøbenhavn til Korsør. Med venlig Hilsen

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 25. okt. 1898 afholdtes et møde på Ketting kro, hvor 19 repræsentanter for bønder på Als var til stede. Man nedsatte et udvalg med gårdejer Jørgensen, Hjortspring, som leder, der fik bemyndigelse til at købe Lysholm. Gården blev overtaget 1. nov. 1898 for 142.000 mark. Se Hejmdal for 27/10 1898.

2 De af overpræsident Køller dekreterede udvisninger var allerede begyndt tidligere på året, men tog fart, da tiden for landdagsvalget nærmede sig. Udvisnin-

gerne ramte især tjenestefolk, der var danske statsborgere. Se Mackeprang s. 226f.

3 Ved landdagsvalget i okt. 1898 tabtes i Haderslev kreds 2 danske valgmænd, medens tyskerne vandt 1 valgmand. I 2. kreds (Åbenrå-Sønderborg) tabte danskerne 9 valgmænd, medens tyskerne vandt 6. Det var i Sønderborg by og i visse dele af Åbenrå amt, at det danske parti led nederlag. Se Hejmdal for 28/10 1898.

185. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 1. november 1898.

Kære Hans Peter!

Du har lovet os at stå til rådighed, når vi kalder, og vi beder dig nu om at komme tilstede på søndag formiddag kl. 9^{1/2} i Holger Petersens private bolig Gotersgade 160² (hjørnet af Søtorvet) til den endelige og afgørende forhandling om virkemåden. Der møder nede fra jer kun Julius Nielsen (hvis løfte jeg fik igår, da jeg i anledning af en meget morsom sag, som jeg imidlertid ikke vil betro papiret, var i Haderslev), af os Holger Petersen, Bing, Villars Lunn, Nellemann, Hjort og jeg. Alting må sættes til side af dig, så du kan møde. Skriv

til mig, om jeg skal tage imod dig lørdag aften eller først søndag morgen. Dagen efter, mandag aften, må du stå til rådighed for Høffding og Valdemar Frederiksen til en forhandling med socialdemokraterne, som forleden dag havde en imod jer meget venlig artikel i deres blad i anledning af udvisningerne m. m.¹.

Din hengivne og af to nætters manglende søvn meget trætte, men af en anden grund meget glade

H. V. Clausen.

1 I Socialdemokraten for 30/10 1898 fandtes en ledende artikel underskrevet Danus om masseudvisningerne fra Slesvig. Det

hed i artiklen: Danske og Socialdemokrater bør støtte hverandre.

186. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN Aabenraa, 2. November 1898.

Kjære Clausen!

Det passede mig ikke godt med Mødet paa Søndag, da jeg allerede havde fastsat et Møde angaaende Hovslund Mølle, men der er jo ikke Tid til Forhandlinger. Jeg har derfor aflyst dette Møde og ankommer til Kjøbenhavn Søndag Formiddag med Natiltoget fra Frederits. Jeg tager denne Gang ind paa »Hotel Valdemar« og venter Dig dér, hvis Du ikke er paa Banegaarden. Mandag Aften er jeg til Disposition for Høffding og Valdemar Frederiksen. Tirsdag rejser jeg atter hjem, da Forholdene her fremdeles er usikre. Jeg har nemlig paany antaget en Trykker, som er dansk Undersaat, og dertil en Typograf som er norsk Undersaat. Det skal nu prøves, om Regeringen vil boykotte mig, eller om de lader dem arbejde i Fred. Samtidig søger jeg tyske Folk i tyske Fagblade. Med venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

187. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN Aabenraa, 4. November 1898.

Kjære Ven!

Vi venter endnu flere Udvisninger, og det er meget vanskeligt for mig at være hjemmefra. Jeg kommer naturligvis alligevel, men hvis det paa nogen Maade er mulig saa sørg for, at Sammenkomsten med Socialdemokraterne finder Sted Søndag Aften eller senest saa tidlig, at jeg kan afrejse Mandag Aften. Jeg maa være her hjemme igjen Tirsdag Morgen. Med venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

188. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 11. November 1898.

Kjære Ven!

Idag købte Festersens Søn Gaarden. Vi giver et Laan paa 3000 Mark med lige Sikkerhed med andre 7000 som Protokolat i Panteprotokollen efter 80.000 Mark. Købesummen er 90.000 Mark. Beløbet skal helst betales kontant i Løbet af otte Dage. Pengene kan sendes til Andresen eller til mig helst ved kontant eller ved Anvisning paa Haderslev Bank for at undgaa Opmærksomhed. Et Hypothekbrev vil senere blive X tilstillet.

Det er for galt med »Politikens« Holdning overfor Udvisningerne¹. »Aftenbladet« Stockholm, alle tyskfrisisdede Blade ja selv »Independance Belge« omtaler dem udførligere end »Politiken«. Det er ligefrem en Skandale. I Dag skamroses Bladet da ogsaa til Gjen-gjæld af Strackerjan i »Tägliche Rundschau«. Hvorfor er I i det hele saa tavse? Der tages i Kongeriget alt for kejtet paa denne Sag. Med
Din hengivne
H. P. Hanssen.

¹ H. P. Hanssen må tænke på en artikel i Politiken for 5/11 1898 om udvisningerne fra Sønderjylland, hvor der bl. a. citeres forskellige artikler fra frisisdede tyske

aviser. Der er ikke påtruffet andre artikler i Politiken om dette emne på denne tid.

189. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Berlin, 10. december 1898.

Køllers Trudsel Alvor. Tag straks ud Tune Højskole, sig ingen Rejse før efter Ordre mig.

Nørremølle¹.

¹ Telegrammet fra H. P. Hanssen har følgende påtegning: Landstingsmand Vill. Lunn har anmodet om indsendelsen af telegrammet. Ærb. I. Brinch Lassen.

Baggrunden for telegrammet var den af de tyske myndigheder fra begyndelsen af dec. 1898 udsendte trussel om udvisning fra Nordslesvig af personer, der ikke havde preussisk statsborgerret, hvis for-

ældre, der havde børn på danske skoler, ikke kaldte disse hjem. Vælgerforeningen trådte sammen og vedtog en henvendelse til befolkningen om at stå fast sammen og lade børnene blive, hvor de var, og dette opråb blev tiltrådt af 254 ansete nordslesvigere. Myndighederne afblæste herefter aktionen. Se Fra kampaarene I, s. 142ff.

190. Fru Helene HANSEN til H. V. CLAUSEN Aabenraa, 18. December 1898.

Kjære Clausen!

De tør vel ikke en Gang komme til os i Julen. Skulde De blive saa modig, er De velkommen. Her har De nu Børnene, er det ikke en hel
Helene Hanssen.

Kære fru Hanssen!

Mange tak for den smukke og kærkomne julegave. Jeg håber at kunne takke Dem selv personlig nyårsaften. Til Hans Peter følgende: Holger Petersen, Hjort og jeg kommer til Kolding til et møde med Julius Nielsen onsdag d. 28. (4. Juledag), vi mødes på hotel Kolding kl. 10 formiddag. Vi beder nu dig også at komme, men du må så tage fra Åbenrå tirsdag aften, hvad også Julius Nielsen må, og ligge over i Kolding. Vi selv rejser natten igennem og kommer til Kolding kl. 3 onsdag morgen.

Jeg skriver også til Peter Grau, eftersom Julius Nielsen nu må i forbindelse med de folk fra Als og Sundeved. Vil du have flere med, så inviter bare. Til begge: glædelig jul.

Eders hengivne

H. V. Clausen.

Sig Andresen, at han ikke skal bekymre sig om de bøger til frøken Nielsen; vi har sendt dem direkte.

Kjære Clausen!

De parlamentariske Forhandlinger i Berlin kan nu foreløbig betragtes som afsluttede, og vi er veltilfreds med Udfaldet¹. Landdagsdebatten var jo et vel forberedt Forsøg paa at isolere os. Det forberedtes allerede af Køller her i Nordslesvig. De officielle Beretninger gik ud paa, at Gustav Johannsen ikke kom til Berlin. Derimod vidste man, at jeg havde været dernede før Jul og ved den Lejlighed truffet foreløbige Aftaler med betydelige Parlamentarikere. Det var derfor Angrebet rettedes saa voldsomt mod mig, Køller lagde for i Haderslev med sine Angreb paa »Hejmdal«². I Berlin mærkede jeg straks, at det trak sammen. To Dage før Debatten blev min Fraktionstjener udfrikket af Hr. v. d. Reckes Tjener efter Ordre af Ministeren, men da Tjeneren er mig hengiven, kom han straks og meddelte mig alt. Stemningen i Landdagen kjendte vi paa Forhaand. Vi vidste, at Flertallet vilde staa paa Regeringens Side, men ogsaa at Rigsdagens Flertal stod paa vor Side. Alt var omhyggeligt forberedt af Regeringen. Den havde sørget for, at Sagen kom paa Dagsordenen samtidig med, at Centrums Forslag om Jesuitlovens Ophævelse stod paa Dagsordenen i

Rigsdagen. Dermed havde man sikret sig, at Centrums betydeligste Talere var i Rigsdagen. Dernæst lod Hr. v. Miquel Grev Moltke melde sig som Taler imod Udvisningerne, mens han endvidere traf den Ordning, at tre Ministre skulde tale. Nu bestemmer Forretningsordenen, at Ministrene kan tage Ordet, naar som helst, mens iøvrigt Talerne for og imod skifter. Dermed udførte Hr. Miquel nu det store Kunststykke, at 9 Talere fik Ordet for, kun 3 imod Regeringens Politik.

Indlederen: 1. *Dr. Barth.*

Imod.	Regeringen.	For.
3. Bachmann.	2. v. d. Recke.	5. Grev Moltke.
7. Bülow.	4. Dr. Bosse.	8. Munckel.
9. Friedberg.	6. Miquel.	10. Hanssen.
12. Jürgensen.	11. Holz.	

Flertallet vedtager

Afslutning, da Eugen Richter skal tale.

Dette er en mesterlig Udnyttelse af Taktikken. Efter Barths Tale for følger 6 Talere imod, skjønt Forretningsordenen bestemmer, at Talerne skal skifte! Deraf fulgte atter, at Munckel og navnlig jeg blev trængt tilbage til et meget sent Tidspunkt, hvor vi var nødt til at fatte os saa kort som muligt af Hensyn til de følgende Talere, som man saa afskar Ordet. Dernæst rettede jo næsten alle Talere saa voldsomme Angreb paa mig i den Hensigt én Gang for alle at umuliggjøre tyske Parlamentarikere at tale vor Sag. Stillingen var i Virkeligheden kritisk. H. v. d. Recke havde indstuderet sin Rolle, og han har vel aldrig holdt en mere virkningsfuld Tale. Jeg forstod kun enkelte Ord »Krieg«, »Gewalt« etc., som han tordnede ud, men jeg iagttog, hvorledes Indignationen bredte sig helt over i de Frisindedes Rækker, og jeg hørte med egne Øren, hvorledes Rickert i en hæftig Tone forlangte af Dr. Barth, at han straks skulde tage bestemt Afstand fra mig. Samtidig sendte Eugen Richter Bud til mig, at jeg skulde tale før ham. Af Hensyn dertil afstod Gostein fra Breslau en Plads til mig, som han havde reserveret for Dr. Barth. Det ubehagelige for mig var, at jeg ikke vidste, hvad det var for et Citat, Ministeren havde oplæst. Jeg greb imidlertid rigtig, da jeg søgte tilbage til den Lindemannske Protokol, og det var meget heldigt, dermed vendte

jeg straks Stemningen³. Jeg mærkede det og fik det stadfæstet af Munckel, da Debatten var afsluttet. Dagen efter kom Dr. Barth smilende hen til mig og sagde Guten Morgen, Hochverräter! og den gamle Friherre v. Heeremann, Landdagens Vicepræsident slog fortrolig Johannsen paa Skulderen og sagde, idet han smilende rystede paa Hovedet: Nej, det havde jeg dog aldrig tænkt, at Danskerne var saa slemme! Dermed var Regeringens Angreb afslaaet, og vi kunde saa straks begynde at forberede Rigsdagsdebatten. Det har kostet Arbejde, men Udfaldet har til Gjengjæld været meget tilfredsstillende, og jeg tror, at vi har løst en betydelig politisk Opgave.

Dette blev en lang Indledning. Jeg kommer nu til mit egentlige Ærinde. Under de sidste Debatter er der fremkommen mange betydningsfulde Udtalelser om vor Sag. Næsten alle politiske Partier har præciseret deres Standpunkter, flere af Tysklands første Jurister (Hänel, Munckel, Lenzmann, Dr. Lieber) har udtalt sig om enkelte Retsspørgsmaal, og de Mænd, der foreløbig vil bestemme Tysklands Politik, Miquel og Herbert Bismarck, der nu atter betragtes som kommende Mand, har udtalt sig om Sagen. Alt dette gjør, at Referatet af disse Forhandlinger er meget vigtigt. Det er egnet til at lære os det Tyskland at kjende, som vi er overgivet til. Derfor mener jeg, at disse Forhandlinger bør udgives i en Pjece, som bør udbredes baade herovre og i Kongeriget. Efter at jeg havde forhandlet denne Sag med M. Andresen, og vi var enige, kom P. Grau og N. Nissen med et lignende Forslag. Af medfølgende Forslag og Motivering vil Du erfare det nærmere⁴. Gjør nu, hvad Du kan for at skaffe den ønskede Bevilling. Du maa helst ogsaa sætte Dig i Forbindelse med A. Carstens. Og lad mig saa hurtigst muligt faa Besked. Med venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 De af overpræsident v. Köller foretagne udvisninger af danske tjenestefolk fra Nordslesvig havde vakt stor opmærksomhed i Tyskland og gav i begyndelsen af året anledning til interpellationer både i den preussiske landdag og i den tyske rigsdag. Under forhandlingerne i landdagen søgte den preussiske indenrigsminister v. d. Recke at få H. P. Hanssen stemplet som landsforrædder, men det mislykkedes. Ved udnyttelse af landdagens forretningsorden kunne forhandlingerne i landdagen afsluttes med en

»sejr« for regeringen. Under forhandlingen i rigsdagen havde modstanderne af Köller-politikken flertal. Se Mackeprang s. 232ff, Tilbageblik II, s. 243ff og Fra Kampårene I, s. 118ff.

2 9/1 1899 kom overpræsident Köller til Haderslev og blev genstand for megen hyldet af myndighederne og tysksindede borgere. I de følgende dage foretog han en rejse rundt i Haderslev Vesteramt. Se Fra Kampaarene I, s. 117f. og 193f.
3 H. P. Hanssen hentyder til amtsdommer Lindemanns retsreferater i anledning af

den såkaldte højforræderisag, se brev nr. 112 note 1.

- 4 Med brevet fulgte en indstilling fra H. P. Hanssen, dat. Åbenrå, 28. februar 1899, af følgende ordlyd: De Forhandlinger om det nordslesvigske Spørgsmaal, der er førte i den preussiske Landdag og i den tyske Rigsdag i den senere Tid, har i flere Henseender været betydningsfulde. Statsregeringen og de vigtigste politiske Partier har præciseret deres Standpunkter baade overfor Spørgsmaalet i sin Helhed og overfor de enkelte Udslag af den Politik, der nu føres, og flere af Tysklands første Jurister, saaledes Hänel og de højt ansete Advokater Munckel og Lenzmann har udtalt sig om mange vigtige Retsspørgsmål. Referatet af disse Forhandlinger er derfor meget vigtigt. Det yder værdifulde Bidrag baade til Forstaaelse af det Tyskland, som vi i politisk Henseende faktisk maa regne med, og til en rigtig Opfattelse af vor retlige Stilling. Under Hensyn dertil er der først af M. Andresen, Aabenraa, senere af P. Grau, Pøl og N. Nissen Nordborg fremkommet Forslag om at udgive Referaterne i Bogform. Dette Forslag har jeg af ovennævnte og endnu

flere Grunde straks tiltraadt og i Henhold dertil foreslaar jeg herved:

Der udgives paa Sprogforeningens Forlag en Pjece som indeholder:

I. En kortfattet Udsigt over den politiske Stilling 1898. (Valgene, Udvisningerne).

II. Et sammentrængt Referat af Landdagens Forhandlinger, hvoraf dog de vigtigste gjengives fuldstændigt.

III. Stenografisk Referat af Rigsdagsdebatten med Udeladelse af Forhandlingerne om Rigsdagens Competence og enkelte andre mindre vigtige Ting.

IV. Oplysende Kommentar som letter Forstaaelsen og Værdsættelsen af de enkelte Udtalelser.

Pjecen vil komme til at omfatte ca. 10 Ark stort Format og bør trykkes i mindst 5000 Exemplarer. Omkostningerne for et Oplag på 5000 hæftede Exemplarer à 160 Sider vil beløbe sig til 1600 Kroner. Vi foreslaar, at Foreningerne i Danmark bliver enige om at købe 4000 Exemplarer af Pjecen for 1600 Kroner. Restoplaget 1000 Exemplarer overlades gratis til Sprogforeningen til Udbredelse i Nordslesvig. Ønskes større Oplag, vil hvert Tusinde ud over 5000 kunne leveres for 150 kr.

193. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

2. marts 1899.

Kære Hans Peter!

Vi var selvfølgelig ikke tilfredse med landdagens forhandlinger, medens vi på den anden side fulgte din optræden der med den største sympati. Rigsdagsforhandlingerne var vi derimod meget glade ved, og vi forstod strax, at de borde benyttes. Høffding har allerede i søndags otte dage skrevet til Jessen i Flensborg og spurgt ham, om han på vor bekostning vilde lade besørge en oversættelse af de væsentlige dele af det stenografiske referat og lade den trykke hos sig. Vi vilde så have den fordelt til »4S's« medlemmer (og til »To Løver«, hvis denne forening går med) og endvidere have den udbredt i Sønderjylland gennem vælgerforeningen, idet vi mener, at selv om Tyskerne har stemplet sprogforeningen som politisk, bør vi dog ikke lade den bruge sig selv som sådan. Selv om Jessen er begyndt på oversættelsen eller endog trykningen, vil der jo intet være til hinder for, at der til rigsdagsreferatet både for og bag kan heftes de indledninger og kommentarer, du ønsker, men om de skulde følge med alle exem-

plarer, ved jeg ikke. Imidlertid har jeg ikke hørt noget om sagen, siden Høffding skrev. I går aftes drøftede vi sagen med den Hjortske forening, og slår »4 S's« midler ikke til, vil vi kunne rekruttere på den med hensyn til udgifterne. Du vil vel selv besørge indledning og efterskrift, eller hvem vil du have til det? Skriv nærmere derom. Jeg har i dag sendt dit brev til Høffding.

Fra »4 S« skal jeg forhøre mig, om du eller Gustav eller helst I bægge kommer til København i denne måned eller den første del af April, og om du (eller I eller Gustav alene) vil være villige til at tale for »4 S« + Samfundet. Svar så hurtigt du kan.

Din hengivne
H. V. Clausen.

194. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 4. Marts 1899¹.

Kjære Clausen!

Dit Brev har jeg modtaget hernede i Dag. Vi maa nu se at faa Klarhed over Pjecespørgsmaalet hurtigst muligt, da der jo i alt er 3 Projekter. Paa Vejen herned var jeg hos Johannsen. Han viste mig et Brev fra Ottosen. Efter dette vil den Pjece, som Studenterne vil udgive, komme til at omfatte 1) Georg Brandes' Artikel; 2) Gustav Johannsens Tale i Rigsdagen; 3) et Udtog af Rigsdagens Forhandlinger. Da dette Uddrag imidlertid maa foretages med et tysk resp. fransk-engelsk Publikum for Øje, vil denne Pjece alligevel ikke kunne give det, som vi ønsker. Det, jeg vil, er fremfor alt at give den brede Masse baade i Kongeriget og Nordslesvig Lejlighed at lære det Tyskland at kjende, som vi faktisk maa regne med i Politiken. I Fortrolighed sagt haaber jeg ogsaa derved at give den offentlige Mening i Nordslesvig et stærkt Stød i frisindet Retning. Dertil er Lejligheden ypperlig, og det maa gjøres af Hensyn til Fremtiden. Men netop derfor betragter jeg det som uheldigt, at Affattelsen af Pjecen lægges i Jessens Hænder. Udvalget maa nemlig foretages med stor Skjønsomhed, og Kommentarerne maa affattes med nøje Kjendskab til Forholdene hernede under streng Iagttagelse af de nødvendige taktiske Hensyn — thi har vi lært noget i denne Tid, saa er det fremfor alt, hvor nødvendigt det er at tage taktiske Hensyn. Det var min Hensigt at skrive Indledningen med Ministeriets Cirkulære af Marts 1898, der indeholder Miquels nye Program, som Udgangspunkt. Dertil skulde der saa føjes

en kortfattet Valgstatistik og en Udsigt over Udvisningspolitikken og de Forholdsregler, der som Formynderisagerne er andre Udslag af den aller nyeste Kurs. Jeg vilde dernæst vælge alt, hvad der skulde medtages, men overlade Oversættelses-Arbejdet til Lebeck og Th[ade] Petersen, med hvem jeg allerede har truffet de nødvendige Aftaler. Jeg mener altsaa, det er bedst, at jeg tager denne Sag i min Haand, da jeg betragter Opgaven som betydningsfuld og henstiller derfor, om Prof. Høffding ikke kan skrive til Jessen, at Sagen allerede er under Arbejde i Aabenraa. Dette er nemlig faktisk Tilfældet. Men vi maa hurtigst muligt have Klarhed i Sagen. Det gaar ikke an, som Du antyder, at Jessen fortager Udvalget, og jeg skriver Kommentarerne. Dels vilde Jessen føle sig fornærmet derved, men særlig vil det være uheldigt, fordi Jessen foretager sine Uddrag fra ganske andre Synspunkter end jeg. Han vil rimeligvis medtage Ting, som jeg vil udelade, og omvendt udelade Ting, som jeg vil medtage. Han vil vistnok søge at opretholde Illusioner, som dog før eller senere vil bryde. Jeg vil derimod skaffe Kjendskab til det, der er, og paavirke Stemningen i den Retning, jeg finder det nødvendigt. Jeg har ogsaa berørt denne Sag overfor Axel Carstens. Der er her en Lejlighed til ogsaa at paavirke disse Foreninger i en sund Retning, som vi ikke bør lade gaa ubenyttet hen, og jeg tror derfor, at Du ogsaa bør sætte Dig i Forbindelse med dem. Jeg tror, at vi nu staar bedre hernede end nogensinde. Vore Modstandere har bortskudt deres bedste Krudt, og det viser sig klarere for hver Dag, der gaar, at deres Angreb er prelede fuldstændig af. Lige nu havde jeg et betegnede Tilfælde her i Landdagen. Jeg sad ene i Restaurationen og spiste Frokost. Faa Skridt fra mig, men ved et andet Bord sad Grev Moltke, Kardoff og den gamle Præsident v. Køller, Farbroder til ham i Slesvig. Da kom Repræsentanten for Lauenborg Wendttorff, passerede forbi Grev Moltke, gik lige hen til mig, forestillede sig og tog Plads ved Siden af mig, idet han sagde: Vi er jo politiske Modstandere, men dog fra samme Provins. Derefter indlod han sig til Grev Moltkes synlige Ærgrelse i en meget venskabelig Samtale med mig først om Politik, saa om Kunst, og vi skiltes ad som meget fine Venner. Lignende Smaatræk har jeg oplevet flere af. Jeg har paa Følelsen, at jeg har flere »Venner« end før og af mine tidligere »Venner« har kun Rickert trukket sig tilbage. Dette hænger atter sammen med politiske Intriger, der gaar ud paa at faa Siemens ind i Finansministeriet i Tilfælde af, at

Miquel bliver Rigskansler. For at holde denne Mulighed aaben fører Rickert for Tiden den Taktik at vise Regeringen alle Slags smaa Venskabsstjenester. Dr. Barth og med ham Fraktionens Flertal staar imidlertid fast. I Aften er jeg dels indbudt af en polsk Ingeniør, Broder til v. Czarlinski, til at høre et Foredrag, dels af Schlaikjer til at besøge ham sammen med Franz Mehring. Jeg vælger det sidste, da jeg gjerne vil gjøre Mehrings Bekjendtskab. Han er for mig en af de mest sympatiske Skikkelser i Tysklands offentlige Liv. I den sidste Tid har han jo nu holdt en grundig Afregning med Maximilian Harden.

Lad mig nu snart faa bestemt Besked angaaende Pjecen. Mit Standpunkt er altsaa dette: Enten overtager jeg hele Arbejdet, eller ogsaa overlader jeg det helt til Jessen. Spørgsmaalet er da nærmest dette: Har Jessen allerede sat Arbejdet saaledes i Gang, at det ikke kan standses? Med venlig Hilsen.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

1 Originalen har 1893, må være 1899.

195. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 8. Marts 1899.

Kjære Clausen!

Jeg venter forgjæves paa afgjørende Svar angaaende Pjecen. Det er efter min Mening meget uheldigt, at I derovre efter A. D. Jørgensens Død mere og mere griber ind i vore Forhold paa egen Haand. I umuliggjør derved en ensartet Ledelse af vor Politik. Jeg har paataalt dette før og maa atter paatale det paany. Der er ingen Mening i, at I derovre fra paa egen Haand træffer Dispositioner med Hensyn til de parlamentariske Forhandlinger uden at raadføre Eder med os, som arbejder henede i de tyske Parlamenter og dog ene er i Stand til at overskue Forholdene og træffe de rigtige Dispositioner, som vejer de Hensyn, der skal tages til alle Sider. Derved kan I kun gribe forstyrrende ind i vort Arbejde og forkuldre Forholdene. Jeg har advaret Dig én Gang før, da I paa egen Haand sendte N. Svendsen til Nordslesvig i Udvisningssagen¹. Du saa, hvad der kom ud af det! Da lovede Du, at fremtidig vilde I ikke paa egen Haand gribe ind i vore Forhold. Nu er det atter sket uden Forstaaelse af den indgribende Betydning et Arbejde som det paatænkte har paa Dannelsen af de poli-

tiske Anskuelse baade i Nordslesvig og Kongeriget. Mens A. D. Jørgensen levede, er noget lignende aldrig sket. Dertil havde han baade for megen politisk Sans og for skarp en Forstand, hvor det drejede sig om nordslesvigske Forhold.

Jeg advarer nu for anden Gang. Følg dog det gamle Spor og raadfør Eder med os, inden I foretager Eder noget af Betydning. Rigsdagsdebatten har kostet os meget Arbejde og mange Ofre — vi kan derfor ikke se ligegyldig paa, hvorledes den udnyttes.

Men nok om det, gjort Gjerning staar jo ikke til at ændre. Jeg maa imidlertid have Svar hurtigst muligt, da mange andre venter Svar fra mig angaaende Sagen. Med venlig Hilsen

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 På H. V. Clausens initiativ besøgte Nic. Svendsen sognene nord for Haderslev fjord for at samle stof til en skildring af forholdene under de mange udvisninger. Rejsen er beskrevet af Nic. Svendsen i

hans erindringsværk: Sønderjydske Skæbne I, 1953, s. 207–19. Det fremgår ikke af Svendsens redegørelse, at denne ekspedition havde vakt H. P. Hanssens uvilje.

196. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 8. marts 1899.

Kære Hans Peter!

Forhandlingerne med Jessen blev afbrudte, da han gjorde så meget vrøvl; om Ottosens plan bliver gennemført, er overmåde tvivlsomt.

Igår behandlede i den Hjortske forenings forretningsbestyrelse din plan, men den mødte en sådan modstand, fra vidt forskellig side, både fra Bing, Holger Petersen og Nellemann (der så også angiver »To Løvers« stilling), at den i den udstrækning, du ønskede, ikke kan gennemføres ved vor hjælp. De vil ikke have rigsdagsforhandlingerne trykte, 1) fordi de ikke synes, de er så fordelagtige for os og 2) fordi de har været tilstrækkelig fyldig meddelte af bladene. Derimod foreslås det dig, at du skriver en afhandling om de tyske parlamentariske forhandlinger i »Sønderjydske årbøger«, hvor det står dig frit for at meddele uddrag af selve forhandlingerne ret fyldigt, og vi vil så stille 500 kr. til din rådighed til udbredelse af særtryk både heroppe og nede hos jer. Tilskud yderligere vil du sikkert kunne få fra »4 S« og »To Løver« og fra Axel Carstens' forening, så afhandlingen vil komme tilstrækkelig vidt omkring.

Jeg har ikke fået svar på min forespørgsel, om du eller Gustav eller I bægge kommer til København i denne eller næste måned, og om I da vilde holde foredrag for »4 S« + Samfundet. Med venlig hilsen

Din hengivne
H. V. Clausen.

197. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 11. Marts 1899.

Kjære Clausen!

Tak for Dit sidste Brev. Nu har jeg da i hvert Fald ren Besked. Det er ikke let at bedømme de parlamentariske Forhandlingers Fordelagtighed i Kjøbenhavn. Men »Fordelagtigheden« er iøvrigt slet ikke Hovedsagen. Hovedsagen er, at de giver et rigtigt Billede af det Tyskland, som vi faktisk maa regne med i Politiken. Og det, der er mig om at gjøre, er at sprede Kjendskab til dette Tyskland, fordi kun Kjendskabet dertil kan danne det sunde Grundlag for vor Politik. Det nytter ikke at opretholde Illusioner, som dog før eller senere vil briste. Derved vil vi kun forberede store Fejlgreb i vor Politik.

Tak for det gode Raad om at skrive om Forhandlingerne i »Sønderjydske Aarbøger«. Det falder mig imidlertid ikke ind at benytte det. Jeg ved nok selv, hvad jeg vil og ikke vil i politisk Henseende, og jeg gjør kun, hvad jeg holder for rigtigt. Derfor fastholder jeg min første Plan! Jeg har nu sat mig i Forbindelse med Axel Carstens for at realisere den med hans Hjælp. I Mellemtiden har jeg faaet nye Opfordringer om at tage mig af denne Sag fra flere Sider i Nord-slesvig, deriblandt ogsaa A. P. Jürgensen, Graasten. Det er glædeligt, at vore egne Folk har mere af sund Sans og politisk Forstaaelse, end vore Venner i Kjøbenhavn repræsenterer efter A. D. Jørgensens Død.

Gaar det nu heller ikke ved Hjælp af de Carstenske Foreninger, agter jeg at gjøre et Forsøg ved Hjælp af »S. S.« i Kolding og »F[oreningen] D[annebrog]«. Gaar det heller ikke, gennemfører jeg rimeligvis Sagen for egen Regning. Viljerne udvikles for kraftigt under vore Forhold til, at vi drejer af, fordi vi støder paa uventet Modstand¹.

Hvad Spørgsmaalet, om Gustav og jeg kommer til Kjøbenhavn, angaar, da er Gustav for Tiden i Flensborg. Jeg kjender ikke hans Planer i den Henseende. Det er bedst at skrive til ham selv. Jeg

kommer derimod ikke derovre — i hvert Fald efter min nuværende Bestemmelse og kan derfor heller ikke paatage mig at tale i Foreningerne. Jeg er optaget her af Studier vedrørende Sparekasserne. Vi bliver vist nødt til at omorganisere alle vore Sparekasser af Hensyn til den nye borgerlige Lovbog². Med venlig Hilsen

Din hengivne
H. P. Hanssen.

1 Den af H. P. Hanssen planlagte pjece udkom i året 1900 (trykt i Hejmdals trykkeri) under titlen: Nordslesvig 1899. Udvisningsdebatteerne i Landdagen og Rigsdagen. Gengivne efter de stenografi-

ske Beretninger.

2 Om H. P. Hanssens arbejde for oprettelse af sparekasser i Nordslesvig se Tilbageblik II, s. 254ff.

198. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

p. t. Askov, 26. Marts 1899.

Kjære Clausen!

I den korte Tid jeg har været hjemme fra Berlin, har jeg faaet det Indtryk, at Ejendomssagen er ved at komme ind i et rent galt Spor. For det første er der manøvreret paa en saadan Maade, at Sagen jo nu omtrent er fuldstændig offentlig. Der tales om den i Kroerne, og det gaar jo næsten saa vidt, at enhver god dansk Mand mener, at han kan disponere frit over Penge til Opkjøb af Ejendomme. Der loves altfor meget i enkelte Tilfælde og til Dels uden Mandat til Dels fuldstændig vildt uden Trang. Der er Fare for, at hele Fondet vil gjøre mere Skade end Gavn, hvis det gaar saaledes endnu en Stund. Det er i det hele en meget alvorlig Sag. Jeg er ligefrem forskrækket over alt, hvad jeg hører og ser. Endnu har jeg ikke faaet fat i alle Traade. Jeg ved ikke det mindste om det sidste Møde i Kolding, og hvad Mandater der er bleven bortgivet. Men galt er det. Her er f. E. en velhavende Bondesøn, der med Lethed kan købe Gaard for sine egne Penge, ham har man lovet et stort rentefrit Laan paa over 20.000, hvis han vilde købe en bestemt Gaard. Outzens Gaard i Torp er mindst 8—9000 Mark for dyr, og Ofret, der bringes ud over det, alt for stort.

Tag derfor endelig Reb i Sejlene. Jeg vil nu søge at faa flere faste Holdepunkter og saa, hvis det er nødvendigt, hvad jeg nu tror, komme til Kjøbenhavn i Ugen efter Paaske.

Jeg frygter det værste af Repressalier, efter hvad jeg nu har erfaret i de sidste Dage. Skylden er ikke Schmidts. Jeg har det Indtryk, at han retter paa Sagen, det bedste han kan. Derimod maa I paa Mødet i Kolding have indviet saa mange i Sagen, at den derigjennem er ble-

ven offentlig. Det gaar saa vidt, at Andresen og jeg faar Breve fra Kromænd og Ejendomscommissionærer, som begjærer Dispositionsret over Penge af Fondet. Dette i Hast

Din hengivne
H. P. Hanssen.

199. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 12. April 1899¹.

Kjære Ven!

Jeg er Dig meget taknemmelig for Dit Brev — dobbelt fordi jeg fik det netop i Dag.

Du har sikkert set fuldstændig rigtigt. Jeg har i Gaar faaet Vished for, at man er travlt paa Færde med at undergrave min Stilling i Retninger, hvor jeg ikke havde tænkt, at det var muligt. Min Mistanke vakttes først under en kort Samtale, som jeg havde med Din Kone i Jærnbanen i Lørdags. Da jeg stod ud af Toget, vidste jeg, at der var Rygter i Omløb om mig, og jeg var fast besluttet paa at søge til Bunds i Sagen. I Gaar var jeg i Flensborg. Gustav vilde først ikke rigtig ud med, hvad han vidste, og det var nær kommet til et Brud mellem os, men fortalte han mig, hvad han havde hørt, og vi skiltes ad som gode Venner. Den smertelige Opdagelse, jeg har gjort, er da, at min personlige Hæderlighed er draget i Tvivl selv af Mænd, som jeg regnede til mine bedste Venner². Under disse Forhold er naturligvis ethvert Tillidsforhold mellem mig og de Mænd, der leder den sønderjydske Bevægelse i Kjøbenhavn brudt, og jeg drager selvfølgelig også Konsekvenserne deraf — i hvor stor Udstrækning, det vil afhænge af mine videre Undersøgelser. Foreløbig vil jeg ikke forhaste mig, for jeg har lært, at man i politiske Spørgsmaal — og endnu er jeg naiv nok til at tro, at der ligger en politisk Intrige bag det hele — staar sig ved at gaa sindigt, men sikkert. I Stedet for at gaa til Berlin rejser jeg nu i Morgen Aften til Kjøbenhavn for at forfølge de Spor videre, som jeg har faaet fat i og frigjøre mig for en Del af de Tillidshverv, man har betroet mig. Naar jeg kommer til Byen, skal jeg straks opgive Dig min Adresse. Jeg vil være der saa stille og ubemærket som muligt og ved derfor endnu ikke, hvor jeg tager ind, men forhaabentlig kan Du ofre et Par Timer Torsdag Aften, vi kan saa mødes et eller andet Sted, hvor vi kan tale om Sagen paa Tomandshaand. Med foreløbig Tak og venlig Hilsen.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

NB. Efter at dette var skrevet, har jeg af Hensyn til en Generalforsamling i Sønderborg angaaende »Lysholm« maattet forandre min Plan. Jeg kommer nu nok først til Kjøbenhavn paa Søndag eller Mandag. Du skal faa nærmere Besked.

H. P. H.

1 De som nr. 199, 200, 201–2 og 203 optrykte breve fra H. P. Hanssen beror alle i H. P. Hanssens arkiv. Sammedets ligger en konvolut med følgende påskrift med H. P. Hanssens hånd: Udkast til breve til H. V. Clausen aldrig afsendte. Hvad det er for breve, der har ligget i denne konvolut, kan idag ikke afgøres med sikkerhed. Brev nr. 203, der ikke er forsynet med underskrift, hører utvivlsomt til de ikke afsendte, og et af brevene fra 12. april er nok heller ikke afsendt. Man gætter på brev nr. 199. Af brev nr. 199 og nr. 203 fremgår, at H. P. Hanssen i de samme dage har modta-

get 3 muligvis kun 2 breve fra H. V. Clausen. Disse breve eksisterer ikke mere. Meget tyder derfor på, at de to mænd, efter at de havde fået talt ud med hinanden, gensidigt har udleveret de breve, de havde modtaget, og fået deres egne breve igen. H. V. Clausen har tilintetgjort sine breve, medens H. P. Hanssen har bevaret sine.

2 H. P. Hanssen har behandlet den her omtalte pinlige affære i Tilbageblik II, s. 264. Det omtales her, at hans arkiv indeholder en del breve om denne episode. Det er åbenbart bl. a. de her som nr. 199, 200, 201–2 og 203 optrykte.

200. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 12. April 1899.

Kjære Clausen!

I de sidste dage har jeg erfaret, at jeg i Kjøbenhavn og Flensborg har været Gjenstand for en meget krænkende Mistanke, idet man har betvivlet min personlige Hæderlighed. Der synes at være arbejdet så godt imod mig, at end ikke Du har kunnet frigjøre dig for Tvivl. Følgen har været, at bl. a. Jessen og Johannsen er bleven indviet i Forhold, som det var uklogt at indvie dem i, da de nu begge er indstævnedes som Vidner imod mig i en Retssag, som skal forhandles i Morgen¹. Jeg gjør Forsøg paa at begrænse Vidneførslen, men hvor vidt det vil lykkes er tvivlsomt, da man selvfølgelig vedvarende fra tysk Side vil gjøre alt muligt for at slaa mig ned, og dette kan finde en vis Støtte i Bestræbelser fra dansk Side. Hvad Konsekvenserne af hele denne Sag bliver, ved jeg endnu ikke. Jeg er endnu tilbøjelig til at føre det hele tilbage til politiske Intriger, og jeg søger altid at gaa sindigt for at gaa sikkert i Politiken. Saa meget staa imidlertid allerede fast, at jeg hverken kan eller vil staa som Mellemand i Penge-sager for Organisationerne i Kongeriget, efter at min Ærlighed har været Gjenstand for Tvivl og for Diskussioner med Mænd herovre bag min Ryg. Jeg har derfor opgjort mit Mellemværende med »Th. Borgen« og vil aflevere Regnskabet en af de første Dage. Alle Ud-

betalinger i Foraaret er gjorte, og der er derefter god Tid for »To Løver« og »4 S« til at træffe en anden og bedre Ordning. Hvad Laanet, som jeg har faaet i mit Trykkeri, angaar, da er det jo nu ogsaa bleven en offentlig Hemmelighed, og hvad det ikke allerede er, vil det snart blive — derfor er der sørget. Men da Sagen fremstilles fuldstændig falsk herovre, ogsaa paa Bekostning af min Ærlighed og Hæderlighed, beder jeg Dig om for gammelt Venskabs Skyld hurtigst muligt at ordne mig den Sag strengt forretningsmæssigt efter Aftale. Min Forpligtelse er at afdrage Laanet med 1000 Kr. aarlig og at forrente det med indtil 5 %. Jeg beder nu Dig om at faa mig Gjældsbeviset affattet med Angivelse af Renten, og til hvem jeg skal betale den og Afdraget. Du vilde vise mig en særlig stor Tjeneste ved at paaskynde Ordningen af denne Sag, da jeg har Brug for Dokumentet til min personlige Retfærdiggjørelse. Jeg vedføjer en nærmere Betegnelse af de to Maskiner, der efter Aftale skal indføres i Dokumentet som Sikkerhed for Laanet. Dernæst er der de 1000 Mark, som for 5—6 Uger siden blev mig tilstillet gennem Redaktør Jessen. Ogsaa de har uden mit Vidende vakt megen Foragelse og været Gjenstand for Korrespondance og Diskussioner bag min Ryg, og der er god Udsigt til, at de vil spille en Rolle under Vidneforhøret i Morgen. Af den Grund vil jeg aflægge detaljeret Regnskab for deres Anvendelse. Heldigvis har jeg nemlig kun hidtil anvendt lidt af Summen til Formaal, som Offentligheden ikke maa kjende. Regnskabet derover afleverer jeg til Borgen sammen med det øvrige Regnskab.

Dette er, hvad jeg allerede nu kan træffe fast og uigjenkaldelig Bestemmelse om. Hvad Indbydelsen til Foraarsmødet angaar, da overgiver jeg den til Reimers. Han skal saa nok sørge for, at den Sag ordnes. Om »Sønderjydske Aarbøger« maa der træffes Bestemmelse paa Foraarsmødet. Den Sag behøver jeg derfor ikke at udtale mig om nu.

Du skal nu tage den Sag ganske rolig og forretningsmæssig. Hvad jeg har skrevet er velovervejet, og M. Andresen er ogsaa enig med mig i, at efter hvad der er foregaaet, kan jeg ikke handle paa anden Vis. Derfor endnu en Gang: Du gjør mig en stor Tjeneste ved at skaane mig for alle videre Udtalelser om denne pinlige Sag og ganske forretningsmæssig ordne Forholdene efter mine Ønsker. Jeg gaar alligevel ikke fra mine én Gang fattede Beslutninger.

Hvad vort personlige Forhold angaar, da beklager jeg, at Du ikke er gaaet lige til mig. Jeg kan endnu ikke se til Bunds i Sagen, ved ikke hvad der er bleven fortalt om mig og vil gjerne antage, at Skinnet har været imod mig. Jeg tvivler og har i hvert Fald aldrig tvivlet paa, at Du var min oprigtige Ven. Men Du maa huske paa, at Hans Lassen har levet herovre, og at man fra tysk Side gjør alt for at slaa mig ned. Den mindste Fjer bliver under disse Forhold straks til fem Høns. Og saa kræver vor udsatte og vanskelige Stilling nødvendigvis den strengeste Diskretion om mange Forhold, og det vil atter let give saarbare Steder. Jeg kan derfor tænke, at Skinnet maa have været imod mig. Saaledes var det jo ogsaa en Tidlang i den Hørlückske Sag². Jeg beklager kun, at Du ikke gik lige til mig i Stedet for at søge Oplysninger bag min Ryg i Flensborg og derved give Tvivlen og Mistanken ny Næring uden, at jeg har anet det, før grove Fornærmelser i en Jernbanevogn i andre Menneskers Paahør aabnede min Øjne.

Det er med Vemod, at jeg ser tilbage paa de gode Traditioner fra Kaysers og A. D. Jørgensens Dage med Hensyn til streng Diskretion om vort Samarbejde med kongerigske Kredse. Nu gives der ikke længere Ting, som kun vides af faa. Der gives endnu Hemmeligheder, men de er offentlige — der indvies 10—20 Mænd i dem, og de indvier atter Venner i dem. Da er den Carstenske Offentlighed at foretrække, for den regner man med paa Forhaand. Nu nok om det. Gjør mig nu den Tjeneste at faa mig disse Forhold ordnede efter mit Ønske saa stille og ubemærket som muligt, men tillige saa hurtigt som muligt, thi ellers nødes jeg til at nedlægge mit Landdagsmandat, og det vil jeg ellers ikke gjøre endnu særlig af Hensyn til vore Sparekassers Omorganisation. Jeg kommer muligvis til Kjøbenhavn paa Vejen til Berlin, men kun paa den helt udtrykkelige Betingelse, at jeg ikke vil deltage i Møder. Derimod vil jeg gjerne træffe sammen med Dig privat i mit Hotel.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Redaktøren af det tyske blad i Åbenrå, Janke, havde kort efter den store udvisningsdebat i landdagen sigtet Hanssen for edsbrud, og landråd Tschirschnitz i Sønderborg gentog i et offentlig møde denne beskyldning. Hanssen anlagde herefter sag mod Janke, men retten i Åbenrå frifandt ham. Det var under retsforhandlingen i Åbenrå 13/4, at Johannsen

og Jessen var stævnet som vidner. Hanssen appellerede sagen, og landretten i Flensborg idømte Janke en bøde på 300 mark. Denne dom stadfæstedes senere af rigsretten. Se Tilbageblik II, s. 263ff. Sagen er udførligt omtalt i Jessen III, s. 127ff.

2) Det har ikke kunnet fastslås, hvad der her hentydes til.

201—2. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 21. april 1899.

Kjære Clausen!

Hoslagte Brev skrev jeg for en halv Snes Dage siden. Jeg lod det derpaa ligge, dels fordi jeg maatte opsætte min Rejse til Kjøbenhavn, særlig fordi jeg i ingen Henseende vilde overile mig. Naar jeg nu efter paany at have gjennemlæst det, afsender det i Dag, har jeg ikke stort at tilføje. Mine Beslutninger staar fast, og jeg beder Dig endnu en Gang at hjælpe mig med at udføre dem. Jeg antager nu, at jeg vil kunne være i Kjøbenhavn midt i næste Uge. Til den Tid maa Du skaffe mig Gjældsbeviset i Orden. De to Maskiner, der efter Aftale skal pantsættes, er min ny Hurtigpresse af Offenbacher Fabrikat, stemplet med Aarstallet 1898, og min Accidenspresse af Liberty-System. Gjældsbeviset maa affattes saaledes, at jeg kan fremlægge det i Retten, naar min Sag bliver forhandlet i Flensborg, hvis dette skulde vise sig nødvendigt for at klare min Stilling. De to Regnskaber afleverer jeg til Borgen.

Hvad Foraarsmødet angaar, har jeg allerede talt med Reimers. Han var mest tilbøjelig til at fraraade Afholdelse af Mødet, men Du vil nok sørge for, at den videre Korrespondance om denne Sag føres direkte med Reimers. Med venlig hilsen.

Din hengivne

H. P. Hansen.

203. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 21. April 1899.

Kjære Ven!

Tak for begge Dine Breve. Da jeg modtog det første, havde jeg lige talt med Gustav Johannsen. Det var min Hensigt den Gang at rejse til Kjøbenhavn for at ordne forskjellige Forhold, men min Proces imod Janke tog, efter at Jessen og Johannsen var stævnedes som Vidner, en saadan Vending, at jeg maatte opsætte denne Rejse. Jeg haaber imidlertid at kunne komme til Kjøbenhavn midt i næste Uge og faar saa nok Lejlighed til at tale rigtig ud med Dig om Stillingen.

Efter Rigsdagsforhandlingen hernede skiltes Gustav og jeg som de bedste Venner. Vi var daglig sammen hernede, og jeg havde ikke Spor af Anelse om, at han var fyldt med Mistanke imod mig — en Mistanke, der jo endog har omfattet min personlige Hæderlighed.

Ogsaa i Kjøbenhavn lader det jo til, at jeg i denne Henseende har været udsat for en nederdrægtig Mistanke, og man er jo gaaet saa vidt, at man har indhentet Oplysninger om mig og mine Forhold bag min Ryg under Henvisning til denne Mistanke i Stedet for aabent og ærligt at udbede sig Oplysninger af mig om de Forhold, som man fandt uklare. Du ved, at jeg forhaster mig ikke i Politiken. Jeg har derfor endnu ikke foretaget mig det mindste. Men jeg har lige fra det Øjeblik, da jeg fik Kjendskab til det Arbejde, der er udført bag min Ryg, været fast bestemt paa at drage Konsekvenserne. For det første vil jeg nedlægge det Tillidshverv, jeg i mange Aar har udført for »To Løver« og »4 S« med Hensyn til Pengesager, fordi det absolut maa være baseret paa gjensidig Tillid, og jeg jo nu har sørgelig Erfaring for, at jeg ikke er i Besiddelse af den nødvendige Tillid. Men ogsaa i andre Henseender afbryder jeg Forbindelsen med Kjøbenhavn. Efter A. D. Jørgensens Død savner Organisationerne derovre al politisk Intelligens. Diskretion eksisterer ikke længere, og samtidig med at vor Stilling bliver vanskeligere og vanskeligere, indvies flere og flere uansvarlige Personer i Forhold, som burde holdes hemmelige, og en større og større Offentlighed gjør sig gjældende i alle Forhold. Under disse Forhold maa man forberede sig paa, at alt Samarbejde med de danske Organisationer før eller senere vil blive konstateret under Ed i politiske Retssager. [Ingen underskrift].

204. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 24. April 1899.

Kjære Clausen!

Mød mig i »Paraplyen« Tirsdag Aften, hvis det er Dig muligt. Jeg kommer til Kjøbenhavn i Morgen og bliver der Onsdag over. Det er nødvendigt, at vi faar talt sammen. Iøvrigt vil jeg helst være helt ubemærket i Byen. Jeg kommer over Gjedser og vil være i »Paraplyen« Kl. 9 Aften.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

205. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN f. T. Paraplyen, 25. April. [1899]

Kjære Clausen!

Mit Brev er rimeligvis kommet for sent — eller Du har haft Forhindringer. Jeg bor i Hotel Metropol, men har ladet mig indskrive som »Hansen, Forlægger, Berlin«, da jeg ikke har Orlov fra Land-

dagen og derfor ikke vil ind i Fremmedlisterne. Jeg bliver kun Onsdag over i Berlin, men vil atter være i »Paraplyen« i Morgen Onsdag Aften Klokken 8, og haaber saa at træffe Dig der.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

206. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 8. Maj 1899.

Kjære Clausen!

Stillingen er nu saa tilspidset hernede, at jeg nedlægger mit Landdagsmandat og alle mine nationale Tillidshverv, hvis jeg ikke faar Oprensning i Form af et Tillidsvotum fra Vælgerforeningen eller fra mine Valgmænd. Jeg spindes ind i et Væv af Rænker, som jeg ikke kan faa sønderrevet, fordi nye Traade stadig spindes. Efter A. D. Jørgensens Død har Jessen nu en Gang frit Slag paa mig.

Meddelelsen om, at Du og Hjort har været i Flensborg som en af de kongerigske Foreninger udsendt Deputation for at indhente Efterretninger om mine Pengeforhold og undersøge mit Forhold til de Lunn-Jessenske 1000 Mark udsprede fremdeles fra Flensborg. Selv Reimers har man faaet til at tro paa denne Fremstilling. Jeg maa derfor nu bede Dig og Hjort om at give Reimers en Fremstilling af, hvorledes den Sag forholder sig, med Bemyndigelse til at benytte den frit efter Forgødtbefindende. Endvidere vil jeg bede Jer om at konstatere overfor Gustav Johannsen, at de 1000 Mark er bevilligede efter Ansøgning af Jessen, at han har givet mig falsk Underretning om dem og gjentagne Gange overfor Villars Lunn nægtet at give mig fuld Besked. Dette er nødvendigt, for at jeg kan blive fri for de Beskyldninger, der vedvarende sættes i Omløb om mig.

Vælgerforeningen vil rimeligvis afholde Møde i Løbet af de første fjorten Dage, og ved den Lejlighed vil Afgjørelsen falde¹. Viser det sig, at min Stilling er saaledes undergravet, at Vælgerforeningens Bestyrelse ikke giver mig det Tillidsvotum, jeg forlanger, saa nedlægger jeg som sagt mit Mandat og alle mine Tillidshverv. Jeg maa tage Sagen paa den Maade, fordi Jessen denne Gang under Skinnet af at have de kongerigske Foreninger bag sig til Dato² endog havde vundet baade Gustav Johannsen og Reimers for sine Anskuelser.

Med venlig Hilsen
H. P. Hanssen.

1 Mødet i vælgerforeningen fandt sted 14. maj 1899. Om forhandlingen indeholder vælgerforeningens protokol følgende: »Landdagsmand H. P. Hanssen gjorde udførlig Rede for en Række Intriger og Mistæneliggørelser af graverende Art, der var spundne imod ham i dette Foraar. Paa Formandens Forslag gaves der

ham Oprejsning herfor, ved at Bestyrelsen paa een nær gav ham et Tillidsvotum og rejste sig til Ære for ham«. Se Tilbageblik II, s. 264f.

2 Læsningen af ordene »til Dato« er usikker. Hanssen har først skrevet »denne Gang«, men det er rettet enten til »til Dato« eller måske »til Dels«.

207. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

Gammel Kongevej 142 B¹, 3. november 1899.

Kære Hans Peter!

Fra »4 S« skulde jeg spørge dig, om du kunde holde foredrag også for os, når du kommer herover for at tale for »To Løver«. Du skal tale for Løverne torsdag d. 16. og i Odense fredag d. 17. Vi må altså have dig onsdag d. 15. eller lørdag d. 18.; i sidste fald må du imidlertid rejse frem og tilbage København—Odense. Gør os den tjeneste, nu er det så længe siden, vi har haft dig, og du skal få det godt; komme sammen med Brandes, Høffding og andre rare folk. Svar udbedes hurtigst muligt. Hilsen til familien.

Din hengivne

H. V. Clausen.

208. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 5. November 1899.

Kjære Clausen!

Tak for Inbydelsen, men jeg kan ikke holde Foredraget denne Gang. Jeg er saa optaget — og allerede halvvejs ødelagt — af Arbejde med Sparekasserne, at jeg ikke tør paatage mig det mindste — udover hvad jeg allerede har paataget mig — i de første Maaneder. Jeg har nu 10 Statutter omarbejdede, men flere staar tilbage, og nye Spørgsmaal opdukker stadigt, efter Haanden som Arbejdet skrider fremad. Det er paa en Maade det vigtigste og vanskeligste Organisationsarbejde, jeg hidtil har haft at gjøre med, thi Lovene er ny og de højeste Instanser har derfor ikke haft Lejlighed til at udtale sig om flere vigtige Spørgsmaal. Saa meget staar dog allerede fast, at vi paa Løjt nær redder alle vore Sparekassers Selvstændighed. Kampen føres nu om Stempelspørgsmaal og særegne Bestemmelser og Vanskeligheder i enkelte Kassers Statutter. Reimers kommer med til Kjøbenhavn for at tale om Optantsagen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

Kære Hans Peter!

Jeg har igår talt først med Høffding og Hjort, siden med Åge Friis om Sønderjydske Aarbøger. Og vi er enige om, at vi ikke vil have andre til politisk redaktør af Aarbøgerne end dig, som på en for os lidt ubegribelig måde — måske ved en fejl taktik fra din side overfor Gustav — er bleven sat tilside. Hvis Gustav vil arbejde med i sagen ved at skaffe bidrag — udmærket — og vil han læse en korrektur på tidsskriftet, så lad ham det, forudsat at han inden en vis kort frist altid sender korrekturarkene tilbage, ellers trykkes der fort. Vil han endelig læse manuskripterne, i Guds navn, også indenfor en tidsfrist, men nogen vetoret overfor afhandlinger, som du har godkendt, skal der ikke tilstedes ham¹.

Dette er »4 S«' uigenkaldelige vilkår, ligesom det er Friis' betingelse for at være historisk redaktør. Hvad »Løverne« angår, har de selvfølgelig også mere fidus til dig end til Gustav, indtil det øjeblik de opdager, at Jessen står bagved Gustav. I tilfælde af, at de opdager dette, er jeg ikke bange for Nellemanns stilling, hvis hele temperament ikke er anlagt på Jessen, men jeg frygter for, at alle de menige Løver vil løbe over til Gustav-Jessen. Derfor må det på ingen måde komme frem, hvad machinationer der rimeligvis har ligget bagved Gustavs optræden.

Rimeligvis fredag 1. december får vi fælles bestyrelsesmøde, og det var rart, om sagen til da kunde foreligge til afgørelse. Du kommer jo herover i de dage, og det var meget ønskeligt, om du da kunde have jeres forslag om Aarbøgernes fremtidige stilling med. Du kan godt sige til Gustav, at går han ikke ind på disse vilkår, lader vi dig alene om sagen, og han må også nominelt træde ud af redaktionen, hvilket han vistnok af tvingende grunde meget nødig gør.

Lad mig vide, når du kommer, og lad mig skriftlig få besked om ovenstående, så snart noget foreligger. Med venlig hilsen til din kone

Din hengivne

H. V. Clausen.

Om det private anliggende, vi forhandlede på »Valdemar« forleden morgen, taler Hjort og jeg med andre vistnok på onsdag².

1 Indtil 1901 stod P. Skau, Gustav Johannsen og H. P. Hanssen opført på Sønderjydske Årbøger som udgivere. Efter Johannsens død optoges Nikolaj Andersens, Åbenrå, som medudgiver. Aage Friis' navn optoges ikke på titelbladet,

men han bistod sammen med M. Mackeprang den sønderjyske redaktion af årbøgerne.
2 Der hentydes formodentlig til den i brev nr. 211 omtalte kassekredit i Haderslev Bank.

210. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 5. December 1899.

Kjære Clausen!

Jeg troede, at jeg havde truffet Dig i Kjøbenhavn forleden, men det blev jo ikke til noget. Jeg maatte hurtigst muligt hjem af Hensyn til Bankens Generalforsamling m. m.¹. Derimod talte jeg med Friis om »Sønderjydske Aarbøger«. Gustav har nu tilsendt mig et Andragende om Indførelse af den ny Ordning til Underskrift. Der var ikke noget i den, som jeg ikke godt kunde underskrive, og jeg har derfor ogsaa underskrevet den, og den vil nu nok komme til Forhandling i Foreningerne med det første. I denne Skrivelse udtaler han, at vi i Fællesskab skal føre den politiske Redaktion, og det har jeg jo ikke noget imod. Jeg vil blot sikre mig formel Ret til at gribe ind, naar jeg finder Anledning til det. I Svaret paa Skrivelsen vil det være tilstrækkeligt at udtale, at den politiske Redaktion skal vi være fælles om, saa ordner Sagen sig nok. Sparekasse-Arbejdet er nu snart afsluttet, den ene efter den anden glider i disse Dage ind i de nye Former. Skovrøy og jeg er i fuldt Arbejde med de nye Love. Vi har 3 under Arbejde. Deraf vil den, der nu danner Grundlaget for Sparekasserne, gaa i Trykken om otte Dage. Ellers all right — med mine Folk gaar det godt. Jeg skal i Aften tale i Odense. Med Banken gik det ogsaa godt. Det er en Sejr af vidtrækkende Betydning. Du kommer vel som sædvanlig herved til Nytaar. Med venlig Hilsen

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Om den ekstraordinære generalforsamling i Folkebanken, se efterfølgende brev og dette brev's note 4

211. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 11. December 1899.

Kjære Clausen!

Vil Du ikke meddele mig, hvorledes det er gaaet med Sagen angaaende en Kassekredit ved Haderslev Bank. Jeg havde jo nemlig, som jeg vist meddelte Dig, indledet Underhandlinger med Møller og Rasmussen, Thillerups Efterfølgere i Flensborg, angaaende gjensidig Kavtion

paa Veksler indtil en Sum af 5000 Mark, da Du bragte denne Sag paa Tale. Disse Forhandlinger har jeg derefter afbrudt foreløbig, men da jeg eventuelt vilde gjenoptage dem, er det, jeg beder Dig om at meddele mig, hvorledes Sagen staar.

Jeg var jo i Kjøbenhavn, men kunde ikke udrette noget i Optantsagen. Villars Lunn fraraadede mig bestemt at gaa til Hørring, fordi hans Stilling var meget kritisk, og hans Ministerdage efter Lunds Mening talte¹. Paa Højres Delegeretmøde har Misstemningen imod ham jo nu givet sig frit Udtryk. Under disse Forhold kunde jeg ikke udrette noget, og jeg rejste derfor straks hjem dels af Hensyn til Folkebankens Generalforsamling, dels ogsaa af Hensyn til den lige endte Strejke her i min Forretning. Optantsagen rejser vi nu paany hernede paa egen Haand. Jørgen Zachariassens Stedsøn [Nikolaj Christensen] rejser nu først Spørgsmaalet². Han er kommen hjem fra Würtemberg, har meldt sig til Kommuneforstanderen, blev derefter straks udvist med 24 Timers Varsel, men nægtede at rejse. Fredag blev han derpaa arresteret og Lørdag ført over Grænsen af en Betjent. Han gaar nu til Amtmanden i Vejle i Dag efter min Anvisning, forlanger Attest for, at han ikke er dansk Undersaat og forlanger at blive vist tilbage. Det sidste lykkes vel næppe, men i hvert Fald kommer han tilbage, lader sig arrestere paany og forfølger Sagen videre. Vi skal saa se, hvorledes det kan gaa, men det er meget beklageligt, at der i Kongeriget gjør sig saa stor Energiløshed gjældende overfor dette Spørgsmaal³.

Bankens Generalforsamling gik jo godt, og det er af overordentlig stor Betydning⁴. Havde Bjørnshauge sejret denne Gang, vilde det have haft meget vidtrækkende Følger. Bankens fremtidige Existens vilde have været alvorlig truet, og den »mellemslesvigske Politik« have vundet meget i Betydning. Den har allerede gjort megen Skade. Reimers var her i Gaar, og vi konstaterede da, at henved 40 Kommuner i Aabenraa Amt resterer med deres Medlemsbidrag til Vælgerforeningen, og at mange Medlemmer har meldt sig ud som Følge af den Lachmann-Bjørnshaugeske Agitation. Der er imidlertid næppe Tvivl om, at hele denne Bevægelse nu har faaet sit Banesaar med Bjørnshauges Fald som Formand for Folkebanken. Ellers alt vel.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

- 1 Ministeriet Hørring trådte dog først tilbage 27. april 1900.
- 2 Sagen mod Nikolaj Christensen fra Dybbøl er udførligt behandlet i Fra Kamp-aarene 1, s. 128.
- 3 Amtmanden i Vejle havde over for Nikolaj Christensen erklæret, at Danmark ikke var forpligtet til at modtage ham. Se Fra Kamp-aarene I, s. 128.
- 4 Den nordslesvigske folkebank i Åbenrå afholdt 29. nov. 1899 en ekstraordinær generalforsamling for dels at vedtage nye statuter i henhold til den nye borgerlige lovbog dels at vælge ny bestyrelse og tilsynsråd. Dyrnlæge J. H. Bjørnshauge fra Haderslev, der på det tidspunkt var

formand for bankens bestyrelse, åbnede mødet, og H. Thomsen, Rost, blev dirigent. De nye statutter blev vedtaget, og der udspandt sig derefter en lang debat i anledning af valgene. Fra apoteker v. Lachmanns side protesteredes der mod den agitation, der var gået forud for generalforsamlingen. I stedet for Bjørnshauge valgtes L. Middelheus til formand og Hans Ries blev næstformand. Formand for tilsynsrådet blev P. H. Callesen. Bjørnshauge fik kun enkelte spredte stemmer. Se Hejmdal for 30/11 1899. v. Lachmann nedlagde protest mod nyvalgene.

212. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN København, 11. december 1899.

Kære Hans Peter!

Med hensyn til Sønderjydske Årbøger skal jeg rette mig efter din anvisning. Jeg vil ikke være mere monarkisk end monarken selv.

Villars Lunn fortalte os forleden dag underlige ting om, hvad du og Jessen havde talt sammen om i en jærnbane kupee, og han lavede derover en stor plan, i anledning af hvilken imidlertid foreløbig Hjort og jeg har slået ham koldt vand i blodet. Jeg vil ikke betro det til papiret, men vi kan tale om det i julen. Ligeså om den private sag, jeg forhandlede med dig på »Valdemar«.

Kunde mine skemaer ikke blive satte således, at jeg nyårsaften i Åbenrå kunde læse en korrektur på dem¹. Med venlig hilsen til hele familien

Din hengivne
H. V. Clausen.

1 Det har ikke kunnet fastslås, hvad det er for skemaer Clausen taler om. De om-

talte skemaer er ikke optrykt i Sønderjydske Årbøger.

213. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN Aabenraa, 17. December 1899.

Kjære Clausen!

Jeg har skrevet til Hjort, gennem ham til Steffensen om Zachariassens Søn. Du har vel faaet eller kan faa Kjendskab til dette Brev og derigjennem erfare, hvorledes Sagen staar. Lige nu Søndag Aften har jeg Telefonetterretning fra Dybbøl om, at Nicolaj Christensen atter i Dag er løsladt af Arrest. Dette betyder, at man ikke tør gaa videre i Sønderborg, før der foreligger Instruks fra Køller resp.

Berlin. Nu gjælder det om, hvorvidt I ved Hjælp af alle de Midler, der staar til Eders Raadighed, kan faa den danske Regering til at indse, at det at regere er at fatte Beslutninger og videre faa den til at fatte de rigtige Beslutninger, naar Sagen atter indankes for den. Bardenfleth har været i Kjøbenhavn hos Hørring for at indhente Instruks. Faa om muligt at vide, hvad Beslutning der er taget, og underret mig derom, for at jeg kan rette mig derefter. Send Breve om denne Sag til Fru Andresen. I Hast.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

204. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN København, 20. december 1899.

Kære Hans Peter!

Indtil nu i eftermiddag veed vore venner i Fredericiagade intet andet, end at efter mødet i dag vil Steffensen søge ham, du ikke var hos forleden, og at Steffensen er meget varm for sagen. Imorgen nærmere.

Jeg har ikke fået svar på mit forslag fra forleden om din rejse herover og ønsker meget gerne hurtig svar derpå. Glædelig jul.

Din hengivne
H. V. Clausen.

215. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN 22. december 1899.

Kære H. P.!

Ågesen har endnu kun fået halv besked; B[ardenfleth] fik, da han var i København, kun ordre til officielt at indberette sagen. Ågesen tror dog, at han vil kunne få sat igennem, at de ikke ligefrem vil kunne sende folk til grænsen og så slippe dem løs. De må melde sig med delinkventen til den danske øvrighed, og når denne skønner, at vedkommende ikke er hjemmehørende her, vil den, der har ledsaget ham, få ham med tilbage igen. Ågesen mener endelig, at forløbet af historien med kautionen viser, at de ikke selv er sikre i deres opfattelse af sagen.

Hvis du skriver til mig i de følgende dage, bedes du sende brevet under adresse: Kirkegårdsalléen 1, Odense. På torsdag eller fredag seer jeg ind til dig. Glædelig jul for dine og Andresens.

Din hengivne
H. V. Clausen.

Kjære Clausen!

Du har vel allerede set, at Bjørnshauge har opsagt Mathiesen, og at Mathiesen fra i Dag af fralægger sig alt Ansvar for »Dannevirkes« Redaktion².

Jessen har allerede lavet sin Plan under Hensyn dertil efter Vælgerforeningens Møde forleden. Den gaar ud paa at starte en Særudgave af »Flensborg Avis« for Haderslev og Omegn med Mathiesen som lokal Redaktør.

Jeg forstaar ikke, hvorledes I kan ønske at fortrænge mig som Redaktør og Bladudgiver — jeg som faktisk saa noget nær er den eneste, der altid har hævdet min Selvtændighed overfor Jessen. Jeg synes en lille Smule politisk Indsigt maatte sige Eder, hvad Følgen vilde være.

Din Samtale forleden kom uventet og overraskende, og Du rejste hovedkulds bort. Dette maa Du ikke opfatte, som om jeg har forandret Standpunkt. Men jeg vil gjerne endnu en Gang understrege, hvad jeg har sagt. Til alle dem, der taler om, at jeg skulde sælge »Hejmdal« til Jessen, maa Du frit sige, at Du har mit Ord for, at jeg hellere vil skyde mig en Kugle for Panden, end nogensinde indlade mig paa denne Plan. I den Grad strider den imod alle mine Anskuelse, og jeg er endnu oprørt over, at en saadan Plan kan drøftes bag min Ryg.

Jeg føler, hvorledes jeg spindes tættere og tættere ind i et Net af Rænker, som jeg ikke kan vægre mig imod. Jeg er nu lykkelig og vel gjort til almindeligt Diskussionsæmne baade i Kongeriget og her i Nordslesvig — ikke min politiske Virksomhed, men hele min Stilling, og jeg føler, hvorledes man saa at sige Dag for Dag undergraver Tilliden til min økonomiske Vederhæftighed og dermed min politiske Indflydelse. Hvorfor lader I mig ikke være i Fred i Stedet for Gang efter Gang at gribe forstyrrende ind i mine Forhold. Hvem har nu sidst talt om Kassekredit? — jeg har længe afvist al Tale derom, først da Du trængte ind paa mig, gav jeg efter og sagde ja, fordi jeg faktisk havde Brug for 5000 Mark til min Forretnings Udvidelse. Jeg havde den Gang knyttet Forhandlinger med Møller og Rasmussen derom, da de ønskede min Kaution for et lignende Laan. Saa standsede jeg Forhandlingerne og kan vanskeligt optage dem paany, men hvad

kom der ud af det hele — kun nye Ydmygelser for mig, nye Samtaler og Drøftelser mellem Kjøbenhavn og Flensborg, Handel bag min Ryg om min Ejendom og nye Rygter udspredd hernede. Jeg forlanger kun herefter én Ting, at I lade mig være i Fred.

- 1 Brevet til Clausen af 30/12 1900 ligger i H. P. Hanssens arkiv og har ingen underskrift. I Clausens arkiv findes intet tilsvarende brev, og man må formode, at et brev af dette indhold ikke er blevet afsendt.
- 2 Dyrslæge J. H. Bjørnshauge, der var ejer af det gamle danske blad »Dannevirke«, og hvis økonomiske forhold var meget vanskelige, var på det tidspunkt trådt i forbindelse med de tyske myndigheder, der havde planer om at købe »Dannevirke«. Anledningen til, at red. M. C. Mathiesen blev afskediget, var et krav fra Bjørnshauge om, at Mathiesen skulle

optage en artikel i bladet, der opfordrede danske forældre til at sende deres børn ikke på danske skoler, men til den tyske landbrugsskole i Abenrå. Dyrslæge Bjørnshauge overtog foreløbig selv redaktionen, men engagerede derefter fru Wildenrath-Krabbe, en datter af den radikale kongerigske politiker Christopher Krabbe, som redaktør. Den nye redaktør gjorde det gamle danske blad til talerør for en tyskvenlig politik. Se Bladet Dannevirke 1838–1938. 1938, s. 310ff. 20. juli 1900 erhvervede aktieselskabet Modersmålet »Dannevirke«. Se brev nr. 225 note 1.

217. H. P. HANSSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 19. januar 1900.

Kjære Clausen!

Hoslagt et Skema samt Regning. Vil Du omgaaende meddele os, hvorledes Du ønsker de 2000 Skemaer afsendt, hvormange Svendsen skal have, og til hvem vi skal sende Resten. Venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

218. H. P. HANSSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 21. Januar 1900.¹

Ikke afsendt.

Kjære Clausen!

Flere Gange har jeg haft begyndt paa at skrive et meget alvorligt Brev til Dig, men jeg har stadig opgivet det igjen og hidtil bidt min Harme i mig. Nu hører jeg imidlertid af Andresen, at der atter om et Par Dage skal handles om mig bag min Ryg paa et Møde i Kjøbenhavn og derfor finder jeg, at det er paa Tide, at jeg taler rent ud.

Jeg vil da først og fremmest sige Dig saa alvorlig og bestemt, som det er mig muligt, at jeg ikke længere vil lade mig behandle som en umyndig Person. Da Du var her et Par Aftentimer i Julen for at sige mig en hel Del Ubehageligheder, sagde jeg Dig i Udtryk saa skarpe og bestemte, at jeg ikke troede, de kunde misforstaas, at jeg ikke vilde sælge »Hejmdal«. Et Par Dage senere fortalte man mig i

Haderslev og Kristiansfeldt, at Julius Nielsen vilde stifte et stort Aktieselskab, som skulde købe baade »Modersmaalet« og »Hejmdal« og slaa dem sammen til et stort Blad — og nu fortæller Andresen mig, at Du i Dag har fremsat den samme Plan for ham, og at den skal forhandles bag min Ryg paa et Møde i Kjøbenhavn i denne Uge². Jeg vil af Hensyn dertil sige Dig saa bestemt, som det er mig muligt, at jeg aldrig vil gaa ind paa at sælge mit Blad til et saadant Aktieselskab, fordi jeg betragter det som et stort politisk Misgreb. Jeg vilde derved række Haand til at bryde ned, hvad jeg nøjsommeligt har søgt at bygge op her i Aabenraa i de sidste 6 Aar.

Jeg forstaar slet ikke Meningen med Din Virksomhed i nyere Tid. Du kalder Dig min Ven — og jeg tvivler ikke om, at det er ærlig følt og ment, men se dog paa Resultaterne af Dit sidste Aars Arbejde bag min Ryg! Forholdet mellem Gustav og mig, som var godt og muligjorde frugtbart politisk Samarbejde, er bleven fuldstændig forstyrret og ødelagt fra Kjøbenhavn af, og det er tvivlsomt, om det nogensinde gjenoprettes. »Sønderjydske Aarbøgers« Redaktion har I faktisk frataget mig. Jeg er bleven mistænkeliggjort paa en saadan Maade i mit Forhold til Pengesager, at jeg har været nødt til at nedlægge de Tillidshverv, jeg hidtil har haft med Hensyn til Udbetalinger af Pengeunderstøttelser m. m. — Tillidshverv som A. D. Jørgensen i sin Tid overdrog mig, fordi han indsaa, at de vilde støtte min Autoritet og politiske Indflydelse. Og nu vækkes der systematisk Mistillid til min personlige Vederhæftighed og til min økonomiske Stilling paa alle Kanter. Jeg ser Dag for Dag, hvorledes min tidligere Indflydelse og Autoritet nedbrydes, hvorledes min politiske Stilling langsomt, men sikkert undergraves. Min Selvfølelse er for stor til, at jeg kan tro, at dette gavner den danske Sag, ellers vilde jeg fremdeles finde mig i det uden at kny og hurtigt drage de sidste Konsekvenser.

Det er min velovervejede Mening, at hele Arbejdet i Kjøbenhavn er gledet ind i en gal Gænge efter A. D. Jørgensens Død, slet ikke fordi jeg kastes til Side, men fordi I systematisk søger at modvirke vor Ævne til at staa paa egne Ben og handle selvstændigt under personligt Ansvar — den A. D. Jørgensen stadig stræbte efter at udvikle i os — for at nedtrykke os til blot og bart udførende Organer af de Beslutninger, der fattes i Kjøbenhavn. Men jeg har sagt det før, og jeg siger det igjen: Den Udvikling faar I aldrig mig til at gaa med til. I kan trænge mig ud af Politiken, I kan faa mig til at nedlægge

mit Mandat, men jeg vil aldrig gaa ind paa at være et blot og bart Organ for Jer, jeg vil aldrig gaa ind paa at lade mig behandle som en umyndig Person, og jeg vil sætte alt ind paa at bekæmpe en Udvikling i den Retning henede.

Jeg var naiv nok til at tro, at Arbejdet imod mig bag min Ryg var forbi med Rejsen til Flensborg. Men nu ser jeg den selvsamme Historie igjen. Uden at finde Anledning til saa meget som at raadspørge mig forhandler Du med Julius Nielsen om at danne et Aktieselskab, som skal købe mit Blad. Du rejser til Aabenraa og drøfter Sagen med Andresen, Du fortæller ham, at den skal forhandles paa et Møde i Kjøbenhavn, men finder det overflødigt at tale med mig om Planen, uagtet den ikke blot er af indgribende politisk Betydning, og skjønt den dog kun til syvende og sidst kan realiseres, naar jeg indvilger deri. Det er Flensborgrejsen om igjen, men dermed er min Taalmodighed ogsaa forbi, og jeg vil denne Gang sige Dig klart og bestemt, saaledes at det ikke kan misforstaas, at jeg ikke længere vil lade mig behandle paa denne Maade, selv om det skal koste vort mangeaarige Venskab.

Det er jo ogsaa bleven Mode i nyere Tid, at Breve, som vi skriver herfra til Kjøbenhavn, betragtes som Almenlæsning. Jeg har derfor indskrænket min Brevveksling til det mindst mulige. Om Du ogsaa vil behandle dette Brev paa denne Maade, ved jeg ikke — forbyde det kan [jeg] ikke — men jeg vil dog sige, at gjør Du det, er det det sidste Brev, Du faar fra mig. Venlig Hilsen fra

Din gamle Ven

H. P. Hanssen.

- 1 Brev nr. 218 ligger i H. P. Hanssens arkiv og er som påtegningen med H. P. Hanssens hånd viser ikke afsendt.
- 2 Planer om at danne et aktieselskab, som skulle købe bladet Modersmålet af ejeren, A. Sabroe, fremkom omkring nytår 1900. Initiativet udgik fra P. Skau, Bukshave, J. Sørensen, Vestergård, og P. Uldall,

Høgelund. 9. jan. 1900 meddelte Modersmålet, at bladet fra 1. april 1900 ville overgå til et aktieselskab, og 24. marts 1900 afholdtes stiftende generalforsamling. Grosserer Jul. Nielsen var ikke på det tidspunkt aktionær i bladet. Se Bladet Dannevirke 1838-1938. 1938, s. 317ff.

219. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Gammel Kongevej 142 B. København V, 18. februar 1900.

Kære Hans Peter!

Det møde, vi holdt forleden, og hvor Georg Brandes var hovedtaleren, har skaffet »4 S« en overordentlig tilgang af medlemmer, og den gode stemning vil vi nu udnytte. Jeg skal derfor på »4 S'« vegne

forespørge dig, om du vilde gøre os den ære og glæde at tale til os i Studentersamfundet en aften — helst lørdag — i marts måned. 100 kr. og rejseudgifterne dækkede. Æmnet må helst — for vore nye medlemmers skyld — være slesvigsk. Dagen — helst lørdag — er stillet dig fri foreløbig, men må ikke være en dag i den uge i marts, da Høffding er i Berlin. Han og professor i kemi Mads Jørgensen er nemlig valgte til at repræsentere vort Videnskabernes selskab ved det berlinske videnskabsakademis jubilæum. Jeg skal hilse dig og Gustav fra ham og bede jer tage jer af ham dernede, da han ønsker at overvære rigsdagens eller landdagens møder og i det hele at være sammen med jer og med de slesvigske studenter i Berlin. Det vil more ham at færdes i vidt forskellige kredse.

Du har lovet os at tale nu efter nytår. Men venlig hilsen

Din hengivne

H. V. Clausen.

220. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN Båstad i Skåne, 30. april 1900.

Kære Hans Peter!

Gennem Nis Nissen får du besked om forårsmødet søndag og mandag efter Kristi Himmelfart, men »4 S« ønskede gerne din nærværelse allerede om lørdagen. Lørdag aften vil vi nemlig bede dig holde det foredrag, du har lovet os, om slesvigske forhold. I april kunde vi kun få påskelørdag til vor rådighed, og den kunde vi ikke bruge. Du vil nok være så venlig at sende mig besked derom.

Til lykke med aktieforetagendet. Det har glædet mig i høj grad, også ved, at det har vist, hvormeget folk holder af dig¹.

Kun Åbenrå amt? Var det ikke fornuftigt at få et par af de bedste bønder i den mellemslesvigske landboforening med herover for mulig derigennem at skyde bresche i foreningen?

Det er ellers underlige tider, vi lever i. Forrædere nede hos jer og forrædere her oppe. Med venlig hilsen

Din hengivne

H. V. Clausen.

¹ I foråret 1900 solgte H. P. Hanssen sit blad til et lokalt selskab med begrænset heftelse. 53 i Nordslavisk bosatte preussiske statsborgere blev aktionærer i bla-

det. Salget gav anledning til nogen avisomtale, og det rygte blev bragt til torvs, at der stod kongerigske penge bag salget. Se Hejmdal for 28/4 1900.

221. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 15. Maj 1900.

Kjære Clausen!

Min Kone har været syg i de sidste otte Dage, og jeg har derfor ikke kunnet give bestemt Svar. Jeg tør heller ikke nu love noget bestemt, da hun fremdeles ikke har det godt. Følgen deraf er, at jeg næppe kommer til Berlin i denne Uge, og jeg tager saa vistnok direkte fra Berlin til Kjøbenhavn i næste Uge, hvis Landdagens Pinseferie da ikke begynder inden Kristi-Himmelfartsdag. I Ugen før Pinse venter jeg derimod at faa god Tid i Kjøbenhavn, saaledes at der ogsaa efter det egentlige Møde kan blive Tid til at forhandle indgaaende om enkelte vigtige Spørgsmaal. Med venlig Hilsen.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

222. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

16. maj 1900.

Kære Hans Peter!

Af dit brev bliver jeg ikke klogere, om du vil holde foredrag for »4 S« og Studentersamfundet lørdag den 26. Men jeg synes, du i Berlin i næste uge vil have tilstrækkelig tid til forberedelse, og jeg beder dig derfor indstændig, da det er vor forening for dens mange nye medlemmers skyld magtpåliggende at få et foredrag, at give os et, du er dog den, vi helst vil have. 100 kr. Jeg beder dig omgående at svare, for at vi hurtigst muligt kan træffe vore forberedelser og sende brevkort ud. Vi vil ikke sammen med Kruse og Løverne mandag aften. Dit svar må ikke være nej.

Brandes ligger meget syg, d. v. s. han lider ikke og er fuldstændig åndsfrisk, men den blodprop, der huserer i hans legeme, kan nårsomhelst gå ind i hjertet, og det er døden. Jeg synes, nogle af jer Slesvigere skulde, når I kommer herover, gå i deputation til ham og bevidne ham jer deltagelse og tak.

Til at tænke over! Kom så, kære Hans Peter.

Hils din kone, som jeg håber er rask igen.

Din hengivne
H. V. Clausen.

223. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 17. Maj 1900.

Kjære Clausen!

Meningen med mit sidste Brev var, at jeg ikke kunde komme. Jeg maa desværre fastholde denne Beslutning, thi min Kone er frem-

deles syg og sengeliggende. Hun lider især [af] stærke Smerter af Nerve-gigt, men desuden af Appetitløshed og Søvnløshed, saa jeg i hvert Fald ikke kan komme til Berlin i denne Uge. Jeg havde lovet at komme i April og var da forberedt paa det. Jeg vil ogsaa gjerne komme en anden Gang, naar det passer Eder, men det nytter ikke, at jeg lover noget nu, naar jeg saa i næste Uge nødes til at bryde mit Løfte. Med venlig Hilsen.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

224. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

18. maj 1900.

Kære Hans Peter!

Det er jo kedeligt, at din kone er så syg; jeg kunde tænke mig, at hun kunde trænge svært til at komme i ro; hun har jo haft meget, for meget arbejde i sine dage, efter min mening.

Fra professor Karl Larsen, Hjort og mig selv vilde jeg bede dig passe nøje på Franz v. Jessen, som agter sig på en stor tur, der skal strække sig over en måned, til Slesvig, og som skal give anledning til storartet markskrigeri herovre. Han er en af de huleste, upålideligste og fantasifuldeste journalister, vi har herovre, og hans artikler vil kunne gøre ubodelig skade under de nuværende forhold, da han uden skånsel eller hensyn vil på tryk gengive alt, hvad der betroes ham. Hvis han skulde spørge dig om råd og vejledning til rejsen, vilde vi bede dig om at råde ham til at opgive den.

Din hengivne
H. V. Clausen.

Hils din Kone så meget fra mig.

225. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 11. juli 1900.

Kære Hans Peter!

Jeg agter til sommer at foretage en rejse på 2—3 uger til Tyskland, Belgien og Holland, sådan at jeg omtrent den 13—14 Aug. på tilbagevejen er i Slesvig. Den anden August er jeg i Strassburg (sammen med en anden lærer her ved skolen) og havde stor lyst til derfra at gøre en udflugt til Colmar og hilse på dr. Preiss. Nu vilde jeg gerne bede dig

om at give mig en anbefaling til ham? Hvis du vilde sende ham den direkte og meddele, at den 3.—4. August falder mit besøg.

Hvordan går det dog med »Dannevirke«? Jeg håber, at nu slår Julius Nielsen ned på Bjørnshauge¹.

Med venlig hilsen til familien og til Andresens.

Din hengivne

H. V. Clausen.

Fra imorgen og i 8 dage er min adresse Kirkegårdsalleen 1, Odense.

¹ Igennem flere måneder havde de tyske myndigheder forsøgt at erhverve bladet »Dannevirke«, som ejeren dyrlæge Bjørnshauge på grund af sin gæld til Folkebanken i Åbenrå havde givet dette i pant. I juli 1900 bød advokat Ritter på

tyskernes vegne 45.000 mark for bladet, men 20. juli købte aktieselskabet Modersmålet bladet for 52.000 mark. Grosserer Jul. Nielsen havde været virksom for denne handel. Se Bladet Dannevirke 1838—1938. 1938, s. 320ff.

226. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 21. Juli 1900.

Kjære Clausen!

Den 2. August er Preiss i Paris som Deltager i den interparlamentariske Fredskonference, der aabnes den 31. Juli og varer til 3. August. Jeg rejser i Morgen til Paris over Holland Belgien som Deltager i den. Hoslagte Kort vil være tilstrækkelig, hvis Du skulde træffe ham før eller senere.

»Dannevirke« er i Gaar solgt til »Modersmaalet« for 52.000 Mark. Det har kostet Arbejde. v. Uslar, Pastor Jakobsen med Køller i Baghaanden har haft alle Garn ude, og der har maattet arbejdes snildt for at naa dette Resultat.

Jeg rejser over Amsterdam, Haarlem, Leyden, Haag, Brüssel til Paris og derfra over Genf, Luzern, Zürich, Strassburg, Köln, Hannover hjem. I Frankrig har jeg fri Rejse. Skulde Du naa til Paris, kan Du faa min Adresse herfra. Kommer Du først til Holland, Belgien kan vi maaske træffes i Strassburg.

Optantsagen, specielt vedrørende Optanternes Børn, er nu ved at komme ind i en god Skure. Nellemann har taget sig godt af Bonefeldts Sag. Venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hansen.

227. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Gammel Kongevej 142 B¹, 9. november 1900.

Kære Hans Peter!

Den høker fra Ragebøl skov, som nu har fået afløb for sit had i det haderslevske blad, er, måske ved du det i forvejen, nu tysk, mens han tidligere har været dansk; han lader sine børn få tysk religionsundervisning¹.

Vilde du nu ikke nøjere præcisere, hvornår du kan komme over og holde foredrag i »4 S«; vi så helst, det blev endnu i november måned og absolut ikke mere end en uge ind i december. Når vi nu får besked fra dig, kan vi tage fat på forberedelserne.

Med tak for sidst og hilsener til din kone og Andresens.

Din hengivne

H. V. Clausen.

¹ I Dannevirke for 4/11 1900 rettede høker J. Petersen i Ragebølskov et angreb på Hejmdal, idet han hævdede, at bladet i 1893 havde bragt en novelle, der skildrede, hvorledes en ung Nordslesviger, der var blevet landsforvist og var

vendt hemmelig tilbage, i mange år havde ført en underjordisk tilværelse. Denne skildring, hævdede han, havde ført det preussiske politi på sporet af hans svoger, som havde levet under lignende forhold. Se Hejmdal for 8/11 1900.

228. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

14. november 1900.

Kære Hans Peter!

Å vær så venlig at give os omgående besked om, hvornår vi kan have den ære og glæde at se og høre dig i »4 S«; på søndag holder vor bestyrelse nemlig møde, men send brevet til Hjort, da jeg er bortrejst på søndag. På søndag må bestyrelsen jo træffe aftaler om arrangementet.

Gratulerer til det foreløbige resultat af valgklagerne i Sønderborg kres; jeg gir champagne til dig, når du kommer herover, hvis også de endnu uafgjorte klager får et heldigt resultat¹.

Din hengivne

H. V. Clausen.

¹ Der hentydes til en artikel i Hejmdal for 12/11 1900, hvori det meddeltes, at landråden i Sønderborg havde måttet udsætte valget til kreds dagen, da der var blevet rejst indsigelse mod 3 af de på valg-

listen over de større grundejere opførte 16 vælgere. Også mod listen over landkommunernes klasse var der rejst indsigelse.

229. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 17. November 1900.

Kjære Clausen!

Min Kone ligger meget farlig syg. Det er i Øjeblikket lidt bedre, men der har været Livsfare, og den er endnu ikke overstaaet. Jeg kan derfor foreløbig ikke sige noget bestemt om min Rejse. Jeg skal skrive, saa snart der er indtraadt en saadan Bedring, at jeg kan bestemme noget. Hilsen fra

Din hengivne

H. P. Hanssen.

230. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 1. December 1900.

Kjære Clausen!

Med min Kone gaar det nu bedre. I Dag har hun for første Gang været oppe $\frac{1}{2}$ Time. Jeg vover mig derfor — da der foreligger vigtige Ting i Optantsagen — ud paa en Rejse til Kjøbenhavn paa Mandag. Jeg ankommer til Kjøbenhavn Mandag Aften, rejser atter derfra Tirsdag Aften. Vil Du være paa Banegaarden, naar jeg kommer.

Jeg har lovet Karl Larsen at tale i »4 S« d. 4. Februar. Jeg antager, at det Foredrag, jeg skulde have holdt i Foreningen i December, dermed er faldet bort.

Ellers alt vel. Det tyske Nederlag ved Kredsdaysvalget i Sønderborg er nu uundgaaeligt¹. Venlig Hilsen

Din hengivne

H. P. Hanssen.

¹ H. P. Hanssen har formodentlig det valg i tankerne, som havde fundet sted et par dage tidligere i Sønderborg, hvorunder det var lykkedes borgerpartiet at vinde

to mandater og tilføje embedsmandspartiet, der støttedes af den lokale afdeling af Den tyske Forening, et nederlag. Se Hejmdal for 29/11 1900.

231. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 30. januar 1901.

Kære Hans Peter!

Den handling, Hjort og jeg foretog, gjorde vi, fordi vores samvittighed bød os det, for eders skyld, uden rådførelse med nogen¹. Den har jo vakt et voldsomt røre og fra en vis side et rasende oprør. Jeg beder dig kun om, hvis man skulde komme med opfordringer til dig og Gustav, ikke at lade jer bevæge til nogen erklæring, før du den 4. har talt med os. Husk på, Hans Peter, vi gjorde det alene for jeres skyld.

Din hengivne

H. V. Clausen.

1 Under valgkampen i Kalundborgkredsen, hvor den radikale politiker Christopher Krabbe var opstillet, rettedes der angreb på ham i anledning af hans datter, fru Wildenrath-Krabbes tyskvenlige ledelse af det gamle danske blad »Dannevirke« (Se brev nr. 216 note 2). Ved et valgmode, hvori deltog skolebestyrer Hjort og H. V. Clausen, udtalte Krabbe ifølge Nationaltidende for 27/1 1901 (Morgenudgaven): Jeg har hverken litterære eller økonomiske Interesser i noget Blad i Sønderjylland. Jeg har ikke noget Ansvar for noget Ord, der er skrevet i denne Strid; hvert Ord er skrevet uden mit Vidende, uden min Villie og uden mit Samtykke, og ikke et Ord er skrevet, uden at det har gjort mig Sorg. Mest ondt har det, der blev skrevet i Det gamle

Dannevirke gjort mig, fordi den der skrev det, stod mit hjerte nærmest. I den efterfølgende debat oplyste Hjort, at højeesteressagfører Nyholm og H. V. Clausen i januar 1900 havde henvendt sig til Krabbe med anmodning om, at han ville søge at påvirke datteren i retning af, at hun søgte kontakt med de danske førere i Nordslesvig. Hertil skal Krabbe have svaret: Min Datter! Raadføre sig med de danske Førere! Hun, som i Aand og Intelligens er dem alle så langt overlegne! Lad dem komme til hende. Ved valget fik Krabbe en majoritet af nej-stemmer imod sig, men erklæredes alligevel for valgt, da der ikke var opstillet nogen modkandidat. Minister blev Krabbe først i 1909. Se videre brev nr. 232.

232. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 15. April 1901.

Kjære Ven!

Til Lykke! Der har jo længe været mumlet og hvisket om et og andet, men paa mig virkede Kortet desuagtet meget overraskende¹. Fra Helene skal jeg over (jeg ønsker tillykke og ønsker for Dem, at hun foruden at være Deres Kone vil være Deres Dreng, Deres Kammerat og Deres Samvittighed)². Saa — nu tog hun Pennen og klarede det selv. Men saa skal jeg overbringe Dig en varm og hjertelig Hilsen og Lykønskning fra Skoleforeningens samlede Bestyrelse, som bemyndigede mig dertil, efter at vi havde raabt et kraftigt Hurra og drukket et Glas paa Eders Velgaaende.

Og dernæst til Lykke med Arbejdet i Kalundborgkredsen³. Det Arbejde, der er gjort, har paa ingen Maade været forgjæves, men er sikkert af stor politisk Betydning, hvor overlegent »Politiken« saa end tager paa Sagen. Som Minister er Krabbe nu i hvert Fald en Umulighed, og det er og bliver Hovedsagen. Men dernæst har Reformpartiet faaet et kraftig Varsko! tilraabt i rette Tid, og det var, hvad Christensen-Stadil og endnu mere Zahle og Konsorters Optræden viser, i høj Grad nødvendigt. Eders Taktik efter Valget billiger jeg ogsaa fuldstændigt. Herovre har der sjælden hersket større Enighed end i Opfattelsen af Spørgsmaalet Krabbe. Jessen har jo lidt efter lidt ogsaa tilegnet sig de Anskuelse, vi altid har hævdet. Vort sædvanlige Foraarsmøde bliver jo afholdt den 19. Maj. I disse Dage opstiller vi Forslagslisten. Af Nyt kan jeg meddele, at jeg i Søndags var i Søn-

derborg, hvor vi oprettede et Selskab med begrænset Hæftelse med det Formaal at bygge Forsamlingshuse i Sønderborg Kreds. Foreløbig skal der hurtigst muligt bygges et Hus, som kan rumme 500 Personer, i Sønderborg⁴. Hils Hjort.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Formodentlig er der tale om H. V. Clausens forlovelse med Cathrine Nielsen, en datter af grosserer Julius Nielsen i Haderslev. Brylluppet fandt sted 10. aug. 1901.

2 De indklammede sætninger er skrevet

med Helene Hanssens hånd.

3 Se brev nr. 231 note 1.

4 Forsamlingshuset i Sønderborg stod færdigt i 1903, men blev solgt i 1907. Se Sønderjyske Årbøger 1912, s. 52f.

233. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Maglekildevej 15^a. København V, 10. marts 1903.

Kære Hans Peter!

Vi ønsker gerne fra dig en attest for, at Philipsen-Nybøl gør nogen nytte i den sønderjyske sag¹. Du kan jo tænke dig, at han igen plager os for et eller andet, men det er [en] af de betingelser vi ønsker opfyldt først: en sådan attest. Min personlige mening om manden kender du jo, men jeg skal suspendere min dom for din, hvis den falder anderledes ud. Jeg mener, at heller end at give ham en yderligere støtte, burde egnens folk købe ham hans forsamlingshus af — et sådant bør ikke ejes af privatfolk — lade ham bo i det og forpagte den til ejendommen hørende jord. Må han først privat gå fallit, så lad ham det; hans agtelse i det hele lider vist ikke stort derunder, og han er et bundløst kar. Fremfor alt kan jeg ikke lide den mand på denne side grænsen som repræsentant for de stoute og gæve sønderjyder, han som har solgt sin gård til en Tysker. Den rolle klæder ham ikke. Vær nu ærlig og lad ikke dit altfor gode hjerte løbe af med dig.

Vi venter med længsel på det, du profeterer vil ske inden længe. Med venlig hilsen fra min kone.

Din hengivne

H. V. Clausen.

1 Om Philipsen-Nybøl se efterfølgende brev.

234. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin S. W. Prinz Albrechtstr. 5, 23. Marts 1903.

Kjære Clausen!

Den ønskede Attest kan jeg ikke udstede med god Samvittighed. Dertil har jeg for ringe Kjendskab til Philipsens Virksomhed i de senere Aar. Jeg maa indskrænke mig til den ret negative Bemærk-

ning, at hans Fallit utvivlsomt vil gjøre et daarligt Indtryk, ikke saa meget i Sundeved, som i videre Kredse. En begrænset Understøttelse vil vist nok kunne forsvares, men jeg ved hverken, hvad han har faaet, hvad han faar, eller hvad han har begjæret. Følgelig ved jeg heller ikke, om den Understøttelse, som der kan være Tale om, naar vi ikke blander Velgjørenhed ind i Sagen, kan redde Stillingen. Kunde det ikke paalægges Philipsen at give et Par Mænd i Sundeved, f. E. Kjøbmand Ottosen og Gdr. Hans Ludvigsen i Nybøl nøjagtige Oplysninger om hans økonomiske Stilling, Gjæld, Indtægter m. m., for at de kan fremkomme med en Udtalelse om, hvilken Hjælp der skal til for at redde Stillingen. Hvad Philipsens Virksomhed angaar, har den jo i de senere Aar dels bestaaet i, at han har holdt en Del kirkelige Møder i Nordlesvig, dels i, at han har holdt en Del Foredrag i de sønderjydske Foreninger i Kongeriget. Om dette kan Frk. Skau og Axel Carstens vel bedst give Oplysninger.

Jeg havde i Morges Brev fra Julius Nielsen. Han er meget nedbøjet over, at Din Svogers Sygdom har taget en saa ondartet Vending¹. Det har ogsaa gjort mig meget ondt at erfare det. Din Svigerfader og jeg er jo bleven meget gode Venner hernede². Jessen siger spydigt, at vi lever som et Par siamesiske Tvillinger. Vi stemmer i hvert Fald godt i Anskuelse og har let ved at blive enige om vor Politik. Det er jo ellers ikke saa helt let i denne Tid at være Politiker hernede. Der maa handles under et betydeligt Ansvar. I Dag eller i Morgen har jeg atter Forhandlinger med Ministeriet. Hvor lidt eller hvor meget der til Slut kommer ud af det, ved jeg ikke endnu. Hils Din Kone.

Din hengivne Ven

H. P. Hanssen.

1 Om den unge Nielsens sygdom se også brev nr. 236 note 1.

2 Grosserer Julius Nielsen var efter Gustav

Johannsens død i 1901 blevet hans efterfølger i den preussiske landdag.

235. H. P. HANSSEN til fru CATRINE CLAUSEN Aabenraa, 27. Marts 1903.

Kjære Fru Clausen!

Min Kone synes godt om vor foreløbige Aftale, og Marie var straks begejstret for den ny Plan.

Hvis De derfor vil være saa venlig at tale med Frk. Jensen om Sagen, gjør De os en stor Tjeneste¹. Marie kan komme til 1. Maj

eller straks efter Paaske, hvis det ønskes. Pengevilkaarene gaar vi naturligvis beredvillig ind paa.

Marie var 16 Aar den 25. Januar. Hun har besøgt en tysk Pige-Mellemskole, den bedste Pigeskole her i Byen. Skolen har fire Klasser, hver Klasse beregnet paa to Aar. Undervisnings sproget er naturligvis Tysk; der undervises desuden i Fransk og Engelsk, men ikke i Dansk. Efter sin Konfirmation har hun imidlertid deltaget i et 3 Maaneders Kursus paa Vester Vedsted Efterskole for straks at faa en noget korrigerende dansk Undervisning.

Nu haaber jeg, at Frk. Jensen kan og vil have hende. De er nok saa venlig at meddele mig Resultatet af Deres Bestræbelser og samtidig give mig et Par Vink, hvis der er noget særligt at iagttage med Hensyn til hendes Garderobe eller lignende.

Fra min Kone skal jeg hilse og forud sige Dem Tak for Deres villige Hjælp. Hils ogsaa Clausen.

Deres hengivne

H. P. Hanssen.

1 Frk. Laura Jensen var siden 1902 bestyrerinde af frk. M. Kruses pigeskole på Frederiksberg.

236. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

5. august 1904.

Kære Hans Peter!

Jeg har tit nok beklaget, at din tid ikke tillader dig at sysselsætte dig med »Hejmdal«. Derfor er »Hejmdal« under Lebecks redaktion det blad det er. Men jeg synes en artikel om min udvisning overgår alt, hvad det hidtil har præsteret — kan være, fordi jeg selv er part i sagen¹. Jeg vil ikke tale om, at den er bund-sentimental, en egenskab vi Danske ellers er forholdsvis fri for, men derimod om artiklens sjældne takt — ja hensynsløshed. Min kone skriver i harme over den fra Haderslev, hendes familie her er ogsaa bestyrtet. Hvad må dog den og særlig hendes fader synes om at få sin søns dødsleje draget frem i avisen. Men vi har jo før set journalister i deres halvdannelse drage de privateste forhold frem. Men fremfor alt; hvad vilde den syge unge mand selv have tænkt, hvis han havde læst det i »Flensborg avis«, som han holder, og som har optaget en del af artiklen. Heldigvis kom det ikke så vidt.

Så havde Svendsen en uendelig bødre artikel, som ogsaa rigtig pointerede, hvad der skulde pointeres, at jeg ikke er udvist, for dertil

hører, at jeg har modtaget en ordre skriftligt². Jeg håber nu, du giver Lebeck en så alvorlig røffel, som han har fortjent. Dog Gud veed, om det hjælper bladet. Gud bædre os også for den ny medarbejder Dall, som skal være bleven antaget, fordi han var student. Jeg har selv været med til at gøre ham dertil. Skikkelig, ja det er vist, men ubetydelig, tarvelig, det er endnu mere vist.

Din hengivne

H. V. Clausen.

1 Clausen tænker på en artikel i Hejmdal, der blev offentliggjort 3/8 under overskriften: En udvisningsordre, og hvori det bl. a. meddeltes, at grosserer Julius Nielsen med familie var rejst til sanatoriet i Vejle, »hvor Nielsens Søn ligger paa sit yderste«. H. V. Clausen havde været på et besøg i Frankrig og kom på

tilbagevejen til Haderslev. Da han fandt familien bortrejst, fortsatte han straks til Vejle, og myndighederne fik ikke lejlighed til at overrække ham en formel udvisningsordre.

2 I Modersmålet for 3/8 1904 var offentliggjort en artikel med titlen: Påtænkt Udvisning.

237. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Hotel Hafnia. Kjøbenhavn, 19. September 1904.

Kjære Clausen!

Min Kone og jeg kom her til Byen i Dag og rejser atter herfra Onsdag Morgen. Hvis Du er hjemme i Morgen Eftermiddag, ser vi ud til Jer henad Kl. 4. Før den Tid er Du vel næppe hjemme, og om Aftenen vilde vi i Theater. Skulde det ikke passe Dig, at vi kommer, sender Du nok et Par Ord. Jeg kommer atter hertil paa Fredag og faar saa nok Tid til at se ud. Med Hilsen

Din hengivne

H. P. Hanssen.

238. H. P. HANSSEN til fru CATRINE CLAUSEN

Haus der Abgeordneten. Berlin, 7. April 1905.

Kjære Fru Clausen!

Hjertelig Tak for Deres Ulejlighed. Det er — som De jo forudsatte i Deres Brev, naar De ikke hørte fra mig — altsaa afgjort, at Marie kommer til 1. Maj. Hun glæder sig meget til Opholdet i Kjøbenhavn, som jeg ikke tvivler om, at hun vil faa godt Udbytte af.

Vi har her en Kollega, Wolgast, som er Lærer i Kiel og ved sidste Valg var M. Andresens Modkandidat i Aabenraa-Flensborg-Kredsen¹. Han er frisindet og iøvrigt en flink Mand, som stiller sig meget venlig overfor Deres Fader og mig. I næste Uge kommer Wolgast til

Kjøbenhavn. Blandt andet vilde han gjerne vide lidt Besked om Skoleforholdene. Jeg har givet ham mit Kort med til N. Hjort, hvis Adresse jeg desværre ikke har. Men skulde De eller Clausen træffe Hjort i de første Dage, saa bed ham sagtens fra mig om at tage venlig mod Wolgast. Han skriver bl. a. ogsaa en Del og er os derved til Nytte. Iøvrigt er han naturligvis tysk og uden Kjendskab til vore Forbindelser i Kongeriget. Maa jeg bede Dem om at hilse Clausen.

Deres hengivne

H. P. Hanssen.

1 Det var ved rigsdagsvalget 16. juni 1903, at M. Andresen var opstillet som kandidat i Åbenrå-Flensborg-kredsens.

239. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Maglekildevej 15^a. København V, 11. oktober 1905.

Kære Hans Peter!

Fra M. Andresen — med dig som rådgiver — har jeg fået anmodning om at henvende mig til Brandes for at bede ham komme til Flensborg som sagkyndig. Jeg har i den anledning skrevet til Brandes om forlangendet til ham, jeg har sendt ham referater og artikler om sagen tilligemed et exemplar af den blå sangbog¹. Men jeg skrev til ham, at jeg synes, at han, før han svarer på anmodningen, kunde gøre fordring på en fyldigere udvikling af, i hvilken grad det er magtpåliggende for den danske sag, at han påtager sig den ikke ringe ulejlighed og tidsspilde at rejse til Flensborg, og at jeg derfor har skrevet til dig, at du, da du senest på fredag er her i byen, selv bør opsøge ham og forestille ham sagen.

Jeg skrev endvidere, at mit eget skøn er det, at hvis sagen dermed kan bringes frem for Europas forum, vilde Brandes nærværelse i retten have en endogså meget stor betydning, men at der ingen grund var til, at han skulde give møde, hvis udbyttet kunde skønnes blot at blive det, at den preussiske domstol og sagkyndige bliver noget afficeret og generet derved. Men det må du bødre kunne forklare ham.

Din hengivne

H. V. Clausen.

1 I september-oktober 1905 idømtes forskellige boghandlere mindre bødestraffe for udbredelse af Den blå Sangbog. Disse domme appelleredes til landretten i Flensborg, som afviste appellen. Sagerne gik videre til kammerretten i Berlin, der tilbageviste sagerne til behandling ved landretten, da det ikke for retten var

påvist, at der havde fundet afsætning sted. 4/5 1906 kom sagerne til ny behandling i Flensborg, hvor de anklagede blev frifundet. Se Sønderjydske Årbøger for 1906 og 1907.

Georg Brandes synes ikke at have indfundet sig under retsforhandlingen i Flensborg.

Kære Hans Peter!

Må jeg have lov til ved siden af min tilslutning til den hæder, der herovrefra bliver dig bevist, at sende dig en hilsen og tak for mange år, nu da man benytter den lejlighed, der så ypperlig frembyder sig, nu du er gået ud af fængslet¹. Det ligger nær for mig at mindes den første gang vi så hinanden, vist kun 20 år gamle, hos Wolff i Gammelgab; min ledsager fra da er forlængst død; det ligger også nær at mane billedet frem af vort samvær, da du kom herover til København, og mest mindes jeg en dejlig forårsdag ved Hulsøen med lyse bøger og mørke graner, da vi to og en tredje lagde vore planer ud i fremtiden; den tredje, Ottosen, er nu også borte. Døden maner os stødse, men tanken derom giver os også en tilskyndelse til at leve livet — jo ældre man bliver, des kortere synes det, — så rigt, fyldigt og nyttigt som muligt, nyttigt og glædelig for dem, der står en nær, nyttigt og glædeligt også for det samfund, vi lever i, og de gode ideer, vi tjæner efter ævne. Og det kan man med sandhed sige, at du har været en tro tjæner for en god sag. Jeg kom i disse dage til at rode op blandt gamle sager og fandt en skildring af dig, som jeg har givet i Illustreret Tidende for elve år siden. Da jeg læste den igennem og spurgte mig selv, om jeg kunde stå ved den den dag i dag, så måtte jeg svare, at den var sand i alle hovedtræk. To ting har jo nok farvet den, dels at man i en artikel for offentligheden måske lader lys-siderne træde lidt mere frem og skyggerne blive mindre dybe — det er forresten min tro, at lys og skygge hører uadskillig sammen som i naturen, således hos et menneske — dels at 11 års højere alder skærper ens blik, jeg håber også gør det mere sanddru, men fremstillingen er rigtig af en mand, som ikke er argedes som han ældedes, men har bevaret jeg vil først nævne sit hjertes godhed, der er frit for had og hån, men så også sin åbne mandighed og sin lyse tro, og altid brugt sine gode ævner ikke først og fremmest for at tjæne sig selv, men næsten mer end han burde, uegennyttigt til at hjælpe både enkeltmand og hele vort folkesamfund, og som nu er gået ud af det fængsel, han har taget på sig for en andens skyld, med den største ære.

Vi har nu en lille begæring til dig, det er fra Villars Lunn, Hjort, Holger Petersen, Nellesmann, etatsråd Wilhelm Jørgensen og mig selv. Vi synes, at Sønderjydske Aarbøger gør så god en tjeneste som videnskabeligt tidsskrift, at vi kunde ønske hovedredaktørens gratiale

forhøjet. Vi vil gerne dertil yde 400 kr. om året. Men har du noget imod, at det for nemheds skyld sker således, at det likvideres i det årlige afdrag af samme størrelse, du betaler af et lån, som oprindeligt var 10000 kr., men som nu er bragt ned til c. 7000 kr.. Det nemme ligger i, at der i fremtiden udvexles to kvitteringer, du sender en herover, at du har modtaget til redaktion af Sønderjydske Aarbøger 400 kr., og du modtager en anden, for at du har afdraget 400 kr. Dette forhold bliver ved, til de 7000 er helt afdraget, og lever Sønderjydske Aarbøger ikke den tid ud, bliver du vel nok leder af et andet foretagende, som kan støttes med 400 kr.

Endvidere har jeg en hilsen til dig fra Høffding og Nellemann, at hvis du kommer med et andragende til dem om en datters ophold her i København et år igen, hvad enten det bliver Marie eller Ingeborg, vil de penge blive dig bevilgede. Er det ikke 1000 kr., frk. Jensens kursus koster?

Til sidst ønsker jeg dig, din kone og dine børn megen glæde af den fest, som nu bliver holdt for eder. Også min kone sender de hjærteligste ønsker.

Din hengivne

H. V. Clausen.

1 30. juni 1906 blev H. P. Hanssen løsladt fra centralfængslet i Neumünster efter at have udstået 3 måneders straf for en artikel i Sønderjydske Arbøger om preussiske myndigheders overgreb mod danske optanter. H. P. Hanssen modtog

ved sin frigivelse forskellige gaver, bl. a. en gave, der var indsamlet i kongeriget. Med gaven fulgte en hyldestadresse, underskrevet bl. a. af H. V. Clausen. Se Tilbageblik II, s. 323ff.

241. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 10. August 1906.

Kjære Clausen!

Mange Tak for Dit venlige Brev. Det er virkelig for galt, at jeg ikke har svaret for længe siden. Først havde jeg i Sinde at opsøge Dig paa Damager, men Du var borte, inden jeg kom saa vidt. Og senere har jeg haft saa meget om Ørene, at Skriveriet er bleven opsat Gang efter Gang. Jeg vilde nemlig — hvad Dit Brev giver mig Anledning til — en Gang i al Ro skrive Dig et længere Brev med en varm Tak for mange Aars Venskab og Samarbejde. Det er underligt, hvor vort første Møde i Gammelgab endnu staar klart i min Erindring. Jeg husker endnu tydelig, hvor velkommen det Brev var, som jeg modtog fra Dig i Leipzig. Nylig læste jeg det atter. Det gav mig en kjær-

kommen Forbindelse med nye Kredse paa et Tidspunkt, som ikke kunde have været heldigere valgt. Og ligesom i Dit, staar den dejlige Dag ved Hulsøen i Forsommeren 1887, underlig lys og klar i mit Minde. Jeg husker endnu vor Morgenvandring til Ottosens Bolig. Det var første Gang, jeg traf sammen med ham. Jeg ser endnu Hulsøens blanke Spejl og bag det, det fine lyse Bøgeløv mellem de mørke Graner. Jeg husker, at vi mødte Liebe, hans høje ranke Skikkelse, som han vandrede ved Søen, staar endnu for mig, og Billede efter Billede kunde jeg drage frem lige til Rødgrøden, som vi spiste i Lyngby Kro. Men bedst husker jeg naturligvis ogsaa vore Samtaler, Ottosen og Dine mange Spørgsmaal om nordslesvigske Forhold, vor fælles Trang til at arbejde for den danske Sag, og Planerne som vi lagde, og hvoraf mange jo ogsaa senere er blevne udførte.

Det er underlig at tænke sig, at der nu er gaaet henved tyve Aar siden dette Møde. Det har været tyve arbejdsrige Aar. Og endnu er den Trang, vi var opfyldte af hin Dag, ikke mættet. Den turde tværtimod gjøre sig ligesaa stærkt gjældende den Dag i Dag. Hvad har vi saa opnaaet i disse Aar? Jeg synes, ikke saa lidt. Naar der nu i Kongeriget findes et langt fyldigere Kjendskab til nordslesvigske Forhold og en langt varmere og mere omfattende Interesse for Danskheden i Nordslesvig, end da vi tog fat, skyldes det dog til Dels vort Arbejde. Noget tilsvarende er Tilfældet, naar vi ser paa Forholdene hernede. Stillingen er sikkert i det store og hele ikke daarligere end for tyve Aar siden. I flere Henseender er den utvivlsomt betydelig bedre end den Gang. Vi ved for det første meget bedre Besked med vore Forhold, end man vidste den Gang. Vor Presse er bleven bedre og har en langt større Læsekreds. Vi har mange flere Foreninger, deres Opgaver er blevne større og deres Arbejde betydningsfuldere. Forbindelserne mellem Danskerne paa begge Sider af Grænsen er blevne flere og knyttede fastere. Ved Siden af disse mere positive Resultater af vort Arbejde ligger der endvidere betydningsfulde negative Resultater af dem, en Forsvarskamp altid afføder, naar Fjendens Angreb afvises. Vi kan, synes jeg, naar der tages Hensyn til alt dette, se tilbage paa vor Virksomhed med en vis Tilfredshed og fortsætte den med Haab.

Du vil jo nu have set, at jeg rimeligvis i Fremtiden vil blive endnu mere optaget af den parlamentariske Virksomhed, end jeg har været hidtil¹. Det kan jo ikke være andet, end at den i langt stærkere

Grad, end det er heldigt, drager mig bort fra min Ungdomskærlighed: det mangesidige nationale Arbejde. To store Arbejder venter for Tiden paa at tages op. Det ene er en bedre Ordning af vort Landbrugs Gjæld, sigtende til at underbygge og sikre vor Grundejendom, det andet er Nationaliseringen af »Indre Mission«. Om Landbrugets Gjæld skriver jeg for Tiden en Afhandling til »Sønderjydske Aarbøger«². Af den vil Du senere kunne se, hvorledes Stillingen er, og i hvad Retning jeg søger at fremme sundere Forholds Udvikling. Hvad »Indre Mission« angaar, begynder Breklum at blive farlig i national Henseende³. Sidste Vinter valfartede 125 unge sønderjydske Karle, i denne Sommer har 700 unge sønderjydske Piger valfartet til Breklum. Jeg har nu lige begyndt et Samarbejde med Pastor Mathiesen (Kristeligt Dagblad) og flere for at faa en stærkere dansk Strømning ind i »Indre Mission« hernede. Naa — dette var en Afstikker. En Opfattelse af den parlamentariske Virksomhed som udtømt med det at vidne eller protestere kan ikke tilfredsstille mig. Jeg ser Hovedopgaven i at skabe de bedst mulige Betingelser for Danskhedens Bestaaen, dens Vækst og Trivsel i Nordslesvig, saa vi kan holde ud i det lange Løb. Altsaa i en Løsning af de nærliggende, de konkrete Opgaver og ikke i en Agitation for Endemaalet, for Fremtidsstaten. Kan et Arbejde i førstnævnte Retning saa udføres med Held i Berlin? Jeg tror de sidste Aars Udvikling giver Svaret paa dette Spørgsmaal. Nielsen og jeg har den Tilfredsstillelse, at de Samtaler, Jessen havde i de sidste Maaneder han levede, er Frugterne af vor Politik i de senere Aar, og dens Virkninger spores paa mange andre Omraader. I en lignende Retning vil mit Arbejde komme til at gaa som Rigsdagsmand. Jeg vil jævne Vejene for det solide, dygtige Arbejde hjemme i Nordslesvig. Dette Arbejde bærer i sig selv rig Frugt, men ad saaledes banede Veje tror jeg ogsaa, at vi naar hurtigst frem imod Maalet.

Saa takker jeg Dig mange Gange for Dine gode Meddelelser. Vil Du bringe Villars Lunn, Hjort, Holger Petersen, Nellesmann og Etatsraad W. Jørgensen min varme Tak. Jeg tager med Glæde imod Tilbudet, fordi det sætter mig i Stand til at kunne ofre noget mere paa mine Børns Uddannelse efter Haanden, som de nu vokser til. Marie var kun ét Aar hos Frk. Jensen, fordi Opholdet blev mig for dyrt. Nu er det bestemt, at hun atter kommer paa Frk. Kruses Skole til Vinters for at fuldende det toaarige Kursus. Hun har haft udmærket

Udbytte af Opholdet derovre og har til min Glæde straks søgt at udnytte sine ny erhvervede Kundskaber ved at læse med nogle unge Piger her i Aabenraa. Jeg vil, ligeledes efter Din Henviſning, tillade mig at komme med et Andragende til Nellesmann og Høffding angaaende Understøttelse til Opholdet derovre. Ingeborg sender jeg foreløbig til Pigeskolen i Ubberup (Jannik Lindbæk og Balslev). Det er en god Skole, og hun trænger til videre Forberedelse, før hun kommer til Kjøbenhavn.

Nu haaber jeg, at Du snart atter kan færdes saa frit hernede, at Du kan aflægge os et Besøg, og at Du saa tager Din Kone med. Du har jo endnu slet ikke set mit Hus i Hostrupskov. Med venlig Hilsen

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 22. juli 1906 var red. Jens Jessen, Flensborg, død. Han havde siden 1901 været medlem af den tyske rigsdag. H. P. Hanssen blev hans efterfølger på denne post.

2 Afhandlingen om »Det nordslesvigske Landbrugs Gjøld« blev offentliggjort i

Sønderjyske Årbøger 1906, s. 214-57.

3 I 1876 havde pastor Chr. Jensen i Breklum nord for Husum stiftet det slesvigholstenske missionsselskab, der havde nære berøringspunkter med Indre Mission i kongeriget, og som udøvede en stærk indflydelse også i Nordslesvig.

242. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Maglekildevej 15^a. København V, midt i januar Måned. [1907]

Kære Hans Peter!

Trods det du er optaget af valgkampen, vil jeg skrive et par ord til dig i en sag, som synes mig vigtig¹. Den 4. Marts overtager [Villars] Lunn Søgård, hvis ikke forinden Kloppenborg mælder sig og vil give 500.000 mark for gården² hverken mer eller mindre. Der er endelig lidt fastere grund under fødderne; ovenstående er tydeligt. Der kan ikke være tale om prutten og tingen, og der kan ikke være tale om tilskud herovre fra. Hvad Kloppenborg kan kræve af pengehjælp, må skaffes ham fra Slesvig. Det ligger nu alene til jer at overveje, om I er bædre tjænt med Kloppenborg end med Lunn og derefter handle.

Vore venner herovre har frarådet Lunn at tage gården, men alene af hensyn til hans egen økonomi. Han får tak og ære til, når han tager den. De er tilfreds med situationen, en dansk gård er bevaret på danske hænder, og Lunn har forsikringer fra Slesvigerne, at en dansk forpagter eller bestyrer (Lunn sagde også bestyrer) kan gøre lige så megen national nytte som en ejer.

Jeg er imidlertid ikke tilfreds. Når man sammenligner situationen med den Heltzenske tid, er jo forholdet bædre³. Der er ingen fare for salg til Tyskere, og gården kommer i bædre drift. Men jeg har for at tale tysk forbudt mig i det at se en dansk ejer, som kan blive egnens nationale høvding, og jeg har kastet min kærlighed på Kloppenborg. Nu må I overveje selv, hvad gården nationalt er værd. Inden 4. Marts. Lunn siger, at Kloppenborg selv ejer 120.000 mark, rigtignok i sin gård, men på denne må der kunne lånes meget; det har Refslund Poulsen sagt Lunn. Men alt hvad Kloppenborg ikke selv kan medbringe, må I skaffe tilveje. Situationen er klar. Herovre er intet mere at gøre.

Forøvrigt glæder vi os over udviklingen både herhjemme og dernede. Dine taler er fortræffelige; den ene overgik den anden i fynd. Det er godt for dig, at du endelig en gang er bleven vred⁴. »Indignatio facit versum«. Harme frembringer de glødende ord. Det allerbedste under valgkampen er imidlertid sagt af Kloppenborg: Vi vil ikke have en konge, som er et lig. Jeg synes, at du og dine absolut har overtaget, og kan ikke tro andet, end at alle vil møde nu som sidst i første kres. Men 2. og 4. [Peter] Graus taler har været matte og indholdsløse og stemningen efter referaterne at dømme sløj. Venlig hilsen til din kone også fra min kone.

Din hengivne

H. V. Clausen.

- 1 Der fandt valg sted til rigsdagen 25. jan. 1907.
- 2 Søgård i Klipleve sogn var i 1898 købt af den i Haderslev fødte københavnske bankdirektør Axel Heide og overtoges i 1908 af Villars Lunn.
- 3 Tidligere amtmand i Åbenrå E. S. E. Heltzen havde ejet Søgård fra 1854 og indtil sin død i 1898.
- 4 I den tyske rigsdag havde H. P. Hanssen støttet regeringens forslag om en ef-

terbevilling af merudgifter, der var fremkaldt ved en bekæmpelse af et oprør i tysk Sydevestafrika. Hanssens beslutning herom var dikteret af ønsket om at støtte regeringen på et tidspunkt, hvor der var udsigt til en mere varig orden af det nordslesvigske optantspørgsmål. Hans afstemning fremkaldte imidlertid uro i den nordslesvigske vælgerbefolkning. Se Mackeprang s. 264f.

243. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 15. Januar 1907.

Kjære Clausen!

Der kan jo ikke være Tvivl om, at det vilde være en stor national Vinding, hvis Kloppenborg blev Ejer af Søgaard. Hans jævne, støtte Optræden, hans fremragende Dygtighed som Landmand, hans Ævne til at omgaas Folk og mange andre udmærkede Egenskaber vilde hur-

tigt give ham Indflydelse paa denne sløje Egn og derved skabe et fast Bolværk paa et af de mest udsatte Strøg.

Paa det af Dig angivne Grundlag lader Planen sig imidlertid ikke virkeliggjøre. Fra slesvigsk Side vil der kunne skaffes Laan paa Gaarden op til 400.000 Mark. Kloppenborg kan selv rejse et Laan paa 50.000 Mark paa sin Gaard ved Hjælp af Kavtion, som ogsaa vil kunne skaffes herovre. Disse 50.000 Mark skal han mindst bruge til Driftskapital for at faa den forsømte Gaard i Orden. Der mangler altsaa et Laan paa 100.000 Mark fra 4—500.000, hvis Planen skal kunne realiseres. Dette Laan kan være amortisabelt, men det maa skaffes til en meget lav Rente, ellers gaar Planen i Vadsken. Saaledes staar det.

Jeg har for nogle Dage siden læst et Brev, betegnet som »fortrolig«, som Villars Lunn har skrevet til Captajn Fischer 5. eller 6. Januar. I dette skriver Lunn: Jeg har altid regnet med, at P. Grau var den vordende Rigsdagsmand og Fører i Nordslesvig. Efter at Vælgerforeningen har opstillet ham i anden Kreds, betragter jeg dette som afgjort. Under Hensyn dertil er et nationalt Offer ikke let for stort, naar det gjælder om at faa ham til at overtage Søgaard, o. s. v.«. Lunn har derefter bearbejdet Grau og stillet ham overordentlig gode Betingelser i Udsigt, hvis han overtog Gaarden. Grau har svaret Nej og fastholder bestemt, at han ikke vil have Gaarden. Kloppenborg er derimod villig, naar der stilles Betingelser, som han kan gaa ind paa uden efter sin egen Mening at risikere sin økonomiske Eksistens. Af hvad Grund kan der nu ikke bringes samme Ofre, naar det drejer sig om ham, som naar det drejer sig om P. Grau? Der kan dog næppe være Tvivl om, at han paa dette Sted og denne Plads møder med de bedste Forudsætninger, naar Sagen ses fra et nationalt Synspunkt. En Forpagter eller Bestyrer kan naturligvis ikke opveje en Ejer, især hvis denne Ejer er en Kloppenborg. Omvendt er Villars Lunn selvfølgelig et Fremskridt for Heltzen. Skal Sagen føres igjennem herovre, maa der imidlertid gives Fuldmagt til andre. Med Lunn er det næsten helt umuligt at forhandle, fordi han hver Dag møder med nye Planer. Med venlig Hilsen til Dig og Din Kone.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

Kjære Clausen!

Af Dit sidste Brev angaaende Søgaard fik jeg det Indtryk, at der vilde blive rettet en ny Henvendelse til Kloppenborg angaaende et muligt Kjøb. Dette er ikke sket. Vi har her alle det Indtryk, at Villars Lunn ikke vil have Kloppenborg til Søgaard, og den Junggreenske Familie har til mange udtalt, at det i flere Maaneder, helt siden sidste Efteraar, har været Lunns Plan selv at overtage Gaarden. Der gaar nu her i Byen Rygter om, at Lunn allerede overtager Ejendommen den 6. Februar, og det er den almindelige Mening i vide Kredse, at han længe har stilet mod dette Maal. Jeg kjender for lidt til Sagen til selv at danne mig en Mening om, hvor vidt dette er berettiget, men saa meget staar fast, at det i Virkeligheden har været helt umuligt at forhandle fornuftigt med Lunn om Sagen. Det beklages i al Almindelighed meget hernede i de Kredse, der ved Besked med Sagen, at de 50.000 Kr., Heide har ofret paa Gaarden, ikke har faaet en bedre Anvendelse. Hvis man i Fjor havde tilbudt Julius Nielsen og Schmidt Gaarden, som den var ved Overtagelsen, til 450.000 Mark, vilde de sikkert have bragt Sagen til en heldigere Afslutning. Jeg har blot villet fastslaa [dette] inden Sagens Afslutning. Iøvrigt gjentager jeg, at Villars Lunn er et stort Fremskridt for Heltzen, men at Kloppenborg naturligtvis havde været et langt, langt betydeligere Fremskridt.

Vi har jo nu Valget overstaet, og det er gaaet godt¹. Mit vigtigste Arbejde vil nu foreløbig samle sig om Optantbørnenes Naturalisation, og jeg vilde ønske, at vi nu kunde faa Fred og Ro til at gennemføre den Sag². I saa Fald vil vi kunne naa langt ud over Traktatens Bestemmelser. Men der er Uro i Luften, og den ubesindige og ufornuftige Agitation med § 5 kan medføre, at den danske Regering bliver nødt til at klarlægge Ministeriet Estrups Stilling overfor Traktaten af 11. Oktober 1878, saaledes som den er bleven præciseret i diplomatiske Aktstykker fra den Tid. Det er til disse Aktstykker »Norddeutsche Allgemeine Zeitung« siger, naar den taler om »Erklæringer«, og det staar i Tysklands Magt at offentliggjøre dem³. Dette burde undgaas. Jeg har derfor — og Julius Nielsen ligesaa — indtaget en yderst forsigtig Holdning overfor § 5, for ikke at give Tyskland et kjærkomment Paaskud og heller ikke at vanskeliggjøre Forhand-

lingerne om Optantsagen. Men vi kan hverken tøjle Pressen eller P. Jessens gamle Elever d'Herrer Gotthardsen, H. Jepsen Christensen og H. Jensen, Tyrstrup, som alle er fra Daler og handler efter den af ham udgivne Parole⁴. Der er noget farligt i dette, at den unge Slægt arbejder sig ind i gale og vildledende Forestillinger om, at Danmark i tidligere Tid har hævdet og vedvarende overfor Tyskland hævder en formel Ret efter Pragfredens § 5. Dette medfører, at de lidt efter lidt er blevne saa udfordrende i deres Udtalelser, at et Tilbageslag er uundgaeligt. I Politiken er det først og fremmest nødvendigt at se Forholdene som de er. Man kan ikke i Længden leve og arbejde i digtede Tilstande. Jeg faar jo ellers Skyld for at være altfor optimistisk. Hvad dette Punkt angaar, er jeg og har jeg altid været Pessimist. Vi staar i denne Henseende overfor Opgaver, som fuldstændigt overstiger vore Kræfter. Derfor skal vi naturligvis hverken opgive eller svække Haabet om en Genforening. Men jeg frygter for, at man netop vil gjøre dette ved denne ufornuftige og af det unge Højre i Danmark stærkt nærede Agitation, fordi Tilbageslaget er uundgaeligt. Vi er kommen langt bort fra den besindige og fornuftige Maade, hvorpaa baade Junggreen og Gustav Johannsen stillede sig til Grænsespørgsmaalet — desværre. Ellers gaar alt jo godt hernede. Aabenraa Amt og ligeledes de sydligere Strøg aander atter stærkt op efter Køllerpolitiken. Der er endnu meget at gjøre i disse Egne og kan gjøres meget, naar vi blot gaar fornuftigt til Værks og faar Lov til at arbejde i Fred under roligere Forhold.

Det er nu Hensigten, at min næstældste Datter Ingeborg, som for Tiden er paa Ubberup Pige højskole, skal paa Frøken Jensens Skole til 1. Maj. Du var sidste Sommer saa venlig at meddele mig, da jeg blev løsladt af Fængslet, at jeg kunde faa Understøttelse til dette Kursus, det koster jo 1000 Kr., ved at henvende mig til Høffding og Nellemann. Før jeg gjør dette, vil jeg dog gjerne bede Dig om at meddele mig, om dette Tilbud gjælder endnu. Med venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Ved rigsdagsvalget 25. jan. 1907 steg det samlede danske stemmetal fra 14.843 (1903) til 15.472.

2 Se brev nr. 245 note 1.

3 Den omtalte artikel i Norddeutsche Allgemeine Zeitung refereredes udførligt i Hejmdal for 24/1 1907. Den var skrevet

i anledning af Optantkonventionen mellem Danmark og Preussen, og det hed bl. a. i artiklen, at Danmark ved konventionen havde anerkendt den retslige gyldighed af Preussens ejendomsret til Sønderjylland, således som det havde fået udtryk i Wienertraktaten, Prager-

freden og den tysk-østrigske overenskomst af 1878 om § 5. I tilslutning til referatet skrev Hejmdal, at Ritzaus Bureau fra sikreste kilde kunne oplyse, »at den danske Regering ikke har afgivet nogensomhelst Erklæring vedr. § 5«.

4 De her nævnte tre unge nordlesvigere havde sammen med gårdejer N. J. Hørlyck, Rurup, læge Lausten-Thomsen, Skærbæk, og journalist Andreas Grau, Sønderborg, dels skriftligt dels mundt-

ligt haft forhandlinger med H. P. Hanssen i september 1906 om den fremtidige danske politik i rigsdagen. De nævnte nordlesvigere var ængstelige for, at H. P. Hanssen, der efter red. Jessens død i sommeren 1906 var udepeget til hans efterfølger, ville følge en anden politik end red. Jessen, navnlig hvad angik § 5. Om de unge nordlesvigiske repræsentanters henvendelse til H. P. Hanssen se Sønderjyske Årbøger 1959, s. 157ff.

245. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN Maglekildevej 15³, 1. februar 1907.

Kære Hans Peter!

Jeg vilde igen have skrevet til dig om Søgård, men vente til valgene var overstået; så kom dit brev i dag, og jeg svarer strax.

Først dog til lykke med valget, som I kan være stolte af, både fra mig og min kone, som altid ivrig følger med alt derovre. Det var en smuk valgkampagne fra din side; du har nu fået den magt og myndighed, man undertiden før har kunnet savne, og man seer jo også, hvordan den virker på de andre. Dernæst til lykke med ordningen af optantsagen¹. I det første øjeblikks begejstring kyssede jeg Friis, da han kom med efterretningen. Nu bagefter er man mere stille glad og lidt angst for den følgende tid. Blot det ikke lykkes at hindre at gøre noget for selve optanterne, og vil ikke mange af optantbørnene foretrække deres nuværende forhold fremfor at skulle i den preussiske militærtrøje som første del af deres liv som preussiske borgere. Det er det, Strackerjahn og Tyskerne nu vil skræmme med.

Det private ønske for din datter har jeg strax skrevet om for at berolige dig; men jeg kan ikke tro, der er noget iveau nu. Du skal strax få besked, når jeg selv har modtaget den.

Til Andresen er blevet sendt 200 eksemplarer af en lille sønderjydske geografi af mig, som du hos ham kan få et eksemplar af². Jeg troer, det vil kunne interessere dig at sammenligne den med din egen lille nys angrebne bog³.

Så til Søgård. Jeg troede, jeg i mit sidste brev, som i omtrent samme ordlyd blev sendt til min svigerfader, tydelig nok havde udtalt, at det nu var jer Slesvigere, der skulle tage affære. Brevet var et resultat af Lunns sidste ord til mig fra vort møde: Skriv nu til Deres svigerfader, at Kloppenborg eller andre Slesvigere kan få gården, når han melder sig selv, for 500.000 mark; det står jeg ved indtil 4. Marts.

Yderligere henvendelse vilde ikke komme herovrefra; Kloppenborg eller andre Sønderjyder må selv melde sig. 4. Marts er den dag, hvorpå »5. Oktober« løses fra sine kautionsforpligtelser overfor Heide, og Lunn, hvis ingen sønderjysk køber har meldt sig, overtager gården. Men jeg tør ikke helt garantere for, at dette ikke allerede sker tidligere. Et vilkår for, at Lunn kunde overtage den, var, at han herovre fik sig et billigt lån på — jeg troer — 200.000 kr. Selv ymtede han ikke om, hvorfra de skulde komme, men jeg har den stærkeste tro til, at den mand, han henvender sig til, er den hovedrige og patriotiske fynske godsejer Sehested Juul til Ravnholt. Om han skal overtage lånet alene eller andre fynske godsejere skal med, veed jeg ikke (patrioter er Juel til Hverringe, Vind til Sanderumgård, Berner Schilden Holsten til Langesø, men den sidste har vist ingen penge tilovers). Min formodning om, at det er Sehested Juul, støtter jeg på, at for et par måneder siden en søn af Sehested Juuls afgæede godsinspektør spurgte mig, om det var sandt, at Sehested Juul vilde købe Søgård. Og Lunn har ført forhandlinger med så mange godsejere, at han godt kan være standset ved Sehested Juul.

Men er 6. februar yderste frist, er der jo kun den knappestede tid til at handle for jer. Jeg synes sagen alligevel er så vigtig, at et forsøg bør gøres. Det kreperer mig i højeste grad, at folk herovre er glade ved blot at se gården i Lunns hænder; at de ikke forstår, at det negative ikke er nok, men at ejerskiftet burde bruges til at bringe den bedste positive kraft, der findes, ind på denne ejendom. Jeg har jo mere instinkt for dette end almindelige Københavnere.

Men det er jer, der må handle. Jeg veed ikke, om min plan er for fantastisk, men jeg har dog før set, at dristig handling lønner sig. Hvad havde vi ikke at kæmpe imod, før »5. Oktober« blev dannet. Jeg foreslår, at I selv henvender eder til de fynske godsejere i første række til Sehested Juul og forestiller dem, hvor vigtig sagen er. Forlang de 100.000 til låns til en billig rente, som Lunn allermindst vil have, og som han vist også vilde have skaffet Grau. Forskellen mellem renten på 3 og 5 % er jo dog kun 2000 mark; det offer burde godsejerne bringe. Forlanger godsejerne kaution, så skaf den. Forestil dem, at »5. Oktober« har ingen penge, hvad da også er sandt; vi har alle vore penge anbragte og har i fremtiden kun at leve af de renter og afdrag, der går ind. Men skriv ikke til dem, men tag dem ved en

mundtlig forhandling. Til Fyn er der dog ikke så lang en vej. Lad det blive de bedste mænd, der rejser; gør det selv, nu du står med din nye berømmelse og tag Schmidt med. Siger de, at de har lovet Lunn pengene, så svar, at Lunn vil vige for en Slesviger og ikke kan have noget imod, at han får pengene. Jeg synes, du selv personlig må være i høj grad interesseret i at have en ven, man kan stole på, på gården. Husk landdagsmandatet i 1908; er Kloppenborg ikke bødre at få med til Berlin end Grau. Og husk, at en enkelt stemme kan gøre udslaget for danskerne ved landdagsvalget; og den kan måske komme fra Kliplev sogn eller Kværs, indenfor det område, som kan beherskes fra Søgård.

Er denne plan for fantastisk, har I måske andre. Jeg kunde tænke mig, at Kloppenborg pruttedes 25000 ned, og at de 75000 skaffedes tilveje, $\frac{1}{3}$ af mænd i Åbenrå amt, der var interesserede, $\frac{1}{3}$ af formuende folk i det øvrige Nordslesvig, $\frac{1}{3}$ af grundtvigianerne herovre gennem Schrøder. Jeg tænker særlig på de 2 grundtvigske stamhusbesiddere: frk. Rosenørn til Nørholm og frk. Carlsen til Gammel Køgegård. Men Kloppenborg holdt måske ikke af at få et lån i sådanne småklatter. Men lånet kunde måske betales ind af långiverne til »Folkebanken«, og denne stå som långiveren til Kloppenborg. — Ja, jeg er nu hverken landmand eller pengemand selv. Venlig hilsen til din kone fra os begge.

Din hengivne

H. V. Clausen.

Jeg har også den følelse, at Lunn ikke vil have Kloppenborg, og at meget smålige grunde spiller med deri. Om Refslund Poulsen har jeg hørt ham sige, at ham vilde han ikke have, fordi han var radikal.

1 11. jan. 1907 undertegnedes i Berlin en konvention mellem Danmark og Preussen, hvorved denne stat forpligtede sig til at optage nationalitetsløse optantbørn, der boede på preussisk statsområde, som preussiske statsborgere. Takket være denne overenskomst kunne i løbet af et par år ikke mindre end 4-5000 statsløse blive preussiske statsborgere. Se Macke-

prang, s. 266f.

- 2 Det har ikke kunnet fastslås, hvad Clausen her hentyder til.
- 3 Clausen tænker muligvis på 2. udgave af Hanssens afhandling: Sønderjylland, der oprindelig var skrevet til værket: Lande og Folk (se brev nr. 31). 2. udgave af denne artikel kom i ændret form i 1905.

246—47. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSSEN

Maglekildevej 15^a. København V, 5. februar 1907.

Kære Hans Peter!

I fortsættelse af sidste brev. Jeg har kun noget glædeligt at meddele dig, som udbytte af en samtale med Holger Petersen i søndags.

1) Søgård kan ikke overtages af Lunn, uden at »5. Oktober« først får underretning derom, og det sker sikkert ikke før 4. Marts. Og alt beroer jo for Lunn på, om han kan skaffe billige penge.

2) Holger Petersen ønsker ligesom alle I kun, at gården kunde gå over til en Slesviger med tysk borgerret, helst den bedste, altså Kloppenborg. Han ønsker det dels for Lunnns egens skyld, dels af nationale grunde.

3) Men »5. Oktober« eller nogen af dens medlemmer kan ikke, bundne som vi er af loyale hensyn til Lunn — selv om Lunn efter min mening har fået os bundet på en underfundig måde — handle i denne sag.

4) Det er altså jer, der bør handle alene indtil dette tidspunkt og skaffe Kloppenborg alt, hvad nødvendigt er til at overtage gården.

5) Men er dette sket, nærer Holger Petersen ingen tvivl om, at »Heide« vil lade blive stående 50000 eller mere i den på favorable vilkår.

Om nu Holger Petersen ved »Heide« mener »Heide« selv eller »Holger Petersen«, kan jeg ikke sige, men Holger Petersens ord bør stå til troende. Af hensyn til Lunn kan han ikke gå videre ind på den ordning, han bagefter ønsker, men de ord, jeg har understreget, er tydelige nok, pointerede nok.

Summa summarum: I bør handle, men nu med meget mere fortrøstning, eftersom i al fald en stor del af de penge, I forud skyder til, bagefter bliver anbragte i gården af andre. Her var, synes jeg, en opgave for Folkebanken og dens mænd, for min svigerfader og Schmidt og dig at virke på forskellig måde til et godt resultat.

Fra Nellemann skal jeg hilse, at tilbudet fra hans side selvfølgelig gælder endnu, og at der heller ikke kan være tvivl om, at hans anskuelse deles af Høffding. Venlig hilsen til din kone.

Din hengivne
H. V. Clausen.

248. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Berlin, 16. Februar 1907.

Kjære Clausen!

Der er for mig ikke meget at føje til, hvad Din Svigerfader allerede har skrevet om Søgaard. Vi er begge enige om, at det er helt haabløst at forhandle med Villars Lunn. For mit Vedkommende kommer dertil, at jeg er overlæsset med andet Arbejde, særlig vedrørende

Optanttraktaten. Jeg har jo indrettet et særligt Kontor hernede for disse Sager, hvor Kr. Thomsen og Callø arbejder sammen med mig hver Formiddag. Det er Meningen, at alle de Sager, som der er en eller anden lille Hage ved, skal expederes herfra. Endvidere gives der Raad og Vejledning. Vi har til i Dag expederet Breve vedrørende 320 Personers Underssatsforhold herfra og har endnu ca. 50 ubesvarede Breve liggende. I næste Uge udsendes der Spørgeskemaer — ligeledes herfra — til alle Kommuner i Nordslesvig. Jeg agter at føre nøje Kontrol med Udførelsen. I Fredags var jeg hos Indenrigsminister v. Bethmann-Holweg for at spørge ham om flere Forhold vedrørende Traktaten. Mit Indtryk var godt. Det kan sammenfattes i: »Helst var jeg ikke gaaet saa vidt, men jeg har bøjet mig for en Stærkere. Nu er Traktaten der, og saa skal den udføres loyalt. Om Enkeltheder kan vi altid tales. Det skal ikke skorte paa Imødekommenhed fra min Side«. Saadan omtrent faldt hans Udtalelser. Det glæder mig, at jeg faar Lejlighed til daglig at arbejde sammen med Kr. Thomsen og Callø. Jeg haaber, at det derved skal lykkes mig at give deres berlinske Studier et muligst praktisk Tilsnit, hvad Retsvæsen, Politik m. m. angaar. Men samtidig skal jeg selvfølgelig nok opmuntre dem til at drage fuldt Nytte af, hvad Byen byder af kunstneriske og æsthetiske Nydelser, særlig af de udmærkede Samlinger. Hils Din Kone.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

249. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Maglekildevej 15°. København V, 6. februar 1908.

Kære Hans Peter!

I mange år har det været Nellemanns plan at få udgivet en samling af domme i nordslesvigske sager med indledning og betragtninger, om fornødent med vidneforhør o. s. v. Slesvigere og kongerigske jurister skulde arbejde sammen. Men hidtil er planen ikke blevet til noget¹.

Nu er der nedsat et udvalg (Nyrop, Friis, H. L. Møller, H. P. Hansen og jeg) til at få lavet en Sønderjyllands historie siden 1864 (hvervet vil vist blive overdraget til magister Høffding, Høffdings søn), og dette udvalg er det også bleven overdraget at undersøge, hvad der kan gøres i den først nævnte sag². Vi mener, der skulde en

sammenarbejden af tre forskellige slags sagkyndige: 1) skulde du udpege og vælge sagerne, 2) skulde en eller flere af de unge mænd, som den senere tid har set fremstå i Slesvig, tandlæge Smith, sagfører Ravn, Kresten Thomsen, bearbejde sagerne og 3) skulde en eller flere kongerigske jurister — vi vil se at få de bedste, der findes kan — der har følelse for og indsigt i rettens bærende ideer, den retsfilosofiske dannelse, virkelige videnskabsmænd, kommentere og udlægge dem og vise, hvor de strider mod grundreglerne for al retspleje. Rimeligvis skulde det udgives på tysk; vi kunde tænke os et omfang af 20 ark.

Nu vilde vi gerne høre dit foreløbige skøn i sagen og få svar på vort spørgsmål, om du vil arbejde med derpå.

Det glæder os at se, hvorledes »Hejmdal« med [Kr.] Thomsen som medarbejder er gået fremad³. »Flensborg avis« synes jeg er svært i tilbagegang.

Der kommer til foråret en ny udgave af min rejsehåndbog. Hvis jeg om et eller andet søgte din hjælp, får jeg den vel nok.

Hvis det var dig muligt, vilde jeg gerne have et svar, som kunde fremlægges allerede på vort næste udvalgs møde på mandag. Med venlig hilsen også fra min kone

din hengivne

H. V. Clausen.

1 Den omtalte plan synes ikke at være blevet realiseret.

2 Magister Høffding fik ikke skrevet nogen Sønderjyllands historie. Derimod udkom i 1910 M. Mackeprangs bekendte bog: Nordslesvig 1864—1909.

3 Cand. polit. Kresten Refslund Thomsen, der i 1911 blev gift med H. P. Hanssens datter Ingeborg, var i 1907 blevet medarbejder ved Hejmdal og overtog redaktionen i 1910.

250. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN Rigsdagen. Berlin, 8. Februar 1908.

Kjære Clausen!

Tak for Dit Brev, som jeg har læst med megen Interesse. Adv. Nellemanns Forslag om Udgivelsen af en Samling af de mest graverende nordslesvigske Domme kjender og billiger jeg. Optagethed af mange andre Ting har hidtil hindret Planens Virkeliggjørelse. Men da Tidspunktet sikkert er gunstigt, vil jeg gjerne medvirke til, at Arbejdet nu kan blive udført. Samlingen bør omfatte Pressesager, Foreningsrets-sager, Edsbrudssagerne, Forældreretssager, Sangforbuddet med det tilhørende Forbud mod Udbredelsen af danske Sange, Skolesager

(Tjenestedrengkrig), Optantsager (Capt. Fischers endnu uafgjorte Sag) m. m.¹. Det er selvfølgelig vanskelig at drage Rammerne lige paa staaende Fod. Værst vil det falde at faa Materialet samlet. Bogen bør udkomme paa Tysk; den danske Bearbejdelse kan vi trykke i »Sønderjydske Aarbøger«.

Naar jeg først skrev, at Tidspunktet er gunstigt, er det, fordi man for Tiden paany har Opmærksomheden stærkt henvendt paa de nationale Spørgsmaal rundt omkring i Europa. Magyarernes voldsomme Færd i Ungarn, Preussernes polske Expropriationslov, Sprogforbudet i Rigsforeningsloven, men paa den anden Side tillige Indførelsen af den almindelige Valgret i Østerrig og Revolutionen i Rusland har atter sat det nationale Problem under almindelig Diskussion. Min lille Tale i Rigsdagen ved Foreningslovens første Behandling har givet Anledning til, at en russisk Professor Kastelianski og to Franskmand Dr. Nicaissé og Professor Jean Mosize har henvendt sig til mig med Forespørgsler angaaende Forholdene i Nordslesvig. Efter Opfordring har jeg skrevet en Afhandling paa et Ark om Nordslesvig til Professor Kastelianski. Manuskriptet har jeg afleveret paa Tysk for fjorten Dage siden, og det bliver nu oversat paa Russisk og optaget i et stort russisk Værk om »De nationale Problemer i Europa«, som udkommer i St. Petersborg sidst i denne Maaned. De to Franskmand har udbedt sig og faaet tilsendt Materiale vedrørende Nordslesvig til Afhandling, som de vil offentliggjøre i franske Tidsskrifter. Jeg har maattet lade det oversætte paa Tysk, da de ikke forstaa Dansk. Fra England har jeg ogsaa haft Forespørgsel vedrørende Udgivelsen af en Revue som kun — paa Engelsk, Tysk og Fransk — skal behandle de nationale Spørgsmaal i Europa. Dette vidner om, at der er Lydhørhed i Europa for Tiden, hvad de uløste nationale Spørgsmaal angaar. Jeg har lige læst de Svar, den polske Digter Henryk Sienkiewisz har faaet fra fremragende Mænd i Europa som Svar paa sin flammende Protest imod Expropriationsloven. De peger i samme Retning. Jeg mener altsaa, at Arbejdet maa udføres. Det er vist heldigst, at der nedsættes et sønderjydsk Udvalg, som samler Materialet. I dette burde Advokat Ravn, Red. Ernst Christiansen, Red. Nic. Svendsen, Red. A. Lebeck, Tandlæge Schmith og jeg have Sæde. Redaktørerne vil tilsammen raade over en omfattende Viden, Smith og Ravn vil være dygtige til at supplere Stoffet paa forskjellig Vis. Hvis dette Forslag billiges, skal jeg gjerne tage Sagen i min Haand og sammenkalde

disse Mænd sidst i denne Maaned, naar jeg atter kommer hjem, for at træffe foreløbig Aftale om Arbejdets Fordeling.

Hvad Din Rejsehaandbog angaar, staar jeg selvfølgelig til Tjeneste, men overvej endnu en Gang, om Sønderborg-Dybbøl ikke kan komme særskilt som et billigt Særtryk. Det trænges der til.

Dernæst: Museet paa Dybbøl! Vi maa have nogle Penge til Indkjøb af Vaaben. Gratis faar vi ikke — som vi havde haabet — noget udleveret. Der maa imidlertid drages Omsorg for, at vi faar en Samling Vaaben fra Krigene til Museet, inden Rejsetiden atter begynder.

Med venlig Hilsen til Din Kone — ogsaa fra Nielsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Søkaptajn Carl C. Fischer i Åbenrå var i 1902 blevet erklæret for optant og udvist. Han vendte imidlertid tilbage og

fremtvang en tilladelse fra myndighederne til at forblive i landet. Dog fratog man ham hans borgerlige rettigheder.

251. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Damager, 13. juli 1910.

Kære Hans Peter Hanssen!

Vi har længe syntes, at vi savnede din røst og din pen ovre hos os, og vi vilde gerne bede dig om, dels at holde foredrag for os på Askov og i København, dels ved lejlighed at skrive i »Højskolebladet«. Vi har slået bægge ting sammen, og vi tilbyder dig for bægge opgaver tilsammen 3000 kr. årlig. Vi håber at kunne blive ved dermed fra år til år. Dette blot foreløbig for, at du kan holde dig rede, nærmere besked vil du få gennem Hjort og grosserer Otto Petersen.

Der er sikkert mange udenforstående, der med spændt opmærksomhed venter på, hvad der i morgen kommer fra Åbenrå¹. De, som er mest mistænksomme, mener, at oppositionen kun er en begyndelse, og at endeformålet er at sætte Peter Grau på rigsdagspladsen; de, som ikke har anelser så langt frem, mener, at det gælder om at plante Andreas Grau i Åbenrå som indfører af »Dybbølposten«. Nogle mener, det er Nikolai Andersen, det gælder, andre derimod kaptajn Fischer. Skønt sagen formaliter ikke kommer mig ved, og skønt jeg ikke regner mig for politiker eller diplomat, kan jeg dog ikke holde min mening tilbage, eftersom jeg synes, at den anskuelse, vor fælles ven J. H. Schmidt og sikkert også andre forfægter, er ren gal. Han vil have al diskussion afskåret, da han mener, det er imod bestyrel-

sens ære igen at optage en sådan. Jeg synes, at det kan ikke komme bestyrelsen til vanære, at den for fredens skyld strækker sig meget vidt, særlig hvis det så kan lykkes at binde bagtalernes mund grundigt for fremtiden. Lad der blive nedsat et udvalg, hvori selvfølgelig bestyrelsens venner er optaget, men hvori også så mange som muligt af konsortiet . . . dr. [Lausten-] Thomsen, . . . Peter Grau, Andreas Grau, Peter Jessen er med; lad alle regnskaber, regninger, overslag blive lagt frem for dette udvalg, men tag først det løfte af de herrer, at befindes alt i orden, da afgiver de i de mest bindende udtryk en erklæring om, at alt har været, som det skulde, og at ingen af dem som mænd af ære har mindste ret til i fremtiden at rejse nogen klage med hensyn til Sprogforeningens virken indtil dato. Det der agiteres med her i Haderslev i krogene, det er kaptajn Fischer og regnskaberne. Jeg veed også, at P. Jessen agiterer rundt ude i amtet, men jeg har ikke turdet spørge mine hjemmelmænd, om der herude også bruges samme uhyggelige agitationsmiddel.

God lykke til Sprogforeningen i morgen.

Din hengivne

H. V. Clausen.

Kommer der ingen diskussion og ingen undersøgelse, bliver sladdereren ved at gå i krogene og kommer snart frem igen åbenlyst. P. Jessen, . . . dr. [Lausten-] Thomsen bør nagles fast for al fremtid; de er rene skadedyr, som drives frem ikke blot som andre mennesker foruden af ædle bevæggrunde, af forfængelighed og streberthum, men simpelt hen af ondskab.

1 Sprogforeningen havde i 1901 købt en gammel restaurant i Åbenrå, som omdannedes til det danske forsamlingshus, kaldet »Folkehjem«. Man besluttede at foretage en større ombygning og bl. a. at indrette boglager og bibliotek i bygningen samt en stor mødesal. Dette gav anledning til forskellige angreb på foreningen i Dybbølposten og Flensborg Avis, idet man hævdede, at foreningen bandt for store kapitaler i dette byggeforetagende til skade for arbejdet i de truede egne. Bag angrebet lå dog også andre, gamle stridsspørgsmål. Angrebet medførte, at foreningens formand, fabrikant M. Andresen, dens kasserer, kaptajn Fischer,

samt H. P. Hanssen nedlagde deres bestyrelsesmandater. En ekstraordinær generalforsamling indkaldtes til Åbenrå 14. juli. Efter en til tider temmelig stormende forhandling gik bestyrelsen ind på at lade sig genvælge på betingelse af, at der blev givet bemyndigelse til at gennemføre det påbegyndte byggeri for sprogforeningens regning og godkende den bestående ordning af koncessions-spørgsmålet. En resolution, der var blevet stillet af red. Ernst Christiansen, Flensborg, blev afvist med 425 stemmer mod 116, hvorefter bestyrelsen genvælgtes med stort flertal. Se Tilbageblik III, s. 297-302.

Bülowsvej 40. København V, 12. september 1910.

Kære Hans Peter!

Kloppenborg har været herovre med den tanke at få sammenkaldt et lignende møde som det forleden år på Askov, for at man gennem udtalelser mere frit i lille selskab og gennem lidt moralsk tryk herovre fra kunde få gydt koldt vand i det hidsige slesvigske blod¹. Han talte med Mackeprang og mig, og iaftes var vi alle hos Jacob Appel desangående. Et var vi øjeblikkelig enige om, at intet burde ske uden din billigelse, hvorpå Kloppenborg og jeg skulde sætte os i forbindelse med dig.

Kloppenborgs plan var oprindelig noget i ret stor stil; der forfattedes en liste på over 60 Sønderjyder og ca. 30 herfra, der skulde med; men hos Appel kom et nyt moment til, der gjorde opgaven anderledes, men skulde indskrænke apparatet.

Mackeprang og jeg har hver for sig gået med de samme tanker i denne tid, og indlægget fra den ansete mand, der forleden dag anvendte ordet »blues« om, hvad man er vidne til nede hos jer i denne tid, viser, at man herovre i det hele er alvorlig bekymret for jer. Når man er noget på afstand, hvor bliver så ikke meget af det, der siges i eders presse, til spisfindighed og »se hvor jeg stod mig«. Men Appel drejede det i en noget anden retning. Han kunde tænke sig en mindre kreds, hvor både han selv og hans kollega Neergaard — han skulde jo dog først tale med ham — skulde give møde og lægge et tryk på en vis retning nede hos jer ikke blot gennem moralske, men også gennem politiske virkemidler. Det kunde holdes rent privat i Odense hos en rig mand, der kunde udstede indbydelserne og optræde som vært, da han havde tilstrækkelig store stuer: æggegrosserer Nielsen. Mødet skulde indkaldes som en fortsættelse af det sidste på Askov. Fra Slesvig skulde så kun indbydes de politiske repræsentanter, formændene for foreningerne og de 4 hovedredaktører. I alfald højst en 15 stykker og et lignende tal herovre fra.

Der kom imidlertid ikke noget resultat iaftes, om mødet skulde være større eller lille. Kloppenborg tyggede nemlig på det lille møde. Han havde forbudt sig på det større. Man kunde egentlig tænke sig både et lille og et større møde, for at et forventet godt resultat fra det lille møde kunde sikrere og hurtigere gøre en virkning ud i en større kres. Sådanne folk som Gotthardsen og Peter Jessen, som der

dog i særlig grad skulde lægges bånd på, anser jeg ikke for loyale nok til at kunne tages med, hvor Appel og lignende møder.

Ved et større møde kunde også nogle kongerigske redaktører ligesom sidst komme med; men de egentlige urostiftere i den chauvinistiske del af den københavnske presse kom ikke der under den personlige påvirkning af autoriteterne nede hos jer, som de tiltrænger. Derfor har vi ved siden et led endnu at føje til.

Du skal vist til efteråret holde et foredrag for os i «4 S», og da Mandal Bertelsen forleden gjorde os forslag om fællestalere i vinter, er det rimeligt, at også Centralforeningen får godt af dig. Det er nu noget for sig. Men var ikke dit besøg herovre passende til også at sammenkalde et møde af de københavnske journalister, ikke blot af redaktørerne, men den hele stand, hvor du skulde holde foredraget og indskærpe chauvinisterne deres ansvar. Så har man i alfald gjort sin pligt, men om der ikke er brushoveder, som overhovedet ikke lader sig tæmme, tør jeg ikke garantere for. Dette nu til overvejelse.

En sag endnu. Vi giver årlig 750 kr. som tilskud til »Hejmdals Søndagsblad«, men vi synes ikke, at det blad er pengene værd. Særlig tager dets biografiske del en sådan mængde personer af 3—4 rang med, selv for mig, der godt husker navne, ganske ukendte højskolemænd, landmænd osv.; det forvirrer ganske læsernes indtryk af, hvem der i virkeligheden bærer Danmark. Vi ville gerne, lad os sige, når du kommer til København, have en samtale med dig herom, som muligvis kunde føre til en forbedring. At »Hejmdal« bør have et søndagsblad, er vi alle enige i, og vi giver med glæde vort tilskud, men vi må have noget for pengene.

Forleden dag havde vi besøg af din datter; vi vil håbe, at hun må få rigtig meget udbytte af sit ophold herovre. Venlig hilsen til din kone.

Din hengivne
H. V. Clausen.

1 Gamle politiske modsætninger i Nordslesvig tilspidsedes påny i 1907, og de såkaldte protestfolk (P. Grau og A. Svensson) rettede skarpe angreb på den såkaldte tyskerkurs i Danmark og på H. P. Hanssens forhandlingspolitik. Forstander Appel indkaldte derfor i oktober 1907 til et møde på Askov højskole, hvor repræsentanter fra kongeriget mødtes med repræsentanter for de to lejre i

Nordslesvig. H. P. Hanssen fik lejlighed til at redegøre for sin politik, og den nordslesvigske oppositions førere P. Grau og Ernst Christiansen fremførte deres synspunkter. Det havde været hensigten med mødet at søge at tilvejebringe en vis tilnærmelse mellem de to parter, men det lykkedes ikke. Sønderjyllands historie V, s. 238–39. Se også Tilbageblik III, s. 176–89.

253. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Bülowsvej 40^a. København V, 31. januar 1911.

Kære H. P. Hansen!

Vi længes nu meget efter at høre, hvornår du vil holde de foredrag herovre. Således selvfølgelig, at vi får lidt tid til forberedelse af møderne. Det ene tænker vi os i en stor kres af forskellige foreninger, det andet, hvis dig så synes, ret intimt, 30—50 mennesker, i hvilken spørgsmålet dansk-tysk kunde blive drøftet mere fortroligt. De 30—50 igen bestående dels af pålidelige folk af intelligensen, dels af dem, der mere eller mindre kan siges at bære den sønderjydske sag herovre, dels nogle pressefolk, der må vælges meget skønsomt.

Vi har fået Ernst Christiansen herover, og han har aflagt sine officielle visitter. Vi synes ikke rigtig om ham, han gør et noget underfundigt indtryk, en mand, der altid troer at skulle være på sin post, men dog en og anden gang røber sig. I alfald er han meget vanskelig at blive klog på. Venlig hilsen.

Din hengivne

H. V. Clausen.

254. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN Rigsdagen. Berlin, 1. Februar 1911.

Kjære Clausen!

Du maa disponere over mig i Dagene Lørdag d. 4., Søndag d. 5., Mandag d. 6. Marts. Jeg ankommer til Kjøbenhavn Lørdag Morgen fra Berlin og skal atter afrejse til Berlin Mandag Aften Kl. 8. De to Foredrag kan sættes indenfor dette Tidsrum, som det passer bedst. Det ene bliver altsaa mere offentligt, for en større Kreds, det andet mere fortroligt for en mindre Kreds, som ikke misbruger Udtalelser, der ikke er bestemte for Offentligheden. Iøvrigt kan vi jo altid tale nærmere om Emnerne.

I Aften afrejser jeg til Askov, hvor jeg skal holde fire Foredrag for Eleverne, Torsdag, Fredag, Lørdag og i Tilslutning dertil et Foredrag i Vejen Lørdag Aften. Fra Mandag af er jeg atter hernede. Jeg er meget bunden af vigtige Afstemninger, men har iøvrigt ingen Udsigt til at faa Ordet foreløbig. Under Haanden har jeg sammen med Polakkerne en stærk Agitation i Gang for at hindre Fornærmelsesparagraffernes Vedtagelse i den for Pressen yderst farlige skarpe Form, som de fik under anden Behandling.

Marie er meget glad og taknemmelig for den Gæstfrihed og Venlighed, som Du og Din Kone viser hende. Vil Du bringe Din Kone og ligeledes selv modtage min Tak derfor.

I næste Uge venter jeg Dr. Friis herved, men om det kun er paa Gjennemfarten eller for at blive her i længere Tid, ved jeg endnu ikke. Med venlig Hilsen.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

255. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Bülowsvej 40. København V, 7. februar 1911.

Kære H. P. Hanssen!

Tak for dit brev. Det er meget pænt af dig at lade os disponere over 3 dage, men vi får efter din beregning kun 2 aftener, og vi skulde absolut bruge 3. Studenterforeningen er nemlig trådt i underhandling med os og vil også have et møde.

Det vi kunde ønske af dig er følgende:

Enten: Du kommer fredag morgen og taler fredag aften i »4 S« + S. J. S. + S. C. F., lørdag aften i studenterforeningen + »To Løver«, søndag aften mere privat møde.

Eller: Du kommer lørdag morgen, taler lørdag aften for »4 S« osv., søndag privat, mandag aften i studenterforeningen + »To Løver« og rejser først tirsdag morgen.

Altså en aften til enten forud eller bagud; men vi foretrækker absolut den første kombination.

På dette vilde vi gerne bede dig svare strax telegrafisk på vor regning til mig.

Det er nemlig umuligt af hensyn til pladsforholdene at slå alle fluer med mindre end 3 smæk.

De to mere offentlige foredrag skulde gerne handle om Slesvig; til det private møde kræves ingensomhelst forberedelse, blot du stiller dine kundskaber til vor rådighed.

Venlig hilsen fra flere gode folk.

Din hengivne
H. V. Clausen.

Undskyld det uregelmæssige i dette brev, der er skrevet, mens diskussionen er gået ud og ind. Studenterforeningens ledende senior telefonerer nu, at anden kombination frembyder store vanskeligheder, vi vil derfor instændigt anbefale den første¹.

1 På brevets bagside er med Hanssens hånd og med blyant skrevet: Magister Clausen. Bülowsvej 40. Kopenhagen. Fredag og

Tirsdag vigtige Forhandlingør Rigsdagen. Maa derfor fastholde fastsatte Ankomst og Afrejse. Hanssen.

256. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Bülowsvej 40. København V, 12. november 1911.

Kære Hans Peter Hanssen!

Jeg håber, du snart, når du c. 10. December kommer herover, får at se det smukke maleri og den smukke adresse, som jeg — på dit initiativ — har fået fra Slesvig¹. Min tak til dig har du fået gennem Andresen, men en almindelig tak til bidragyderne har jeg endnu kun talt med ham om. Den må jo snart gives. Gennem Andresen har jeg hørt, at du ønsker den offentliggjort i bladene; om også adressen samtidig skal aftrykkes, veed jeg ikke. Før jeg sender en tak, som er egnet til at offentliggøres, beder jeg dig imidlertid sende mig en forklaring på, hvorfor den skal offentliggøres, hvad politiske grunde der taler derfor; du forstår vel, at jeg trykker mig derved, idet jeg mener, at jo mindre der siden min udvisning er bleven talt om mig, des bedre har det været, og således vil det også være en tid endnu.

Altså beder jeg om 1) en forklaring af, hvorfor sagen skal offentliggøres. 2) svar på, om også adressen bliver offentliggjort. 3) en skitse til, hvad der skal stå i takken, som jeg kan lave om i min egen stil, med bevarelse af tankegangen. Dette sidste kun under forudsætning af, at du stadig holder på publicering.

I andet fald laver jeg selvfølgelig alene takken, og jeg tænker den bragt bidragyderne i hænde ved i sprogforeningens julepakker at få indlagt lukkede breve, som bedes besørget omdelt indenfor hver kreds af tillidsmændene.

Da takkens ikke-afsendelse begynder at brænde mig, beder jeg dig svare snart.

Med venlig hilsen til familien — særlig også fra os bægge til Marie, som vi holder meget af.

Din hengivne

H. V. Clausen.

¹ Om gaven fra Slesvig se brev nr. 259. H. V. Clausen var i januar 1911 blevet 50 år.

Hotel »Der Fürstenhof«. Berlin am Potsdamer-Platz, 18. November 1911.

Kjære Clausen!

Dit Brev af 12. ds. har først naaet mig hernede. Hvis Adressen har glædet Dig, saa er Hensigten med den naaet. Det var det, vi gjerne vilde.

Det er en Misforstaaelse, at jeg skulde betragte en Offentliggjørelse af Adressen som nødvendig. Andresen mente, at vi skyldte Offentligheden en Slags Regnskab, og jeg ytrede da, at det maaske bedst kunde gjøres i den Form, at Du skrev et til os rettet Brev, som vi offentliggjorde. Men det kan naturligvis ligesaa godt gjøres paa anden Vis, paa den af Dig foreslaaede Maade ved at udsende en Skrivelse med Sprogforeningens Bogpakker eller ved en Slags Regnskabsaflæggelse fra vor Side paa et Bestyrelsesmøde. Der er absolut ikke politiske Grunde, som taler for en Offentliggjørelse. Hensynet til Din Stilling gjør det tvertimod ønskeligt, at den undgaas, og jeg hører ikke til dem, der mener, at vi bør kagle, hver Gang vi [har] gjort et lille Æg. Jeg mener altsaa, at Sagen bedst kan ordnes saaledes, at Du skriver et ganske kort Brev til Andresen og mig, som vi saa trykker i et Par Hundrede Exemplarer og udsender med Sprogforeningens Bogpakker og til enkelte særlig ivrige Medarbejdere i denne Sag.

Maa jeg saa benytte Lejligheden til at takke Din Kone og Dig for al den Venlighed og Gjæstfrihed, som I har vist mine store Pigebørn. Du har jo fulgt dem fra de var helt smaa, og til de nu er saa vidt, at de skal staa paa egne Ben. Hidtil har vi haft megen Glæde af dem. Nu skal de til at vise, hvad de duer til. De har jo lært adskilligt og er heldigvis begge vel udrustede med Energi. Blot de kan komme på deres rigtige Hylde.

Hernede har vi haft meget bevægede Tider. Jeg har i de sidste Dage haft god Lejlighed til at komme til Bunds i Forholdene, idet vi som Rigsdagsmænd har Adgang til Finansudvalgets Forhandlinger, som jeg derfor har kunnet følge fra Dag til Dag. Jeg har saaledes hørt H. v. Kiderlens Fremstilling af Marokkoaffærens Forhistorie og hørt ham oplæse alle de diplomatiske Aktstykker, der vedrører Forholdet til England og Lloyd Georges Tale — i strengt fortrolige Møder¹. Det giver meget interessante Indblik i Diplomatiets Arbejde, i det fremherskende Udspioneringssystem, i den højt spændte inter-

nationale Situation. Krigens Udbrud har gjentagne Gange staaet lige for Døren. Nu er Faren vel afvendt for en Tid. Men Krisen vil rimeligvis udmunde i nye Kaprustninger.

I Gaar kom Korfanty til mig med et betydningsfuldt Forslag. Polakkerne venter at vinde 2 Mandater og saaledes at komme tilbage 22 Mand stærke. Af Elsasserne venter Wetterlich, at der denne Gang vil blive valgt 12. Dertil kommer vistnok 3 Welfer. Der arbejdes nu paa at slutte disse tre Grupper sammen i en særlig Fraktion, som altsaa vilde komme til at tælle 37 og med mig — som de søger at vinde — 38 Mand. Jeg er imidlertid overordentlig betænkelig ved at slutte mig til, da Gruppen bliver en Følgetrup til Centrum og meget reaktionær. Jeg vilde derfor, som eneste Protestant, komme i en højst uheldig Stilling, og Følgen vilde blive et Brud med Frisindede og Socialdemokrater, som mere end nogensinde bekæmper Klerikalismen i alle dens Afskygninger. Jeg har derfor foreløbig skudt Sagen ind under mine Vælgeres Afgjørelse — det vil sige pro forma overfor Polakkerne — men er allerede nu bestemt paa at blive staaende udenfor, saaledes at jeg gjør fælles Sag med denne Gruppe i alle nationale Spørgsmaal, men iøvrigt bevarer min Aktionsfrihed, saa jeg kan opretholde den gunstige Position, jeg nu har overfor Frisindede og Socialdemokrater.

Jeg rejser nu hjem, da vi — som Du vil se af hoslagte Timeplan — i næste Uge har vort politiske Kursus i Aabenraa². Hils Din Kone.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Alfred v. Kiderlen-Wächter, der en år-række havde været tysk minister i København, spillede fra 1908 en fremtrædende rolle inden for Auswärtiges Amt og var særdeles virksom for en udvidelse af Tysklands interesser i Marokko, hvilket i 1911 medførte en alvorlig international krise og risiko for udbrud af en storkrig. Det lykkedes at få krisen over-

vundet.

2 Siden 1908 havde den nordslesvigske vælgerforening ladet afholde social-politiske kursus i Aabenraa. På disse kursus blev der holdt foredrag om kommunale forhold, landbospørgsmål, forvaltningsproblemer m. m. Se også Tilbageblik III, s. 280-85.

258. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 28. november 1911.

Kære H. P. Hanssen!

Indlagte må I bruge, som I synes.

Når du sidst i næste uge kommer til København, gøres der om fredagen en ganske lille middag for dig af udvalget for det Jern-dorffske kursus, men lørdag havde min kone og jeg stor lyst til at

se dig hos os sammen med venner af dig og den slesvigske sag¹. Hvis du imidlertid skal holde foredrag samme aften i Studenterforeningen, og du og de, der vil høre dig der, tidlig måtte forlade os, vil vi indskrænke middagen til en snæver kreds: Mackeprangs og Friises så omtrent. Det samme vil vi gøre, hvis du ikke selv skal tale den aften, men vil høre Maximilian Harden. Det er os derfor meget magtpåliggende, at vi så hurtigt som muligt får at vide, om du lørdag aften er optaget. Vær så snild at svare strax; en husmoder er utålmodig.

Venlig hilsen fra os bægge til hele den af os kendte del af familien.

Din hengivne

H. V. Clausen.

¹ Kgl. skuespiller Peter Jerndorff havde en årrække afholdt kursus for unge sønderjyder i oplæsning m. m.

259. H. V. CLAUSEN til M. ANDRESEN og H. P. HANSEN

København, 25. november 1911.

Kære M. Andresen og H. P. Hanssen!

Gennem eder har jeg fra henved tusinde nordslesvigske mænd og kvinder modtaget en adresse ledsaget af et maleri af Svend Hammershøi. Jeg beder nu jer bringe min dybtføjte tak ud til giverne. Det smukke maleri er mig en daglig glæde, men jeg må nok have lov til at sige, at mere taknemlig end for kunstgaven er jeg for adressen. Gennem den får jeg forvisning om, at den indsats, jeg efter ævne har gjort i eders gode sag, ikke har været ganske uden værd, og den personlige sympathi, der er udtrykt i den, griber mig om hjertet.

Eders hengivne

H. V. Clausen.

260. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Berlin. Rigsdagen, 30. november 1911.

Kjære Clausen!

Tak for Brevet, som lige har naaet mig hernede. Min Rejse er ordnet saaledes, at jeg skal tale i Foreningerne den 8. December, i Studenterforeningen den 9. December Aften og deltage i den selskabelige Sammenkomst, som afslutter Oplæsningskursuset den 10. December. Samme Aften Kl. 12 afrejser jeg. Dette til Efterretning. Det er naturligvis en Selvfølge, at jeg gjerne vil besøge Jer, naar det kan ske, uden at jeg bryder dette Program.

Maximilian Harden skal jeg hverken høre eller hædre¹. Hernede er der ganske vist endnu en og anden, der nyder hans Ondskabsfuldheder, men som Politiker tages han ikke længere alvorligt. Det forekommer mig, at Studenterforeningen blamerer sig med al den Stads, den gjør af ham. Det tyder paa, at dens ledende Mænd ikke læser den tyske Tidsskriftlitteratur. Ellers vilde de kende den enstemmige Dom, alle ansete tyske Tidsskrifter fra »Preussische Jahrbücher«² til »März«³ fælder over ham. Kast blot et Blik i det sidste Nummer af »Simplicissimus«⁴. Det er godt til at faa Forstand af!

Vort social-politiske Kursus gik atter udmærket. Vi havde fuldt Hus, og der fremkom adskilligt af Interesse. Hils Din Kone.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Maximilian Harden havde været skuespiller, men blev senere journalist. 1892 grundlagde han tidsskriftet Die Zukunft. Gennem tidsskriftet førte han en uforsonlig kamp mod kejser Wilhelm og hans nære venner, bl. a. diplomaten Philipp Eulenburg, som han sigtede for homoseksualitet, hvilket gav anledning til en meget omtalt skandaleproces.

Harden holdt foredrag i Studentersamfundet, ikke i studenterforeningen 9. dec. 1911. Han talte om Tyskland. Foredraget er referet i Politiken for 10/12 1911. Ved den lejlighed optrådte ligeledes Georg

Brandes, som hyldede Harden. Politiken kaldte mødet »en historisk Aften«.

2 Preussische Jahrbücher er navnet på et tysk månedsskrift grundlagt 1858 af historikeren H. Treitschke og videreført af historikeren H. Delbrück.

3 März er navnet på et tysk ugeskrift, grundlagt i 1907 af boghandler Albert Langen i München. Det gik i 1917 op i tidsskriftet: Deutsche Politik.

4 Simplicissimus er navnet på et tysk satirisk ugeblad, grundlagt 1896 af boghandler Albert Langen i München.

261. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

København, 15. januar 1912.

Kære H. P. H.!

Hjærtelig tak for telegrammet igår, men langt mere tak for valgsejren den 12., som jo for en meget stor del skyldes dig og dem, du har opdraget¹. Den gode gærning har sin fortjæneste i sig selv; jeg kan tænke mig, hvor du og alle danske har glædet sig i disse dage. Jeg får også indtrykket af, at under valgkampen har det fælles arbejde og nu bagefter den fælles glæde bragt de danske af de forskellige retninger nærmere til hinanden. Gid også det må blive en varig frugt af den 12te.

Mackeprang og jeg har hver for sig og i fællesskab travlt med at bearbejde resultaterne på forskellig måde. Som noget, der vel er mere end en pudsighed, vil jeg notere, at de mod regeringen oppositionelle retninger (danske — socialister — fredsforenings tilhængere) har fler-

tal i Haderslev by (1229 stemmer mod 1098 regeringstro tyskere). Det var måske værd at pointere.

Hvad et systematisk anlagt opkøb af tyske ejendomme kan udrette, viser resultaterne fra Vilstrup sogn, Sønderballe, Åstrup sogn, Brændstrup, særlig hvor sammen med at jorden vindes, de rette mænd kommer til. For Holbøl sogns vedkommende viste resultatet sig allerede forrige gang, men er bleven fastslået denne gang. Denne planmæssige fremgangsmåde bør fortsættes, særlig i Åbenrå amt. Uge sogn (med Røllum o. s. v.) overrasker mig særdeles. Er det den nye, for mig hidtil ukendte kraft, møller Lorenzen i Petersborg, der har gjort arbejdet? Også dette er forbilledligt; ligesom i sin tid så slemme sogne som Havnbjærg, Vilstrup, kan Uge og Ravsted o. s. v. oparbejdes. Der er megen slumrende danskhed rundtom. Det brillante Egen sogn er vel det, rygtet går om, at alle hjemmetyskernes børn er bleven danske? Formår fredsforeningen en del steder først at blødgøre hjemmetyskerne, føre dem bort fra den tyske forening, er vanskeligheden ikke så stor ved derefter at få dem eller deres børn over i vor egen lejr².

Det forøgede tyske stemmetal i Hostrup og Bylderup har jeg lyst at henhøre til tyskernes harme over forsamlingshusene, som har drevet dem til ekstraordinære anstrængelser denne gang. Efterhånden bliver de vant til, at husene nu engang er der og bruges, og så sløves vel deres energi til næste gang.

Jeg synes valgudfaldet har været det smukkeste og værdigste svar, Nordslesvigerne har kunnet give på den Rubinske piece, og hvad deraf videre er kommet³. Nordslesvigerne arbejder gladest og mest energisk, når håbet om genforeningen står for dem som endemålet, og de folk begår synd imod dem, der herovrefra vil bringe dem over på en anden bov, også når de ikke opnår andet derved end at gøre dem bedrøvede over, at de tilsyneladende svigtes fra kongeriget. Valget må vise hr. Rubin og konsorter, at Danskheden ikke er et legeme, der stunder mod døden, og som man blot af barmhjertighed skal holde oppe så længe som muligt, selv om de kyndige læger så godt veed, at det bærer mod enden. Jeg troer også, at Rubin selv nu er inderlig ked af hans indblanden i det slesvigske spørgsmål; han har sikkert ikke anet, hvor det vilde bære hen. Et lille vidnesbyrd derom har jeg fra de sidste dage. I »sønden å« stod en dum og rå artikel om Rubin (af Peter Paulsen sikkert), men i samme nummer en

ganske kort skildring af dig af Høffding⁴. Nu skrev Rubin til Høffding og forlangte af ham, at han skulde protestere mod artiklen om Rubin selv i bladet, ellers meldte Rubin sig ud af »4 S«. Høffding svarede, at det vilde han gøre, men samtidig på det bestemteste tage afstand fra Rubins artikel. Idag skriver Rubin til Høffding, at han nu ikke ønsker, at Høffding skal indsende nogen protest, da han frygter for, at man så vil gøre brug af disse afstandsbemærkninger imod ham.

Nu vil jeg gerne spørge dig? Gør vælgerforeningen ikke noget for at bearbejde valgresultatet ved gennem udsendte skemaer at skaffe sig så pålidelige oplysninger som muligt om, hvorledes de tyske stemmetal er fremkomne, hvormeget der skyldes embedsmænd, folk under tryk, løse karle og arbejdere, indvandrede, der har fæstet bo i landet, og hvormeget endeligt den egentlige hjemmetyske bosiddende befolkning. På landet vil resultatet kunne nås med meget stor sikkerhed, og selv i byerne vil skønnet kunne være ret pålideligt. Og så burde dette resultat offentliggøres; det gælder om at overbevise offentligheden om, i hvilken grad Nordslesvig dog endnu er et dansk land. Begynder man først at tale om fra dansk side, at Nordslesvig dog er et blandet område, hvor der er hensyn at tage til et tysk befolkningselement, således at landet ikke bør komme tilbage igen, er tappen taget af tønden; dansk øllebrøds-hensynsfuldhed og mulige forsoningslyster på basis af visse indrømmelser fra tysk side til danskerne bør i tide stoppes; de kan gøre ubodelig skade for jer sag. Jeg troer, disse oplysninger kun kan være til stor nytte. Men det bør så ske snart, idet man benytter den sejrjubel, som findes Nordslesvig over, til at få skemaerne udfyldte, og den modtagelighed herovre for at høre noget fra Nordslesvig, som sejren har frembragt overalt — selv de sløveste må blive imponerede. Det bør ikke gemmes hen til »Sønderjyske Årbøger«, men gennem pressen spredes så vidt ud som muligt.

Venlig hilsen til hele familien og særlig til vor veninde Mippe fra os bægge⁵.

Din hengivne
H. V. Clausen.

1 12. jan. 1912 fandt det sidste valg før verdenskrigen sted til den tyske rigsdag. Rigsdagsvalget viste en stemmefremgang for de danske sønderjyder på ca. 1800.

De sydligere strøg af Nordslesvig var nu også kommet med i den almindelige nationale fremgang.
2 I 1890 havde fremtrædende medlemmer

af den tyske bevægelse i Nordslesvig stiftet Tysk Centralforening for det nordlige Slesvig, som regel kaldet den tyske forening. Denne forening og dens ledende mænd stillede sig fuldt ud til disposition for de preussiske myndigheders undertrykkelsespolitik i Nordslesvig. I opposition mod den tyske forening organiseredes i 1910 Foreningen for tysk Fredsarbejde i Nordmarken med pastor J. Schmidt som formand. Den nye forening tog til orde for, at man skulle afstå fra magtpolitik og indrømme den danske befolkning i Nordslesvig kulturel frihed.

- 3 På opfordring bl. a. af udenrigsminister Ahlefeldt-Laurvig havde generaldirektør Marcus Rubin i det tyske tidsskrift *Preussische Jahrbücher* offentliggjort en artikel om Danmarks forhold til Tyskland. Under indtryk af den herskende internationale spænding og frygten for, at danskfjendtlige kredse i Tyskland skulle vinde indflydelse på den tyske regerings, var hovedformålet med artiklen, at den skulle virke beroligende på

den tyske regering og hindre, at den opfattelse vandt overhånd i Tyskland, at Danmark under en eventuel væbnet konflikt ville slutte sig til Tysklands fjender. I artiklen kom Rubin også ind på det nordslesvigske spørgsmål, og forf. fastslog, at Nordslesvig nu med lov og ret tilhører Tyskland, og at kun »Taa-ber og Folk uden Indflydelse« kunne tænke på en genoplivelse af § 5. Disse og andre tilsvarende udtalelser vakte en storm af protest både i kongeriget og i Sønderjylland.

- 4 I det af Peter Paulsen redigerede og af Sønderjydsk Centralforening udgivne månedsblad »Sønden Aa. Dansk Sprog. Dansk Aandsliv«, der var grundlagt 1909, var i nummeret for december 1911-januar 1912 optaget en notits, hvori det meddeltes, at Marcus Rubin var blevet udnævnt til kommandør af Dannebrog efter indstilling af udenrigsministeriet og redaktør Strackerjahn til ridder af den preussiske kroneorden.
- 5 Mippe var kælenavn for Marie Hanssen.

262. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Berlin. Hotel Fürstenhof, 2. Marts 1912.

Kjære Clausen!

Tak for Dit lange Brev i Anledning af Valget og for Eders venlige Hilsen paa min Fødselsdag. Mit Svar kommer sent, men min Tid har været saa optaget.

Valget er bleven bearbejdet af Nikolaj Andersen til »Sønderjydske Aarbøger«¹. Afhandlingen er færdig og gaar med det allerførste i Trykken. Jeg har ikke selv villet tage fat paa Sagen, dels af Mangel paa Tid, men særlig fordi jeg nu atter her har en Situation, som det gjælder om at bringe det mest mulige ud af. Hvormeget det bliver, ved jeg endnu ikke². Men noget haaber jeg i hvert Fald at faa ud af det. Der ligger ikke blot Muligheder for de Hjemløse, men ogsaa for Optanterne og for de tidligere udvandrede Syttenaarige, — men om det har jeg ikke villet nævne et Ord i min Rigsdagstale. Du har vel set, at jeg er kommen ind i Udvalget, som skal behandle Loven om Statsborgerretten. Det var paa Bebels Forslag og under almindelig Tilslutning. Han kom selv smilende og meddelte mig det i Rigsdagen. De Frisindede er i Udvalget repræsenterede af Dr. Blunck og Waldstein, som er valgt i Egernfærde. Paa dem kan jeg stole. Den sidste

er Jøde og vil alene af den Grund have de friest mulige Bestemmelser for Udlændinger. Hovedvanskeligheden ligger naturligvis hos Regeringen. Nu skal vi se, hvordan det gaar. Det bliver en travl Tid, men det er jo en Sag, som jeg er godt inde i, og jeg er — hvad man fra alle Sider opdagede forleden — udrustet med et fortrinligt Materiale, naar det gælder om at kommentere den bestaaende Lov.

Nu, nok om det. Hoslagt sender jeg Dig et Brev fra en Franskmand Leblond, som agter at udgive en Revue, der skal behandle de nationale Spørgsmaal. Han er anbefalet til mig af en Finne Dr. Adolf Tørngren, som Ivar Berendsen atter har sagt god for overfor mig. Desuden af en polsk Kollega Dr. v. Niegolowski. Som Du vil se, opfordrer han mig til at tage en Aktie paa 1000 Frcs. i Foretagendet. Det er mig for meget, og jeg kan ikke skaffe Pengene fra anden Side i Nordslesvig. Jeg vil selv ofre 100 Frcs. eller Mark eller Kroner paa Sagen. Vil Du drøfte den med Høffding, om der muligvis bør gjøres noget fra Foreningernes Side og meddele mig Resultatet snart. Sagen er bleven forsinket, fordi jeg har drøftet den med andre med negativt Resultat. Med venlig Hilsen.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

1 I Sønderjydske Årbøger for 1912 s. 173 —207 offentliggjorde Nik. Andersen en sammenfattende oversigt over »Rigsdagsvalg« i Nordslesvig 1871–1912.

2 H. P. Hanssen tænker utvivlsomt på mulighederne for at løse problemerne omkring de hjemløse i Nordslesvig. Se herom videre brev nr. 264 note 1.

263. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Bülowsvej 40^a. København, 5. marts 1912.

Kære H. P. Hanssen!

Da vi netop idag har fået to forlovelseskort ind ad døren, vil jeg begynde med på vores bægges vegne at give dig og din kone den oprigtigste og hjærteligste lykønskning. Vi har jo hørt en lille fugl synge om det, og særlig min kone har været meget interesseret i det. Vi er bægge meget glade ved det skete, både fordi vi veed, at hver af de to er så dygtige, brave og tiltalende mennesker, og fordi vi synes, at de passer så udmærket til hinanden¹. Også min svigerfader veed jeg er meget glad derved og ligeså min lille svigerinde Rose, der nu får Marie så nær ved sig, forudsat at hun selv bliver bevaret for Haderslev².

Dernæst vilde jeg bede dig gøre os den ære og glæde at holde et foredrag for os, jeg tænker for netop de samme krese, der før jul var så begejstrede for dig. Engang i Marts eller April måned, idet jeg kun indskyder, at Høffding, der gjerne vilde høre dig, er bortrejst fra 16. Marts til lige efter påske, så foredraget burde måske udsættes til kort efter denne til. Æmnet, ja det må du selv bestemme, men vi synes, at den rigsdag, om hvis mulige sammensætning du sidst gav os besked, er så interessant, at vi kunde stå os ved at høre noget om den, og specielt dertil om den nye lov om undersåtsforholdet. Men der er jo også Nordslesvig under valget og efter valget. Svar bedes givet os snarest.

Om det franske foretagende vil vi helst vente med at sige noget, indtil vi mundtlig får forhandle med dig.

Du husker to Sønderjyder, du i december lagde mig på hjerte; sidst i April kan der blive tale om at diskutere dem, så glem dem ikke. Med venlig hilsen fra min kone.

Din hengivne

H. V. Clausen.

1 H. P. Hanssens ældste datter Marie Hanssen (f. 25. jan. 1889) blev i 1912 gift med direktør Sophus Thomsen, der dengang var prokurist hos H. V. Clau-

sens svigerfader Julius Nielsen i Haderslev.

2 Rose Nielsen var søster til fru H. V. Clausen.

264. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN Reichstag. Berlin, 29. Marts 1912.

Kjære Clausen!

Tak for Brevet og Lykønskningerne til Maries Fødselsdag. Jeg har ventet med at svare, fordi jeg nødig vilde sige Nej til Opfordringen om atter at tale i Kjøbenhavn, men jeg er nu alligevel nødt til det. Arbejdet i Udvalget for Loven om Statsborgerretten er nu naaet til det mest kritiske Punkt, og jeg kan absolut ikke komme herfra, da det lægger Beslag paa al min Tid¹. I Paaskeferien skal jeg have en Massepetition indgivet og adskilligt andet lavet². Du maa derfor have mig undskyldt denne Gang. Hils Din Kone.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 I forbindelse med det forelagte lovfor-slag om statsborgerretten søgte H. P. Hanssen at få løst de vanskelige spørgs-mål omkring de såkaldte hjemløses stil-ling. Se om denne sag Hejmdal for 2/3

og 28/3 1912.

2 I påskedagene samledes underskrifter på en stor petition om en ordning af de hjemløses forhold. Petitionen fik 33.125 underskrifter. Se Hejmdal for 18/4 1912.

265. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Bülowsvej 40. København V, 14. april 1912.

Kære H. P. Hanssen!

Onsdag 24. April holder vi møde hos Høffding, og jeg vilde til den tid gerne have alt i orden til fremlæggelse med hensyn til de to unge mennesker (en er søn af Johan Andresen Ullerup), som du talte om i efteråret. Kan du til den tid få de unge mennesker til at fremsende deres ansøgning og selv komme med en anbefaling? Venlig hilsen.

Din hengivne
H. V. Clausen.

266. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Bülowsvej 40. København, 2. marts 1913.

Kære H. P. Hanssen!

Vi tænker på at fejre på engang »4 S'« 25 års jubilæum (et halvtår for sent) og Høffdings 70 [års] fødselsdag i dagene mandag 17. og tirsdag 18. Marts. Vi vil nu overmåde gerne have dig med, både for »4 S'« skyld, som du dog egentlig har været med til at stifte, og af hensyn til Høffding. Det bliver dels en mindre aftenfest og dagen før eller efter et større møde. Du må endelig komme, og vi beder dig hurtigst muligt give dit ja. Venlig hilsen fra min kone.

Din hengivne
H. V. Clausen.

267. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Reichstag. Berlin, 5. Marts 1913.

Kjære Clausen!

Dit Brev modtog jeg først i dette Øjeblik, da jeg har været hjemme til Kredsdommøde. Jeg vil meget gerne deltage i Festen for Høffding, og det passer mig særdeles godt i de nævnte Dage. Jeg skal derfor nok komme. Hils Din Kone.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

268. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Bülowsvej 40. 7. marts 1913.

Kære H. P. Hanssen!

Tak for dit kort. Du er altså indbudt til et møde i en mindre kres mandag 17. og til et større møde tirsdag 18. marts for i forening at fejre »4 S« jubilæum og lykønske Høffding. Vær så venlig at sende

mig et kort om, når du kommer, hvis der var noget at aftale. Ved det store møde venter vi, at du siger nogle ord; dog er det ikke meget, der forlanges af dig, eftersom vi vil se at få flere frem.

Vi har i det hele indbudt 24 (fra Åbenrå H. P. H., M. Andresen og Kresten Thomsen) Slesvigere, men vi venter jo ikke, at alle giver møde. Venlig hilsen.

Din hengivne
H. V. Clausen.

269. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Bülowsvej 40. København, 10. september 1913.

Kære H. P. Hansen!

Det var de to unge mennesker, der skulde uddannes bl. a. i bogkundskaab. Den ene er jo Johan Andresens søn i Ullerup, den anden aner vi ikke, hvem er. Vi har nu 500 kr. til dem, vor kasserer mener ikke, vi kan gå højere. Jeg veed ikke, om det er tilstrækkeligt, eller om vi kan tage en af dem hvert år ca. to år, eller om de vil søge støtte ogsaa fra andre foreninger. Lad os nu blot få deres ansøgninger, saa er det øjeblikkeligt i orden.

Din datter no. 4 har lagt sit kort her forleden dag, da min kone ikke var hjemme¹. Vi hører, at hun er meget flink og glæder os til snart at se hende.

Med hilsen til din kone og dem af familien vi kender.

Din hengivne
H. V. Clausen.

¹ Der er tale om Helga Hansen, født 23. okt. 1896 og senere gift med overdyrlæge Otto Tofft, Åbenrå.

271. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 20. September 1913.

Kjære Clausen!

Den ene af de to unge Mænd, der var Tale om — Jakob Petersen — er bleven borte for mig. Jeg har ikke tidligere kunnet træde i Forbindelse med ham, fordi jeg for det første ikke vidste, om det hele blev til noget, for det andet ikke, om der blev ydet Understøttelse til Uddannelsen. Jeg har skrevet til Askov — hvor han har været Elev tre Aar — efter Adressen, men kunde ikke faa den derfra, et Forsøg paa at faa den gennem en Slægtning er ogsaa glippet. Kristen Andresen staar derimod til Disposition. Han er cand. phil., Student

fra Kolding og har været Lærer paa Vinding et Aars Tid. Adjunkt Nissen i Kolding — i Bestyrelsen for »S. S.« —, som kjender ham godt, mener, at han egner sig for Arbejdet. Jeg henviser til ham. Hvad kan han søge om? Jeg ved ikke, hvor længe Kursus'et varer, hvor meget det vil lægge Beslag paa hans Tid m. m. Meddel mig sagtens, til hvem han skal sende Ansøgningen, og hvilken Understøttelse Du vil finde det rimeligt at give ham.

Vi har som sædvanlig travlt her. Vor Kunstudstilling gaar godt¹. I Morgen skal vi have Bestyrelsen for Kunstforeningen til at fatte Beslutning om Oprettelsen af et Kunstmuseum, saa snart vi har faaet samlet 20.000 Kr. til dette Formaal. Folkehjem har tilbudt fri Byggegrund. Kunstudstillingen vil atter i Aar give et lille Overskud, og der vil, saa vidt jeg kan se, ligesom i Fjor blive solgt for ca. 3000 Mark Billeder. Hils Din Kone.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

¹ Lørdag d. 29. aug. 1913 åbnedes en stor kunstudstilling på Folkehjem. Udstillingen var arrangeret af kunstforeningens formand, arkitekt Jep Fink. Der udstil-

ledes 270 malerier, hovedsagelig af kongerigske malere. Frk. Agnes Smith, Lunds-mark, var ligeledes repræsenteret på udstillingen. Se Hejmdal for 31/8 1913.

270. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Bülowsvej 40. København, 26. september 1913.

Kære Hans Peter Hanssen!

Vi, d. v. s. skolebestyrer H. P. Hansen, Steenberg og jeg, har nu indgivet en ansøgning om 300 kr. til Kr. Andresen til et 3—4 måneders ophold i København for at studere bogvæsen. Ansøgningen skal bevilges af Høffding, Nellesmann og mig, og Høffdings samtykke er sikret.

Den unge mand kan derfor komme, når det passer ham; Steenberg mener, at det kursus for bibliotekarer, hvori han skal deltage, først begynder til November, men at han bør komme noget tidligere for at få nogen praxis forud.

Den 4. oktober skal vi have et foreløbigt møde om 1914. Der er indbudt 26, alle fra de forskellige foreninger. Alle altså brave folk, men kun få af dem med navne af vægt. Jeg mener derfor, at [der] bør konstitueres en komité med langt bædre navne og ud af alle samfundsklasser, og at man ikke skal nøjes med blot at udsende opfordringer til bidragsydelse og så se, hvad der kommer ind, men at

man skal foretage en mere direkte agitation, hver samfundsklasse bearbejdet af sine egne.

Ved arbejdet med Trap gør vi for øjeblikket planen op, hvem vi skal betro forskellige mindre artikler i den almindelige del¹. Kunde du tænke dig en præst i statskirken, som — uden at lægge navn til — turde skrive om statskirkens ordning en fire-otte sider. Eller kender du nogen anden, som kunde gøre det? Venlig hilsen til familien fra os bægge.

Din hengivne
H. V. Clausen.

1 Efter at 3. udgave af værket Trap: Danmark var afsluttet i 1906, gik værkets redaktør Prof. Harald Weitemyer i gang med at forberede en 4. udgave, og man besluttede også at forberede en skildring

af Nordslesvig. H. V. Clausen blev opfordret til at deltage i redaktionen af dette bind, men arbejdet standsedes midlertidigt, da verdenskrigen brød ud. Se Nordisk Tidskrift 1960, s. 344—45.

272. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN Aabenraa, 30. september 1913.

Kjære Clausen!

Tak for Dit Brev af 26. ds. Kr. Andresen er paa Vej til Kjøbenhavn, og jeg har nu ogsaa faaet Jakob Petersen fat. Han kommer i Løbet af denne Maaned. Jakob Petersen er født i Varnæs. Faderen var Gaardejer, men døde, da Drengen var 5—6 Aar gl. Moderen, som sad med flere Børn, solgte derefter Gaarden og bor nu i Sønderborg. Hun er en Søster til Gdr. Nikolaj Møller i Aller, Datter af Gdr. Jakob Møller i Sottrup. Jakob Petersen har været Soldat, paa Højskole, 3 Vintre paa Askov og nogle Maaneder i England. Han har de bedste Anbefalinger fra Askov og vil noget. Penge har han ikke. Han maa derfor have Understøttelse, og jeg venter, at den skaffes, 300 Kr. er foreløbig tilstrækkelig. Og saa skal han gjerne have gode Raad med Hensyn til de Studier, han kan faa Lejlighed til ved Siden af. Han skal gjerne have et saa godt Udbytte af Opholdet derovre som muligt. Giv ham snarest mulig Besked om Understøttelsen. Jeg haaber nu, at de to unge Mænd maa blive vel skolede, og at vi saa kan faa dem i Gang med Arbejdet herovre. Ingen af dem stiller store Fordringer, begge vil de noget.

Du har vel hørt, at vi har nedsat et 11 Mands-Udvalg, som skal fremsætte Forslag med Hensyn til Kampen imod Ejendomsbefæstelsen¹. I Udvalget sidder bl. a. Grev Schack. Vi holder vort første

Møde den 4. Oktober. Iøvrigt travlt med at ordne det social-politiske Kursus m. m.

Hvad Forespørgslen vedrørende Trap angaar, kunde der jo være Tale om Pastor Zerlang, men han er efter min Mening altfor be-
gejstret Statskirkemand. Saa har vi Pastor Hansen, Dybbøl, han er bedre, hvis han, som jeg haaber, vil overtage det. Hvis ikke Pastor Petersen, Maugstrup, eller Pastor Tonnesen, Hellevad. Petersen har det Fortrin, at han er dansksindet. Hils Din Kone.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

NB. Din Svigerfader købte paa Udstillingen Jens Birkholms »Vinterlandskab«, som Du maaske husker fra Charlottenborg. Der solgtes 37 Billeder for tilsammen ca. 4000 Kroner. Ikke saa daarligt efter vore Forhold.

1 I 1912 fik den preussiske regering påny bevilget betydelige beløb til sikring af jordejendom på tyske hænder såvel i de polske provinser i øst som i Slesvig-Holsten. De landbrugere, der modtog lån efter denne nye lov, blev meget afhængige af staten, som sikrede sig en genkøbsret og en ret til ved ejerskifte at overtage ejendommen 10 % under den fast-

satte almindelige værdi. For at sikre dansk jord på danske hænder oprettedes derfor i oktober 1913 en ny institution Landeværnet, der indskærpede danske landmænd at drage omsorg for, at jorden forblev på danske hænder. Rundt om i landsdelen organiseredes lokale sogneværn.

273. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 16. Oktober 1913.

Kjære Clausen!

Af Kr. Andresen og nu i Dag ogsaa af Jakob Petersen har jeg faaet halvt fortvivlede Breve om den Modtagelse, de har faaet. Det har næsten helt taget Vejret og Modet fra dem. Jeg forstaar ærlig talt ikke Sagen længere.

I har fra Jer Side, sidst paa Foraarsmødet, rejst en meget skarp Kritik imod Sprogforeningens Ledelse, og, som jeg mener, ikke uden Grund paataalt forhaandenværende Mangler med Hensyn til Bog-samlingernes Revision, Katalogiseringen m. m. Under Forhandlingerne om, hvorledes disse Mangler kunde afhjælpes, har det ikke manglet paa Antydninger af, at den Understøttelse, Sprogforeningen faar til Bogkøb, muligvis vilde blive gjort afhængig af, at der bragtes Orden i disse Forhold. Paa Foraarsmødet er der saa, atter fra kongerigsk Side, stillet Forslag om at faa et Par unge Mænd særlig uddannede til at gjøre Fyldest i denne Henseende — Forsøget med Andr. Grau faldt jo meget uheldigt ud. Der nedsattes et Udvalg af Prof. Steen-

berg, Skoleinspektør H. P. Hansen og Dig til at arbejde videre i Sagen, og jeg tilbød, at jeg vilde se at finde et Par Mænd, som egnede sig til at løse denne Opgave, naar de fik den nødvendige Uddannelse.

Saa stod Sagen hen. Udvalget lod ikke høre fra sig. Jeg fik Kr. Andresen til at løse sit Forhold til Vinding Højskole. Det var der ikke noget spildt ved, da han eventuelt kunde gaa til Berlin og læse videre der. Men overfor Jakob Petersen vilde jeg ikke overtage Ansvaret, og jeg omtalte derfor slet ikke Sagen for ham. Imidlertid kom Prof. Steenberg herover. Han drev atter paa, vi drøftede paany Sagen og tilkaldte M. Andresen og N. Andersen til Forhandling her paa mit Værelse. Her besluttede vi da, at de to unge Mænd skulde uddannes under Prof. Steenbergs Vejledning. Vi betragtede det som rimeligt, at der blev givet dem nogen Understøttelse til Opholdet, som der var stillet i Udsigt, og Prof. Steenberg vilde kalde Udvalget sammen og faa den Sag i Orden. Naar jeg saa atter hørte fra ham, skulde jeg tage Affære.

Saa fik jeg atter Brev fra ham. Der var aabnet dem Adgang til det Kursus, der afholdes for Kjøbenhavns Kommunes Bibliothekarer, og nu satte jeg mig i Forbindelse med dem og sendte dem over i den Mening, at Sagen var ordnet, især da Du ogsaa skrev 10/9, at der var bevilget 500 Kr. til Opholdet, og 26/9 at Prof. Steenberg mente, at om end Kursus'et først begyndte den 1. November, var det dog bedst, at de kom noget før.

Saa fik jeg først en Jammerklage fra Kr. Andresen. Han havde af sin Samtale med Dig faaet det Indtryk, at han i Grunden hellere maatte blive i Danmark, da Du dog mente, at der neppe vilde være noget at gjøre for ham herovre, men, skriver han, — »det hverken vil eller kan jeg, om saa hundrede H. V. Clausen'er raadede mig til det«. Han meddeler endvidere, at han fortryder, at han ikke i Stedet for at følge mit Raad og tage til Kjøbenhavn for at uddanne sig videre har taget imod et Tilbud fra Andr. Grau om at overtage en Stilling som Sekretær for Ungdomsforeningerne.

Jeg har ladet dette Brev ligge, fordi der jo maatte foreligge en Misforstaaelse. Men i Gaar fik jeg saa et ligesaa forknytt og fortvivlet Brev af Jakob Petersen, som hverken har truffet eller talt med Kr. Andresen. Han skriver bl. a., at Du har modtaget ham med megen Elskværdighed, men samtidig taget Modet fra ham. Du kunde ikke forstaa, at han havde opgivet en Stilling ved »Dybbøl-Posten«, Du

betonede meget stærkt, at der kun var Brug for én Mand ved Sprogforeningen — »og jeg blev bestyrtet ved at høre, at Magister Clausen intet bestemt vidste om Kursus'et, og hvad der hørte ind under det. Jeg kom saaledes til at savne al Vejledning angaaende mit Studium.« . . . »Magister Clausen var meget forbavset over, at jeg ikke havde talt med M. Andresen, som var Formand for Sprogforeningen m. m.« . . . »kort og godt jeg fik af Samtalen det Indtryk, at Magister Clausen ser meget skeptisk paa det hele«, og han (J. Petersen) er nu tilbøjelig til at opgive Sagen.

Jeg forstaar ikke dette. Kritikken er rejst af vore Venner i Kongeriget, Kravet er stillet af vore Venner i Kongeriget, Forslaget er fremsat og Sagen rejst af dem. Hvorfor skal de Mænd, der efter min Opfordring nu melder sig til Tjeneste, saa dukkes og knækkes? Hvorfor er Sagen — uden Anledning fra vor Side — bleven rejst, naar den ikke skal gennemføres? Hvis udvalget mener, at den er forfejlet og bør opgives, saa lad mig dog faa ren Besked, og jeg skal saa søge at ordne de to unge Mænds videre Uddannelse paa anden Vis. Men hvis ikke, saa maa Udvalget virkelig tage sig mere af Sagen, give dem klar og fyldig Besked og søge at fremme deres specielle Uddannelse i Bogkundskab paa bedste Vis. Vi har haft vore Betænkeligheder ved at optage Sagen. Men vi har ment ikke at kunne afvise Kravet, da vi anerkjender, at der foreligger Mangler, som bør søges afhjulpne. Men skal de afhjælpes, gaar det virkelig ikke an paa Forhaand at knække Modet paa de Mænd, der senere hen skal søge at løse denne Opgave. Saa meget hellere opgive Sagen som forfejlet og sige dette rent ud, saa at vi her ved, hvad vi har at rette os efter. Med venlig
Din hengivne
H. P. Hanssen.

NB. Jeg vedlægger et Udkast til Vedtægter for en ny Forening, som vi er ved at starte, da det sikkert vil interessere Dig, og ligeledes Timeplanen for vort 5. social-politiske Kursus.

Jeg kommer d. 24.—26. Oktober til Kjøbenhavn, saa maa vi tale nærmere om Sagen og have en Afgjørelse paa den ene eller anden Vis.

274. H. P. HANSSEN til fru CATRINE CLAUSEN

Højtoft, 20. Juli 1914.

Kjære Fru Clausen!

Jeg beklager meget, at jeg ikke var hjemme i Søndags, men vi havde fastsat et Friluftsmøde paa Romø, inden jeg vidste, at vi fik Besøg.

Vi har kjøbt 230 Tdr. Land Hede derovre og grundlagt et Plantageselskab, som vil plante dem til. Det kan De fortælle Clausen. Vi stifter iøvrigt en hel Del Hedeselskaber, fem er allerede i Virksomhed. Men i de andre Tilfælde er der Tale om Flader, som kan opdyrkes. Og hele Virksomheden udfoldes i Stilhed for ikke at opskræmme Regeringen.

Men det var jo nu ikke særlig det, jeg vilde skrive om. Det løber med i Pennen, fordi jeg ved, at det interesserer Dem og særlig Clausen. Mit Hovedærinde er jo at takke for Indbydelsen, som De kom med¹. Jeg modtager den med Tak og haaber bestemt, at jeg kan komme afsted, skjønt de politiske Forhold jo er noget urolige for Tiden. Jeg vælger at tiltræde Rejsen med »Tranquebar«, som afgaar fra Kjøbenhavn den 1. September. Det er det Skib, der passer mig bedst. Den 12. August kan jeg ikke tage afsted, fordi Kr. Thomsen først kommer paa fri Fod den Dag, og han maa have Besked om mangt og meget, naar jeg skal være saa længe borte². Og med et senere Skib kan jeg heller ikke tage afsted, fordi jeg maa være i Rigsdagen først i Januar. I December forsømmer jeg derimod ikke noget af Betydning i Rigsdagen under normale Forhold. Jeg skriver samtidig til Holger Petersen.

Men venlig Hilsen til hele Familien paa Damager og til Clausen.

Deres hengivne

H. P. Hanssen.

1 H. P. Hanssen havde fået foræret en rejse til Østen med et af Ø. K.s skibe. Rejsen blev ikke til noget på grund af krigsudbruddet i august 1914.

2 Red. Kr. Refslund Thomsen påbegyndte

12. juni afsoningen af en fængselsstraf på 2 måneder i amtsfængslet i Åbenrå. Straffen var idømt for en presseforsøelse. Se Hejmdal for 13/6 1914.

275. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 30. Juli 1914.

Kjære Clausen!

Tak for Dit Brev. Der er Øjeblikket ikke megen Udsigt til, at jeg kommer afsted til Siam, thi Krigen synes uundgaelig. Og jeg kan under disse Forhold absolut ikke indlade mig paa at holde Foredrag i Kongeriget.

Bliver det Alvor, vil mindst 15.000 Nordslesvigere blive kaldt under Fanerne. Min nærmeste Slægt vil stille et rigt Kontingent. Min Svoger Peter Fink maa sende 5 Sønner afsted, min Svoger Johan Andresen en Søn og en Svigersøn, min Svoger Peter Iversen sin eneste

Søn, som allerede ligger i Thorn¹. Min Broder paa Nørremølle en Søn, som ligger i Berlin. Min ældste Søn [Peter Hanssen] maa med som Underofficer, — og som saadan kunde jeg blive ved. Der er neppe et Hjem i Nordslesvig, som ikke vil blive ramt.

Kun dette, da jeg har meget travlt. Hils Din Kone.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Hverken svogeren Johan Andresen, Ullerup, der var gift med Marie Hanssen, eller svogeren, gårdejer Peter Iversen, Avnbøl, (Helene Hanssens broder) kom med i krigen, men begge havde sønner

med i krigen. Af Johan Andresens to sønner faldt sønnen Kresten Andresen ved Somme i august 1916 (jvf. »Krestens breve«).

276. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN OG M. MACKEPRANG

[30. Marts 1916]¹

Det er skandaløst, som Scavenius, Departementschef Zahle og Grev Moltke handler i Spørgsmaalet: de Hjemløse. Hvis jeg var dansk Minister, vilde jeg paatage mig at bringe færdig paa en Dag, hvad den danske Regjering ikke har faaet gjort i Maaneder. Det er, som om vi forraades.

Man tænke sig, at Grev Moltke nede i Berlin overfor en dansk Historiker erklærer: »Sønderjyderne selv er imod en Afstaaelse til Danmark. De faar altfor stor økonomisk Skade derved«. Vedkommende mente, at det stred mod hans Kjendskab til Forholdene, hvortil Gesandten svarede: »Da er De virkelig den Første, jeg har truffet af den Formening.« Dette siges af den danske Gesandt til en dansk Historiker, der ved bedre Besked; hvilken umaadelig Fortræd gøres der ikke, naar han udtaler sig paa samme Maade til udenlandske Diplomater og Politikere!

Den nuværende danske Regjering har gjort sig skyldig i store Forømmelser overfor Nordslesvig. Den har endda været gunstig stillet i Forholdet til Tyskland under Krigen. Den har haft gode Chancer.

Der raader i de mest betydende tyske Kredse den velvilligste Holdning og Hensyntagen til Danmark og Nordslesvig.

En Mand som Tirpitz har udtalt, at tidligere havde han anset det nordslesvigske Spørgsmaal for en Bagatel uden Betydning, nu indsaa han imidlertid, at Behandlingen af Nordslesvig var Skyld i de skandinaviske Landes Mistillid til Tyskland. Hvis han sad i Embede efter Krigen, saa vilde han lægge al sin Indflydelse i Vægt skaalen

for, at Nordslesvig herefter fik den mest humane og retfærdige Behandling, med fuld Ligeberettigelse paa alle Omraader.

Den af Kloppenborg fornylig i Landdagen afgivne Erklæring var affattet af os alle tre i Fællesskab². Forinden havde vi forelagt Justitsministeren Sagen. Han gjorde sig de største Anstrængelser for at tilfredsstille os og vilde meget nødig ind paa en offentlig Forhandling af Spørgsmaalet. Vi holdt paa, at han skulde desavouere Landretspræsidenten, hvad han ikke mente at kunne gaa med til, fordi han endnu ikke havde modtaget dennes Indberetning, og der var ikke Tid til at faa den indhentet. (Landretspræsidenten er den tidligere Landdagsmand Groth, som i sin Tid optraadte mod Hans Peter i Landdagen). Ministeren erklærede, at enhver Dansk, som ikke kunde udtrykke sig paa Tysk, havde fuld Ret til at tale Dansk paa Generalforsamlingen og overfor den tilstedeværende Notar.

Baade Loebell og Understatssekretær Drews har over for mig udvist den største Redebonhed for en os gunstig Løsning af de Hjemløses Forhold, men Sagen ødelægges for os af den danske Regjerings Smøleri, Ængstelighed og Buraukratisme. Sagen er ovenikøbet et kongerigsk dansk og ikke et sønderjydske Spørgsmaal. Mange hjemløse maa nu springe Soldat og gaa i Krigstjæneste, fordi den danske Regjering ikke handler i Tide.

Forleden spurgte jeg Drews, om der ikke kunde gøres noget for de to Sønner af den fra Sælland indvandrede i Berlin boende Familie, som er omtalt i »Hejmdals« Artikel³. Han svarede mig, at nu de var indkaldte og undergivne de militære Myndigheder, stod det ikke mere i hans Magt at gribe ind. Nu var det desværre for sent. Dertil kommer, at vi maa regne med Loebells og Bethmann Hollwegs Fald i nær Fremtid⁴.

Vore Venner i Kongeriget og den danske Offentlighed i det Hele taget tier nu i det nordslesvigske Spørgsmaal. »Vossische Zeitung« spottede for nylig i en Artikel det demokratiske Danmark, der gennem Presseprovisoriet frivillig tog Mundkurv paa, mens det reaktionære Tyskland arbejder for Afskaffelsen af den tyske Censur⁵.

Intet andet neutralt Folk i Europa — hverken Sverrig, Norge, Holland, Rumænien — har fundet sig i en Nedværdigelse som den, der gennem Presseprovisoriet er skabt i Danmark.

Højskoleforstander Alfred Povlsen, Ryslinge blev i Vinter, for nogle frimodige Udtalelser i en Artikel om Sønderjyderne i »Høj-

skolebladet«, straks stævnet til Foretræde for Scavenius og tildelt en Røffel⁶.

Jeg har forgæves forsøgt gennem Koppel (A. D. Jørgensens Svigersøn) og Bendz, hvem jeg har været behjælpelig med Affattelsen af Telegrammer fra Rigsdagen, at faa vor Sag omtalt i »Politiken«. Jeg har personlig overfor Jensen Sønderup, tidligere dansk Minister udtalt min levende Beklagelse af den danske Optræden overfor de Hjemløse. Alt har været forgæves.

En Mand som Villars Lunn har fornylig været i Aabenraa, har boet i samme Gade uden at aflægge mig et Besøg og tilsyneladende uden Interesse for vigtige Oplysninger i en alvorlig Tid.

Ovre paa St. Annæplads sidder Tyskeren Dr. Gøtsche og samler — med et Selskab maskinskrivende Damer som Medhjælpere — alt hvad der gennem de sidste 20 Aar er fremkommen offentlig om det nordslesvigske Spørgsmaal i Danmark. Det sker allerede med de kommende Fredsforhandlinger for Øje. Her var det af Betydning, om Mænd som Clausen og Mackeprang i Øjeblikket fremkom med Udtalelser, der kunde gaa ind som Islæt i Dr. Gøtsches Materiale fra den nyeste Tid.

Hvad har Mænd som Sven Hedin, Bjørn Bjørnson og Johs. Jørgensen ikke vovet og tilladt sig at fremsætte offentlig under Krigen.

Betydningen af offentlig Udtalelse fra vore Venner øges ved de mange udenlandske Journalisters Ophold i Kjøbenhavn.

Hvad ved man i det Hele taget om os i Petrograd, London og Paris? Selv om Dagbladene er lukkede for os, saa kan Brochureformen dog benyttes.

Cavling erklærede overfor Bendz ved dennes Afrejse til Berlin: Opgaven er, at der sendes Bladet Uvenligheder mod Tyskland. Saaledes skal det netop ikke være. Der skal fra dansk Side vises mandig og myndig, aaben og ærlig Optræden.

1 Det her aftrykte brev findes ikke i original, men i afskrift i H. V. Clausens arkiv. Det bærer påtegningen: Fra H. P. Hanssen gennem Nis Nissen, Nordborg, 30/3 1916 til Mackeprang og Clausen.

2 Kloppenborg-Skrumsagers tale i den preussiske landdag er refereret i Heimdal for 22/3 1916. I talen kritiseres de fortsatte tyske overgreb i Nordslesvig på et tidspunkt, hvor mange dansksindede sønderjyder kæmpede i de tyske rækker.

3 Der hentydes til en artikel i Heimdal for 21/3 1916 om: De Hjemløse. I artiklen berettes om en dansk familie, der havde været bosat i Berlin siden midten af 1890erne. Manden og konen var danske statsborgere, deres to sønner på henholdsvis 22 og 21 år hjemløse, medens to sønner, der var født efter 19/3 1898 havde erhvervet dansk indfødsret.

4 Bethmann-Hollweg afløstes først 14. juli 1917 som rigskansler af dr. Michaelis.

- 5 Under verdenskrigen havde udenrigsminister Scavenius gjort behandlingen af det nordlesvigske spørgsmål i dansk presse til absolut tabu.
- 6 I Højskolebladet for 17. dec. 1915, s. 1577-80 havde Alfred Povlsen offentliggjort en artikel med titlen: Sønnerjyderne. I artiklen omtales til indledning de mange sønderjyder, der forblødede på slagmarken, og Povlsen udtalte, at det var »blod af vort blod«. Artiklen sluttede: Det står fast, »at vi Danske uden noget forbehold bevarer håbet om atter at samles under det gamle folketag, men også at vi vilde kalde det vort største folkelige lykke, om dette håbs opfyldelse kunde ske i god forståelse med den stormagt, hvis nabovenlige forhold til os vil være den største betydning for vor fremtid«.

20. dec. 1915 anmodede udenrigsministeriets pressebureau Alfred Povlsen om en samtale i anledning af artiklen, og 29. dec. talte Povlsen med departementschef, kammerherre Zahle. Der er ikke bevaret noget referat af samtalen, men der foreligger et brev fra Povlsen til Zahle dat. 29. dec. Brevet lyder: »For at forebygge misforståelser tillader jeg mig i anledning af en hentydning af Hr. Kammerherren i vor samtale idag at bemærke, at min udtalelse i Højskolebladet ikke er påvirket fra partipolitisk side, og at jeg hverken direkte eller indirekte har nogen som helst forbindelse med hr. J. C. Christensen. Jeg benytter lejligheden til at bringe min ærbødige tak for den elskværdige modtagelse. Med højagtelse ærbødigst Alfred Povlsen«. U. M. arkiv 110 I 293. Alfred Povlsen.

277. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 2. April 1916.

Kjære Clausen!

Fru Andresen har bedt mig om at meddele Dig, at vor fælles Ven M. Andresen er afgaaet ved Døden i Kiel.

Dødsbudskabet kom ikke overraskende. Han har lidt meget i den senere Tid, men tungt nok at miste ham netop nu.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

278. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Paris, 18. marts 1919.

Kære Hans Peter Hanssen!

Denne skrivelse når nemmest gennem Verrier frem til dig og derigenem til vore venner!

Efter at delegationen¹ er rejst, er farerne dukket op fra to sider:

1) Fra Franz von Jessen eller gennem ham komne til vor kundskab. Han hoverer af, at Flensborg bliver dansk; han tilbyder at tage mod så stort et væddemål derpå, som det skal være. Han støtter det ganske sikkert på sine franske forbindelser, Tardieu og Laroche. Fransk mændene er, hvad også gesandten [Bernhoft] siger, stadig misfornøjede med, at vi har krævet for lidt, og det lader til, at også andre, f. ex. den ellers fornuftige amerikanske professor Haskins, har tendenser i lignende retning. Der er den farlige § i kommissionsbeslutningen, som siger, at de allierede skal fastsætte grænsen, og at

afstemningen ved den kun skal være vejledende, men at der skal tages økonomiske og geografiske hensyn. Vi var jo allerede bange for, at derindunder kunde komme Flensborg, da vi gik fra Laroche. Bliver der blot et nogenlunde aneligt mindretal i byen, gives den til os; Jessen er ivrig efter at komme til klarhed herover og udspørger også mig, hvad jeg mener. Min mening er, at under nogenlunde normale forhold vil der komme 6000—7500 danske stemmer og under stadig voxende misère i Tyskland en 10.000. Samtidig må vi tage i betragtning, at stemmetallet ikke vil være så stort som ved rigsdagsvalget sidst; mange går fra, som ikke opfylder betingelserne. Går det afgivne stemmetal ned til 30.000, er 7500 $\frac{1}{4}$ deraf (25 %) og maaske nok til at bestemme Timandsrådet til at give os byen. Dertil kommer, at jeg er angst for, at H. N. Andersen ikke er sikker; han skal have købt Flensborg Skibsværft. Selvfølgelig vil dette i et danske Flensborg være en vældig gevinst for os og er i så fald at hilse med glæde. Men bædre dog et tysk skibsværft og en tysk by.

2) Collin er igen kommet herved på ubestemt tid og har allerede taget fat på sit arbejde. Han møder efter eget sigende med mange henvendelser fra Slesvig by og Angel om at blive dansk; en gårdejer ude ved Gelting går allerede så vidt i sine udsagn, at han vil lade sine børn opdrage på dansk. At det danske gesandtskab idag af kommissionen er bleven anmodet om at oplyse, hvor stort området er mellem den sydlige afstemningslinje og evakueringslinjen, og hvor mange mennesker der boer der, tyder også på, at der er en interesse for disse egne, som ikke er af det gode. Nu kommer desuden greve Holstein herved, som er diplomat med forbindelser, en begavet mand, men en stor fantast, hader af ministeriet. Og Holstein er ikke blot med i det Collinske forbund, han er Franz von Jessens fornemste forbindelse i Danmark, hvad Jessen også praler af. Jeg forudser et net arbejde af dette trekløver, et arbejde, som i første række gælder Flensborg, men i andet Danevirke.

Gesandten og jeg er ret opskræmte ved dette; gesandten søger idag Laroche for mulig at få noget udfrittet. Men vi står ret hjælpeløse overfor det underjordiske muldvarpearbejde; vi får jo ikke at se de andres indlæg. Gesandten er imidlertid besluttet på at bruge stærke ord og sige, at en Danevirke linje kan Danmark på ingen måde gå ind på, og man kan da ikke påtvinge os noget, som vi ikke selv ønsker.

I stor hast. Mange hilsener til vore venner. Vær så venlig at besørge de breve, min kone lægger herinden i.

Din hengivne
H. V. Clausen.

1 Der er tale om den danske parlamentariske kommission, hvori også H. P. Hanssen havde sæde, som forhandlede med den af fredskongressen nedsatte

kommission, der skulle gøre indstilling til fredskonferencen om det slesvigske spørgsmål.

279. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

12. september 1919.

Kære H. P. H.!

Lørdag 20. September kl. 4 eftermiddag afsløres Niels Hjorts mindesmærke på Frederiksberg Kirkegård, og vi beder dig komme tilstede [der] i erkendelse af, hvad Hjort i et kritisk øjeblik har gjort for Slesvig. Vi har bedt Schmidt-Vojensgaard om at tale foruden en skolemand¹. Undskyld skriften.

Din hengivne
H. V. Clausen.

1 Foruden gårdejer Schmidt, Vojensgård, talte rektor Otto Madsen fra Ordrup gymnasium ved afsløringen af minde-

sten på Frederiksberg kirkegård. Se Nationaltidende for søndag morgen 21/9 1919.

280. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

6. oktober 1919.

Kære H. P. H.!

Vi har som du veed imorgen en herremiddag nærmest for kammerherre Bernhoft. Selv om du er forhindret i at komme til selve middagen for Kongens taffel, ender dette så ikke så tidligt, at vi kunde se dig herude bagefter. Vi vil jo gerne have prioritet fremfor mødet i Pædagogisk Samfund, som vist godt kan undvære dig¹. Se til, om du kan, og svar helst telefonisk.

Din hengivne
H. V. Clausen.

1 7. oktober 1919 afholdt Pædagogisk Selskab en festlig sammenkomst i Studenterforening, hvortil man havde inviteret de nordslesvigske lærere, der for ti-

den opholdt sig ved Statens lærerhøjskole. Festen er referet i Politiken for 8. okt. 1919.

281. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

Søndermarksvej 8. Valby, 6. november 1920.

Kære H. P. Hanssen!

Den 16. December fylder Carl Lindhagen 60 år, og der vil til den tid udkomme et festskrift om ham i Sverige. Som ved alle sådanne

lejligheder er ideen bleven realiseret for sent, og det har hast. Branting skal skrive den mest personlige skildring af ham; de har siddet på skolebænk sammen og med Carl Staaf.

Nu ønskes også et par danske bidrag, et skulde handle om ham som skovlovs-inspirator, og det skal skrives af skovrider Dalgas, et andet skulde skrives om hans forhold til Sønderjylland, og jeg har det hverv at bede dig gøre det; nogle få sider. Privat vil jeg foreslå dig at give dine personlige erindringer om ham¹.

Men det må ske hurtigst; manuskriptet må være her i København (hos mig) om en uges tid, for at det her kan blive maskinskrevet af hensyn til, at den danske text så lettere kan sættes af svenske typografer.

Jeg veed nok, at dit otium kun er tilsyneladende, og at du stadig er meget optaget, men jeg synes alligevel, du bør gøre det både for den gode mands egen skyld og af hensyn til, at Sønderjylland kommer med, overalt hvor ske kan her i Norden.

Sex mand herovre, højesteretsjustitiarius Gram, Høffding, Moltesen, H. L. Møller, Mackeprang og jeg har samlet 2000 kr. til en hædersgave til Nis Nissen, som vil blive overrakt ham før afrejsen. På tirsdag gør vi også en middag for ham hos mig med flere gode folk tilstede². Venlig hilsen til familien.

Din hengivne

H. V. Clausen.

- 1 Til værket »Carl Lindhagen tillägnas denne bok som en hyllning på Sextio-Årsdagen 1920« skrev H. P. Hanssen en kort hilsen fra Sønderjylland« (s. 96-98).
- 2 Før sin afrejse til Amerika blev der søndag d. 7. nov. 1920 afholdt en stor

fest for Nis Nissen på Folkehjem. Han fik ved den lejlighed overrakt 10.000 kr. Se Hejmdal for 8/11 1920. Om festen for Nissen i København se også efterfølgende brev.

282. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 12. November 1920.

Kjære Clausen!

Det er kun lidt jeg ved om Carl Lindhagen, men jeg har gode Minder om ham og er ham taknemmelig, fordi han under Krigen traadte i Skranken for os. Jeg har derfor ikke villet undslaa mig ved at følge Din Opfordring. Artiklen er tynd, men jeg kan ikke skrive om andet og mere, end hvad jeg ved. For at det ikke skulde blive altfor spin-kelt, har jeg maattet skrive en ellers overflødig Indledning. Du kan nu benytte mit Manuskript ganske frit, stryge og tilføje, hvad Du

holder for rigtigt, og lade det hele gaa i Papirkurven, hvis Du foretrækker det. Kun en Skjælm kan give mere, end han har.

Tak for Kortet fra Festen for Nis Nissen. Det glæder mig meget, at han ogsaa før sin Rejse har faaet Beviser for, at han har mange Venner nordfor Grænsen. Hils Din Kone.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

283. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Valby, 10. februar 1923.

Kære H. P. Hanssen!

Min kone og jeg har haft den glæde igår at modtage Sven Schous billede af mig til opbevaring, indtil den sidste af os er død, hvorefter det skal indlemmes i Frederiksborgsamlingen.

Det er mig derfor ved siden af en glæde en stor ære, som Nord-slesvigerne har gjort mig. Jeg må jo spørge mig selv, om den er fortjent, og jeg troer at svare mig selv, hvad sandheden er. Mit hjærte og min tanke har altid været nede hos jer; af den grund tør jeg nok tage mod æresbevisningen. Men min handling, idet jeg nu overskuer et temmelig langt liv, ak, hvor meget ugjort, hvor meget ugjort. Så trøster jeg mig med, at således går det med så meget menneskeværk, og så er jeg glad ved, at nu behøves det heldigvis ikke mere, altid at leve med i eders særegne liv, nu I er en del af os igen.

En offentlig tak vil jeg ikke udsende, for jeg har ingen hang til at få mig selv frem, men jeg beder dig ved lejlighed at fortælle dem, der har fundet på ideen og hjulpet til med dens realisation, hvor taknemlige vi bægge er. Med venlig hilsen til Dine.

Din hengivne
H. V. Clausen.

284. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Søndermarksvej 8. Valby, 4. december 1923.

Kære H. P. Hanssen!

. . . Mens jeg er skrivende til dig, lad mig gøre en lille forespørgsel i anledning af din fortræffelige og klare tale i Skive. Det gælder ordene: »De 6000« stammer oprindeligt fra en tale, som jeg holdt på det store folkemøde i Åbenrå.« Jeg bildte mig ind, at de 6000 var resultatet af de opregninger og sammentællinger af de faldne, som jeg

gav i »Nationaltidende« gennem hele krigen. Man kunde ikke på anden måde minde folk herhjemme om Sønderjyderne i denne tid; så fandt jeg på denne uskyldige måde at gøre det på og ledsagede så de nøgne navne, hvor jeg kunde, med andre oplysninger om Sønderjyllands vånde, der også kunde bevæge. Jeg vilde gærne have en lille rettelse af dette punktum, uden angivelse af, at det er mig, der har foranlediget rettelsen.

Ser vi dig ikke engang ude hos os, når du kommer til København. Du kan jo melde dig i forvejen. Med venlig hilsen til din kone.

Din hengivne
H. V. Clausen.

285. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 23. Februar 1924.

Kære H. V. Clausen!

Tak for det tilsendte Materiale, som jeg har læst med megen Interesse og skal benytte skønsomt. Endnu staar det neppe helt fast, at Loven kommer¹. Vi gaar foreløbig frem paa anden Vis. »Grøngrøft«, »Skovgaard« og »Risgaard« er købt af Tyskere, som tillige er tyske Statsborgere.»Grøngrøft« er nu bortforpagtet til eller skal i hvert Fald bestyres af en dansk Mand. Ejerne af »Skovgaard« og »Risgaard« vil ikke faa Opholdstilladelse. Foreløbig er der kommen nogen Standsning i Opkøbene. Det er ikke længere saa let at opnaa høje Guldmarkspriser for Ejendomme syd for Grænsen, da Frygten for Tvangshypotheker og store Grundskatter gør sig stærkt gældende ogsaa hos Køberne. Og Frygten for Loven om Udlændiges Køb af Ejendomme sætter endvidere sine Spor, hvor det drejer sig om Anbringelse af opsparede Kronekapitaler. Vi arbejder nu paa en Sammenslutning af de to Udstykningsforeninger til en stor Organisation, som skal tage Opkøb med Udstykningsformaal i større Stil op under Forhold, hvor Statens Jordlovsudvalg resp. Landbrugsministeriet yder stærkt Rygstød. Endvidere er Landeværnets Tilsynsraad sammenkaldt til først i Marts for at drøfte Stillingen . . . Hils Din Kone.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

1 Der hentydes formodentlig til et forslag fra H. P. Hanssen om gennemførelse af en lov om udlændinges køb af fast ejen-

dom i Danmark. Se Hejmdal for 14/2 1924.

Kære H. P. H.!

Tak for dit brev forleden dag. Nu skriver en ung meget flink mand, adjunkt Kretzschmer i Hillerød til mig; han er formand for den sønderjyske forening der: »Jeg vilde gjerne have H. P. Hansen herop i min forening, ti som De veed, vil jeg ikke være ensidig, men allerhelst se den gamle enhedsfront etableret.« Adjunkt K. er fordums Flensborgmand og har endnu megen interesse af Danskheden i Flensborg, særlig ven af lærer, cand. mag. Worsaae-Smith ved Realskolen der. Jeg troer, det har sin betydning, at du taler i Hillerød. Har Kretzschmer nu anerkendt den nye grænse, har hans forenings medlemmer i deres flerhed det vistnok ikke; at de vil høre dig, er et vidnesbyrd om, at de dog er fredelig stemte, og når du har talt, er de det sikkert endnu mere. Venlig hilsen.

Din

H. V. Clausen.

Undskyld skrift og form: jeg er meget træt.

Der har igår stået en fortræffelig artikel om Rinkenæs i dit blad; vi har i dag i stednavneudvalget været glade ved den og håber, at det at bladet har optaget den, vil føre til, at »Hejmdal« også ellers bruger den eneste rigtige danske form: Rinkenæs¹.

1 Der hentydes til en artikel af stednavneudvalgets leder, cand. mag. Gunnar

Knudsen, Rinkenæs eller Ringenæs. Se Hejmdal for 26/2 1924.

Kære H. V. Clausen!

Dit Brev modtog jeg lige ved min Hjemkomst fra København. Jeg vil nok holde de ønskede to Foredrag 17. og 18. Juli. Om jeg kan være borte ogsaa d. 19. ved at deltage i Turen til Sønderborg, ved jeg endnu ikke. Jeg har tænkt at tale om Nationalitetskampen i Sønderjylland fra 1864—1914 eller 1918.

Jeg ved ikke, hvor mange Deltagere, der bliver i Turen til Sønderjylland. Drejer det sig om et større Antal, er det vistnok bedst at tænke paa Varnæs og Felsted Sogne. Der er jo Smaaabaneforbindelse fra Graasten.

Jeg har haft Brev [fra] Sekretær[en] i »Det nordiske administrative Forbund« Aage Sachs angaaende et Besøg i Sønderjylland af administrative Embedsmænd fra de nordiske Lande i Dagene 29.—30.

Juni og 1.—2. Juli med Besøg i alle fire sønderjydske Byer. Det forekommer mig, at man her spænder for vidt, idet der vil gaa alt for megen Tid til Rejserne fra By til By. Bedst vilde det være, om denne Tur ogsaa blev arrangeret i Forstaaelse med Foreningen Nordens Bestyrelse, for at den kan være orienteret og bevare Overblikket over, hvad der sker paa dette Omraade¹.

Jeg venter senere nærmere Besked angaaende Foredragene. Det første maa fastsættes saaledes, at jeg kan holde det den Dag, jeg rejser hjemmefra. Men da Forbindelsen er god, vil det neppe volde Vanskeligheder. Med venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Nordisk administrativt Forbund besøgte i begyndelsen af juli måned Tønder, Åbenrå og Haderslev. Der deltog 90 medlemmer i turen. Hejmdal for 1/7 1925 indeholder en stor velkomstartikel til de nordiske gæster. I Hejmdal for

2/7 1925 er besøget i Åbenrå refereret. Der var besøg på Brøndlund slot og middag på Folkehjem. H. P. Hanssen talte ved den lejlighed til de nordiske embedsmænd.

288. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN p. t. København, 31. Marts 1926.

Kære H. V. Clausen!

Hermed Real-Kredit-Kommissionens Betænkning. Det er et godt Arbejde, Kr. Thomsen her har gjort¹. Og der er morsomt nok heller ingen, der tør vove sig frem med en nedsættende Kritik af det, skjønt Viljen dertil neppe savnes.

Cornelius Petersen er nu ved at organisere en Hær paa 10.000 Mand, som skal herover for at rydde Bulen og kaste »de Haandværkssvende og Finansjøder« der »misregerer og ødelægger Landet paa Gaden«².

De Aander, der under Grænsestriden blev fremmanet, begynder nu at genere Aandemanerne. Hils Din Kone.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Amtmand Kr. Refslund Thomsen var formand for den sønderjyske realkreditkommission, der var blevet nedsat af finansministeriet 16/7 1925. Betænkningen er dateret 4/3 1926. Kommissionens opgave var at undersøge realkreditforholdene på landet i de 4 sønderjyske amter.

2 Gårdejer Cornelius Petersen, Vester Anflod, havde i afstemningstiden arbejdet ivrigt for at få en afstemning i 3. zone. Da det nordslesvigske landbrug omkring midten af 1920'erne kom i vanskeligheder

under tilpasningen til almindelige danske produktionsforhold og som følge af kronestigningen, rejste han den såkaldte selvstyrebevægelse. Han vendte sig skarpt mod regeringen i København og krævede vidtgående selvstyre for de enkelte kommuner. Et bondetog til København kom ikke til at finde sted, men 20. april 1926 rettede Cornelius Petersen under et foredrag i den konservative klub i København et skarpt angreb på parlamentarismen og centraladministrationen.

289. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Søndermarksvej 8. Valby, 2. september 1927.

Kære H. P. H.!

To ting har jeg idag at forespørge om, det ene fra senioratet i Studenterforeningen, det andet fra mig selv!

1) Studenterforeningens seniorat vilde meget gerne se dig i foreningen, enten hvis du har kræfter dertil, som foredragsholder, eller i altfald som deltager i et møde om sønderjyske forhold¹. Senioratet er det magtpåliggende at genoprette det, som de tidligere konservative seniorater har forbrudt, ved ikke at have været villig til at indbyde dig, skønt det ofte har været foreslået. Nu blæser vinden fra en anden kant. Jeg synes, det er så smukt gjort av den nuværende styrelse, strax at ville råde bod på tidligere synder, så hvis du kan, bør du tage mod indbydelsen. Et større vidnesbyrd om, at den danske ungdom godkender avgørelsen i 1919—20, kan ikke skaffes. Det vil virke landet over, hvad man så end mener om studenternes betydning i dansk politik. Husk på, at av den fremgår embedsstanden for største delen. Tænk nøje over dette, Hans Peter . . .

Med venlig hilsen til din kone, som jeg måtte forlade forleden under festen forleden for Schmidt, da min kone lå syg (nu er hun reconvalescent)².

Din hengivne
H. V. Clausen.

1 H. P. Hansen afslod at tale i studenterforeningen. Se efterfølgende brev. Ledende senior i studenterforeningen var på det tidspunkt højesteretssagfører Geo Schjørring.

2 Gårdejer J. H. Schmidt fyldte 22. aug. 1927 70 år. Han fejredes ved en stor

fest på Højskolehjemmet i Haderslev. Ved festen talte bl. a. H. V. Clausen om Schmidts indsats i jordkampen. Festen er referet i Hejmdal for 23/8 1927. Clausens tale er aftrykt efter hans manuskript i Hejmdal for 24/8 1927.

290. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 16. September 1927.

Kære H. V. Clausen!

Mit Svar paa Dit Brev af 2. ds. er bleven forsinket, fordi jeg har staaet tvivlraadig, hvad Studenterforeningen angaar. Jeg har Undskyldning nok i min Helbredstilstand, thi jeg har det ikke godt. Skønt jeg meget gerne vilde have indfriet mit Løfte om nu i Efteraaret at tale i Gøteborg og Jønkøping, har jeg set mig nødsaget til at bede mig fritaget, da jeg ikke tør indlade mig paa den lange Rejse i Efteraaret, naar den skal slutte med et Par Foredrag.

Til store Betænkeligheder af denne Art, Vanskeligheden ved at tale, naar man lider af en stærk Bronchitis, kommer for Studenterforeningens Vedkommende andre. Jeg har nu en Gang været en Stridsgenstand. Velvilje fra det nye Seniorats Side kan let fremkalde eller genoplive Uviljen fra anden Side og faa Striden om mig til at blusse op paany i en Tid, hvor det gælder om at faa gamle Modsætninger til at træde tilbage for lettere at samle alle Kræfter om Løsningen af de mange Opgaver, som det stærke tyske Fremstød gør tvingende nødvendigt. Jeg har for et Par Dage siden efter lange Forhandlinger givet efter for Mackeprangs Forestillinger og lovet at tale i Studenterforeningen, men Betænkelighederne har atter faaet Overtaget, og jeg sender i Dag Afbud og beder mig undskyldt. Jeg tror, at dette er rigtigt. Nu maa Fortiden hvile og Fremtidens Opgaver løses! Personlig har jeg under Grænsestriden haft Interesse af at klarlægge og motivere mit Standpunkt overfor den akademiske Ungdom. Da var Studenterforeningens Talerstol spærret for mig som den eneste danske Politiker. Borgbjerg talte saaledes kort efter Generalstrejken efter særlig Indbydelse, Rode og Munch ogsaa. Nu har jeg ingen personlig Interesse af at tale i Foreningen, da det efter min Mening ikke vil fremme, men hæmme mit nationale Arbejde, og det maa være afgørende . . . Hils Din Kone.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

291. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Søndermarksvej 8, 19. december 1927.

Kære H. P. Hanssen!

Hvad jeg her skriver, beder jeg må blive mellem os. Det er som medlem af »Nordens» bestyrelse og som sikkert mere end de fleste optaget af følelsen af nødvendigheden af nordisk samarbejde, at jeg henvender mig til dig.

Det gælder »den danske uge« i Stockholm, hvortil I Slesvigere skal sende 4 repræsentanter¹. Jeg beklager såre meget, at du skal have givet afslag, ingen vilde kunne repræsentere som du; kan det ikke gøres om igen; du taler jo fx. her i København ved lejlighed i bitte små og nationalt set ligegyldige foreninger; men her gælder det noget vigtigt, noget højnationalt. Det er Sveriges bedste krese. Jeg tænker, at Holger Andersen, som vi har udnævnt sammen med dig

til at sørge for valget av Slesvigere, vælger sig selv; om han får en med af sit eget parti, veed jeg ikke; muligvis bliver der 3 »Åbenrære« (undskyld). Da mener jeg absolut, at følgende 3 egner sig til at repræsentere.

Refshauge, der har den tilbørlige smidighed og taktfølelse.

Chr. Ernst Christensen, der ved sin veltalenhed formår at tage folk med storm; jeg veed det fra Hindsgavl.

Schmidt, Vojensgaard, en mand med de store følelser, han som f. ex. ved vort sølvbryllup overvandt ligeegyldigheden overfor Slesvig hos hr. og fru Riise.

Men jeg har hørt, at du skulde ville foreslå Nis Nissen, Vibøge. Jeg beklager meget, at denne mand med så gode ævner ikke herovre kom til at gøre sig og ikke kunde tiltvinge sig tilbørlig respekt; hans måde at tale på gør sig ikke, han er altfor nøgtern, og efter erfaringen fra København kan man være ræd for, at han ikke formår at, hvad skal jeg sige, at holde kontenancen. Der er ikke det allermindste mellem ham og mig; men jeg mener, at i dette tilfælde står sagen over personen.

Een ting endnu, Hans Peter. De nogle og 20 navne under indbydelsen ejes av nogle av Sveriges bedste eller i altfald mest betydende Mænd, indenfor de vigtigste institutioner. Var det ikke fornuftigt, at »Hejmdal« gav disse navne, et vidnesbyrd om Svenskernes interesse for os, som nok er værd at tage med. Har du ikke alle navnene, så lad »Hejmdal« bede oberstløjtnant Bruhn, »Nordens« kontor, V. Boulevard 18, om at meddele dem.

Glædelig jul til din kone og hele din familie.

Din hengivne

H. V. Clausen.

1 Den danske uge i Stockholm åbnedes 28. jan. 1928 med en tale af fhv. indenrigsminister Ove Rode. Som repræsentanter for Nordslesvig deltog landstingsmand H. Jepsen Christensen, gårdejer J. H.

Schmidt, landstingsmand Kloppenborg Skrumsager og folketingsmand Holger Andersen. H. P. Hanssen undskyldte sig på grund af svigtende helbred. Se Hejmdal for 31/1 1928.

292. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 28. December 1927.

Kære H. V. Clausen!

Det gør mig meget ondt, at jeg ikke kan deltage i »Nordens« Møde i Stockholm. Men jeg tør ikke risikere det. Jeg har endnu i Efteraaret maattet indfri nogle gamle Løfter om at holde Fordedrag, men nu er

det forbi. Jeg har helt maattet indstille min Virksomhed som Foredragsholder, fordi jeg ikke kan taale Rejselivet. Efter min sidste Rejse til København duede jeg ikke til noget i en halv Snes Dage. Jeg skulde have talt i Gøteborg og Jønkøping i Efteraaret, men maatte sende Afbud, skønt det gjorde mig meget ondt. Jeg mærker, at jeg, som Vognmand Rasmussen her i Byen sagde til mig forleden, nu »er opslidt«.

Jeg har, da jeg meddelte, at jeg ikke kunde deltage i Mødet, foreslaet H. Jepsen Christensen og Nis Nissen, den ene som Formand for Skoleforeningen og Landstingsmand, den anden som tidligere Landdags- og Folketingsmand og dertil Medlem af det radikale Parti Holger Andersen skrev til mig, at han vilde foreslaa P. Grau. Man føler sig altid saa utryg overfor ham ved saadanne Lejligheder, fordi han grebet af Øjeblikkets Stemning let kan lade sig henrive til Udtalelser, som gør megen Skade. Det er nødvendigt her at have en sikker Modvægt. Det vilde J. H. Schmidt ogsaa være, Chr. E. Christensen derimod ikke, og Refshauge kan til Tider lægge for megen Vægt paa at undgaa det ubehagelige. Kan Du faa N. Nissen ombyttet med J. H. Schmidt, skal jeg ikke gøre Indvendinger, men én af de to, mener jeg, maa med. Det gaar ikke an her helt at sætte de to Oppositionspartier ud af Spillet. Det har jeg ogsaa skrevet til Holger Andersen. Overfor »Nordens« Bestyrelse kan jeg ikke ukaldet komme tilbage til Sagen. Holger Andersen regner, saavidt jeg kan forstaa af et i Gaar modtaget Brev, at han, Peter Grau, H. Jepsen Christensen og M. Refslund Poulsen vil blive indbudte. Jeg holder ikke dette for en heldig Repræsentation.

Vi skriver til Oberstløjtnant Bruhn efter Navnene paa de svenske Indbydere.

Jeg haaber, at Din Kone nu snart atter er helt rask. Vi har her hørt, at hun er i god, jævnt fremadskridende Bedring.

Vi ønsker Jer begge et godt nyt Aar! Med venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

293. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 6. Januar 1928.

Kære H. V. Clausen!

. . . Jeg har i denne Tid Stuearrest og har nu helt maattet standse min Virksomhed som Foredragsholder, kan derfor heller ikke, som

jeg ellers var indbudt til, holde Indvielsestalen i Løgumkloster¹. Men jeg har nok at arbejde med herhjemme.

Med venlig Hilsen og Ønsket om et godt nyt Aar for Din Kone, Dig og os alle.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

NB. Du har vel hørt, at man fra konservativ Side har forespurgt, om den nordslesvigske Gruppe vil sælge sine Aktier i »Modersmaalet«, og at dette af Gruppen er besvaret med en Forespørgsel til Flensborggruppen, om den vil sælge sine Aktier for at bevare Bladet som Venstreblad. Bag de Konservatives Tilbud staar — fortroligt sagt »Berlingske Tidende«, saa Pengene volder ingen Vanskeligheder. Jeg regner med, at 10 af Aktierne i Forvejen er paa konservative Hænder. (Advokat Andersen 4, N. J. Hørlück, 2 Lautrupper-Vollerup, N. Petersen, Physandt og saa endnu en, som jeg ikke kan angive i Øjeblikket). Den nordslesvigske Gruppe raader over 22 Aktier + N. Petersens, deraf er to (J. H. Schmidt og Jørgen Petersen radikale). Hvis Salg finder Sted — og det er ikke udelukket — har de Konservative Flertallet, og »Haderslev Amtstidende« vil da blive et selvstændigt Blad med eget Trykkeri². Men alt dette fortroligt.

Din hengivne
H. P. H.

1 Der var tale om indvielse af det nye forsamlingshus i Løgumkloster.

2 Efter at Flensborggruppen havde skaffet sig herredømmet over Modersmålets direktion og tilsynsråd, besluttede den nordslesvigske gruppe 7. maj 1928 at op-

rette et nyt venstreblad, som man kaldte Haderslev Amtstidende. Det udkom fra 1. juli 1923 med H. J. Rud som redaktør. Modersmålets redaktør i perioden 1923-49 var N. J. Nielsen.

294. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Søndermarksvej 8. Valby, 11. januar 1928.

Kære H. P. H.!

Mange tak for de tilsendte hæfter av dine avhandlinger. Selv en Flensborg dame, enkefru Bredsdorff, synes, at din skildring av Gustav Johannsen er fortræffelig¹.

Med Jepsen Christensen og oberstløjtnant Bruhn har jeg i dag drøftet spørgsmålet om fjærde mand fra Nordslesvig til at tage mod indbydelsen til Stockholm. Disse fem opstilledes:

Nis Nissen. J. H. Schmidt. Callø. Refslund-Poulsen. Sophus Thomsen. At de tre sidste ikke er vaskeægte radikale i indre-politisk

henseende, regner jeg for irrelevant i denne sag, hvor det gælder om det repræsentative. Jepsen Christensen vil ikke foretrække nogen av de 5; det må nu falde til dig at vælge.

Men jeg insisterer på, at valget må finde sted av hensyn til ævnen til at repræsentere, og at Nis Nissen allerede av den grund, at han kun er politiker, synes mig mindre egnet. Det er ret vigtigt, hvem der sendes avsted, og man må ikke risikere noget. Det gælder omtrent hver aften fest, og dertil vel private indbydelser. Kan han stå alt dette igennem? Man må ikke her lade sig bevæge av medlidenhedshensyn, at manden trænger til at stives av. Efter hvad Jepsen Christensen fortalte, er det et par gange bleven lagt ham nær at gøre forslag til stillinger, han mente at egne sig til, men han har ikke reflekteret. Glem ikke, at jeg aldeles intet udestående har med ham, tværtimod under jeg ham det godt, men her synes mig er vigtigere ting end det personlige at overveje.

Schmidt har jeg før skrevet til dig om; hvis du bestemmer dig for ham, men han avslår, så er der de andre tre. Av dem var Refslund Poulsen tidligere nævnt, Jepsen Christensen kom med Callø og jeg med Sophus Thomsen. Den sidste synes mig fortræffelig, han vil kunne gøre sig, han er smidig, han er en charmeur, han har den ydre apparition, som Svenskerne mer end vi sætter pris på, lægger vægt på. Men Callø er også brugelig, han er stemningsmenneske, og det betyder noget i denne sammenhæng. Refslund Poulsen er noget tør, men ellers anselig nok. Venlig hilsen.

Din hengivne

H. V. Clausen.

Også Bruhn lægger megen vægt på, hvorledes repræsentanterne vil gøre sig.

1 Der tænkes formodentlig på artiklen om Gustav Johannsen offentliggjort i H. P.

Hanssens skrift Fra Kampårene I, s. 64ff, der udkom i 1928.

295. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 12. Januar 1928.

Kære H. V. Clausen!

Tak for Din Bog, som jeg modtog for et Par Dage siden, og for Dit Brev, som jeg modtog lige nu¹.

Naar alle andre eller jeg vil hellere sige Du foretrækker J. H. Schmidt for Nis Nissen, kan jeg gaa med til det. Men jeg synes, det bør være én af de to. Vælges J. H. Schmidt, kan N. Nissen ikke be-

tragte det som en Tilsidesættelse, da Schmidt er ældre, har indlagt sig store Fortjenester af den nationale Sag og tilhører samme Parti. Men naar Kloppenborg indbydes, er og bliver det en Tilsidesættelse, hvis en af de andre tre foretrækkes for ham. Men rent bortset derfra, finder jeg ogsaa, at det Standpunkt, han repræsenterede under Grænsestriden, og som har vundet Forstaaelse i Sverrig, bør være godt repræsenteret under Mødet overfor Internationaliseringens Mænd. Callø er her efter min Mening altfor uligevægtig, Sophus Thomsen altfor lidt skolet i det offentlige Liv til at gøre sig gældende ved en saadan Lejlighed. Refslund Poulsen er langt bedre, men jeg foretrækker Nis Nissen for ham, hvorimod J. H. Schmidt utvivlsomt i denne Henseende vil kunne gøre lige saa god Fyldest som N. Nissen.

Altsaa: Jeg kan gaa med til J. H. Schmidt med Nis Nissen som Stedfortræder, hvis Schmidt er forhindret.

Iøvrigt mener jeg, at en hel Del af det, man bebrejder Nis Nissen, maa skrives paa Partimodsætningernes Regning. Med venlig Hilsen.

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 Clausen synes ikke at have udgivet nogen bog på dette tidspunkt. Måske tænkes der på bogen: Det danske Landskab,

der udkom i 1926 i serien: Haases Haandbøger.

296. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSSEN

Søndermarksvej 8. Valby, 19. december 1928.

Kære H. P. Hanssen!

To dage efter H. L. Møllers jordefærd henvendte hans enke sig til mig angående realisationen av hans bøger . . .¹.

Jeg fik Graae og Mackeprang til på vort fælles ansvar at tage indtil 250 kr. fra Kultursamfundet til at købe bøger for at sende til Slesvig. Siden har jeg registreret de bøger, der synes mig værdifulde, og bibliotekar Krarup har lovet nu efter jul at vurdere dem. Det gælder jo at undgå mellemeleddet antikvarboghandlen, der kun byder usselt. Vi tænker os, at først landsbiblioteket i Åbenrå får, hvad det måtte savne, dernæst de andre centralbiblioteker, og bliver der noget tilovers, da de større lokalbiblioteker.

Men nu er det, jeg vil foreslå, at også sprogforeningen yder sit bidrag til at købe; jeg kunde tænke mig samme sum. Eller kunde der blive mere? Det er en billig lejlighed, der her bydes.

Men: min væsentlige bevæggrund er jo den, at Møller alle sine dage ved foredrag, artikler osv. har vist den slesvigske sag store tjenester og ikke mindst den, at hans modige færd 1918—20 har bidraget sit til at skaffe den rigtige mening om grænsespørgsmålet frem.

Men den har kostet ham såre meget, både politisk og personligt. Jessens familie, der var hans nære venner, har fuldstændigt vendt ham ryggen; fru Møller føler det bittert, at også nu ved begravelsen intet hørtes fra dem; »To Løver« havde han siddet i fra begyndelsen, men 1920 opsagde de ham i en skrivelse al forbindelse. Ved begravelsen så jeg ingen andre højrepolitikere end professor Axel Møller.

Hvis I går ind på forslaget, vil I vel have bogfortegnelsen med priserne sendt over. Når biblioteket i Åbenrå har valgt, kunde listen jo gå videre.

Det er vel nok en sag, som ikke behøver sammenkaldelse av hele Jer bestyrelse, men kan avgøres av dem, der bor i Åbenrå. Svar vilde jeg gærne have sendt til Damagergård, hvor jeg er til den 27. inclusive.

Med ønsket om en glædelig jul til dig, din kone og hele din store familie er jeg din hengivne

H. V. Clausen.

1 Dr. H. L. Møller, der under grænsestriden 1918—20 havde støttet den af H.

P. Hanssen udstukne politik, var død 4/12 1928.

297. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 20. December 1928.

Kære H. V. Clausen!

Sprogforeningen er villig til at anvende mindst 250 Kr. til Køb af Bøger af Dr. H. L. Møllers Bogsamling, forsaavidt de egner sig til Indlemmelse i Det sønderjydske Landsbibliothek. Jeg bemærker, at vi foruden historisk Literatur ogsaa har Brug for Skønliteratur, idet adskillige Værker atter og atter maa fornyes. Naar Du tilsender mig Bogfortegnelsen med Prisangivelse, skal vi hurtig træffe Udvalget og betale kontant. Maa jeg i denne Forbindelse meddele Dig, at Sprogforeningen er i stærk Fremgang. I Fjor var vort Medlemsbidrag ca. 7000 Kr. I Aar er Medlemsbidraget allerede oppe paa 18.000 Kr., og da Regnskabsaaret først slutter d. 31. Marts, venter vi at naa op paa over 25.000 Kr. inden Aarets Udgang . . .

Maa jeg saa benytte Lejligheden til at takke Dig for Din Anmeldelse af »Et Tilbageblik«¹. Den indeholder adskillige Vink, som jeg skal lægge mig paa Sinde, naar jeg skriver Fortsættelsen. Men hvis

jeg skulde tage Hensyn til alle Dine Henstillinger f. E. i Retning af personlig Karakteristik af de mange Personer, jeg har været i personlig Berøring med, vilde jeg blive altfor bred. Paa et Par Punkter gaar Du ud fra urigtige Forudsætninger. Prof. Edv. Holms Forelæsning var over den nyeste Tids Historie (Verdenshistorie) fra 1848 af. Den kunde jeg ikke have læst hjemme. Hvad N. Hjort angaar, saa sigter min Bemærkning om intenst Samarbejde særlig til Krabbe-Affæren. Jeg var selv bange for, at jeg havde været altfor bred for mere fjerntstaaende Læsere. Men det synes, baade efter Anmeldelserne og efter mange Privatbreve, som jeg har modtaget, at dømme ikke at være Tilfældet. Jeg skrev ellers mere de første Afsnit, hvor jeg søger at give et Kulturbillede fra Sundeved, med en sønderjydske Læsekreds for Øje. Underligt nok synes højst forskellige Folk — Indre-Missions Tilhængere og overbeviste Socialdemokrater f. Ex. — at have læst Bogen med Interesse. Hils Din Kone. Kan Du ikke komme herved i Julen?

Din hengivne

H. P. Hanssen.

1 H. V. Clausens anmeldelse af H. P. Hanssens erindringsværk: Et Tilbageblik I blev offentliggjort som kronik over 10

numre af Heimdal i perioden 19.-24. nov. 1928.

298. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Søndermarksvej 8. Valby, 6. januar 1929.

Kære H. P. H.!

Tak for brev forleden, tak for dagbogsoptegnelserne November—December 1918 og tak for indbydelse til Åbenrå¹. Jeg rejste imidlertid fra Haderslev fjærde juledag — hjem til Mackeprangs fødselsdag (næste år bliver han 60), som altid holdes festligt. Min kone kommer først hjem imorgen, mandag, sammen med sin veninde frk. Ruth Philip, der er den bedste plejerske for hende. Hendes sygdoms grund ligger i nyrerne, helt rask bliver hun vel aldrig, men det kan vare mange år².

Tak endelig også for svaret på henvendelsen om H. L. Møllers bøger. Jeg sender dig her fortegnelsen over de bøger, der i første række kan være tale om. Skønlitteratur er der intet av, men jeg tænker mig som før skrevet bøgerne anvendte, forsåvidt de ikke indtages i Åbenrå bibliotek, i første række i centralbibliotekerne i købstæderne, deriblandt også Tønder, hvor der særligt vil være

brug for dem, hvis arkivet (tåbeligt) lægges derhen³. I god stand er bøgerne gennemgående ikke, mange må indbindes, men Alfred Krarup har ved vurderingen taget hensyn dertil. De første som Historisk Tidsskrift, Biografisk Lexikon, Arup, Neergaard er godt i stand. To værker må vist avsættes i Sverige; de overstregede er optagne. De overstregede er gået ud af dem, der skal avhændes. Jeg håber, min skrift kan læses.

Opriidelig, dengang Graae, M. Mackeprang og jeg på efterbevilling havde tænkt at bruge c. 250 kr., vilde vi selv have udvalgt bøgerne til Sønderjylland; nu da også Sprogforeningen er trådt til, er det rimeligt, at den foretager udpegningen; man veed jo dernede, i Åbenrå, Tønder osv., hvad der savnes. Du og Jacob Petersen vælger dem for Åbenrå, Lausten Thomsen derefter for Tønder osv.

Jeg håber hjærteligt, at det nye år må blive glædeligt for dig og alle dine.

Din hengivne

H. V. Clausen.

- 1 H. P. Hanssens dagbogsoptegnelser fra nov.-december 1918 er optrykt i H. P. Hanssens bog: Fra Krigstiden II. 1924.
- 2 Fru Clausen døde 3. febr. 1929.
- 3 Undervisningsminister Byskov havde 20.

marts 1928 forelagt lovforslag om oprettelse af et landsarkiv i Tønder. Forslaget blev ikke gennemført og i 1931 erstattet med et nyt forslag om et landsarkiv i Åbenrå.

299. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

Søndermarksvej 8. København, Valby, 16. februar 1931.

Kære H. P. Hanssen!

5te udgave av min rejsehåndbog over Sønderjylland er forlængst udsolgt, og fra mange hold ønskes en ny udgave. Jeg har selv stadig søgt at holde den à jour.

Men — sidste udgave 1922 krævede såvidt jeg husker 4000 kroners tilskud til forlæggeren. Min nye forlægger — til værket »Danmark« — har beregnet at måtte have et tilskud på 2—3000 kr. til en ny udgave. Priserne indenfor faget til materiale og arbejde, undtagen til papir, er endnu så høje. Selv skulde min fortjæneste ikke blive ret høj, men denne gang måtte jeg have medhjælper for Mellem- og Sydslesvig. Jeg har tænkt mig lærer Torp i Tønder og Tage Jessen, med hvem jeg er kommet til at stå på en særlig god fod. Tilskudet er nødvendigt for at kunne holde bogens pris nede på 5 kr. Den er i forhold til sin tilsyneladende størrelse meget indholdsrig; der er ingen

overflødige ord i den, og den er trykt med lille skrift, hvad der meget forhøjer udgifterne.

Nu spørger jeg; er der mulighed for at skaffe 2—3000 kr. Kultursamfundet vil jeg forståeligt nok meget nødtigt henvende mig til, i altfald om det hele beløb, men kunde sprogforeningen overtage en del af beløbet, selvfølgelig mod erstatning i form av så og så mange eksemplarer. Kunde også måske den samlede biblioteksbestyrelse for Danmark bidrage noget, når indflydelsesrige folk tog sig av det. Giv mig et foreløbigt svar, men som er avgørende i den henseende, at værket ikke kommer ud, at jeg ikke avtaler noget med forlæggeren.

Forresten må der handles ret hurtigt, hvis bogen skal ud til sommerens begyndelse.

Kommer du snart til København, kunde vi tage Mackeprang med på råd.

Din hengivne

H. V. Clausen.

300. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 23. Februar 1931.

Kære H. V. Clausen!

Naar Rejsehaandbogen er udsolgt, bør den udkomme i en ny Udgave. Men jeg maa desværre tilstaa, at jeg ikke ved, hvorfra vi skal faa det nødvendige Tilskud.

Sprogforeningen er spændt saa haardt for, at vi har et Laan paa 8000 Kr. løbende hos Graasten Bank. Forsamlingshusene i Grænseomraadet har stillet store Krav til os, som vi har maattet opfylde. Tønderhus og Tønder Bibliotek har krævet store Tilskud. Husflidskolen i Solderup og Husholdningsskolen i Jejsing har kostet os over 5000, ja henved 6000 Kr. Tinglevhus og Padborghus er Smertensbørn. Jyndeved, Løjt og Kværns har tilsammen kostet os 8000 Kr. o. s. v. Dertil kommer nu som bydende Krav Støtte til danske Sygeplejeforeninger, idet man fra tysk Side stiller tyske Diakonisser til fri Raadighed som Sygeplejersker, uden at der kræves stedlige Ofre. Det er derfor helt udelukket, at Sprogforeningen kan yde Tilskud til Rejsehaandbogen. Derimod synes jeg, at Kultursamfundet kan give et Tilskud paa 1000 Kr. Det er jeg villig til at anbefale. Men videre tør jeg ikke gaa her, da Kravene til Kultursamfundet ogsaa er mangfoldige. Hvilke Midler Bibliotheksstyrelsen for Danmark raader over, ved jeg ikke, da jeg ikke har Forbindelse med den. Grænseforeningen

er langt tilbage med Betalingen af bevilgede Tilskud til Forsamlingshuse og kan vist ikke foreløbig yde Tilskud. Andre Udveje ved jeg ikke. Men kan Bogens Pris ikke om fornødent sættes noget højere. For Forlaget maa det dog betyde meget, at den er udkommet i saa mange Udgaver, som hurtigt er bleven udsolgte. Med venlig Hilsen.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

301. H. P. HANSSEN til H. V. CLAUSEN

Aabenraa, 12. Maj 1932.

Kære Clausen!

Undskyld, at jeg ikke før har takket Dig for Dit Bidrag til Festskriftet, som jeg fik overrakt paa min Fødselsdag¹. Jeg har været glad ved at modtage det og føler Trang til at indhente det forsømte. Tak!

Hernede ser det ikke godt ud for Tiden. Vi trænges haardt af »Jydske Tidende«, som kun tænker paa at snakke Folk efter Munden i disse Krisetider og iøvrigt konkurrerer hensynsløst, baade med Over- og Underbud². »Hejmdals« Eksistens som selvstændigt Blad er i Fare. Det kan komme dertil, at det bliver Adolf Svensson og Erik Hansen i Kolding, der en Overgang — bliver det forhaabentlig kun — bestemmer den offentlige Mening i Nordslesvig. »Berlingske Tidendes« Angreb paa den gamle sønderjydske Presse er langt farligere end det Køller-Wildenradt-Krabbeske Angreb var i sin Tid. »Dybbøl-Posten« er færdig som selvstændigt Blad, »Flensborg Avis« er ved en Kraftanstrengelse sikret til Nytaar. Om »Hejmdal« kan holdes gaende saa længe er i dette Øjeblik tvivlsomt.

Naa, det var ellers ikke Meningen, da jeg satte mig til at skrive dette Brev, at Du skulde have denne Klage i Tilgift. Med venlig Hilsen.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

1 På halvfjerdsårsdagen 21. februar fik H. P. Hanssen overrakt et festskrift, der var udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, Sprogforeningen og Skoleforeningen. I dette festskrift havde H. V. Clausen skrevet en afhandling med titlen: Fra Køllerpolitikens dage.

2 Jydske Tidende var grundlagt i 1929 og

udkom i Kolding. Bag det nye blad stod Berlingske Tidende. Bladet opstod ved en sammenlægning af de to konservative aviser Kolding Avis og Haderslev Stiftstidende. I 1931 overtoges ligeledes Fredericia Avis. Det nye blad påførte de gamle sønderjyske blade en hård konkurrence.

302. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN Søndermarksvej 8, 27. januar 1933.

Kære H. P. Hanssen!

»Naturfredningsforeningen« har gennem sin formand, hr. Struckmann, bedt mig om at indtrængende anmode dig om at gøre dig bekendt med det høfligt formede forslag til ændringer af vejplanen Rinkenæs—Kollund, som er bleven sendt til hr. Jep Fink, og den vilde sætte overordentlig pris på, om du vilde underskrive forslaget sammen med foreningens bestyrelse og dens repræsentanter i Åbenrå og Sønderborg. Den vil blive indsendt til amtmanden Refslund Thomsen.

Jeg slutter mig helt ud til anmodningen; det er mig en hjærtesag, at omtrent den skønneste færdselsvej i Danmark bliver bevaret så uskadt som muligt. At vejen bør gennemføres af forskellige grunde, er jeg forlængst på det rene med. Venlig hilsen fra

din hengivne
H. V. Clausen.

303. H. P. HANSEN til H. V. CLAUSEN Aabenraa, 1. Februar 1933.

Kære H. V. Clausen!

Naturfredningsforeningens Andragende har Jep Fink og jeg underskrevet og videresendt efter Ønske. Jeg tvivler ikke om, at rette Vedkommende vil tage Hensyn til det.

Jeg var i sidste Uge i København for at deltage i et Møde vedrørende »Flensborg Avis«. Den stod atter med et betydeligt, af Kursdifferencen mellem Krone og Mark hovedsagelig fremkaldt Underskud. Hvis der ikke skaffedes Kapital til Dækning af det, vilde Bladet se sig nødsaget til at standse Udgivelsen om et Par Maaneder.

Det lykkedes os at faa 70.000 Kr. tegnet — det vil sige Underskudet i indeværende Aar dækket.

Tyskerne bryder meget stærkt paa. Det vilde have været ganske uforsvarligt at lade Bladet falde, idet det vilde være bleven meget stærkt udnyttet og have sat endnu stærkere Fart i den tyske Agitation, som arbejder med meget store Pengemidler.

Jeg var under Opholdet i Landbrugsministeriet for at tale et Alvorsord med Departementschef Waage om Jordspørgsmaalet. Vogelgesang har atter Penge i Overflod til sin Raadighed og er ivrig paa Færde¹. Med venlig Hilsen.

Din hengivne
H. P. Hanssen.

1 Advokat Vogelgesang i Haderslev var formidler af tyske statstilskud til bl. a. opkøb af jord i Nordslesvig. Han stif-

tede i 1936 i Haderslev Kreditanstalt Vogelgesang.

304. H. V. CLAUSEN til H. P. HANSEN

19. juni 1933.

Kære H. P. H.!

Jeg forudsætter, at du har modtaget fra Naturfredningsforeningen genpartier af Naturfredningsnævnets og amtsvejinspektørens erklæringer i sagen den nye Flensborgfjordvej. Jeg tænker, at du er enig med foreningens sagkyndige i følgende:

1) Det fredede areal ved Munkemølle mister ved den af nævnet og vejvæsenet foreslåede linje sin naturlige og så smukke forbindelse med fjorden, som en gennemskæring og dæmning som den foreslåede vil medføre. Er det ikke dig selv, der har taget initiativet til fredningen her, som nu vil blive ødelagt.

2) Ødelæggelsen af Elbækkløften.

Disse to er de mest graverende ødelæggelser, mens den af os foreslåede linjeføring forekommer mig på fire afgørende punkter at være den rigtige:

1) at den er den naturfredningsmæssigt rigtige, hvilket rentud indrømmes såvel af amtsvejinspektøren som af nævnet.

2) at den teknisk set er den rigtige, indrømmet ganske klart af vejinspektøren.

3) at den muliggør en kommende langt større bebyggelse i oplandet mellem kysten og hovedlandevejen.

4) at denne bebyggelse, som kan forventes nordfra, vil føre med sig en sikring af grænsen, altså være af stor national betydning.

Med hensyn til denne vordende bebyggelse vil det absolut være af største betydning at høre den største sagkundskab i vort land, nemlig Dansk byplanlaboratorium, der støttes af næsten alle landets kommuner. Det undrer mig, at man ikke fra de lokale myndigheders side har søgt samråd med denne autoritet. Formanden er Kai Hendriksen, som du nok kan tænke er særlig interesseret fra gammel tid i styrkelse af grænsen¹. Men en sådan henvendelse må ske af dig og helst snarest belejligt for ikke at sinke sagen.

Er det ikke yderligere rigtigt, i et også nationalt så betydningsfuldt spørgsmål, også at tage med 6 mandsudvalget fra de 3 forenin-

ger for at hindre, at der nationalt begås dumheder. Vil du ikke også tage initiativet. Grænseforeningen alene kan ikke løfte sagen, den må løftes i flok. Skulde vi også tage Kultursamfundet med?

Det gælder Danmarks grænse, at gøre den så stærk som muligt.

Sagen haster stærkt. Men din hjælp personlig er af største betydning. Med venlig hilsen.

Din hengivne

H. V. Clausen.

¹ Kontorchef i landbrugsministeriet Kai
Hendriksen havde været med til at ud-

stikke den nye statsgrænse i 1920.

NAVNEREGISTER

- Abild, 95.
Achen, Georg (1860–1912), kunstmaler, 12.
Adler, J. G. C., amtsretsråd, 85, 87, 92 f., 100, 102 f., 107, 110 f., 113.
Afrika, 300.
Ahlefeldt-Laurvig, William (1860–1923), udenrigsminister, 324.
Alexander I (1777–1825), russisk zar, 56, 58.
Alexander III (1845–94), russisk zar, 57, 61.
Aller, 146.
Almsted, 116.
Als, 2, 5, 7, 10, 19 f., 42, 67, 77, 80 f., 87, 99 f., 108 f., 131, 144, 150, 165, 167, 176, 180 f., 188, 192, 196–99, 208, 216, 219, 242–45, 249, 251, 253, 256.
Alsfjord, 51.
Als Nørreherred, 9, 17, 90, 130, 177, 182, 184, 187, 244.
Alssund, 21.
Als Sønderherred, 21, 77, 163, 181, 187.
Altona, 51.
Amorsen, Søren (1831–1916), konsul, Haderslev, 135 f., 187.
Amsterdam, 223, 286.
Andersen, student, 131.
Andersen, A. P., gårdejer, Visgårde, 201.
Andersen, H. N. (1852–1937), etatsråd, direktør for Ø. K., 339.
Andersen, Holger (1890–1961), politiker, 347 ff.
Andersen, Johannes (1885–1961), advokat, Haderslev, 350.
Andersen, Jørgen, gårdejer, Lebøl, 230.
Andersen, Nikolaj (1862–1919), sprogmand, forfatter, 10, 70, 275, 311, 324 f., 332.
Andrée, Karl (1808–75), tysk geograf, 110.
Andresen, musiker, Rørkær, 96, 103, 201.
Andresen, Andr., gårdejer, Hjerting, 251.
Andresen, Johan, gårdejer, Ullerup, 222, 235, 334 f.
Andresen, Kr., cand. phil., 327–32.
Andresen, Kresten, søn af Johan Andresen, Ullerup, 335.
Andresen, Margrethe, f. Aarøe (f. 1857), gift med M. Andresen, 230, 278, 338.
Andresen, Mathias (1858–1916), litterat og bogsamlingsleder, Åbenrå, 80 ff., 90, 94, 97, 100, 102, 112 f., 116, 121 f., 128, 131, 140, 144, 156, 160, 167, 173, 175 f., 179, 183, 185, 188, 193, 215, 217–21, 224 f., 229 f., 235 f., 238, 253, 255, 258 f., 266, 268, 278, 280 ff., 287, 293 f., 304, 312, 317 f., 328, 332 f., 338.
Andresen, P., journalist, sen. højskoleforstander i Vinding, 86, 109–12, 114 ff., 121, 124, 131–38, 140–43, 145, 152, 159, 162, 169 ff., 177, 179.

- Andresen, Peter, gårdejer, Rinckenæs, 153.
- Angel, 81, 114, 138, 178, 252, 339.
- Angell, H., kaptajn, Kristiania, 111.
- Appel, C., Toftlund, 58.
- Appel, Cornelius (1821—1901), præst, Rødding, 51 f., 73 f.
- Appel, Gotfred, 58.
- Appel, Jacob (1866—1931), højskolemand, 216, 313 f.
- Appelberg, Ingeborg (1854—1932), folkeskolelærerinde, Esbo, 86, 88.
- Arnim, Harry, greve, tysk diplomat, 75.
- Arnkiehl, 119.
- Arnum, Laust, gårdejer, Bovlund, 51, 95, 148, 235.
- Arrild, 116.
- Arup, Erik (1876—1951), historiker, 355.
- Askov, 9, 34, 36, 40 f., 51, 88, 173, 191, 311, 313 ff., 328, 330.
- Asmussen, Jes, Kværs, 146.
- Asmussen, Markus, Kværs, 146.
- Assens, 14, 16, 21, 83.
- Athen, 181.
- Augustenborg, 71, 90 f.
- Avnbøl, 26, 141, 224.
- Avnbølgård, 152.
- Bache, Otto (1839—1927), kunstmaler, 12.
- Bachmann, Karl Asmus, amtsdommer, landdagsmand, Haderslev, 257.
- Badeni, Kasimir Felix, østrigsk minister, 233.
- Bajer, Fr. (1837—1922), fredsvener, politiker, 32, 132.
- Balan, preusisk major, Åbenrå, 56, 58.
- Ballebro, 224.
- Ballegård, 14.
- Balslev, Harald, Uubberup, 299.
- Bang, Ludvig, Tralskov, Kiding, 146.
- Bardenfleth, Vilh. (1850—1933), amtmand, Vejle, 276 ff.
- Barfod, H. P. (1834—92), hospitalsforstander, Ålborg, 54 f., 59.
- Barth, Theodor, dr. phil., tysk politiker, 34, 257 f., 262.
- Bartholdy, Johan (1853—1904), komponist, 229.
- Bartram, Sønderborg, 83.
- Bebel, August (1840—1913), tysk politiker, 324.
- Beckett, Francis (1868—1943), 194.
- Bedsted, 245, 252.
- Begtrup, Holger (1859—1937), højskolemand, 206.
- Behrens, Carl, forfatter (1867—1946), 22, 24 ff., 28, 62, 68 f.
- Belgien, 58, 255, 285 f.
- Bendz, dansk journalist, 337.
- Berendsen, Ivar (1865—1939), toldembedsmand, politiker, 325.
- Berg, Anthon, norsk redaktør, 26.
- Berlin, 8 f., 11, 15, 17, 25, 29, 69, 100 f., 118, 126, 133 f., 136, 139, 141, 150 f., 161, 181, 184 f., 190, 192, 195 ff., 201, 205, 213, 221, 230, 238 f., 256, 265 f., 269, 278, 283 ff., 294, 298, 306, 308, 315, 332, 335 ff.
- Berner Schilden Holsten, Adam (1855—1927), lensbaron, Langesø, 305.
- Bernhoft, H. A. (1869—1958), dansk minister i Paris, 338 f., 340.
- Bertelsen, Carl, forfatter, 219.
- Bertelsen, Jens (1836—1902), folketingsmand, Vrigsted, 32.
- Bethmann-Hollweg, Th. v. (1856—1921), preus. indenrigsminister, senere tysk rigskansler, 308, 336 f.
- Bevtoft, 243 f., 251.
- Bing, Laurids, vekselærer, 231, 247 f., 253, 263.
- Birck, L. V. (1871—1933), nationaløkonom, professor, 183.

- Birkedal, Uffe (1852—1931), præst, 228.
- Birkedal, Vilh. (1809—92), præst, 63.
- Birkerød, 45.
- Birkholm, Jens (1869—1915), kunstmaler, 331.
- Bisgaard, stentrykker, cand. phil., 105.
- Bismarck, Herbert v. (1849—1904), greve, tysk politiker, 258.
- Bismarck, Otto v. (1815—98), tysk rigskansler, 8, 11, 33, 56 ff., 60, 75, 145, 190.
- Bissen, Rudolf (1846—1911), landskabsmaler, 12.
- Bjerning, 91.
- Bjerrum, Jannik (1851—1920), oftalmolog, 22, 62.
- Bjørnshauge, J. H. (1831—1910), dyrlæge, 13, 17 f., 45, 74, 87, 109, 148, 232, 276 f., 279 f., 286.
- Björnson, Björn (1859—1942) norsk teaterchef, 337.
- Björnson, Björnstjerne (1832—1910), norsk digter, 7, 55, 160.
- Blad, Andr., gårdejer, 101.
- Blad, Jens, gårdejer, Lebølgård, 90.
- Bladt, C. J., gårdejer, Tandsgårde, 181, 188, 235, 238.
- Bladt, Hans Chr., gårdejer, Lysabild, 215, 235, 238.
- Bladt, Jørgen, gårdejer, Vestermark (Kegnæs), 90.
- Blans, 242.
- Bloch, V. A. (1826—1907), skolemand, 39.
- Blunck, Andreas, sagfører, tysk politiker, 324.
- Bock, bogbinder, Gråsten, 5 f., 218.
- Bojesen, Ernst (1849—1925), forlagsboghandler, 109 f.
- Bojsen, Frede (1841—1926), politiker, 8.
- Bokkenheuser, Fr. (1837—1914), skolemand, 139 f.
- Bolbro, Hans Jørgen, Kværs, 146.
- Bollerslev, 127, 140, 193, 245.
- Bondegaard, A. C., redaktør, Svendborg, 71 f.
- Bonefeld, 286.
- Bonefeld, Jørgen, Sottrup, 235.
- Borchsenius, Kåre (1874—1960), regissør ved det kgl. teater, 175.
- Borgbjerg, J. F. (1866—1936), politiker, 347.
- Borgen, Th., kasserer i foreningen »To Løver«, 110, 160, 267 f., 270.
- Bosse, Robert, preussisk kultusminister, 257.
- Bov, 92, 102, 157 f.
- Bovlund, 14, 17, 20 f., 51, 53, 77, 104 f., 115, 136.
- Bovrup, 169.
- Boysen, 119.
- Bramsen, Johs., Fjelstrup, 147.
- Branderup, 105.
- Brandes, Georg (1842—1927), forfatter, 13, 17, 19, 34, 36, 62 f., 66 f., 69 f., 98, 160, 199, 202 f., 205 ff., 210, 215, 220, 224, 228 f., 235, 260, 273, 282, 284, 294, 321.
- Brandsbøl, 165.
- Branting, Hjalmar (1860—1925), svensk politiker, 341.
- Brarup, 92, 103.
- Bredsdorff, Elisabeth f. Bramhelt (1862—1932), gift med Th. Bredsdorff, Flensborg, 350.
- Bredsdorff, Thomas (1847—1913), skibsværftdirektør, Flensborg, 9, 11 f., 29, 40, 53, 77.
- Breklum, 298 f.
- Bremen, 74.
- v. Brincken, isenkræmmer, Haderslev, 128.
- Brink-Lassen, Jens (1858—1919), landbrugsskoleforstander, 95, 255.
- Brix, Theodor, tysk forfatter, 169.

- Broager, 21, 27 f., 80, 104, 146.
 Broagerland, 93.
 Bruhn, Helge (1872–1951), oberstløjtnant, 348–51.
 Brunde, 93.
 Brunsnæs, 14, 21.
 Bruxelles, 286.
 Brændstrup, 322.
 Brøndlund, 122, 124, 127, 345.
 Burkal, 95, 97, 146, 157 f.
 Busk, Jens (1845–1908), gårdejer, folketingsmand, 32.
 Bylderup, 95 ff., 104, 157, 322.
 Bülow, Detlev Wilh. Th. v., godsejer, overpræsident, landdagsmand, 257.
 Byrjalsen, K., Klastrup ved Hjørring, 69.
 Byskov, J. (1867–1955), seminarieforstander, politiker, 355.
 Böhmen, 87, 156, 206.
 Bøjskov, 152.
- Callesen, 145, 159.
 Callesen, N., 124 f.
 Callesen, Nis Henriksen, gårdejer, Lerskov, 215, 235.
 Callesen, P. H., købmand, 277.
 Callø, P. A. (1882–1960), cand. polit., senere kreditforeningsdirektør, 308, 350 ff.
 Caprivi, G. L. v. (1831–99) marineminister, 60.
 Carlsen, Emmy (død 1912), frk., Gl. Køgegård, 306.
 Carstens, Axel, tandlæge (1847–1927), 97, 206, 258, 261, 263 f., 269, 291.
 Carstensen, provst, 219.
 Cavling, Henrik (1858–1933), redaktør, 337.
 Chemnitz, M. Th. B., borgmester, Haderslev, 162.
 Christensen, skomager, Øster Højst, 96.
- Christensen, Chresten Ernst (1872–1944), gårdejer, politiker, Asserballe, 348.
 Christensen, Godfred (1845–1928), landskabsmaler, 12.
 Christensen, Hans, gårdejer, Hjortholm, 246.
 Christensen, H. Jepsen (1880–1956), gårdejer, politiker, Høgsbro, 303, 348–51.
 Christensen, J. C. (1856–1930), konsejlspræsident, 289, 338.
 Christensen, Lorenz, gårdejer, Høn-snap, 201, 235.
 Christensen, Nikolaj, 276 f.
 Christensen, P., bogbinder og papirhandler, Haderslev, 4.
 Christian VIII (1786–1848), dansk konge, 201.
 Christian IX (1818–1906), dansk konge, 61 f., 66.
 Christian X (1870–1947), dansk konge, 40, 340.
 Christiansborg slot, 40.
 Christiansen, arbejdsmand, Rørkær, 201.
 Christiansen, cand. mag., 82.
 Christiansen, Ernst (1877–1941), redaktør, Flensborg, 218, 310, 312, 314 f.
 Christiansfeld, 50 f., 104 f., 116, 204, 281.
 Clausen, Cathrine, f. Nielsen (1874–1929), gift med lektor H. V. Clausen, 266, 290 ff., 296, 300 f., 304, 306, 308 f., 311, 314, 316, 318 f., 321, 326, 329, 331, 335, 342 f., 345 ff., 349 f., 354 f.
 Clausen, Julius (1868–1951), biblioteksmand, forfatter, 24.
 Clausen, Peter, Frøslev, 146.
 Clausen, Rasmus, gårdejer, Smedager, 95, 215.
 Colding, vinhandler, Flensborg, 253.

- Collin, Jonas (1877–1938), overlæge, 339.
- Colmar, 285.
- Coquelin, B. C. (1841–1909), fransk skuespiller, 161.
- Cour, J. C. la (1838–98), landøkonom, Lyngby, 146.
- Crane, Walter (1845–1915), eng. maler, 177.
- Czarlinski, Leon v., polsk politiker, 262.
- Daler, 146, 303.
- Dalgas, Christian (1862–1939), skovrider, 341.
- Dall, M., journalist, Åbenrå, 293.
- Dalum, 41, 216.
- Damager, 296, 334, 353.
- Danevirke, 339.
- Danielsen, gæstgiver, Åbenrå, 51, 77.
- Danmark, 3, 7, 16, 27 f., 32 f., 36 f., 45, 48, 54–57, 59 f., 62 f., 65, 69, 71, 87, 109, 124, 129, 132, 136, 139, 150, 152, 157, 159, 161, 163, 171 f., 174, 178, 195, 197, 205, 213, 216, 220, 222, 226 f., 241, 243 f., 253, 255, 258 ff., 263, 269, 276, 279, 283, 287, 291, 294, 297, 303, 306, 308, 310, 314, 322 f., 331–37, 339, 356, 360.
- Dau, mejerist, Broballe, 99.
- Dau, Niels Jensen, mejeriejer, Ullestrup, 27.
- Dau, Nikolai, dyrlæge, Hagenbjerg, 170.
- Delbrück, H. (1848–1929), tysk historiker, 321.
- Diernæs, 99.
- Diogenes fra Sinope, græsk filosof, 181.
- Dirksen, husmand, Ravsted, 147.
- Dirksen, Chr., Ravsted, 147.
- Drachmann, Holger (1846–1908), digter, 219.
- Draget, 104.
- Dreisdorf, 102.
- Drescher, ejendomsmægler, Årup, 196.
- Dresden, 174.
- Drews, Bill, preussisk understatssekretær, senere indenrigsminister, 336.
- Duus, Barsmark, 147.
- Duus, Matthias, gårdejer, Kegnehøj, 90.
- Dworski, arkivar ved nationalarkivet, Prag, 156.
- Dybbøl, 1, 180, 223, 277, 311.
- Dybdahl, 165, 237.
- Dynt, 104.
- Dyrehaven, 48.
- Ebsen, E., sagfører, Flensborg, 75, 234, 238.
- Egen, 90, 100, 322.
- Egernsund, 14, 71, 117, 242.
- Eibe, F. H. (1816–71), boghandler, 43.
- Eigtved, Vald. (1875–1939), bankdirektør, 104 f.
- Ejdersted, 175.
- Ellum, 140.
- Ellund, 114.
- Elsass-Lothringen, 56 f., 63, 213, 319.
- Elsmark, 91.
- Enemark, Anders, 235.
- England, 11, 56 f., 131, 141, 143, 145, 148, 177, 213 f., 260, 310, 318, 330.
- Ensted, 14.
- Erik Glipping (1249–86), dansk konge, 182.
- Eriksen, gårdejer, Ketting, 170.
- Eskesen, Morten (1826–1913), lærer, forfatter, 55, 73.
- Estrup, J. B. S. (1825–1913), politiker, 40, 61, 302.
- Etlar, Carit, forfatter (1816–1900), 125, 218.
- Eulenburg, Philipp (1847–1921), tysk diplomat, 321.

- Europa, 160, 177, 199, 202, 207, 294, 310.
- Falbe-Hansen, V. A. (1841–1932), nationaløkonom, 107 f.
- Falbe-Hansen, Viggo (f. 1875), overretssagfører, 206.
- Falkenstjerne, F. F. (1854–96), højskoleforstander, folketingsmand, 98.
- Falster, 89.
- Fausbøl, Jørgen, møller, Branderup, 11, 51 ff., 77, 112 ff., 169, 188, 219, 222.
- Fejlberg-Jørgensen, J. L. (død 1946), frimenighedspræst, 15 f, 218 f., 235.
- Felsted, 116, 177, 182, 223, 344.
- Festersen, Åbenrå, 128.
- Festersen, F. P., gårdejer, Hostrup, 251 f., 255.
- Filipsborg, 171.
- Fink, Jep (f. 1882), arkitekt, Åbenrå, 329, 358.
- Fink, Peter (død 1919), gårdejer, Stubbum, 51, 334.
- Finland, 86–89, 155 f., 166, 174, 206, 213.
- Finnemann, 235.
- Fischer, C. C. (1844–1933), kaptajn, Åbenrå, 187, 218, 301, 310 ff.
- Fischer, Fr. (1809–71), urmager, red., Åbenrå, 121.
- Fjord, N. J. (1825–91), landøkonomisk forsøgsleder, 149.
- Flensborg, 2, 5, 11 f., 14, 20 f., 31, 49 f., 53, 75, 77, 94, 96, 104 ff., 110, 114, 117, 121, 123, 130, 133, 139, 141, 150, 156, 163, 168 f., 171, 174 f., 180, 186, 193 f., 201, 223, 233 f., 247, 264, 266 f., 269, 272, 280, 282, 293 f., 338 f., 350.
- Flensborg amt, 114, 168.
- Flensborg fjord, 93, 116, 252, 359.
- Fog, Rasmus, 210, 226.
- Fol, 117, 154.
- Frankfurt an der Oder, 56 ff.
- Frankrig, 33, 57, 145, 161, 213 f., 260, 286, 293, 310, 338.
- Franzen, gårdejer, Brunde, 251.
- Fredericia, 216, 251, 254.
- Frederik VII (1808–63), dansk konge, 62.
- Frederiksberg, 340.
- Frederiksborg, 122.
- Frederiksen, student, 77.
- Frederiksen, N. C. (1840–1905), nationaløkonom, 161.
- Frederiksen, Vald., Ritzaus Bureau, 161, 186, 200, 202 f., 206, 209 ff., 215, 235, 254.
- Freiligrath, Ferdinand (1810–76), tysk digter, 125.
- Friberg, Maikki (1861–1927), folkeskolelærerinde, politiker, 86, 88.
- Friedberg, Robert, professor, landdagsmand, 257.
- Friedrich III (1831–88), tysk kejser, 8, 56.
- Friis, Claus, Nybøl, 230 f.
- Friis, Hans, gårdejer, Kopsholt, 51, 53, 235.
- Friis, Jens, gårdejer, Kopsholt, 51, 95.
- Friis, Aage (1870–1949), historiker, 179, 202–06, 209 f., 229, 274 f., 304, 308, 316, 320.
- Frydendal, 141.
- Frøs herred, 147.
- Frøslev, 102, 106, 114, 140.
- Fyn, 111, 119, 153, 178, 206, 306.
- Fåborg, 30 f., 191.
- Fårhus, 168.
- Gammelgab, 2, 296.
- Gammelgård, 90, 99.
- Gammelgård, Jørgen, Bevtoft, 147.
- Garderhøj (Jægersborg), 40.
- Gedser, 271.
- Gelså, 52.

- Gelting, 339.
 Genève, 286.
 Genner, 99.
 Goldschmidt, Harald (1857–1923), veterinær, 110.
 Goluchowski, Agenor, østrigsk udenrigsminister, 233.
 Goos, Carl (1835–1917), professor, 16, 55, 59, 68.
 Gostein, landdagsmand, Breslau, 257.
 Gotthardsen, N. J., gårdejer, Nørmark, 303, 313.
 Gram, 14, 20, 52 f., 77, 105.
 Gram, dyrlæge, 147, 154.
 Gram, Kjerstine, håndgerningslærerinde, Fol, 147, 154.
 Gram, R. S. (1857–1936), højesteretspræsident, dr. jur., 341.
 Grand, Jens (d. 1327), biskop, 182.
 Grattelund, 104.
 Grau, Andreas (1883–1935), redaktør, 304, 312, 331 f.
 Grau, Hans Chr. (1829–1917), gård-ejer, Pøl, 9.
 Grau, Peter (1866–1953), gårdejer, Pøl, 9 f., 77, 94, 167, 175, 181, 184 ff., 188, 192, 199, 215, 235, 238, 241 f., 244, 256, 258 f., 300 f., 305 f., 311 f., 314, 349.
 Gregersen, Vilh. (1848–1929), sognepræst, 123.
 Gross, frue, Nordborg, 169.
 Groth, landretspræsident, 336.
 Groth, Vilhelm (1842–99), landskabsmaler, 12.
 Grundtvig, N. F. S. (1783–1872), digter, 27, 31, 34, 36, 41 f., 64, 77, 96, 133, 142, 173.
 Grünwald, redaktør, Haderslev, 132.
 Grækenland, 204.
 Grøngrøft, 343.
 Graae, Frederik (1875–1948), departementschef, 352, 355.
 Gråsten, 14, 21, 28, 71, 114, 183, 186 f., 189, 201, 217 f., 223 f., 344, 356.
 Gundestrup, 90.
 Gyldendal, 109.
 Gætje, gårdejer, Nørrebrarup, 154.
 Göteborg, 346, 349.
 Goethe, Johann Wolfgang (1749–1832), tysk digter, 99, 219.
 Götsche, tysk diplomat, 337.
 Haag, 286.
 Haarlem, 286.
 Haderslev, 5, 10, 16, 30 f., 43, 49, 58, 71, 74, 76, 87, 93, 104 f., 109, 112, 116, 118–21, 128 ff., 133, 140, 161, 163, 176, 238, 243, 253, 255 f., 258, 263, 275, 279, 281, 287, 292 f., 300, 312, 322, 325 f., 345, 354, 359.
 Haderslev amt, 117 f., 120, 164, 182, 216, 243.
 Haderslev Næs, 111, 147.
 Haderslev Vesteramt, 116, 197, 208, 216, 258.
 Haderslev Østeramt, 4, 49 f., 90, 119, 176, 234, 244.
 Haderup, gårdejer, Tved, 140.
 Hage, gæstgiver, Tønder, 103.
 Hagemann, G. A. (1842–1916), ingeniør, 247.
 Hagenbjerg, 134, 242, 322.
 Halk, 119.
 Hall, Carl (1848–1908), cand. polit., redaktør, 76.
 Hamborg, 12, 41, 141, 161, 175, 223.
 Hammelev, 243.
 Hammer, 210 f.
 Hammer, løjtnant, forstander for Årup realskole, 51.
 Hammerich, Frederik (1809–77), teolog, 15.
 Hammerich, Martin (1811–81), skolemand, 15.

- Hammershøi, Svend (1873—1948), kunstmaler, 320.
- Hannover, 60, 286.
- Hannover, Emil (1864—1923), kunsthistoriker, 194.
- Hansemann, Adolf v. (1826—1903), tysk bankmand, 233 f.
- Hansen, gårdejer, Kastvrå, 193.
- Hansen, sekretær i Dansk Exportforening, 207.
- Hansen, student, medlem af studentersamfundets bestyrelse, 77.
- Hansen, Astrid, f. Hanssen (1894—1950), gift med direktør Kristen Hansen, Åbenrå, 164 f.
- Hansen, Cornelius, ejendomsmægler, Sønderborg, 247.
- Hansen, D., ejendomsmægler, Flensborg, 247.
- Hansen, Erik (1874—1936), redaktør, Kolding, 357.
- Hansen, Fritz, gårdejer, Løjtestoft, 181 f., 186 f., 190.
- Hansen, H. A., 126.
- Hansen, H. P., kådner, Felsted, 146.
- Hansen, Hans Ebsen, Kasø, 147.
- Hansen, Hans Fr., gårdejer, Midtkobbøl, 90.
- Hansen, Hans Nikolaj (1853—1923), maler og raderer, 12.
- Hansen, Hans Peter (1867—1942), stud. theolog., senere rektor, 62, 66, 167, 202, 206, 209, 215, 229, 236 f., 308, 329, 332.
- Hansen, Hulda, lærerinde, Hejls, 236.
- Hansen, I. L., Anderupgård, 235, 238.
- Hansen, Jules (1828—1908), forfatter, 212.
- Hansen, Jørgen (1802—89), biskop, 174.
- Hansen, Jørgen, Asserballekov, 146.
- Hansen, Kristen (1893—1952), direktør, Åbenrå, 165.
- Hansen, Mathias, gårdejer, Østergård (Kegnæs), 90.
- Hansen, P., bogtrykker, Ålborg, 106.
- Hansen, Peter, Felsted, 146.
- Hansen, Peter (1864—1930), sognepræst, Dybbøl, 331.
- Hansen, Rasmus (1860—1929), landstingsmand, Stavnsbjerg, 72.
- Hansen, Thyssen, gårdejer, 216, 235.
- Hanssen, Anna Maria, f. Andresen (1826—94), gift med gårdejer Christen Hanssen, 85, 147 f.
- Hanssen, Chresten, gårdejer, Nørremølle, 86, 88 f., 100 f., 155, 335.
- Hanssen, Christen (1825—91), gård-ejer, Nørremølle, 2, 26, 28, 51, 71, 85, 87, 100, 103.
- Hanssen, Cæcilie (1851—88), gift m. gårdejer Peter Fink, Stubbum, 50 f.
- Hanssen, Helene, født Iversen (1860 1935), gift med H. P. Hanssen, 11, 20, 30 f., 49, 60, 70—73, 76, 80, 82 f., 85, 99 f., 102 ff., 106 f., 109 f., 112—16, 140, 143, 156, 164, 166 f., 169, 174, 178, 182 f., 185, 189, 196 f., 220, 224, 228, 233, 238, 274, 284 f., 287—93, 296, 300, 306 f., 335, 343, 346, 348, 353.
- Hanssen, Helga (f. 1896), gift med overdyrlæge Otto Tofft, Åbenrå, 328.
- Hanssen, Ingeborg (død 1923), gift med landstingsmand Rasmus Hansen, Stavnsbjerg, 72.
- Hanssen, Ingeborg (f. 1891), gift m. amtmand Kr. Refslund Thomsen, 83, 113, 116, 172, 193, 296, 299, 303 f., 309.
- Hanssen, Kristine (død 1896), H. P. Hanssens søster, 183 ff., 190.
- Hanssen, Marie, gift med gårdejer Johan Andresen, Ullerup, 335.
- Hanssen, Marie, gift med direktør Sophus Thomsen, Haderslev, 116,

- 193, 291 ff., 296, 298 f., 314, 316 f., 323–26.
- Hanssen, Peter, gårdejer, Bollerslev, 335.
- Hanssen, Thyra (f. 1898), programsekretær, 233 f., 238.
- Hanstholm, 128 f.
- Hanved, 6, 92, 102, 104, 106, 114.
- Harden, Maximilian (1861–1927), tysk redaktør og forfatter, 262, 320 f.
- Harder, Poul (1878–1931), geolog, 193.
- Hardeshøj, 14.
- Haskins, Charles H., professor, medlem af den amerikanske fredsdelegation, 338.
- Haslund, Otto (1842–1917), maler, 12.
- Hauberg, 104.
- Haue, Hans, Grønnebæk, 235, 238.
- Haugaard, 116.
- Hedin, Sven (1865–1952), svensk opdagelsesrejsende, 337.
- Heeremann, friherre, vicepræsident i landdagen, 258.
- Heide, Axel (1861–1915), bankdirektør, 300, 302, 305, 307.
- Heine, Heinrich (1797–1856), tysk digter, 99.
- Heinrich, prins af Preussen, 161 f.
- Heise, student, 77.
- Heitmann, kromand, Toftlund, 57 f.
- Hejls, 42, 97, 100, 183.
- Hejlsminde, 112.
- Hellevad, 117.
- Helsingfors, 86, 88.
- Helsingør, 67.
- Heltzen, E. S. E. (1818–98), amtmand i Åbenrå, ejer af Søgård, 300 f.
- Helved, 104.
- Hemmert, Fladsten, Løjt, 147.
- Hendriksen, Kai, kontorchef, 359 f.
- Henningsen, Erik (1855–1930), maler, 12.
- Herold, 22, 62.
- Hertzsprung, Ivar, 210 f.
- Hillerød, 344.
- Hindsgavl, 348.
- Hinrichsen, Franz, Kværs, 252.
- Hinrichsen, Fritz, Sønderborg, 201.
- Hjallese, 74.
- Hjerndrup, 243.
- Hjerndrupgård, 243.
- Hjerting, 251.
- Hjoldelund, 104.
- Hjort, Marie, f. Harbou (1860–1902), gift med skolebestyrer Hjort, 127, 143, 195, 210.
- Hjort, Niels (1862–1917), skolemand, 127, 171, 186, 231 f., 247f., 250 f., 253, 256, 260, 263, 272, 274, 277, 285, 287–90, 294 f., 298, 311, 340, 354.
- Hjortholm, 246, 249.
- Hjortkjær, 131, 134.
- Hoffmann, amtsforstander, Tabdrup, 247–49, 251.
- Hohenlohe-Schillingsfürst (1819 – 1901), tysk rigskansler, 233.
- Hohwy, frk., 175.
- Hokkerup, 169.
- Holbæk amt, 141.
- Holbøl, 93, 117, 252, 322.
- Holland, 285 f., 336.
- Hollmann, tysk admiral og statssekretær, 204.
- Holm (Als), 242.
- Holm, Edvard (1833–1915), historiker, 354.
- Holm, Jens, gårdejer, Rugbjerg, 51.
- Holstein, Bent (1881–1945), lensgreve, politiker, 339.
- Holsten, 152, 331.
- Holtz, Ernst, preussisk understatssekretær, 257.
- Horsbyg, 51.
- Horsens, 1 f., 15, 28.

- Hortén, finsk oversætterinde, 86.
 Hostrup, 14, 51, 95, 97, 146, 252, 322.
 Hostrup, C. (1818–92), digter, 6, 36, 48.
 Hostrupskov, 299.
 Hovlbjærg, 15.
 Hovslund, 254.
 Hulsøen, 295, 297.
 Hultin, frk., oversætterinde, 118.
 Humtrup, 92.
 Husum, 238, 299.
 Hvass, Anders (1858–1916), overretssagfører, kommunalpolitiker, 22 f.
 Hvidding, 93, 176, 243.
 Hyloft, urmager, Ravsted, 96.
 Hänel, Albert, professor, tysk jurist og politiker, 258 f.
 Høffding, Hans, magister, 229, 308.
 Høffding, Harald (1843–1931), professor, 13, 16 f., 22, 24, 36, 38, 45, 48 f., 62, 70, 97 ff., 101 f, 127, 139, 179, 194, 199, 202 f., 208 f., 215, 217, 224 f., 228 f., 232, 234 f., 247, 250, 254, 259 ff., 273 f., 283, 295, 299, 303, 307, 323, 325 ff., 329, 341.
 Høgsbro, student, 24, 28.
 Høgsbro, Sofus (1822–1902), 22, 24, 33.
 Højberg, gårdejer, Nørmark, 95, 235.
 Højer, 110, 169.
 Højmark, Asger (f. 1865), stud. theol., 24 f., 28, 61.
 Højrup, 243, 245.
 Højst, 94, 97, 104.
 Hønsnap, 114.
 Hørlyck, Adeline (1849–87), født Fausbøl, gift med gårdejer A. Hørlyck, Rurup, 52.
 Hørlück, Anders (1836–1900), gård-ejer, Rurup, 13 f., 52, 58, 269.
 Hørlyck, N. J., gårdejer, Rurup, 304, 350.
 Hørring, Hugo (1842–1909), konsejlspræsident, 276 ff.
 Hørup, 90, 100 f., 104, 109, 242.
 Hørup, Viggo (1841–1902), redaktør, 7 f., 76, 99.
 Høruphav, 104.
 Høy, A. T. (1864–1949), cand. theol., 179, 236 f.,
 Høyer, Boy, 167, 235.
 Ibsen, Henrik (1828–1906), norsk forfatter, 120, 219.
 Ingemann, B. S. (1789–1862), digter, 218.
 Italien, 57.
 Iversen, Johan, gårdejer, 222.
 Iversen, Jørgen, gårdejer, Svejrup, 10, 21, 25 f., 47, 235.
 Iversen, Peter, gårdejer, Avnbøl, 222 ff., 235, 334 f.
 Iversen, Peter, forpagter, Philipsborg, 27 f., 171.
 Jacobsen, farversvend, Åbenrå, 167.
 Jacobsen, forpagter, Rumohrsgård, 201.
 Jacobsen, Chr. Johs., præst, Skærbæk, 286.
 Jacobsen, J., Årslev, 146.
 Jacobsen, Ole, bibliotekar, København, 140.
 Jakobsgaard, Peter, Styding, 147.
 Janke, Th., redaktør, Åbenraa, 177, 269 f.
 Jejsing, 104, 356.
 Jensen, gårdejer, Gram, 201, 235, 238.
 Jensen, gårdejer, Nygård, Øster Lindet, 53.
 Jensen, tysk soldat, Skærbæk, 9.
 Jensen, Andr., snedker, Rens, 96.
 Jensen, Anker, lektor, 194, 199 f., 203, 206, 215, 217, 222 f.

- Jensen, Chr., præst, Breklum, 299.
- Jensen, Hans, mejeribestyrer, Tyrstrup, 303.
- Jensen, Jens, Tved, 118 f.
- Jensen, Jens Peter, medlem af sprogforeningens bestyrelse, 82.
- Jensen, Jørgen, gårdejer, Snogbæk, 25 f., 28.
- Jensen, Kasper, vandelærer, 151, 158, 189, 228.
- Jensen, Laura (1870—1953), skolebestyrerinde, København, 292, 296, 298, 303.
- Jensen, Mads, gårdejer, Jægerup, 16, 18, 29, 47, 216.
- Jensen, Mads, gårdejer, Sottrup, 44, 46 f.
- Jensen-Sønderup, Jens (1862—1949), gårdejer, politiker, 337.
- Jepsen, Laurids, Hagenbjerg, 146.
- Jepsen, Michael, skibsreder, rigsdagsmand, 114, 126, 147 f.
- Jerndorff, Peter (1842—1926), kgl. skuespiller, 319 f.
- Jersdal, 14.
- Jespersen, Otto (1860—1943), sprogforsker, 87, 167, 193.
- Jessen, Andr., gårdejer, Rens, 104.
- Jessen, Fr. v. (1870—1949), journalist, 173, 189, 285, 338 f.
- Jessen, Hans, gårdejer, Rinkeæs, 114.
- Jessen, H. Chr., gårdejer, Bollerslev, 193.
- Jessen, Jens (1854—1906), redaktør, Flensborg, 2, 54, 61, 69 f., 73—76, 81 f., 85, 88, 93, 112, 120—24, 126 f., 129, 133—36, 140, 144, 150, 157, 161 f., 165, 168, 170 f., 173 f., 178 f., 181—91, 198 f., 204, 207, 211, 215, 217, 219, 221, 234, 236, 238 f., 241 f., 259—63, 267—70, 272, 274, 277, 279, 289, 291, 298f., 353.
- Jessen, Lorenz, gårdejer, Visgårde, 201.
- Jessen, Marie, f. Fibiger (1859—1935), gift med red. Jens Jessen, Flensborg, 25, 29.
- Jessen, Peter, lærer, rigsdagskandidat, 303, 312 f.
- Jessen, Tage (f. 1898), redaktør, Flensborg, 355.
- Jestrup, 99.
- Johannsen, Gustav (1840—1901), rigsdagsmand, 9, 11, 31 f., 40, 45f., 52 f., 69 f., 74 f., 89, 100 ff., 105 f., 114 f., 119, 133, 135, 163 f., 168 f., 181—85, 187 f., 198 ff., 208, 215 f., 223, 229, 233 ff., 238 ff., 244, 250, 256, 258, 260, 264, 266 f., 269 f., 274 f., 281, 283, 288, 291, 303, 351.
- Johansen, Jensenius (1827—1902), præst, Odense, 18, 55, 123.
- Johansen, Viggo (1851—1935), maler, 12.
- Jost, Petersen, købmand, Flensborg, 15.
- Juel, Hans Rud. (død 1923), kammerherre, Hverringe, 305.
- Juhler, J. C., skolebestyrer, Åbenrå, 123.
- Junggreen, Anna Catharina, f. Cornett (1839—1911), gift med tobaksfabrikant J. P. Junggreen, Åbenrå, 175.
- Junggreen, J. P. (1827—86), nord-slesvigsk politiker, tobaksfabrikant, 182, 302 f.
- Juul, Chr. Sehestedt (død 1941), kammerherre, Ravnholt, 305.
- Jylland, 1, 3 f., 25, 34, 54, 138, 200, 222.
- Jyndeved, 356.
- Jürgensen, A. P., farver, Gråsten, 11, 55, 223, 235, 238, 264.
- Jürgensen, Chr., gehejmeråd, landdagsmand, 257.

- Jægerspris, 198, 201.
 Jægerup, 243.
 Jönköping, 346, 349.
 Jørgensen, fru el. frk., Gråsten, 12, 175.
 Jørgensen, gårdejer, Hjortspring, 249, 253.
 Jørgensen, slagter, Sønderborg, 170.
 Jørgensen, A. D. (1840–97), rigsarkivar, 36, 48, 58 f., 61 f., 65, 70, 73 ff., 77, 79, 81, 83 ff., 89 ff., 94, 100 f., 109, 111, 116 f., 121, 133, 136, 138 f., 148, 152, 156, 158 f., 162 f., 166 ff., 173, 178, 183, 199–202, 204–10, 215, 217, 221, 225, 229, 240, 247, 262 ff., 269, 271 f., 281, 337.
 Jørgensen, Andreas, Smøl, 104.
 Jørgensen, Johannes (1866–1956), digter, 24, 337.
 Jørgensen, Konrad (1849–1921), bogtrykker, Kolding, 55, 114, 221.
 Jørgensen, S. M., professor, København, 283.
 Jørgensen, Vilh. (1844–1925), ingeniør, 247, 295, 298.
- Kalkstein, dr., bankdirektør, 214.
 Kallundborg, 7 f., 47, 50, 289.
 Kanstrup, 210.
 Kap Lindenæs, 129.
 Kardorff, Wilhelm, friherre, tysk politiker, 261.
 Karlum, 103.
 Kastelianski, russ. professor, 310.
 Kautmann, kommuneforstander, Kragelund, 92.
 Kayser, Harald (1817–95), tømrermester, København, 64, 70, 123, 269.
 Kayser, Olaf (1856–1925), tømrermester, København, 139.
 Kegnæs, 80, 90, 104, 109.
 Kegnæsgård, 90.
- Kerkkonen, Gunvor, overbibliotekar, Helsingfors, 88.
 Kerteminde, 71 f.
 Ketting, 253.
 Kiderlen-Wächter, Alfred v. (1852–1912), tysk diplomat, 318 f.
 Kiel, 31, 87, 161, 175, 180, 338.
 Kierkegaard, Søren (1813–55), filosof, 27.
 Kjer, P., amtsforstander, Sønderborg, 158, 175.
 Kjær, redaktør, Odense, 72.
 Klaumann, stud. theol., 24, 26 f., 77.
 Klinker, P. amtsforstander, Nordborg, 209.
 Kliplev, 190 f., 201, 300, 306.
 Klockar, 166.
 Kloppenborg-Skrumsager, H. D. (1868–1930), landdagsmand, 167, 245, 299–302, 304–07, 313, 336 f., 348, 352.
 Klægsbøl, 168.
 Knorborg, 102.
 Knudsen, gårdejer, Lysholm, 247, 249.
 Knudsen, Andreas, skomager, Sottrup, 201.
 Knudsen, Gunnar (1886–1952), stednavneforsker, 344.
 Knudsen, H. A. (1831–1917), gods-ejer, Trøjborg, 55, 95, 187 f.
 Knudsen, L. J., præst, Lejrskov, 55.
 Koch, Emil, præst, Odense, 57, 64.
 Kolding, 54 f., 67, 72, 106, 111, 114, 151, 183 f., 221, 249 f., 256, 264 f., 329, 357.
 Kollund, 106, 358.
 Kolstrup, 78, 117.
 Kongeåen, 15, 59, 197, 252.
 Kongshoved, 90.
 Koppel, Vald. (1867–1949), redaktør, 337.
 Kopsholt, 51.
 Korfanty, W., polsk rigsdagsmand, 319.

- Korff, P., gårdejer, Rinckenæs, 153, 170.
- Korntved, 95.
- Korsør, 2, 14, 16, 20 f., 26, 211, 253.
- Koskinen, Yrjö (1830–1903), finsk historiker, 88.
- Krabbe, Christopher (1833–1913), herredsfoged, politiker, 280, 289, 354.
- Kraft, cand. jur., 24, 26 f.
- Krag, Nis, gårdejer, Mosevrå, 184.
- Krarup, Alfred (1872–1950), bibliotekar, 352, 355.
- Krarup, Ove Thure (1867–1938), overretsstagfører, 167, 181, 191, 202, 206, 236 f.
- Kreta, 204.
- Kretzschmer, Knud (f. 1895), adjunkt, Hillerød, 344.
- Kristoffersen, Kristoffer, norsk forfatter, 24–27.
- Kronborg, 122.
- Krop, 116.
- Kruse, Carl, murermester, 70, 101, 122, 150, 173 f., 189, 191, 217, 229, 232, 237–40, 284.
- Kruse, Marie (1842–1923), skolebestyrerinde, Frederiksberg, 292, 298.
- Krüdener, Barbara Juliane v. (1764–1824), baltisk adelsdame, 56, 58.
- Krüger, H. A (1816–81), rigsdagsmand, 182, 190.
- Krøjer, Juellinge, 252.
- Krøyer, P. S. (1851–1909), maler, 12.
- Kværs, 114, 306, 356.
- Kähikoski, Hilda (1864–1912), lærerinde, Helsingfors, 86, 88.
- Kær herred, 92.
- Kær, Hans, Hyrup, 147.
- København, 1, 4, 6 f., 10, 14 f., 19 f., 24 ff., 29–37, 40–44, 46 ff., 50, 53, 55, 58, 61, 64–67, 71, 73 ff., 80, 82, 85, 89, 100 f., 103, 105, 116, 126, 132 f., 138, 140 f., 144 ff., 125 f., 162, 167, 173, 175, 181, 185 f., 190 f., 207, 211, 214, 216, 221, 223 ff., 227, 231 f., 236, 238 f., 244, 247 ff., 251, 253, 260, 264–67, 269 ff., 273, 275 f., 278, 280 ff., 284, 288, 293 ff., 299, 305, 311, 314 f., 319, 326, 329 f., 332, 334, 337, 342–45, 348 f., 356, 358.
- Københoved, 52 f., 77, 178.
- Køedt, A. Peschcke (1845–1929), forretningsmand, politiker, 235.
- Köller, Ernst M. v. (1841–1928), overpræsident, 253, 255 f., 258, 261, 277, 286, 303, 357.
- Köller, Georg v., landdagspræsident, 261.
- Köln, 286.
- Kaad, Andreas, gårdejer, Mintebjerg, 101, 181, 188, 215.
- Kaad, P., gårdejer, Vollerup, 230, 235.
- Lachmann, apoteker, Åbenrå, 276 f.
- Ladegård, Gl., 243.
- Ladelund, 92, 103 f.
- Ladelundgård, 41.
- Lambjerg, 90, 100.
- Lange, Julius (1838–1896), kunsthistoriker, 34, 48, 194.
- Langeland, 153.
- Langen, Albert (1869–1909), tysk boghandler, 321.
- Langesø, 81.
- Laroche, Jules, fransk diplomat, 338 f.
- Larsen, hanskemager, København, 24, 26 f., 45, 49.
- Larsen, Jarplund, 147.
- Larsen, Karl (1860–1931), forfatter, 285, 288.
- Lassen, Hans (1831–96), gårdejer, landdagsmand, 119, 135 f., 163, 180 f., 183, 186, 188, 190, 269.

- Lauridsen, J. K. (1858—1905), overretssagfører, politiker, 23.
- Lauridsen, P. (1846—1923), skoleinspektør, 76, 83, 111, 210, 239.
- Lauritzen, L., Skovby, 235.
- Lausen, Laus, gårdejer, Kegnæs, 90.
- Lausten-Thomsen, H. (1878—1958), amtslæge, 304, 312, 355.
- Lautrup, Peter, gårdejer, Vollerup, 126, 350.
- Lebeck, Anders (1868—1926) redaktør, 85, 105, 115 f., 121, 125, 132, 134 f., 137—45, 147 f., 150, 152, 154 f., 157 f., 163, 170 f., 176—79, 182 f., 185, 228, 232, 261, 292 f., 310.
- Lebeck, Margrethe, f. Hansen (f. 1869), gift med red. Lebeck, Åbenrå, 176.
- Leblond, fransk forfatter, 325.
- Leipzig, 4, 94, 158, 171, 296.
- Lendemark, 96.
- Lenzmann, Julius, advokat, tysk politiker, 258 f.
- Leyden, 286.
- Liebe, Carl (1820—1900), politiker, 297.
- Lieber, Ernst (1838—1902), tysk politiker, 258.
- Lilholdt, Falle, gårdejer, Løjt Kirkeby, 235.
- Lillebælt, 14, 99.
- Lindbæk, Jannik (1862—1909), højskoleforstander, 299.
- Lindemann, amtsdommer, Åbenrå, 170 ff., 227, 257 f.
- Lindhagen, Carl (1860—1946), svensk politiker, 340 f.
- Linnæus, stud. jur., 218.
- Lithauen, 206.
- Lloyd George, David (1863—1945), eng. politiker, 318.
- Lohmann, Kr. R. (1852—1919), gård-ejer, folketingsmand, Åsum, 71 f.
- Lolland, 89.
- London, 337.
- Lorensen, Jørgen, gårdejer, Stenderup, 27.
- Lorentzen, amtsforstander, 157 f.
- Lorentzen, søn af amtsforstander Lorentzen, 157 ff., 161, 166.
- Lorentzen, gårdejer, Frydendal, 92.
- Lorenzen, amtsforstander, Refsø, 247, 249.
- Lorenzen, møller, Petersborg, 322.
- Lorenzen, Jes Chr., Søvang, 147.
- Lornsen, Uwe Jens (1793—1838), embedsmand, 129 f.
- Ludvigsen, Hans, gårdejer, Nybøl, 27, 291.
- Ludvigsen, Nikolaj, gårdejer, Stenderup, 223.
- Ludvigsen, Peter, gårdejer, Avnbøl, 6, 12, 20, 27 f., 222, 235.
- Lund, landbrugsassistent, 118.
- Lund, A. P., Rejsby-Ballum, 235.
- Lund, Chr., gårdejer, Københoved, 31, 53.
- Lund bakker, 94.
- Lunden, 91.
- Lunderup, 51.
- Lunn, Villars (1845—1921), landmand, politiker, 247, 253, 255, 272, 276 f., 295, 298—302, 304—07, 337.
- Luplau, Marie (1848—1925), malerinde, 12.
- Luther, Martin (1483—1546), reformator, 197.
- Luzern, 286.
- Lycke, Nis (1842—1924), frimenighedspræst, Rødding, 74.
- Lyksborg, 168.
- Lyngby, 41, 297.
- Lysabild, 90, 100 f., 104, 109, 188, 197, 242.
- Lysholm, 104, 169, 246 f., 249, 251 ff., 267.
- Læk, 104.

- Loebell, Friedrich Wilh., v., preussisk indenrigsminister, 336.
- Løgumkloster, 95, 104 f., 176, 350.
- Løjt, 136, 142, 177, 273, 356.
- Mackeprang, J. F., forpagter, Kiding, 201, 235, 238.
- Mackeprang, M. (1869–1959); dr. phil., museumsdirektør, 94, 111, 275, 309, 313, 320 f., 337, 341, 347, 352, 354 ff.
- Madsen, Karl (1855–1938), kunstmaler, museumsdirektør, 12, 194.
- Madsen, Otto, rektor, Ordrup, 340.
- Madvig, Caroline, f. Jürgensen (1848–96), gift med dommer J. N. A. Madvig, 175.
- Madvig, J. N. (1804–86), filolog, 6 f.
- Madvig, P. (1816–99), fysikus, Haderslev, 11, 13, 16, 18 f., 29, 33, 45, 81, 216, 235.
- Magstrup, 243 f.
- Majkro, 140, 142, 185, 199.
- Mandal Bertelsen, Matthias J. (1857–1930), sagfører, 313.
- Mantzius, Johan (1834–90), skolemand, 45, 49 f.
- Marcinkowski, polsk politiker, 214 f., 227.
- Marokko, 318 f.
- Marselisborg slot, 40.
- Marstrup, 243.
- Martensen, Chr., Årø, 147.
- Mathiesen, 58.
- Mathiesen, C., teaterejer, Haderslev, 135.
- Mathiesen, Mathias, Bylderup, 235.
- Mathiesen, Mathies (1853–1915), redaktør, Haderslev, 85, 87, 132 f., 135, 176, 279 f.
- Matthiesen, H. I. F. C. (1861–1932), præst, redaktør, 298.
- Matthisen, P., Kegnæs, 100, 188.
- Matzen jun., Åbenrå, 167.
- Matzen, teglværksejer, Egersund, 80.
- Matzen, Heinrich, bogtrykker, Åbenrå, 79, 87 f., 111, 114, 124, 145, 232 f., 247.
- Matzen, Henning (1840–1910), professor, 46, 59.
- Maurer, Konrad v. (1823–1902), professor, München, 164 f.
- Medelby, 92, 102 ff.
- Mehring, Franz, tysk skribent, 262.
- Mejborg, R. (1845–98), kulturhistorisk forfatter, 85, 87, 94.
- Mellerup, 41.
- Meyer-Benedictsen, Aage (1866–1927), forfatter, foredragsholder, 206, 212 ff.
- Meylandt, Kassø, 235.
- Michaelis, Georg (1857–1936), tysk rigskansler, 337.
- Michelsen, frk., Kolstrup, 175.
- Michelsen, Hans, Jejsing, 158.
- Michelsen, Jacob, gårdejer, sprogforningens formand, Kolstrup, 9, 11, 13, 51, 55, 144, 218.
- Michler, tysk statistiker, 167.
- Middelheus, L., tobaksfabrikant, Åbenrå, 277.
- Midtkobbel (Kegnæs), 90.
- Mikkelsen, Jejsing, 146.
- Mikkelsen, Chr., apoteker, Odense, 174, 191 f.
- Mikkelsen, Iver, gårdejer, Søderup, 138.
- Miquel, Johs. Franz v. (1828–1901), preussisk finansminister, 257 f., 260, 262.
- Mjang, 90, 99, 101.
- Molbech, Chr. (1783–1857), historiker, sprogmand, 165.
- Moldt, Johannes (1835–1906), boghandler, redaktør, Sønderborg, 43, 65, 68, 134, 160, 163, 183, 187 f.
- Molière, Jean Baptiste (1622–73), fransk komediedigter, 122.

- Moltesen, L. (1865–1950), dr. phil., politiker, 62, 65, 76, 114 f., 216, 341.
- Moltke, Carl (1869–1935), greve, dansk minister i Berlin, 335.
- Moltke, Helmuth v. (1800–91), tysk feltmarskal, 60.
- Moltke, Otto J. v., klosterprovst, greve, preussisk landdagsmand, 257, 261.
- Moltrup, 243.
- Monrad, Anna Thorine, f. Thorsen (1820–1905), gift med kollaborator C. F. Monrad, Flensborg, 139.
- Monrad, C. F. (1815–89), kollaborator, Flensborg, 16, 18 f., 29, 33, 55, 64, 73 f., 123.
- Moore, Thomas (1779–1852), irsk-engelsk digter, 177.
- Moos, Peter, gårdejer, 27.
- Morris, William (1834–96), engelsk digter og kunstner, 177.
- Mors, 42.
- Mortensen, Brunde, 51.
- Mosize, Jean, fransk professor, 310.
- Motty, St., polsk politiker, rigsdagsmand, 208, 227, 233.
- Munch, P. (1870–1948), dr. phil., politiker, 200–06, 209 f., 229, 347.
- Munckel, C. A., advokat, tysk politiker, 74 ff., 257 ff.
- Mundt, Emilie (1842–1922), malerinde, 12.
- Munkemølle, 359.
- Mussmann, Vilh., gårdejer, Mariegård, 9, 11, 13, 16, 19, 33, 81, 153, 182.
- Müller, E., typograf, Sønderborg, 83.
- Müller, P. E., kontorchef, 194, 236 f.
- München, 117, 161.
- Møgeltonder, 170 ff., 218.
- Møller, bager, Sønderborg, 104.
- Møller, Toftlund, 102.
- Møller, Axel (1873–1937), professor, politiker, 353.
- Møller, Cajus, tysk journalist, 214.
- Møller, Chr. Korup, 147.
- Møller, H. L. (1861–1928), dr. phil., skolemand, politiker, 308, 341, 352 ff.
- Møller, Hermann, professor, København, 164.
- Møller, Jakob, gårdejer, Sottrup, 330.
- Møller, Mads, Korup, 147.
- Møller, Mariane, f. Nieuwenhuis (f. 1867), gift med dr. H. L. Møller, 353.
- Møller, Nikolaj, gårdejer, Aller, 330.
- Møller, P., gårdejer, Hjerting, 251 f.
- Møller, Philip, gårdejer, Jægerup, 4, 11 f., 16–19, 39, 43, 45, 47 f., 187, 235.
- Møller, Thorvald, Toftlund, 136 f., 143, 145.
- Møller og Rasmussen, bogtrykkeriet, Flensborg, 275, 279.
- Mørch, Th. J., Sønderborg, 215.
- Nagel, apoteker, Højer, 169.
- Nathan, købmand, Åbenrå, 127 f.
- Neergaard, Niels (1854–1936), politiker, 11, 22 f., 313, 355.
- Nellemann, Harald, stud. jur., 211 f.
- Nellemann, J. (1831–1906), justitsminister, 61, 130, 162, 198.
- Nellemann, Sophus (1833–1915), højesteretsadvokat, 62, 70, 112, 114, 139, 165 f., 185 f., 209, 211, 216, 225, 229, 231 f., 234, 237 f., 247, 253, 263, 274, 286, 295 f., 298 f., 303, 307 ff., 329.
- Neuhaus, 118.
- Neumünster, 296.
- Nicaissé, fransk forfatter, 310.
- Niegolowski, polsk rigsdagsmand, 325.
- Nielsen, grosserer, Odense, 313.

- Nielsen, Fred. (1846–1907), kirkehistoriker, 6.
- Nielsen, Ida, handelskone, 226 f.
- Nielsen, Julius (1848–1920), grosserer, Haderslev, 215 f., 231 f., 235, 238, 250 f., 253, 256, 281 f., 286, 290–93, 298, 302, 304, 307, 311, 325 f., 331.
- Nielsen, L. C. (1871–1930), forfatter, 229.
- Nielsen, N. J., redaktør, Haderslev, 350.
- Nielsen, P., arbejdsmand, Peberbjerg, 201.
- Nielsen, Peter, gårdejer, Ovre, 71.
- Nielsen, Rose, frk., Haderslev, 325 f.
- Nielsen, Torben (f. 1918), bibliotekar, 7.
- Nielsen, Zacharias (1844–1922), forfatter, 218.
- Niss, Thorvald (1842–1905), maler, 12.
- Nissen, adjunkt, Kolding, 329.
- Nissen, Lysholm, 146.
- Nissen, Missionshotellet, København, 146.
- Nissen, Hans (1842–96), gårdejer, Vibøge, 104 f, 109, 180, 183, 191.
- Nissen, Nis (1862–1947), gårdejer, Nordborg, 5, 9, 11 f., 21, 28, 39, 43, 47, 77, 167, 181, 184, 199, 215, 230, 235, 238, 240 ff., 244, 258 f., 283, 337.
- Nissen, Nis Chr. (1878–1960), nord-slesvigsk politiker, 341 f., 348–52.
- Nommesen, J., købmand, Haderslev, 128 f.
- Nordborg, 5, 21, 28, 50, 71, 77, 104, 116, 141, 155, 197, 208 f., 242.
- Nordslesvig, 7, 16, 19, 33 f., 40, 54, 56 f., 59, 63 ff., 67, 71, 76, 80, 82, 91, 93, 95, 100, 107–110, 112, 120 f., 128, 133, 136 f., 140, 142, 146, 148, 150, 157 f., 160, 168, 171 f., 177, 182, 187, 189, 191, 196, 207 f., 212, 226 f., 231, 235, 240, 244, 246, 255 f., 258 ff., 262–65, 279, 283, 287, 289, 291, 297, 299 ff., 304, 306, 308 ff., 314, 320, 322–26, 330, 334–37, 340, 342, 350, 357, 359.
- Norge, 27, 65, 80, 128, 336.
- Norrie, Charlotte (1855–1940), kvindesagsforkæmper, 178 f., 186.
- Nustrup, 4, 95, 244.
- Nyborg, 14, 231, 250 ff.
- Nybøl, 21, 26 ff., 74, 80, 104, 140, 190 f., 224.
- Nydam, 53.
- Nyholm, højesteretssagfører, 289.
- Nymindegab, 193.
- Nyrop, C. (1843–1918), industrihistoriker, 308.
- Nyrop, Kristoffer (1858–1931), sprogforsker, 87.
- Nørregaard, Jens (1838–1913), højskoleforstander, 35.
- Nørremølle, 51, 88, 100 f., 105, 152, 222.
- Nørre Rangstrup herred, 243.
- Odense, 29, 42, 64, 71 f., 78, 105 f., 117, 119, 130, 153, 157, 174, 190–93, 216, 227, 231, 250 f., 273, 275, 278, 313.
- Oksbøl, 145, 242.
- Oksenvad, 243 f.
- Orebygård, 78.
- Ottosen, købmand, Nybøl, 291.
- Ottosen, Johan (1859–1904), historiker, 1, 4, 6 ff., 10 f., 22, 29, 39, 48 f., 61 ff., 71–77, 81, 91, 97 f., 100 f., 105, 138 ff, 158, 166, 179, 186, 190, 194 f., 199 f., 202–05, 207, 209 ff., 215, 220, 224–28, 260, 263, 295, 297.
- Ottosen, Martha, f. Johannsen (1866–1928); gift med historikeren Johan Ottosen, 100, 139, 210, 224.

- Outzen, gårdejer, Torp, 265.
 Outzen, Diernæs, 235.
 Oversø, 6.
 Oxgårde, 51.
- Pacht & Crone, firmaet, 65.
 Padborghus, 356.
 Paludan, stud. med., 192.
 Paris, 161, 286, 337.
 Pauli, 52.
 Paulsen, Andreas, Sottrup, 215.
 Paulsen, Julius (1860–1940), maler, 12.
 Paulsen, Peter, overretssagfører, 322, 324.
 Petersen, enkefrue, Råhave, 154.
 Petersen, sognepræst, Hanved, 92.
 Petersen, Andreas, Brunsmade, Kliplev, 146.
 Petersen, Andreas, Korntved, 235.
 Petersen, Carsten (1871–1943), sognepræst, Maugstrup, 331.
 Petersen, Cornelius (1882–1935), gårdejer, Vester Anflod, 345.
 Petersen, Hans, redaktør, Haderslev, 85 ff., 89, 99 f., 109 f., 119, 132, 148, 152.
 Petersen, Hans, gårdejer, Hagensig, 90.
 Petersen, Hans, gårdejer, Rørkær, 95, 97, 103, 201, 216, 221, 235.
 Petersen, Hans, Hovst, 147.
 Petersen, Holger (1843–1917), grosserer, 231, 247, 253, 256, 263, 295, 298, 306 f., 334.
 Petersen, J., høker, Ragebølskov, 287.
 Petersen, J. G., købmand, kasserer i sprogforeningen, Åbenrå, 112, 144, 218.
 Petersen, Jakob (1884–1952), bibliotekar, 238, 330–33, 355.
 Petersen, Jes, Øbening, 167.
 Petersen, Jørgen, 350.
 Petersen, Jørgen, Frøslev, 146.
 Petersen, Jørgen, Varnæs, 146.
- Petersen, Louis, papirhandler, 99, 200, 209, 215, 218.
 Petersen, Mathias, Hvidding, 176.
 Petersen, Matthias, gårdejer, Avnbølgård, 152.
 Petersen, N., 350.
 Petersen, Otto, grosserer, København, 311.
 Petersen, Peter, Kabdrup, 129.
 Petersen, Thade (1866–1949), journalist, sen. frimenighedspræst, 116, 158, 179, 204, 228, 261.
 Philip, Ruth, frk., 354.
 Philipsen, fhv. gårdejer, Nybøl, 290 f.
 Philipsen, gårdejer, Skelde, 68.
 Philipsen, Gustav (1853–1925), boghandler, politiker, 24, 28.
 Physandt, gårdejer (?), 350.
 Physant, H. P., kandidat, 210 f.
 Pingel, V. (1834–1919), dr., filolog og politiker, 21, 24 ff., 28. 32 ff., 39, 48.
 Ploug, Carl (1813–94), redaktør, 34, 59, 68.
 Polen, 66, 69, 160, 206, 208, 213 ff., 227, 233, 310, 315, 319, 331.
 Porst, student, 193.
 Posen, 8, 25, 29, 42, 214, 227.
 Potsdam, 28.
 Paulsen, sognepræst, Højrup-Span-det, 243.
 Poulsen, Emil (1842–1911), kgl. skuespiller, 136.
 Poulsen, L. B. (1840–1919), frimenhedspræst, Bovlund, 39, 43 f., 50 f., 73, 96, 140, 142, 144 f., 216, 235, 238, 241.
 Poulsen, M. Refslund, gårdejer, Bovlund, 300, 306, 349–52.
 Povlsen, Alfred (1852–1934), højskoleforstander, 336 ff.
 Prag, 156.
 Preiss, Jacques, elsass-lothringisk politiker, 285 f.
 Preussen, 7 f., 23, 36, 45, 50, 52,

- 54, 58, 60, 62, 72, 91, 118, 129 f.,
136 f., 148, 150, 160, 182 f., 190,
201, 246, 252, 255, 258 f., 283,
287, 291, 294, 303 f., 306, 310,
324, 337.
- Radziwill, Anton (1775–1833),
polsk fyrste, 233.
- Ragebøl, 287.
- Randers, 1 f., 67.
- Randrup, 91.
- Rasmussen, vognmand, Åbenrå, 349.
- Raun, købmand, Åbenrå, 128.
- Ravn, Chr. (f. 1877), advokat,
Flensborg, 309 f.
- Ravsted, 94, 97, 112, 245, 322.
- Recke, Eberhard v. d., preussisk in-
denrigsminister, 256 f.
- Reclus, J. J. (1830–1905), fransk
geograf, 76.
- Refshauge, Peter J. (1869–1942),
gårdejer, politiker, 348 f.
- Refslund, 52.
- Refslund, Bunde, 51.
- Refslund, Thomas, gårdejer, 94.
- Reimers, P. (1826–1922), slagter-
mester, Sønderborg, 11, 25 f.,
28 f., 55, 170, 181, 183 f., 187 f.,
199, 215, 223, 234 f., 238 f., 268,
272 f., 276.
- Renqvist, Alvar, direktør for bog-
forlaget Otava, professor, 86.
- Rens, 104.
- Ribe, 105.
- Richardt, Chr., (1831–92), forfatter,
219.
- Richter, Eugen (1838–1906) tysk
frisindet politiker, 32, 34, 98, 147,
257.
- Rickert, Heinrich, tysk politiker,
257, 261 f.
- Ries, Hans, 277.
- Ringsted, 15.
- Rinkenæs, 93, 114 f., 153, 344, 358.
- Rise, 252.
- Risgård, 343.
- Ritter, advokat, 286.
- Robespierre, Maximilien de (1758–
94), fransk revolutionsfører, 204.
- Rode, Ove (1867–1933), politiker,
347 f.
- Rom, 138, 141.
- Rosen, ejendomskommissionær, Vam-
drup, 153.
- Rosendal, Hans (1839–1921), høj-
skolemand, 146.
- Rosenørn-Lehn, Otto (1821–92),
udenrigsminister, 78.
- Rosenørn-Teilmann, J. K., frk. Nør-
holm, 306.
- Roskilde, 50.
- Rossen, R. P., redaktør, 123.
- Rost, 52.
- Rubin, Gottfred (1842–1900), vek-
selerer, København, 248.
- Rubin, Marcus (1854–1923), natio-
nalløkonom, 23–26, 28, 322 ff.
- Rubin & Bing, vekselererfirmaet,
248.
- Rud, H. J., redaktør, 350.
- Rugbjerg, 51.
- Rumohrsgård, 90.
- Rump, 105.
- Rumænien, 336.
- Rurup, 52.
- Rusland, 7, 33, 56 ff., 60, 148, 213 f.,
310.
- Ryslinge, 41, 112, 133, 250 f.
- Rødding, 14, 20, 27, 51 ff., 57, 66,
73 f., 78, 154, 176, 178, 196 ff.,
201, 208, 243–46.
- Rødekro, 14, 51, 93, 131.
- Røllum, 91, 116, 322.
- Rømø, 110, 116, 141, 176, 333 f.
- Rønhave, 90.
- Rørdam, Erling (1869–1930), skole-
mand, 168.
- Rørkær, 91, 95, 104.
- Råhave, 154 f.
- Saakki, 166.
- Sabroe, Axel, redaktør, Haderslev,

- 18, 43, 76, 85, 87, 89, 119 ff., 129, 135, 282.
- Sabroe, Th., sparekassekasserer, Haderslev, 118—21, 129 f.
- Sachs, Aage (1887—1944), dommer, 344.
- Samsø, 3.
- Sandbjerg, 14, 51.
- St. Petersborg, 56, 58, 310, 337.
- Santander, 126.
- Sarauw, advokat, Flensborg, 130.
- Scavenius, Erik (f. 1877), udenrigsminister, 335, 337 f.
- Schack, O. D. (1882—1949), lensgreve, Schackenborg, 330.
- Schandorff, Sophus (1836—1901), digter, 219.
- Scharling, Henrik (1836—1920), professor, 16.
- Scharling, William (1837—1911), nationaløkonom, professor, 61, 183.
- Schenk, professor, 238.
- Schiøtz, Th. (1821—1900), botaniker, brygger, Odense, 57.
- Schjørring, Geo (1892—1952), høje-steretsagfører, 346.
- Schlaikjer, Erich, tysk journalist, 193 ff., 197, 214, 262.
- Schmidt, danselærer, kasserer, Flensborg, 168 f.
- Schmidt, dr., kredsmedlem, Sønderborg, 201.
- Schmidt, gårdejer, Kollund, 92.
- Schmidt, J., bogholder, Gråsten, 12, 39, 43, 46.
- Schmidt, J. H. (1857—1948), gård-ejer, Vojensgård, 250, 265, 302, 306 f., 311, 340, 346, 348—52.
- Schmidt, J. P., dyrlæge, Haderslev, 31.
- Schmidt, J. P., gårdejer, Københoved, 52.
- Schmidt, Johs. (f. 1869), præst, Vodder, 324.
- Schmidt, Jørgen, gårdejer, Kegnæs, 90.
- Schmidt, P., gårdejer, Københoved, 52.
- Schou, Philip (1838—1922), industri-drivende, 68.
- Schou, Sven (1877—1961), kunstmaler, 342.
- Schrøder, Knud (f. 1877), overlæge, 194.
- Schrøder, Ludvig (1836—1908), høj-skoleforstander, 229, 306.
- Schweiz, 132.
- Schütt, kaptajn, 252.
- Sehested, K. (1850—1909), landbrugsminister, 196, 198.
- Shelley, P. B. (1792—1822), eng. digter, 137.
- Siam, 334.
- Sicilien, 138, 140, 142.
- Siemens, 261.
- Sienkiewisz, Henryk, polsk digter, 310.
- Sild, 100, 175.
- Simonsen, Martin (1861—1953), gårdejer, Flovt, 147.
- Sjælland, 46, 50, 89, 95, 119, 153, 206, 336.
- Skagen, 60.
- Skamlingsbanken, 30 f., 86, 88, 111, 115.
- Skau, frk., 291.
- Skau, Laurids (1817—64), politiker, Sommersted, 31, 114 f.
- Skau, P. (1825—1917), gårdejer, Bukshave, 75, 187 f., 216, 235, 238, 275, 282.
- Skelle, 28, 99.
- Skelleskov, 104.
- Skibelund, 42.
- Skive, 342.
- Skodborg, 86, 88, 178, 245.
- Skodsbøl, 117.
- Skovby, 186.
- Skovbølling, 91.
- Skovgård, 343.
- Skovgaard, Joakim (1856—1933), maler, 12.

- Skovgaard, Niels (1858—1938), maler, 12.
- Skovrøy, Peter A. (1851—1935), redaktør, Tønder, 40, 116, 163, 201, 275.
- Skram, Erik (1847—1923), forfatter, 13, 22, 62 f., 65, 67, 69 f., 166, 226.
- Skrave, 88.
- Skrumsager, Asbjørn, 53.
- Skrumsager, J. N. H. (1841—1921), gårdejer, Københoved, 9, 11, 13, 39, 43, 47, 50, 52 ff., 57, 62 f., 66, 77, 112 f., 116, 147, 154, 187 f., 216, 219 f., 222, 235, 238, 241, 251.
- Skrystrup, 243.
- Skyth, Jens (1845—1928), forfatter, 221, 228 f.
- Skærbæk, 105, 243.
- Skøtt, Adolf, gårdejer, Rinkeæs, 201.
- Skåne, 221.
- Slesvig by, 81, 175, 339.
- Slogsherred, 94 ff., 100, 138, 185, 201, 244 f.
- Smidt, fuldmægtig, 226.
- Smidt, læge, Åbenrå, 127.
- Smith, Jonathan (f. 1877), tandlæge, senere amtsforvalter, 309 f.
- Smøl, 104, 224.
- Smølvold, 224.
- Snogbæk, 152.
- Sollerup, 146, 356.
- Solmer, Rasmus, gårdejer, Vesterlund, 223 f., 235.
- Somme, 335.
- Sommersted, 243 f.
- Sorterup, Aage, bibliotekar, 167, 200, 202 f., 209 ff., 226, 229.
- Sottrup, 21, 51, 242.
- Sottrupskov, 105.
- Spandet, 243, 245.
- Staafl, Carl (1860—1915), svensk politiker, 341.
- Starcke, C. N. (1858—1926), skolemand, politiker, 200, 203, 206, 226, 228.
- Stavnsbjerg, 100.
- Steenberg, Andreas S. (1854—1929), biblioteksmand, 329, 331 f.
- Steffensen, stud. jur., 237.
- Steffensen, H. C. (1837—1912), generalauditor, politiker, 16, 55, 59, 97, 129, 168, 277 f.
- Steinmann, G. F. M. (1830—1901), overpræsident, 128.
- Stenderup, 91.
- Stepping, 243, 248, 251.
- Sterup, 168.
- Sthyr, H. H. (1868—1944), gresserer, 209, 215.
- Stockholm, 58, 255, 347, 350.
- Storebælt, 167.
- Strackerjahn, Karl (1854—1921), tysk journalist, 179, 255, 304, 324.
- Strasbourg, 285 f.
- Struckmann, Erick (f. 1875), kunstmaler, 358.
- Stubbæk, 14.
- Stumm, Karl v. (1836—1901), friherre, tysk frikonservativ politiker, 197 f.
- Stöcker, C. A. (1835—1909), tysk præst og socialpolitiker, 56, 58, 197 f.
- Staal, journalist, Flensborg, 129.
- Sundeved, 2 f., 5, 7, 10, 12 f., 14, 17, 19 ff., 25—28, 50, 57 f., 65, 68 f., 77, 87, 116, 124, 136, 152, 167, 177, 180, 187 f., 196, 208, 216, 219, 223 f., 242—45, 256, 291, 354.
- Sveistrup, H. (1815—93), sognepræst, Vejen, 55.
- Sveistrup, Poul (1848—1911), statistiker, politiker, 24, 62, 107.
- Svejrup, 21.
- Svend Estridsøn (1015—76), dansk konge, 138.
- Svendborg, 9, 71 f.

- Svendborgsund, 13.
 Svendsen, Nic. (f. 1873), redaktør, 262 f., 280, 292 f., 310.
 Svensson, A. (f. 1880), redaktør, Sønderborg, 314, 357.
 Svenstrup, 242, 249.
 Sverige, 65, 336, 340, 351 f., 355.
 Swinburne, A. C. (1837–1909), eng. digter, 137.
 Szaniecki, v., polsk landdagsmedlem, 214 f.
 Søderup, 138, 158.
 Søgård, 58, 114, 299–302, 304–07.
 Sølsted, 95.
 Sønderballe, 322.
 Sønderborg, 14, 21, 24 ff., 28, 31, 40, 43, 50 f., 71, 77, 80, 82, 93, 100, 104 ff., 110, 112, 116, 128, 130, 133, 138, 163, 170 f., 174 f., 182 f., 186 f., 201, 214, 223 ff., 230, 235, 238, 242, 250, 253, 267, 277, 287–90, 311, 330, 344, 358.
 Sønderborg amt, 118, 120, 153, 208, 242, 253, 290.
 Sønderhav, 169.
 Sønderjylland, 1, 3, 5, 10–13, 15 f., 22 f., 31, 34–46, 48 f., 54–60, 62 f., 66, 68 f., 79 f., 83, 85 ff, 91, 97 f., 100, 108 f., 111 ff., 116, 119, 122, 130, 134 f., 137 f., 140, 146, 152 f., 160 ff., 178, 180 f., 194, 200, 202 f., 206 ff., 211, 216–19, 224, 226, 229, 254 f., 259, 266, 283 ff., 290, 299, 303, 306, 308, 313, 315 ff., 320, 328, 331, 340 f., 343 ff., 347 f., 352–55.
 Sønderløgum, 92, 103 f.
 Sønnichsen, Åbenrå, 252.
 Sørensen, Daler, 147.
 Sørensen, kommuneforstander, Vej-
 bæk, 92.
 Sørensen, J., gårdejer, Vestergård, 282.
 Sørensen, J. C. (1836–1955), lands-
 tingsmand, 129.
 Sørensen, Severin, 210 f., 226.
 Sørensen, Th., Bramdrup, 129, 235.
 Sørup (Angel), 138.
 Tandslet, 204.
 Tardieu, André (1876–1945), fransk
 politiker, 338.
 Tauber, frk., 51.
 Thalbitzer, Anna, forstanderinde,
 København, 66, 68, 70.
 Therkildsen, Michael (1850–1925),
 dyremaler, 12.
 Thillerup, C. R., bogtrykker, Flens-
 borg, 83 f., 102, 115, 151, 275.
 Thomasson, Thodur (1871–1931),
 præst, 229.
 Thomsen, Henrik (1845–1919),
 gårdejer, Rost, 52, 148, 216, 235,
 238, 252, 277.
 Thomsen, Kr. Refslund (1884–1960),
 cand. polit., senere amtmand,
 308 f., 328, 334, 345, 358.
 Thomsen, R. (1849–1905), frimenig-
 hedspræst, 27, 73 f., 228.
 Thomsen, Sophus, direktør, Haders-
 lev, 326, 350 ff.
 Thomsen, Vilh. (1842–1927), sprog-
 forsker, 167.
 Thorn, 335.
 Thorsen, student, 77.
 Thorsen, P. K. (1851–1920), sprog-
 mand, 80 ff., 107.
 Thorvaldsen, Bertel (1768–1844),
 billedhugger, 34.
 Thrige, S. B. (1820–1901), skole-
 mand, 39.
 Tietgen, C. F. (1829–1901), forret-
 ningsmand, 247.
 Timmermann, Peter, 235, 238.
 Tinglev, 95, 97, 130, 201.
 Tinglevhus, 356.
 Tirpitz, Alfred Friedrich v. (1879–
 1930), tysk storadmiral, 335 f.
 Tofft, Otto, overdyrlæge, Åbenrå,
 328.
 Toftlund, 91, 104, 137, 148.

- Tonnesen, Hans (1854–1935), sognepræst, Hoptrup, 331.
- Top, Hans, 189.
- Torp, 91, 116.
- Torp, Alfred (1896–1933), lærer, Tønder, 355.
- Travsted, 146.
- Treitschke, Heinrich (1834–96), tysk historiker, 321.
- Trier, Ernst (1837–93), højskoleforstander, 34.
- Trier, Herman (1845–1925), politiker, 2, 13, 17, 24.
- Troels-Lund (1840–1921), historiker, 53, 55.
- Trygg-Helenius, Alli (1852–1926), folkeskolelærerinde, Helsingfors, 86, 88.
- Trustrup, 30.
- Tschirschnitz, A. v., landråd, Sønderborg, 4, 165 f., 230, 269, 287.
- Tumby, 168.
- Tune, 41, 255.
- Tychsen, H., gårdejer, Frøslev, 215, 235.
- Tyrkiet, 204.
- Tyrstrup, 117.
- Tyskland, 7, 12, 19, 32 f., 44 f., 48, 56–59, 63, 67, 79, 90, 107, 128–31, 135–41, 145, 148, 150, 153 f., 156 f., 160–63, 170 f., 176, 178, 195 ff., 201, 204 f., 212, 214, 216 f., 228 ff., 233, 236, 241–45, 249 ff., 253 ff., 258–60, 262 ff., 267, 285, 287 f., 290, 300, 302 ff., 309 f., 319, 321–24, 335, 337, 339, 347, 356, 358.
- Tønder, 40, 92 f., 103 f., 110, 116, 120, 133, 163, 238, 345, 354 ff.
- Tønderhus, 356.
- Tønder Sønderamt, 168.
- Törngren, Adolf, finsk forfatter, dr., 325.
- Ubberup, 299, 303.
- Udbjerg, 104.
- Uge, 102, 116, 322.
- Uldall, P., gårdejer, Høgelund, 282.
- Ulkebøl, 80, 90, 100, 242.
- Ullerup, 6, 21, 26 ff., 69, 80, 84, 121, 130, 242.
- Ulrich, dr., 199.
- Ungarn, 310.
- Urnehoved, 193.
- USA, 73 f., 112, 122, 176.
- Uslar, J. v., landråd, Åbenrå, 286.
- Waldensee, Alfred (1832–1904), tysk generalstabschef, 60.
- Waldstein, tysk rigdagsmand, 324 f.
- Valsbøl, 104.
- Vamdrup, 83, 175.
- Warming, student, 206.
- Varnæs, 182, 330, 344.
- Varnæsvej, 223.
- Warschau, 160.
- Weber, gårdejer, Sønderborg, 152.
- Weber, H., mekaniker, Åbenrå, 117, 122, 131, 141.
- Vedding (Hanved sogn), 6.
- Vedel, Peter (1823–1911), direktør i udenrigsministeriet, 61.
- Wegener, C. F. (1802–93), gehejmearkivar, 78 f.
- Wegener, Johan (1811–83), sognepræst, Halsted, 78.
- Weitemeyer, Harald (1846–1921), professor, 330.
- Vejbæk, 114.
- Vejen, 14, 20, 216, 315.
- Vejle, 276, 293.
- Vejstrup, 41.
- Wendtorff, Hugo, landdagsmand, godsejer, 261.
- Verrier, Paul (1860–1938), fransk sprogforsker, 223 f., 338.
- Wertemine, 90.
- Westermann, T. (1852–1935), landøkonom, 110.
- Vester Vedsted, 292.
- Wetterlich, elsass-lothringisk politiker, 319.

- Wetzke, 251.
 Viborg, 216.
 Viby, 104.
 Wickstrøm, Arvid, 88.
 Wiese, student, 77.
 Wildenrath-Krabbe, Margrethe v.,
 frue, redaktør, Haderslev, 87,
 280, 289, 357.
 Wilhelm I (1797—1888), tysk kejser,
 8, 11.
 Wilhelm II (1859—1941), tysk kejser,
 56—59, 61, 161 f., 198, 201, 205,
 241, 321.
 Wilhelmstrasse (Berlin), 8.
 Vilstrup, 322.
 Vind, Frans, gårdejer, Sottrup (Step-
 ping), 248.
 Vind, Sophus H. G. (død 1913),
 kammerherre, Sanderumgård, 305.
 Windfeld, 118 f., 201, 238.
 Vinding, 41, 112, 146, 329, 332.
 Winter, kromand, Branderup, 52.
 Visby, 94.
 Witzke, gårdejer, Kegnæs, 104 f.,
 188.
 Wivel, restaurant, 145.
 Vogelgesang, Georg, advokat, Ha-
 derslev, 358 f.
 Vogt, Hans, Broballe, 146.
 Vojens, 9, 11, 13—16, 18, 29, 39,
 46 f., 66, 93, 117, 120.
 Wolff, C. P. (1842—1913), gårdejer,
 Gammelgab, 1 ff., 13, 27 f., 63,
 66, 68—71, 77, 80, 120 f., 181,
 183—89, 230, 234 f., 238 f., 295.
 Wolgast, lærer, landdagsmand, Kiel,
 293 f.
 Voltelen, Georg, Vejbæk, 146.
 Vonsbæk, 243.
 Worsaae-Smith, cand. mag., 344.
 Worzewski, landrettsdirektør, med-
 lem af den preussiske landdag,
 233 f.
 Vrang, bogholder, Flensborg, 75.
 Vrågård, 158.
 Württemberg, 276.
 Waage, Georg Holger (1868—1937),
 departementschef, 358.
 Zachariassen, Jørgen, mejeriejer,
 Dybbøl, 235, 276.
 Zacho, Chr. (1843—1913), maler, 12.
 Zahle, C. Th. (1866—1946), politi-
 ker, 27, 77, 289.
 Zahle, Herluf (1873—1941), depar-
 tementschef, senere minister i Ber-
 lin, 335, 338.
 Zahrtmann, K. (1843—1917), maler,
 12.
 Zerlang, Johannes (1864—1924),
 sognepræst, Gram, 331.
 Zeska, fhv. kaptajn, 129.
 Zürich, 286.
 Øbening, 51.
 Ørderup, 91.
 Øsby, 66.
 Øster Højst, 96.
 Øster Lindet, 53, 86, 88, 243.
 Østersøen, 57.
 Østring—Ungarn, 57, 160, 190, 213,
 304, 310.
 Åbenrå, 2, 14, 16, 20 f., 25, 31, 51,
 53, 56, 58, 69 f., 77 ff., 81, 93,
 95, 104 f., 111 ff., 115 f., 120—23,
 128, 130, 133, 140 ff., 144, 151,
 153, 155, 163, 175 f., 178, 182,
 187, 190—94, 205, 214, 223 f., 231,
 238, 241, 245, 250, 253, 256, 261,
 269, 280 ff., 293, 299, 311 f., 319,
 337, 342, 345, 352 ff., 358.
 Åbenrå amt, 118, 136, 182, 188, 245,
 250, 252, 276, 283, 303, 306, 322.
 Aagaard, cand. mag., 82.
 Ågesen, Vagn (1866—1939), højere-
 sagfører, 278.
 Århus, 28, 40, 79, 227.
 Årup, 251.
 Aarø, 122, 127.
 Årøund, 14.
 Åstrup, 322.

Fortegnelse over udeladte breve

Af de bevarede breve er følgende udeladt i nærværende samling:

H. V. Clausen til H. P. Hanssen:

1892 5/9; 1895 17/4; 1920 26/2; 1921 9/2 og 4/12; 1924 6/2; 1925 2/8; 1926 3/2, 20/2 og 24/2; 1929 1/5; 1931 8/2; 1932 7/12; 1935 15/6, 12/7 og 6/10. Desuden er udeladt 5 stk. udat. breve samt en del statistiske oversigter over nationale forhold i en række enkeltsogne.

H. P. Hanssen til H. V. Clausen:

1898 21/6 og 9/10; 1900 4/9; 1922 8/6; 1926 4/2 og 22/2; 1931 11/2 og 25/6. Desuden er udeladt 3 stk. udat. breve samt et enkelt udat. brev fra fru Helene Hanssen.

Anvendte forkortelser:

- A. D. Jørgensens breve: A. D. Jørgensens breve, udg. af Den danske hist. Forening ved Harald Jørgensen. 1939.
- Fra Kampaarene I-II: H. P. Hanssen. Fra Kampaarene I-II. Afhandlinger og Foredrag. 1928–29.
- F. T. Folketingstidende.
- Mackeprang: M. Mackeprang. Nordslesvig 1864–1909. 1910.
- Svensson I-II: A. Svensson. Red. J. Jessen, Flensborg Avis. I-II. 1955–58.
- Tilbageblik I-III: H. P. Hanssen. Et Tilbageblik. I-III. 1931.
- Sønderjyllands Historie V: Sønderjyllands Historie V, red. af Vilh. la Cour, Knud Fabricius, Holger Hjelholt og Hans Lund. 1932–33.

Rettelse

S. 78, linie 10 f. n. Holsted, læs Halsted.

I serien
Skrifter, udgivne af
Historisk Samfund for Sønderjylland
er udkommet:

- Nr. 1. Erik Christensen: *Fra min Virksomhed i Tønder*. 2,25 kr. (I boghandelen 3,00 kr.).
- Nr. 2. P. J. Refshauge: *Bonden, der blev Landråd*. Udsolgt.
- Nr. 3. *Tønder gennem Tiderne*. Under redaktion af M. Mackeprang. 25 kr. (I 14 kr., II 11 kr.) (37,50).
- Nr. 4. M. H. Nielsen: *Fra Slesvigske Fattigvæsens Fortid*. 4,50 kr. (6,00).
- Nr. 5. Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i Studiet af Sønderjyllands Historie*. Udsolgt.
- Nr. 6. Johan Hvidtfeldt: *Navneregister til H. P. Hanssens Værker*. 2,00 kr. (4,00).
- Nr. 7. *Aktstykker vedrørende Kreditanstalt Vogelgesangs Tilblivelse*. 3,00 kr. (4,50).
- Nr. 8. Peter Kr. Iversen: *Vejledning for Sønderjyske Lokalhistorikere*. 2,00 kr. (3,00).
- Nr. 9. Johan Hvidtfeldt: *Slægtshistoriske Studier i Sønderjylland*. Udsolgt.
- Nr. 10. *Nordslesvigs åndelige Genforening med Danmark*. Under redaktion af Cl. Eskildsen, J. Hvidtfeldt og P. Kr. Iversen. 6,00 kr. (10,00).
- Nr. 11. Olav Christensen: *Bibliografi over Sønderjysk Slægtstavelitteratur*. 2. udgave med tillæg: Manuskripter vedr. sønderjysk personalhistorie i Landsarkivet i Åbenrå ved Peter Kr. Iversen. Indbundet 7,50 kr. (12,00).
- Nr. 12. *Nordslesvig efter Genforeningen*. 7 radioforedrag. 3,00 kr. (4,50).
- Nr. 13. Thorvald Petersen: *Fra Als til Tønder*. Udsolgt.
- Nr. 14. N. Black Hansen: *Åbenrå Annaler, 1524, 1584–1694*. 4,00 kr. (6,00).

- Nr. 15. Peter Kr. Iversen: *Kniplingskræmmer Jens Wulffs Dagbog*. 12,00 kr. (18,00).
- Nr. 16. A. Svensson: *Redaktør J. Jensen, Flensborg Avis*. I udsolgt, II 10,00 kr. (17,00), III 15,00 kr. (25,00).
- Nr. 17. H. V. Gregersen: *Niels Heldvad. En Biografi*. 8,00 kr. (14,00).
- Nr. 18. Erland Møller og Johan Hvidtfeldt: *Kaptajn Hans Bruhns Erindringer*. 9,00 kr. (16,00).
- Nr. 19. Asger Nyholm: *Nationale og Religiøse Brydninger i Tønder på Sprogskripterens Tid*. Indbundet 12,00 kr. (21,00).
- Nr. 20. Knud Kretzschmer: *Den Sønderjydske Fond*. Indbundet 8,00 kr. (13,00).
- Nr. 21. H. V. Gregersen: *Gotiske Skriftprøver fra Sønderjyske Arkivalier*. 8,00 kr. (12,00).
- Nr. 22. Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: *Borgmestre, Rådmænd, Byfogeder og Byskrivere i Flensborg 1550–1848*. Indbundet 6,00 kr. (11,00).
- Nr. 23. Gottlieb Japsen: *Den nationale Udvikling i Åbenrå 1800–1850*. Indbundet 15,00 kr. (25,00).
- Nr. 24. Sigurd Schoubye: *Guldsmedehåndværket i Tønder og på Tønderegnen 1550–1900*. Udsolgt.
- Nr. 25. *Åbenrå Bys Historie I*. Under redaktion af J. Hvidtfeldt og P. Kr. Iversen. Indbundet 16,50 kr. (30,00).
- Nr. 26. Harald Jørgensen: *To ungdomsvenner. H. P. Hanssen og H. V. Clausen. En brevvæksling*. Indbundet 15,00 kr. (25,00).
- Nr. 27. H. Hejselbjerg Paulsen: *Sønderjydsk Psalmesang 1717–1740*. 20,00 kr. (38,00).

I Historisk Samfund for Sønderjyllands

» lille serie « er udkommet:

Marie Boesen: *Agnes Smidt fra Lundsmark. Træk af en Livshistorie.* 4,00 kr. (6,00).

Hans Hansen: *Fra tidlig Vår til Efterår. I sønderjysk Landbrugs Tjeneste.* 5,00 kr. (8,00).

Morten Kamphövener: *Skrumsager. En sønderjysk Fører.* 5,00 kr. (8,00).
Johan Meyer: *Det gamle Frøslev.* Indbundet 5,00 (8,00).

Begge skriftrækker redigeres af et udvalg bestående af generalkonsul, dr. phil. Troels Fink, Flensborg, seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Haderslev, landsarkivar Peter Kr. Iversen, Åbenrå, og fhv. forstander Hans Lund, Tanderupgård. Redaktionssekretær: seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Nørrevang 2, Haderslev.

Medlemmer af Historisk samfund for Sønderjylland kan bestille skrifterne ved henvendelse til Landsarkivet, Åbenrå. Ikke-medlemmer kan købe dem i boghandelen til de i parentes angivne priser.

Medlemmer af

Historisk Samfund for Sønderjylland

får for medlemskontingentet kr. 11,50 (+ porto)

i to halvbind om året:

Sønderjyske Årbøger

Henvendelse om medlemskab til Landsarkivet, Åbenrå, eller til medlemmer af styrelsen.

Endvidere udgives i frit abonnement med tolv hefter om
året for kr. 14,00:

Sønderjysk Månedsskrift

Bestilling tegnes i Landsarkivet, Åbenrå, eller i Månedsskriftets ekspedition:

Brorsonsvej 37, Tønder.